प्रवेश सं० १८ ३५५ 	विषयः पुराणेतिहासम् 	क्रम सं०

ग्रन्थकार

नाम महाभारतम् (द्रोणपर्व)

पत्र सं० १६४ अपूर्ण. ~~[illegible]~~ १-४१, ५१-१५५, १८६-१९८, १९८-२२२।

अक्षर सं० (पंक्तौ) ६० 	पंक्ति सं० (पृष्ठे) १८

श्लोक सं०

आकार १३.८१/२" x ७.१"

लिपि: दे. ना. 	आधार: का.

14738 सं.

लि० विवरण अपू० कृ.

पी० एस० यू० पी० — ११ एम० सी० ई० — १८५१ — ५० ०००

ग० ३९७१

अध्यायाः: १-१२९, १४५-१५०,

श्लोकाः: १-४१, ३३-५३।

Indira Gandhi National Centre for the Arts

महीधरसंग्रहे- २५४

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रोण० ॐ श्रीगणेशाय नमः नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमं देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् १ जनमेजय उवाच तमप्रतिमसत्वौजोबलवीर्य प
१ समन्वितं हतं देवव्रतं श्रुत्वा पांचाल्येन शिखंडिना १ धृतराष्ट्रस्ततो राजा शोकव्याकुललोचनः किमचेष्टत विप्रर्षे हते पितरि वीर्यवान् २
तस्य पुत्रो हि भगवान् भीष्मद्रोणमुखै रथैः पराजित्य महेष्वासान् पांडवान् राज्यमिच्छति ३ तस्मिन् हते तु भगवन् केतौ सर्वधनुष्मतां यदचेष्टत
कौरव्यस्तन्मे ब्रूहि तपोधन ४ वैशंपायन उवाच निहतं पितरं श्रुत्वा धृतराष्ट्रो जनाधिपः लेभे न शांतिं कौरव्यश्चिंताशोकपरायणः ५ तस्य चिंतयतो दुः
खमनिशं पार्थिवस्य तत् आजगाम विशुद्धात्मा पुनर्गावल्गणिस्तदा ६ शिबिरात् संजयं प्राप्तं निशि नागाह्वयं पुरं आंबिकेयो महाराज धृतराष्ट्र
स्तदा न्वपृच्छत ७ श्रुत्वा भीष्मस्य निधनमप्रहृष्टमना भृशं पुत्राणां जयमाकांक्षन्विललापातुरो यथा ८ धृतराष्ट्र उवाच॥ ॥संशोच्य तु महात्मानं भी
ष्मं भीमपराक्रमं किमकार्षुः परं तात कुरवः कालचोदिताः ९ तस्मिन् विनिहते शूरे दुराधर्षे महात्मनि किं नु स्वित्कुरवोकार्षुर्निमग्नाः शोक
सागरे १० तदुदीर्णं महत्सैन्यं त्रैलोक्यस्यापि संजय भयमुत्पादयेत्तीव्रं पांडवानां महात्मनां ११ देवव्रते तु निहते कुरूणामृषभे तदा किमकार्षु
र्नृपतयस्तन्ममाचक्ष्व संजय १२ संजय उवाच॥ ॥शृणु राजन्नेकमना वचनं ब्रुवतो मम यत्ते पुत्रा महाकार्षुर्हते देवव्रते मृधे १३ निहते तु
तदा भीष्मे राजन्सत्यपराक्रमे तावकाः पांडवेयाश्च प्राध्यायंत पृथक्पृथक् १४ विस्मिताश्च प्रहृष्टाश्च क्षत्रधर्मं निशाम्य ते स्वधर्मं निंदमाना
स्ते प्रणिपत्य महात्मने १५ शयनं कल्पयामासुर्भीष्मायामितकर्मणे सोपधानं नरव्याघ्र शरैः संनतपर्वभिः १६ विधाय रक्षां भीष्माय स
माभाष्य परस्परं अनुमान्य च गांगेयं कृत्वा चापि प्रदक्षिणं १७ क्रोधसंरक्तनयनाः समवेत्य परस्परं पुनर्युद्धाय निर्जग्मुः क्षत्रियाः कालचो
दिताः १८ ततस्तूर्यनिनादैश्च भेरीणां निनदेन च तावकानामनीकानि परेषां चापि निर्ययुः १९ व्यावृत्तेऽहनि राजेंद्र पतिते जाह्नवीसुते
अमर्षवशमापन्नाः कालोपहतचेतसः २० अनादृत्य वचः पथ्यं गांगेयस्य महात्मनः निर्ययुर्भरतश्रेष्ठाः शस्त्राण्यादाय सत्वराः २१ मो
हात्त्वच्च पुत्रस्य वधाच्छांतनवस्य च कौरव्यास्त्वपुनाहूताः सहिताः सर्वराजभिः २२ अजावय इवा[illegible]गोपाः वने श्वापदसंकुले भृश राम
मुद्विग्नमनसो हीना देवव्रतेन ते २३ पतिते भरतश्रेष्ठे बभूव कुरुवाहिनी द्यौरिवापेतनक्षत्रा हीनं खमिव वायुना २४ विपन्नसस्येव १
मही वाक् चैवासंस्कृता यथा आसुरीव यथा सेना निगृहीते पुरा बलौ २ विधवेव वरारोहा शुष्कतोयेव निम्नगा वृकैरिव वने रुद्धा पृषती
हतयूथपा २६ शरभाहतसिंहेव महती गिरिकंदरा भारती भरतश्रेष्ठ पतिते जाह्नवीसुते २७ विष्वग्वातहतारुग्णा नौरिवासीन्म

हार्णवे बलिभिः पांडवैर्वीरैर्लब्धलक्षैर्भृशार्दिता २८ सा तदासीद्भृशं सेना व्याकुलाश्वरथद्विपा विषण्णभूयिष्ठनरा कृपणा ध्वस्तमान
सा २९ तस्यां त्रस्ता नृपतयः सैनिकाश्च पृथग्विधाः पाताल इव मज्जंतो हीना देवव्रतेन ते ३० कर्णं हि कुरवोस्मार्षुः स हि देवव
व्रतोपमः सर्वशस्त्रभृतां श्रेष्ठो रोचमानमिवातिथिं ३१ बंधुमापद्गतस्येव तमेवोपागमन्मनः चुक्रुशुः कर्ण कर्णेति तत्र भारत पार्थि
वाः ३२ राधेय हितमस्माकं सूतपुत्र तनुत्यज सहितः युध्यत तदा दृष्टा हा नि महायशाः ३३ सामात्यबंधुः कर्णो वै तमामानयत माचिरं
भीष्मेणा हि महाबाहुः सर्वक्षत्रस्य पश्यतः ३४ रथेषु गण्यमानेषु बलविक्रमशालिषु संख्यातोर्धरथः कर्णो द्विगुणः स
न्नरर्षभः ३५ रथातिरथसंख्यायां योग्रणीः शूरसंमतः सासुरानपि देवेशान् रणे यो योद्धुमुत्सहेत् ३६ स तु तेनैव कोपेन राजन्
गांगेयमुक्तवान् त्वयि जीवति कौरव्य नाहं योत्स्ये कदाचन ३७ त्वया तु पांडवेयेषु निहतेषु महामृधे दुर्योधनमनुज्ञाप्य वनं यास्यामि
कौरव ३८ पांडवैर्वा हते भीष्मे त्वयि स्वर्गमुपेयुषि हंतास्म्येकरथेनैव कृत्स्नान् यान्मन्यसे रथान् ३९ एवमुक्त्वा महाबाहुर्दश
हानि महायशाः नायुध्यत ततः कर्णः पुत्रस्य तव संमते ४० भीष्मः समरविक्रांतः पांडवेयस्य भारत जघान समरे योधानसं
ख्येयपराक्रमः ४१ तस्मिंस्तु निहते शूरे सत्यसंधे महौजसि त्वत्सुताः कर्णमस्मार्षुस्तर्तुकामा इव प्लवं तावकास्तव पुत्राश्च स
हिताः सर्वराजभिः हा कर्ण इति चाक्रंदन् कालोयमिति चाब्रुवन् ४३ जामदग्न्याभ्यनुज्ञातमस्त्रे दुर्वारपौरुषं अगमन्नो म
नः कर्णं बंधुमात्ययिके ष्विव ४४ स हि शक्तो रणे राजंस्त्रातुमस्मान् महाभयात् त्रिदशानिव गोविंदः सततं सुमहाभयात्
४ वैशंपायन उवाच तथा तु संजयं कर्णं कीर्तयंतं पुनः पुनः आशीविषवदुच्छ्वस्य धृतराष्ट्रोब्रवीदिदं ४६ धृतराष्ट्र उवा
च॥ ॥यत्तद्वैकर्तनं कर्णमगमद्वो मनस्तदा अप्यपश्यंत राधेयं सूतपुत्रं तनुत्यजं ४७ अपि तन्न मृषाकार्षीत् कच्चित्सत्यप
राक्रमः संभ्रांतानां तदार्तानां त्रस्तानां त्राणमिच्छतां ४८ अपि तल्लरयाचक्रे धनुर्धरवरो युधि यत्तद्विनिहते भीष्मे कौरवाणामुपाश्र

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रोण
१

ये पूर्व तनं वंशमप्रयनकर्णाः परषामाहवज्ञयं स हिवै पुरुषव्याघ्रो लोके संजय कथ्यते ५० आर्त्तानां बांधवानां च कर्त्ता च वि
शेषतः परित्यज्य परो प्राणान्त त्राणार्थेच परस्य च ५१ कृतवान्मम पुत्राणां जयाशां सफलामपि ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रो
णपर्वणि प्रथमोऽध्यायः १ संजय उवाच हतं भीष्ममथाधिरथिर्विदित्वा भिन्नां नावमिवात्यगाधे कुरूणां सोदर्यवद्व्यसनात्स
त्पुत्रः संतारयिष्यंस्तव पुत्र सेनां १ श्रुत्वा तु कर्णः पुरुषेन्द्रमच्युतं निपातितं शांतनवं महारथं अथोपायात्तूर्णमहा
रिकर्षणो धनुर्द्धराणां प्रवरस्तदा नृप २ हते तु भीष्मे रथसत्तमे परैर्निमज्जतीं नावमिवार्णवे कुरून् पितेव पुत्रांस्त्वरितोऽभ्य
यात्ततः संतारयिष्यंस्तव पुत्रस्य सेनां ३ कर्ण उवाच यस्मिन्धृतिर्बुद्धिपराक्रमौजः सत्यं स्मृतिर्वीरगुणाश्च सर्वे अस्त्राणि
ह्रियान्यपश्य सनतिर्हि प्रिया च वाग न सूया च भीष्मे ४ सदा कृतज्ञे हि द्विजशत्रुघातके सनातने चंद्रमसीव लक्ष्मीः सवेत्प्रशां
तः परवीरहंतामन्ये हतान्नेव च सर्ववीरान् ५ नेह ध्रुवं किंचन जातु विद्यते लोके ह्यस्मिन्कर्मणो नित्ययोगात् सूर्योदये को
हि विमुक्तसंशयो भावं कुर्वीताद्य महाव्रते हते ६ वसुप्रभावे वसुवीर्यसंभवे गते वसून्नेव वसुंधराधिप वसूनि पुत्रांश्च व
सुंधरां तथा कुरूंश्च शोचध्वमिमां च वाहिनीं ७ संजय उवाच महाप्रभावे वरदे निपातिते लोकेश्वरे शास्तरि चामितेज राम
सि पराजितेषु भरतेषु दुर्मनाः कर्णो भृशं न्यश्वसदश्रु वर्त्तयन् ८ इदं तु राधेयवचो निशम्य सूतास्तराजंस्तव सैनिका
श्च ह परस्परं चक्रुशुरार्त्तिजं सुहुस्तदास्रुनेत्रैर्मुमुचुश्च शब्दवत् ९ प्रवर्त्तमाने तु पुनर्महाहवे विगाह्यमानासु चमू १
षु पार्थिवैः अथाब्रवीद्धर्षकरं तदा वचो रथर्षभान्सर्वमहारथर्षभ १० जगत्यनित्ये सततं प्रभावति प्रचिंतयन्नास्थिरम

द्यलक्षये भवत्सु तिष्ठस्विह पातितो मृधे गिरिप्रकाशः कुरुपुंगवः कथं ११ निपातिते शांतनवे महारथे दिवाकरे भूतलमास्थि
ते यथा न पार्थिवाः सोढमलं धनंजयं गिरिप्रवोढारमिवानिलं द्रुमाः १२ हतप्रधानं त्विदमार्त्तरूपं परैर्हतोत्साहमनाथमद्य वै
मया कुरूणां परिपाल्यमाहवे बलं यथा तेन महात्मना तथा १३ समाहितं चात्मनि भारमीदृशं जगत्तथानित्यमिदं च लक्षये
निपातितं चाहवशौंडमाहवे कथं नु कुर्यामहमीदृशे भयं १४ अहं तु तान्कुरुवृषभानजिह्मगैः प्रवेशयन्यमसदनं चरन्रणे यशः
परं जगति विभाव्य वर्त्तिता परैर्हतो भुवि शयिताथवा पुनः १५ युधिष्ठिरो धृतिमतिसत्यसंस्थितो वृकोदरो गजशततुल्यविक्रमः तथा
र्जुनस्त्रिदशवरात्मजो युवा न तद्बलं सुजयमिदं सुरैरपि १६ यमौ रणे यत्र यमोपमौ बले ससात्यकिर्यत्र च देवकीसुतः न तद्बलं कापुरु
षो मृत्युमुपेयिवान्निवर्त्तते मृत्युमुखाच्च वा पुनः १७ तपोऽत्युदीर्णं तपसेव बाध्यते बलं बलेनैव तथा मनस्विभिः मनश्च मे शत्रुनिवा
रणे ध्रुवं स्वरक्षणे चाचलवद्व्यवस्थितं १८ एवं चैषां बाधमानः प्रभावं गत्वैवाहं तान्जयाम्यद्य सूत मित्रद्रोहो मर्षणीयो न मेऽयं भ
ग्नैः सैन्यैः समेयादसमित्रे १९ कर्त्तास्म्येतत्सत्पुरुषार्यकर्म त्यक्त्वा प्राणाननुयास्यामि भीष्मं सर्वान्संख्ये शत्रुसंघान्हनिष्ये हतस्तैर्वा
वीरलोकं प्रपत्स्ये २० संप्राक्रुष्टे रुदितस्त्रीकुमारे पराहते पौरुषे धार्त्तराष्ट्रे मया कृत्यमिति जानामि सूत तस्माद्राज्ञस्त्वद्य श
त्रून्विजेष्ये २१ कुरून्रक्षन्पांडुपुत्रान्जिघांसंस्त्यक्त्वा प्राणान्घोररूपे रणेऽस्मिन् सर्वान्संख्ये शत्रुसंघान्निहत्य दास्याम्य
हं धार्त्तराष्ट्राय राज्यं २२ निबध्यतां मे कवचं विचित्रं हैमं शुभ्रं मणिरत्नावभासि शिरस्त्राणं चार्कसमानभासं धनुः शरांश्चा
ग्निविषाहिकल्पान् २३ उपासंगान्षोडश योजयंतु धनूंषि दिव्यानि तथाहरंतु असींश्च शक्तीश्च गदाश्च गुर्वीः शंखं च जांबूनद

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रोण० हचित्रनाले २४ इमां रौक्मीं नागकक्ष्यां विचित्रां ध्वजे चित्रं हिव्यमिंदीवराभं स्त्रं ह्यार्णवं सैत्रैर्विप्रमज्यार्नयं तु चित्रां माला तां वारुवह्नास
३ लाजां २५ आश्वानग्र्यान्पांडुरांश्च प्रकाशान्पुष्टांस्नातान्मंत्रपूताभिरद्भिः तैश्चर्मभिः कौंचैनैरभ्युपेतान्पीघ्रान्शीघ्रस्
नपुत्रान्यैरव २६ रथं चाग्र्यं हेममालावनद्धं रत्नैश्चित्रं सूर्यचंद्रप्रकाशैः द्रव्यैर्युक्तं संप्रहारोपपन्नैर्वाहैर्युक्तं तूर्णमावर्त्तयस्व २७
चित्राणि चापानि च वेगवंति ज्याश्चोत्तमाः संनहनोपपन्नाः तूणांश्च पूर्णान्महतः शराणामासाद्य गात्रावरणानि चैव २८
आयम्विकं चानयताशु सर्वं दध्याभापूर्णं वीरकांस्यं च हैमं आनीय मालामवबध्य चाग्रे प्रवाहयंत्वाशु जयाय भेरी २९ प्रयाहि सू
ताशु यतः किरीटी वृकोदरो धर्मसुतो यमौ च तान्वा हनिष्यामि समेत्य संख्ये भीष्माय याष्यामि हतो द्विषद्भिः ३० यस्मिन्राजा
सत्यधृतिर्युधिष्ठिरः समास्थितो भीमसेनार्जुनौ च वासुदेवः सात्यकिः संजयाश्च मन्ये बलं तदजय्यं महीपैः ३१ तं चेन्मृत्युः सर्व
हरोभिरक्षेत्सहाप्रमत्तः समरे किरीटिनं तथापि हंतास्मि समेत्य संख्ये यास्यामि वा भीष्मपथा यमाय ३२ न त्वेवाहं गमिष्या
मि तेषां मध्ये शूराणां तत्र चाहं ब्रवीमि मित्रद्रुहो दुर्बलभक्तयो ये पापात्मानो न ममैते सहायाः ३३ संजय उवाच समृद्धिमंतं र
थमुत्तमं दृढं सकूबरं हेमपरिष्कृतं शुभं पताकिनं वातजवैर्हयोत्तमैर्युक्तं समास्थाय ययौ जयाय ३४ संपूज्यमानः कुरुभिर्महा राम
त्मा रथर्षभो देवगणैर्यथेंद्र ययौ तदायोधनमुग्रधन्वा यत्रावसानं भरतर्षभस्य ३५ वरूथिना महता रथर्षभो देवगणैर्यथेंद्र
सध्वजेन सुवर्णमुक्तामणिरत्नमालिना सहस्रयुक्तेन रथेन कर्णो मेघस्वनेनार्क इवामितौजाः ३६ हुताशनाभः सुहुताशन ३
प्रभेश्शुभः शुभे वै स्वरथे धनुर्द्धरः स्थितो राजाधिरथिर्महारथः स्वयं विमाने सुरराडिवास्थितः ३७ इति श्रीमहाभारते द्रो

गापृष्ठिभा १ संजय उवाच शरतल्पे महात्मानं शयानममितौजसं महावातसमूहेन समुद्रमिव शोषितं १ दिव्यैरस्त्रैर्महेष्वासं पा
तितं सव्यसाचिना जयाशां तव पुत्राणां संभग्नां शर्म चर्म च २ अपाराणामिव द्वीपमगाधे गाधमिच्छतां स्रोतसा यामुनेनेव शरौघेन
परिप्लुते ३ महेंद्रेणेव मैनाकमसह्यं भुवि पातितं नभश्च्युतमिवादित्यं पतितं धरणीतले ४ शतक्रतुमिवाचिंत्यं पुरा वृत्रेण नि
र्जितं मोहनं सर्वसैन्यस्य युधि भीष्मस्य पातनं ५ ककुदं सर्वसैन्यानां लक्ष्म सर्वधनुष्मतां धनंजयशरैर्व्याप्तं पितरं ते महाव्रतं ६
तं वीरशयने वीरं शयानं पुरुषर्षभं भीष्ममाधिरथिर्दृष्ट्वा भरतानां महाद्युतिः ७ अवतीर्य रथादार्त्तो बाष्पव्याकुलिताक्ष
र अभिवाद्यांजलिं बध्वा वंदमानोऽभ्यभाषत ८ कर्णोऽहमस्मि भद्रं ते वद मामभि भारत पुण्यया क्षेमया वाचा चक्षुषा चावलोकय
९ न नूनं सुकृतस्येह फलं कश्चित्समश्नुते यत्र धर्मपरो वृद्धः शेते भुवि भवानिह १० कोशसंचयने मंत्रे व्यूहप्रहरणेषु च नाथ
मद्य न पश्यामि कुरूणां कुरुपुंगव ११ बुद्ध्या विशुद्धया युक्तो यः कुरूंस्तारयेद्भयात् योधांस्त्वं बहुधा हत्वा पितृलोकं गमिष्यसि
१२ अद्यप्रभृति संक्रुद्धा व्याघ्रा इव मृगक्षयं पांडवा भरतश्रेष्ठ करिष्यंति कुलक्षयं १३ अद्य गांडीवघोषस्य वीर्यज्ञाः सव्यसा
चिनः कुरवः संत्रसिष्यंति वज्रपाणेरिवासुराः १४ अद्य गांडीवमुक्तानामशनीनामिव स्वनः त्रासयिष्यति बाणानां कुरू
न्त्यांश्चान्यान्पार्थिवान् १५ समिद्धोऽग्निर्यथा वीरमहाज्वालो द्रुमान्दहेत् धार्त्तराष्ट्रान्प्रधक्ष्यंति तथा बाणाः किरीटिनः १६ ये
न येन प्रसरतो वाय्वग्नी सहितौ वने तेन तेन प्रदहतो भूरिगुल्मतृणद्रुमान् १७ यादृशोऽग्निः समुद्भूतस्तादृक्पार्थो न संशयः
यथा वायुर्नरव्याघ्रस्तथा कृष्णो न संशयः १८ नदतः पांचजन्यस्य रसतो गांडीवस्य च श्रुत्वा सर्वाणि सैन्यानि त्रासं य

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्रोण० ४ संतिभारत १९ कपिध्वजस्य चोत्पाते रथस्यामित्रकर्षण: शब्देनैनं शब्दयंतित्वाम्नैवीरपार्थिवा २० कोघुर्ज्जुनंयोधयि
तुंत्वदन्य: पार्थिवोर्हति यस्यदिव्यानिकर्म्माणिप्रवदंतिमनीषिण: २१ अमानुषश्च संग्रामस्त्र्यंबकेनमहात्मना तस्मा
च्चैववरप्राप्तोदुष्प्रापमकृतात्मभि: २२ कोन्य: शक्तोरणेजेतुंपूर्वंयोनजितस्त्वया जितोयेनरणेरामोभवतावीर्यशालि
ना २३ क्षत्रियांतकरोघोरोदेवदानवदर्पहा तमद्याहंपाण्डवंयुद्धेशौर्येणमायतोभवताचानुशिष्ट: आशीविषहदृष्टिहं
सुघोषंरश्मींह्यास्त्रबलान्निहंतु २४ इतिद्रोणपर्वणि ३ संजयउवाच तस्यलालप्यमानस्यकुरुवृद्ध: पितामह: दे
शकालोचितंवाक्यमब्रवीत्प्रीतमानस: १ समुद्रइवसिंधूनांज्योतिषामिवभास्कर: सत्यस्यचयथासंतोबीजानामिवचो
र्वरा २ पर्ज्जन्यइवभूतानांप्रतिष्ठासुहृदांभव बांधवास्त्वानुजीवंतुसहस्राक्षमिवामरा: ३ मानहाभवशत्रूणांमित्राणां
नंदिवर्द्धन: कौरवाणांभवगतिर्यथाविष्णुर्दिवौकसा ४ स्वबाहुबलवीर्येणधार्तराष्ट्रजयैषिणा कर्णराजपुरंगत्वाकां
बोजानिर्ज्जितास्त्वया ५ गिरिव्रजगताश्चापिनग्नजित्प्रमुखान्नृपा: अंबष्ठाश्चविदेहाश्चगांधाराश्चजितास्त्वया ६ राम
हिमवद्दुर्गनिलयाकिराताररणकर्कशा: दुर्योधनस्यवशगास्त्वयाकर्णपुराकृता: ७ उत्कलामेकलाश्चौण्ड्रा: कालिं ४
गांध्राश्चसंयुगे निषादाश्चत्रिगर्ताश्चबाह्लीकाश्चजितास्त्वया ८ तत्रतत्रचसंग्रामेदुर्योधनहितैषिणा बहवश्च
जिता: कर्णत्वयावीरामहौजस: ९ यथादुर्योधन: स्वानांमतातिकुलबांधव: तथात्वमपिसर्वेषांकौरवाणांगतिर्भव
१० शिवेनाभिवदामित्वांगच्छयुध्यस्वशत्रुभि: अनुशाधिकुरून्संख्येधत्स्वदुर्योधनेजयं ११ भवान्पौत्रसमोस्मा

कंयथादुर्योधनस्तथा तवापिधर्मत: सर्वेयथातस्यवयंतथा १२ यौनात्संबंधकाद्दत्वाकेविशिष्टंसंगतंसतां सद्भि: सह न
रश्रेष्ठप्रवदंतिमनीषिण: १३ ससत्यसंगरोभूत्वाममेदमितिनिश्चितं कुरूणांपालयबलंयथादुर्योधनस्तथा १४ नि
शम्यवचनंतस्यचरणावभिवाद्यच ययौवैकर्त्तन: कर्ण: समीपंसर्वधन्विनां १५ सोभिवीक्ष्यनरौघाणांस्थानमप्रतिम
मुत्तमं हर्षिता: कुरव: सर्वेदुर्योधनपुरोगमा: १६ उपागतंमहाबाहुंसर्वानीकपुरस्सरं कर्णंदृष्ट्वामहात्मानंयुद्धायसमुप
स्थितं १७ क्ष्वेडितास्फोटितरवै: सिंहनादरवैरपि धनु: शब्दैश्चविविधै: कुरव: समपूजयन् १८ इतिश्रीमहाभार
तेद्रोणपर्वणि ४ संजयउवाच रथस्थंपुरुषव्याघ्रंदृष्ट्वाकर्णमवस्थितं हृष्टोदुर्योधनोराजन्निदंवचनमब्रवीत् १
सनाथमिवमन्येहंभवतापालितंबलं अत्रकिंतुसमर्थंयद्धितंतत्संप्रधार्यतां २ कर्णउवाच ब्रूहितन्नु: पुरुषव्याघ्रत्वंहि
प्राज्ञतमोनृप यथाचार्थपति: कृत्यंपश्यतेनतथेतर: ३ तेस्मसर्वेतववच: श्रोतुकामानरेश्वर नान्याय्यंहिभवान्वाक्यं
ब्रूयादितिमतिर्मम ४ दुर्योधनउवाच भीष्म: सेनाप्रणेतासीद्वयसाविक्रमेणच श्रुतेनचोपसंपन्न: सर्वैर्योधगुणै
स्तथा ५ तेनातियशसाकर्णघ्नताशत्रुगणान्मम सुयुद्धेनदशाहानिपालितास्तेमहात्मना ६ तस्मिन्नसुकरंकर्म
कृतवत्यास्थितेदिवं कंनुसेनाप्रणेतारंमन्यसेतदनंतरं ७ नविनानायकंसेनामुहूर्त्तमपितिष्ठति आहवेषा
हवश्रेष्ठकर्णाहीनेवनौर्जले ८ यथाह्यकर्णधारानौरथश्चासारथिर्यथा द्रवेद्यथेष्टंतद्वत्स्यादृतेसेनापतिंब
लं ९ अदेशिकोयथासार्थ: कृच्छ्रमृच्छति अनायकातथासेनासर्वान्दोषान्समर्च्छति १० सभवान्वीक्ष्य
सर्वेषुमामकेषुमहात्मसु पश्यसेनापतिंयुक्तमनुशांतनवादिह ११ यंहिसेनाप्रणेतारंभवान्वक्ष्यतिसंयुगे

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रोण० तैरयं सहितास्सर्वैर्विकरिष्यामो न संशयः १२ कर्ण उवाच सर्व एव महात्मान इमे पुरुषसत्तमाः सेनापतित्वमर्हन्ति नात्र
५ कार्या विचारणा १३ कुलसंहननज्ञानैर्बलविक्रमबुद्धिभिः युक्ताः कृतज्ञा धीमन्त आहवेष्वनिवर्त्तिनः १४ युग
पन्न तु ते शक्याः कर्तुं सर्वे पुरस्सराः एक एव तु कर्त्तव्यो यस्मिन्वैशेषिका गुणाः १५ अन्योन्यस्पर्द्धिनां ह्येषां यद्येकं सत्क
रिष्यसि शेषा विमनसो व्यक्तं न योत्स्यन्ति हितास्तव १६ अयं च सर्वयोधानामाचार्यः स्थविरो गुरुः युक्तः सेनापति
कर्तुं द्रोणः शस्त्रभृतां वरः १७ को हि तिष्ठति दुर्धर्षे द्रोणे शस्त्रभृतां वरे सेनापतिः स्यादन्योऽस्माच्छुक्रांगिरसदर्शनात्
१८ न च सोऽप्यस्ति ते योधः सर्वराजसु भारत द्रोणं यः समरे यान्तमनुयास्यति संयुगे १९ एष सेनाप्रणेतॄणामेष
शस्त्रभृतामपि एष बुद्धिमतां चैव श्रेष्ठो राजन्गुरुस्तव २० एवं दुर्योधनाचार्यमाशु सेनापतिं कुरु जिगीषंतोऽसु
रान्संख्ये कार्त्तिकेयमिवामराः २१ संजय उवाच कर्णस्यैव वचनं श्रुत्वा राजा दुर्योधनस्तदा सेनामध्यगतं द्रोणमिदं वच
नमब्रवीत् २२ दुर्योधन उवाच वर्णश्रैष्ठ्यात्कुलोत्पत्त्या श्रुतेन वयसा धिया वीर्याद्दाक्ष्यादधृष्यत्वादर्थज्ञानान्नयाज्जया
त् २३ तपसा च कृतज्ञत्वाद्वृद्धः सर्वगुणैरपि युक्तो भवत्समो गोप्ता राज्ञामन्यो न विद्यते २४ स भवान्पातु नः सर्वा राम
न्देवानिव शतक्रतुः भवन्नेत्राः परान्जेतुमिच्छामो द्विजसत्तम २५ रुद्राणामिव कापाली वसूनामिव पावकः ५
कुबेर इव यक्षाणां मरुतामिव वासवः २६ वसिष्ठ इव विप्राणां तेजसामिव भास्करः पितॄणामिव धर्मोऽथादि
त्यानामिव चांबुराट् २७ नक्षत्राणामिव शशी दितिजानामिवोशनाः श्रेष्ठः सेनाप्रणेतॄणां स नः सेनापतिर्भव
२८ अक्षौहिण्यो दशैका च वशगाः संतु तेऽनघ ताभिः शत्रून्प्रतिव्यूह्य जहीन्द्रो दानवानिव २९ प्रयातु नो भवा

न्नग्रे देवानामिव पावकिः अनुयास्यामहे त्वाद्य सौरभेया इवर्षभं ३० उग्रधन्वा महेष्वासो दिव्यं विस्फारयन्धनुः अग्रे
भवंतं तु दृष्ट्वा नार्जुनः प्रहरिष्यति ३१ ध्रुवं युधिष्ठिरं संख्ये सानुबंधं सबांधवं जेष्यामि पुरुषव्याघ्र भवान्सेनापतिर्यदि
३२ संजय उवाच एवमुक्ते ततो द्रोणे जयेत्यूचुर्नराधिपाः सिंहनादेन महता हर्षयन्तस्तवात्मजं ३३ सैनिकाश्च मुदा
युक्ता वर्द्धयंति द्विजोत्तमं दुर्योधनं पुरस्कृत्य प्रार्थयंतो महद्यशः ३४ इति द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेके ५ द्रोण उवाच
वेदं षडंगं वेदाहमर्थविद्यां च मानवीं त्रैयंबकमथेष्वस्त्रं शस्त्राणि विविधानि च १ ये चाप्युक्ता मयि गुणा भवद्भिर्जया
कांक्षिभिः चिकीर्षुस्तानहं सर्वान्योधयिष्यामि पांडवान् २ पार्षतं तु रणे राजन्न हनिष्ये कथंचन स हि सृष्टो वधार्थाय मम
मेव पुरुषर्षभः ३ योधयिष्यामि सैन्यानि नाशयन्सर्वसोमकान् न च मां पांडवा युद्धे योधयिष्यन्ति हर्षिताः ४ संजय उवा
च स एवमभ्यनुज्ञातश्चक्रे सेनापतिं ततः द्रोणं तव सुतो राजन्विधिदृष्टेन कर्मणा ५ अथाभिषिषिचुर्द्रोणं दुर्यो
धनमुखान्नृपाः सेनापत्ये यथा स्कंदं पुरा शक्रमुखाः सुराः ६ ततो वादित्रघोषेण शंखानां च महास्वनैः प्रादुरासीत्कृ
ते द्रोणे हर्षः सेनापतौ तदा ७ ततः पुण्याहघोषेण स्वस्तिवादस्वनेन च संस्तवैर्गीतशब्दैश्च सूतमागधबन्दिनां ८
जयशब्दैर्द्विजाग्र्याणां सुभगानव[redacted]न्नितैस्तथा सत्कृत्य विधिवद्द्रोणं मेनिरे पांडवाञ्जितान् ९ इति श्रीम
हाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकः ६ संजय उवाच सेनापत्यं तु संप्राप्य भारद्वाजो महारथः युयुत्सुर्व्यूह्य सैन्या
नि प्रायात्तव सुतैः सह सैन्धवश्च कलिंगश्च विकर्णश्च तवात्मजः १ दक्षिणं पार्श्वमास्थाय समतिष्ठन्त दंशिताः

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्रोण० ६

प्रपन्नाः शकुनिस्तेषां प्रवरैर्हयसादिभिः २ ययौ गांधारकैः सार्द्धं विमलप्रासयोधिभिः कृपश्च कृतवर्मा च चित्रसेनो
विविंशतिः ३ दुःशासनमुखा यत्ताः सर्वे पक्षमपालयन् तेषां प्रपक्षाः कांबोजाः सुदक्षिणपुरस्सराः ४ ययुरश्वैर्महा
वेगैः शकाश्च यवनैः सह मद्रास्त्रिगर्त्ताः सांबष्ठाः प्रतीच्योदीच्यमालवाः ५ शिबयः शूरसेनाश्च शूद्राश्च मलदैः सह
सौवीराः कितवाः प्राच्या दाक्षिणात्याश्च सर्वशः ६ तवात्मजं पुरस्कृत्य सूतपुत्रस्य पृष्ठतः हर्षयन्तः स्वसैन्यानि प्रायात्तव
सुतैस्सह ७ प्रवरं सर्वयोधानां बलेषु बलमादधत् ययौ वैकर्त्तनः कर्णः प्रमुखे सर्वधन्विनां ८ तस्य दीप्तो महाका
यः स्वान्यनीकानि हर्षयन् हस्तिकक्ष्यो महाकेतुर्बभौ सूर्यसमद्युतिः ९ न भीष्मव्यसनं कश्चिद्दृष्ट्वा कर्णममन्य
त विशोकाश्चाभवन्सर्वे राजानः कुरुभिः सह १० हृष्टाश्च बहवो योधास्तत्राजल्पन्त संगताः नहि कर्णं रणे दृ
ष्ट्वा युधि स्थास्यन्ति पाण्डवाः ११ कर्णो हि समरे शक्तो जेतुं देवान्सवासवान् किमु पाण्डुसुतान्युद्धेति संयुगे हतवी
र्यपराक्रमान् १२ भीष्मेण तु रणे पार्थाः पालिता बाहुशालिना तांस्तु कर्णः शरैस्तीक्ष्णैर्नाशयिष्यति संयुगे
१३ एवं ब्रुवन्तस्तेन्योन्यं हृष्टरूपालितावाहुविशांपते राधेयं पूजयन्तश्च प्रशंसन्तश्च निर्ययुः १४ अस्माकं
मकरव्यूहो द्रोणेन विहितोऽभवत् परेषां क्रौंचव्यासीत्तु व्यूहो राजन्महात्मना १५ प्रीयमाणेन विहितो धर्म राम ६
राजेन भारत मुखं प्रमुखतस्तेषां तस्य तु पुरुषर्षभौ १६ वानरध्वजमुच्छ्रित्य विष्वक्सेनधनंजयौ ककुहं सर्वस
वैसैन्यानां धाम सर्वधनुष्मतां १७ आदित्यपथगः केतुः पार्थस्यामिततेजसः दीपयामास तत्सैन्यं पाण्डवस्य म

हात्मनः १८ यथा प्रज्वलितः सूर्यो युगान्ते वै वसुंधरां दीपयन्दृश्यते तिहितथा केतुः सर्वत्र धीमतः १९ योधानामर्जु
नः श्रेष्ठो गांडीवं धनुषां वरं वासुदेवश्च भूतानां चक्राणां च सुदर्शनं २० चत्वार्येतानि तेजांसि वहन्श्वेतहयो रथः
परेषामग्रतस्तस्थौ कालचक्रमिवोद्यतं २१ एवं तौ सुमहात्मानौ बलसेनाग्रगावुभौ तावकानां मुखे कर्णः प
रेषां च धनंजयः २२ ततो जाताभिसंरंभौ परस्परवधैषिणौ अवेक्षेतां तदान्योन्यं समरे कर्णपाण्डवौ २३ ततः प्र
याते सहसा भारद्वाजे महारथे आर्त्तनादेन घोरेण वसुधा समकंपत २४ ततस्तुमुलमाकाशमावृणोत्सहिवा
करं वातोद्धूतं रजस्तीव्रं कौशेयनिकरोपमं २५ ववर्ष द्यौरनभ्रापि मांसास्थिरुधिराण्युत गृध्राः श्येना बलाः कंका
वायसाश्च सहस्रशः २६ उपर्युपरि सेनां ते तदा पर्यपतन्नृप गोमायवश्च प्राक्रोशन्भयदान्दारुणान्रवा
न् २७ अकार्षुरपसव्यं च बहुशः पृतनां तव चिखादिषंतो मांसानि पिपासंतश्च शोणितं २८ अपतद्दीप्यमाना
च सनिर्घाता सकंपना उल्का ज्वलंती संग्रामे पुच्छेनावृत्य सर्वशः २९ परिवेषो महांश्चापि सविद्युत्स्तनयित्नु
मान् भास्करस्याभवद्राजन्प्रयाते वाहिनीपतौ ३० एते चान्ये च बहवः प्रादुरासन्सुदारुणाः उत्पाता युधि
वीराणां जीवितक्षयकारिणः ३१ ततः प्रववृते युद्धं परस्परवधैषिणां कुरुपाण्डवसैन्यानां शब्देनापूरयन्
जगत् ३२ ते त्वन्योन्यं सुसंरब्धाः पाण्डवाः कौरवैः सह अभ्यघ्नन्निशितैः शस्त्रैः जयगृध्राः प्रहारिणः
३३ स पाण्डवानां महतीं महेष्वासो महाद्युतिः वेगेनाभ्यद्रवत्संख्ये किरन्शरशतैः शितैः ३४ द्रोणमभ्युद्य

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्रोण० ७

तेद्दष्ट्वा पांडवाः सह सृंजयैः प्रत्यगृह्णंस्तदा राजन् शरवर्षैः पृथक्पृथक् ३५ विद्राव्यमाणा द्रोणेन भिद्यमाना
महाचमूः व्यशीर्यत सपांचाला वातेनेव बलाहकाः ३६ बहूनीह विकुर्वाणो दिव्यान्यस्त्राणि संयुगे अपी सवर
डयत्क्षणेनैव द्रोणः पांडवसृंजयान् ३७ ते वध्यमाना द्रोणेन वासवेनेव दानवाः पांचाल्याः समकंपंत धृष्टद्यु
म्नपुरोगमाः ३८ ततो दिव्यास्त्रविच्छूरो याज्ञसेनिर्महारथः अभिनच्छरवर्षेण द्रोणानीकमनेकधा ३९
द्रोणस्य शरवर्षाणि शरवर्षेण पार्षतः संनिवार्य ततः सर्वान् कुरूनप्यवधीद्बली ४० संयम्य तु ततो द्रोणः स
मवस्थाप्य चाहवे स्वमनीकं महेष्वासः पार्षतं समुपाद्रवत् ४१ स बाणवर्षं सुमहत्ससर्ज पार्षतं प्रति मघ
वान्समभिक्रुद्धः सहसा दानवेष्विव ४२ ते कंप्यमाना द्रोणेन बाणैः पांडवसृंजयाः पुनः पुनरभज्यंत सिंहे
नेवेतरे मृगाः ४३ तथा पर्यचरद्द्रोणः पांडवानां बलं बली अलातचक्रवद्राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ४४ खच
रनगरकल्पं कल्पितं शास्त्रदृष्ट्या चलदनिलपताकं ह्लादिनं वल्गिताश्वं स्फटिकविमलकेतुं त्रासनं शा
त्रवाणां रथवरमधिरूढः संजहारारिसेनां ४५ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि युद्धे ७ संजय उवाच तथा राम
द्रोणमभिघ्नंतं साश्वसूतरथद्विपान् व्यथिताः पांडवा दृष्ट्वा न चैनं पर्यवारयन् १ ततो युधिष्ठिरो राजा धृष्ट ७
द्युम्नधनंजयौ अब्रवीत्सर्वतो यत्तैः कुंभयोनिर्निवार्यतां २ तत्रैनमर्जुनश्चैव पार्षतश्च सहानुगः पर्यगृ
ह्णंस्ततः सर्वे समापेतुर्महारथाः ३ केकया भीमसेनश्च सौभद्रोऽथ घटोत्कचः युधिष्ठिरो यमौ मत्स्या द्रु

पदस्यात्मजास्तथा ४ द्रौपदेयाश्च संहृष्टा धृष्टकेतुः ससात्यकिः चेकितानश्च संक्रुद्धो युयुत्सुश्च महारथः ५
यचान्ये पार्थिवा राजन् पांडवस्यानुयायिनः कुलवीर्यानुरूपाणि चक्रुः कर्माण्यनेकशः ६ संगृह्यमाणां तां दृ
ष्ट्वा पांडवैर्वाहिनीं रणे व्यावृत्य चक्षुषी कोपाद्भारद्वाजोऽन्ववैक्षत ७ स तीव्रं कोपमास्थाय रथे समरदुर्जयः
व्यधमत्पांडवानीकमभ्राणीव सदागतिः ८ रथानश्वान्नरान्नागानभिधावंस्ततस्ततः चचारोन्मत्तवद्द्रो
णो वृद्धोऽपि तरुणो यथा ९ तस्य शोणितदिग्धांगाः शोणास्ते वातरंहसः आजानेया हया राजन्विभ्रांताः श्रव
वपुः १० तमंतकमिव क्रुद्धमापतंतं यतव्रतं दृष्ट्वा संप्राद्रवन्योधाः पांडवस्य ततस्ततः ११ तेषां प्राद्रवतां
भीमः पुनरावर्त्ततामपि पश्यतां तिष्ठतां चासीच्छब्दः परमदारुणः १२ शूराणां हर्षजननो भीरूणां भयवर्द्ध
नः द्यावापृथिव्योर्विवरं पूरयामास सर्वतः १३ ततः पुनरपि द्रोणो नाम विश्रावयन्युधि अकरोद्रौद्रमात्मानं कि
रञ्छरशतैः शतैः शरान् १४ स तथा तिष्ठन्ननीकेषु पांडुपुत्रेषु मारिष कालवद्व्यचरद्द्रोणो युवेव स्थविरो बली १५
उत्कृत्य च शिरांस्युग्रान्बाहूनपि सुभूषणान् कृत्वा शून्यान्रथोपस्थानुदक्रोशन्महारवान् १६ तस्य
हर्षप्रणादेन बाणवेगेन चाभिभो प्राकंपत रणे योधा गावः शीतार्दिता इव १७ द्रोणस्य रथघोषेण मौर्वीनि
ष्पेषणेन च धनुःशब्देन चाकाशे शब्दः समभवन्महान् १८ यथास्य धनुषो बाणा निश्चरंतः सहस्रशः
व्याप्य सर्वा दिशः पेतुर्गजाश्वरथपत्तिषु १९ तं कार्मुकमहावेगमस्त्रज्वलितपावकं द्रोणमासादयांच

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रोण० क्रूः पांचालाः पांडवैः सह १० तान्समं कुंजरथस्याश्वान्प्राहिणोद्यमसादनं चक्रे चिराय द्रोणो महीं शोणित
८ कर्दमां ११ तन्वता परमास्त्राणि शरान्संततमस्यता द्रोणेन विहितं दिक्षु शरजालमदृश्यत १२ पदातिस्यं
नाश्वेषु रथेष्वपि च सर्वशः तस्य विद्युदिवाभ्रेषु चरन्केतुरदृश्यत १३ स केकयानां प्रवरांश्च पंच पंचालराजं च
शरैः प्रमथ्य युधिष्ठिरानीकमदीनसत्वो द्रोणोभ्ययात्कार्मुकबाणपाणिः १४ तं भीमसेनश्च धनंजयश्च
शिनेश्च नप्ता द्रुपदात्मजाश्च शैब्यात्मजः काशिपतिः शिबिश्च हृष्टा नदंतो व्यकिरंछरौघैः १५ तेषामथ द्रोण
धनुर्विमुक्ताः पतत्रिणः कांचनचित्रपुंखाः भित्वा शरीराणि गजाश्वयूनां जग्मुर्महीं शोणितदिग्धवाजाः
१६ सा योधसंघैश्च रथैश्च भूमिः शरैर्विभिन्नैर्गजवाजिभिश्च प्रच्छाद्यमाना पतितैर्बभूव समंततो द्यौरिव
कालमेघैः १७ शैनेयभीमार्जुनवाहिनीशान्सौभद्रपांचालसकाशिराजं अन्यांश्च वीरान्समरे प्रमृद्नन्द्रो
णः सुतानां तव भूतिकामः १८ एतानि चान्यानि च कौरवेंद्र कर्माणि कृत्वा समरे महात्मा प्रताप्य लोकानि
व कालसूर्यो द्रोणो गतः स्वर्गमितो हि राजन् १९ एवं रुक्मरथः शूरो हत्वा शतसहस्रशः पांडवानां र राम
णे योधान्पार्षतेन निपातितः २० अक्षौहिणीमभ्यधिकां शूराणामनिवर्तिनां निहत्य पश्चाद्धृतिमान् ८
अगच्छत्परमां गतिं २१ पांडवैः सह पांचालैरशिवैः क्रूरकर्मभिः हतो रुक्मरथो राजन्कृत्वा कर्म सुदुष्करं २२ त
तो निनादो भूतानामाकाशे समजायत सैन्यानां च ततो राजन्नाचार्ये निहते युधि २३ द्यां धरां खं दि

शो वापि प्रविशन्निवानुनादयन् अहो धिगिति भूतानां शब्दः समभवद्भृशं २४ देवताः पितरश्चैव पूर्वे ये चास्य बांध
वाः ददृशुर्निहतं तत्र भारद्वाजं महारथं २५ पांडवास्तु जयं लब्ध्वा सिंहनादान्प्रचक्रिरे सिंहनादेन महता सम
कंपत मेदिनी २६ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि ८ धृतराष्ट्र उवाच किं कुर्वाणं रणे द्रोणं जघ्नुः पांडव
सृंजयाः तथा निपुणमस्त्रेषु सर्वशस्त्रभृतामपि १ रथभंगो बभूवास्य धनुर्वाशीर्यतास्यतः प्रमत्तो वा भवद्द्रो
णः ततो मृत्युमुपेयिवान् २ कथं नु पार्षतस्तात शत्रुभिर्दुष्प्रधर्षणं किरंतमिषुसंघातान्रुक्मपुंखाननेकशः
३ क्षिप्रहस्तं द्विजश्रेष्ठं कृतिनं चित्रयोधिनं दूरेषुपातिनं दांतमस्त्रयुद्धेषु पारगं ४ पांचालपुत्रो न्यवधीद्दि
ष्ट्यात्त्रिवरमच्युतं कुर्वाणं दारुणं कर्म रणे यत्तं महारथं व्यक्तं हि दैवं बलवत्पौरुषादिति मे मतिः यद्द्रोणो नि
हतः शूरः पार्षतेन महात्मना ६ अस्त्रं चतुर्विधं वीरे यस्मिन्नासीत्प्रतिष्ठितं तमिष्वस्त्रधराचार्यं द्रोणं शंससि
मे हतं ७ श्रुत्वा हतं रुक्मरथं वैयाघ्रपरिवारितं जातरूपपरिष्कारं नाद्य शोकमुपाददे ८ न नूनं परदुःखे
न म्रियते कोपि संजय यत्र द्रोणं महेष्वासं श्रुत्वा हतं जीवामि मंदधीः ९ दैवमेव परं मन्ये नन्वर्थं न हि पौरुषं य
त्र द्रोणं हतं श्रुत्वा हतो जीवामि मंदभाक् १० अश्मसारमयं नूनं हृदयं सुदृढं मम यच्छ्रुत्वा निहतं द्रोणं श
तधा न विदीर्यते ११ ब्राह्म्ये दैवे तथेष्वस्त्रे यमुपासन्गुणार्थिनः ब्राह्मणा राजपुत्राश्च स कथं मृत्युना हतः १२

द्रोणप० ९

शोषणं सागरस्येव मेरोरिव विसर्पणं पतनं भास्करस्येव न मृष्ये द्रोणपातनं १३ दुष्टानां प्रतिषेद्धासीद्धार्मिकानां च रक्षि-
ता योहासीत्कृपणस्यार्थे प्राणानपि परंतपः १४ मंदानां मम पुत्राणां जयाशा यस्य विक्रमे बृहस्पत्युशनस्तुल्यो
बुद्ध्या स निहतः कथं १५ ते च शोणा बृहंतोश्वाश्छन्ना जालैर्हिरण्मयैः रथे वातजवा युक्ताः सर्वशस्त्रातिगा र-
णे १६ बलिनो घोषिणो दांताः सैंधवाः साधुवाहिनः दृढाः संग्राममध्येषु कच्चिदासन्न विह्वलाः १७ करिणां
बृंहतां युद्धे शंखदुंदुभिनिःस्वने ज्याक्षेपशरवर्षाणां शस्त्राणां च सहिष्णवः १८ आशंसंतः परान् जेतुं जितश्वा-
सा जितव्यथाः हयाः पराजिताः शीघ्रा भारद्वाजरथोद्वहाः १९ ते स्म रुक्मरथे युक्ता नरवीरसमाहिताः कथं
नाभ्यतरंस्तात पांडवानामनीकिनीं २० जातरूपपरिष्कारमास्थाय रथमुत्तमं भारद्वाजः किमकरोच्छूरः सं-
क्रंदनो युधि २१ विद्यां यस्योपजीवंति सर्वलोकधनुर्धराः स सत्यसंधो बलवान् द्रोणः किमकरोद्युधि २२
दिवि शक्रमिव श्रेष्ठं महामात्रं धनुर्भृतां केनु तं रौद्रकर्माणं युद्धे प्रत्युद्ययू रथाः २३ ननु रुक्मरथं दृष्ट्वा प्र-
द्रवंति स्म पांडवाः दिव्यमस्त्रं विकुर्वाणं रणे तस्मिन्महाबलं २४ उताहो सर्वसैन्येन धर्मराजः सहानुजः
पांचाल्यप्रग्रहो द्रोणं सर्वतः समवारयत् २५ नूनमावारयत्पार्थो रथिनोन्यानजिह्मगैः ततो द्रोणं समारो-
हत्पार्षतः पापकर्मकृत् २६ न ह्यहं परिपश्यामि वधे कंचन शुष्मिणः धृष्टद्युम्नादृते रौद्रात्पाल्यमानात्कि-
रीटिना २७ तैर्वृतः सर्वतः शूरैः पांचाल्यापसदस्ततः केकयैश्चेदिकारूषैर्मत्स्यैरन्यैश्च भूमिपैः २८ व्या-

राम ९

कुलीकृतमाचार्यं पिपीलैरुरगं यथा कर्मण्यसुकरे सक्तं जघानेति मतिर्मम २९ योधीत्य चतुरो वेदान्सांगानाख्या-
नपंचमान् ब्राह्मणानां प्रतिष्ठासीत्स्रोतसामिव सागरः ३० क्षत्रं च ब्रह्म चैवेह योभ्यतिष्ठत्परंतपः स
कथं ब्राह्मणो वृद्धः शस्त्रेणावधमाप्तवान् ३१ अमर्षणो मर्षितवान्क्लिश्यमानः सदा मया अनर्हमाणः
कौंतेयान्कर्मणस्तस्य तत्फलं ३२ यस्य कर्मानुजीवंति लोके सर्वधनुर्भृतः स सत्यसंधः सुकृती श्रीकामै-
र्निहतः कथं ३३ दिवि शक्र इव श्रेष्ठो महासत्वो महाबलः स कथं निहतः पार्थैः क्षुद्रमत्स्यैर्यथा तिमिः ३४
क्षिप्रहस्तश्च बलवान्दृढधन्वारिमर्दनः न यस्य विजयाकांक्षी विषयं प्राप्य जीवति ३५ यं द्वौ न जह-
तः शब्दौ जीवमानं कदाचन ब्राह्मश्च वेदकामानां ज्याघोषश्च धनुष्मतां ३६ नाहीनं पुरुषव्याघ्रं ह्री-
मंतमपराजितं नाहं मृष्ये हतं द्रोणं सिंहद्विरदविक्रमं ३७ कथं संजय दुर्धर्षमनाधृष्ययशोबलं पश्य-
तां पुरुषेंद्राणां समरे पार्षतोवधीत् ३८ के पुरस्तादयुध्यंत रक्षंतो द्रोणमंतिकात् के नु पश्चादवर्तंत ग-
च्छतो दुर्गमां गतिं ३९ केरक्षन्दक्षिणं चक्रं सव्यं के च महात्मनः पुरस्तात्के च वीरस्य युध्यमानस्य संयु-
गे ४० के च तस्मिंस्तनुं त्यक्त्वा प्रतीपं मृत्युमाव्रजन् द्रोणस्य समरे वीराः के कुर्वंत परां गतिं ४१ कच्चि-
न्नैनं भयान्मंदाः क्षत्रिया व्यजहन्रणे रक्षितारस्ततः शून्ये कच्चिन्नैव हतः परैः ४२ न स पृष्ठमरेस्त्रा-
साद्रणे शौर्यात्प्रदर्शयेत् परामप्यापदं प्राप्य स कथं निहतः परैः एतदार्येण कर्तव्यं कृच्छ्रास्वापत्सु

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

संजय पराक्रमे द्यथा शक्यानच्चतस्मिन्प्रतिषिते ४४ सुहृतेमेमनस्तानकथानावन्निवार्यते भयस्त्वलम्भसं
हृत्वापरिपृच्छामिसंजय ४५ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणि ९ वैशंपायनउवाच एतत्पृष्ट्वासूतपुत्रंहृच्छो
केनार्दितोभृशं जयेनिराशः पुत्राणां धृतराष्ट्रोपतत्क्षितौ १ तंविसंज्ञंनिपतितंसिषिचुः परिचारिकाः जलेनात्य
र्थशीतेनवीजंतः पुण्यगंधिना २ पतितंचैनमालोक्य समंताद्भरतस्त्रियः परिवव्रुर्महाराजमस्पृशंश्चैव
पाणिभिः ३ उत्थाप्यचैनंशनकैराजानंपृथिवीतलात् आसनंप्रापयामासुर्बाष्पकंठोवरानना ४ आस
नंप्राप्यराजातुमूर्छयाभिपरिप्लुतः निश्चेष्टोतिष्ठतत्तदावीज्यमानःसमंततः ५ सलब्ध्वाशनकैःसंज्ञांवेप
मानोमहीपतिः पुनर्गावल्गणिंसूतंपर्यपृच्छद्यथातथं ६ धृतराष्ट्रउवाच यःसउद्यन्निवादित्योज्योतिषा
प्रणुदंस्तमः अजातशत्रुमायांतंकस्तंद्रोणादवारयत् ७ प्रभिन्नमिवमातंगंयथाक्रुद्धंतरस्विनं प्रसन्न
वदनंदृष्ट्वाप्रतिद्विरदगामिनं ८ वासितासंगमेयद्वत्तनजय्यंप्रतियूथपैः निजघाननरवीरान्वी राम
रःपुरुषसत्तमः ९ योह्येकोहिमहावीर्यो निर्दहेद्घोरचक्षुषा कृत्स्नंदुर्योधनबलंधृतिमान्सत्यसंगरः १० १०
चक्षुर्हणंजयेप्सन्तमिष्वासधरमच्युतं दांतंबहुमतंलोके केशूराःपर्यवारयन् ११ केदुःप्रधर्षंराजान
मिष्वासधरमच्युतं समासेदुर्नरव्याघ्रंकौंतेयंतत्रमामकाः १२ तरसैवाभिपद्याथयोद्रोणमुपाद्रवत् यःवै१
करोतिमहत्कर्मशत्रूणांवैमहाबलः महाकायोमहोत्साहोनागायुतसमोबले तंभीमसेनमायांतंके

शूराःपर्यवारयन् १४ यदायाज्ज्वलदभ्राभोरथःपरमवीर्यवान् पर्जन्यइववीभत्सुस्तुमुलामशनीमि
व १५ विसृजञ्छरजालानिवर्षाणिमघवानिव अवस्फूर्जन्दिशःसर्वास्तलनेमिस्वनेनच १६ चाप
विद्युत्प्रभोघोरोरथगुल्मबलाहकः रथनेमिघोषस्तनितःशरशब्दातिबंधुरः १७ रोषनिर्जितजीमूतोमनो
भिप्रायशीघ्रगः मर्माभिगोबाणधारस्तुमुलःशोणितोदकः १८ संप्लावयन्दिशःसर्वामानवैरास्तर
न्महीं भीमनिस्वनितोरौद्रोदुर्योधनपुरोगमान् १९ युद्धेभ्यषिंचद्विजयोगार्ध्रपत्रैःशिलाशितैः गांडीवं
धारयन्धीमान्कीदृशंवोमनस्तदा २० इषुसंबाधमाकाशंकुर्वन्कपिवरध्वजः यदायात्कथमासी
त्तदापार्थंसमीक्ष्यता २१ कच्चिद्गांडीवशब्देनप्रणश्यत्तैवबलं यद्वःसभैरवंकुर्वन्नर्जुनोभृशमन्वया
त् २२ कच्चिन्नापानुदत्प्राणानिषुभिर्वोधनंजयः वातोवमेघान्हिवाविध्यन्मेघाष्ट्रशरगैर्नृपान् २३ कोहि
गांडीवधन्वानंरणेसोढुंनरोर्हति यमुपश्रुत्यसेनाग्रंसर्वोविदीर्यते २४ यत्सेनाःसमकंपंतयद्वीरानस्पृ ग्र
शद्भयं केतत्रनाजहुर्द्रोणंकेक्षुद्राःप्राद्रवन्भयात् २५ केवातत्रतनुंत्यक्त्वाप्रतीपंमृत्युमाव्रजन् अ
मानुषाणांजेतारंयुद्धेष्वपिधनंजयं २६ नचवेगासिताश्वस्यविसृष्टांश्चनिमामकाः गांडीवस्यचनिर्घोषं
प्रावृड्जलदनिस्वनं २७ विष्वक्सेनोयस्ययंतायस्ययोद्धाधनंजयः अशक्यःसरथोजेतुमन्येदेवासुरैरपि
२८ सुकुमारोयुवाशूरोदर्शनीयश्चपांडवः मेधावीनिपुणोधीमान्युधिसत्यपराक्रमः २९ आरावंवि

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रोण० ११

पुत्वंकुर्वन्बाधयन्सर्वसैनिकान् आपतंतंकुलेद्रोणंकेशूराःपर्यवारयन् ३० आशीविषइवक्रुद्धःस
र्पइवाभ्यद्यान् कदनंकरिष्यन्शत्रूणांजेतायुद्धेंजयोयुधि ३१ आर्यव्रतममोघेषुह्रीमंतमपराजि
तं सहदेवंतमायांतंकेशूराःपर्यवारयन् ३२ एकःसवीरराजस्यप्रमथ्यमहतींचमूं आहरन्महिषींभो
जकन्यांसर्वांपराजितां ३३ सत्यंधृतिश्चशौर्यंचब्रह्मचर्यंचकेवलं सर्वाणियुयुधानेस्मिन्निपुरुषर्षभे ३४
बलिनंसत्यकर्माणमदीनमपराजितं वासुदेवसमंयुद्धेवासुदेवादनंतरं धनंजयोपदेशेनश्रेष्ठमि
ष्वस्त्रकर्मणि पार्थेनसममस्त्रेषुकस्तंद्रोणादवारयत् ३६ वृष्णीनांप्रवरंवीरंसर्वधनुष्मतां रामेणस
ममस्त्रेषुयशसाविक्रमेणच ३७ सत्यंधृतिःशौर्यंब्राह्म्यंचास्त्रमनुत्तमं सात्वतेतानिसर्वाणित्रैलो
क्यमिवकेशवे ३८ तमेवंगुणसंपन्नंदुर्वारमपिदैवतैः समासाद्यमहेष्वासंकेशूराःपर्यवारयन् ३९
पांचालेषूत्तमंवीरमुत्तमाभिजनप्रियं ।नित्यमुत्तमकर्माणमुत्तमौजसमाहवे ४० युक्तंधनंजय
हितेममानर्थायमुत्थितं यमवैश्रवणादित्यमहेंद्रवरुणोपमं ४१ महारथंसमाख्यातंद्रोणायोद्य
तमाहवे त्यजंतंतुमुलेप्राणान्केशूराःसमवारयन् ४२ एकःपांडवेभ्यःपांडवान्यःसमाश्रि
तः धृष्टकेतुंतमायांतंद्रोणात्कस्तंन्यवारयत् ४३ यावधीत्केतुमान्वीरोराजपुत्रंदुरासदं अपरा
न्तगिरिद्वारेद्रोणात्कस्तंन्यवारयत् ४४ यस्मिन्नभ्यधिकावीरगुणाःसर्वधनंजयात् यस्मिन्नस्त्रा

राम ११

णिसत्यंचब्रह्मचर्यंचसर्वदा वासुदेवसमंवीर्येधनंजयसमंबले ४६ तेजसादित्यसदृशंबृहस्पतिसमंमतौ अभिमन्यु
महात्मानंव्यात्ताननमिवांतकं ४७ द्रोणायाभिमुखंयांतंकेशूराःसमवारयन् तरुणस्तरुणप्रज्ञःसौभद्रःपरवीरहा ४८ य
दाभ्यधावद्द्रोणंतदासीद्वोमनःकथं द्रौपदेयान्नरव्याघ्राःसमुद्रमिवसिंधवः ४९ यद्द्रोणमाद्रवन्संख्येकेशूरास्तानवारय
न् येतेद्वादशवर्षाणिक्रीडामुत्सृज्यबालकाः ५० अस्त्रार्थमवसन्भीष्मेबिभ्रतोव्रतमुत्तमं क्षत्रंजयःक्षत्रदेवःक्षत्रवर्मा
चमानदः धृष्टद्युम्नात्मजावीराःकेतान्द्रोणादवारयन् वार्ष्णेभिःकलिंगानांयःकन्यामाहरद्युधि ५१ अनाधृष्टिरदीना
त्माकस्तंद्रोणादवारयत् भ्रातरःपंचकैकेयाधार्मिकाःसत्यविक्रमाः ५३ इंद्रगोपकसंकाशारक्तवर्मायुधध्वजाः मातृष्वसुः
सुतावीराःपांडवानांजयार्थिनः ५४ तेद्रोणंहंतुमायातान्केवीराःपर्यवारयन् यंयोधयंतोराजानोनाजयन्वारणाव
ते ५५ षण्मासानपिसंरब्धाजिघांसंतोयुधांपतिं धनुष्मतांवरंशूरंसत्यसंधंमहाबलं ५६ द्रोणात्कस्तंनरव्याघ्रंयुयुत्सुंपर्य
वारयत् यःपुत्रंकाशिराजस्यवाराणस्यांमहारथं ५७ समरेस्त्रीषुगृध्यंतंभल्लेनापाहरद्रथात् धृष्टद्युम्नंमहेष्वासंपार्थानां
मंत्रधारिणं ५८ युक्तंदुर्योधनानर्थेसृष्टंद्रोणवधायच निर्दहंतंरणेयोधान्दारयंतंचसर्वतः ५९ द्रोणाभिमुख
मायांतंकेशूराःपर्यवारयन् उत्संगइवसंवृद्धंद्रुपदस्यास्त्रवित्तमं ६० शिखंडिनंशस्त्रगुप्तंकेचद्रोणादवारयन् य
इमांपृथिवींकृत्स्नांचर्मवत्समवेष्टयत् ६१ महतारथघोषेणमुख्यारिघ्नोमहारथः दशाश्वमेधानाजह्रेसमं
तोनामहद्भिर्याणान् ६२ निर्मलान्सप्रमेधांश्चपुत्रवत्पालयन्प्रजाः गंगास्रोतसियावत्यःसिकतास्त्वप्यशेषतः
दृढ तावतीर्गाददौवीरःउशीनरसुतोध्वरे नपूर्वेनापरेचक्रुःइदंकेचनमानवाः ६४ इतीदंचुक्रुशुर्देवाःकृतेकर्म

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रोणप्र०

गोदुष्करे प्रथमित्रिषुलोकेषुनतेमस्याक्षचारिषु ६५ जातेचापिजनिष्यंते द्वितीयंचापिसांप्रतं अन्यमौशीनराच्छैब्या
द्रुरीवोढारमितुत ६६ गांधीयस्त्रनयास्संतिमानुषाल्लोकवासिनः तस्यनप्राप्तमायांतेशोल्यकः समवारयत् द्रोणाया
भिमुखंयांतेस्याज्ञानलमिवांतकं विराटस्यरथानीकं मत्स्यस्यामित्रघातिनः ६८ प्रेक्षितं समरे द्रोणाके वीराः पर्य
वारयन् सद्योहकोहराज्जातोमहावलपराक्रमः ६९ मायावीराक्षसोवीरोयस्मान्ममहद्भयम् पार्थानंजय
कामंतेपुत्राणाममर्कटकं ७० घटोत्कचमहात्मानं कर्णस्तं द्रोणाह्वारयत् एतेचान्येचबहवोयेषामर्थायसंज
य ७१ त्यक्ताःसंयुगेप्राणानकिंतेषामजितंयुधि येषांचपुरुषव्याघ्रः शार्ङ्गधन्वाव्यपाश्रयः ७२ हितार्थीचापिपार्थानांक
थंतेषांपराजयः लोकानांगुरुरत्यर्थंलोकनाथः सनातनः ७३ नारायणोरणेनाथोदिव्योदिव्यात्मवान्प्रभुः यस्यदि
व्यानिकर्माणिप्रवदंतिमनीषिणः ७४ तान्यहंकीर्तयिष्यामिभक्त्यास्थैर्यार्थमात्मनः इतिद्रोणपर्वणिधृतराष्ट्रप्रश्नः धृतरा
ष्ट्रउवाच शृणुदिव्यानिकर्माणिवासुदेवस्यसंजय कृतवान्यानिगोविंदोयथानान्यः पुमान्क्वचित् ७६ संवर्द्धता
गोपकुलेवालेनैवमहात्मना विख्यापितंवलंवाह्वोस्त्रिषुलोकेषुसंजय ७७ उच्चैःश्रवस्तुल्यवलंवायुवेगस राम
मंजवे जघानहयराजंतंयमुनावनवासिनं ७८ दानवंघोरकर्माणंगवांमृत्युमिवोत्थितं वृषरूपधरंवाल्येभुजा १२
भ्यांनिजघानह ७९ प्रलंवंनरकंजंभंपीठंचापिमहासुरं मुरंचामरसंकाशमवधीत्पुष्करेक्षणः ८० तथाकंसो
महातेजाजरासंधेनपालितः विक्रमेणैवविक्रांतः समरेणः पातितोरणे ८१ सुनामाचाप्यमित्रघ्नः समग्राक्षौ
हिणीपतिः भोजराजस्यमध्यस्थोभ्राताकंसस्यवीर्यवान् ८२ वलदेवद्वितीयेनकृष्णेनामित्रघातिना सवलीस

मरेहयधःसरःसूरसोनमरह ८३ दुर्वासानामविप्रर्षिस्तथापरमकोपनः आराधितःसदारेणसचास्मैप्रददौवरान् ८४
तथागांधारराजस्यसुतांवीरःस्वयंवरे निर्जित्यपृथिवीपालानवहत्पुष्करेक्षणः ८५ अमृष्यमाणाराजानोयस्यजा
त्याहयाइव रथैर्वैवाहिकेयुक्ताःप्रतोदेनकृतव्रणाः ८६ जरासंधंमहावाहुमुपायेनजनार्दनः परेणघातयामाससम
स्ताक्षौहिणीपतिः ८७ चेदिराजंविक्रांतंराजसेनापतिंवली अर्थेविवदमानंचजघानपशुवत्तदा ८८ सौभंदैत्यपु
रंस्वस्थंशाल्वगुप्तंदुरासदं समुद्रकुक्षौविक्रम्यपातयामाससमाधवः ८९ अंगान्वंगान्कलिंगांश्चमागधान्काशिकोशलान्
९० वत्सगार्ग्यकरूषांश्चपुंड्रांश्चाप्यजयद्रणे आवंत्यान्दाक्षिणात्यांश्चपार्वतीयान्दशेरकान् काश्मीरकानौरसिकान्पि
शाचांश्चसमुद्गलान् ९१ कांबोजान्वाटधानांश्चचोलान्पांड्यांश्चसंजयान् त्रिगर्तान्मालवांश्चैवदरदांश्चसुदुर्जया
न् ९२ नानादिग्भ्यश्चसंप्राप्तान्राज्ञानश्चशकांस्तथा जितवान्पुंडरीकाक्षोयवनंचसहानुगं ९३ प्रविश्यसंयादोग
णनिषेवितं जिगायवरुणंसंख्येसलिलांतर्गतंपुरा ९४ युधिपंचजनंहत्वापातालतलवासिनं पांचजन्यंहृषीके
शोदिव्यंशंखमवाप्तवान् ९५ खांडवेपार्थसहितस्तोषयित्वाहुताशनं आग्नेयमस्त्रंदुर्धर्षंचक्रंलेभेमहावलः ९६
वैनतेयंसमारुह्यत्रासयित्वामरावतीं महेंद्रभवनाद्वीरःपारिजातमुपानयत् ९७ तच्चमर्षितवान्शक्रोजानंस्तस्य
पराक्रमं राज्ञोवापाजितंकिंचित्तत्कृष्णेनहनत्सुक्रमः ९८ यच्चतन्महदाश्चर्यंसभायांममसंजय कृतवान्पुंडरीका
क्षःकस्तदन्यःकर्तुमर्हति ९९ यच्चभक्त्याप्रसन्नोहमद्राक्षंकृष्णमीश्वरं तन्मेसुविहितंसर्वंप्रत्यक्षमिवचागमत् १००
नांतोविक्रमयुक्तस्यवुध्यायुक्तस्यवापुनः कर्मणांशक्यतेगंतुंहृषीकेशस्यसंजय १०१ तथागदश्चसांवश्चप्रद्युम्नो

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो॰ण॰ पितृहा यः आगावहो निहतश्चारुदेष्णः समारणाः उल्मुको निशठश्चैव झिल्ली बभ्रुश्च वीर्यवान् पृथुश्च विपृथुश्चैव
शमीकोऽथारिमेजयः एतेन्ये बलवन्तश्च वृष्णिवीराः प्रहारिणः कथंचित्पाण्डवानीकं श्रयेयुः समरे स्थिताः १०४ आहूता
१२ वृष्णिवीरेण केशवेन महात्मना ततः संशयितं सर्वं भवेदिति मतिर्मम १०५ नागायुतबलो वीरः कैलासशिखरो
पमः वनमाली हली रामस्तत्र यत्र जनार्दनः यमाहुः सर्वपितरं वासुदेवं द्विजातयः अपि वा ह्येष पाण्डूनां योत्स्यतेऽर्था
य संजय १०७ ततो हा श्रातिसंयोधा भविता तत्र केशव न यदि सन्नकुरवः सर्वे जयेयुः सर्वपाण्डवान् तस्मै हितं १०८
यस्य यन्ता हृषीकेशो योद्धा यस्य धनंजयः रथस्य तस्य कः संख्ये प्रत्यनीको भवेद्रथः १०९ न केनचिद्धुपायेन कुरूणां
दृश्यते जयः तस्मान्मे सर्वमाचक्ष्व यथा युद्धमवर्तत ११० अर्जुनः केशवस्यात्मा कृष्णोप्यात्मा किरीटिनः अर्जुने
विजयो नित्यं कृष्णे कीर्तिश्च शाश्वती १११ सर्वेष्वपि च लोकेषु बीभत्सुरपराजितः प्राधान्येन हि भूयिष्ठममेयाः
केशवे गुणाः मोहाद्दुर्योधनः कृष्णं यो न वेत्तीह केशवं मोहितो दैवयोगेन मृत्युपाशपुरस्कृतः ११३ न वेद कृष्णं दा
शार्हमर्जुनं चैव पाण्डवं पूर्वदेवौ महात्मानौ नरनारायणावुभौ ११४ एकात्मानौ द्विधाभूतौ दृश्येते मानवैर्भु
वि मनसापि हि दुर्धर्षौ सेनामेतां यशस्विनौ ११५ नाशयेतामिहेच्छन्तौ मानुषत्वाच्च नेच्छतः युगस्येव विपर्यासो राम
लोकानामिव मोहनं ११६ भीष्मस्य च वधं श्रुत्वा द्रोणस्य च महात्मनः न हेयब्रह्मचर्य्यस्य न वेदाध्ययनेन १२
नच ११७ न क्रियाभिर्न चास्त्रेण मृत्युः कश्चिन्निवार्य्यते लोकसंभाविते वीरौ कृतास्त्रौ युद्धदुर्मदौ ११८ भी
ष्मद्रोणौ हतौ श्रुत्वा किं नु जीवामि संजय यां तां श्रियमसूयाम पुरा दृष्ट्वा युधिष्ठिरे ११९ अद्य तामनुमन्यामो

भीष्मद्रोणावधेनेह मन्त्रे चाप्यनुप्रामः कुरूणामेव संजयः १२० पक्वानां हि वधे सूत वज्रायन्ते तृणान्युत अनं
तमिदमैश्वर्य्यं लोके प्राप्नोति युधिष्ठिरः १२१ यस्य कोपान्महात्मानौ भीष्मद्रोणौ निपातितौ प्राप्तः प्रकृतितो धर्मो
न धर्म्मो मामकान्प्रति १२२ क्रूरः सर्वविनाशाय कालो नातिवर्त्तते अन्यथा चिंतिता ह्यर्था नरैस्तातमन
स्विभिः अन्यथैव प्रपद्यन्ते दैवादिति मतिर्मम तस्मादपरिहार्येस्मिन्संप्राप्ते कृच्छ्र उत्तमे १२४ अपारणीये दुश्चि
न्त्ये यथाभूतं प्रचक्ष्व मे १२५ इति श्रीमहाभारते शतसाहस्र्यां संहितायां वैयासिक्यां द्रोणपर्वणि धृतराष्ट्रप्र
श्नः संजय उवाच हन्त ते कथयिष्यामि सर्वं प्रत्यक्षदर्शिवान् यथा सैन्यपतिर्द्रोणः हितः पाण्डुसृंजयैः
१ सेनापतित्वं संप्राप्य भारद्वाजो महारथः मध्ये सर्वस्य सैन्यस्य पुत्रं ते वाक्यमब्रवीत् २ यत्कौरवाणा
मृषभादापगेयादनन्तरं सैनापत्येन यद्राजन्मामद्य कृतवानसि ३ सदृशं कर्मणस्तस्य फलं प्राप्नुहि भा
रत करोमि कामं कं तेऽद्य प्रवृणीष्व यदिच्छसि ४ ततो दुर्योधनो राजा कर्णदुःशासनादिभिः तमुवाच
दुराधर्षमाचार्यं जयतां वरं ५ ददासि चेद्वरं मह्यं जीवग्राहं युधिष्ठिरं गृहीत्वा रथिनां श्रेष्ठं मत्समीपमिहा
नय ६ ततः कुरूणामाचार्यः श्रुत्वा पुत्रस्य ते वचः सेनां प्रहर्षयन्सर्वामिदं वचनमब्रवीत् ७ धन्यः
कुन्तीसुतो राजा यस्य ग्रहणमिच्छसि न वधार्थं सुदुर्धर्ष वरमद्य प्रयाचसे ८ किमर्थं च नरव्याघ्र न वधं तस्य
कांक्षसे नाशंससि क्रियामेतां मत्तो दुर्योधन ध्रुवं ९ आहोस्वित् धर्मराजस्य द्वेष्टा तस्य न विद्यते यदिच्छ
सि त्वं जीवन्तं कुलं रक्षसि चात्मनः १० अथवा भरतश्रेष्ठ निर्जित्य युधि पाण्डवान् राज्यं संप्रतिदत्वा च सौ

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो णे

त्वा त्वं कर्तुमिच्छसि ॥ धन्यः कुन्तीसुतो राजा सुजातं चास्य धीमतः । अजातशत्रुता सत्या तस्य यत्स्निह्य-
ते भवान् ॥ द्रोणेनैवमुक्तस्तु तव पुत्रस्य भारत । सहसा निःसृतो भावो योऽस्य नित्यं हृदि स्थितः ॥ १३ नाका-
रो गूहितुं शक्यो बृहस्पतिसमैरपि । तस्मात्तव सुतो राजन् प्रहृष्टो वाक्यमब्रवीत् ॥ १४ वधे कुन्तीसुतस्याजौ ना-
चार्य विजयो मम । हते युधिष्ठिरे पार्थो हन्यात्सर्वान्नहि नो ध्रुवं ॥ १५ न च शक्यास्ततो सर्वे निहन्तुममरैरपि ।
यद्येक एव शेषः स्यात्स एवास्मानशेषयेत् ॥ १६ सत्यप्रतिज्ञे त्वानीते पुनर्द्यूते विनिर्जिते । पुनर्यास्य-
न्त्यरण्याय पाण्डवास्तमनुव्रताः ॥ १७ सोऽयं मम जयो व्यक्तं दीर्घकालं भविष्यति । अतो न वधमिच्छामि धर्मरा-
जस्य कर्हिचित् ॥ १८ तस्य जिह्ममभिप्रायं ज्ञात्वा द्रोणोऽर्थतत्त्ववित् । तं वरं सान्तरं तस्मै ददौ संचिन्त्य बुद्धिमा-
न् ॥ १९ द्रोण उवाच । न चेद्युधिष्ठिरं वीरः पालयत्यर्जुनो युधि । मन्यस्व पाण्डवश्रेष्ठमानीतं वशमात्मनः ॥ २० नहि
शक्यो रणे पार्थः सेन्द्रैर्देवासुरैरपि । प्रत्युद्यातुमतस्तात नैतदामर्षयाम्यहं ॥ २१ स चापक्राम्यतां युद्धाद्येनोपायेन श-
क्यते । अपनीते ततः पार्थे धर्मराजो जितस्त्वया ॥ २२ ग्रहणे विजयस्तस्य न वधे पुरुषर्षभ । एतेन वाप्युपा-
येन मुहूर्तमपि मेऽग्रतः ॥ २३ अपनीते नरव्याघ्रे कुन्तीपुत्रे धनंजये । फाल्गुनस्य समीपे तु नहि शक्यो युधिष्ठि- राम
रः ॥ २४ ग्रहीतुं समरे राजन् सेन्द्रैरपि सुरासुरैः । संजय उवाच । सान्तरं तु प्रतिज्ञाते राज्ञो द्रोणेन निग्रहे ॥ २५
गृहीतं तममन्यन्त तव पुत्राः सुबालिशाः । पाण्डवेयेषु सापेक्षं द्रोणं जानाति ते सुतः ॥ २६ ततः प्रतिज्ञास्थै-
र्यार्थं स मन्त्रो बहुलीकृतः । ततो दुर्योधनेनापि ग्रहणं पाण्डवस्य तु ॥ २७ सैन्यस्थानेषु सर्वेषु सुघोषितमरिंद-

म ॥ २८ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि युधिष्ठिरग्रहणमन्त्रः ॥ संजय उवाच । ततस्ते सैनिकाः श्रुत्वा तं युधि-
ष्ठिरविग्रहं । सिंहनादरवांश्चक्रुर्बाणशङ्खरवैः सह ॥ १ तत्तु सर्वं यथान्यायं धर्मराजेन भारत । आप्तेनाशु परि-
ज्ञातं भारद्वाजचिकीर्षितं ॥ २ ततः सर्वान् समानाय्य भ्रातॄनन्यांश्च सर्वशः । अब्रवीद्धर्मराजस्तु धनंजयमिदं
वचः ॥ ३ श्रुतं ते पुरुषव्याघ्र द्रोणस्याद्य चिकीर्षितं । यथा तन्न भवेत्सत्यं तथा नीतिर्विधीयतां ॥ सान्तरं हि प्रतिज्ञातं द्रो-
णेनामित्रकर्शन ॥ ४ तच्चान्तरं महेष्वास त्वयि तेन समाहितं । स त्वमद्य महाबाहो युध्यस्व मदनन्तरं ॥ ५ य-
था दुर्योधनः कामं नेमं द्रोणादवाप्नुयात् । अर्जुन उवाच । यथा मे न वधः कार्य आचार्यस्य कदाचन ॥ ६
तथा तव परित्यागो न मे राजंश्चिकीर्षितः । अप्येवं पाण्डव प्राणानुत्सृजेयमहं युधि ॥ ७ प्रतीयां नाहमाचार्यं
त्वां च जह्यां कथंचन । त्वां निगृह्याहवे राजन् धार्तराष्ट्रोऽयमिच्छति ॥ ८ न स तं जीवलोकेऽस्मिन् कामं प्राप्तः कथंच-
त न प्रपतेद्द्यौः सनक्षत्रा पृथिवी शकलीभवेत् । न त्वां प्राप्स्यति ॥ ९ न त्वां द्रोणो निगृह्णीयाज्जीवमाने मयि ध्रु-
वं । यदि तस्य रणे साह्यं कुरुते वज्रभृत्स्वयं ॥ १० विष्णुर्वा सहितो देवैर्न त्वां प्राप्स्यत्यसौ मृधे । मयि जीवति
राजेन्द्र न भयं कर्तुमर्हसि ॥ ११ द्रोणादस्त्रभृतां श्रेष्ठात्सर्वशस्त्रभृतामपि । अन्यच्च ब्रूयां राजेन्द्र प्रतिज्ञा
मम नित्यदा ॥ १२ न स्मराम्यनृतां वाचं न स्मरामि पराजयं । न स्मरामि प्रतिश्रुत्य किंचिदप्यनृतं कृतं ॥ संजय
उवाच । ततः शङ्खाश्च भेर्यश्च मृदङ्गाश्चानकैः सह । प्रावाद्यन्त महाराज पाण्डवानां निवेशने ॥ १४ सिंहनादश्च
संजज्ञे पाण्डवानां महात्मनां । धनुर्ज्यातलशब्दश्च गगनस्पृक् सुभैरवः ॥ १५ तं श्रुत्वा शङ्खनिर्घोषं पाण्डवस्य

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्रो॰ ण॰
१५

तहौजसः त्वदीयेष्वनीकेषु वाहित्राणमिज्झिरे ततो व्यूढान्यनीकानि तत्र तेषां च भारत पांडुरूपेपुरन्योन्य
योत्स्यमान्यानि संयुगे १७ ततः प्रववृते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणं पांडवानां कुरूणां च द्रोणस्य पांचाल्ययोरपि
१८ यतमानाः प्रयत्नेन द्रोणानीकविशातने नशेकुः सृंजया युद्धे तद्धि द्रोणेन पालितं १९ थैव तव पुत्रान रा
स्य योधाः प्रहारिणः नशेकुः पांडवीं सेनां पाल्यमानां किरीटिना २० आस्तां ते स्तिमिते सेने मानाप
रस्परं संप्रसुप्ते यथा नक्तं वनराज्यौ सुपुष्पिते २१ ततो रुक्मरथो राजन्नर्केणेव विराजता वरूथिना विनिष्प
त्य व्यचरत्पृतनामुखे २२ तमुद्यतं रथेनैकमाशुकारिणमाहवे अनेकमिव संत्रासान्मेनिरे पांडुसृंजयाः
२३ तेन मुक्ताः शरा घोरा विचेरुः सर्वतो दिशं त्रासयंतो महाराज पांडवस्य वाहिनीं २४ मध्यंदिनम
नुप्राप्तो गभस्तिशतसंवृतः यथा दृश्येत घर्मांशुस्तथा द्रोणोप्यदृश्यत २५ न चैनं पांडवेयानां कश्चिच्छ
क्तो विभारत वीक्षितुं समरे क्रुद्धं महेंद्रमिव दानवाः २६ मोहयित्वा ततः सैन्यं भारद्वाजः प्रतापवान् धृ
ष्टद्युम्नबलं तूर्णं व्यधमन्निशितैः शरैः २७ स दिशः सर्वतो रुध्वा संवृत्य खमजिह्मगैः पार्षतो यत्र तत्रैव ममृदे
पांडुवाहिनीं २८ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रथमेहनि सेनाविमर्दः संजय उवाच ततः स पांडवानाम
नीके व्यचरत्सुमहद्भयं व्यचरत्पृतनां द्रोणो दहन्कक्षमिवानलः १ निर्दहंतमनीकानि साक्षादग्निमि
मिवोत्थितं दृष्ट्वा रुक्मरथं क्रुद्धं समकंपंत सृंजया २ सततं कृष्यतः संख्ये धनुषोस्याशुकारिणः ज्याघोषः १५
शुश्रुवेत्यर्थं विस्फूर्जितमिवाशनेः ३ रथिनः सादिनश्चैव नागानश्वान्पदातिनः रौद्रा हस्तवता मुक्ताः

संमर्दंति स्म सायकाः ४ नानद्यमानः पर्जन्यः प्रवृद्धः शुचिसंक्षये अश्मवर्षमिवावर्षत्परेषामावहद्भयं ५ वि
चरन्स तदा राजन्सेनां संक्षोभयन्प्रभुः वर्धयामास संत्रासं शत्रूणाममानुषं ६ तस्य विद्युदिवाभ्रेषु चापं हेम
परिष्कृतं भ्रमद्दृश्यताम्बुदे तस्मिन्दृश्यते स्म पुनः पुनः ७ स वीरः सत्यवान्प्राज्ञो धर्मनित्यः सदा पुनः युगांतका
लेम क्रुद्धो रौद्रां प्रावर्तयन्नदीं ८ अमर्षवेगप्रभवां क्रव्यादगणसंकुलां बलौघैः सर्वतः पूर्णां वीरवृक्षापहारि
णीं ९ शोणितोदां रथावर्तां हस्त्यश्वकृतरोधसं कवचोत्पलसंयुक्तां मांसपंकसमाकुलां मेदोमज्जास्थिसिक
तामुष्णीषचयकेशालां १० संग्रामजलदापूर्णां प्रासमत्स्यसमाकुलां नरनागाश्वसंभग्नां शरवेगौघवाहि
नीं शरीरदारुसंघट्टां रथकच्छपसंकुलां उत्तमांगोपलतलां निस्त्रिंशझषसंकुलां ११ रथनागह्रदोपेतां नाना
भरणभूषितां महारथशतावर्तां भूमिरेणूर्मिमालिनीं १२ महावीर्यवतां सेव्यां सुमहाभीरुदुस्तरां
शरीरशतसंबाधां गृध्रकंकनिषेवितां १४ निहतान्प्राणिनः सर्वान्द्रोणेन बलिना रणे वहंतीं पितृ
लोकाय शतशो राजसत्तम १५ शरीरशतसंबाधां केशशैवलशाद्वलां नदीं प्रावर्तयद्राजन्भीरूणां भयवर्धि
नीं १६ तं जयंतमनीकानि तानि तान्येव भारत सर्वतोभ्यद्रवन्द्रोणं युधिष्ठिरपुरोगमाः १७ तानभिद्र
वतः शूरांस्तावकाः दृढधन्विनः सर्वतः प्रत्यगृह्णंत तदभूल्लोमहर्षणं १८ शतमायस्तु शकुनिः सहदेवं समा
द्रवत् सनियंतृध्वजरथं विव्याध निशितैः शरैः १९ तस्य माद्रीसुतः केतुं धनुः सूतं हयानपि नातिक्रुद्धः शरैः
छित्वा षष्ट्या विव्याध सौबलं २० बलस्तु गदां गृह्य अवप्लुत्य रथोत्तमात् सूतस्याग्र्यं हयात्राजन्रथात्सुतमपा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्रोण० १६

तपनतनस्तौ विरथौ माजन्मा हाहस्तौ महाबलौ चित्रौ चित्ररथौ शूरौ संग्रामविजयवतौ ३१ द्रुपदः पांचालराजा च विव्या
दशभिराशुगैः वृद्धक्षेमेन चाभ्यस्तं विव्याध ततो ऽधिकैः विविंशतिं भीमसेनो विंशत्या निशितैः शरैः अविद्धा काकं
पयद्वीत्तदद्भुतमिवाभवत् ३३ विविंशतिस्तु सहसा साश्वकेतुशरासनं भीमं चक्रे महाराज ततः सैन्यान्यपूज
यन् मन्त्रमम्बषवीरः शत्रौर्विक्रामसमाहेव ततो ऽस्य गा हयाहीतान् हयान् सर्वानपातयत् ३५ हताश्वात्ते
रथादाप्लुत्य गृह्य चर्म महाबलः आस्थाय द्वीमसेनस्तु मत्तो मत्तमिव द्विपं ३६ शल्यस्तु नकुलं वीरः स्वस्रीयं प्रि ने
यमात्मनः विव्याध प्रहसन् चापे लालयन् कोपयन्निव ३७ तस्याश्वानातपत्रं च ध्वजं सूतमथो धनुः निपात्य प
नकुलः संख्ये शंखं दध्मौ प्रतापवान् धृष्टकेतुः कृपेणास्तान् छित्वा बहुविधान् शरान् कृपं विव्याध सप्तत्या लक्ष्म
वाक्याहरत्त्रिभिः ३९ तं कृपः शरवर्षेण महता समवारयत् विव्याध च रणे विप्रो धृष्टकेतुममर्षयत् ४० सा
त्यकिः कृतवर्माणं नाराचेन स्तनान्तरे विद्ध्वा विव्याध सप्तत्या पुनरन्यैः स्मयन्निव ४१ तं भोजः सप्तसप्तत्या
विद्ध्वाशु निशितैः शरैः नाकंपयत शैनेयं शीघ्रो वायुरिवाचलं ४२ सेनापतिः सुशर्माणं भृशं मर्मस्वता
डयत् स चापि तं तोमरेणाजत्रुदेशे ऽभ्यताडयत् ४३ वैकर्तनं तु समरे विराटः समवारयत् सहमत्स्यैर्महा राम १८
वीर्यैस्तदद्भुतमिवाभवत् ४४ भगदत्तस्तु राजानं द्रुपदं नतपर्वभिः सन्नियंतृध्वजरथं विव्याध पुरुषर्षभः ४५
द्रुपदस्तु ततः क्रुद्धो भगदत्तं महारथं आजघानोरसि क्षिप्रं शरेणानतपर्वणा ४६ युद्धं बलवतो लोके सोम
दत्तिशिखण्डिनो भूतानां त्रासजननं चक्रातेस्त्रविशारदौ ४७ भूरिश्रवा रणे राजन् याज्ञसेनिं महारथं

महता सायकौघेन छादयामास वीर्यवान् ४८ शिखंडी तु ततः क्रुद्धः सौमदत्तिं विशांपते नवत्या सायकानां
नुकंपयामास भारत ४९ राक्षसौ भीमकर्माणौ हैडिंबालंबुषावुभौ चक्राते ऽत्यद्भुतं युद्धं परस्परजयैषिणौ ५० चे
कितानो ऽनुविंदेन युयुधे चातिभैरवं यथा देवासुरे युद्धे वलिशक्रौ महाबलौ लक्ष्मणः क्षत्रदेवेन विमर्दमकरोद्भृ ५१
शं यथा विष्णुः पुरा राजन् हिरण्याक्षेण संयुगे ५२ ततः प्रचलिताश्वेन विधिवत्कल्पितेन च रथेनाभ्यपतद्राज
न् सौभद्रं पौरवो नदन् ५३ ततो ऽभियाय त्वरितो युद्धाकांक्षी महाबलः तेन चक्रे महद्युद्धमभिमन्युररिंदम ५४
पौरवस्त्वथ सौभद्रं शरव्रातैरवाकिरत् तस्यार्जुनिर्ध्वजं छत्रं धनुश्चोर्व्यामपातयत् ५५ सौभद्रः पौरवं त्वन्यैर्विद्ध्वा स
प्तभिराशुगैः पंचभिस्तस्य विव्याध हयान् सूतं च सायकैः ५६ ततः प्रहर्षयन् सेनां सिंहवद्विनदन्मुहुः समाद
त्तार्जुनिस्तूर्णं पौरवांतकरं शरं तं तु संधितमाज्ञाय सायकं घोरदर्शनं ५७ द्वाभ्यां शराभ्यां हार्दिक्यश्चिच्छेद सशरं
धनुः तदुत्सृज्य धनुश्छिन्नं सौभद्रः परवीरहा उद्ववर्ह सितं खड्गमाददे ... स तेनानेकतारेण चर्मणा शारस
कृतहस्तवान् भ्रांतासिश्चरन्मार्गान् दर्शयन्वीर्यमात्मनः भ्रामितं पुनरुद्भ्रान्तमाधुतं पुनरुत्थितं ६० चर्म
निस्त्रिंशयोर्भर्तुर्न विशेषमदृश्यत स पौरवरथस्येषामाप्लुत्य सहसा नदन् ६१ पौरवं रथमास्थाय केशपक्षे
परामृशत् जघानास्य पदा सूतमसिनापातयद्ध्वजं ६२ विक्षोभ्यांभोनिधिं तार्क्ष्यस्तं नागमिव चाक्षिपत् तम
माकलितकेशांतं ददृशुः सर्वपार्थिवाः ६३ उक्षाणमिव सिंहेन पात्यमानमचेतनं तमार्जुनिवशं प्राप्तं कृष्यमा
णमनाथवत् ६४ पौरवं पतितं दृष्ट्वा नामृष्यत जयद्रथः सर्वहिंसाम् महाराज किंकिणीशतजालवत् ६५

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्रोणा०
८

चर्म चाहारवद्धं च नहन्नुपर्यपतद्रथात् ततः सैंधवमालोक्य कार्ष्णिरुत्सृज्य पौरुषं ६६ उत्पपात तथा तूर्णं श्येन
वन्निपपात च प्रासानिस्त्रिंशान्शत्रुभिः संप्रचोदितान् ६७ छिंदन्चासिना कांश्चिच्चर्मणा संरुरोध च
स दर्शयित्वा सैन्यानां स्ववाहुबलमात्मनः ६८ तमुद्यम्य महाखड्गं चर्म चाथ पुनर्बली वृद्धक्षत्रस्य द
याद्दं पितुरत्यंतवैरिणं ६९ ससाराभिमुखः शूरः शार्दूल इव कुंजरं तौ परस्परमासाद्य खड्गदंतनखायुधौ
७० हृष्टवत्संप्रजहाते व्याघ्रकेसरिणाविव संपातेष्वभिघातेषु निपातेष्वसिचर्मणोः ७१ न तयोरंतरं क
श्चिद्ददर्श नरसिंहयोः अवक्षेपोसिनिर्ह्रादः शस्त्रांतरनिदर्शने ७२ वाह्यांतरनिपाते च निर्विशेष
मदृश्यत वाह्यमाभ्यंतरं चैव चरंतौ मार्गमुत्तमं ७३ ददृशाते महात्मानौ सपक्षाविव पर्वतौ ततो विक्षि
पतः खड्गं सौभद्रस्य यशस्विनः ७३ शरावरणपक्षांते प्रजहार जयद्रथः रुक्मपक्षांतरे सक्तः तस्मिंश्चर्मणि
भास्वरे ७४ सिंधुराजबलोद्धूतः सोभज्यत महानसिः भग्नमाज्ञाय निस्त्रिंशमवप्लुत्य पदानि षट् राम
७५ अदृश्यत निमेषेण स्वरथं पुनरास्थितः सहितास्सर्वराजानः परिवव्रुः समंततः ७६ ततश्च ८
र्म च खड्गं च समुत्क्षिप्य महाबलः ननादार्जुनदायादः प्रेक्षमाणो जयद्रथं ७७ सिंधुराजं परित्यज्य सौभ
द्रः परवीरहा तापयामास तत्सैन्यं भुवनं भास्करो यथा ७८ तस्य सर्वायसीं शक्तिं शल्यः कनकभूष
णां चिक्षेप समरे घोरां दीप्तामग्निशिखामिव ७९ तामवप्लुत्य जग्राह सविकोशं चाकरोदसिं
वैनतेयो यथा कार्ष्णिः पतंतमुरगोत्तमं ८० तस्य लाघवमाज्ञाय सत्वं चामिततेजसः सहिताः

सर्वराजानः सिंहनादमथानदन् ८१ ततस्तामेव शल्यस्य सौभद्रः परवीरहा मुमोच भुजवीर्येण वैदूर्यविकृ
ताजिनीं सा तस्य रथमासाद्य निर्मुक्तभुजगोपमा ८२ जघान सूतं शल्यस्य रथाच्चैनमपातयत् ततो विरा
टद्रुपदौ धृष्टकेतुर्युधिष्ठिरः ८३ सात्यकिः केकया भीमो धृष्टद्युम्नशिखंडिनौ यमौ च द्रौपदेयाश्च साधु
साध्विति चुक्रुशुः ८४ वाणशब्दाश्च विविधाः सिंहनादाश्च पुष्कलाः प्रादुरासन्हर्षयंतः सौभद्रमपलायि
ने ८५ तन्नामृष्यंत पुत्रास्ते शत्रोर्विजयलक्षणं अथैनं सहसा सर्वे समंतान्निशितैः शरैः ८६ अभ्यकि
रन्महाराज जलदा इव पर्वतं तेषां च प्रियमन्विच्छन्सूतस्य च पराभवं ८७ आर्तायनिरमित्रघ्नः क्रुद्धः सौभद्रम
भ्ययात् ८८ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रथमेहनि धृतराष्ट्र उवाच बहूनि सुविचित्राणि द्वंद्वयु
द्धानि संजय त्वयोक्तानि निशम्याहं स्पृहयामि सचक्षुषां १ आश्चर्यभूतं लोकेषु कथयिष्यंति मानवाः कु
रूणां पांडवानां च युद्धं देवासुरोपमं २ न हि मे तृप्तिरस्तीह शृण्वतो युद्धमुत्तमं तस्मादार्तायनेर्युद्धं सौभद्रस्य
च शंस मे ३ संजय उवाच सादितं प्रेक्ष्य यंतारं शल्यः सर्वायसीं गदां समुत्क्षिप्य नदन्क्रुद्धः प्रचस्कंद रथोत्त
मात् ४ तं दीप्तमिव कालाग्निं दंडहस्तमिवांतकं जवेनाभ्यपतद्भीमः प्रगृह्य महतीं गदां ५ सौभद्रोप्यश
निप्रख्यां प्रगृह्य महतीं गदां एह्येहीत्यब्रवीच्छल्यं यत्नाद्भीमेन वारितः ६ वारयित्वा तु सौभद्रं भीमसेनः प्रता
पवान् शल्यमासाद्य समरे तस्थौ गिरिरिवाचलः ७ तथैव मद्रराजोपि भीमं दृष्ट्वा महाबलं ससाराभिमुखस्तूर्णं

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रोण० १८

शार्दूलइव कुंजरं ८ ततस्तूर्यनिनादाश्च शंखानां च सहस्रशः सिंहनादश्च संजज्ञे भेरीणां च महास्वनः
९ पश्यतां शतशो ह्यासीदन्योन्यमभिधावतोः पांडवानां कुरूणां च साधु साध्विति निस्वनः १० नहि मद्राधिपादन्यः
सर्वराजसु भारत सोढुमुत्सहते वेगं भीमसेनस्य संयुगे ११ तथा मद्राधिपस्यापि गदावेगं महात्मनः सोढुमुत्सह
ते लोके यो धिको न्यो वृकोदरात् १२ पट्टैर्जांबूनदैर्बद्धा बभूव जनहर्षिणी प्रजज्वाल तदाविद्धा भीमेन महती
गदा १३ तथैव चरतो मार्गान्मंडलानि च सर्वशः महाविद्युत्प्रतीकाशा शल्यस्य शुशुभे गदा १४ तौ वृषा
विव नर्दंतौ मंडलानि विचेरतुः आवर्जितगदाशृंगावुभौ शल्यवृकोदरौ १५ मंडलावर्तमार्गेषु गदाविहरणेषु
च निर्विशेषमभूद्युद्धं तयोः पुरुषसिंहयोः १६ ताडिता भीमसेनेन शल्यस्य महती गदा साग्निज्वाला महोग्रा से
ताद्दाच्चूर्णमशीर्यत १७ तथैव भीमसेनेन द्विषताभिहता गदा वर्षप्रदोषे खद्योतैर्वृतो वृक्ष इवाबभौ १८ ग
दा क्षिप्ता तु समरे मद्रराजेन भारत व्योम संदीपयमाना सा ससृजे पावकं मुहुः तथैव भीमसेनेन द्विषते प्रेषिता गदा
तापयामास तत्सैन्यं महोल्कापतनी यथा २० ते गदे गदिनां श्रेष्ठौ समासाद्य परस्परं ततो गदाभ्यामिहतौ क्रोधेन राम
रुधि श्वसंत्यौ नागकन्येव ससृजाते विभावसुं २१ नखैरिव महाव्याघ्रौ दंतैरिव महागजौ तौ विचेरतुरासाद्य गदाग्र्या १८
भ्यां परस्परं २२ ततो गदाग्राभिहतौ क्षणेन रुधिरोक्षितौ ददृशाते महात्मानौ पुष्पिताविव किंशुकौ २३ शुश्रु
वे दिक्षु सर्वासु गदाभिघातसमाहतः नाके पातनहाभासो भिद्यमाना न चाचलः २४ तस्य भीमगदावेगैस्ताड्य

मानो महाबलः धैर्यान्मद्राधिपस्तस्थौ वज्रैर्गिरिरिवाहतः २५ आपतत्सु महावेगौ समुच्छ्रितमहागदौ पुनरंत
रमार्गस्थौ मंडलानि विचेरतुः २६ अथाभ्येत्य पदान्यष्टौ संनिपत्य गजाविव सहसा लोहदंडाभ्यामन्योन्यमभिज
घ्नतुः २७ तौ परस्परवेगाच्च गदाभ्यां च भृशाहतौ युगपत्पेततुर्वीरावुभाविंद्रध्वजाविव २८ ततो विह्वलमानं तं निः
श्वसंतं पुनः पुनः शल्यमभ्यपतत्तूर्णं कृतवर्मा महारथः २९ दृष्ट्वा चैनं महाराज गदयाभिनिपीडितं विचेष्टंतं य
था नागं मूर्छयाभिपरिप्लुतं ३० ततः सगदमारोप्य मद्राणामधिपं रथे अपोवाह रणात्तूर्णं कृतवर्मा महारथः
३१ क्षीबवद्विह्वलो वीरो निमेषात्पुनरुत्थितः भीमोपि सुमहाबाहुर्गदापाणिरदृश्यत ३२ ततो मद्राधिपं दृष्ट्वा
तव पुत्राः पराङ्मुखं सनागपत्त्यश्वरथाः समकंपंत मारिष ३३ ते पांडवैरर्द्यमानास्तावका जितकाशिभिः
भीता दिशो व्यपद्यंत वातनुन्ना घना इव ३४ निर्जित्य धार्तराष्ट्रांस्तु पांडवेया महारथाः व्यरोचंत रणे राजन् दीप्यमा
ना इवाग्नयः ३५ सिंहनादान्भृशं चक्रुः शंखान्दध्मुश्च हर्षिताः भेरीश्च वादयामासुर्मृदंगांश्चानकैः सह ३६
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि प्रथमेऽहनि शल्यपराजयः संजय उवाच तद्बलं सुमहद्दीर्णं त्वदीयं प्रेक्ष्य वीर्य
वान् दधारैको रणे राजन्वृषसेनोऽस्त्रमायया १ शरा दश दिशो मुक्ता वृषसेनेन संयुगे विचेरुस्ते विनिर्भिद्य नरवाजि
रथद्विपाः २ तस्य दीप्ता महाबाणा विनिश्चेरुः सहस्रशः भानोरिव महाराज घर्मकाले मरीचयः ३ तेनार्दि
ता महाराज रथिनः सादिनस्तथा निपेतुरुर्व्यां सहसा वातभग्ना इव द्रुमाः ४ हयौघांश्च रथौघांश्च गजौघां
श्च महारथः अपातयद्रणे राजन् शतशोथ सहस्रशः ५ दृष्ट्वा तमेकं समरे विचरंतमभीतवत् संहिताः सर्व

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रोण० १७

राजानः पर्यवृत्तः समंततः ६ तान् कुलिंगकपातालीको हृषसेनं सम्प्रयात् विव्याध चैनं दशभिर्निशातैर्मैर्हिहि
७ तस्य कर्णोत्तमजश्चापं छित्वा केतुमपातयत् तेऽत्रातेरपरिप्सन्तो द्रोपदेयाः समभ्ययुः ८ कर्णात्मजं पारत्रातैः
स्वक्रस्वा दश्यमजस्रातातान्हेतो भ्यधावं द्रौणपुत्रमुखारथाः ९ छादयंतो महाराज द्रोपदेयान्महाहवान् श
स्त्रैर्नानाविधैस्तूर्णं पर्वतान् जलदा इव १० तान्पौत्रवाः प्रत्यगृह्णन् त्वरिताः पुत्रगृध्निनः पंचालाः केकया
मत्स्याः सृंजयाश्चोद्यतायुधाः ११ तद्युद्धमभवद्घोरं सुमहल्लोमहर्षणं त्वदीयैः पांडुपुत्राणां देवानामिव दा
नवैः १२ एवमुत्तमयुधिरे वीराः संरब्धाः कुरुपांडवाः परस्परमुदीक्षंतः परस्परकृतागसः १३ तेषां ददृशिरे को
पाद्वपूंषि मित ते ज्जसो युयुत्सुना मिथ्या का प्रापतत्रवरस्मेभिनो १४ भीमकर्णाकृष्टाद्वौ शिशिपार्षतस्यात के
पा द्वपूंषि ... मह्या बलानां क्माभ्रमे रणे दृश्याः कालासूर्यैरिवो हिते १६ तदासीत्तुमुलं युद्धं निघ्नतामितरेतरं महाबलानां
बलिभिः दानवानां यथा सुरैः १७ ततो युधिष्ठिरानीकमुद्धृतार्णवनिस्वनं त्वदीयमवधीत्सैन्यं संप्र
द्रुतमहारथं १८ तद्यत्नं बलेह द्वाशत्रुभिर्भृशमर्दितं अलं द्रुतेन वः शूरा इति द्रोणोऽभ्यभाष
त १९ ततः शोणहयः क्रुद्धश्चतुर्दंत इव द्विपः प्रविश्य पांडवानीकं युधिष्ठिरमुपाद्रवत् २० तमवि
ध्यच्छितैर्बाणैः कंकपत्रैर्युधिष्ठिरः तस्य द्रोणो धनुश्छित्वा तद्द्रुतं समुपाद्रवत् २१ चक्ररक्षः कुमारस्तु
पांचाल्यानां यशस्करः दधार द्रोणमायांतं वेलेव सरितांपतिं २२ द्रोणं निवारितं दृष्ट्वा कुमारेण द्विजर्षभं
सिंहनादरवो ह्यासीत् साधु साध्विति भाषतां कुमारस्तु ततो द्रोणं सायकेन महाहवे २३ विव्याधोरसि ... द्रोण १९

मे क्रुद्धः सिंहवच्चानदन्मुहुः संवार्य तु रणे द्रोणं कुमारस्तु महाबलः २४ शरैरनेकसाहस्रैः कृतहस्तो जितक्लमः
तं शूरमार्यव्रतिनं मंत्रास्त्रेषु कृतश्रमं २५ चक्ररक्षं परामृद्नात्कुमारं द्विजपुंगवः स मध्यं प्राप्य सेनायाः सर्वाः प्रविचरन् दिशः २६ तव सैन्यस्य गोप्तासीद्भार
द्वाजो द्विजर्षभः शिखंडिनं द्वादशभिर्विंशत्या चोत्तमौजसं नकुलं पंचभिर्विद्ध्वा सहदेवं च सप्तभि
:
युधिष्ठिरं द्वादशभिः द्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः २८ सात्यकिं पंचभिर्विद्ध्वा मत्स्यं च दशभिः शरैः
व्यक्षोभयद्रणे योधान् यथामुख्यमभिद्रवत् २९ अभ्यवर्तत संप्रेप्सुः कुंतीपुत्रं युधिष्ठिरं युगंधरस्ततो राजन् भारद्वाजं महारथं ३० वारयामास संक्रुद्धं वातोद्धूतमिवार्णवं युधिष्ठिरं स विद्ध्वा तु शरैः स
न्नतपर्वभिः युगंधरं तु भल्लेन रथनीडादपातयत् ततो विराटद्रुपदौ केकयाः सात्यकिः शिबिः व्याघ्रदत्तश्च पांचाल्यः
सिंहसेनश्च वीर्यवान् एते चान्ये च बहवः परीप्संतो युधिष्ठिरं आवव्रुस्तस्य पंथानं किरंतः सायकान्बहून् व्याघ्रद
त्तश्च पांचाल्यो द्रोणं विव्याध मार्गणैः पंचाशता शितै राजन्नुच्चुक्रुशुर्जनाः त्वरितं सिंहसेनस्तु द्रोणं विद्ध्वा म
हारथं प्राहसत्सहसा हृष्टः त्रासयन्वै महारथान् ततो विस्फार्य नयने धनुर्ज्यामवमृज्य च तलशब्दं महत्कृत्वा
द्रोणस्तं समुपाद्रवत् ततस्तु सिंहसेनस्य शिरः कायात्सकुंडलं व्याघ्रदत्तस्य चाक्रम्य भल्लाभ्यामाहरद्बली राजन्
युधिष्ठिरबले हतो राजेति पार्थानां समीपस्थोऽपतद्व्रते अब्रुवंस्ते तदा कालं दृष्ट्वा द्रोणस्य विक्रमं अद्य राजा धार्तराष्ट्रस्य सेयुगोऽ
द्यः हताद्यो वै भविष्यति अस्मिन्मुहूर्ते द्रोणात्तु पांडवं संप्रहर्षितः आगमिष्यति नो नूनं धार्तराष्ट्रस्य संयुगे

द्रोण० २०

वृसंजल्पतांतेषांतावकानांमहारथः आपाञ्चैवेतकौंतेयोरथघोषेणनादयन् माभैरितिचसंभाष्यभीमसेनमवारयत्
शोणितोदांरजोवर्तांकृत्वाविसमतेजसा शूरास्थिचयसंकीर्णांश्रोतःकलापहारिणीं तीर्णःशोघमहाफेनांप्रासम
त्स्यसमाकुलां नदीमुत्तीर्य्यवेगेनकुरून् विद्राव्यपाण्डवः ततःकिरीटीसहसाद्रोणानीकमुपाससौ त्स्यसमाकुलां
नदीमुत्तीर्य्यवेगेनकुरून् विद्राव्यपाण्डवः ततःकिरीटीसहसाद्रोणानीकमुपाद्रवत् छादयन्निषुजालेनम
हतामोघमस्त्रिव शास्त्रमभ्यसतोबाणान् संदधानस्यकार्मुकं नान्तरंददृशेकश्चित्कौन्तेयस्ययशस्विनः नदि
शोनान्तरिक्षंचनद्यौर्नैवचमेदिनी अदृश्यतमहाराजबाणभूतमिवाभवत् नादृश्यततदाराजन्तत्रकिंचन
संयुगेबाणांधकारेमहतिकृतेगाण्डीवधन्वना सूर्येचास्तमनुप्राप्तेतमसाचाभिसंवृते नाज्ञायतततदाशत्रुर्न
सुहृन्नचकश्चन ततोवहारंचक्रुस्तेद्रोणदुर्योधनादयः तान्विदित्वाभृशंत्रस्तानयुद्धमनसःपरान् स्वान्यनीका
निबीभत्सुःशनकैरवहारयत् ततोभितुष्टुवुःपार्थंप्रहृष्टाःपाण्डुसृंजयाः पांचालाश्चमनोज्ञाभिर्वाग्भिःसूर्यमि
वर्षयः एवंस्वशिबिरंप्रायाज्जित्वाशत्रून्धनंजयः पृष्ठतःसर्वसैन्यानांमुदितोवैसकेशवः मसारगल्वर्कसु
वर्णरूप्यैर्वज्रप्रवालस्फटिकैश्चमुख्यैः चित्रेरथेपांडुसुतोवभासेनक्षत्रमध्येवियतीवचंद्रः॥ ॥इति
श्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिप्रथमदिनयुद्धं संजयउवाच तेसेनेशिबिरंगत्वान्यविशन्विशांपते यथाभागं राम
यथाभागंयथान्यायंयथागुल्मंचसर्वशः कृत्वावहारंसैन्यानांद्रोणःपरमदुर्मनाः दुर्योधनमभिप्रेक्ष्यसव्रीड स२ २०
मिदमब्रवीत् उक्तमेतन्मयापूर्वंनतिष्ठतिधनंजये शक्योनहीतुंसंग्रामेदेवैरपियुधिष्ठिरः इतितद्वःप्रयततां

ऋतेपार्थेनसंयुगे माविशंकौरवश्चोमस्थमजेयोहस्यपाण्डवौ कश्चिद्दहृत्पतंसंख्येद्रोणमन्तंप्रकर्षतु तमजित्वातकौन्तेया नवर्त्तेत
कथंचन एकस्मिन्नन्तरेऽन्यस्मिन्धर्मराजमहंनृप ग्रहीष्यामिचमूंभित्वाधृष्टद्युम्नस्यपश्यतः अर्जुनेनविहीनस्तुयदिनोत्सृजतेर
णं मामुपायान्तमालोक्यगृहीतंविद्धिपाण्डव एवंतेहंमहाराजधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरं समानेष्यामिसगणंवशमद्यनसंशयः यदितिष्ठति
संग्रामेमुहूर्त्तमपिपाण्डवः अथापयातिसंग्रामाद्विसं संजयउवाच द्रोणस्यतद्वचःश्रुत्वात्रिगर्त्ताधिपतिस्तदा भ्रातृभिःसहितोराज
न्निदंवचनमब्रवीत् वयंविनिकृताराजन् क्रोधाग्निनात्यमानानशेमहिसदानिशि सनोदिष्ट्यास्त्रसंपन्नश्चक्षुर्विषयमा
गतः कर्त्तारःस्मवयंकर्मयच्चिकीर्षामहृद्गतं भवतश्चप्रियंयत्स्यादस्माकंचयशस्करं वयमेनंहनिष्यामोनिःकृष्यायोधनाद्बहिः
अद्यास्त्वनर्जुनाभूमिरत्रिगर्त्ताथवापुनः सत्यंतेप्रतिजानीमोनैतन्मिथ्याभविष्यति एवंसत्यरथश्चोक्तासत्यधर्माचभारत
सत्यव्रतश्चसत्येषुःसत्यकर्मातथैवच सहिताःभ्रातरःपञ्चरथानामयुतेनच न्यवर्त्तन्तमहाराजकृत्वाशपथमाहवे
मालवास्तुण्डिकेराश्चरथानामयुतैस्त्रिभिः सुशर्माचनरव्याघ्रस्त्रिगर्त्तःप्रस्थलाधिपः मावेल्लकैर्ललित्थैश्चसहितोमद्र
कैरपिरथानामयुतेनैवसोऽशपद्भ्रातृभिःसह नानाजनपदेभ्यश्चरथानामयुतेनच समुत्थितंविशिष्टानांशपथार्थमुपाग
मत् ततोज्वलनमाहृत्यहुत्वासर्वेपृथक्पृथक् जगृहुःकुशचीराणिचित्राणिकवचानिच तेचबद्धतनुत्राणाः घृताक्ताः
कुशचीरिणः मौर्वीमेखलिनोवीराःसहस्रशतदक्षिणाः यज्वानःपुत्रिणोलोक्याःकृतकृत्यास्तनुत्यजः योक्ष्यमाणास्तदात्मा
नंयशसाविजयेनच ब्रह्मचर्यश्रुतिमुखैःक्रतुभिश्चाप्तदक्षिणैः प्राप्यलोकान्सुयुद्धेनक्षिप्रमेवयियासवः ब्राह्मणांस्तर्प
यित्वाचनिष्कान्दत्वापृथक्पृथक् गाश्चवासांसिचपुनःसमाभाष्यपरस्परं प्रज्वाल्यकृष्णवर्त्मानमुपागम्यरणेव्रतं तस्मि
न्नग्नौतदाचक्रुःप्रतिज्ञांदृढनिश्चयाः शृण्वतांसर्वभूतानामुच्चैर्वाचोबभाषिरे सर्वेधनंजयवधप्रतिज्ञांचापिचक्रिरे येवैलो

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रोणा०
२१

कायघ्नतिनां ये चैव ब्रह्मघातिनां मद्यपस्य च ये लोका गुरुदाररतस्य च ब्रह्मस्वहारिणश्चैव राजपिण्डापहारिणः शरणागतं
वहिच त्यजतो याचमानं तथा घ्नतः आगारदाहिनां ये च ये च गां निघ्नतामपि अपकारिणां च ये लोका ये च ब्रह्मद्विषामपि
स्वभार्यामृतुकालेषु ये मोहादभिगच्छतां श्राद्धे मैथुनिकानां च ये चाप्यात्मापहारिणां न्यासापहारिणां ये च श्रुतं नाशयतां
शपतां च ये क्लीबं युध्यमानानां ये च नीचानुसारिणां नास्तिकानां च ये लोका येऽग्निमातृपितृत्यजां दुष्कृतां चैव ये लोका
ये च पापकृतामपि यद्यहत्वा वयं युद्धे निवर्त्तेम धनंजयं तेनाभ्यर्दितास्त्रासाद्भवेम हि पराङ्मुखाः यदि त्वसुकरं लोके कर्म
कुर्याम संयुगे इष्टान्लोकान्प्राप्नुयामो वयमद्य न संशयः एवमुक्त्वा महाराज न्यवर्त्तन्त संयुगे आह्वयन्तोऽर्जुनं वीराः पितृजु
ष्टां दिशं प्रति आहूतस्तेन रव्याघ्रैः पार्थः परपुरंजयः धर्मराजमिदं वाक्यमपदान्तरमब्रवीत् आहूतो न निवर्त्तेयमिति
मे व्रतमाहितं संशप्तकाश्च मां राजन्नाह्वयन्ते महामृधे एष च भ्रातृभिः सार्द्धं सुशर्माह्वयते रणे वधाय सगणस्यास्य मामनु
ज्ञातुमर्हसि नैतच्छक्नोमि संसोढुमाह्वानं पुरुषर्षभ सत्यं ते प्रतिजानामि हतान्विद्धि परान्युधि युधिष्ठिर उवाच श्रु
तं तेन तत्त्वतस्तात यद्द्रोणोऽस्य चिकीर्षितं यथा तदनृतं तस्य भवेत्तत्त्वं समाचर द्रोणो हि बलवाञ्छूरः कृतास्त्रश्च जित
श्रमः प्रतिज्ञातं च तेनैतद्ग्रहणं मे महारथ अर्जुन उवाच अयं वै सत्यजिद्राजन्नद्य त्वां रक्षिता युधि जीवमाने च पाञ्चाल्ये
नाचार्यः काममाप्स्यति हते तु पुरुषव्याघ्रे रणे सत्यजिति प्रभो सर्वैरपि समेतैर्वा न स्थातव्यं कथंचन संजय उवाच राम
अनुज्ञातस्ततो राज्ञा परिष्वक्तश्च फाल्गुनः प्रेम्णा दृष्टश्च बहुधा ह्याशिषश्चास्य योजिताः विहायैनं ततः पार्थस्त्रि २१
गर्त्तान्प्रत्यपाद्बली क्षुधितः क्षुद्विघातार्थी सिंहो मृगगणानिव ततो दौर्योधनं सैन्यं मुदा परमया युतं ऋतेऽर्जुनं भृशं क्रु
द्धो धर्मराजस्य निग्रहे ततोऽन्योन्ये ते सैन्ये समाजग्मतुरोजसा गंगासरय्वोर्वेगेन प्रावृषीवोल्बणोदके इति श्रीमहाभारते द्रो

णपर्वणि द्वितेयिहति संजय उवाच ततः संशप्तका राजन्समे देशे व्यवस्थिताः व्यूह्यानीकं रथैरेव चन्द्राकारं मुदा युताः
ताः ते किरीटिनमायान्तं दृष्ट्वा हर्षेण मारिष उदक्रोशन्नरव्याघ्राः शब्देन महता तदा स शब्दः प्रदिशः सर्वा दिशः खं च समा
वृणोत् आवृतत्वाच्च लोकस्य नासीत्तत्र प्रतिस्वनः सोऽतीव संप्रहृष्टांस्तानुपलभ्य धनंजयः किंचिदभ्युत्स्मयन्कृष्णमि
दं वचनमब्रवीत् पश्यैतान्देवकीमातर्मुमूर्षूनद्य संयुगे भ्रातॄंस्त्रैगर्त्तकानेव रोदितव्ये प्रहर्षितान् अथवा हर्षकालोऽयं त्रै
गर्त्तानामसंशयं कुनरैर्दुरवापान्हि लोकान्प्राप्स्यन्त्यनुत्तमान् एवमुक्त्वा महाबाहुर्हृषीकेशं ततोऽर्जुनः आससाद र
णे व्यूढां त्रिगर्त्तानामनीकिनीं स देवदत्तमादाय शंखं हेमपरिष्कृतं दध्मौ वेगेन महता घोषेणापूरयन्दिशः तेन शब्दे
न वित्रस्ता संशप्तकवरूथिनी निश्चेष्टावस्थिता संख्ये अश्मसारमयी यथा वाहास्तेषां विवृत्ताक्षाः स्तब्धकर्णशिरोधराः
विष्टब्धचरणाश्चैव रुधिरं प्रसुस्रुवुः उपलभ्य ततः संज्ञामवस्थाप्य च वाहिनीं युगपत्पाण्डुपुत्राय चिक्षिपुः
कंकपत्रिणः तान्यर्जुनः सहस्राणि दशपंचैव चाशुगैः अनागतान्यशोभञ्छिच्छेदाशुपराक्रमः ततोऽर्जुनं शितैर्बा
णैर्दशभिर्दशभिः पुनः प्रत्यविध्यंस्ततः पार्थस्तान्विव्याध त्रिभिस्त्रिभिः एकैकस्तु ततः पार्थं राजन्विव्याध
पंचभिः स च तान्प्रतिविव्याध द्वाभ्यां द्वाभ्यां पराक्रमी भूय एव तु संक्रुद्धास्तेऽर्जुनं सहकेशवं आपूरयन्शरैस्तीक्ष्णै
स्तडागमिव वृष्टिभिः ततः शरसहस्राणि प्रापतन्नर्जुनं प्रति भ्रमराणामिव व्राताः फुल्लं द्रुमगणं वने ततः सुबा
हुस्त्रिंशद्भिरद्रिसारमयैः शरैः अविध्यदिषुभिर्गाढं किरीटे सव्यसाचिनं तैः किरीटी किरीटस्थैर्हेमपुंखैरजिह्मगैः शा
तकुम्भमयापीडो बभौ यूप इवोच्छ्रितः हस्तावापं सुबाहोस्तु भल्लेन युधि पाण्डवः चिच्छेद तं चैव पुनः शरवर्षैरवाकिरत्

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रोण० ११ ततः सुशर्मा दशभिः सुरथस्त्व किरीटिनं सुधर्मा सुधनुश्चैव सुबाहुश्च समार्दयत् तांस्तु सर्वान् रथव्याघ्रो वीतरथ प्रवरध्वजः प्रत्यविध्यद्
जांश्चैव भल्लैश्चिच्छेद सायकान् सुधन्वनो धनुश्छित्वा हयान्वास्यावधीच्छरैः अथास्य सशिरस्त्राणं शिरः कायादपातयत् तस्मि
न्निपातिते वीरे त्रस्तास्तस्य पदानुगाः अद्रवंत भयाद्भीता यत्र दौर्योधनं बलं ततो जघान संक्रुद्धो वासविस्तां महाचमूं शरजालैरवि
च्छिन्नैस्तमः सूर्य इवांशुभिः ततो भग्ने बले तस्मिन् विप्रलीने समंततः सव्यसाचिनि संक्रुद्धे त्रैगर्तान्भयमाविशत् ते वध्यमानाः
पार्थेन शरैः सन्नतपर्वभिः अमुह्यंस्तत्र तत्रैव त्रस्ता मृगगणा इव ततस्त्रिगर्तराट् क्रुद्धस्तानुवाच महारथान् अलं द्रुतेन
वः शूरा न भयं कर्तुमर्हथ कृत्वा च शपथान्घोरान् सर्वसैन्यस्य पश्यतः गत्वा दौर्योधनं सैन्यं किं वै वक्ष्यथ मुख्यशः नावहा
स्याः कथं लोके कर्मणानेन संयुगे भवेम सहिताः सर्वे निवर्तध्वं यथाबलं एवमुक्तास्तु ते राजन्नन्योन्यं शूरसंहताः
शंखान्दध्मुरभिक्रुद्धा हर्षयंतः परस्परं ततस्ते संन्यवर्तंत संशप्तकगणाः पुनः नारायणाश्च गोपालाः कृत्वा मृत्युं निवर्तनम्
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्वितीयेऽहनि संशप्तकवधे संजय उवाच ताल्लिवृत्तान्समालोक्य संशप्तकगणान्पुनः वासुदे
वं महात्मानमर्जुनः समभाषत चोदयाश्वान् हृषीकेश संशप्तकगणान्प्रति नैते हास्यंति संग्रामे जीवंत इति मे मतिः
पश्य मेऽस्त्रबलं घोरं बाह्वोरिष्वसनस्य च अद्यैतान्पातयिष्यामि क्रुद्धो रुद्रः पशूनिव ततः कृष्णः स्मितं कृत्वा परिनंद्य रा
शिवेन तं प्रावेशयत दुर्धर्षो यत्र यत्रैच्छदर्जुनः बभ्राजे स रथोऽत्यर्थमुह्यमानो रणे तदा उह्यमानमिवाकाशे विमानं पांडुरैर्ह ११
यैः मंडलानि ततश्चक्रे गतप्रत्यागतानि च यथा शक्ररथो राजन् युद्धे देवासुरे पुरा अथ नारायणाः क्रुद्धा विविधायुधपा
णयः छादयंतः शरव्रातैः परिवव्रुर्धनंजयं अदृश्यं च मुहूर्तेन चक्रुस्ते पुरुषर्षभ कृष्णेन सहितं युद्धे कुंतीपुत्रं धनंज

यं क्रुद्धस्तु फाल्गुनः संख्ये द्विगुणीकृतविक्रमः गांडीवमुपसंमृज्य तूर्णं जग्राह संयुगे बध्वा च भृकुटिं वक्त्रे क्रोधस्य प्रतिल
क्षणं देवदत्तं महाशंखं पूरयामास पांडवः अथास्त्रमरिसंघघ्नं त्वाष्ट्रमभ्यस्यदर्जुनः ततो रूपसहस्राणि प्रादुरासन्पृथक् पृ
थक् आत्मनः प्रतिरूपैस्ते नानारूपैर्विमोहिताः अन्योन्यमर्जुनं मत्वा स्वमात्मानं च जघ्निरे अयमर्जुनोऽयं गोविंद इमौ माध
वपांडवौ इति ब्रुवाणाः संमूढा जघ्नुरन्योन्यमाहवे मोहिताः परमास्त्रेण क्षयं जग्मुः परस्परं अशोभंत रणे योधाः पुष्पिता
इव किंशुकाः ततः शरसहस्राणि तैर्विमुक्तानि भस्मसात् कृत्वा तदस्त्रं तान्वीरान्निन्ये यमसादनं अथ प्रहस्य बीभत्सु
र्ललित्थान्मालवानपि मावेल्लकांस्त्रिगर्तांश्च यौधेयांश्चार्दयच्छरैः ते हन्यमाना वीरेण क्षत्रियाः कालचोदिताः व्यसृ
जञ्छरजालानि पार्थे नानाविधानि च ततो नैवार्जुनस्तत्र न रथो न च केशवः प्रत्यदृश्यंत घोरेण शरवर्षेण संवृताः
ततस्ते लब्धलक्ष्यत्वादन्योन्यमभिचुक्रुशुः हतौ कृष्णाविति प्रीता वासांस्यादुधुवुस्तदा भेरीमृदंगशंखांश्च दध्मुर्वीराः सह
स्रशः सिंहनादरवांश्चोग्रांश्चक्रिरे तत्र मारिष ततः प्रसिस्विदे कृष्णः खिन्नश्चार्जुनमब्रवीत् क्वासि पार्थ न पश्ये त्वां क
च्चिज्जीवसि शत्रुहन् तस्य तद्भाषितं श्रुत्वा त्वरमाणो धनंजयः वायव्यास्त्रेण तैरस्तां शर
वृष्टिमपाहरत् ततः संशप्तकव्रातान् साश्वद्विपरथायुधान् उवाह भगवान्वायुः शुष्कपर्णचयानिव उह्यमानास्ते
ते राजन् बह्वशोभंत वायुना उड्डीनाः पक्षिणः काले वृक्षेभ्य इव मारिष तांस्तथा व्याकुलीकृत्य त्वरमाणो धनंज
यः जघान निशितैर्बाणैः सहस्राणि शतानि च शिरांसि भल्लैरहरद्बाहूनपि च सायुधान् हस्तिहस्तोपमांश्चो
रून् क्षुरैरुर्व्यामपातयत् पृष्ठच्छिन्नान्विचरणान्बाहुपार्श्वविहीनकान् नानागात्रावयवैर्हीनांश्चकाराथ धनंजयः

द्रोण० गंधर्वनगराकारं विधिवत्कल्पितान्रथान् शरैर्विशकलीकुर्वन् घ्नन्केव्यश्वरथद्विपान् सुगंधतालवनानीव
१३ तवकान्व्यचकाशिरे छिन्नारथान्व्रजन्नाता केचित्तत्र क्वचित्क्वचित् सांतरा युधि ते नागाः सपताकांकुशध्वजाः पेतुः
शक्राशनिहताः द्रुमवंतइवाचलाः चामरापीडकवचाः स्तत्तत्र तपतांस्तथा मारोहास्तुरगाः पेतुः पार्थबाणहताः
क्षितौ विप्रविद्धासितरवराः छिन्नवर्मर्ष्टिकाः शवरश्चसुमहज्जाते शांतरुधिरवृष्टिभिः मही चाप्यभवद्राजक
बंधशतसंकुला तद्भैरोध्वीभत्समभवत्तोज्जतिमाहवे आक्रीडमिव रुद्रस्य घ्नतः कालात्ययेपशून् तेवध्यमा
नाः पार्थेन व्याकुलाश्वरथद्विपाः तमेवाभिमुखाः क्षीणाः शक्रस्यातिथितां गताः सा भूमिर्भरतश्रेष्ठ निहतैस्तै
र्महारथैः आस्तीर्णा संबभौ सर्वा प्रेतीभूतैः समंततः एतस्मिन्नंतरे चैव प्रमुक्ते सव्यसाचिनि व्यूढानीकस्ततो
द्रोणो युधिष्ठिरमुपाद्रवत् तं प्रत्यगृह्णंस्त्वरिता व्यूढानीकाः प्रहारिणः युधिष्ठिरपरीप्संतस्तदासीत्तुमुलं महत् इ
ति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि पर्वणि द्वितीयेऽहनि संसप्तकवधे संजय उवाच परिणाम्य निशां तां तु भारद्वाजो म
हारथः बहूक्त्वा सततो राजन् वचनं तेवेमुपोषतं निशापोणोगपार्थेन संसप्तकयोः सह निष्क्रांते बलहापा
र्थे संसप्तकवधं प्रति व्यूढानीकस्ततो द्रोणः पांडवानां महाचमूं अभ्ययाद्भरतश्रेष्ठ धर्मराजजिघृक्षया व्यू राम
हं दृष्ट्वा सुपर्णं तु भारद्वाजकृतं तदा व्यूहेन मंडलार्धेन प्रत्यव्यूहद्युधिष्ठिरः मुखमासीत्सुपर्णस्य भारद्वाजो महार १३
थः शिरो दुर्योधनो राजा सोदर्यैः सानुगैर्वृतः चक्षुषी कृतवर्मा च गौतमश्चास्यतां वरः भूतशर्मा क्षेमशर्मा करकाक्ष
श्च वीर्यवान् कलिंगाः सिंहलाः प्राच्याः शूराभीरा दशेरकाः शकायवनकांबोजाः तथा हंसपथाश्च ये ग्रीवायां

श्रूरसेनाश्च दरदा मद्रकेकयाः गजाश्वरथपत्त्योघास्तस्थुः परमदंशिताः भूरिश्रवास्तथा शल्यः सोमदत्तश्च बाह्लिकः अक्षौहिण्या वृ
ता वीरा दक्षिणं पार्श्वमास्थिताः विंदानुविंदावावंत्यौ कांबोजश्च सुदक्षिणः वामपार्श्वं समाश्रित्य द्रोणपुत्राग्रतः स्थिताः पृष्ठे
कालिंगाः साम्बष्ठाः मागधाः पौंड्रमद्रकाः गांधाराः शकुनिप्रष्ठाः पार्वतीयाः वसातयः पुच्छे वैकर्तनः कर्णः सपुत्रज्ञाति
बांधवः महत्या सेनया तस्थौ नानाजनपदोत्थया जयद्रथो भीमरथः संपातिर्ऋषभो जयः भूमिंजयो वृषक्राथो नैषधश्च
महाबलाः वृता बलेन महता ब्रह्मलोकपुरस्कृताः व्यूहस्योरसि ते राजन् स्थिता युद्धविशारदाः द्रोणेन विहितो व्यूहः पदात्य
श्वरथद्विपैः वातोद्धतार्णवाकारः प्रवृत्त इव लक्ष्यते तस्य पक्षप्रपक्षेभ्यो निष्पेतुर्युत्सवः सविद्युत्स्तनिता मेघाः सर्वदि
ग्भ्य इवोष्णगे तस्य प्राग्ज्योतिषो मध्ये विधिवत्कल्पितं गजं आस्थितः शुशुभे राजन्नंशुमानुदये यथा माल्यदामवता राज
न् श्वेतच्छत्रेण धार्यता कृत्तिकायोगयुक्तेन पौर्णमास्यामिवेंदुना नीलांजनचयप्रख्यो मदांधो द्विरदो बभौ अतिवृष्टो
महामेघैर्यथा स्यात्पर्वतो महान् नानानृपतिभिर्वीरैर्विविधायुधभूषणैः समन्वितः पार्वतीपः शक्रो देवगणैरिव ततो
युधिष्ठिरः प्रेक्ष्य व्यूहं तमतिमानुषं अप्रधृष्यमरिभिः संख्ये पार्षतमब्रवीत् ब्राह्मणस्य वशं नाहमियामद्य यथा प्रभो
पारावतसवर्णाश्व तथा नीतिर्विधीयतां धृष्टद्युम्न उवाच द्रोणस्य यतमानस्य वशं नैष्यसि सुव्रत अहमावारयिष्यामि द्रो
णमद्य सहानुगं मयि जीवति कौरव्य नोद्वेगं कर्तुमर्हसि न हि शक्तो रणे द्रोणो विजेतुं मां कथंचन संजय उवाच एवमुक्त्वा कि
रन्बाणान् ससंप्रहारस्तुमुलः द्रुपदस्य सुतो बली पारावतसवर्णाश्वः स्वयं द्रोणमुपाद्रवत् अनिष्टदर्शनं दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नम
ग्रतः स्थितं क्षणेनैवाभवद्द्रोणो नातिहृष्टमना इव तं तु संप्रेक्ष्य पुत्रस्ते दुर्मुखः शत्रुकर्षणः प्रियं चिकीर्षुर्द्रोणस्य धृष्ट

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रोण० मृज्ञमवारयत् स तं प्रहारमतुलं सुघोरं समपद्यत पार्षतं चाश्वरथस्य दुर्मुखस्य च भारत पार्षतः सहजालेनच्छिन्नं प्रच्छ
२४ घटुमुखे भारद्वाजधारी द्रोणमहतामवारयत् द्रोणमाविर्तिहस्ताश्वत्थामावत्यजः तानालिंगोः प्रभग्नाते पार्षतमभ
मीहयत् ततो विविषितायाः संग्रामो चाल्पकं सुखयोः द्रोणाय्योधिष्ठिरौ त्वविवक्षाया वेमहार्बेः अनिलेनयथाभ्राणि
विछिन्नानिसमंततः तथापार्थस्य सैन्यानि विछिन्नानि क्वचित्क्वचित् मुहूर्त्तमेव तद्युद्धमासीन्मधुरदर्शनं ततउन्मत्तव
द्राजन्निर्मर्यादमवर्त्तत नैवस्वे नपरे राजन्नज्ञायंतेपरस्परं अनुमानेन संज्ञाभिर्युद्धं तत्समवर्त्तत चूडामणिषु निष्के
षुभूषणेष्वपिवर्मसु तेषामादित्यवर्णाभारश्मयः प्रचकाशिरे तत्प्रकीर्णपताकानांरथवारणवाजिनां बलाकासंवृताभ्राभं ददृ
शेरूपमाहवे नरानेवनराजघ्नुरुदग्राश्चहयाहयान् रथांश्चरथिनोजघ्नुर्वारणान्वरवारणाः समुच्छितपताकानांगजा
नांपरमद्विपैः क्षणेनतुमुलोघोरः संग्रामः समपद्यत तेषांसंसक्तगात्राणां कर्षतामितरेतरं दंतसंघातसंघर्षात्स
धूमोग्निरजायत विप्रकीर्णपताकास्ते विषाणजनिताग्नयः बभूवुः खंसमासाद्यसविद्युतइवांबुदः विक्षिपद्भिर्नदद्भिश्चनि
पतद्भिश्चवारणैः संबभूवमहीकीर्णाविबद्धैरिवशारदी तेषामाहत्यमानानांबाणतोमरहृष्टिभिः वारणानां[illegible]रवो जज्ञे राम
मेघानामिवसंप्लवे तोमरैरभिहताः केचिद्बाणैश्चपरमद्विपाः वित्रेसुः सर्वनागानां शब्दमेवापरेव्रजन् विषाणाभि २४
हतास्तत्र केचित्तत्रगजागजैः चक्रुरार्त्तस्वरंघोरमुत्पातजलदोपमा प्रतीपाः क्रियमाणाश्चवारणावरवारणैः
उन्मथ्यपुनराजघ्नुः प्रेरिताः परमांकुशैः निर्मनुष्याश्चमातंगा विनदंतस्ततस्ततः महामात्रैर्महामात्रास्ताडिताः
शरतोमरैः मत्ताः केचिद्गजाः शिखरेभ्यः पातयन्महीं ... निर्मनुष्याश्चमातंगा विनदंतस्ततस्ततः

ततः छित्त्वासंग्रामीवसंपेतुः संविश्यपरस्परं हतास्तात्रिविहतं पतिताः पतिताः पुनः दिशोजग्मुर्महानागाः केचिदेकाचराइव
नाडिताः स्ताद्यमानाश्चतोमरैः शिक्षितैस्तथा पतुरात्तस्वरं कृत्वा तदाविशविशसनेगजाः तेषांशैलोपमैः कायैर्निपतद्भिः समंततः
आहतास्सहसाभूमिश्चकंपे चलताइव सारोहैः सगजारोहैः सपताकैः समंततः मातंगैः शुशुभेभूमिर्विकीर्णैरिवपर्वतैः
गजस्थाश्चमहामात्रा निर्भिन्नहृदयारणे रथिभिः पातितामल्लैर्विकीर्णांकुशतोमराः क्रौंचवन्निनदंतोन्येनाराचाभिहतागजाः परा
न्स्वांश्चाप्यमृद्नंतः परिपेतुर्दिशोदश गजाश्वरथयोधानांशरीरौघसमावृता बभूवपृथिवीराजन्रथाश्वरथिभिर्हीना
सयोणितकर्दमा प्रमथ्यचविषाणाग्रैः समुत्क्षिप्याश्ववारणैः सचक्राश्चविचक्राश्चरथैरेवमहारथाः रथाश्चरथिभिर्हीना
निर्मनुष्याश्चवाजिनः हतारोहाश्चमातंगादिशोजग्मुर्भयातुराः जघानात्रपितापुत्रंपुत्रश्चपितरंतथा इ
त्यासीत्तुमुलंयुद्धंनप्रज्ञायतकिंचन आगुल्फेभ्योवसीदंतेनराःलोहितकर्दमे दीप्यमानैःपरिक्षिप्ता दावैरिवमहाद्रुमा
: शोणितैःसिच्यमानानिवस्त्राणिकवचानिचछत्राणिचपताकाश्चसर्वरक्तमदृश्यत हयौघाश्चरथौघाश्चनरौघा
श्चनिपातिताः संकृत्ताः पुनरावृत्य बहुधारथनेमिभिः सगजौघमहावेगः परासुनरशैवलः रथौघतुमुलावर्त्तः
प्रबभौसैन्यसागरः तंवाहनमहानौभिर्योधाः जयधनैषिणः अवगाह्याप्यमज्जंतोनैवमोहंप्रचक्रिरे शरवर्षाभिवृष्टे
षुयोधेष्वाचितलक्ष्मसु नतेषुचित्ततोत्स्वलभे कश्चिद्दाहाहवत्वहरणः वर्त्तमानेतथायुद्धेघोररूपेभयंकरे मोहयित्वापरा
न्द्रोणोयुधिष्ठिरमुपाद्रवत् इतिश्रीभारतेद्रोणपर्व्वणिद्विनीपहाति संजयउवाच ततोयुधिष्ठिरोद्रोणंदृष्ट्वांतिकमु
पागतं महताशरवर्षेणप्रत्यगृह्णादभीतवत् ततोहलहलाशब्दआसीद्यौधिष्ठिरेबले जिघृक्षतिमहासिंहेगजानां

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

शिवग्रूपं दृष्ट्वा द्रोणं ततः परः सत्यजित्सत्यविक्रमः युधिष्ठिरमभिप्रेप्सुराचार्यं समुपाद्रवत् तत आचार्यपांचाल्यौ युयुधा
ते महाबलौ विक्षोभयंतौ तत्सैन्यमिंद्रवैरोचनाविव ततो द्रोणो महेष्वासः सत्यजित्सत्यविक्रमः अविध्यन्निशिताग्रेण परमा
स्त्रं विदर्शयन् तथैव सारथेः पंच शरान्सर्पविषोपमान् अमुंचदंतकप्रख्यान्संमुमोहास्य सारथिः अथास्य सहसा
विध्यद्धयान्दशभिराशुगैः दशभिर्दशभिः क्रुद्ध उभौ च पार्ष्णिसारथी मंडलं तु समावृत्य विचरन्पृतनामुखे ध्वजं चिच्छेद च
क्रुद्धो द्रोणस्यामित्रकर्षणः द्रोणस्तु तत्समालोक्य चरितं तस्य संयुगे मनसा चिंतयामास प्राप्तकालमरिंदमः ततः स
त्यजितं तीक्ष्णैर्दशभिर्मर्मभेदिभिः अविध्यच्छीघ्रमावीर्यः छित्वास्य सशरं धनुः स शीघ्रतरमादाय धनुरन्यत्प्रतापवान्
द्रोणमभ्यहनद्राजन्विंशता कंकपत्रिभिः दृष्ट्वा सत्यजिता द्रोणं ग्रस्यमानमिवाहवे वृकः शरशतैस्तीक्ष्णैः पांचाल्यो
द्रोणमर्दयत् संछाद्यमानं समरे द्रोणं दृष्ट्वा महारथं चुक्रुशुः पांडवा राजन्वस्त्राणि दुधुवुश्च ह वृकस्तु परमक्रुद्धो
द्रोणं षष्ट्या स्तनांतरे विव्याध बलवान्राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् द्रोणस्तु शरवर्षेण छाद्यमानो महारथः
वेगं चक्रे महावेगः क्रोधादुद्वृत्य चक्षुषी ततः सत्यजितश्चापं छित्वा द्रोणो वृकस्य च षड्भिः ससूतं सहयं शरैर्द्रोणोवधी
द्वृकं अथान्यद्धनुरादाय सत्यजिद्वेगवत्तरं साश्वं ससूतं विशिखैर्द्रोणं विव्याध सध्वजं स तन्न ममृषे द्रोणः पांचाल्येना
र्दितो मृधे ततस्तस्य विनाशाय सत्वरं व्यसृजच्छरान् हयान्ध्वजान्धनुर्मुष्टिमुभौ च पार्ष्णिसारथी अवाकिरत्ततो द्रोणः श्र
शरवर्षैः सहस्रशः तथा संछाद्यमानेषु कार्मुकेषु पुनः पुनः पांचाल्यः परमास्त्रज्ञः शोणाश्वं समयोधयत् सत्य
जित्समालोक्य ततो द्रोणो महाहवे अर्धचंद्रेण चिच्छेद शिरस्तस्य महात्मनः तस्मिन्हते महामात्रे पांचालानां महा

रथे अपायाज्जवनैरश्वैर्द्रोणात्त्रस्तो युधिष्ठिरः पांचालाः केकया मत्स्याश्चेदिकारूषकोशलाः युधिष्ठिरमभीप्संतो दृष्ट्वा द्रो
णमुपाद्रवन् ततो युधिष्ठिरं प्रेप्सुराचार्यः शत्रुपूगहा व्यधमत्तान्यनीकानि तूलराशिमिवानलः निर्दहंतमनीकानि तानि तानि
पुनः पुनः द्रोणं मत्स्यादवरजः शतानीकोभ्यवर्तत सूर्यरश्मिप्रतीकाशैः कर्मारपरिमार्जितैः षड्भिः ससूतं सहयं द्रोणं विध्वान
दद्भृशं क्रूरायकर्मणे युक्तश्चिकीर्षुः कर्म दुष्करं अवाकिरच्छरशतैर्भारद्वाजं महारथं तस्य नानदतो द्रोणः शिरः कायात्सकुं
डलं क्षुरेणापाहरत्तूर्णं ततो मत्स्याः प्रदुद्रुवुः मत्स्यान्जित्वाजयच्चेदीन्करूषान्केकयानपि पांचालान्सृंजयान्पांडून्भा
रद्वाजः पुनः पुनः तं दहंतमनीकानि क्रुद्धमग्निं यथा वनं दृष्ट्वा रुक्मरथं वीरं समकंपंत सृंजयाः उत्तमं ह्याददानस्य धनुरस्य
आशुकारिणः ज्याघोषो निघ्नतोमित्रान्दिक्षु सर्वासु शुश्रुवे नागानश्वान्पदातींश्च रथिनो गजसादिनः रौद्रा हस्तवता
मुक्ताः प्रमथ्नंति स्म सायकाः नानद्यमानः पर्जन्यो मिश्रवातो हिमात्यये अश्मवर्षमिवावर्षत्परेषां भयमादधत् सर्वा दिशः स
मचरत्सैन्यं विक्षोभयन्निव बली शूरो महेष्वासो मित्राणामभयंकरः तस्य विद्युदिवाभ्रेषु चापं हेमपरिष्कृतं दिक्षु सर्वासु
पश्यामो द्रोणस्यामिततेजसः शोभमानं ध्वजं चास्य वेदीं पश्याम भारत हिमवच्छिखराकारं चरतः संयुगे भृशं द्रोणस्य
पांडवानीके चकार कदनं महत् यथा दैत्यगणे विष्णुः सुरासुरनमस्कृतः स शूरः सत्यवाग्प्राज्ञो बलवान्सत्यविक्रमः महा
नुभावः कल्पांते रौद्रां भीरुविभीषणां कवचोर्मिध्वजावर्तां मर्त्यकूलापहारिणीं गजवाजिमहाग्राहामसिमीनां दुरास
दां वीरास्थिशर्करां रौद्रां भेरीमुरजकच्छपां चर्मवर्मप्लवां घोरां केशशैवलशाद्वलां शरौघिणीं धनुःस्रोतां बाहुपन्नगसंकु
लां रणभूमिवहां तीव्रां कुरुसृंजयवाहिनीं मनुष्यशीर्षपाषाणां शक्तिमीनां गदोडुपां उष्णीषफेनवसनां विकी

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रोण० २६ गौत्रसरासरूपं वीरापखापहां विरणीमुखंमांसशोणितकर्दमां हस्तिग्राहांकेतुद्वीपांक्षत्रियाणांनिमज्जनीं क्रूरां शूरासंघहा
र्षितांकरोत्तुरत्यपां द्रोणः प्रावर्त्तयन्नत्र नदींसेतुकगामिनीं क्रव्यादगणसंघुष्टांश्रृगालगणसंयुतां निषेवितां महारथैः पि
शिताशैः समंततः तेहत्वामतीकानि रथोदारं कृतांतवत् सर्वतोभ्यद्रवद्द्रोणं कुंतीपुत्रयुधिष्ठिराः तेद्रोणं सहिताःशूराः
सर्वतःप्रत्यवारयन् गभस्तिभिरिवादित्यं तपंतंभुवनंयथा तंतुशूरंमहेष्वासंतावकाःप्युद्यतायुधाः राजानोराजपुत्राश्च
समंतात्पर्यवारयन् शिखंडीतुतातोद्रोणं पंचभिर्नतपर्वभिः क्षत्रधर्माचविंशत्यावसुदानश्चपंचभिः उत्तमौजास्त्रिभि
र्बाणैः क्षत्रदेवश्चसप्तभिः सात्यकिश्चशतेनाजौयुधामन्युस्तथाष्टभिः युधिष्ठिरोद्वादशभिर्द्रोणंविव्याधसायकैः धृ
ष्टद्युम्नश्चदशभिश्चेकितानस्त्रिभिःशरैः ततोद्रोणः सत्यसंधः प्रभिन्नइवकुंजरः अ[?]प्रतीत्यरथानीकं दृढसेनम
पातयत् ततोराजानमासाद्य प्रहरंतमभीतवत् अविध्यन्नवभिःद्रोणंसमहत्सः प्राप्यरथात् समध्यंप्राप्यसेनायाः सतोस
वाःप्रणिचरन्दिशः त्रातारंनाभ्यवदंस्तेषांत्रातव्यःकथंचन शिखंडिनंद्वादशभिर्विंशत्याचोत्तमौजसं वसुदानंचभल्ले
नप्रेषयद्यमसादनं अशीत्याक्षत्रधर्माणंषड्विंशत्यासुदक्षिणं क्षत्रदेवंचभल्लेनरथनीडादपातयत् युधामन्युंच
षष्ट्याच त्रिंशताचैवसात्यकिं विद्ध्वारुक्मरथस्तूर्णंयुधिष्ठिरमुपाद्रवत् ततोयुधिष्ठिरः क्षिप्रंकितवोगुरुसत्तमः
अपायाज्जवनैरश्वैः पांचाल्योद्रोणमभ्ययात् तंद्रोणः सधनुष्कंतंसाश्वयंतारमाक्षिणोत् सहतःन्यपतद्भूमौरथाभ राम
ज्योतिरिवांबरात् तस्मिन्हतेराजपुत्रेपांचाल्यानांयशस्करे हतद्रोणंहतद्रोणमित्यासीन्निस्वनोमहान् तांस्तथा २६
भृशसंरब्धान्पांचाल्यान्केकयान् मत्स्यान्पांडवांश्चैवद्रोणोव्यक्षोभयद्बली सात्यकिंचेकितानंचधृष्टद्युम्नशिखंडि

नौ वार्द्धक्षेमिंचैत्रसेनिंसेनाबिंदुंसुवर्चसं एतांश्चान्यांश्चसुबहून्नानाजनपदेश्वरान् सर्वान्द्रोणोजयद्युद्धेकुरुभिःपरिवारितः ता
वकाश्चमहाराजजयंलब्ध्वामहाहवे पांडवेयान्रणेजघ्नुर्द्रवमाणान्समंततः तेदानवाइवेंद्रेणवध्यमानामहात्मना पां
चालाःकेकयामत्स्याः समकंपंतमारत इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिविंशोध्यायः धृतराष्ट्रउवाच भारद्वाजेनभग्नेषुपां राम २
डवेषुमहामृधे पांचालेषुचसर्वेषुकश्चिदन्योभ्यवर्त्तत आर्यांयुद्धेमतिंकृत्वाक्षत्रियाणांयशस्करीं असेवितांकापुरुषैःसेवि
तांपुरुषर्षभैः सहिवीरोन्नतःशूरोयोभग्नेषुनिवर्त्तते अहोनासीत्पुमान्कश्चिद्दृष्ट्वाद्रोणंव्यवस्थितं जृंभमाणमिवव्याघ्रंप्रभिन्न
मिवकुंजरं त्यजंतमाहवेप्राणान्संनद्धंचित्रयोधिनं महेष्वासंनरव्याघ्रंद्विषतांभयवर्द्धनं कृतज्ञंसत्यनिरतंदुर्योधनहिते
षिणं भारद्वाजंयथानीकेदृष्ट्वाशूरमवस्थितं केशूराःसंन्यवर्त्तंततन्ममाचक्ष्वसंजय संजयउवाच तान्दृष्ट्वाचलि
तान्संख्येप्रणुन्नान्द्रोणसायकैः पांचालान्पांडवान्मत्स्यान्सृंजयांश्चेदिकेकयान् द्रोणचापविमुक्तेनशरौघेणासुहा
रिणा सिंधोरिवमहौघेनह्रियमाणान्यथाप्लवान् कौरवाःसिंहनादेननानावाद्यस्वनेनच रथद्विपनराश्वैश्चसर्वतःसम
वारयन् तान्पश्यन्स्वसैन्यस्थोराजास्वजनसंवृतः दुर्योधनोब्रवीत्कर्णंप्रहृष्टःप्रहसन्निव दुर्योधनउवाच यश्यरा
धयपांचालान्प्रभग्नान्द्रोणसायकैः सिंहेनेवमृगान्वन्यान्त्रासितान्दृढधन्विना नैतेजातुपुनर्युद्धमीहेयुरितिमेमतिः
यथातुभग्नाद्रोणेनवातेनेवमहाद्रुमाः अर्द्यमानाःशरैरेतेरुक्मपुंखैर्महात्मना पथानैकेनगच्छंति घूर्णमानास्त
तस्ततः संनिरुद्धाश्चकौरव्यैर्द्रोणेनचमहात्मना एतेत्येमंडलीभूताःपावकेनेवकुंजराः भ्रमरैरिवचाविष्टाद्रो
णस्यनिशितैःशरैः अन्योन्यंसमलीयंतपलायनपरायणाः एषभीमोमहाक्रोधोहीनःपांडवसृंजयैः मदीयैराहे

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रोण० २७

तोपोधैः कर्णानं द्रयतीवमो अत्रं द्रोणमपंल्लोक्य मघपश्यति दुर्मतिः निराशो जीवितान्नून ममराज्ञा च पांडवः कस्मिन्वाच
नोषज्ञाभ्युमुहावाहुर्जीवन्नाहवमुत्सृजेत तथैमां तु रुषव्याघ्रः सिंहक्षेपाच्वनवाध्यति नवापीपांडवा युद्धे भङ्ग्यराक्षिति
मेमतिः प्राम्भवल्नवेतन्याक्रुतास्त्रायुहदुर्मेहाः विषाग्निघृतसल्लो सवपांडवाः स्मरमाणानहास्यतिसंग्राममिति मेम
तिः निकृ नौहिमहावाकूरमितौजाह्वकोद्दरः वरान्वरान्हकौंतेयो रथ्या हारान्हनिष्पात अस्मिनाधनुश्छपाशानाहयेनानिगो
नैरंध्यैः अपमेन चहडेन तोभ्रान्भ्रातान्हितिष्पातितमेनमनुवर्त्तेति सात्यकिप्रमुखारथ्याः पांचालाः केकयास्तस्माः
पांडवाश्चविशेषतः प्राम्भुवल्नवेतम्भविक्रांतास्त्रमहारथ्याः निषधितान्स्त्रभीसेनतसंरक्षेनाभिद्रोहितांतद्रोणम
भिवर्त्तते सर्वतः कुरुपुंगवाः हृकोद्दरंपुरीशंतेः सुष्यमक्षगणाद्दव एकायतनमालोद्यते पोडयेपुयतव्रते अरद्दुमा
राम्भल्लभाषष्याहीपंमुमर्षवः असंशपंक्रुतास्त्राष्ठपपाभाम्भ्यापिवारणो अतिभारमहंमन्ये भारद्वाजेसमाहितं
भ्रातृभिः साहिष्णो घमन्वगानिष्पामोपत्रद्रोणोप्यवस्थितः कोकाद्दवमहानागोमावेहन्तुर्यतव्रते संजयप्रालाच
मघेयस्यचचः कृत्वा राजादुर्पोधनस्ततः भ्रातृभिःसहितोराजन्प्रापाद्रोणरथंप्रति तत्रशब्दोमहानासीदेकंद्रोण
जिघांसतां पांडवानां निवृत्तानां नावर्योर्हयोत्तमैः इतिश्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि विजयेद्वितीयेहनि धृतराष्ट्रउवाच राम
कालवर्षीहयेर्द्दष्टाव्यायपृच्छतवृकोदरं रजताश्वस्ततःशूरः सेनेपः सन्त्यवर्त्तत सारंगाश्वोयुधामन्युः स्वस्सप्रत्वरर २७
यन्हेपान्पर्प्यवर्त्तत दुर्द्दर्षः कुद्धोद्रोणरथंप्रति पारावतसवर्णास्तु हेमभांडा महाजवैः पांचालराजस्यसुतोद्दष्टद्य
स्नोन्पवन्नत पितरंतुपरिप्रेप्सुः क्षत्रधर्मापतव्रतः सिद्धिश्चास्यरथंकाद्दन्तशोणाश्वासन्त्यवर्त्तत पद्मपत्रनिभाश्वाश्वा

त्वाक्षिकान्नस्वलंकृतान शैवेडिः क्षत्रहिवक्षस्वयंप्रत्यवरस्त्यायो हर्षातोयुधामन्युकांबोजाः शुकपत्रविभ्रहाः वहंतोनकु
लंशोघ्रताचकान्नभिद्रुद्रुवुः हृष्टास्तेमेघसंकाशा अवहन्नुमौजसं दुर्द्दषायाभिसंवापुत्रक्रहायुद्धायभासन तथातितिम
कल्माषाहयावातसमाजवे अवहंस्तकुलेपुहससहदेवमुदायुधं हंतवर्णास्तराजानंकालवाहीयुधिष्ठिरं भीमवे
गात्ररव्याप्रसवहन्वार्तरंहसः हेमोत्तमप्रतिछन्नैर्हयैर्वातसमैर्जवैः अभ्यवर्त्तत सैन्यानि सर्वीरापवयुधिष्ठिरं राजल्वे
नेतनोराज्ञापांचाल्यो द्रुपदोभवत् जातरूपमयच्छत्रःसर्वैस्तैरभिराक्षितः ललामैर्हरिभिर्युक्तैः सर्वशब्दक्षमैर्युधि
राज्ञोमध्ये महेष्वासः शांतभीरभ्यवर्त्तत तंविराटोन्वयाच्छीघ्रं सहसर्वैर्महारथैः केकयाश्चाशिखंडीचधृष्टकेतुस्तथैवच
स्वैः स्वैः सैन्यैः पराछन्नामत्स्याराजानमन्वयुः ततुपाटलिपुष्पाणां समवर्णाहयोत्तमाः वहमानाव्यराजंत मत्स्यस्या
मित्रघातिनः हरिद्रासमवर्णास्तुजवनाहेममालिनः पुत्रंविराटराजस्यसोत्तरंसमुदावहन् इंद्रगोपकवर्णैश्च भ्रा
तरःपंचकेकयाः जातरूपसमाभासः सर्वेलोहितकध्वजाः तेहेममालिनः शूराः सर्वेयुद्धविशारदाः वर्षतइवजीमू
ताः प्रत्यदृश्यंतदंशिताः आमपात्रनिकाशास्तुपांचाल्यममितौजसं दत्तास्तांबुरुणाहिव्याः शिखंडिनमुदावहन्
तथाद्वादशसाहस्राः पांचालानांमहारथाः तेषांतुषट्सहस्राणि येयेशिखंडिनमन्वयुः पुत्रंतुशिशुपालस्यनरसिंह
स्यमारिषा आक्रीडंतोवहंतिस्मसारंगशवलाहयाः धृष्टकेतुश्चचेदीनामृषभोतिवलोहितः कांबोजैः शवलैरश्वैः
अभ्यवर्त्ततदुर्जयः वृहत्क्षत्रंतुकैकेयंसुकुमारंहयोत्तमाः पलालधूमसंकाशाः सैंधवाःशीघ्रमावहन् मल्लिकाक्षाः
पद्मवर्णावाह्लिजाताः स्वलंकृताः शूरंशिखंडिनःपुत्रंक्षत्रदेवमुदावहन् रुक्मभांडप्रतिच्छन्नाकौशेयसदृशाह

द्रोण० १८ पाः॥ क्षमावंतो वहन्संख्ये सेनाबिंदुमरिंदमं॥ युवानमवहन्युद्धे क्रौंचवर्णा हयोत्तमाः॥ काश्यस्याभिभुवः पुत्रं सुकुमारं महा
रथे॥ श्वेतास्तं वहति विध्यं तेन स्रग्विणा मनोजवाः॥ यंतुः प्रेष्यकरा राजन्राजपुत्रमुदावहन्॥ सुतसोमं तु यं सौम्यं पार्थः पुत्र
मजीजनत्॥ माषपुष्पसवर्णास्तमवहन्वाजिनो रणे॥ सहस्रसोमप्रतिमास्तु भूपुरे कुरूणामुदयेंदुनाम्नि तस्मि
न्जातः सोमसंक्रंदमध्ये यस्मात्तस्मात्सुतसोमोऽभवत्सः॥ नाकुलिं तु शतानीकं शालपुष्पनिभा हयाः॥ आदित्यतरुण
प्रख्याः श्लाघनीयमुदावहन्॥ कांचनापीडितैर्योक्त्रैर्मयूरग्रीवसन्निभाः॥ द्रौपदेयं नरव्याघ्रं श्रुतकर्माणमावहन्॥ श्रु
तकीर्तिं श्रुतनिधिं द्रौपदेयं हयोत्तमाः॥ ऊहुः पार्थसमं युद्धे चाषपत्रनिभा हयाः॥ यमाहुरध्यर्धगुणं कृष्णात्पार्थाच्च सं
युगे॥ अभिमन्युं पिशंगास्तं कुमारमवहन्रणे॥ एकस्तु धार्तराष्ट्रेभ्यः पांडवान्यः समाश्रितः॥ तं बृहंतो महाकायाः यु
युत्सुमवहन्रणे॥ पलालकांडवर्णास्तु वार्धक्षेमिं तरस्विनं॥ ऊहुः सुतुमुले युद्धे हयाः कृष्णाः स्वलंकृताः॥ कुमारं
शितिपादास्तु रुक्मपत्रैरुरश्छदैः॥ सौचित्तिमवहन्युद्धे यंतुः प्रेष्यकरा हयाः॥ रुक्मपृष्ठावकीर्णास्तु कौशेयसदृशा हयाः॥
सुवर्णमालिनः क्षांताः श्रेणिमंतमुदावहन्॥ रुक्ममालाधराः शूरा हेमपृष्ठाः स्वलंकृताः॥ काशिराजं नरश्रेष्ठं श्ला
घनीयमुदावहन्॥ अस्त्राणां च धनुर्वेदे ब्राह्मे वेदे च पारगं॥ तं सत्यधृतिमायांतमरुणाः समुदावहन्॥ यः स पांचाल्यसे राम
नानीर्द्रोणमंशं कल्प्य ययौ॥ पारावतसवर्णास्तं धृष्टद्युम्नमुदावहन्॥ तमन्वयात्सत्यधृतिः सौचित्तिर्युद्धदुर्म १८
दः॥ श्रेणिमान्वसुदानश्च पुत्रः काश्यस्य वाभिभुः॥ युक्तैः परमकांबोजैर्जवनैर्हेममालिभिः॥ भीषयंतो द्विषत्से
न्यं यमवैश्रवणोपमाः॥ प्रभद्रकास्तु कांबोजाः षट्सहस्राण्युदायुधाः॥ नानावर्णैर्हयश्रेष्ठैर्हेमवर्णरथध्वजाः॥

ज्ञाः॥ शरव्रातैर्विधुन्वंतः शत्रून्विततकार्मुकाः॥ समानमृत्यवो भूत्वा धृष्टद्युम्नं समन्वयुः॥ बभ्रुकौशेयवर्णास्तु सुव
र्णमालिनः॥ ऊहुरम्लानमनसश्चेकितानं हयोत्तमाः॥ इंद्रायुधसवर्णैस्तु कुंतिभोजो हयोत्तमैः॥ आयात्सदश्वैः
पुरुजित्मातुलः सव्यसाचिनः॥ अंतरिक्षसवर्णास्तु तारकाचित्रिता इव॥ राजानं रोचमानं ते हयाः संख्ये समावहन्॥
कर्बुराः शितिपादास्तु स्वर्णजालपरिच्छदाः॥ जारासंधिं हयाः श्रेष्ठाः सहदेवमुदावहन्॥ ये तु पुष्करनालस्य समवर्णा
हयोत्तमाः॥ जवे श्येनसमाश्चित्राः सुदामानमुदावहन्॥ पांचालानां नरव्याघ्रो यः ख्यातो जनमेजयः॥ तस्य सर्ष
पपुष्पाणां तुल्यवर्णा हयोत्तमाः॥ शशलोहितवर्णास्तु पांडुरोद्गतराजयः॥ पांचाल्यं गोपतेः पुत्रं सिंहसेनमुदावहन्॥
माषवर्णास्तु जवनाः बृहंतो हेममालिनः॥ दधिपृष्ठाश्चंद्रमुखाः पांचाल्यमवहन्द्रुतं॥ शूराश्च भद्रकाश्चै
व शरकांडनिभा हयाः॥ पद्मकिंजल्कवर्णाभा दंडधारमुदावहन्॥ रासभारुणवर्णाभाः पृष्ठतो मूषकप्रभाः॥ वल्गंत इव संर
ब्धा व्याघ्रदत्तमुदावहन्॥ हरयः कालकापीडाश्चित्रमाल्यविभूषिताः॥ सुधन्वानं नरव्याघ्रं पांचाल्यं समुदाव
हन्॥ इंद्राशनिसमस्पर्शा इंद्रगोपकसन्निभाः॥ कायैश्चित्रांतराश्चित्राश्चित्रायुधमुदावहन्॥ बिभ्रतो हेममालास्तु
चक्रवाकोदरा हयाः॥ कोशलाधिपतेः पुत्रं सुक्षत्रं वाजिनोऽवहन्॥ शबलास्तु बृहंतोऽश्वा दांता जांबूनदा चैव शुक्लैः
शुक्लो न्यवर्तत॥ समुद्रसेनपुत्रं तु सामुद्रा रुद्रतेजसं॥ अश्वाः शशांकसदृशाश्चंद्रसेनमुदावहन्॥ नीलोत्पल
सवर्णास्तु तपनीयविभूषिताः॥ शैब्यं चित्ररथं संख्ये चित्रमाल्यावहन्हयाः॥ कलायपुष्पवर्णास्तु श्वेतलोहि

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो॰भा॰ प्राजयः स्थसेनेहयश्रेष्ठाः समुद्रपुंड्रकर्मर्दं यंतुसर्वगातुवेभ्यः आकूः श्रुतंवल्यं तेपरश्वर्ईतांश्रुत्कवर्णाविहयाः चित्रायुधं
२९ चित्रमाल्याविवर्माऽयुधध्वजं ऊहुः किंशुकपुष्पाणां समवर्णा हयोत्तमाः एकवर्णा सुवर्णेन ध्वजे न कलकेन च धनुषा
रथवाहे श्वनीलेनीलान्यवर्तंत नानारूपेरत्नाविद्धैवरूथध्वजकार्मुकैः वाजिध्वजपताकाभिः चित्रैचत्रस्यवर्तंत ये
तुपुष्कररत्नस्यतुल्यवर्णा हयोत्तमाः तेरोचमानस्य सुतंहेमवर्णामुदावहन् योधाः पुत्रमहत्कायाः श्वेतंडान्यहेडयाः श्वेतो
डाः कुक्कुलंडाभाहेडकेतुहयावहन् केशवेहन्तते संस्थापितयेथ्यनराधिप भित्रेकपालेपाघातोविक्रलेषुचवंधुषु भी
ष्माहवाण्यवाहा गांदेरागा हामात्करपात्तथा अर्वैः समत्वसंप्राप्य सकिकरागंर्जुनात्मजैः इयं पाहास्कोहतुक
त्वेजंतुंचमेदिनी ▮ तिवारितस्ततः शावैः सुहृद्भिर्हितकामपावैसनवंधमुत्सृज्यचराज्यमनुशास्तिपः समागरध्व
जः पांडुश्रे शाशितिभिर्हयैः वैदूर्यजालसंछन्नेवोयंडूकविनिमास्थितः दिव्यविस्फरयच्चापंद्रोणमभ्यद्रवहली आर
षकवर्णाभाः हयाः पांड्यानुयाजिनं अवहन्वरथमुख्यानामपुतानिचतुर्दश नानावर्णनरूपेणनानाकृतिमुखाह
याः रथचक्रध्वजंवीरंघटोत्कचमुदावहन् भरतानांसमेतानामुत्सृज्यैकोमतानियः गतोयुधिष्ठिरंभक्त्यात्यक्त्वासर्वमभी
न प्सितं लोहिताश्वंमहाबाहुंवृहंतंभरिधिज्जाः महासत्वामहाकायाः सौवर्णास्यंदनस्थिताः सुवर्णवर्माधर्मज्ञमनीकस्थं राम
युधिष्ठिरंराजेंद्र श्रेष्ठाः सर्वतः पृष्ठतोन्वयुः वर्णोनैकेनवचैरन्यैः सदश्वानांप्रभद्रकाः सन्यवर्तंतयुद्धाय यहीतोदेवरूपिणः ते २९
पत्नांभीमसेनेनसहिताःकांचनध्वजाः प्रत्यदृश्यंतराजेंद्र सेंद्राइवदिवोकसः अरोचतततोन्मवातहृष्टद्युम्नः समागतान् सर्वा

रायतिचसेनानिभारद्वाजोभ्यरोचत अतीवशुशुभेतस्यध्वजः कलशांचितोत्तरः कमंडलुर्महाराजजातरूपमयःशुभः
ध्वजंतुभीमसेनस्यवैदूर्यमणिलोचनं भ्राजमानंमहासिंहंराजतेदृष्टवाहतं ध्वजंतुकुरुराजस्यपांडवस्यमहौजसः दृष्टवानस्मि
सौवर्णसोमंग्रहगणान्वितं भ्राजमानंमहासिंहंराजतेदृष्टवाहतं ध्वजंतुकुरुराजस्यपांडवस्यमहौजसः दृष्टवानक्षि मह
गावात्रविपुलौदिव्यौनंदोपनंदकौ रवपेमेवचपत्रेनाहन्यमानौ तस्यंदृष्टवानस्मिनकुलस्यमहाध्वजे अपश्याम रथेतुग्र
भीषणंतमवस्थितं हसंस्तेराजतः श्रीमानध्वजेघंटापताकवान् सहदेवस्यदुर्धर्षोद्विषतांशोकवर्धनः पंचानांद्रौपदेयानां
प्रतिमाध्वजमत्रषर्णांधर्ममारुतशक्राणामश्विनोश्चमहात्मनोः अभिमन्योःकुमारस्यशार्ङ्गपक्षीहिरण्मयः रथेध्वजवरो
जजाम्रचामीकरोज्वलः घटोत्कचस्यराजेन्द्रध्वजेगृध्रोव्यरोचत अश्वास्तथाभगवतःसंसवराम्यथापुरा माहेन्द्रंहिधनुर्दि
व्यंचधर्मराजेयुधिष्ठिरे वायव्यंभीमसेनस्यचधनुर्दिव्यंमहात्मनः त्रैलोक्यरक्षणार्थायब्रह्मणासृष्टमायुधं तद्दिव्यमजरंचै
वफाल्गुनायवैदत्तं वैष्णवंनकुलायाथसहदेवायचाश्विनं घटोत्कचायपौलस्त्यंधनुर्दिव्यंभयानकं रौद्राग्नेयकौवे
रयाम्यगिरिशमेवच पंचानांद्रौपदेयानांधनूरत्नानिभारत रौद्रंधनुर्वरश्रेष्ठंलेभेरोहिणीसुतः तंतुष्टःप्रददौरामःसौभद्रा
यमहात्मने एतेचान्येचवहवोध्वजाहेमविभूषिताः तत्रादृश्यंतशूराणांद्विषतांशोकवर्धनाः तदभूद्ध्वजसंवाधमकापुरुष
सेवितं द्रोणानीकंमहाराजपटेचित्रमिवार्पितं शुश्रुवुर्नामगोत्राणिवीराणांसंयुगेतदा द्रोणमाद्रवतोराजन्स्वयंवर
इवाहवे इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिविजयेद्वितीयेहनि ध्वजवर्णने धृतराष्ट्रउवाच व्यथयेयुरिमेसेनांदेवानामपिसंजय आ
हवेपेत्यवर्तंतवृकोदरमुखान्नृपाः संप्रयुक्ताःकिलैवायंदिष्टैर्भवतिपूरुषः तस्मिन्नेवचसर्वार्थाः प्रदृश्यंतेपृथग्विधाः

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रोण० दीर्घं विप्रोषितः कालमरण्ये जटिलोजिनी अज्ञातश्चैव लोकस्य विजहार युधिष्ठिरः स एव महतीं सेनां समावर्तयदाहवे कि
३० मन्यद्दैवसंयोगान्मम पुत्रस्य चाभवत् पुत्र एव हि भाग्येन कृच्छ्रमुत्पद्यते नरः स यथा कृष्यते तेन न यथा स्वयमिच्छति द्यूतव्यसनमा न२
साद्य क्लेशितो हि युधिष्ठिरः स पुनर्भागधेयेन सहायानुपलब्धवान् अधनेके कपालब्धाः काशिकाः कोसलाश्च ये चेदयश्चा
परे वंगाः मामेव समुपाश्रिताः पृथिवी भूयसी तात मम पार्थस्य नो तथा इति मामब्रवीत्सूत मन्दो दुर्योधनः पुरा तस्य सेनास
मूहस्य मध्ये द्रोणः सुरक्षितः निहतः पार्षतेनाजौ किमन्यद्भागधेयतः मध्ये राज्ञां महाबाहुं सदा युद्धाभिनंदिनं सर्वास्त्रपार
गं द्रोणं कथं मृत्युरुपेयिवान् समनुप्राप्तकृच्छ्रोहं संमोहं परमं गतः भीष्मद्रोणौ हतौ श्रुत्वा नाहं जीवितुमुत्सहे यन्मा क्षत्ता
ब्रवीत्तात प्रपश्यन्पुत्रगृद्धिनं दुर्योधनेन तत्सर्वं प्राप्तं सूत मया सह नृशंसं तु परं तत्स्यात्त्यक्त्वा दुर्योधनं यदि पुत्रशेषं चिकीर्षेयं
कृत्स्नं न मरणं व्रजेत् यो हि धर्मं परित्यज्य भवत्यर्थपरो नरः सोस्माच्च हीयते लोकात्क्षुद्रभावं च गच्छति अद्य चा
प्यस्य राष्ट्रस्य हतोत्साहस्य संजय अवशेषं न पश्यामि ककुदे मृदिते सति कथं स्यादवशेषो हि धुर्ययोरभ्यतीतयोः यौ नित्यमु
पजीवामः क्षमिणौ पुरुषर्षभौ व्यक्तमेव च मे शंस यथा युद्धमवर्तत केयुध्यन्के व्यपाकर्षन्के क्षुद्राः प्राद्रवन्भयात् धनंज
यं च मे शंस यद्यच्चक्रे रथर्षभ तस्माद्भयं नो भूयिष्ठं भ्रातृव्याच्च वृकोदरात् यथासीच्च निवृत्तेषु पांडवेषु संजय मम सैन्या राम
वशेषस्य सन्निपातः सुदारुणः कथं च वो मनस्तात निवृत्तेष्वभवत्तदा मामकानां च ये शूराः के कांस्तत्र समवारयन्
इति श्रीभारते द्रोणपर्वणि द्रोणविजये द्वितीयोध्यायः संजय उवाच महद्भैरवमासीन्नः संनिवृत्तेषु पांडुषु दृष्ट्वा द्रोणं ३०
छाद्यमानं तैर्भास्करमिवांबुदैः तैश्चोद्धूतं रजस्तीव्रमवचक्रे चमूं तव ततो हतममंस्याम द्रोणं दृष्टिपथे हते तान्स्म

वा स्त्रहेषामान् क्रूरं कर्म चिकीर्षतः दृष्ट्वा दुर्योधनस्तूर्णं स्वं सैन्यं समचूचुदत् यथाशक्ति यथोत्साहं यथासत्त्वं नराधिपाः वा
रयध्वं यथायोगं पांडवानामनीकिनीं ततो दुर्मर्षणो भीमं अभ्यगच्छत्सुतस्तव आराद्दृष्ट्वा किरन्बाणैरिच्छन्द्रोणस्य जीवि
तं बाणैरवतेतार क्रुद्धो मृत्युरिवाहवे तं च भीमोतुदद्बाणैस्तदासीत्तुमुलं महत् ते दृष्टसमाविष्टाः प्राज्ञाः शूराः प्रहारिणः रा
ज्यं मृत्युभयं त्यक्त्वा प्रत्यतिष्ठन्परान्युधि कृतवर्मा शिनेः पौत्रं द्रोणप्रेप्सुं विशांपते पर्यवारयदायांतं शूरः समरशोभिनं तं शैनेयः
शरव्रातैः क्रुद्धः क्रुद्धमवारयत् कृतवर्मा च शैनेयं मत्तो मत्तमिव द्विपं सैंधवः क्षत्रधर्माणमापतंतं निशितैः शरैः उग्रधन्वानमिष्वास
वा यत्नाद्द्रोणादवारयत् सुबाहोः सधनुष्कौ बाणौ च पतः परिघोपमौ युयुत्सुः शितबाणाभ्यां क्षुराभ्या
मच्छिनद्रणे राजानं पांडवश्रेष्ठं धर्मात्मानं युधिष्ठिरं वेलेव सागरं क्षुब्धं मद्रराजः समताडयत् तं धर्मराजो बहुभिर्मर्मभिद्भिरवाकिर
त् संपूज्य चतुःषष्ट्या शरैर्विद्ध्वानदत्पुनः आद्रवंतं सहानीकेन न्यवारयत तद्युद्धमभवद्घोरं सहदेवः समसैन्ययोः यथा महाप्र
हृष्टं तस्य तानं हतः केतुः सच्च कर्त्तंच कार्मुकं क्षुराभ्यां पांडवश्रेष्ठस्ततश्चुकुशुर्जनाः तथैव राजा बाह्लीको राजानं द्रुपदं द्रुपदे
आद्रवंतं सहानीकं न्यवारयत तद्युद्धमभवद्घोरं वृद्धयोः समसैन्ययोः यथा महायूथपयोः संप्रभिन्नयोः विहायविहायवेतौ
विराटं मत्स्यमार्छंतं सह सैन्यं सहानीकं यथेंद्रामी पुरा बलिं तद्युद्धमभवद्घोरं मत्स्यानां केकयैः सार्द्धं संभिन्ना
श्वरथद्विपं नाकुलिं तु शतानीकं भूतकर्मा समृपतिः अस्यंतमिषुजालानि यांतं द्रोणमवारयत् ततो नकुलदायादस्त्रि
भिर्भल्लैः सुसंशितैः चक्रे विबाहुशिरसं भूतकर्माणमाहवे सुतसोमं तु विक्रांतमापतंतं शरौघिणं द्रोणायाभिमुखं वी
रं विविंशतिः प्रावारयत् सुतसोमस्तु संक्रुद्धः स्वपितृव्यमजिह्मगैः विविंशतिं शरैर्विद्ध्वा नाभ्यवर्त्तत दंशितः अथ भीमरथः

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रोण० शाल्वमायैसेणपुरोगाः। शितैः पंक्तिभिश्चाश्वानियंतारं अश्वनागधमसाहकं अकृतास्त्रमामापांतेमरहस्यहृशोहृयेः चित्रसेनिर्महाराजन
३२ वृषोत्रमपारयत् तोपांत्रोतवक्रुद्धः द्रौणीं परस्परवधैषिणौ पितृणामर्थे निश्चयं चक्रतुर्युद्ध मुत्तमं तिष्ठंतमग्रतो दृष्ट्वा प्रति विं
ध्यमहाहवे द्रोणिर्मानं पितुः कुर्वन्मार्गणैः समवारयत् तंक्रुद्धं प्रतिविव्याध प्रतिविंध्यः शितैः सिंहलांगूलकलक्ष्माणां पि
तुरर्थे व्यवस्थितं अवपन्निव बीजानि बीजकाले नरर्षभ द्रौणायनिं द्रौपदेयाः शरवर्षैरवाकिरत् आर्जुनिं श्रुतकीर्तिस्तु द्रौपदेयं
महारथं द्रोणायाभिमुखं यान्तं द्रौणिः शरैः समवारयत् तस्य कृष्णसमः कार्ष्णिस्त्रिभिर्भल्लैः सुसंशितैः धनुर्ध्वजं च सूतं च
छित्वा द्रोणांतिकं ययौ यस्तु शूरतमो राजन्नुभयोः सेनयोर्मतः तं पटच्चराहंतारं शल्ययाः समवारयत् सत्कृत्य स्वम
हतं छित्वा सर्वम्भारत तम्मरोगागजालाभिविसृजन्नवद्ध्यं श्रेगमत् विकर्णस्तं महाप्राज्ञो योजयेति शरवं हितं
पर्यवारयदायान्तं युवा च समरे युवा ततस्तमियुजालेन पाडयेति सत्तिः समाहरोगात् विसृयद्व्याजालं चमीत्वयुतेमवल्ली
अंगाह्नो भिमुखं वीरमुत्तमौजसमाहवे द्रोणायाभिमुखं यान्तं शरौघैरान्यवारयत् समंप्रहारस्तु मुखः तयोः पुरुष
सिंहयोः सैनिकानां च सर्वेषां तयो प्रप्रीतिवर्द्धनं दुर्मुखस्तु महेष्वासो वीरं पुरुजितं बली द्रोणायाभिमुखं यान्तं वत्सदन्तैः सम
हतैरयत् स दुर्मुखं भ्रुवोर्मध्ये नाराचेनाभ्यताडयत् तस्यतद्विबभौ वक्रं सनालमिव पं राज ३२
कजं कर्णस्तु केकयान्भ्रातृन् पञ्च लोहितकध्वजान् द्रोणायाभिमुखं यान्तं शरवर्षैरवाकिरत् ते चैनं भृशसंतप्ता
शरवर्षैरवाकिरत् ते चैनं छादयामासुः शरजालैः पुनः पुनः नैव कर्णो नते पंच ददृशुर्बाणसंवृताः साश्वसूतध्वज
रथाः परस्पराचिताः पुत्रास्ते दुर्जयश्चैव जयश्च विजयश्च ह नीलं काश्यं जयत्सेनं त्रयस्त्रीन्पर्यवारयन् तद्युद्धमभव

द्घोरं क्रोशप्रीतिविवर्द्धनं सिंहव्याघ्रतरक्षूणां यथा ऋक्षमहिषर्षभैः क्षेमधूर्तिर्बृहन्तौ तु भ्रातरौ सात्वतं युधि द्रोणायाभि
मुखं यान्तं शरैस्तीक्ष्णैरतुदतां ततः तयोस्तस्य च तद्युद्धमत्यद्भुतमिवाभवत् सिंहस्य द्वीपमुख्याभ्यां प्रभिन्नाभ्यां यथा
वने राजानं तु तथाम्बष्ठमेकं युद्धाभिनंदिनं चेदिराजः शरानस्यन्क्रुद्धो द्रोणामुखमपत् ततोम्बष्ठोस्थिनाभिः
मशास्त्राविर्भिधव्रत्सममत्यश्वामशरं चापरं शाद्धमिमुष्णामत् वर्द्धक्षेमिं तु शर्मा कृपः शारद्वतः शरैः क्ष
द्रकं क्षुद्रकैः शरैः क्रुद्ध तमवारयत् युध्यंतौ कृपवार्ष्णेयौ ये पश्यश्चित्रयोधिनौ ते युद्धासक्तमनसो नान्या
न्बुबुधिरे क्रियाः सौमदत्तिस्तु राजानं मणिमंतमतंद्रितं पर्यवारयद्यान्तं यशो द्रोणस्य वर्द्धयन् स
मौसुर्वं तिस्त्वरितास्य मंद्रयमतकेतवे पुनः पताकां सूतं च छत्रं चापातयद्रथात् अथाप्लुत्य रथात्तूर्णं यूपकेतुर
मित्रहा सास्तं समहाध्वजरथं तं चकर्त्त वरासिना रथं च स्वं समास्थाय धनुरादाय चापरं स्वयं हयांस्ततो यात
राजंस्तवपूजत् महंतीचमूं पाण्ड्यमिंद्रमिवायान्तमभ्यायात्प्रतिदुर्जये समर्थः सायकौघैस्तं वृषसेनोभ्यवार
यत् गदापरिघनिस्त्रिंशपट्टिशायोधनश्चवैः कडंगावेणुमुसली भिः प्रासैस्तोमरसायकैः मुशलैर्मुद्गरैश्चक्रैः
भिंडिपालपरश्वधैः पांसुवातांनिसलिलैर्भस्मलोष्ठतृणाङ्कैः अरुजन्प्ररुजन्भंजन्निघ्नन्वि
द्रावयन्क्षिपन् सेनां भीषयन्नायाद्रोणप्रेप्सुर्घटोत्कचः तं तु नानाप्रहरणैर्नानायुद्धविशेषणैः

द्रो॰ सा॰ राज्ञेसंशप्तकैः क्रुद्धः समाजघ्ने धनंजयः तयोस्तदभवद्युद्धं इन्द्राग्न्योरमरामुख्ययोः तादृक्यादृक्का स्यंतं श्रो
वासवराजयोः एवं द्वंद्वशतान्यासन्रथनागाश्ववाजिनां पत्तीनां च महाराज तस्मिन्वीरक्षये च संकुले नैतादृशो दृष्टपूर्वः
३२ संग्रामो नैव च श्रुतः द्रोणस्याभावितप्रसक्तानां यथाभवत् इदं घोरमिदं चित्रमिदं रौद्रमिति प्रभो तत्र युद्धान्यदृश्यप
न्तपुनता निवृत्तिच इति [illegible] द्रोणपर्वणि द्वंद्वयुद्धे द्वितीयेऽहनि धृतराष्ट्र उवाच तेष्वेवं संनिवृत्तेषु प्रत्युद्या
तेषु भागशः कथं युधिष्ठिरे यात्यो मामकाश्च ततोऽर्जुनः किमकुर्वत पार्थाश्च करोत्संशप्तकवलेप्रति संस
तेषु भागशः कथं युधिष्ठिरे याथो मामकाश्च ततो... किमकुर्वत पांडवा... प्रत्युद्यातेषु भागशः स्वयमभ्यगमद्द्रोणं
मकाधापार्थस्य किमकुर्वत संजय संजय उवाच तथा प्रतिद्वंद्वेषु प्रत्युद्यातेषु भागशः स्वयमभ्यगमद्दुर्यो
धनानीकेन तेजसा गजानीकेन संयुक्तः सभगदत्तो नागेन वृषेणेव महावृष समाहूतः यंराज्ञा नागानीकमुपाद्रवत् संयुद्ध
ना नानीके न तेषुतः सभगदत्तो नागेनैव नगोपरिषेणेव महावृष समाहूतः ... तेगजा गिरिसंकाशाः
कुशलाः पार्थवाक्यवीर्यैराचार्याचिताः समिनन्तः कुंजराणां नीकमेचिरेणैव मारिषः तेगजा गिरिसंकाशाः
क्षतांतः सर्वतोमदं भीमसेनस्य नाराचैर्विमुखा विमहाकृताः विविधमे दृष्ट्वा राजा नानिपप्याथा वायुः समु
द्धृत यूथमन्तानानीकानि तथैवप्रत्यमज्जः सतेषु विसृज्यनागानामभीमेभ्यो नागव्यशोभत भुवनेष्विवसर्व
षुगाभक्तिनुदितोरविः तेभीमवाणाभिहताः संस्यूता विवसुर्गजाः गभस्तिभिरिवार्कस्य व्योम्नीनानावला
हकाः तथागजानीकहतं कुर्वाणमनिलात्मजं क्रुद्धो दुर्योधनोभ्येत्य प्रत्यविध्यच्छितैः शरैः ततः क्षणा

गात्तत्क्षितिपात् क्षतजप्रतिमेक्षणः क्षयं निनीषुर्निशितैर्भीमो विव्याधपत्रिभिः सशरार्पितसर्वांगः क्रुद्धो
विव्याध पांडवं नाराचैरर्कसंकाशैर्भीमसेनं स्मयन्निव तस्य नागं मणिमयं रत्नचित्रध्वजे स्थितं भल्लाभ्यां
कार्मुकं चैव क्षिप्रं चिच्छेद पांडवः दुर्योधनं पीड्यमानं दृष्ट्वा भीमेन मारिष चुक्षोभयिषुरभ्यागाद्गोमातंगमस्थिताः
तमापतंतं नागेन्द्रमंबुदप्रतिमस्वनं कुंभांतरे भीमसेनो नाराचैरर्दयाद्दृशं तस्यकायं विनिर्भिद्य न्यमज्जद्धरणीतले
ततः पपात द्विरदो वज्रनिहत इवाचलः तस्यावर्जितनागस्य म्लेच्छस्य च पतिष्यतः शिरश्चिच्छेद भल्लेन क्षिप्रका
री वृकोदरः तस्मिन्निपतिते वीरे संप्रद्रुत महाचमूः संभ्रांताश्वद्विपरथा पदातीनवमर्द्दती तेषनीकेषु भग्ने
षु विद्रवत्सु समंततः प्राग्ज्योतिषस्ततो भीमं कुंजरेणसमाद्रवत् चरणाभ्याम थोद्धीभ्यो सह हस्तेन करेणाच व्याघ
त्तनयः क्रुद्धः प्रगृह्य निर्विपांडवं वृकोदररथंसाश्वमविशेषमचूर्णयत् पद्भ्यां भीमोऽप्यथोधावंस्तस्य गात्रेष्वहो
यताञ्जानन्नञ्जलिकविधिनाप्रक्रामतयाद्रवः गात्राभ्यंतरगो भूत्वा करेणाताडयन्मुहुः लालयामासतं
नागं वधाकांक्षिणमव्ययः कुलालचक्रवन्नागस्तदा तूर्णमथाभ्रमत् नागायुतबलः श्रीमान्कालयानो
वृकोदरं भीमोऽपि निष्क्रम्यततः सुप्रतीकाग्रतोऽभवत् भीमं करेणावनम्य जानुभ्यामन्यपातयत् ग्रीवायां
वेष्टयित्वैनं समजो हंतुमाहत करवेष्टं भीमसेनो भ्रमं दत्वा व्यमोचयत् पुनर्गात्राणि नागस्य प्रविवेश वृको
दरः तावत्प्रति गजायातं स्वबलंप्रत्यवेक्षत भीमोऽपि नागगात्रेभ्यो विनिःसृत्यापयाज्जवात् ततः सर्वस्य सैन्यस्य

द्रोण० दः समभवन्महान् अहो धिग्गिति हतो भीमः कुञ्जरेणेति मारिष। तेन नागेन संत्रस्ता पाण्डवानामनीकिनी सह
३३ सा प्राद्रवद्राजन्यत्रातिष्ठद्वृकोदरः ततो युधिष्ठिरो राजा हतं मत्वा वृकोदरं भगदत्तं सपाञ्चाल्यः सर्वतः समवा
रयत् तं रथैः रथिनां श्रेष्ठाः परिवार्य समन्ततः अवाकिरञ्छरैस्तीक्ष्णैः शतशोऽथ सहस्रशः स विघातं पृषत्का
नां अङ्कुशेन समाचरन् गजेन पाण्डुपाञ्चालान् व्यधमत्पर्वतेश्वरः तदद्भुतमपश्याम भगदत्तस्य संयुगे तथा
वृद्धस्य चरतो कुञ्जरेण विशांपते ततो राजा दशार्णानां प्राग्ज्योतिषमुपाद्रवत् तिर्यग्यातेन नागेन समदेनाशु
गामिना तयोर्युद्धं समभवन्नागयोर्भीमरूपयोः सपक्षयोः पर्वतयोः यथा सद्रुमयोः पुरा अथ भीमोऽपि
वा लब्ध्वा तु राजा निस्त्यसन्त्वरः प्राग्ज्योतिषपतेर्नागः हृतिपद्य त्वपा पार्श्वे दशार्णाधिपतेर्गजं त्वाती
गमपातयत् तोमरैः सूर्यरश्मिकाशैर्भगदत्तोऽथ सप्तभिः जघान द्विरदस्थं तं शत्रुं प्रचलितासनं व्यवछिद्य
तु राजानं भगदत्तं युधिष्ठिरः रथानीकेन महता सर्वतः पर्यवारयत् स कुञ्जरस्थो रथिभिः शुशुभे स
र्वतो वृतः पर्वते वनमध्यस्थो ज्वलन्निव हुताशनः मण्डले सर्वतः श्लिष्टे रथिनामुग्रधन्विनां किरतां श राम
रवर्षाणि स नागः पर्यवर्तत ततः प्राग्ज्योतिषो राजा परिगृह्य महागजं प्रेषयामास सहसा युयुधानरथं
प्रति शिनेः पौत्रस्य तु रथं परिगृह्य महाद्विपः प्रतिचिक्षेप वेगेन युयुधानस्त्वपाक्रमत् बृहतः सैन्धवानश्वा ३३
न्समुत्थाप्य महारथिः सारथिः तस्थौ सात्यकिमासाद्य प्लुतः स्वं रथं प्रति स तु लब्ध्वान्तरं नागस्त्वरितो र

थमण्डलात् निश्चक्राम ततः सर्वान्परिचिक्षेप पार्थिवान् ते त्वाशुगतिना तेन त्रास्यमाना नरर्षभाः तमेकं द्विरदं संख्ये मेनिरे श
तशो द्विपान् ते गजस्थेन काल्यन्ते भगदत्तेन पाण्डवाः ऐरावतस्थेन यथा देवराजेन दानवाः तेषां प्रद्रवतां भीमः पाञ्चालानां
मितस्ततः गजवाजिकृतः शब्दः सुमहान्समजायत भगदत्तेन समरे काल्यमानेषु पाण्डुषु प्राग्ज्योतिषमभिक्रुद्धः पुनर्भी
मः समभ्यपात् तस्याभिद्रवतो वाहान् हस्तमुक्तेन वारिणा सिक्त्वा व्यत्रासयन्नागस्ते पार्थमवहंस्ततः ततस्तमभ्ययात्तूर्णं
रुचिपर्वाकृतिस्ततः समुञ्चञ्छरवर्षाणि रथस्थोऽन्तकसंनिभः ततः स रुचिपर्वाणं शरेणानतपर्वणा सुपर्वा पर्वतपतिर्निन्ये
वैवस्वतक्षयं तस्मिन्निपतिते वीरे सौभद्रो द्रौपदीसुताः चेकितानो धृष्टकेतुर्युयुत्सुश्चार्दयन्द्विपं त एनं शरधाराभिर्धाराभि
रिव तोयदाः शिक्षिता भैरवान्नादान् विनेदुर्जलदा इव ततः पार्ष्ण्यङ्कुशाङ्गुष्ठैः कृतिना चोदितो द्विपः प्रसारितकरः प्राप्ल
वत्कर्णौ दृढं कृत्वा स विष्टाय पदा वाहान् युयुत्सोः सूतमारुजत् युयुत्सुस्तु रथाद्राजन्नपयत्संभ्रमान्वितः ततः पाण्ड
वेयास्तत्र राजेन्द्रं शिषितुं भैरवान्नादान्विनेदुस्ते विजिघांसवः युत्रस्त तं संभ्रान्तः सौभद्रस्यात्मजं तदा रथ
स कुञ्जरस्थो विसृजन्निषून्रिपुषु पार्थिवः बभौ रश्मीन्निवादित्यो भुवनेषु समुत्सृजन् तमार्जुनिर्द्वादशभिर्युयु
त्सुर्दशभिः शरैः त्रिभिस्त्रिभिर्द्रौपदेया धृष्टकेतुश्च विव्यधुः सोऽतिप्रयत्नार्पितैर्वीरो राचितो द्विरदो बभौ संस्यूत इव सूर्यस्य
रश्मिभिर्जलदो महान् नियन्तुः शिल्पयत्नाभ्यां प्रेरितोऽरिशरार्दितः परिविद्धपतन्नागः सव्यदक्षिणतो गोपा
लदण्डेनेव पशुगणान्वत अविघ्नपततोऽमनी भगदत्तस्य भुक्तः द्विग्रेपता भिषत्रा नागा मत्ता मिच चक्रतः

द्रो॰ वभूव पांडवेयानां हर्षो विह्वलतो रणे रक्तं स्रुतं महद्गाजं तत्रैव संमायरो नं सेव रणमार्गो वियति भाति हेडहवो छिन्नः
३४ समुच्छ्रितो मत्वा गात्राणि सेनया सुमुज्जा यथा अति धावति कौतेयं वीथपान्तिवधार्जुनं सनागराजः प्रवर्षलक्षणाह
तः पुरा सपक्षो द्विवरो पृथ्यां तपस्यपतद्गिरिर्युगसमाहमद्रिश्वरिणं जनानां हृषितो यथा रीवः ततो ध्वनिर्द्विरदस्या
श्वा पार्थिवे मेघा इव द्विर्जनितोनि तितेरवैः हितिविपत्वविधि शोरिधिशतत्यास्मान् हयोगात्यार्थिवसंपुगतानः सत
नानागप्रसोपार्थिवा भ्रशं जनो हृष्टिषतापत्नीकितौ पुरास्तु सुमा विबुधैरिवाहवे विरोचनोदेवविनस्थितो मिव हृष्ट
वभौ ज्वलनसमो महाभुजः समरथो अमृगवस्पिच्चेवैसेतिकात तमेकनागं गतप्राशाय थायाज्ञाः समेततो हतासिव
मेतिजनाः इतिश्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि भगदत्तवधहितीपहेनि संजय उवाच प्रत्यं पार्थस्य संग्रामे कर्म
विशेषविशेषमि तद्भुतं शृणु महाबाहो यथा योपहृकरीद्रणे रुजो हृष्यासमुद्गतेश्र तच गजनितः भ्वरे भुमृहत्वंवि
कुर्वाणो कौतेयः कृष्णमब्रवीत् यथापास्यो निषां राजा गजेन मधुसूदन त्वरमाणो निर्मितः कृष्णो ततो भवत स्पैषति
स्थितः इन्द्राद् नवरः संस्थ्यार्थिप्यामितिमेमति सचापि शाल्यचा तच सपांडव वले सर्वमपि वे केऽप्याप्यायिष्यति न
हि रक्षिष्टः सहस्रतिगजोयुधि सुवेशस्त्रातिगः सत्यंकृतकर्मा जितक्रमः सहषाक्षेलिपाताना मग्निसहशोस्ह राम
चा तच सपांडववले सर्वं न चित्कृत्वा प्रयिष्यति न वावा न्यासुते सो कि शत्रून्निः प्रतिवाधितुं त्वरमाणस्ततो ३४
या हियतः प्राज्योतिषाधिपः इत्यस्य स्योह्रिपव ना द्रूपसा वापि विक्लित अर्धने प्राप्यामि वल हर्षनोन्नुःप्रणाति

वियंच नारायणरूप सत्तम अपोस मामाचितः दीर्यते भगदत्तेन यत्र पांडव्या हितौ तेष पातेयत्रा नाममहारथाः चत्वारिसहस्राततः
पश्चादाहय तो महारथाः समप्तकाः समाराहत्सहस्राणि चतुर्दश दशैवतु सहस्राणि त्रितौ तेषपातेत गजैना महारथाः
चत्वारि च सहस्राणि वासुदेवसचानुगाः दीर्यमाणं चमेदृष्ट्वा भगदत्तेन मारिष अदृष्ट पमभाग स्यचैतेरभवद्ध्रुवं द्विधा
किन्तु श्रेयस्करं कर्म भवेदघेति चिन्तयन् इहवाविनिवर्ते ये गच्छेयं वा युधिष्ठिरं तस्य वुद्धिर्विचार्येचमर्जुनस्य कुरूद्वह अभ
वद्भूयसी वुद्धिः संसप्तकवधे स्थिरा स संनिवृत्तः सहसा कपिप्रवरकेतनः एको रथसहस्राणि निहंतुं वासवी रणे साहि
दुर्योधनस्यासीन्मतिः सोस्य चोभयोः अर्जुनस्य वधोपाये तेन द्वैधमकल्पयत् सतुद्वैल्लायमानो मध्ये धीमान्वनयोऽ
वाः वधेनतु नराग्र्याणां मकरोन्नमृषा तदा ततः शतसहस्राणि शराणां नतपर्वणां असृजन्नर्जुने राजन् संसप्तकमहा
रथाः नैवकुंती सुतः पार्थो नैवकृष्णो जनार्दनः न हयानयो राजन् हृष्यंते स्म शरैश्चिताः यदा मोहमनुप्राप्तः सस्वेद
नर्दवः ततस्तान्प्रायशः पार्थो व्रजास्त्रेणनिजघ्निवान् शतशः पाणयश्छिन्नाः रथिनश्चापि तत्र हि तो गज्जाः संख्ये सुवर्णः स
कायाः सुकल्पिताः हतारोहाः क्षितौ पेतुः द्विपाः पार्थशराहताः विप्रविद्धा कुशानभाः छन्नभ्रांताः पराश्रवः साऽरोहास्त
रणोपेतुर्ल्पहस्ताशिनार्जुनो भृशं साष्टिंप्राशासि तत्रवराः समुद्गरपरश्वधाः विच्छिन्नवाहवः पेतुर्द्रयो भल्लैः किरीटिना
वाल्यादित्यांवुजेन्दूनां तुल्यरूपाणि मारिषा संछिन्नान्यर्जुनशरैः शिरांस्युर्व्यां प्रपेदिरे जज्वालालंकृतासेना पत्रिभिः प्रा
णिभोजनैः नानारूपैस्तदा मित्रान् क्रुद्धे निघ्नति फल्गुने क्षोभयंतस्तदा सेनां द्विरदो नलिनीमिव धनंजयोन्नतगणाः
साधु साध्विति पूजयन् दृष्ट्वा तत्कर्म पार्थस्य वासवस्येव माधवः विस्मयं परमं गत्वा प्रांजलिस्तमुवाच ह कर्मैतत्

द्रो०ण० र्थशत्रेणापमेन धनंजेन च दृष्ट्वा समरे यत्रेकृत मघेति मे मतिः प्राग्ज्योतिषस्य संग्रामे शतशोथ सहस्रशः यतिता एव संहृष्टा
३५ संसप्तकमहारथाः संसप्तकास्ततो हत्वा भूयिष्ठं ये व्यवस्थिताः नागहत्वापयाहीति कृष्णम्पार्थोभ्यभाषत ततो जवात्
भयतोह्यत इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संसप्तकवधो द्वितीयेहनि संजय उवाच यियासतस्ततः कृष्णः पार्थस्य
श्वान्मनोजवान् सर्वशैक्षसमे लब्धा द्रोणानीकाय सत्वरान् तं प्रयान्तं कुरुश्रेष्ठं स्वान् त्रातुं द्रोणतापितान् सुश
र्मा भ्रातृभिः सार्धं युद्धार्थी पृष्ठतोन्वयात् ततः श्वेतहयः कृष्णमब्रवीदजितंजयः एष मां भ्रातृभिः सार्धं सुशर्मा
ह्वयतेच्युत दीर्यते चोत्तरेणाथ तत्सैन्यं शत्रुसूदन द्वैधीभूतं मनो मेद्य कृतं संसप्तकैरिदं किन्नु संसप्तकान्
हन्मि स्वान् रक्षाम्यहितार्दितान् इति मे त्वं मतं वेत्सि तत्र किं सुकृतं भवेत् एवमुक्तस्तु दाशार्हः स्यन्दनं प्रत्यवाहयत्
येन त्रिगर्ताधिपतिः पांडवं समुपाह्वयत् ततोर्जुनः सुशर्माणं विध्वा सप्तभिराशुगैः ध्वजं धनुश्चास्य तथा क्षुराभ्यां
समकृंतत त्रिगर्ताधिपतेश्चापि भ्रातरं षड्भिराशुगैः साश्वं ससूतं त्वरितः पार्थः प्रैषीद्यमक्षयं ततो भुजंगसंकाशां
सुशर्मा शक्तिमायसीं चिक्षेपार्जुनमादिश्य वासुदेवाय तोमरं शक्तिं त्रिभिः शरैश्छित्वा तोमरं त्रिभिरर्जुनः सुशर्माणं श
रव्रातैः मोहयित्वा न्यवर्तयत् तं वासवमिवायांतं भूरिवर्षं शरौघिणं राजंस्तावकसैन्यानां नोग्रं कश्चिदवारयत् ततो धनंजयो बाणैः राम
सर्वानेव महारथान् आयाद्विनिघ्नन् कौरव्यान् दहन् कक्षमिवानलः तस्य वेगमसह्यं तं कुंतीपुत्रस्य धीमतः नाशक्नुवंस्ते सं ३५
सोढुं स्पर्शमग्नेरिव प्रजाः संवेष्टयन्नथानीकानि शरवर्षेण पांडवः सुपर्णपातवद्राजन्नायात् प्राग्ज्योतिषं प्रति तत्तदानामय
जिह्मभृतां नामपायिनां धनुः हेमकं रक्षोद्विषतामसुवर्हनं तदैव तव पुत्रस्य राजन् दुर्द्यूतदेविनः कृते क्षत्रविनाशाय धनुरा

यच्छदर्जुनः तथाभिद्राव्यमाणानां पार्थेन तव वाहिनी व्यपतद्दृश्यमानानामापद्गतीति गोरथः आर्द्धतार्थं युद्धे भारं सर्वमसहो यु
धि यथा नत्ववनं क्रुद्धः प्रभिन्नः षष्टिहायनः मृद्गीयात्तद्वदापन्नः पार्थोमृद्गच्चमूं तव तस्मिन् प्रमथिते सैन्ये भगदत्तो नराधिपः ते
नतामेव सहसा धनंजयमुपाद्रवत् तं रथेन नरव्याघ्रः प्रत्यगृह्णाद्धनंजयः समन्निपातस्तुमुलो बभूव रथनागयोः कल्पिताभ्याय
थाशास्त्रं रथेन च गजेन च संग्रामे चेरतुर्वीरौ भगदत्त धनंजयौ ततो जीमूतसंकाशान्नागादिंद्र इव प्रभुः अभ्यवर्षच्छरौघेण भग
दत्तो धनंजयं सचापि शरवर्षं तं शरवर्षेण वासविः अप्राप्तमेव चिच्छेद वीर्यवान् ततः प्राग्ज्योतिषो राजा शरवर्षं निवार्य त
त् शरैर्जघ्ने महाबाहुः पार्थं कृष्णं च मारिष ततस्तु शरजालेन महता भ्यवकीर्य तौ चोदयामास तं नागं वधायाच्युतपा
र्थयोः तमापतंतं द्विरदं दृष्ट्वा क्रुद्धमिवांतकं चक्रेपसव्यं त्वरितः स्यंदनेनाहपांश्चारुह्यमभिष प्राहिणोन्मृत्युलोकाय तत्तोप
हनेव जनार्दनः संप्राप्तमपि नेयेष परावृत्तं महाद्विपं सारोहं मृत्युसात्कर्तुं स्मरन् धर्मं धनंजयः स तु नागो द्विपरथान् हयांश्चा
रूपमभिष प्राहिणोन्मृत्युलोकाय ततोप्यहद्धनंजयः इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि भगदत्तवधे द्वितीयेहनि धृतराष्ट्र
उवाच तथा क्रुद्धः किमकरोद्भगदत्तस्य पांडवः प्राग्ज्योतिषो वा पार्थस्य तन्मे शंस यथातथं संजय उवाच प्राग्ज्यो
तिषेण संसक्तावुभौ दाशार्हपांडवौ मृत्युदंष्ट्रांतिकं प्राप्तौ सर्वभूतानि मेनिरे तथा तु शरवर्षाणि पातयत्यनिशं प्रभो गजस्कं
धान्महाराज कृष्णयोः स्यंदनस्थयोः अथ कार्ष्णायसैर्बाणैः पूर्णकार्मुकनिःसृतैः अविध्यद्देवकीपुत्रं हेमपुं
खैः शिलाशितैः अग्निस्पर्शसमास्तीक्ष्णा भगदत्तेन चोदिताः निर्भिद्य देवकीपुत्रं क्षितिं जग्मुः सुवाससः तस्य पार्थो
धनुश्छित्वा परिवारं निहत्य च लालयन्निव राजानं भगदत्तमयोधयत् सोर्करश्मिनिभांस्तीक्ष्णान् तोमरांश्च चतुर्दश

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्रोण॰ ऽप्रैयत्तस्य सञ्चीत्तु द्विपे केकम स्थापितत ततो नागस्य तस्य मर्म्मस्वभ्यमत्याकर्णान्तैः शरजालेन महता तच्छादीपतभ्रतले
३६ विशीर्णाङ्ग इव मा सगजः शरैः सुभद्रजमहितः वमन् धाराः तिपाती नोऽभ्रमाः पर्वतराडिव ततः प्राग्ज्योतिषः शरैः विव्याध हृदि
निहेमदण्डा मपत्रयो मुसृजद्दीप्तस्तेवाण द्विधा तामर्ज्जुनोच्छित ततः छत्रध्वजं चैव छित्वा पार्थोर्ज्जुनः शरैः विव्याध दशभिस्तूर्णा
निहेमदण्डामपत्रयी मुमुजत्। सुरेवापद्विधा तामर्ज्जुनो छित ततः छत्रध्वजं चैव छित्वा पार्थोर्ज्जुनः शरैः विव्याध दशभिस्तूर्णा
स्तमपर्वतेश्वरं सोऽतिविद्धोर्ज्जुनशरैः सुपुंखैः कंकपत्रिभिः भगदत्तस्ततः क्रुद्धः प्राग्ज्योतिषजनाधिप व्यसृजत्तोमरान्मूर्ध्नि श्वेताश्व
स्याऽव्रवाहच ते अर्ज्जुनस्य समरे किरीटं परिवर्त्तितं परिवृत्तकिरीटं तत्तस्मिन्पतिते न पाण्डवः सुदृष्टः क्रियतां लोक इति राजानम
ब्रवीत् एवमुक्तस्तु संक्रुद्धः शरवर्षेण पाण्डवं अभ्यवर्षत्स गोविंदं धनुरादाय भास्वरं तस्य पार्थो धनुश्छित्त्वा तूणीरान्सं
निकृत्य च त्वरमाणो द्विसप्तत्या सर्वमर्मस्वताडयत् विद्धस्तथाप्यव्यथितो वैष्णवास्त्रमुदीरयत् अभिमंत्र्यांकुशं क्रुद्धो
व्यसृजत्पाण्डवोरसि अर्ज्जुने तेन अस्त्रं विसृष्टं वे समासाद्य ते हाहाकारः समभवद्देवानामपि संयुगे तदस्त्रमुद्यतं दृष्ट्वा वासुदे
वः प्रतापवान् अर्ज्जुनं प्रच्छाद्य ततः कृत्वा प्रतिजग्राह वीर्यवान् विसृष्टं भगदत्तेन तदस्त्रं सर्वघाति वै उरसा प्रतिजग्राह
पार्थं संछाद्य केशव वैजयन्त्यभवन्माला तदस्त्रं केशवोरसि ततोऽर्जुनः क्लान्तमनाः केशवं प्रत्यभाषत अयुध्यमानस्तुर राम
गान्संयन्तास्मीति जनार्दन इत्युक्त्वा पुंडरीकाक्ष प्रतिज्ञां स्वां न रक्षसि यद्यहं व्यसनी वा स्यामशक्तो वा निवारणे ततस्त्वया ३६
वकार्यं स्यान्नो कार्यमपस्थिते सबाणः सधनुष्चाहं ससुरासुरमानुषान् शक्तो लोकानिमान्जेतुं तच्चापि विदितं तव ततो
र्ज्जुनं वासुदेवः प्रत्युवाचार्थवद्वचः शृणु गुह्यमिदं पार्थ पुरा वृत्तं यथानघ चतुर्मूर्तिरहं शश्वल्लोकत्राणार्थमुद्यतः आत्मा
नं प्रविभज्येह लोकानां हितमादधे एका मूर्तिस्तपश्चर्यां कुरुते मे भुवि स्थिता अपरा पश्यति जगत्कुर्वाणं साध्वसाधुनी अपरा कु

रुते कर्म मानुषं लोकमाश्रितः शेते चतुर्थी त्वपरा निद्रां वर्षसहस्रिकीं यासौ वर्षसहस्रान्ते मूर्तिरुत्तिष्ठते मम वरार्हेभ्यो वरान्श्रेष्ठां
स्तस्मिन्काले ददाति सा तं तु कालमनुप्राप्तं विदित्वा पृथिवी तदा अयाचत वरं यं मां नरकार्थाय तच्छृणु देवानामसुराणां च अवध्य
स्तनयोऽस्तु मे उपेतो वैष्णवास्त्रेण तन्मे त्वं दातुमर्हसि एवं वरमहं श्रुत्वा जगत्यास्तनये तदा अमोघमस्त्रमददं वैष्णवं परमं पुरा
अवोचं चैतदस्त्रं वै ह्यमोघं भवतु क्षमे नरकस्याभिरक्षार्थं नैनं कश्चिद्वधिष्यति अनेनास्त्रेण ते गुप्तः सुतः परबलार्द्दनः भविष्यति
दुराधर्षः सर्वलोकेषु सर्वदा तथेत्युक्त्वा गता देवी कृतकामा मनस्विनी स चाप्यासीद्दुराधर्षो नरकः शत्रुतापनः तस्मात्प्राग्ज्योति
षं प्राप्तं तदस्त्रं पार्थ मामकं नास्यावध्योऽस्ति लोकेषु सेन्द्ररुद्रेषु मारिष तन्मया त्वत्कृते नैतदन्यथा व्यपनायितं विमुक्तं परमा
स्त्रेण जहि पार्थ महासुरं वैरिणं युधि दुर्द्धर्षं भगदत्तं सुरद्विषं यथाहं जघ्निवान्पूर्वं हितार्थं नरकं तथा एवमुक्तस्ततः पार्थः के
शवेन महात्मना भगदत्तं शितैर्बाणैः सहसा समवाकिरत ततोऽकांचनसंछन्नो विशिखः कर्मवित्तिर्मितो सोऽवर्षास्त्रं खला
न्दहन्मघः विच्छिद्य पाण्डवः स घोरशरघातेन वज्रनिःपेषसंयुतः पपात हस्तपतितं वज्रं विवस्वसुज्वलं हस्तिराजपिहितान्
राजवद्घनवाणेः किरीटिना पपात हस्तसंधानं नागत्वात्सर्पवद्वृक्षितो भगदत्तेन निर्मुक्तः सुप्रतीकोऽपि वेगवान् हतुमन्य
पर्विवस्फुरन्नार्थमिवोत्सुकः ततः पार्थो महाबाहुरसंभ्रान्तो महामनाः कुंभयोरंतरे नागं नाराचेन समार्पयत स समासा
द्य तं नागं बाणो वज्र इवाचलं अभ्यगात्सह पुंखेन वल्मीकमिव पन्नगः स करी भगदत्तेन प्रेर्यमाणो मुहुर्मुहुः न क
रोति वचस्तस्य दरिद्रस्येव योषितः स तु विष्टभ्य गात्राणि दंताभ्यामवनीं ययौ नदन्नार्त्तस्वरं प्राणानुत्ससर्ज महाद्विपः
ततः शरेणार्द्धचंद्रेण नागोनतपर्वणा बिभेद हृदयं राज्ञो भगदत्तस्य पाण्डवः स भिन्नहृदयो राजा भगदत्तः किरीटिना

२

द्रोणा० ३७

शमरासनं शरांश्चैव तावतासुः प्रमुमोच ह शिरस्त्रस्य विभ्रंशं पपात च महीं भुवं तालमात्रं ततो विभ्रष्टं पताकाशोभितं दिवसहेममाली
तपनीयभांडात्पपात त्वगाद्रिरिवाग्निकाशात् सुपुष्पितो मारुतवेगरुग्णो महीधराग्रादिव कर्णिकारः निहत्य तं नरपतिमिंद्रविक्र
मं सखायमिंद्रस्य तदैंद्रिराहवे ततः परांस्तव जयकांक्षिणो नरान्बभंज वायुर्बलवान्द्रुमानिव इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि भगदत्तवधः
संजय उवाच पूर्वं हैत्य महावीरं भगदत्तं महाबलं कस्मैहासौ हार्हवीभत्सं जयतु युधि दुर्जयो नानायुतवः लक्षणं गजस्य माहवशोभिते
सुप्रतीके पि क्ववचाध्वे भगदत्ते न्ताप्राप्तसमोक्तोवै समवाप्तेरणसंयुक्तो अंकुशेन च वीर्यवान् त्रीशिकेतज्ञा स्थितत्रैवक्त्रेताभि
निव चाध्वे भगदत्तं महाशूरं को हत्वा दर्जुनं विना अर्जुनोऽपि महावीर्यो हत्वा पक्षमवस्थितः हृत्तः प्रधर्मविविचित्ताः अविधिविधिव
चाब्रवीत् तमाहित्य समरं को नाम भूमौ निपातितं हि वः प्रसमीक्ष्य यथा काम्यं विना ताम्प्रव युद्धिते संजय उवाच प्रियमिंद्रस्य सततं
सखायममितौजसं हत्वा प्राग्ज्योतिषं पार्थः प्रदक्षिणमवर्त्तत ततो गांधारराजस्य सुतौ परपुरंजयौ आर्द्देतामर्जुनं संख्ये
भ्रातरौ वृषकाचलौ तौ समेत्यार्जुनं वीरौ पुरः पश्चाच्च धन्विनौ अविध्येतां महावेगैर्निशितैराशुगैर्भृशं वृषकस्य हयान्सू
तं धनुश्छत्रं रथं ध्वजं तिलशो व्यधमत्पार्थः सौबलस्य शितैः शरैः ततोऽर्जुनः शरव्रातैर्नानाप्रहरणैरपि गांधारानाकुला राम
न्वृषके सोऽचलप्रमुखान्पुनः ततः पंचशतान्वीरान्गांधारानुद्यतायुधान् प्राहिणोन्मृत्युलोकाय क्रुद्धो बाणैर्धनंजयः ३७
हताश्वात्तु रथात्तूर्णं अवतीर्य महाभुजः आरुरोह रथं भ्रातुरन्यच्च धनुराददे तावेकरथमारूढौ भ्रातरौ वृषकाचलौ शरवर्षेण वी
भत्सुमविध्येतां मुहुर्मुहुः स्यालौ तव महात्मानौ राजानौ वृषकाचलौ भृशं निजघ्नतुः पार्थमिंद्रं वृत्रबलाविव लब्धलक्ष्यौ तु गांधा
रावहतां पांडवं शरैः निदाघवार्षिकौ मासौ लोकं घर्मांबुभिर्यथा तौ रथस्थौ नरव्याघ्रौ राजानौ वृषकाचलौ संश्लिष्टांगौ स्थितौ राजन्नर्जु

नानेकेषुणार्जुनः तौ रथात्सिंहसंकाशौ लोहिताक्षौ महाभुजौ गतासू पेततुर्वीरौ सोदर्यावेकलक्षणौ तौ भूमिंयातौ देहौ वंधुजनप्रि
यौ रथात् यशो दशदिशः पुण्यंमपित्वात्मवस्थितौ दृष्ट्वा विनिहतौ सख्यौ मातुलौ पतनिपौ भृशं मुमुचुरस्त्राणि पुत्रास्तव
विशांपते निहतौ भ्रातरौ दृष्ट्वा मायाशतविशारदः कृष्णौ संमोहयन्मायां विदधे शकुनिस्ततः लगुडायोगुडाश्मानः शतघ्न्य
श्च सशक्तयः करिणो विशिखाः प्राशाः प्रविविधान्यायुधानि च प्रपेतुः शतशो दिव्याः अहिः स्माज्जुनं प्रति खरोष्ट्रमहिषाः
सिंहाः व्याघ्राः सृमरचिल्लकाः ऋक्षाः शालावृका गृध्राः कपयश्च सरीसृपाः विविधानि च रक्षांसि क्षुधितान्यर्जुनं प्रति
संक्रुद्धान्यभ्यधावन्त विविधानि वयांसि च ततो दिव्यास्त्रविच्छूरः कुंतीपुत्रो धनंजयः विसृजन्निषुजालानि सहसा तान्यपा
इयत्ते हन्यमानाः शूरेण प्रवरैः सायकैर्दृढैः विरुवन्तो महारावं विनेशुः सर्वतोमुखं ततस्तमः प्रादुरभूदर्जुनस्य रथं प्रति
तस्माच्च तमसो वाचः क्रूराः पार्थमभर्त्सयन् तत्तमोऽतिभयं घोरं भयकर्त्तृ महाहवे उत्तमास्त्रेण महता ज्योतिषेणार्जुनोऽवधीत्
हते तस्मिन्जलौघाः प्रादुरासन्भयानकाः अंभसस्तस्य नाशार्थमादित्यास्त्रमथार्जुनः प्रायुंक्ताभ्यस्तेनास्त्राप्रशो
त्रेणाशोषितं एवं बहुविधा मायाः सौबलस्य कृताः कृताः जघानास्त्रबलेनाशु प्रहसन्नर्जुनस्तदा तथा हतासु मायासु
त्रस्तोऽर्जुनशराहतः अपायाज्जवनैरश्वैः शकुनिः प्राकृतो यथा ततोऽर्जुनोऽस्त्रविच्छ्रैष्ठ्यं दर्शयन्नात्मनोऽरिषु अभ्य
वर्षच्छरौघेण कौरवाणामनीकिनीं सा हन्यमाना पार्थेन तव पुत्रस्य वाहिनी द्वैधीभूता महाराज गंगेवासाद्य पर्वतं
द्रोणमेवान्वपद्यंत केचित्तत्र नरर्षभाः केचिद्दुर्योधनं राजन्नर्द्यमानाः किरीटिना नापश्याम स्ततः सैन्यं वै रजसा
वृते गांडीवस्य च निर्घोषः श्रुतो दक्षिणतो मया शंखदुंदुभिनिर्घोषं वादित्राणां

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रोण० ३८ वतिः प्रवृत्तं गांडीवस्य तिर्निर्घोषो ह्यतिक्रम्य स्वनं दिवं ततः पुनर्दक्षिणतः संग्रामश्चित्रयोधिनोः सुमहानर्जुन
स्यासीद्दृढं च द्रोणस्य च पार्थिवाः युधिष्ठिरपतीकानि पुर्दहतिततस्ततः नानाविधान्यनीकानि पुत्राणां तव भारत
अर्जुनो व्यधमत्काले दिवीवाभ्राणि मारुतः तं वासवमिवायांतं भूरिवर्षं शरौघिणं महेष्वासं नरव्याघ्रं नोग्रं कश्चि
द्वारयत् ते हन्यमाना पार्थेन त्वदीया व्यथिता भृशं स्वानेव घ्नंतो जग्मुर्विद्रवंतस्ततस्ततः तेर्जुनेन शरा मुक्ताः कं
कपत्राश्शत्रुच्छिदः शलभा इव संपेतुः संवृण्वाना दिशो दश तुरंगान्रथिनो नागान्पदातीनपि मारिष विनिर्भिद्य क्षिति
जग्मुर्वल्मीकमिव पन्नगाः न च द्वितीयं व्यसृजत्कुंजराश्वनरेषु च पृथगेकशराग्धानि निपेतुस्ते गतासवः
हतैर्मनुष्यैर्द्विरदैश्च सर्वतः शराभिवृष्टैश्च हयैर्निपातितैः तदा श्वगोमायुबलाभिनादितं विचित्रमायोधन
शिरो बभूव तत् पिता सुतं त्यजति सुहृद्वरं सुहृत् तथैव पुत्रः पितरं शरातुरः स्वरक्षणे कृतमतयस्तदा जनास्त्यजंति
वाहानपि पार्थपीडिताः इति श्रीद्रोणपर्वणि शकुनिपराजये धृतराष्ट्र उवाच तेष्वनीकेषु भग्नेषु पांडुपुत्रेण संज
य चलितानां द्रुतानां च कथमासीन्मनो हि वः १ अनीकानां प्रभग्नानामवस्थानमपश्यतां दुष्करं प्रतिसंधानं तन्म
मामाचक्ष्व संजय संजय उवाच तथापि तव पुत्राणां प्रियकामो विशांपते यशः प्रवीरो लोकेषु रक्षन्द्रोणोन्वपद्यत समरे
युद्धे समुद्यतेष्वाजौ प्रहृष्टेषु सुसंभ्रांतेषु युधिष्ठिरे अकुर्वन्नार्यकर्माणि भैरवे सति भीतवत् अंतरं भीमसेनस्य प्रापत ३८
त्रमितौजसः सात्यकेश्चैव वीरस्य धृष्टद्युम्नस्य वा विभो द्रोणं द्रोणमिति क्रूराः पांचालाः समचोदयन् मा द्रो
णमिति पुत्रास्ते कुरून्सर्वानचोदयन् द्रोणं द्रोणमिति ह्येके मा द्रोणमिति चापरे कुरूणां पांडवानां च द्रोणद्यूत

मभवत् यं यं प्रभजते वीरः पांचालानां रथव्रजं तत्र तत्र स्म पांचाल्यो धृष्टद्युम्नोऽभ्यवर्तत यथाभागवि
पर्यासे संग्रामे भैरवे सति वीराः समासदन्वीरान्गर्जंतो भैरवान्रवान् अकंपनीयाः शत्रूणां बभूवुस्तत्र
पांडवाः अकंपयंस्त्वनीकानि स्मरंतः क्लेशमात्मनः ते त्वमर्षवशं प्राप्ता ह्रीमंतः सत्त्वचोदिताः त्य
क्त्वा प्राणान्न्यवर्तंत घ्नंतो द्रोणं महाहवे अयसामिव संपातः शिलानामिव चाभवत् दीव्यतां तुमुले यु
द्धे प्राणैरमिततेजसां न तु स्मरंति संग्राममपि वृद्धास्तथाविधं दृष्टपूर्वं महाराज श्रुतपूर्वमथापि वा
प्रकंपतेव पृथिवी तस्मिन्वीरावसादने प्रवर्तता बलौघेन महता भारपीडिता घूर्णतो हि बलौघस्य दिवं
स्तब्ध्वेव निःस्वनः अजातशत्रोस्तत्सैन्यमाविवेश सुभैरवः समासाद्य तु पांडूनामनीकानि सहस्रशः द्रो
णेन चरता संख्ये प्रभग्नानि शितैः शरैः तेषु प्रमथ्यमानेषु द्रोणेनाद्भुतकर्मणा पर्यवा

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो० ३९ रथरथा मापद्रोणं सेनापतिः स्वयं । तत्राद्भुतमभूद्युद्धं द्रोणपांचाल्ययोस्तदा नैवतस्योपमा काचिदिति मे निश्चि-
तामतिः तथा नीलो नलवत्प्रोदद्दाह कुरुवाहिनीं शरस्फुलिंगश्चापार्चिः सुदहन्कक्षमिवा-
नलः तं दहंतमनीकानि द्रोणपुत्रः प्रतापवान् पूर्वाभिभाषी श्लक्ष्णः स्मयमानोऽभ्यभा-
षत नील किं बहुभिर्दग्धैस्तव योधैः शरार्चिषा मयैकेन हि युध्यस्व क्रुद्धः प्रहर चाशु वै तं
पद्मनिकराकारं पद्मपत्रनिभेक्षणं । व्याकोशपद्माभिमुखं नीलो विव्याध सायकैः तेनविद्धस्ततः सह-
साद्रौणिर्भल्लैः सितैस्त्रिभिः धनुर्ध्वजं च छत्रं च द्विषतः समकृंतत सोऽवप्लुत्य रथात्तस्मान्नीलश्च- प: ३९
र्मवरासिधृक् । द्रौणायनेः शिरः कायाद्धर्तुमैच्छत्पतत्रिवत् तस्योद्यतासेः सुनसं शिरः कायात्सकुंड-
लं भल्लेनापाहरद्द्रौणिः स्मयमान इवानघ संपूर्णचंद्राभिमुखः पद्मपत्रनिभेक्षणः प्रांशुरुत्पलगर्भाभो नि-
हतो न्यपतत् क्षितौ ततः प्रविव्यथे सेना पांडवी भृशमाकुला आचार्यपुत्रेण हते नीले ज्वलिततेजसि अचिंतयंश्च ते सर्वे

पांडवानां महारथाः कथं नो वासविस्त्राणाच्छत्रुभ्यः स्यादिति प्रभो २८ दक्षिणेन तु सेनायाः कुरुते कदनं बली संशप्तकावशेषस्य नारायणब-
लस्य च २९ इति द्रोणपर्वणि ३९ संजय उवाच प्रतिघातं तु सैन्यस्य नामृष्यत वृकोदरः सोऽभ्याहनद्गुरुं षष्ट्या कर्णं च दशभिः
शरैः १ तस्य द्रोणः शितैर्बाणैस्तीक्ष्णाग्रैरजिह्मगैः जीवितांतमभिप्रेप्सुर्मर्मण्याशु जघान २ आनंतर्यमभिप्रेप्सुः षड्विंशत्या समा-
र्पयत् कर्णो द्वादशभिर्बाणैरश्वत्थामा च सप्तभिः ३ षड्भिर्दुर्योधनो राजा तत एनमथाकिरत् भीमसेनोऽपि तान्सर्वान्प्रत्यविध्यन्महाब-
लः ४ द्रोणं पंचाशतेषूणां कर्णं च दशभिः शरैः दुर्योधनं द्वादशभिर्द्रौणिमष्टाभिराशुगैः ५ आरावं तुमुलं कुर्वन्नभ्यवर्तत तान्रणे तस्मि-
न्संत्यजति प्राणान्मृत्युसाधारणीकृते ६ अजातशत्रुस्तान्योधान्भीमं त्रातेत्यचोदयत् ते ययुर्भीमसेनस्य समीपममितौजसः युयुधानप्र-
भृतयो माद्रीपुत्रौ च पांडवौ ७ ते समेत्य सुसंरब्धाः सहिताः पुरुषर्षभाः ८ महेष्वासवरैर्गुप्तं द्रोणानीकं विभित्सवः समापेतुर्महावीर्याः
भीमप्रभृतयो रथाः ९ तान्प्रत्यगृह्णादव्यग्रो द्रोणोऽपि रथिनां वरः महारथानतिबलान्वीरान्समरयोधिनः १० बाह्यं मृत्युभयं कृत्वा तावका
पांडवान्ययुः सादिनः सादिनोऽभ्यघ्नंस्तथैव रथिनो रथान् ११ आसीच्छक्त्यसिसंपातो युद्धमासीत्परश्वधैः प्रकृष्टमसियुद्धं च बभूव कटुकोदयम् १२
कुंजराणां च संपाते युद्धमासीत्सुदारुणं अपतत्कुंजरादन्यो हयादन्यस्त्ववाक्शिराः १३ नरो बाणविनिर्भिन्नो रथादन्यश्च मारिष तत्राम्-
न्यच्च संमर्दे पतितस्य विवर्मणः १४ शिरः प्रध्वंसयामास वक्षस्याक्रम्य कुंजरः अपरांश्चापरे मृद्नंति वारणाः पतितान्नरान् १५ विषाणैश्चा-
वनिं गत्वा व्यभिंदन्रथिनो बहून् नरांत्रैः केचिदपरे विषाणालग्नसंस्थितैः १६ बभ्रमुः समरे नागा मृद्नंतः शतशो नरान् कार्ष्णायसतनुत्रा-

द्रो
५०
ग्रामाद्रामन्नरथ्यकुंजरान् १७ पतितान्योथयंश्च कुर्द्विपाः स्खलत्तलानिव गम्भपन्नाश्चिन्नांसामित्रायनानिनराधिपा १८ छीमंतः
कालसंपक्कीतदुःखामनुधारते हंतिस्मात्रपितापुत्रं रथेनाप्यसंयुगे १९ पुत्रस्तु पितरंमोहान्निर्म्मर्यादमवर्त्तत रथोनग्रीव
ज्छिन्नस्य त्रमुत्तमांनिपातिते २० पुत्रोद्धिछिन्नमारात्प्रमद्राव्रतयाहृपः सासिनाद्धानि पतितःशिरश्छिन्नंसकुंडलं २१ गजेनान्निप
वल्गिनाथः सद्यूतोत्नहितो रथिनाताडितोनागोनागेनापतितहितो २२ मरोहस्थापतद्दन्ती गजेनाप्याहतोप्यश्वनिम्मर्यादमा
हयुद्धमवर्त्तत सुदारुणं २३ हातातहापुत्र सखेक्वासिविविष्टकथावसि महाराहजमेनोस्मितल्लंडितगर्जिते २४ उत्सेवमुद्धांतिस्म
मंवेतेविविधानि हृनरास्सोम्बसनागसासमजतयोगिते २५ उपाशाम्यद्रजोभौमंभीरूनकश्मलमाविशत् चक्रोगावक्रमासाधवा
रोपारस्मसंयुगे २६ ध्वताते स्वपश्येकालेन्द्रहोरराग हप्याशिरःश्याशाकेरापरामर्षोमुष्टिपुद्धे वराहलो २७ नरेन्द्रेतेस्वमूरागांमहीप राम·
हापमिछ्ठतो तत्राछिघतस्त्रस्मस्मरद्वौबाहूरुणम २८ सर्वनुस्थापरस्यापिसत्वरःसांकुशसत्याश्चाकोपाद्रममसोचतथास्माविं ५०
तथान्नोविमुलोदृवत् २९ अनःस्मान्नसचामम्यस्थिरःकायाद्यपाहरत् सशत्रुममवस्थाम्भशद्वाद्रमोचमद्वतो ३० स्वानमोथपरा
नसोनघानविशितैःशरैः गिरिःशृंगोपमस्थात्रवाराचोःननिपातितः ३१ मांतगोनापतद्भूमोनदीरोधद्ववौस्मगे तथेवरथिनोना
गन्द्वारज्ञागिरिःबारुजात् ३२ अमातिष्ठस तान्नूमोमहान्मसहमाद्धि श्वानुमहरतोहस्माक्रुतान्स्वानरुभिरोजितान् ३३ बद्दनमा
विशल्कोहोभारन्नद्रपतुकेशान् सवंमाविन्नममवद्वमा तापवकिंवन ३४ सेनेनरजमाध्वसंनिर्म्मर्यादमवर्त्तत ततःसेना

पतिः पाण्डुमपंकालरात्रिमिवव ३५ कुर्वतः शासनं तस्य पोरवाबाहुशालिनः सरोहं सार्वापतुर्मतोद्रोणस्यस्थमति ३६ गहत्वानार
वतामोमंविभीतानिनिस्ततः स्मासान्तुमुलः शब्दोहर्षस्यसमपद्यत ३७ ततोद्रोणः कृपः कर्णोद्रोणीराजाजयद्रथः विंदानुविंदावा
वंतोशल्यश्चेतामवारयन् ३८ तेनार्यधर्म्मसंरब्धादुर्निवारादुरासदाः शरार्त्तानजहुर्द्रोणंपाञ्चालाःपांडवैःसह ३९ ततोद्रोणोतिसं
क्रुद्धोविसृजंश्शतशःशरान् चेदिपांचालपांडूनामकरोत्कदनंमहत् ४० तस्यज्यातलनिर्घोषःशुश्रुवेदिक्षुमारिष वज्रसंह्राद
संकाशस्त्रासयन्मानवान्बहून् ४१ एतस्मिन्नंतरेजिष्णुर्जित्वासंशप्तकान्बहून् अभ्ययात्तत्रयत्रासौद्रोणःपांडून्प्रमर्दति ४२
तांछरौघान्महावर्त्तान्शोणितोदान्महाह्रदान् सोर्णःसंशप्तकान्हत्वाप्रत्यदृश्यतफाल्गुन ४३ तस्यकीर्त्तिमतोलक्ष्मसूर्यप्रति
मतेजसः दीप्यमानमपश्यामतेजसावानरध्वजं ४४ संशप्तकसमुद्रंतमुच्छोष्यास्त्रगभस्तिभिः सपांडवयुगान्तार्कःकुरूनप्यभ्यतापय
त् ४५ प्रददाहकुरून्सर्वानर्जुनःशस्त्रतेजसा युगान्तेसर्वभूतानिधूमकेतुरिवोत्थितः ४६ तेनबाणसहस्रौघैर्गजाश्वरथयोधि
नःताड्यमानाःक्षितिंजग्मुर्मुक्तकेशाःशरार्दिताः ४७ केचिदार्त्तस्वनंचक्रुर्विनेशुरपरेपुनः पार्थबाणहताःकेचिन्निपेतुर्विगता
सव ४८ तेषामुत्पतितान्कांश्चित्पतितांश्चपराङ्मुखान् नजघानार्जुनोयोधान्योधव्रतमनुस्मरन् ४९ तेविकीर्णरथाश्चित्रा
ःप्रायशश्चपराङ्मुखाः कुरवःकर्णकर्णेतिहाहेतिचविचुक्रुशुः ५० तमाधिरथिराक्रंदंविज्ञायशरणैषिणां माभैरितिप्रतिज्ञाय
ययावभिमुखोर्जुनं ५१ सभारतरथश्रेष्ठःसर्वभारतहर्षणः प्रादुश्चक्रेतदाग्नेयमस्त्रमस्त्रविदांवरः ५२ तस्यदीप्तशरौघस्यदीप्तचापध
रस्यच शरौघाञ्छरजालेनविदुधावधनंजयः ५३ तथैवाधिरथिस्तस्यबाणाञ्ज्वलिततेजसः अस्त्रमस्त्रेणसंवार्यप्राणदद्विसृजञ्छरा
न् ५४ धृष्टद्युम्नश्चभीमश्च ... केश्चमहारथः विव्यधुःकर्णमासाद्यत्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ५५ अर्जुनोस्त्रंतुराधेयः सेनापं कर्णस्यप्रति

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो. तेषां त्रयाणां चापानि निकृत्य विशिखैस्त्रिभिः ५६ ते निकृत्तायुधाः शूरा निर्विषा भुजगा इव रथानुत्सृज्य सहसा समुद्दिश्य मृगं सिंहा
४१ इवानदन् ५७ भुजा मे महावेगा वनिस्त्रिंशा भुजगोपमाः स्फीयमाना महाशक्तीः जगृहुर्विधिवत्तदा ५८ तान्त्रिक्रमतस्तानेतानभितो विभि
रजितो गैनवादवल वानुकर्णाः पार्थाः पाविस्रजन् स्थाने अर्जुनस्यापि राधेय विधासमप्राप्तो गैः ५९ कर्णोत्स्व हतं जगतो जया
न निशितैः शरैः ततः शत्रुंजयं हत्वा पार्थः षडिर जितो गैः ६० उहार सद्योन स्वेन विपाठ सशिरो रथात् पश्यतां धार्तराष्ट्राणा
मेकेनैव किरीटिना ६१ प्रमुखे सूतपुत्रस्य सोदर्यो निहतास्त्रयः ततो भीमः समुत्पत्य स्वरथाद्वैनतेयवत् ६२ वरासिना कर्ण
पक्षात्तृजघान दशपंचच पुनः स्वरथमास्थाय धनुरादाय चापरं ६३ विव्याध दशभिः कर्णं सूतं च दशभिः शरैः धृष्टद्युम्नोथ
पत्राता जघान दश पंचच पुनः स्वरथमास्थाय धनुरादाय चापरं ६४ जघान चैव कर्मांगान्वरहस्तेन चैव पंच ततः स्वरथमास्थाय धार्तराष्ट्र काल्मुकं ६५ आदाय
मिव दंष्टमिवा हापतास्तरं ६५ जघान चेदकर्माणं च कृहस्तेन चैवपंभं ततः स्वरथमास्थाय पांचाल्योम्सच्च कार्मुकं ६५ आदाय
करुंति विभावत्रिस नमानदन्तरो श्रोनेपोयमनाहाप धनुर्द्रुमसमद्युतिः ६६ स तु पुत्रेण पुत्रः स शार्दूलसिंह इवानदत् महा रुण·
कर्मा ति भीमो त्रिसप्त मानसद्धरो ततो दुर्योधनो द्रोणो राजा चैव जयद्र ४१
थः साधुमुक्ता सोधिता कर्णस्य कार्मुकं ६७ पुनः कर्णस्त्रिभिर्वीरो वाहेकाश्ववाहपत ततो दुर्योधनो द्रोणो राजा चैव जयद्र
थः ६७ निमज्जमानं राधेयमुज्जहुः साग्सकार्णवात् पतन्त्यश्च धनो भानामात रापाः ग़ततवो परे ६८ कर्ण मेवाभ्यधावंत त्रासपाना
महाराजः धृष्टद्युम्नप्रमादस्त्सो जगदो ग्यौ नवरच ६९ नकुलः सहदेवश्च सात्यकिं जगुहुस्तदा एवमेष महारौद्रः स्तपार्थिव
वैवभिनां ७० ताव कानां परेषां च प्रमत्तानां क्षयो मतः पदातिरथनागाश्च गजाश्वा रथपत्तिभिः ७१ रथिनो नागपत्ति
भिर्युक्तात्र यहितैःः ७२ संयुक्ताः समदृश्यंत पत्तयश्चापि पत्तिभिः एवमेतद्वर्तकालिलयुद्धमा

साक्रथ्यात्यहर्त्तां ७३ महद्भिस्तैरभीतानां यमराष्ट्रविवर्द्धनं ततो हतानि रथयवाजि कुंजरै रनेकशो द्विपरथपत्तिवाजिन गजैर्गजा रथि
भिरुदायुधा रथा हयैर्हयाः पत्तिगणाश्च पत्तिभिः ७४ रथैर्द्विपाः द्विरदवरैर्महाहया हयैर्नरा वररथिभिश्च वाजिनः निरस्तजिह्वाद्दशनेक्षणा
क्षितौ क्षयं गताः प्रमथितवर्मभूषणाः ७५ तथा परैर्बहुकरणैर्वरायुधैर्हता गताः प्रतिभयदर्शनाः क्षितिं विपोथिता हयगजपादताडि
ता भृशाकुला रथमुखनेमिभिः क्षताः ७६ प्रमोदने श्वापदपक्षिरक्षसां जनक्षये वर्तितितत्र दारुणे महाबला स्ते कुपिताः परस्परं निसूद
यंतः प्रविचेरुरोजसा ७७ ततो बले भृशलुलिते परस्परं निरीक्षमाणौ रुधिरौघसंप्लुते दिवाकरेस्तंगिरिमास्थिते शनैरुभे प्रयाते शिबिराय
भारत ७८ इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि द्वात्रिंशोध्यायः ३२ संजय उवाच पूर्वमस्मासु भग्नेषु फाल्गुनेनामितौजसा द्रोणे च मो
घसंकल्पे रक्षिते च युधिष्ठिरे १ सर्वे विध्वस्तकवचास्तावका युधि निर्जिताः रजस्वला भृशोद्विग्ना वीक्षमाणा दिशो दश २ अवहारं ततः कृ
त्वा भारद्वाजस्य संमते लब्धलक्ष्यैः शरैर्भिन्ना भृशावहसिता रणे ३ श्लाघमानेषु पार्थेषु फाल्गुनस्यामितान्गुणान् केशवस्य च सौ
हार्दं कीर्त्यमानेर्जुनं प्रति ४ अभिशस्ता इवाभूवन्ध्यानमूकत्वमास्थिताः ततः प्रभातसमये द्रोणं दुर्योधनोब्रवीत् ५ प्रणयादभिमा
नाच्च द्विषद्वृद्ध्या च दुर्मनाः शृण्वतां सर्वयोधानां संरब्धो वाक्यकोविदः ६ नूनं वयं वध्यपक्षे भवतो ब्रह्मसत्तम तथा हि नाग्रहीः प्राप्तं
समीपेद्य युधिष्ठिरं ७ इच्छतस्ते न मुच्येत चक्षुःप्राप्तो रणेरिपुः जिघृक्षतो रक्ष्यमाणः सामरैरपि पांडवैः ८ वरं दत्त्वा मम प्रीतः पश्चाद्विकृत
वानसि आशाभंगं न कुर्वंति भक्तस्यार्याः कथंचन ९ ततोप्रीतस्तथोक्तः सन्भारद्वाजोब्रवीन्नृपं नार्हसे मान्यथा ज्ञातुं घटमानं तव
प्रिये १० ससुरासुरगंधर्वाः सयक्षोरगराक्षसाः नालं लोका रणे जेतुं पाल्यमानं किरीटिना ११ विश्वसृक् यत्र गोविंदः पृतनानीस्त
त्रार्जुनः तत्र कस्य बलं क्रामेदन्यत्र त्र्यंबकात्प्रभो १२ सत्यं तात ब्रवीम्यद्य नैतज्जातु भवेदन्यथा अद्यैकं प्रवरं कंचित्पातयिष्ये महारथं १३

द्रो० ४१ तेचवक्रहेविवास्मिपे।।मेघस्विस्थेशोपि योगेनकेनविद्राजन्नक्षेनस्थपनीपतं १४ नमज्ञातमसाथंवातस्ससंख्येपिकिंचन तेन
मुपांतमेकलमवेतानामितस्ततः १५ द्रोणोनत्योहतेमेनेससमलकंगणाःपुनः आ द्रूपत्रजैनेमरस्थेरत्तिगणामितोदिशं १६ ततो
जैनस्यायपदैःसार्द्धंसमभवद्रणःतादृशोयादृशोनामःस्कतोदृष्टोपिवाश्रुत १७ तत्रद्रोणोलावहितोसूद्रोराजन्नरोचत च
रन्नसंस्थितिमप्यःपापपत्रिवुद्वेदशः१८ तेनाभिमन्युवचनात्तुशुभस्मापतां विभेदद्रुणेरंसंख्येचक्रैयूहमनेकधा १९ सकला
दुष्करंकर्मद्रवाणान्सहस्रशः षट्सुवीरेषुसंसक्तोरोपःशासनिवृंगत २० वपुपरमसद्रुमापाण्डवाःशोककर्षिताःसोनदेनिद्र
तेराजन्नवहारमकुर्वत २१ धृतराष्ट्रउवाच पुत्रपुरुषसिंहस्यसंजयामामयौवनं रणोविनिहतंश्रुत्वाहृदयंमेसिपतेमनः २२ दारु
णःक्षत्रधर्मोयंविहितोधर्मकर्तृभिः यत्रराज्येप्सवःशूराबालेशस्त्रमपातयन् २३ बालमत्यंतसुखिनंविचरंतमभीतवत् कृतास्त्रबहवो
जघ्नुर्ब्रूहिगावल्गणेकथं २४ विभित्सतारथानीकंसौभद्रेणामितौजसा विक्रीडितंयथासंख्येतन्ममाचक्ष्वसंजय २५ संजयउ०
यन्मांपृच्छसिराजेंद्रसौभद्रस्यनिपातनं तत्तेकात्स्न्येनवक्ष्यामिशृणुराजन्समाहित २६ विक्रीडितंकुमारेणयथानीकंविभित्सता आ
रुग्णाश्चयथावाराःदुःसाध्याश्चापिविस्मये २७ दावाग्निपरीतानांभूरिगुल्मतृणद्रुमे वनोकसामिवासीत्त्वत्सैन्यानामभूद्भयं २८ द्रो
णपर्वणि ३३ संजयउवाच समरेऽत्युग्रकर्मीणःकर्मीणःकर्मभिर्जितक्लमा २९ सकृष्णाःपाण्डवाःपंचदेवैरपिदुरासदा १ राम ५१
सत्वकर्मान्वयैर्बुध्याकीर्त्याचयशसाश्रिया नैवभूतोनभविताजैवतुल्यगुणःपुमान् २ सत्यधर्मरतोदांतोविप्रपूजादिभिर्गुणैः सदैवत्रि
दिवंप्राप्तोराजाकिलयुधिष्ठिरः ३ युगांतेचांतकोराजन्जामदग्न्यश्चवीर्यवान् रथस्थोभीमसेनश्चकथ्यतेसदृशास्त्रय ४ प्रतिज्ञाकर्म
दक्षस्यरणेगांडीवधन्वनः उपमांनाधिगच्छामिपार्थस्यसदृशींक्षितौ ५ गुरुवात्सल्यमत्यंतंनैभृत्यंविनयोदमः नकुलेमातिरूप्यंचशौ

र्यंचनियतानिषट् ६ श्रुतगांभीर्यमाधुर्यसत्वरूपपराक्रमैः सदृशोदेवयोर्वीरसहदेवःकिलाश्विनो ७ येचकृष्णेगुणाःस्फीताःपां
डवेषुचयेगुणाः अभिमन्यौकिलैकस्थाःदृश्यंतेगुणसंचयाः ८ युधिष्ठिरस्यवीर्येणकृष्णस्यसत्त्वितेनच कर्मभिर्भीमसेनस्यसदृशो
भीमकर्मणा ९ धनंजयस्यरूपेणविक्रमेणश्रुतेनच विनयात्सहदेवस्यसदृशोनकुलस्यच १० धृतराष्ट्रउवाच अभिमन्यु
महंसूतसौभद्रमपराजितं श्रोतुमिच्छामिकात्स्न्येनकथमायोधनेहत ११ संजयउवाच स्थिरोभवमहाराजशोकंधारयदुःस
ह महांतंबंधुनाशंतेकथयिष्यामितच्छृणु १२ चक्रव्यूहोमहाराजआचार्येणाभिकल्पितः तत्रशक्रोपमाःसर्वेराजानोवि
निवेशिता १३ अंगस्थानेषुविन्यस्ताःकुमाराःसूर्यवर्चसः संघातोराजपुत्राणांसर्वेषामभवत्तदा १४ कृताभिसमयाःस
र्वेसुवर्णविकृतध्वजाः रक्तांबरधराःसर्वेसर्वेरक्तविभूषणाः १५ सर्वेरक्तपताकाश्चसर्वेवैहेममालिनः चंदनागुरुदिग्धां
गाःस्रग्विणःसूक्ष्मवाससः १६ सहिताःपर्यधावंतकार्ष्णिंप्रतियुयुत्सवः तेषांदशसहस्राणिबभूवुर्दृढधन्विनां १७ पौत्रंतव
पुरस्कृत्यलक्ष्मणंप्रियदर्शनं अन्योन्यसमदुःखास्तेअन्योन्यसमसाहसाः १८ अन्योन्यंस्पर्धमानाश्चअन्योन्यस्यहितेरताः दु
र्योधनस्तुराजेंद्रसैन्यमध्येव्यवस्थितः १९ कर्णदुःशासनकृपैर्वृतोराजामहारथैः देवराजोपमःश्रीमान्श्वेतच्छत्राभिसंवृत २०
चामरव्यजनाक्षेपैरुदयन्निवभास्करः प्रमुखेतस्यसैन्यस्यद्रोणोऽभवत्स्थितोनायकेश्वरः सिंधुराजस्तथातिष्ठच्छ्रीमान्मेरुरिवाचलः
सिंधुराजस्यपार्श्वस्थाश्वत्थामपुरोगमाः २२ सुतास्तवमहाराजत्रिंशत्त्रिदशोपमाः गांधारराजःकितवःशल्योभूरिश्रवास्त
थाः २३ पार्श्वतःसिंधुराजस्यराजंतेमहारथाः ततःप्रववृतेयुद्धंतुमुलंलोमहर्षणं २४ तावकानांपरेषांचमृत्युंकृत्वानिवर्तनं २५ द्रो

द्रो० ४२ णपर्वणि अभिमन्युवधे ३४ संजय उवाच तदनीकमनाधृष्यं भारद्वाजेन रक्षितं पार्थाः समभ्यवर्तंत भीमसेनपुरोगमाः
१ सात्यकिश्चेकितानश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः कुंतिभोजश्च विक्रांतो द्रुपदश्च महारथ २ आर्जुनिः क्षत्रधर्मा च बृहत्क्षत्रश्च वी
र्यवान् चेदिपो धृष्टकेतुश्च माद्रीपुत्रौ घटोत्कच ३ युधामन्युश्च विक्रांतः शिखंडी चापराजितः उत्तमौजाश्च दुर्धर्षो विराटश्च
महारथः द्रौपदेयाश्च संरब्धाः शैशुपालिश्च वीर्यवान् केकयाश्च महावीर्याः सृंजयाश्च सहस्रशः एते चान्ये च सगणाः ४
कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः ५ समभ्यधावन्सहसा भारद्वाजं युयुत्सवः समीपे वर्तमानांस्तान्भारद्वाजोतिवीर्यवान् ६ असंभ्रांतः
शरौघेण महता समवारयत महौघः सलिलस्येव गिरिमासाद्य दुर्भिदं ७ द्रोणं ते नाभ्यवर्तंत वेलामिव जलाशयाः पीड्यमानाः श
रै राजन् द्रोणचापविनिःसृतैः ८ न शेकुः प्रमुखे स्थातुं भारद्वाजस्य पांडवाः तदद्भुतमपश्याम द्रोणस्य भुजयोर्बलं ९ यदेनं नाभ्यवर्तं
त पांचालाः सृंजयैः सह तमायांतमभिक्रुद्धं द्रोणं दृष्ट्वा युधिष्ठिरः १० बहुधा चिंतयामास द्रोणस्य प्रतिवारणं अशक्यं तु तमन्येन द्रो
णं मत्वा युधिष्ठिरः ११ अविषह्यं गुरुं भारं सौभद्रे समवासृजत वासुदेवादनवरं फाल्गुनाच्चामितौजसं १२ अब्रवीत्परवीरघ्नमभिमन्यु
मिदं वचः एत्य नो नार्जुनो गर्हेद्यथा तात तथा कुरु १३ चक्रव्यूहस्य न वयं विद्म भेदं कथंचन त्वं वार्जुनो वा कृष्णो वा भिंद्यात्प्रद्यु
म्न एव वा १४ चक्रव्यूहं महाबाहो पंचमो नोपपद्यते अभिमन्यो वरं तात याचतां दातुमर्हसि १५ पितॄणां मातुलानां च सैन्यानां कुरु सर्व
शः धनंजयो हि नस्तात गर्हयेदेत्य संयुगात् १६ क्षिप्रमस्त्रं समादाय द्रोणानीकं विशातय अभिमन्युरुवाच द्रोणस्य दृढमत्युग्रम

नीकप्रवरं युधि पितॄणां जयमाकांक्षन्नवगाहे विलंबितं १७ उपदिष्टो हि मे पित्रा योगोनीकविशातने नोत्सहे हि विनिर्गंतुम
हं कस्यांचिदापदि १८ युधिष्ठिर उवाच भिंध्यनीकं युधां श्रेष्ठ द्वारं संजनयस्व नः वयं त्वानुगमिष्यामो येन त्वं तात यास्यसि १९ धनं
जयसमं युद्धे त्वां वयं तात संयुगे प्रणिधायानुयास्यामो रक्षंतः सर्वतोमुखाः २० भीम उवाच अहं त्वानुगमिष्यामि धृष्टद्युम्नोथ सा
त्यकिः पंचालाः केकया मत्स्यास्तथा सर्वे प्रभद्रकाः २१ सकृद्भिन्नं त्वया व्यूहं तत्र तत्र पुनः पुनः वयं प्रध्वंसयिष्यामो निघ्नमाना वरा
न्वरान् २२ अभिमन्युरुवाच अहमेतत्प्रवेक्ष्यामि द्रोणानीकं दुरासदं पतंग इव संक्रुद्धो ज्वलितं जातवेदसं २३ तत्कर्माद्य करि
ष्यामि हितं यद्वंशयोर्द्वयोः मातुलस्य च या प्रीतिं करिष्यति पितुश्च ते २४ शिशुनैकेन संग्रामे काल्यमानानि संघशः द्रक्ष्यंति
सर्वभूतानि द्विषत्सैन्यानि वै मया २५ नाहं पार्थेन जातः स्यां न च जातः सुभद्रया यदि मे संयुगे कश्चिज्जीवितो नाद्य मुच्यते २६
यदि चैकरथेनाहं समग्रं क्षत्रमंडलं न करोम्यष्टधा युद्धे न भवाम्यर्जुनात्मज २७ युधिष्ठिर उवाच एवं ते भाषमाणस्य बलं सौभ
द्र वर्धतां यस्त्वमुत्सहसे भेत्तुं द्रोणानीकं दुरासदं २८ रक्षितं पुरुषव्याघ्रैर्महेष्वासैर्महाबलैः साध्यरुद्रमरुत्तुल्यैर्वस्वग्न्यादि
त्यविक्रमैः २९ संजय उवाच तस्य तद्वचनं श्रुत्वा स यंतारमचोदयत सुमित्राश्वान्रणे क्षिप्रं द्रोणानीकाय चोदय ३० इति महा
भारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधे ३५ संजय उवाच सौभद्रस्तद्वचः श्रुत्वा धर्मराजस्य धीमतः अचोदयत यंतारं द्रोणानीकाय भा
रत १ तेन संचोद्यमानस्तु याहि याहीति सारथिः प्रत्युवाच ततो राजन्नभिमन्युमिदं वचः २ अतिभारोयमायुष्मन्नाहितस्त्वयि पांडवैः
संप्रधार्य क्षणं बुद्ध्या ततस्त्वं योद्धुमर्हसि ३ आचार्यो हि कृती द्रोणः परमास्त्रे कृतश्रमः अत्यंतसुखसंवृद्धस्त्वं चायुद्धविशारदः

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्रो· ४ ततोऽभिमन्युः प्रहसन् सारथिं वाक्यमब्रवीत् सारथे को न्वयं द्रोणः समग्रं क्षत्रमेव वा ५ ऐरावतगतं शक्रं सहामरगणै
४२ रहं अद्य वा रुद्रमीशानं सर्वभूतगणार्चितं ६ योधयेयं रणमुखे न मे क्षत्रेऽद्य विस्मयः न ममैतद्द्विषत्सैन्यं कलामर्हति षो
डशीं ७ अपि विश्वजितं विष्णुं मातुलं प्राप्य सूतज पितरं वार्ज्जुनं युद्धे न भीर्मामुपयास्यति ८ अभिमन्युस्तु तां वाचं कदर्थी
कृत्य सारथेः याहीत्येवाब्रवीदेनं द्रोणानीकाय माचिरं ९ ततः संचोदयामास हयानाशु त्रिहायनान् नातिहृष्टमनाः
सूतो हेमभाण्डपरिच्छदान् १० ते प्रेषिताः सुमित्रेण द्रोणानीकाय वाजिनः द्रोणमभ्यद्रवन् राजन् महावेगपराक्रमाः ११
तमुदीक्ष्य तथायान्तं सर्वे द्रोणपुरोगमाः अभ्यवर्त्तन्त कौरव्याः पाण्डवाश्च तमन्वयुः १२ स कर्णिकारप्रवरोच्छ्रितध्वजः सुव
र्णवर्मार्ज्जुनिरर्ज्जुनाद्वरः युयुत्सया द्रोणमुखान्महारथान् समासदत् सिंहशिशुर्यथा द्विपान् १३ ते विंशतिपदे यत्ताः
संप्रहारं प्रचक्रिरे आसीद्गाङ्ग इवावर्त्तो मुहूर्त्तमुदधेरिव १४ शूराणां युध्यमानानां निघ्नतामितरेतरं संग्रामस्तुमुलो राज
न्प्रावर्त्तत सुदारुणः १५ प्रवर्त्तमाने संग्रामे तस्मिन्नतिभयङ्करे द्रोणस्य मिषतो व्यूहं भित्वा प्राविशदार्ज्जुनिः १६ तं प्रविष्टं विनिघ्नन्तं श
त्रुसङ्घान्महाबलं हस्त्यश्वरथपत्त्यौघाः परिवव्रुरुदायुधाः १७ नानावादित्रनिनदैः क्ष्वेडितोत्क्रुष्टगर्ज्जितैः हुङ्कारैः सिंहनादैश्च तिष्ठ ति राम
ष्ठेति निस्वनैः १८ घोरैर्हलहलाशब्दैर्मा गास्तिष्ठैहि मामिति असावहममुत्रेति प्रवदन्तो मुहुर्मुहुः १९ बृंहितैः शिञ्जितैर्हासैः करनेमि ४३
स्वनैरपि सन्नादयन्तो वसुधामभिदुद्रुवुरार्ज्जुनिं २० तेषामापततां वीरः शीघ्रयोधी महाबलः क्षिप्रास्त्रो न्यवधीद्राजन् मर्मज्ञो मर्मभेदि
भिः २१ ते हन्यमाना विवशा नानालिङ्गैः शितैः शरैः अभिपेतुस्तमेवाजौ शलभा इव पावकं २२ ततस्तेषां शरीरैश्च शरीरावयवै

श्च सः आतस्तार क्षितिं क्षिप्रं कुशैर्वेदीमिवाध्वरे २३ बद्धगोधाङ्गुलित्राणान् सशरासनसायकान् सासिचर्माङ्कुशाभीषून् सतोमरप
रश्वधान् २४ सगदायोगुडप्रासान् सर्ष्टितोमरपट्टिशान् सभिण्डिपालपरिघान् सशक्तिवरकम्पनान् २५ सप्रतोदमहाशंखान् सकुन्ता
न्सकचग्रहान् समुद्गरक्षेपणीयान् सपाशपरिघोपलान् २६ सकेयूराङ्गदान् बाहून् हृद्यगन्धानुलेपनान् संचिच्छेदार्ज्जुनिर्वृत्तां
स्त्वदीयानां सहस्रशः २७ तैः स्फुरद्भिर्महाराज शुशुभे लोहितोक्षितैः पञ्चास्यैः पन्नगैश्छिन्नैर्गरुडेनेव मारिष सुनासाननकेशा
न्तैरव्रणैश्चारुकुण्डलैः संदष्टौष्ठपुटैः क्रोधात् क्षरद्भिः शोणितं बहु २९ सुचारुमुकुटोष्णीषैर्मणिरत्नविराजितैः विनालनलिनाकारै
रिवार्कशशिप्रभैः ३० हितप्रियंवदैः काले बहुभिः पुण्यगन्धिभिः द्विषच्छिरोभिः पृथ्वीं समवतस्तार फाल्गुनिः ३१ गन्धर्वनगराका
रान्विधिवत्कल्पितान्रथान् ईषामुखान्त्रिवेणूंश्च नलदण्डकबन्धुरान् ३२ विजङ्घाकूबरांस्तत्र विनाभीन्दशनानपि विच
क्रोपस्करोपस्थान् भग्नोपकरणानपि ३३ प्रपातितोपस्तरणान् हतयोधान् सहस्रशः शरैर्विशकलीकुर्वन् दिक्षु सर्वास्वदृश्यत ३४
पुनर्द्विपान्द्विपारोहान् वैजयन्त्यङ्कुशध्वजान् तूणान्वर्माण्यथो कक्ष्या ग्रैवेयानथ कम्बलान् ३५ घण्टाः शुण्डान्विषाणाग्रान्छत्र
मालाः पदानुगान् शरैर्निशितधाराग्रैः शात्रवाणामशातयत् ३६ वनायुजान्पार्वतीयान् काम्बोजारट्टबाह्लिकान् स्थिरवालधि
कर्णाक्षान् जवनान् साधुवाहिनः ३७ आरूढान् शिक्षितैर्योधैः शक्त्यृष्टिप्रासयोधिभिः विध्वस्तचामरमुखान् विप्रविद्धप्रकीर्णकान् ३८
निरस्तजिह्वानयनान्निष्कीर्णान्त्रयकृद्धनान् हतारोहान् छिन्नघण्टान् क्रव्यादगणमोदकान् ३९ निकृत्तचर्मकवचान् शकृन्मूत्रा
सृगाप्लुतान् निपातयन्नश्ववरांस्तावकान्स व्यरोचत ४० एको विष्णुरिवाचिन्त्यः कृत्वा कर्म सुदुष्करं तथा निर्मथितं तेन त्र्यङ्गं तव बलं
महत् ४१ यथासुरबलं घोरं त्र्यम्बकेन महौजसा कृत्वा कर्माण्यसह्यानि परैरार्ज्जुनिराहवे ४२ अभिनच्च पदातीनां महायानेव सर्वशः

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो° ४५ एवमेकेन तां सेनां सौभद्रेण शितैः शरैः ४३ भृशं विप्रहतां दृष्ट्वा स्कंदेनेवासुरीं चमूं त्वदीयास्तव पुत्राश्च वीक्षमाणा दिशो दश
४४ संशुष्कास्याश्चलन्नेत्राः प्रस्विन्ना लोमहर्षिणः पलायनकृतोत्साहा निरुत्साहा द्विषज्जये ४५ गोत्रनामभिरन्योन्यं क्रंदंतो वि
जयैषिणः हतान्पुत्रान्पितॄन्भ्रातॄन्बंधून्संबंधिनस्तथा ४६ प्रातिष्ठंत समुत्सृज्य त्वरयंतो हयद्विपान् इति द्रोणपर्वणि अ
भिमन्युवधे ३६ संजय उवाच तां प्रभग्नां चमूं दृष्ट्वा सौभद्रेणामितौजसा दुर्योधनो भृशं क्रुद्धः स्वयं सौभद्रमभ्ययात् १ ततो
राजानमावृत्तं सौभद्रं प्रति संयुगे दृष्ट्वा द्रोणोऽब्रवीद्योधान्परीप्सध्वं नराधिपं २ पुराभिमन्युर्लक्ष्यं नः पश्यतां हंति वीर्यवान् त
माद्रवत मा भैष्ट क्षिप्रं रक्षत कौरवं ३ ततः कृतज्ञा बलिनः सुहृदो जितकाशिनः त्रास्यमाना भयाद्वीरं परिवव्रुस्तवात्मजं ४ द्रो
णो द्रौणिः कृपः कर्णः कृतवर्मा च सौबलः बृहद्बलो मद्रराजो भूरिर्भूरिश्रवाः शलः ५ पौरवो वृषसेनश्च विसृजंतः शिताञ्शरान्
सौभद्रं शरवर्षेण महता समवाकिरन् ६ संमोहयित्वा तमथ दुर्योधनममोचयन् आस्याद्ग्रासमिवाक्षिप्तं ममृषे नार्जुनात्मजः ७ तांछ
रौघेण महता साश्वसूतान्महारथान् विमुखीकृत्य सौभद्रः सिंहनादमथानदत् ८ तस्य नादं ततः श्रुत्वा सिंहस्येवामिषैषिणः नामृ राम॰
ष्यंत सुसंरब्धाः पुनर्द्रोणमुखा रथाः ९ त एनं कोष्ठकीकृत्य रथवंशेन मारिष व्यसृजन्निषुजालानि नानालिंगानि संघशः १० तान्यंत ४४
रिक्षे चिच्छेद पौत्रस्ते निशितैः शरैः तांश्चैव प्रतिविव्याध तदद्भुतमिवाभवत् ११ ततस्ते कोपितास्तेन शरैराशीविषोपमैः परिवव्रुर्जिघां
सवः सौभद्रमपराजितं १२ समुद्रमिव पर्यस्तं त्वदीयं तद्बलार्णवं दधारैकोऽर्जुनिर्बाणैर्वेलेव भरतर्षभ १३ शूराणां युध्यमानानां
निघ्नतामितरेतरं अभिमन्योः परेषां च नासीत्कश्चित्पराङ्मुखः १४ तस्मिंस्तु घोरे संग्रामे वर्तमाने भयंकरे दुःसहो नवभिर्बाणैरभि
मन्युमविध्यत १५ दुःशासनो द्वादशभिः कृपः शारद्वतस्त्रिभिः द्रोणस्तु सप्तदशभिः शरैराशीविषोपमैः १६ विविंशतिश्च सप्तत्या कृ

तवर्मा च सप्तभिः बृहद्बलस्तथाष्टाभिरश्वत्थामा च सप्तभिः १७ भूरिश्रवास्त्रिभिर्बाणैर्मद्रेशः षड्भिराशुगैः द्वाभ्यां शराभ्यां श
कुनिस्त्रिभिर्दुर्योधनो नृपः १८ स तु तान्प्रतिविव्याध त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः नृत्यन्निव महाराज चापहस्तः प्रतापवान् १९ ततो
ऽभिमन्युः संक्रुद्धस्त्रास्यमानस्तवात्मजैः विदर्शयन्वै सुमहच्छिक्षौरसकृतं बलं २० गरुडानिलरंहोभिर्यंतुर्वाक्यकरैर्हयैः दांतै
रश्मकदायादं त्वरमाणोऽभ्यवारयत् २१ विव्याध चैनं दशभिर्बाणैस्तिष्ठेति चाब्रवीत् तस्याभिमन्युर्दशभिर्हयान्सूतं ध्वजं श
रैः २२ बाहू धनुः शिरश्चोर्व्यां स्मयमानोऽभ्यपातयत् ततस्तस्मिन्हते वीरे सौभद्रेणाश्मकेश्वरे २३ संचचाल बलं सर्वं पलाय
नपरायणं ततः कर्णः कृपो द्रोणो द्रौणिर्गांधारराट् शलः शल्यो भूरिश्रवाः क्राथः सोमदत्तो विविंशतिः वृषसेनः सुषेणश्च
कुंडभेदी प्रतर्दनः २५ वृंदारकोऽललित्थश्च प्रबाहुर्दीर्घलोचनः दुर्योधनश्च संक्रुद्धः शरवर्षैरवाकिरन् २६ सोऽतिविद्धो महेष्वा
सैरभिमन्युरजिह्मगैः शरमादत्त कर्णाय परकायावभेदनं २७ तस्य भित्त्वा तनुत्राणं देहं निर्भिद्य चाशुगः प्राविशद्धरणीं वेगाद्व
ल्मीकमिव पन्नगः २८ स तेनातिप्रहारेण व्यथितो विह्वलन्निव संचचाल रणे कर्णः क्षितिकंपे यथाचलः २९ तथान्यैर्निशितैर्बा
णैः सुषेणं दीर्घलोचनं कुंडभेदिं च संक्रुद्धस्त्रिभिस्त्रीनवधीद्बली ३० कर्णस्तं पंचविंशत्या नाराचानां समार्पयत् अश्वत्थामा
च विंशत्या कृतवर्मा च सप्तभिः ३१ स शराचितसर्वांगः क्रुद्धः शक्रात्मजात्मजः विचरन्ददृशे सैन्ये पाशहस्त इवांतकः ३२ शल्यं
च शरवर्षेण समीपस्थमवाकिरत् उदक्रोशन्महाबाहुस्तव सैन्यानि भीषयन् ३३ ततः स विद्धोऽस्त्रविदा मर्मभिद्भिरजिह्मगैः
शल्यो राजन्रथोपस्थे निषसाद मुमोह च ३४ तं हि विद्धं तथा दृष्ट्वा सौभद्रेण यशस्विना संप्राद्रवच्चमूः सर्वा भारद्वाजस्य प

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्रो॰ ष्यतः ३५ संप्रेक्ष्य तं महाबाहुं फल्गुनं बन्धुभिः समावृतं तद्वीपाः प्रपलायंत मृगाः सिंहार्दिता इव ३६ समुत्क्रुश्य पश्चामाभिवृष्ट्यमा
४५ णाः पितस्वरवारणाभिद्रूपक्तः संवेः अवनितलगतैस्त्वभूतं संधे यतिविबभौ उत्तमपृथ्यास्मिक्तः ३७ द्रोणाम्ब्वतिश्चाभिम
न्युवधे ३८ धृतराष्ट्र उवाच तथा प्रमथमानं तं महेष्वासमजिह्मगैः ३९ आर्जुनिं मामकाः सर्वे के चैनं समवारयन् १
संजय उवाच शृणु राजन्कुमारस्य रणे विक्रीडितं महत् बिभित्सतो रथानीकं भारद्वाजेन रक्षितं २ मद्रेशं सादितं दृष्ट्वा सौभद्रेयाणस्तु ये
रणोत्कल्माद्वरजः क्रुद्धः किरन्बाणान्समभ्यपात् ३ सविंशाद्दशभिर्बाणैः साश्वयंतारमार्जुनिं उदक्रोशन्महाशब्दं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्र
वीत् ४ तस्यार्जुनिः शिरोग्रीवं पाणिपादं धनुर्हयान् छत्रं ध्वजं नियंतारं त्रिवेणुं तल्पमेव च ५ चक्रे युगं च तूणीरं ह्यनुकर्षं च सायकैः
पताकां चक्रगोप्तारौ सर्वोपकरणानि च ६ लघुहस्तः प्रचिच्छेद ददृशे तं न कश्चन सपपात क्षितौ क्षीणः प्रविद्धाभरणांबरः ७ वायुनेव महाशै
लः संभग्नो मितौजसा अनुगास्तस्य वित्रस्ताः प्राद्रवन्सर्वतो दिशः ८ आर्जुनेः कर्म तद्दृष्ट्वा संप्रणेदुः समंततः नादेन सर्वभूतानि साधु साध्विति भारत रा॰
९ शल्यभ्रातर्यथा रुग्णो बहुशस्तस्य सैनिकाः कुलाधिवासनामानि श्रावयंतो अर्जुनात्मजं १० अभ्यधावंत संक्रुद्धा विविधायुधपाणयः रथैरश्वै ४५
र्गजैश्चान्ये पद्भिश्चान्ये बलोत्कटाः ११ बाणशब्देन महता रथनेमिस्वनेन च हुंकारैः क्ष्वेडितोत्क्रुष्टैः सिंहनादैः सगर्जितैः १२ ज्यातलत्रस्वनै
रन्ये गर्जंतो अर्जुननंदनं ब्रुवंतश्च न नो जीवन्मोक्ष्यसे जीवितादिति १३ तांस्तथा ब्रुवतो दृष्ट्वा सौभद्रः प्रहसन्निव यो यः स्म प्राहरत्पूर्वं तं तं विव्याध प
त्रिभिः १४ संदर्शयिष्यन्नस्त्राणि विचित्राणि लघूनि च आर्जुनिः समरे शूरो मृदुपूर्वमयुध्यत १५ वासुदेवादुपात्तं यदस्त्रं यच्च धनंज

यात् अदर्शयत तत्कार्ष्णिः कृष्णाभ्यामविस्फुरद्दिक्षु दर्शयते शेषवत् १६ वहतां स गुरून्भारान्सांधयंश्चाशुगान्रणे संदधद्विसृजंश्चेषून्निर्विशेषमदृश्य
त १७ चापमंडलमेवास्य विस्फुरद्दिक्षु दृश्यते सुदीप्तस्य शरत्काले सवितुर्मंडलं यथा १८ ज्याशब्दः शुश्रुवे तस्य तलशब्दश्च दारुणः महाशनिमुचः कालेप
योदस्येव निःस्वनः १९ ह्रीमानमर्षी मानकृत् प्रियदर्शनः संमिमानयिषुर्वीरानिष्वस्त्रैश्चाप्ययुध्यत २० मृदुर्भूत्वा महाराज दारुणः समप
द्यत वर्षाभ्यतीतो भगवान्शरदीव दिवाकरः २१ शरान्विचित्रान्सुबहून्रुक्मपुंखाञ्शिलाशितान् मुमोच शतशः क्रुद्धो गभस्तीनिव भास्क
रः २२ क्षुरप्रैर्वत्सदंतैश्च विपाठैश्च महारथः नाराचैरर्धनाराचैर्भल्लैरंजलिकैरपि २३ अवाकिरद्रथानीकं भारद्वाजस्य पश्यतः ततः सैन्यमभव
द्विमुखं शरपीडितं २४ द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधे ३९ धृतराष्ट्र उवाच द्वैधीभवति मे चित्तं ह्रिया तुष्ट्या च संजय मम पुत्रस्य यत्सैन्यं सौभद्रः
समवारयत् १ विस्तरेणैव मे शंस सर्वं गावल्गणे पुनः विक्रीडितं कुमारस्य स्कंदस्येवासुरैः सह २ संजय उवाच हंत ते संप्रवक्ष्यामि विमर्दमतिदारुणं
एकस्य च बहूनां च यथासीत्तुमुलो रणः ३ अभिमन्युः कृतोत्साहः कृतोत्साहानरिंदमान् रथस्थो रथिनः सर्वांस्तावकानभ्यवर्षयत् ४ द्रोणं क
र्णं कृपं शल्यं द्रौणिं भोजं बृहद्बलं दुर्योधनं सोमदत्तिं शकुनिं च महाबलं ५ नानानृपान्नृपसुतान्सैन्यानि विविधानि च अलातचक्रवत्स
र्वांश्चरन्बाणैः समार्पयत् ६ निघ्नन्नमित्रान्सौभद्रः परमास्त्रैः प्रतापवान् अदर्शयत तेजस्वी दिक्षु सर्वासु भारत ७ तद्दृष्ट्वा चरितं तस्य सौ
भद्रस्यामितौजसः समकंपंत सैन्यानि त्वदीयानि सहस्रशः ८ अथाब्रवीन्महाप्राज्ञो भारद्वाजः प्रतापवान् हर्षेणोत्फुल्लनयनः कृपमाभाष्य
सत्वरं ९ घट्टयन्निव मर्माणि तव पुत्रस्य भारत अभिमन्युं रणे दृष्ट्वा तदा रणविशारदं १० एष गच्छति सौभद्रः पार्थानामग्रतो युवा नंदयन्
सुहृदः सर्वान्राजानं च युधिष्ठिरं ११ नकुलं सहदेवं च भीमसेनं च पांडवं बंधून्संबंधिनश्चान्यान्मध्यस्थान्सुहृदस्तथा १२ नास्य युद्धे समं
मन्ये कंचिदन्यं धनुर्धरं इच्छन्हन्यादिमां सेनां किमर्थमपि नेच्छति १३ द्रोणस्य प्रीतिसंयुक्तं श्रुत्वा वाक्यं तवात्मजः आर्जुनिं प्रति संक्रु

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो द्रोणोऽहं स्यात्सपत्निव २४ अथ दुर्योधनः कर्णमब्रवीद्धृष्टमानसः शृणु कर्ण तमं मद्रराजेनात्स्यात्म्यान्महात्मना २५ सर्वे मूर्द्धाभि
४८ षिक्ता नामनावार्यो ब्रह्मविदामम अर्जुनस्य सुतं मूढो नायं हंतुमिहेच्छति २६ न ह्यस्य समरे मुच्येदंतकोप्याततायिन किंमंग पुनरेवान्यो मर्त्यः सत्य
वामिकं २७ अर्जुनस्य सुतं त्रातुं शिष्यत्वाद्रक्षति संयुगे शिष्याः पुत्राश्च दयितास्तदपत्यं च धर्मिणा २८ संरक्षमाणो द्रोणेन मन्यते वीर्यमात्मनः
आत्मसंभावितो मूढस्तं प्रमथ्नीत मा चिरं २९ एवमुक्तास्ततस्ते तु सात्वताश्च मम पुत्रं संरब्धा निजिघांसंतो भारद्वाजस्य पश्यतः ३० दुःशासनस्तु
तच्छ्रुत्वा दुर्योधनवचस्तदा अब्रवीत् कुरुशार्दूलो दुर्योधनमिदं वचः ३१ अहमेनं हनिष्यामि महाराज ब्रवीमि ते मिषतां पांडुपुत्राणां पांचा
लानां च पश्यतां ३२ ग्रसिष्याम्यद्य सौभद्रं यथा राहुर्दिवाकरं उत्क्रुश्य चाब्रवीद्वाक्यं कुरुराजमिदं वचः ३३ श्रुत्वा कृष्णौ मया ग्रस्तं सौभद्रमतिमानिनौ
मतिमानिनो गमिष्यतः प्रेतलोकं जीवलोकाच्च संशयः ३४ तौ च श्रुत्वा मृतौ व्यक्तं पांडोः क्षेत्रोद्भवाः सुता एकाह्ना ससुहृद्वर्गाः क्लैब्यान्
हास्यंति जीवितं ३५ तस्मादस्मिन् हते शत्रौ हताः सर्वे हिता स्तव शिवेन मां ध्याहि राजन्नेष हन्मि रिपुं तव ३६ एवमुक्त्वा नदन् राजन् पुत्रो दुःशासन
स्तव सौभद्रमभ्ययात् क्रुद्धः शरवर्षैरवाकिरत् ३७ तमभिक्रुद्धमायांतं तव पुत्रमरिंदमः अभिमन्युः शरैस्तीक्ष्णैः षड्विंशत्या समार्पयत् ३८
दुःशासनस्तु संक्रुद्धः प्रभिन्न इव कुंजरः अयोधयत सौभद्रमभिमन्युश्च तं रणे ३९ तौ मंडलानि चित्राणि रथाभ्यां सव्यदक्षिणं चरमाणा
वयुध्येतां रथशिक्षाविशारदौ ४० अथ पणवमृदंगदुंदुभीनां क्रकचमहानकभेरिझर्झराणां निनदमतिभृशं नराः प्रचक्रुर्लवणजलोद्
वसंहनादमिश्रं ४१ इति श्रीद्रोणपर्वणि अभिमन्युवधे ३९ संजय उवाच शरविक्षतगात्रस्तु प्रत्यमित्रमवस्थितं अभिमन्युः स्मयन् धी
मान् दुःशासनमथाब्रवीत् १ दिष्ट्या पश्यामि संग्रामे मानिनं शूरमागतं निष्ठुरं त्यक्तधर्माणमाक्रोशनपरायणं २ यत् सभायां त्वया राजा
धृतराष्ट्रस्य शृण्वतः कोपितः परुषैर्वाक्यैर्धर्मराजो युधिष्ठिरः ३ जयोन्मत्तेन भीमश्च बह्वबद्धं प्रभाषितः अक्षद्यूतेन मायावी माससकौ पान्महा

त्मनः ४ परवित्तापहारस्य क्रोधस्याशमनस्य च लोभस्य ज्ञाननाशस्य द्रोहस्यात्याहितस्य च ५ पितॄणां मम राज्यस्य हरणस्योग्रधन्विनां
तत्त्वमेवमनुप्राप्तः कोपाद्वै महात्मनां ६ सद्यश्चोग्रमधर्मस्य फलं प्राप्नुहि दुर्मते शासिताद्य त्वाहं बाणैः सर्वसैन्यस्य पश्यतः ७ अद्या
हमनृणस्तस्य कोपस्य भविता रणे अमर्षितायाः कृष्णायाः कांक्षितस्य च मे पितुः ८ अद्य कौरव्य भीमस्य भविताप्यनृणो युधि न
हि मे मोक्ष्यसे जीवन् यदि नोत्सृजसे रणं ९ एवमुक्त्वा महाबाहुर्बाणं दुःशासनांतकं संदधे परवीरघ्नः कालाग्न्यनिलवर्चसं १० तस्यो
रस्तूर्णमासाद्य जत्रुदेशे विभिद्य तं अथैनमनुहृत्यैव वल्मीकमिव पन्नगः ११ अथैनं पंचविंशत्या पुनरेव समार्पयत् शरैरग्निसम
स्पर्शैराकर्णसमचोदितैः १२ स गाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थ उपाविशत् दुःशासनो महाराज कश्मलं चाविशन्महत् १३ सारथि
स्त्वरमाणस्तु दुःशासनमचेतनं रणमध्यादपोवाह सौभद्रशरपीडितं १४ पांडवा द्रौपदेयाश्च विराटश्च समीक्ष्य तं पांचाला केक
याश्चैव सिंहनादमथानदन् १५ वादित्राणि च सर्वाणि नानालिंगानि सर्वशः प्रावादयंत संहृष्टाः पांडूनां तत्र सैनिकाः १६ अपश्यन्स्म
यमानास्ते सौभद्रस्य विचेष्टितं अत्यंतवैरिणं दृप्तं दृष्ट्वा शत्रुं पराजितं १७ धर्ममारुतशक्राणामश्विनोः प्रतिमास्तथा धारयंतो ध्व
जाग्रेषु द्रौपदेयाः महारथाः १८ सात्यकिश्चेकितानश्च धृष्टद्युम्नशिखंडिनौ केकया धृष्टकेतुश्च मत्स्याः पांचालसृंजयाः १९ पांड
वाश्च मुदा युक्ता युधिष्ठिरपुरोगमाः अभ्यद्रवंत त्वरिता द्रोणानीकं विभित्सवः २० ततोऽभवन्महद्युद्धं त्वदीयानां परैः सह जयमा
कांक्षमाणानां शूराणामनिवर्तिनां २१ तथा तु वर्तमाने वै संग्रामे दारुणे तदा दुर्योधनो महाराज राधेयमिदमब्रवीत् २२ पश्य दुः
शासनं वीरमभिमन्युवशं गतं प्रतपंतमिवादित्यं निघ्नंतं शात्रवान् रणे २३ अथ चैते सुसंरब्धाः सिंहा इव बलोत्कटाः सौभद्रमुद्य
तास्त्रातुं निर्यात्यंतो पांडवाः २४ ततः कर्णः शरैस्तीक्ष्णैरभिमन्युं दुरासदं अभ्यवर्षत संक्रुद्धः पुत्रस्य हितकृत्तव २५

द्रो ४७ तस्य बाहुवरान्नाम्नो वृत्तिं वा धनुषा मे धृतिं स्ववक्षा द्वे कं स्त्रः सोमदत्तस्य राजाजिरे २६ अभिमन्युस्तु राजेन्द्र त्रिसप्तत्या शिलीमु
खैः अविध्यत्ततो राजन्हृदये सुमहायशाः २७ ततो यानाश्च कम्पितो द्रोणपुत्रः त्वरान्वितः आजगाम तरसा तत्र हन्तुं
सौभद्रमाहवे २८ ततः कर्णो जयद्रथश्च सुमनोनाम्नि सर्वे धनुष्मतः सोऽभ्यधावत शत्रूनाहवे संक्रुद्धः समन्तादभ्यधावत २९ सौभद्रः स्वविरोधि
गणान् शिष्यः पराक्रमवान् समरे शत्रुदुर्धर्षमभिमन्युमपातयत् ३० स तथा पीड्यमानस्तु राधेयेनाभ्यहन्यत समरे संकाशः
सोमदत्तेन समाहतः ३१ ततः शालालिभिस्तेषां तोमरैः शैलनन्दनैः सिंहनादान्विनेदुश्च विस्फारितं मार्जुनिः कर्णमार्पयत् ३२ धनुर्म
ण्डलनिर्मुक्तैः शरैरग्नि विशिखैः सच्छत्रध्वजं पताकां सारथिं साश्वमाशु पत्रिभिः ३३ कर्णोऽपि नामविशेषनाराचैः तत्पर्वणः सुसं
शितैः सुतानस्य वीना गच्छन् कालुनाल्मज ३४ ततो मुहूर्तात् कर्णस्य वाजिनैकेन वायवान् स धनुः कार्मुकं वा च्छित्त्वा मामवपा
तयत् ३५ ततः कृपश्च राजेन्द्र कर्णश्च कृतवर्मा ततः सोमदत्तस्य पात्रं शरैरमुष्य कार्मुकं ३६ ततश्च कुरुमुख्यास्तेषां बाणा
चारजना वादित्राणि विमलसंप्रसूमे चापि तु धृतु ३७ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधे ५० संजय उ० सोऽभिराजेन धनुष्याणि संधि
कर्णश्च नतः तु चतः तपोऽम्बर्याः तानि नाराचान् रथानस्मवारयत् १ सोऽविध्यद्दशभिर्वाणैरभिमन्युरसारं सच्छत्रध्वजं पताकां सार्ङ्गमा राम० ५१
शुक्लपत्रिभिः २ ततः पेनाम्नहर्के कर्मकृत्यां राममिति मातुर्य इष्वा हितशरैः कार्मिनसपाद्वेषितामभवत् ३ तस्याभिमन्युराप्नुम
स्पेन्द्रकेन पत्रिणा शिरः प्रपातयामास तस्या त्रापतद्भुवि ४ कर्णि कारमिवोद्धृतं वातेन पतितं नगात् भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा
राजन्कर्णो व्यथां ययौ ५ विमुखीकृत्य कर्णं तु सौभद्रः कङ्कपत्रिभिः अन्यानपि महेष्वासांस्तानभ्यधावदुद्ध्वे ६ ततस्त
द्वितते सैन्यं हस्त्यश्वरथपत्तिमत् क्रुद्धोऽभिमन्युर्भिनत्तिमितेजा महायशाः ७ कर्णस्तु बहुभिर्बाणैरर्द्यमानोऽभिमन्युना

अपयाज्जवनैरश्वैस्ततोऽनीकमभिद्यत ८ शलभैरिव वा काशे धाराभिरिव वावृतं अभिमन्योः शरै राजन्न प्राज्ञायत किंच
न ९ तावकानां तु योधानां वध्यतां निशितैः शरैः अन्यत्र सैन्धवाद्राजन्न स्म कश्चिद्व्यतिष्ठत १० सौभद्रस्तु ततः शङ्खं प्रध्माय पुरुष
र्षभः शीघ्रमभ्यपतत्सेनां भारतीं भरतर्षभ ११ स कक्षेऽग्निरिवोत्सृष्टो निर्दहंस्तरसा रिपून् मध्ये भारतसैन्यानामार्जुनिः पर्यव
र्तत १२ रथनागाश्वमनुजानर्दयन्निशितैः शरैः सम्प्रविश्याकरोद्भूमिं कबन्धगणसंकुलाम् १३ सौभद्रचापप्रभवैर्निकृत्ताः प
रमेषुभिः स्वानेवाभिमुखान्घ्नन्तः प्राद्रवञ्जीवितार्थिनः १४ ते घोरा रौद्रकर्माणो विपाठा बहवः शिताः निघ्नन्तो रथना
गाश्वाञ्जग्मुराशु वसुन्धरां १५ सायुधाः साङ्गुलित्राणाः सगदाः साङ्गदा रणे दृश्यन्ते बाहवश्छिन्ना हेमाभरणभूषि
ता १६ शरांश्चापानि खड्गांश्च शरीराणि शिरांसि च सकुण्डलानि स्रग्वीणि भूमावास्तरणेऽभवन् १७ सोपस्करैरधिष्ठा
नैरीषादण्डकबन्धुरैः अक्षैर्विमथितैश्चक्रैर्भग्नैश्च बहुधा युगैः १८ शक्तिचापासिभिश्चैव पतितैश्च महाध्वजैः चर्मचापश
रैश्चैव व्यवकीर्णैः समन्ततः १९ निहतैः क्षत्रियैरश्वैर्वारणैश्च विशाम्पते अगम्यरूपा पृथिवी क्षणेनासीत्सुदारुणा २०
वध्यतां राजपुत्राणां क्रन्दतामितरेतरं प्रादुरासीन्महाशब्दो भीरूणां भयवर्धनः २१ स शब्दो भरतश्रेष्ठ दिशः सर्वा व्यनाद
यत् सौभद्रश्चाद्रवत्सेनां निघ्नन्नश्वरथद्विपान् २२ कक्षमग्निरिवोत्सृष्टो निर्दहंस्तरसा रिपून् मध्ये भारतसैन्यानामार्जुनिः
समदृश्यत २३ विचरन्स दिशः सर्वाः प्रदिशश्चापि भारत तदवस्थं तु सौभद्रं नाज्ञासिष्म महारथ २४ आददानं तु नाश्वा
न्रथान्वा शरान् विमुञ्चन्तमवेक्षामहे वयं २५ अभिमन्युमवज्ञाय जयमपश्यंस्तु हिरण्मयं
सा च्छिन्नं वा भुवि भाति हतेन ...

द्रो सव समः संख्ये वासवस्यात्मजात्मजः २६ अभिमन्युर्महाराज सेनामध्ये व्यरोचत इति द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधे ४२ धृतरा
४८ ष्ट्र उवाच बालमत्यंतसुखिनं स्वबाहुबलदर्पितं युद्धेषु कुशलं वीरं कुलपुत्रं तनुत्यजं १ गाहमानमनीकानि सदश्वै
स्त्रिहायनैः अपि यौधिष्ठिरात्सैन्यात्कश्चिदन्वपतद्बली २ संजय उवाच युधिष्ठिरो भीमसेनः शिखंडी सात्यकिर्यमौ
धृष्टद्युम्नो विराटश्च द्रुपदश्च सकेकयः ३ धृष्टकेतुश्च संरब्धो मत्स्याश्चान्वपतन्रणे तेनैव तु पथा यांतः पितरो मातुलैः स
ह ४ अभ्यद्रवन्परीप्संतो व्यूढानीकाः प्रहारिणः तांस्तु दृष्ट्वा द्रुतान्शूरांस्त्वदीया विमुखाभवन् ५ ततस्तद्विमुखं दृष्ट्वा त
व सूनोर्महद्बलं जामाता तव तेजस्वी विष्टंभयिषुरावजत् ६ सैंधवस्य महाराज पुत्रो राजा जयद्रथः स पुत्रगृद्धिनः पा
र्थान्सह सैन्यानवारयत् ७ उग्रधन्वा महेष्वासो दिव्यमस्त्रमुदीरयन् वार्द्धक्षत्रिरुपासेधत्प्रवणादिव कुंजरः ८ धृतरा
ष्ट्र उवाच अतिभारमहं मन्ये सैंधवे संजयाहितं यदेकः पांडवान्क्रुद्धान्पुत्रगृद्धिनवारयत् ९ अत्यद्भुतमहं मन्ये
बलं शौर्यं च सैंधवे तदस्य ब्रूहि मे वीर्यं कर्म चाग्र्यं महात्मनः १० किं दत्तं हुतमिष्टं वा किं सुतप्तमथो तपः सिंधुराजे
न येनैकः पांडवान्समवारयत् ११ संजय उवाच द्रौपदीहरणे यत्तद्भीमसेनेन निर्जितः मानात्स तप्तवान्राजा वरार्थी सुम ए
हत्तपः १२ इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यः प्रियेभ्यः संनिवर्त्य सः क्षुत्पिपासातपसहः कृशो धमनिसंततः १३ देवमाराधयच्छ ४८
र्वं गृणन्ब्रह्म सनातनं भक्तानुकंपी भगवांस्तस्य चक्रे ततो दयां १४ स्वप्नांतेप्यथ चैवाह हरः सिंधुपतेः सुतं वरं वृ
णीष्व प्रीतोस्मि जयद्रथ किमिच्छसि १५ एवमुक्तस्तु शर्वेण सिंधुराजो जयद्रथः उवाच प्रणतो रुद्रं प्रांजलिर्नियता

त्मतत्सर्वमाप्नोसि यथा प्रोक्तं नृपोऽभवत् १ तमुद्वहंति संग्रामे सैंधवाः साधुवाहिनः विकुर्वाणा बृहंतोऽश्वाः श्वसनोपमरंहसः २
गंधर्वनगराकारं विधिवत्कल्पितं रथं तस्याभ्यशोभयत्केतुर्वाराहो राजतो महान् ३ श्वेतच्छत्रपताकाभिश्चामरव्यजनेन च स बभौ
राजलिंगैस्तैस्तारापतिरिवांबरे ४ मुक्तावज्रमणिस्वर्णैर्भूषितं तदयस्मयं वरूथं विबभौ तस्य ज्योतिर्भिः खमिवावृतं ५ स विस्फा
र्य महच्चापं किरन्निषुगणान्बहून् तत्खंडं पूरयामास यद्व्यदारयदार्जुनिः ६ स सात्यकिं त्रिभिर्बाणैरष्टाभिश्च वृकोदरं धृष्ट
द्युम्नं तथा षष्ट्या विराटं दशभिः शरैः ७ द्रुपदं पंचभिस्तीक्ष्णैः सप्तभिश्च शिखंडिनं केकयान्पंचविंशत्या द्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः ८
युधिष्ठिरं तु सप्तत्या ततः शेषानपानुदत् इषुजालेन महता तदद्भुतमिवाभवत् ९ अथास्य शितपीतेन भल्लेनादिश्य कार्मुकं
चिच्छेद प्रहसन्राजा धर्मपुत्रः प्रतापवान् २० अक्ष्णोर्निमेषमात्रेण सोऽन्यदादाय कार्मुकं विव्याध दशभिः पार्थं तांश्चैवान्यांस्त्रिभिस्त्रि
भिः २१ तस्य तल्लाघवं ज्ञात्वा भीमो भल्लैस्त्रिभिस्त्रिभिः धनुर्ध्वजं च छत्रं च क्षितौ क्षिप्रमपातयत् २२ सोऽन्यदादाय बलवान्सज्यं कृत्वा च
कार्मुकं भीमस्यापातयत्केतुं धनुरश्वांश्च मारिष २३ स हताश्वादवप्लुत्य छिन्नधन्वा रथोत्तमात् सात्यकेराप्लुतो यानं गिर्यग्रमिव केस
री २४ ततस्त्वदीयाः संहृष्टाः साधु साध्विति वादिनः सिंधुराजस्य तत्कर्म प्रेक्ष्याश्रद्धेयमद्भुतं २५ संक्रुद्धान्पांडवानेकः प्रदधार यदस्त्रते
जसा तत्तस्य कर्म भूतानि सर्वाण्येवाभ्यपूजयन् २६ सौभद्रेण हतैः पूर्वं सोत्तरायुधिभिर्द्विपैः पांडूनां दर्शितः पंथाः सैंधवेन निवारि
तः २७ यतमानास्तु ते वीरा मत्स्यपांचालकेकयाः पांडवाश्चान्वपद्यंत प्रत्यैकश्येन सैंधवं २८ यो यो हि यतते भेत्तुं द्रोणानीकं तवाहि
तः तं तमेव वरप्राप्त्या सैंधवः प्रत्यवारयत् २९ इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधे ४३ संजय उवाच सैंधवेन निरुद्धेषु जयगृद्धिषु पांडु
षु सुघोरमभवद्युद्धं त्वदीयानां परैः सह १ प्रविश्य त्वार्जुनिः सेनां सत्यसंधो दुरासदः व्यक्षोभयत तेजस्वी मकरः सागरं यथा

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो० ५८ २ तंतथाशरवर्षाणांजीमूतमरिंदम पथाप्रधानाः सौभद्रमभ्यवर्त्तन्तसत्तमाः ३ तेषांतस्यचसंमर्दोदारुणः समपद्यत सृंजतांश
रवर्षाणिप्रसक्तममितौजसः ४ रथव्रजेनसंरुद्धस्तैरमित्रैरथार्जुनिः वृषसेनस्यपतनाविद्धिन्नाविचिच्छेदकार्मुकं ५ तस्यविव्याध
बलवान्शरैरश्वानजिह्मगैः वातायमानैरथतेरश्वाप्रहृतारणात् ६ तेनान्तरेणाभिमन्योरपेतापासारयद्रथं पश्चिन्नजालतोहृ
ष्टाः साधुसाध्वितिचुक्रुशुः ७ तंसिंहमिवसंक्रुद्धंप्रमथ्नंतंशरैररीन् आरादायांतमभ्येत्यवसातीयोभ्यपाद्रवत् ८ सोभिमन्युंशरैःष
ष्ट्याक्रुक्मपुंखैरवाकिरत् अब्रवीच्चनतेजीवन्जीवतोयुधिमोक्षसे ९ तमयस्मयवर्म्माणमिषुणाद्रपातिना विव्याधहृदि
सौभद्रः सपपातव्यसुःक्षितौ १० । वासातीयंहतंदृष्ट्वा क्रुद्धाः क्षत्रियपुंगवाः परिवव्रुस्तदाराजन्नभिमन्युंजिघांसव ११ विस्फा
रयंतश्चापानिनानारूपाण्यनेकशः तयोर्युद्धमभवद्रौद्रंसौभद्रस्यारिभिःसह १२ तेषांशरान्सेषुधनूनि शरीराणिशिरांसिच
सकुंडलानिस्रग्वीणि क्रुद्धश्चिच्छेदफाल्गुनिः १३ सखङ्गाः साङ्गुलित्राणाः सपट्टिशपरस्वधाः अपश्यतभुजाश्छिन्नाहेमभूष
णभूषिता १४ स्रग्भिराभरणैर्वस्त्रैःपतितैश्चमहाध्वजैः वर्म्मभिश्चर्मभिर्हारैर्मुकुटैश्छत्रचामरैः १५ अपस्करैरधिष्ठानैरीषाद
ण्डकबन्धुरैः अक्षैर्विमथितैश्चक्रैर्भग्नैश्चबहुधायुगैः १६ अनुकर्षैःपताकाभिस्तथासारथिवाजिभिः रथैश्चभग्नैर्नागैश्चहतैःकल्पित
वन्महा १७ निहतैःक्षत्रियैःशूरैर्नानाजनपदेश्वरैः जयगृद्धैर्वृतानूनं दारुणासमपद्यत १८ दिशोविचरतस्तस्यसर्वाश्चप्रदिशस्त
था रणेभिमन्योःक्रुद्धस्यरूपमन्तरधीयत १९ काञ्चनंयद्यदस्यासीद्वर्मचाभरणानिच धनुषश्चशराणांचतदपश्यामकेवलं २०
तंतदानाशकत्कश्चिच्चक्षुर्भ्यामभिवीक्षितुं आददानंशरैर्योधान्मध्येसूर्यमिवास्थितं २१ द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधे ४८ संजयउ०
आददानस्तुशूराणामायूंष्यभवदार्जुनिः अंतकःसर्वभूतानांप्राणान्कालइवागते १ शक्रतुल्यपराक्रान्तः शक्रसूनोःसुतोबली द्रो० ५९

अभिमन्युस्तदानीकंलोडयन्समदृश्यत २ प्रविश्येवतुराजेन्द्रक्षत्रियेन्द्रान्तकोपमः सत्यश्रवसमादत्तव्याघ्रोमृगमिवोल्वणाः
३ सत्यश्रवसिचाक्षिप्तेत्वरमाणामहारथाः प्रगृह्यविपुलंशस्त्रमभिमन्युमुपाद्रवन् ४ अहंपूर्वमहंपूर्वमितिक्षत्रियपुंगवाः
स्पर्द्धमानाः समाजग्मुर्जिघांसंतोर्जुनात्मजं ५ क्षत्रियाणामनीकानिप्रद्रुतान्यभिधावतां जग्रासतिमिरासाद्यक्षुद्रमत्स्यानिवार्ण
वे ६ येकेचनागतास्तस्मिन्नपलायिनः नतेप्रतिनिवर्त्तन्तेसमुद्रादिवसिन्धवः ७ महाग्राहगृहीतेववातवेगभयार्दिता
समकंपत्तदासेनाविभ्रष्टानौरिवार्णवे ८ अथरुक्मरथोनाममद्रेश्वरसुतोबली त्रस्तामाश्वासयन्सेनामत्रस्तोवाक्यमब्र
वीत् ९ अलंत्रासेनवःशूरानैषकश्चिन्मयिस्थिते अहमेनंग्रहीष्यामिजीवग्राहंनसंशयः १० एवमुक्त्वातुसौभद्रमभि
दुद्रावप्रतापवान् सुकल्पितेनोह्यमानःस्यन्दनेनविराजता ११ सोभिमन्युंत्रिभिर्बाणैर्विद्ध्वावक्षस्यथानदत् त्रिभिश्चद
क्षिणेबाहौसव्येचनिशितैस्त्रिभिः १२ सतस्येष्वसनंछित्त्वाफाल्गुनिःसव्यदक्षिणौ भुजौशिरश्चस्वक्षिभ्रु क्षितौक्षिप्रमपातयत्
१३ दृष्ट्वारुक्मरथंरुग्णंपुत्रंशल्यस्यमानिनं जीवग्राहंजिघृक्षंतंसौभद्रेणयशस्विना १४ संग्रामदुर्मदाराजन्राजपुत्राः
प्रहारिणः वयस्याःशल्यपुत्रस्यसुवर्णविकृतध्वजाः १५ तालमात्राणिचापानिविकर्षन्तोमहाबलाः आर्जुनिंशरवर्षेणसम
न्तात्पर्यवारयन् १६ शूरैःशिक्षाबलोपेतैस्तरुणैरत्यमर्षणैः दृष्ट्वैकंसमरेशूरंसौभद्रमपराजितं १७ छाद्यमानंशरव्रातैर्हृष्टोदुर्योध
नोभवत् वैवस्वतस्यभवनंगतंह्येनममन्यत १८ सुवर्णपुंखैरिषुभिर्नानालिंगैःसुतेजनैः अदृश्यमार्जुनिंचक्रुर्निमेषात्तेनृपा
त्मजाः १९ ससूताश्वध्वजंतस्यस्यन्दनंतंचमारिष आचितंसमपश्यामश्वाविधंशललैरिव २० सगाढविद्धःक्रुद्धश्चतोत्त्रैर्गज
इवार्दितः गान्धर्वमस्त्रमायच्छद्रथमायांचभारत २१ अर्जुनेनतपस्तप्त्वागन्धर्वेभ्योयदाहृतं तुंबुरुप्रमुखेभ्योवैतेनामोह

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो· यताहितान् २२ एकवीरः शतधा राजन् दृश्यते स्म महत्तया अलातचक्रवत्संख्ये तिष्ठमस्त्राग्निरिश्यन् २३ रथचर्या
५० स्त्रमायामि महेष्वासपरंतपः विनिघ्नन् शतधा राजन् शराणामिव हावितो २४ मार्गणैर्मार्गणांश्चैव मिवेषितान्निशितैः शरैः
राजन्यापुरमुख्यो कश्चिदेव नापद्युः २५ धनुष्यस्त्रनिपतं स्वभुजानां हृष्टमार्गणान् शिरांसि चपितानि तेषां सो चिच्छे
द फाल्गुनिः २६ चूताम्रामोपयायान्तः पंचवर्षः फलोपमा राजपुत्रशतं तत्र हत्वा मनः देशानि पातितं २७ क्रुद्धाशीविषसंकाशा
न्सुकुमारान्सुखोचितान् एकेन निहतान्दृष्ट्वा भीतो दुर्योधनोऽभवत् २८ रथिनः कुंजरानश्वान्नृपहतानभिनन्दितः हृष्टा
दुर्योधनः क्षिप्रमुपायात ममर्षितः २९ तयोः क्षणमिवापूर्णः संग्रामः समपद्यत अथाभवत् विमुखः पुत्रः शरशताहतः ३० द्रो
णपर्वण्यभिमन्युवधे ४५ धृतराष्ट्र उवाच यथावदेव मे सूत एकस्य बहुभिः सह संग्रामं तुमुलं घोरं जयं चैव महात्मनः १ अश्र
द्धेयमिवाश्चर्यं सौभद्रस्याथ विक्रमं किं तु नात्यद्भुतं तेषां येषां धर्मो व्यपाश्रयः दुर्योधनेऽथ विमुखे राजपुत्रशते हते सौभद्रे प्रतिपत्ति
कां प्रत्यपद्यंत मामकाः ३ सं० उवाच संशुष्कास्याश्चलन्नेत्राः प्रस्विन्ना लोमहर्षिणः पलायनकृतोत्साहा निरुत्साहा द्विषज्ज
ये ४ हतान्भ्रातॄन्पितॄन्पुत्रान्सुहृत्संबंधिबांधवान् उत्सृज्योत्सृज्य समजग्मुस्त्वरयंतो हयद्विपान् ५ तान्प्रभग्नांस्तथा दृष्ट्वा
द्रोणो द्रौणिर्बृहद्बलः कृपो दुर्योधनः कर्णः कृतवर्माथ सौबलः ६ अभिद्रुताः सुसंक्रुद्धाः सौभद्रमपराजितं तेऽपि पौत्रेण ते राजन् राम· ५०
प्रायशो विमुखीकृताः ७ एकः स सुखसंवृद्धो बाल्याद्दर्पाच्च निर्भयः इष्वस्त्रविन्महातेजा लक्ष्मणोऽर्जुनिमभ्यगात् ८ तमभ्यगो
वाल्पपिता पुत्रगृद्धा न्यवर्तन्त अनुदुर्योधनं चासन्सर्वे तत्र महारथाः ९ ते तेभि विविधैर्बाणैर्मेघा गिरिमिवांबुभिः सततान्य
॥ ममाथैको विद्यावातो यथांबुदान् १० पौत्रेण तव दुर्धर्षं लक्ष्मणः प्रियदर्शनः पितुः समीपे तिष्ठंतं शूरमुद्यतकार्मुकं ११

अंसं तद्गुणसंपन्नं हर्षयन्नेश्वरस्तोपमं आससादयत्कार्ष्णिर्मत्तो मत्तमिव द्विपं १२ लक्ष्मणेन तु संगम्य सौभद्रः परवीरहा शरैः सुनि
शितैस्तीक्ष्णैर्बाह्वोरुरसि चार्पयत् १३ संक्रुद्धो वै महाराज दंडाहत इवोरगः पौत्रस्तव महाराज तव पौत्रमभाषत १४ सुदृष्टः क्रियतां
लोकोऽयं सुलोकं गमिष्यसि पश्यतां बांधवानां त्वां नयामि यमसादनं १५ एवमुक्त्वा महाबाहुः सौभद्रः परवीरहा उद्बर्ह महाबाहुर्नि
र्मुक्तोरगसन्निभं १६ स तस्य भुजनिर्मुक्तो लक्ष्मणस्य सुदर्शनं सुनसं सुभ्रुकेशांतं शिरोहार्षीत्सकुंडलं १७ लक्ष्मणं निहतं दृष्ट्वा हा
हेत्युच्चुक्रुशुर्जनाः ततो दुर्योधनः क्रुद्धः प्रियपुत्रे निपातिते १८ हतेनमिति चुक्रोश क्षत्रियान्क्षत्रियर्षभः ततो द्रोणः कृपः कर्णो
द्रोणपुत्रो बृहद्बलः १९ कृतवर्मा च हार्दिक्यः षड्रथाः पर्यवारयन् तांस्तान्विद्ध्वा विशिखैर्विमुखीकृत्य चार्जुनिः २० वेगेनाभ्यपतत्क्रुद्धः
सैंधवस्य महद्बलं आवव्रुस्तस्य पंथानं गजानीकेन दंशिताः २१ कलिंगाश्च निषादाश्च क्राथपुत्रश्च वीर्यवान् तत्प्रसक्तमिवात्यर्थं यु
द्धमासीद्विशांपते २२ ततस्तं कुंजरानीकं प्रममर्दार्जुनिः यथा वायुर्नित्यगतिर्जलदाञ्छतशोऽम्बरे २३ ततः क्राथः शरव्रातैरा
र्जुनिं समवाकिरत् अथेतरे संनिवृत्ताः पुनर्द्रोणमुखा रथाः २४ परमास्त्राणि धुन्वानाः सौभद्रमभिदुद्रुवुः तान्निवार्यार्जुनिर्बाणैः क्रा
थपुत्रमथार्दयत् २५ शरौघेणाप्रमेयेन त्वरमाणो जिघांसया सधनुर्बाणकेयूरौ बाहू समुकुटं शिरः २६ सच्छत्रध्वजयंतारं रथं चाश्वा
नपातयत् कुलशीलश्रुतिबलैः कीर्त्या चास्त्रबलेन च २७ युक्ते तस्मिन्हते वीराः प्रायशो विमुखाभवन् इति द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधे
४६ धृतराष्ट्र उवाच तथा प्रविष्टं तरुणं सौभद्रमपराजितं कुलानुरूपं कुर्वाणं संग्रामेष्वपराजितं १ आजानेयैः सुबलिभिर्युक्तमश्वैस्त्रिहाय
नैः प्लवमानमिवाकाशे के शूराः समवारयन् २ संजय उवाच अभिमन्युः प्रविश्यैतांस्तावकान्निशितैः शरैः अकरोत्पार्थिवान्सर्वान्विमुखान्ना
दुनेरन् ३ ततो द्रोणः कृपः कर्णो द्रौणिश्च सबृहद्बलः कृतवर्मा च हार्दिक्यः षड्रथाः पर्यवारयन् ४ हृष्ट्वा तु सैंधवे भारमतिमात्रं समा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्रो० हितं सैन्यं तव महाराज युधिष्ठिरमथाद्रवत् ५ सोऽनुद्रमितरे वीरमभ्यवर्षन् शराम्बुभिः तालमात्राणि चापानि विकर्षन्तो महाबलाः ६
५१ तान् स सर्वान्महेष्वासान्सर्वविद्यासु निष्ठितान् व्यधमत्सायकौघेन सोऽनुद्रवत परवीरहा ७ द्रोणं पंचाशता विध्यद्विंशत्या च बृहद्बलं अश्व
त्थामानं कृतवर्माणं कृपं पंचभिरेव च शिलीमुखैः ८ हत्वा पुत्रैर्महावेगो राजकर्णमवोचितं अविध्यद्दशभिर्बाणैरश्वत्थामानमार्जुनिः ९ स कर्णं क
र्णिना कर्णपातेन निशितेन च फाल्गुनिर्द्विषतां मध्ये विव्याध परमेषुणा १० पातयित्वा कृपस्याश्वांस्तथोभौ पार्ष्णिसारथी अथैनं दशभि
र्बाणैः प्रत्यविध्यत्स्तनान्तरे ११ ततो वृन्दारकं वीरं कुरूणां कीर्तिवर्द्धनं पुत्राणां तव वीराणां पश्यतामवधीद्बली १२ तं द्रौणिः पंचविंशत्या क्षुद्र
काणां समर्पयत् वरं वरममित्राणामारुजन्तमभीतवत् १३ स तु बाणैः शितैस्तूर्णं पश्यतां विव्यधतमाशिषु पश्यतां धार्त्तराष्ट्राणामश्वत्थामा
नमार्जुनिः १४ षष्ट्या शराणां तं द्रौणिस्तिग्मधारैः सुतेजनैः उग्रैर्नाकंपयद्विद्ध्वा मैनाकमिव पर्वतं १५ स तु द्रौणिं त्रिसप्तत्या हेमपुंखैरजिह्मगैः
प्रत्यविध्यन्महातेजा बलवानपकारिणं १६ तस्मिन्द्रोणो बाणशतं पुत्रगृद्धी न्यपातयत् अश्वत्थामा तथाष्टौ च परीप्सन्पितरं रणे १७
कर्णो द्वाविंशतिं भल्लान्कृतवर्मा च विंशतिं बृहद्बलस्तु पंचाशत्कृपः शारद्वतो दश १८ तांस्तु प्रत्यविध्यत्सर्वान्दशभिर्दशभिः शरैः ते
रर्द्यमानः सौभद्रः सर्वतो निशितैः शरैः १९ तं कोशलानामधिपः कर्णिनाताडयद्धृदि स तस्याश्वान्ध्वजं चापं सूतं चापातयत्क्षितौ २० अथ द्रो०
कोशलराजस्तु विरथः खड्गचर्मधृक् इयेष फाल्गुनेः कायाच्छिरो हर्तुं सकुंडलं २१ स कोशलानामधिपं राजपुत्रं बृहद्बलं हृदि विव्याध बा ५१
णेन स भिन्नहृदयोऽपतत् २२ बभंज च सहस्राणि दश राज्ञां महात्मनां सृजतामशिवा वाचः खड्गकार्मुकधारिणां २३ तथा बृहद्बलं हत्वा सौ
भद्रो व्यचरद्रणे विष्टंभयन्महेष्वासो योधांस्तव शरांबुभिः २४ द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधे ४७ संजय उवाच स कर्णं कर्णिना कर्णे पुनर्विव्या
ध फाल्गुनिः शरैः पंचाशता चैनमविध्यत्कोपयन्भृशं १ प्रतिविव्याध राधेयस्तावद्भिरथ तं पुनः स तैराचितसर्वांगो बह्वशोभत भारत २ कर्णं

चाप्यकरोत्क्रुद्धो रुधिरोत्पीडवाहिनं कर्णोऽपि विभिन्नो शूरः शरैश्चित्रोऽसृगाप्लुतः ३ तावुभौ शरचित्रांगौ रुधिरेण समुक्षितौ बभूव
तुर्महात्मानौ पुष्पिताविव किंशुकौ ४ अथ कर्णस्य सचिवान्षट् शूरांश्चित्रयोधिनः साश्वसूतध्वजरथान्सौभद्रो निजघान ह ५
तथेतरान्महेष्वासान्दशभिर्दशभिः शरैः प्रत्यविध्यदसंभ्रान्तस्तदद्भुतमिवाभवत् ६ मागधस्य तथा पुत्रं हत्वा षड्भिरजिह्मगैः सा
श्वं ससूतं तरुणमश्वकेतुमपातयत् ७ मार्त्तिकावतकं भोजं ततः कुंजरकेतनं क्षुरप्रेण समुन्मथ्य ननाद विसृजन्शरान् ८ तस्य
दौःशासनिर्विद्ध्वा चतुर्भिश्चतुरो हयान् सूतमेकेन विव्याध दशभिश्चार्जुनात्मजं ९ ततो दौःशासनिं कार्ष्णिर्विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः सं
रंभाद्रक्तनयनो वाक्यमुच्चैरथाब्रवीत् १० पिता तवाहवं त्यक्त्वा गतः कापुरुषो यथा दिष्ट्या त्वमपि हि जानासि योद्धुं न त्वद्य मोक्ष्यसे ११
एतावदुक्त्वा वचनं कर्मारपरिमार्जितं नाराचं विससर्जास्मै तं द्रौणिस्त्रिभिराच्छिनत् १२ तस्यार्जुनिर्ध्वजं छित्त्वा शल्यं त्रिभिरताडय
त् तं शल्यो नवभिर्बाणैर्गार्ध्रपत्रैरताडयत् १३ हृदयं संभ्रान्तवद्राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् तस्यार्जुनिर्ध्वजं छित्त्वा हत्वोभौ पार्ष्णिसारथी १४ तं
विव्याधायसैः षड्भिः सोऽपाक्रामद्रथान्तरं शत्रुंजयं चन्द्रकेतुं मेघवेगं सुवर्चसं १५ सूर्यभासं च पंचैतान्हत्वा विव्याध सौबलं तं सौबलो वि
भिर्विद्ध्वा दुर्योधनमथाब्रवीत् १६ सर्वे एनं निमथ्नीमः पुरैकैकं हिनस्त्ययं अथाब्रवीत्तदा द्रोणं कर्णो वैकर्तनो रणे १७ पुरा सर्वान्प्रमथ्ना
ति ब्रूह्यस्य वधमाशु नः ततो द्रोणो महेष्वासः सर्वांस्तानभ्यभाषत १८ अस्ति वास्यान्तरं किंचित्कुमारस्यात्र पश्यत अन्वस्य पश्यतां तरं चरं
तेः सर्वतो दिशं शीघ्रतां नरसिंहस्य पांडवेयस्य पश्यत धनुर्मंडलमेवास्य रथमार्गेषु दृश्यते १९ संदधानस्य विशिखान्शीघ्रं चैव विमुंचत अ
रुजन्निव मे प्राणान्मोहयन्नपि सायकैः २१ प्रहर्षयति मां भूयः सौभद्रः परवीरहा अति मां नन्दयत्येष सौभद्रः परवीरहा २२ अन्तरं यस्य संरब्धा न
पश्यन्ति महारथाः अस्यतो लघुहस्तस्य दिशः सर्वा महेषुभिः न विशेषं प्रपश्यामि रणे गांडीवधन्वनः अथ कर्णः पुनर्द्रोणमाहार्जुनिशरा

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो ५२ हतः २४ स्यातत्यमितितिष्ठामिपीडमानोमिमत्सुना तेजस्विनः कुमारस्यशरान्परमदारुणान् २५ छित्वांवतिष्ठत्संप्रेमेघघोरान्
पावकोजसः तमाचार्योब्रवीत्कर्णशातनकैःप्रहसन्निव २६ अनेषमस्यकवचंयुवावाप्युपक्रमः उपदिष्टामयाचार्यपितुःकवचधा
रणा २७ तामेषनिखिलांवेत्तिध्रुवंपरपुरंजयः पश्याकनकस्यधनुष्ठेनेसाचवाणैःसमाहितेः २८ अथीभूशंरुषपार्श्वेवनयोभोपाळ्मिसा
रथी एतत्कुरुमहेष्वासाद्धेयपरिशासने २९ अर्थैनंविमुखीकृत्यपश्चात्प्रहरणंकुरु सधनुष्कोनशक्योयमपिजेतुंसुरासुरैः ३०
विरथंविधनुष्कंचकृत्वैनंयदीच्छसि तदाचार्यवचःश्रुत्वाकर्णोवैकर्तनस्त्वरन् ३१ अस्यतोलघुहस्तस्यपृषत्कैर्धनुराच्छिनत् अ
श्वानस्यावधीद्द्रोणोगौतमःपार्ष्णिसारथी ३२ शेषास्त्वच्छिन्नधन्वानंशरवर्षेरवाकिरन् त्वरमाणास्त्वरकालेविरथंषण्महारथा
३३ शरवर्षेरकरुणाबालमेकमवाकिरन् सच्छिन्नधन्वाविरथःस्वधर्ममनुपालयन् ३४ खड्गचर्मधरःश्रीमानुत्पपातविहायसा
मार्गैःसकैशिकाद्यैश्चलाघवेनबलेनच ३५ आर्जुनिर्व्यचरद्व्योम्निभृशंवैपक्षिराडिव मय्येवनिपतत्येषसासिरित्यूर्ध्वदृष्टयः ३६
विव्यधुस्तंमहेष्वासासमरेछिद्रदर्शिनः तस्यद्रोणोच्छिनन्मुष्टौखड्गंमणिमयत्सरुम् ३७ क्षुरप्रेणमहातेजास्त्वरमाणःसपत्नजित् राधे रा ५२
योनिशितैर्वाणैर्व्यधमच्चर्मचोत्तमम् ३८ व्यसिचर्मेषुपूर्णाङ्गःसोतरिक्षात्पुनःक्षितिम् आस्थितश्चक्रमुद्यम्यद्रोणंक्रुद्धोभ्यधावत ३९
सचक्ररेणूज्ज्वलशोभिताङ्गोबभावतीवोज्ज्वलचक्रपाणिः रणेभिमन्युःक्षणमासरौद्रःसवासुदेवानुकृतिंप्रकुर्वन् ४० स्रुतरुधिरकृ
तैकरागवक्त्रोभ्रुकुटिपुटाकुटिलोतिसिंहनादः प्रभुरमितबलोरणेभिमन्युर्नृपवरमध्यगतोभृशंव्यराजत् ४१ इतिश्रीमहाभारतेशतसाहस्र्यांसंहितायांवैयासिक्यांद्रोणपर्वणि
मन्युवधे ४८ संजयउवाच विष्णोःस्वसुर्नन्दकरःसविष्ण्वायुधभूषणः रराजातिरथःसंख्येजनार्दनइवापरः १ मारुतोद्धूतकेशा
नमुद्यतायुधम् वपुःसमीक्ष्यपृथ्वीशादुःसमीक्ष्यंसुरैरपि २ तच्चक्रंभृशमुद्विग्नाःसंचिच्छिदुरनेकधा महारथस्ततःकार्ष्णि

प्रजग्राहमहागदां ३ विधनुःस्यन्दनासिस्तैर्विचक्रश्चारिभिःकृतः अभिमन्युर्गदापाणिरश्वत्थामानमार्दयत् ४ सगदामुद्यतांदृ
ष्ट्वाज्वलन्तीमशनीमिव अपाक्रमद्रथोपस्थाद्विक्रमांस्त्रीन्नरर्षभः ५ तस्याश्वान्गदयाहत्वातथोभौपार्ष्णिसारथी शराचितांगःसौ
भद्रःश्वाविद्वत्समदृश्यत ६ ततःसुबलदायादंकालिकेयमपोथयत् जघानचास्यानुचरान्गान्धारान्सप्तसप्ततिम् ७ पुनर्ब्रह्मवस
तीयान्जघानरथिनोदश कैकेयानांरथान्सप्तहत्वाचदशकुञ्जरान् ८ दौःशासनिरथंसाश्वंगदयासमपोथयत् ततोदौःशा
सनिःक्रुद्धोगदामुद्यम्यमारिष ९ अभिदुद्राव सौभद्रंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् तावुद्यतगदौवीरावन्योन्यवधकाङ्क्षिणौ १० भ्रात
व्योसंप्रजह्रातेपुरेवत्र्यम्बकान्धकौ तावन्योन्यंगदाग्राभ्यांसमाहत्यपतितौक्षितौ ११ इन्द्रध्वजाविवोत्सृष्टौरणमध्येपरंतपौ दौःशास
निरथोत्थायकुरूणांकीर्तिवर्धनः १२ उत्तिष्ठमानंसौभद्रंगदयामूर्ध्न्यताडयत् गदावेगेनमहताव्यायामेनचमोहितः १३ विचे
तान्यपतद्भूमौसौभद्रःपरवीरहा एवंविनिहतोराजन्नेकोबहुभिराहवे १४ क्षोभयित्वाचमूंसर्वांनलिनीमिवकुञ्जरः अशोभतह
तोवीरोव्याधैर्वनगजोयथा १५ तंतथापतितंशूरंतावकाःपर्यवारयन् दावंदग्ध्वायथाशान्तंपावकंशिशिरात्यये १६ विमृद्यतरु
शृङ्गाणिसंनिवृत्तमिवानिलम् अस्तंगतमिवादित्यंतप्त्वाभारतवाहिनीम् १७ उपप्लुतंयथासोमंसंशुष्कमिवसागरम् पूर्णचन्द्राभवदने
काकपक्षवृताक्षिकम् १८ तंभूमौपतितंदृष्ट्वातावकास्तेमहारथाः मुदापरमयायुक्ताश्चुक्रुशुःसिंहवन्मुहुः १९ आसीत्परमको
हर्षस्तावकानांविशांपते इतरेषांतुवीराणांनेत्रेभ्यःप्रापतज्जलम् २० अन्तरिक्षेचभूतानिप्राक्रोशन्तविशांपते दृष्ट्वानिपतितंवी
रंच्युतंचन्द्रमिवाम्बरात् २१ द्रोणकर्णमुखैःषड्भिर्धार्तराष्ट्रैर्महारथैः एकोयंनिहतःशेतेनैषधर्मोमतोहिनः २२ तस्मिन्विनिह
तेवीरेबह्वशोभतमेदिनी द्यौर्यथाचन्द्ररहितानक्षत्रगणमालिनी २३ रुक्मपुङ्खैश्चसंपूर्णारुधिरौघपरिप्लुता उत्तमाङ्गै

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो· श्वशूराणां भ्राजमानैः सकुंडलैः २४ विचित्रैश्च परिस्तोमैः पताकाभिश्च संहता चापैश्च विविधैश्छिन्नैः शरैश्चापि समाकुले २५ वि
५३ कीर्णैश्च पुरुषैश्चान्यैः सहताभूः शोभत वाजिभिश्चापि निर्भिन्नैः श्वसद्भिः शोणितोक्षितैः २६ सारोहैर्विषमाभूः क्लिष्टैर्नरेन्द्रा निपातितैः
सांकुशैः समहामात्रैः सवर्मायुधकेतुभिः २७ पर्वतैरिव निर्भिन्नैर्विशिखैर्मथितैर्गजैः रथैश्चापि मनुष्यैश्च सम्प्रसार्य्यपि पोथिभिः २८ स्वैरे
व मर्दितैर्हतनागैर्रथोत्तमैः पदातिसंघैश्च हतैर्विविधायुधभूषणैः २९ भीमरूपा तामसजननीयारूपा समवत्सहा तेहस्वापतितं भूमौ च
न्द्रार्कसदृशद्युति तावकानां परा प्रीतिः पांडवानां च नवधया अभिमन्यो हते राजन् शिशुके प्राप्तयौवने ३१ संप्राद्रवच्चमूः सर्वा धर्मराज
स्य पश्यतः दापिमाना बले दृष्ट्वा सौभद्रे विनिपातिते ३२ अज्ञातशत्रुस्तान्वीरानिदं वचनमब्रवीत् स्वर्गमेष गतः शूरो यो हतो न परा
ङ्मुखः ३३ संस्तंभयत मा भैष्ट विजेष्यामो रणे रिपून् इत्येवं स महातेजा दुःखितेभ्यो महाद्युति ३४ धर्मराजो युधां श्रेष्ठो ब्रुवन्दुःखम
पानुदत् युद्धे ह्याशीविषाकारान् राजपुत्रान् रणे रिपून् ३५ पूर्वं निहत्य संग्रामे पश्चात्कार्ज्जुनिरभ्यगात ३ हत्वा दश सहस्राणि कौशल्यं
च महारथं कृष्णार्जुनसमः कार्ष्णिः शक्रलोकगतो ध्रुवं रथाश्च नरमातंगान्विनिहत्य सहस्रशः ३७ अवितृप्तः संग्रामे हरशोच्यः पुण्य
कर्म्मकृत् गतः पुण्यकृतांल्लोकाञ्छाश्वतान्पुण्यनिर्जितान् ३८ इति द्रोणपर्वण्यभिमन्युवधे ४९ संजय उवाच वयं तु प्रवरं हत्वा तेषां एम·
तैः शरपीडिताः निवेशायाभ्युपायामः सायाह्ने रुधिरोक्षिताः १ निरीक्षमाणास्तु वयं परे चायोधनं शनैः अपयाता महाराज ग्लानिं प्राप्ता वि ५३
चेतसः २ ततो निशायाः शिवसमसिवाशिवाः शिवारुतैः सन्निरवर्तत ताः रुतः कुरोमयायापांडविनिमेरिवाकरेविलंनमानेस्तमुवेस पवेतो ३ वरासि
न्याष्टिवरूथवर्म्मणां विभूषणानां च समुत्क्षिप्तप्रभा दिवं च भूमिं च समानृपन्त्रिवमिपातनुमानुसुपेतिपावकं ४ महाश्वकूलाबलस्थं
सनिर्गतैर्जरनेकैरिवस्वनपातितैः सर्वेजयपसकृपवर्म्मपत्नभनिशातितेनेष्ठ गतिस्थिता स्थितिः ५ हतेश्वरैश्चारिणितपसुपस्करैर्हताश्वस

तैर्विपताककेतुभिः महारथैर्म्मस्तु युक्तैर्विचूर्णितैः सुरैरिवामित्रहतैर्नराधिप ६ रथाश्वनागैः सहसारथिर्हतैः प्रविद्धभांडासनसोऽश्वथाश्वि
धैः निरस्तजिह्वा दशनांत्रलोचनैर्हतावनीघोरविरूपदर्शना ७ प्रविद्धवर्म्माभरणा वराधाविपन्नहस्त्यश्वरथानुगानराः महाहेशय्या
स्तरणोचिताः सदाः स्वनाथा इवशेरतेक्षया ८ अतीव हृष्टाः श्वसृगालवायसा वृकाः सुपर्णाश्च तथाक्षरदिनः वयांस्यसृक्पानमथ
स्तरणोचिताः सदा लसशिताः वनाथाद्यवशेरतेपया ९ नदीवितिनिधापिवनव सामसक्तथैव मज्जाः पिशितानि चाप्युवन् वपां विलुंपंति
रक्षसांगणाः पिशाचसंघाश्च सदाहरणारते ९ शरीरसंघातवहा प्रसक्तजला रथोडुपा कुंजरशैलसंकटा मनुष्यशीर्षोपलमांसक
संतिगां तिचप्रकर्षमाणा कुरापान्यनेकशः १० शरीरसंघातवहाः ... मनुष्यशीर्षोपलमांसक
संतिगांतिचप्रकर्षमाणा क्रूरापान्यनेकशः ११ भयावहा वैतरणीव दुस्तरा प्रवर्त्तिता योधवरैस्तदाननैः ... शंसपा वहा जा
ह्नीमाप्तविहृदनानाविधशस्त्रमालिनी १२ पिबंति चाश्नंति च यत्र दुर्दृशाः पिशाचसंघा नदतिभैरवा सुनंदिताः प्राणभृतां भयंकराः समानभक्ताः श्वसृगा
ववृत मवाहिनी १२ पिबंति चाश्नंति च पत्र दुर्दृशाः ... निरीक्षमाणाः शनकैर्जहुर्नराः समुत्थितानृत्यकबंधसंकुले १४
लपन्नियाः १३ तथा तदायोधनमुग्रदर्शनं निशामुखे पितृपतिराष्ट्रवर्द्धनं निरीक्षमाणाः शनकैर्जहुर्नराः समुत्थितानृत्यकबंधसंकुले १४
अपेताविद्धसमहाहभूषणं निपातितं शक्रसमं महाबले रणाभिमन्युं ददृशुस्तदा जनाः व्यपोढहव्यं सदसीव पावकं १५ इति श्रीद्रोणपर्वण्यभिमन्यु
वधः समाप्तस्तात्र दुःखितमः ५० संजय उवाच तस्मिन्निहते वीरे सौभद्रे रथयूथपे विमुक्तरथसंनाहाः सर्वे निक्षिप्तकार्मुकाः १ उपोपविश्य
राजानं परिवार्य युधिष्ठिरं तदेव दुःखं ध्यायन्तः सौभद्रगतमानसाः २ ततो युधिष्ठिरो राजा विललाप सुदुःखितः अभिमन्यौ हते वीरे भ्रातुः पुत्रे महा
रथे ३ द्रोणानीकमसंबाधं मम प्रियचिकीर्षया भित्त्वा व्यूहं प्रविष्टोसौ गोमध्यमिव केसरी ४ यस्य शूरा महेष्वासाः प्रत्यनीकगता रणे प्रभग्ना
निवर्तते कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः ५ अत्यंतशत्रुरस्माकं येन दुःशासनः शरैः क्षिप्रं ह्यभिमुखः संख्ये विसंज्ञो विमुखीकृतः ६ स तीर्त्वा दुस्तरं वीरो द्रोणा
निकमहार्णवं ... सामर्षिकार्ष्णिः यामी वैवस्वतक्षयम् ७ कथं द्रक्ष्यामि कौंतेयं सौभद्रे निहते ऽर्जुनं सुभद्रां वा महाभागां प्रियं पुत्रमपश्यतीं ८
ह्राकमहारोपे मायवैनामनिकार्ष्णिः ...

द्रो॰ ५६ किंस्विदपमपेतार्थमश्लिष्टमसमंजसं तावुभौ प्रतिवक्ष्यामो हृषीकेशधनंजयौ ९ अहमेव तु संतप्ताः केशवार्जुनयोः प्रियकाम्यो
जयाकांक्षी कृतवानिदमप्रियं १० नखलु श्रोतुमतेशेषान्लोभान्मोहात्मवृत्तेते मधुलिप्सार्हिनापश्यप्रपातमहमारुरुक्षः ११ योहिभोज्येपुरस्का
र्यपानेषुशयनेषुच भूषणेषुचसोस्माभिर्बालेषुधिपुरस्कृत १२ कथंहिबालतरुणोयुद्धानामविशारदः सदश्वरथसंबाधे विषमे क्षेम
महेति १३ नोचेद्धिवयमप्येनंमहीमनुशयामहि वीभत्सोः कोपदीप्तस्य दग्धाः स्मपणावहृपा १४ अलुब्धो मतिमान्धीमान्क्षमावा
न्रूपवान्बली वपुष्मान्मानकृद्धीरः प्रियसत्यपराक्रमः १५ यस्यश्लाघंति विबुधाः कर्माण्यूर्जितकर्मणः निवातकवचाञ्जघ्ने कालकेया
श्चवीर्यवान् १६ महेंद्रशत्रवोयेनहिरण्यपुरवासिनः अक्ष्णोर्निमेषमात्रेणपौलोमाः सगणाहताः १७ परेभ्योप्यभयार्थिभ्यो योदत्ताभ
यंविभुः तस्यास्माभिर्नशकितस्त्रातुमप्यात्मजोबली १८ भयंतुसुमहत्प्राप्तंधार्तराष्ट्रान्महद्बलात् पार्थः पुत्रवधात्क्रुद्धः कौरवान्शोष
यिष्यति १९ क्षुद्रः क्षुद्रसहायश्च स्वपक्षक्षयकारकः व्यक्तंदुर्योधनोदृष्ट्वाशोचन्हास्यतिजीवितं २० नमेजयः प्रीतिकरो नराज्यंनचामरत्वे
नसुरैः सलोकता इमंसमीक्ष्याप्रतिवीर्यपौरुषंनिपातितंदेववरात्मजात्मजं २१ इतिद्रोणपर्वण्यभिमन्युवधे ५१ संजयउवाच अथै
नेकिलपरिक्लिष्टेकुंतीपुत्रेयुधिष्ठिरे कृष्णद्वैपायनस्तत्रेआजगाममहानृषिः २ अर्चयित्वायथान्यायमुपविष्टंयुधिष्ठिरः अब्रवीच्छोकसंतप्तो राम॰ ५८
भ्रातुःपुत्रवधेनच २ अधर्मयुक्तैर्बहुभिः परिवार्य महारथैः युध्यमानो महेष्वासैः सौभद्रो निहतो रणे २ बालश्चाबालबुद्धिश्च सौभद्रः पर
वीरहा अनुपायेन संग्रामे युध्यमानोविशेषतः ४ मयाप्रोक्तः सः संग्रामे द्वारंसंजनयस्वनः प्रविष्टे मत्तेयास्मिन्स्मसैन्यंतस्य शोकवान्ग्युस्समाकुलः
५ शमनेनावस्थिताग्छामितितंपानःपुनःपुनः संजयउ॰ तंतथाविलपंतंवैशोकव्याकुलमानसम् ६ उवाचभगवान्व्यासोयुधिष्ठिरमिदंवचः मा
सउवाच युधिष्ठिर महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद व्यसनेषुनमुह्यंतितादृशाभरतर्षभ ७ स्वर्गमेषगतः शूरः शत्रून्हत्वाबहून्रणे अका

लमहर्शोकमेकमत्वावैपुरुषोत्तमः ८ अनातिक्रमणीयोवैविधिरेषयुधिष्ठिर देवदानवगंधर्वान्मृत्युर्हरतिभारत ९ युधिष्ठिरउवाच
इमेवैपृथिवीपालाः शेरतेपृथिवीतले निहताः पृतनामध्येमृतसंज्ञामहाबला १० नागायुतबलाश्चान्येवायुवेगबलास्तथा तएते
निहताः संख्येतुल्यरूपानरैरणे ११ नैषांपश्यामिहंतारंप्राणिनांसंयुगेक्वचित विक्रमेणोपसंपन्नास्तेपोबलसमन्विता १२ जेतव्य
मितिचान्योन्यंयेषांनित्यंहृदिस्थिते अथचेमेहताः प्राज्ञाः शेरतेविगतायुषः १३ मृताइतिचशब्दोयंवर्ततेचतथैवतु इमेमृताम
हीपालाः प्रायशोभीमविक्रमाः १४ निश्चेष्टानिरभिमानाः शूराः शत्रुवशंगताः १५ राजपुत्राश्चसंरब्धावैश्वानरमुखंगताः अत्रमेसं
शयः प्राप्तः कुतः संज्ञामृताइति १६ कस्यमृत्युः कुतोमृत्युः कथंसंहरतेप्रजाः हरत्यमरसंकाश तन्मेब्रूहिपितामह १७ संजयउवाच तं
तथापरिपृच्छंतंकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं आश्वासनमिदंवाक्यमुवाचभगवानृषिः १८ व्यासउवाच अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपु
रातनं अकंपनस्यकथितंनारदेनपुरानृप १९ सचापिराजाराजेंद्रपुत्रव्यसनमुत्तमं अमह्यतमंलोकेमामवानितिमेमति २० तदहं
संप्रवक्ष्यामिमृत्योः प्रभवमुत्तमं ततस्त्वंमोक्ष्यसेदुःखात्स्नेहबंधनसंश्रयात् २१ समस्तपापराशिघ्नंशृणुकीर्तयतोमम धन्यमाख्या
नमायुष्यंशोकघ्नंपुष्टिवर्द्धनं २२ पवित्रमरिसंघघ्नंमंगलानांचमंगलं यथैववेदाध्ययनमुपाख्यानमिदंतथा २३ श्रवणीयंमहाराजप्रा
तर्नित्यंनृपोत्तमैः पुत्रानायुष्मतोराज्यमीहमानैः श्रियंतथा २४ पुराकृतयुगेतातआसीद्राजाह्यकंपनः सशत्रुवशमापन्नोमध्येसंग्राममूर्द्ध
नि २५ तस्यपुत्रोहरिर्नामनारायणसमोबले श्रीमान्कृतास्त्रोमेधावीयुधिशक्रोपमोबली २६ सपरैर्बहुभिः संख्येपरिवार्यरणाजिरे व्यसृजच्चशरानस्त्रा
ण्यथसर्वशः २७ शोकेनहतस्तेनसेनामध्येपतितः प्रतापवान् ... स्वर्णाङ्गदधरः सत्वंसमागतः कृत्स्नशत्रुकुलानल २८ अजेगामाथदेव
र्षिर्नारदोस्यसमीपतः सतुराजामहाभागोदृष्ट्वादेवर्षिसत्तमं २९ पूजयित्वायथान्यायंकथामकथयत्तदा तस्यसर्वंसमाचष्टयथावृत्तंनरे

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्रो० स्याः ३० शत्रुभिर्विजयं प्राप्य पुत्रस्य च वचे तथा मम पुत्रो महावीर्यः स्वर्विभु समद्युति ३१ शत्रुभिर्बहुभिः संख्ये पराक्रम्य हतो वली
५५ शत्रुभिर्बहुभिः संख्ये पराक्रम्य हतो वला ३२ कथं पश्ये सुमे तनुकिवीर्यबलयोऽभवः एतदिच्छामि तत्वेन श्रोतुं मतिमतां वर ३३ तेस्य तद्
वचनं श्रुत्वा नारदो वरदः प्रभुः आख्यानमिदमाचष्ट पुत्रशोकापहं महत् ३४ नारद उवाच शृणु राजन् महाबाहो आख्यानं बहुवि
स्तरं यथावृत्तं श्रुतं चैव मया पृथिवीपाधिप ३५ प्रजाः सृष्ट्वा तदा ब्रह्मा आदिसर्गे पितामहः असंहृतमहोतेजा दृष्ट्वा जगदिदं प्रभुः
३६ तस्य चिंता समुत्पन्ना संहारं प्रति पार्थिव चिंतयन्नह्य सो वेद संहारं वसुधाधिप ३७ तस्य रोषान्महाराज खेभ्योग्निरुदतिष्ठत तेन
सर्वा दिशो व्याप्ता सांतर्देशा दिधक्षिता ३८ ततो दिवं भुवं खं च ज्वालामालासमाकुलं चराचरं जगत्सर्वं ददाह भगवान् प्रभु ३९
ततो हतानि भूतानि चराणि स्थावराणि च महता क्रोधवेगेन त्रासयन्निव वीर्यवान् ४० ततो हरो जटी स्थाणुर्निशाचरपतिः शि
वः जगाम शरणं देवं ब्रह्माणं परमेष्ठिनं ४१ तस्मिन्नापतिते स्थाणौ प्रजानां हितकाम्यया अब्रवीत् परमो देवो ज्वलन्निव महामुनि
४२ किं कुर्म काम कामाहि कमाज्जातोसि पुत्रक करिष्यामि प्रियं सर्वं ब्रूहि स्थाणो यदिच्छसि ४३ इति द्रोणपर्वणि १ स्थाणु
रुवाच प्रजासर्गनिमित्तं हि कृतो यत्नस्त्वया विभो त्वया सृष्टाश्च वृद्धाश्च भूतग्रामाः पृथग्विधाः १ तास्तवेह पुनः क्रोधात्प्रजा दह्यं द्रो०
ति सर्वशः ता दृष्ट्वा मम कारुण्यं प्रसीद भगवन् प्रभो २ ब्रह्मोवाच संहर्तुं न च मे कामो एतदेवमवेदिति पृथिव्या हितकाम्यया ततो मां ५५
मन्युराविशत् ३ इयं हि मां सदा देवी भारार्ता समचूचुदत् संहारार्थं महादेव भारेणाभिहता सती ४ ततोऽहं नाधिगच्छामि तथ्यं बहुवि
धं तदा संहारमप्रमेयस्य ततो मां मन्युराविशत् ५ रुद्र उवाच संहारार्थं प्रसीदस्व मा क्रुधो विबुधाधिप मा प्रजाः स्थावराश्चैव जंगमा
श्च मनीनशत् ६ तव प्रसादाद्भगवन्निदं वर्तेत्रिधा जगत् अनागतमतीतं च यच्च संप्रति वर्तते ७ भगवन् क्रोधसंदीप्तः क्रोधाद ग्नि

समासृजत् स दहत्यश्मकूटानि द्रुमांश्च सरितस्तथा ८ पल्वलानि च सर्वाणि सर्वं चैव तृणोलपाः स्थावरं जंगमं चैव निःशेषं कुरुते जग
त् ९ प्रसादं भगवन् संतु रोषो न स्याद्वरो मम सर्वे हि सृष्टा नश्यंति तव देव कथं चन १० तस्मान्निवर्ततां तातं तेजस्त्वय्येव हवेलायतां
तत्सयथ देवप्रधंशं प्रजानां हितकाम्यया ११ यथेमे प्राणिनः सर्वे निवर्तेरंस्तथा कुरु अभावं नेह गच्छेयुरुत्सन्नजननाः प्रजाः १२ आदि
देवनियुक्तोस्मि त्वया लोकेषु लोककृत् मा विनश्येज्जगन्नाथ जगत् स्थावरजंगमं १३ प्रसादाभिमुखं देवं तस्मादेवं ब्रवीम्यहं नारद उ
वाच श्रुत्वा हि वचनं देवः प्रजानां हितकारणं तेजः संधारयामास पुनरेवात्तरात्मनि १४ ततोऽग्निमुपसंहृत्य भगवान् लोकसत्कृतः
प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च कथयामास वै प्रभुः १५ उपसंहरतस्तस्य तमग्निं रोषजं तथा प्रादुर्बभूव विश्वेभ्यो गोभ्यो नारी महात्मनः १६ कृष्णा रक्ता
तथा पिंगा रक्तजिह्वास्यलोचना कुंडलाभ्यां च राजेंद्र तप्ताभ्यां तप्तभूषणा १७ सा निःसृत्य तथा खेभ्यो दक्षिणां दिशमाश्रिता स्मय
माना च सावेक्ष्य देवौ विश्वेश्वरावुभौ १८ तामाहूय तदा देवो लोकादिनिधनेश्वरः मृत्यो इति महीपाल जहि चेमाः प्रजा इति १९ त्व
हि संहारबुध्याथ प्रादुर्भूता रुषा मम तस्मात्संहर सर्वास्त्वं प्रजाः सजडपंडिता २० मम त्वं हि नियोगेन ततः श्रेयो ह्यवाप्स्यसि एव
मुक्ता तु सा तेन मृत्युः कमललोचना २१ दध्यौ चात्यर्थमबला प्रहरोद स्वसुस्वरं पाणिभ्यां प्रतिजग्राह तान्यश्रूणि पितामहः २२ सर्वभू
तहितार्थाय तां चाप्यनुनयत्तदा इति द्रोणपर्वणि मृत्युप्रजापतिसंवादे ५३ नारद उवाच विनीय दुःखमबला आत्मन्येव प्रजापतिं
उवाच प्रांजलिर्भूत्वा लतेवावर्जिता पुनः १ मृत्युरुवाच त्वया सृष्टा कथं नारी ईदृशी वदतां वरः क्रूरं कर्माहितं कुर्यां तदेव किमु जानती २
बिभेम्यहमधर्माद्धि प्रसीद भगवन् प्रभो प्रियान् पुत्रान् वयस्यांश्च भ्रातॄन् मातॄः पितॄन् पतीन् ३ अपध्यास्यंति मे देव मृतास्तेभ्यो बिभेम्य
हं कृपणानां हि रुदतां ये पतंत्यश्रुबिंदवः ४ तेभ्योऽहं भगवन् भीता शरणं त्वामिहागता यमस्य भवनं देव गच्छेयं न सुरोत्तम ५ कायेन वि
नयोपेता मूर्ध्ना हस्ताग्रविनता एतदिच्छाम्यहं कामं त्वत्तो [illegible] ६ इच्छेयं [illegible] प्रजेश्वरा मादिशो मवो देवतं

द्रो॰ मद्यंतमवनूमभो ७ नपाधुक्त्वागमिष्यामि धेनुकाश्रममुत्तमं तत्रतप्स्येतपस्तीव्रंतवैवाराधनेरता ८ नहिशक्ष्यामिदेवेश प्रा
५६ णान्प्राणानृतां भिषान्‌ हर्त्तुंविलपमानानामप्रमीरधिरत्तमं ९ ब्रह्मोवाच मृत्योःसंकल्पितासितंप्रजासंहारहेतुना गच्छसंहारसर्वा
स्त्वंप्रजामातेविचारणा १० भविता त्वेतदेवंहि नैतज्जात्वन्यथा भवेत भवतीनस्थितालोकेकुरुष्ववचनंममं ११ नारदउवाच एवमु
क्तानवन्मीताप्रांजलिर्भगवन्मुखी संहारेनाकरोद्बुद्धिं प्रजानांहितकाम्यया १२ तस्मामासीत्तदादेवः प्रजानामीश्वरेश्वरः प्रसादं
चागमद्ब्रह्मा स्वमात्मनैवप्रजापति १३ स्मयमानश्चदेवेशोलोकान्सर्वानवेक्षच लोकास्त्वासन्यथापूर्वं दृष्टास्तेनापमन्युना
१४ निवृत्तेरोषेतस्मिंस्तुभगवत्यपराजिते साकन्याविजगामाथसमीपात्तस्यधीमतः १५ अपसृत्याप्रतिश्रुत्यप्रजासंहर
णांतदा त्वरमाणाचप्राजेंद्रमृत्युर्द्धेनुकमभ्यगात १६ सातत्रपरमंतीव्रंचचारव्रतमुत्तमं सातदाह्येकपादेनतस्थौपद्मानि
षोडश १७ पंचाब्दानितुकारुण्यात्प्रजानांतुहितैषिणी इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यः संनिवर्त्यसा १८ ततस्त्वेकेनपादेनपुनरन्यानिपा
र्थिव सप्तवै तस्थौपद्मानि द्वेचसप्त वैकंचपार्थिव १९ ततःपद्मायुतंतातमृगैः सहचचारसा पुनर्गत्वाततोनंदांपुण्यांशीता
मलोदकां २० अप्सुवर्षसहस्राणिचचारनियमंपुनः धारयित्वातुनियमंनंदायांवीतकल्मषा २१ तपोविशेषैर्बहुभिःकर्षयंती राम॰
हमात्मनः ततोगतातुसागंगांमहामेरुंचकेवले २२ तस्थौचाश्मेवनिश्चेष्टाप्राणायामपरायणा पुनर्हिमवतोमूर्ध्नियत्रदेवाःपुरायजन् २३ ५६
तत्रांगुष्ठेनसातस्थौनिखर्वंपरमाशुभा पुष्करेष्वथगोकर्णेनैमिषेमलयेतथा २४ अपाकर्षत्स्वकंदेहंनियमैर्मनसःप्रियैः अनन्यदेवता
नित्यंदृढभक्तापितामहे २५ तस्थौपितामहंचैवतोषयामासधर्मतः ततस्तामब्रवीत्प्रीतोलोकानांप्रभवोऽव्ययः २६ सौम्येनमनसाराजन्प्रीतःप्री
तमनास्तदा मृत्योकिमिदमत्यंतंतपांसिचरसीतिह २७ ततोऽब्रवीत्पुनर्मृत्युर्भगवंतंपितामहं नाहंहन्यांप्रजादेवस्वस्थाश्चाक्रोशतीस्तथा २८

एतदिच्छामिसर्वेशत्वत्तोभ्रमहेप्रभो अधर्मेणापभीतास्मिततोहंतपआस्थिता २९ भीतायाश्चमहाभागप्रयच्छाभयमव्ययं आर्त्ताचाना
गसानारीयाचामिभवमेगतिः ३० तामब्रवीत्ततोदेवोभूतभव्यभविष्यवित् अधर्मोनास्तितेमृत्योसंहरंत्याइमाःप्रजाः ३१ मयावोक्तंमृषाभद्रे
भवितानकथंचन तस्मात्संहरकल्याणिप्रजाःसर्वाश्चतुर्विधाः ३२ धर्मःसनातनश्चत्वांसर्वथापावयिष्यति लोकपालोयमश्चैवसहा
याव्याधयस्तथा ३३ अहंचविबुधाश्चैवपुनर्दास्यामतेवरं यथात्वमेनसामुक्ताविरजाःख्यातिमेष्यसि ३४ सैवमुक्तामहाराजकृतांज
लिरिदंविभुं पुनरेवाब्रवीद्वाक्यंप्रसाद्यशिरसातदा ३५ यद्येवमेतत्कर्त्तव्यंमयानस्याद्विनाप्रभो तवाज्ञामूर्ध्निमेन्यस्तायत्तेवक्ष्यामितच्छृणु
३६ लोभःक्रोधोऽभ्यसूयेर्ष्याद्रोहोमोहोह्यह्रीर्हिनो अन्योन्यपरुषाचैवदेहंभिंद्युःशरीरिणां ३७ ब्रह्मोवाच तथाभविष्यतेमृत्योसाधु
संहरवैप्रजाः अधर्मस्तेनभवितानाध्यास्याम्यहंशुभे ३८ यानश्रुविंदून्करेसमासतेतेव्याधयःप्राणिनामात्मजाता तेमारयिष्यंतिनरान्
गतासून्नाधर्मस्तेभवितामास्मभैषीः ३९ नाधर्मस्तेभविताप्राणिनांवै त्वंवैधर्मस्त्वंहिधर्मस्यचेशा धर्म्याभूत्वाधर्मनित्याधरित्री तस्मात्प्राणान्सर्व
थेमान्नियच्छ ४० सर्वेषांवैप्राणिनांकामरोषौसंत्यज्यातःसंहरस्वेहजीवान् एवंधर्मस्त्वांभविष्यत्यनंतोमिथ्यावृत्तान्मारयिष्यत्यधर्मः ४१ तेना
त्मानंपावयस्वात्मनावै पापेनात्मानंमज्जयिष्यत्यसत्या तस्मात्कामंरोषमप्यागतंतेसंत्यज्यातःसंहरस्वेहजीवान् ४२ नारदउवाच सैवभी
तामृत्युसंज्ञोपदेशाच्छापाद्भीताबाढमित्यब्रवीत्तं साचप्राणान्प्राणिनामंतकाले कामक्रोधौप्रास्यहरत्यसक्ता ४३ मृत्युस्तेषांव्याधयस्तत्प्रसू
ताव्याधीरोगोरुज्यतेयेनजंतुः सर्वेषांचप्राणिनांप्रायणांते तस्माच्छोकंमाकृथानिःफलंत्वं सर्वेदेवाःप्राणिनांप्रायणांतेगत्वावर्त्तंतेसंनिवृत्ता
स्तथैव ४५ एवंसर्वेप्राणिनांतत्रगत्वावर्त्तंतेदेवतावत्तुराजसिंह वायुर्भीमोभीमनादोमहौजाभेत्तादेहान्प्राणिनांसर्वगोसौ ४६ नैवा
वृत्तिर्नैवनिवृत्तिरस्यायात्यनंतोनैवविशिष्टः सर्वेदेवामर्त्यसंज्ञाविशिष्टास्तस्मात्पुत्रंमाशुचोराजसिंह ४७ स्वर्गंप्राप्तोमोदतेते

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

शा॰ तन्नृगोतिसंरम्भान्नृबाह्लीकानवाप्य स इक्ष्वाकुःसंगतः पुण्यकृद्भिर्यथामत्सुदैवरिष्टा प्रजानां ४८ प्राप्ते काले हृतोत्रीपपथ्यानस्मै
५७ कृतान्प्राणाहरान्प्रजानां आत्मानं वे प्राणिनो प्रतिसर्वेनेनमृत्युर्दैवर्याणि हिंनस्ति ४९ तस्मान्मृतानानुशोचतिधीरानमृत्युं ज्ञात्वानिश्च
यं नमसः दृष्ट्वा इत्यपदिष्टे तन्नृतानि हिह्रापुत्रान्स्यानुशोकमा मूर्च्छसे ५० वैशंपायन उवाच एतच्छ्रुत्वा यथावद्दर्शिता नारदेन प्रकाशि
तं उवाचाकम्पनो राजा मृत्युःस्वाधुनारदेनतस्य ५१ स पेतशोकः प्रीतोस्मि भगवन्नृषिसत्तम श्रुत्वेतिहासं त्वत्तः कृतार्थोस्मि नारद ५२
तथोक्तो नारदस्तेन शत्रुनृषिवरोत्तमः जगाम नृहनं शांधदे अरिरमितात्मवान् ५३ पुण्यप्रभवः श्रेयःप्रथममापुष्य मे वद श्रुत्वेति
हासमेतं हा श्रव्यं प्राप्ते तदा ५४ एतं दृष्ट्वा परं श्रुत्वा तेरा राजा युधिष्ठिरः तत्र तं मेव वित्ताप प्रगांवपरां गतिं ५५ समासीसोमहा
वीर्यः स्वर्गलोकं महारथः अभिमन्युः परान्हत्वा प्रमुखे सर्वधन्विनां ५६ युध्यमानो महेष्वासो हत शोभिमुखोरणे अभिनाराय्या
न्माधनुषा तु महारथः ५७ विसृज्यासौ मर्त्यस्तु स पुनस्तत्र लोपते तस्मान्मां एतिकृत्वा प्रीतम्भिःसह पाण्डव ५८ अप्रमत्तःसमत्तद्वा शीघ्र
यो त्रैश्च पाकम्य द्रोणार्घम्प्रमजापति मन्युसंवादः ५४ संजय उ॰ कृत्वा मृत्युसमुत्पत्तिं कृष्णेनपद्मानिबंध्मे राजःपुनर्वाक्यम्
साधुनमध्याब्रवीत् १ युधिष्ठिर उवाच गुरवःपुण्यकर्माणः श्रुत्वाप्रतिमविक्रमाः स्थाने राजर्षयो ब्रह्मस्तत्रनयाःसत्यवादिनः २ भूयप
वतुमात ये दिव्वोभिरभिसहय राजर्षयोगपुण्यानां नामप्राह्यस्य पकस्यिभिः ३ किंप्यो दृश्यिणा दत्ताः केष्व स्तपमहात्मभिः राजर्षिभिस्तु शा॰
त्र कृद्रिस्म हवानुभवान्प्रवान्मे ४ अस्ति श्रितस्य नृपतेः पुत्रः सृञ्जयो नाम नामतः सखायौ तस्य चैवोभौ ऋषी पर्वतनारदौ ५ तौ कदाचिद्गृ ५७
हं तस्य प्रविष्टौ तत्रिदृक्षया विधिवच्चार्चितौ तेन प्रीतौ तत्रोषतुःसुखं ६ तं कदाचित्सुखासीनं ताभ्यां सह शुचिस्मिता दुहिताभ्यागमत्कन्या
सृञ्जयं वरवर्णिनी ७ तयाभिवादितः कन्यामभ्यनन्दयथाविधि तत्सलिंगाभिरांशीर्भि राशिभि रभितःस्थिता ८ तां निरीक्ष्याब्रवीद्वा
क्यं पर्वतः प्रहसन्निव कस्येयं चंचलापांगा सर्वलक्षणसंमता ९ उताहो भाः स्विदर्कस्य ज्वलनस्य शिखा त्वियं श्रीर्ह्रीः कीर्तिर्धृतिःपुष्टिःसि

द्धिश्चंद्रमसःप्रभा १० एवं ब्रुवाणं देवर्षिं नृपतिः संजयो ब्रवीत् ममेयं भगवन्कन्या मत्तो वरमभीप्सति ११ नारदस्त्वब्रवी देनं देहि म
ह्यमिमां नृप भार्यार्थं सुमहच्छ्रेयः प्राप्नुं चेदिच्छसे नृप १२ ददानीत्येव संहृष्टः संजयः प्राह नारदं पर्वतस्तु सुसंक्रुद्धो नारदं वाक्यमब्र
वीत् १३ हृदयेन मया पूर्वं वृत्तां वै वृत्तवानसि यस्माद्वृतात्वया विप्र मा गाःस्वर्गं यथेप्सया १४ एवमुक्तो नारदस्तमुवाचोत्तरं व
चः मनोवाग्बुद्धिसंभाषा दत्ता द्वी च कृतं वकं १५ पाणिग्रहणमंत्राश्च प्रथितं वरलक्षणं न त्वेषा निश्चिता निष्ठा निष्ठा सप्त
पदा स्मृता १६ अनुत्पन्नेव कार्यार्थे मां त्वं व्याहृतवानसि तस्मात्त्वमपि न स्वर्गं गमिष्यसि मया विना १७ अन्योन्यमेवं शप्त्वा तौ तस्थतुस्तत्र
तौ तदा अथ सोपि नृपो विप्रान्पानाच्छादनभोजनैः १८ पुत्रकामः परं शक्त्या प्रयत्नाद्युपाचरत्सदा वै तस्य प्रसन्ना विप्रेन्द्राः कदाचि
त्प्रभवः १९ तपस्स्वाध्यायनिरता वेदवेदांगपारगाः सहिता नारदं प्राहुर्देह्यस्मै पुत्रमीप्सितं २० तथेत्युक्ता द्विजैः प्रोक्तः संजयं नार
दो ब्रवीत् तुभ्यं प्रसन्ना राजर्षे पुत्रं याचन्ति ब्राह्मणाः २१ वरं वृणीष्व भद्रं ते यादृशं पुत्रमिच्छसि तथोक्तः प्रांजलिः राजा पुत्रं वव्र
गुणान्वितं २२ यशस्विनं कीर्तिमन्तं तेजस्विनमरिंदम यस्य मूत्रं पुरीषं च क्लेदः स्वेदश्च कांचनं २३ सुवर्णष्ठीविरित्येव तस्य नामाभव
त्कृतं तस्मिन्वरप्रदानेन प्रवृद्धो मितिवर्धने २४ कारयामास नृपतिः सौवर्णं सर्वमीप्सितं गृहप्राकारदुर्गाणि ब्राह्मणावसथान्य
पि २५ शय्यासनानि यानानि स्थालीपिठरभाजनं तस्य राज्ञोपि यद्वेश्म बाह्यं चाभ्यन्तरं च यत् २६ सर्वं तत्कांचनमयं कालेन परिवर्धि
ते अथ दस्युगणाः श्रुत्वा दृष्ट्वा चैनं तथाविधं २७ संभूय तस्य नृपतेः समारब्धाश्चिकीर्षितुं केचित्तत्राब्रुवन् राज्ञः पुत्रं गृह्णीम वै पितुः २८
सोऽस्याकरः कांचनस्य तत्र यत्नं चराम हे ततस्ते दस्यवो लुब्धाः प्रविश्य नृपतेर्गृहं २९ राजपुत्रं ततो जह्रुः सुवर्णष्ठीविनं बलात् गृहीत्वेनम
नुपायज्ञा नारण्यं ये गता नृप ३० हत्वा विशस्य चाप्येनं लुब्धा न ददृशुः किंचन तस्य प्राणा विनिर्मुक्ताः नष्टं तद्वरकारणं ३१ हतं व

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

रा॰ न्योसजेघुम्हुरवोविचेतसः हत्वापारसंरनष्टाःकुमारंचाड़तंभुवि ३२ अस्मिन्भागतायोगेनरकुरुष्वकाशिनः तेहत्वानिहते
५८ पुत्रेवरहंतंमहातपा ३३ विललापसुदुःखार्तोवत्साकरांतःकः विलपंतनिशम्याथपुत्रशोकहतंनृप ३४ मत्स हंसतरेवर्षिन्नो
रहमसमन्त्रिणौ उवाचचैनंदुःखार्तंविलपंतमचेतसं ३५ सजपनाशोमेमतान्तेचावतुमित्रिः कामानामविनमस्तस्तजपेह
माश्यसि ३६ यममैवेतवपगेहेत्रषितात्रमवारिन ऋविन्निंप्रमतंतेचेन्मंतंस्जपस्तुम ३७ संचत्तौपाजपामासमहैया
वेद्बृहस्पतेः ऋस्मेराजर्षेयमारहूनेसनगवाश्मपु ३८ हेमहिमवतःपार्श्वपिपलोविविधेम वैःपमसंमहामरुद्गणाबृहस्पतिपुरोग
मा ३९ देवाविश्वसृजःपार्श्वेपजनौतेसमासते यत्तवागस्तोवर्णाःसिद्धाश्रमसहिरेयः ४० यम्मसंवेतरापत्रमनोभिप्राय
गंक्षुवि कामतोनुभुजर्विमाःसर्वेवान्नार्थिनोद्विजाः ४१ पयोरधिंघृतंहोंडंमसंभोज्यंचशोभने यम्यपतेष्ठमवेधुवाशाम्पा
मरगानिद्धु ४२ रेक्षितास्पतिष्ठंतेममतष्ठवेदपारगान् मेरुतःपौवेद्याभमंहतसानन्ना हे ४३ आविक्तितस्यराजर्षेविवेदेवाः
सभासदःपमस्त्राःपवृतागसादस्याममसंप्र ४४ हविर्भिस्तर्पितायेनसम्युक्तमे द्विवौकसःनृपारणाचपिहरणांचदेवा
नांचराजाविनो ४५ ममवृष्फतिमुरवैःसर्वैःसनेत्वसंपदा शपनासनपानानिस्वर्णानाशाम्बुवस्त्रजाः ४६ तत्सर्वमभितेविप्र
रत्नैर्विप्रैश्चसुखप्रदा सोनुथातस्तुराजेणमजाहकानानिरामयाः ४७ ममहत्वानोजितानृलोकान्गतःपुण्यकृतोतपान् सप्रजःसन
यामात्यःसदारापत्यवान्धव ४८ योवनेनमहत्साक्षमंहतोएनमेनवशात् सर्वेममारस्तजपवेतुभेतृतरस्तपा ४९ पुत्रासुरा॰ राम॰
तांस्तुभ्यमापुत्रमनुतपथा अपवानमराजितप्रमतिष्ठेमितिव्याहरन् ५० इतिश्रीलापवेतिशोऽध्यायजेमोपाख्याने ५५ नारदउ॰ ५८
अहोत्तनामराजानमनेस्तजपसुतुम पुकगारमशंसतमर्गोरभिवाह्निनु १ यमाध्यागसंधर्मेणाहविगतलस्योहितान् अ

षष्टसात्मनःभ्रेयःश्रुत्वातेषांमतेस्थितः २ प्रजानांपालनधर्मोदानमिःस्पाहिषत्र्यपुःएतत्सहोत्रोवितापवर्गोगोष्ठःदृनागमं ३
चमैगाराधयन्देवान्वाशौःपात्रन्ननृजपंततथा सर्वाणपितृभूतानिस्वगुणोत्यंजपत ४ यःभुक्तेमावसुमतांद्रेष्टाटविकव
जितां यस्मिन्वर्षेपजौमोहिरणंपरिवत्सरान् ५ हैरण्यास्तत्रवाहिन्युःसेविरण्योमवहन्नुपुरा गृहानकक्कटकोश्चेवमत्स्याश्च
विविधान्बहून् ६ कामावर्षतिपर्जन्योमोरूपाणिविविधानिव सौवर्णानमपमेपानिवाप्यस्कोशमनिता ७ सहस्रहस्तबाम
नानकुम्भान्कान्मकरकछपान् सोवर्णांश्चिहितान्हृष्ट्वा ततोत्स्मयतवेतसा ८ तत्सुवर्णमपयंतराजर्षिःकुरुजांगले इजानो
वितनेयज्ञेब्राह्मणेभ्योसमन्वत ९ सोश्वमेधसहस्रेणराजसूयशतेनच पुण्यैःक्षत्रियपयेतेश्चमभूतवरदक्षिणैः १० काम्यनैमित्ति
काजस्रैरिष्टांगतिमवाप्तवान् सचेन्ममारसृंजयचतुर्भद्रतरस्तथा ११ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यमापुत्रमनुतप्यथा अपज्वानमद
क्षिणमभिश्चमेतिव्याहरन् १२ इत्याप्रवेणिषोडशराजकीये ५६ नारदउवाच राजानंपौरवंवीरंमृतंसृंजयशुश्रुम सहस्रंयःस
हस्राणांश्वेतानश्वानवासृजत् तस्याश्वमेधेराजर्षेर्देशाद्देशात्समेयुषां १ शिक्षाक्षरविधिज्ञानांनाभवत्संख्यधिपाश्रिता वेदविद्या
व्रतस्नाताबदान्याःप्रियदर्शनाः २ सुभिक्षाच्छादनगृहाःसुशय्यासनवाहनाः नटनर्तकगंधर्वैःपूर्णैकैर्वर्धमानकैः ३ नित्यो॰योगेषु
क्रीडद्भिस्तत्रस्मापरिहर्षिताः यज्ञेयज्ञेयथाकालंदक्षिणाःसोत्यकालयत् द्विपादशसहस्राख्यामत्ताः कांचनभाः सध्वजाः सपता
काम्रथाहेममयास्तथा ५ यःसहस्रंसहस्राणिकन्याहेमविभूषिताः धुर्यजाश्चगजाह्वाः सगरहक्षेत्रशताः ६ शतंशतसह
स्राणिस्वर्णमालामहात्मनां गवांसहस्रानुचरान्दक्षिणामसकालयत् ७ हेमशृंग्योरौप्यखुराःसवत्साःकांस्यदोहनाः दासीदा
सखरोष्ट्रांश्चप्राजाविकंबहु ८ रत्नानांविविधानांचविविधांश्चान्नपर्वतान् तस्मिन्संविततेयज्ञेदक्षिणामसकालयत् ९

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो॰ ५८

तत्रास्य गाथा गायंति ये पुराणविदो जनाः अंगस्य यजमानस्य स्वधर्मोपार्जिताः शुभाः १० गुणैरभ्युच्छ्रितः कृतबलस्सास्तन्माविकाधिकाः
स चेन्ममार सृंजय चतुर्भद्रतरस्त्वया ११ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येत्युदाहरत् १२ इ-
ति द्रोणपर्वणि षोडशराजिके ५६ नारद उवाच शिबिमौशीनरं चापि मृतं सृंजय शुश्रुम य इमां पृथिवीं सर्वां चर्मवत्समवे-
ष्टयन् १ साद्रिद्वीपार्णववनां रथघोषेण नादयन् स शिबिर्विवरीन्नित्यं मुख्यान्निघ्नन्सपत्नजित् २ तेन यज्ञैर्बहुविधैरिष्टं पर्याप्तदक्षि-
णैः स राजा वीर्यवान्धीमान्वाप्य वसु पुष्कलं ३ सर्वमूर्धाभिषिक्तानां संमतः सोऽभवद्युधि अयजच्चाश्वमेधैर्यो विजित्य पृ-
थिवीमिमां ४ निरर्गलैर्बहुफलैर्निष्ककोटिसहस्रदः हस्त्यश्वपशुभिर्धान्यैर्मृगैर्गोऽजाविभिस्तथा ५ विविधां पृथिवीं पुण्यां शिबिर्ब्राह्म-
णसात्करोत् यावन्त्यो वर्षतो धारा यावन्त्यो दिवि तारकाः ६ यावन्तः सिकता गांग्यो यावन्मेरोर्महोपलाः उदन्वति च यावन्ति रत्नानि प्राणि-
नोऽपि च ७ तावतीरददाद्गा वै शिबिरौशीनरोऽध्वरे नोद्यन्तारं धुरं तस्य कंचिदन्यं प्रजापतिः ८ भूतं भव्यं भवन्तं वा नाध्यगच्छन्नरोत्तमं तस्यासन्वि-
विधा यज्ञाः सर्वकामैः समन्विताः ९ हेमयूपासनगृहा हेमप्राकारतोरणाः शुचिस्वाद्वन्नपानाश्च ब्राह्मणायुतपूरिताः १० नानाभक्ष्यैः
प्रियकथाः पयोदधिमहाह्रदाः तस्यासन्यज्ञवाटेषु नद्यः शुभ्रान्नपर्वताः ११ पिबत स्नात खादध्वमिति यत्रोच्यते जनाः यस्मै प्रादाद्वरं रुद्र- द्रो॰ ५८
स्तुष्टः पुण्येन कर्मणा १२ अक्षयं ददतो वित्तं श्रद्धा कीर्तिस्तथा क्रियाः यथोक्तमेव भूतानां प्रियत्वं स्वर्गमुत्तमं १३ एतान्लब्ध्वा वरानिष्टा-
ञ्शिबिः काले दिवं गतः स चेन्ममार सृंजय चतुर्भद्रतरस्त्वया १४ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः अयज्वानमदाक्षिण्य-
मभिश्वैत्येत्युदाहरत् १५ द्रोणपर्वणि षोडशराजिके ५८ नारद उवाच रामं दाशरथिं चैव मृतं सृंजय शुश्रुम यं प्रजा अन्वमोद-
न्त पिता पुत्रानिवौरसान् १ असंख्येया गुणा यस्मिन्नासन्नमिततेजसि यश्चतुर्दश वर्षाणि निदेशात्पितुरच्युतः २ वने वनितया सार्धं

अवसल्लक्ष्मणाग्रजः जघान च जनस्थाने राक्षसान्मनुजर्षभः ३ तपस्विनां रक्षणार्थं सहस्राणि चतुर्दश तत्रैव वसतस्तस्य रावणो
नाम राक्षसः ४ जहार भार्यां वैदेहीं संमोह्यैनं सहानुजं तमागस्कारिणं रामः पौलस्त्यमजितं परैः जघान समरे क्रुद्धः पुरेव त्र्यंबकोंऽधकं ५
सुरासुरैरवध्यं तं देवब्राह्मणकंटकं ६ जघान स महाबाहुः पौलस्त्यं सगणं रणे सप्रजानुग्रहं कृत्वा त्रिदशैरभिपूजितः व्याप्य कृत्स्नं जगत्की-
र्त्या सुरर्षिगणसेवितः ६ स प्राप्य विविधान्यज्ञान्सर्वभूतानुकंपकः आजहार महायज्ञान्प्रजा धर्मेण पालयन् ७ निरर्गलं सजारूथ्यम-
श्वमेधशतं विभुः आजहार सुरेशस्य हविषा मुदमाहरन् अन्यैश्च विविधैर्यज्ञैरीजे बहुगुणैर्नृपः १० क्षुत्पिपासे जिगाय स सर्वरो-
गांश्च देहिनां सततं गुणसंपन्नो दीप्यमानः स्वतेजसा ११ अति सर्वाणि भूतानि रामो दाशरथिर्बभौ ऋषीणां देवतानां च मानु-
षाणां च सर्वशः १२ पृथिव्यां सह वासोऽभूद्रामे राज्यं प्रशासति नाहीयत तदा प्राणः प्राणिनां न तदन्यथा १३ प्राणापानसमाना-
श्च रामे राज्यं प्रशासति पर्यदीप्यन्त तेजांसि तदानर्थाश्च नाभवन् १४ दीर्घायुषः प्रजाः सर्वा युवा न म्रियते तदा वेदैश्चतुर्भिः सुप्रीताः
प्राप्नुवन्ति दिवौकसः १५ हव्यं कव्यं च विविधं निष्पूर्तं हुतमेव च अदंशमशका देशा नष्टव्यालसरीसृपाः १६ नाप्सु प्राणभृतां मृत्यु-
र्नाकाले ज्वलनोऽदहत् अधर्मरुचयो लुब्धा मूर्खा वा नाभवंस्तदा १७ शिष्टेष्टप्राज्ञकर्माणः सर्ववर्णास्तदाभवन् स्वधां पूजां च रक्षोभि-
र्जनस्थाने प्रणाशिते १८ प्राणान्निहत्य रक्षांसि पितृदेवेभ्य ईश्वरः सहस्रपुत्राः पुरुषाः दशवर्षशतायुषः १९ न च ज्येष्ठाः कनिष्ठेभ्य-
स्तदा श्राद्धानि कारयन् श्यामो युवा लोहिताक्षो मत्तमातंगविक्रमः २० आजानुबाहुः सुमुखः सिंहस्कंधो महाबलः दशवर्षसहस्राणि द-
श वर्षशतानि च २१ सर्वभूतमनःकान्तो राज्यं रामोऽकारयत् रामो रामो राम इति प्रजानामभवत्कथा २२ रामाद्रामं जगदभूद्रामे रा-
ज्यं प्रशासति चतुर्विधाः प्रजा रामः स्वर्गं नीत्वा दिवं गतः २३ आत्मानं संप्रतिष्ठाप्य राजवंशमिहाष्टधा स चेन्ममार सृंजय चतुर्भद्रतर-

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो· रत्नया २४ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथा अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येत्युदाहरन् २५ इति द्रोणपर्वणि षो
६० डशराजिके ५९ नारद उवाच भगीरथं च राजानं मृतं सृंजय शुश्रुम येन भागीरथी गंगा चयनैः कांचनैश्चिता १ यः
सहस्रं सहस्राणां कन्या हेमविभूषिताः राज्ञश्च राजपुत्रांश्च ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत २ सर्वा रथगताः कन्या रथाः सर्वे चतुर्युजः रथे र
थे शतं नागाः सर्वे वै हेममालिनः ३ सहस्रमश्वा एकैकं राजानं पृष्ठतोन्वयुः अश्वे अश्वे शतं गावो गावां पश्चादजाविकं ४ तेना
कीर्णा जनौघेन दक्षिणां भूयसीं हरन् उपह्वरे निवसतः तस्यांके निषसाद ह ५ तथा भागीरथी गंगा उर्वशी चानवत्सरा दुहि
तृत्वं गता तातः पुत्रत्वमगमत्तदा ६ तं तु गाथा जगुः प्रीता गंधर्वाः सूर्यवर्चसः पितृदेवमनुष्याणां शृण्वतां वल्गुवादिनः ७ भ
गीरथं यजमानमैक्ष्वाकुं भूरिदक्षिणं गंगा समुद्रगा देवी वव्रे पितरमीश्वरं ८ तस्य सेंद्रैः सुरगणैर्देवैर्यज्ञः स्वलंकृतः सम्यक परिष्कृ
हात स्म शांतविघ्नो निरामय ९ यो यद् इच्छेत विप्रो वै यत्र यत्रात्मनः प्रियं भगीरथस्तदा प्रीतस्तत्तत्रादद्दशी १० नास्य देयमभूत्किं
चिद्यस्य यस्यापि प्रयच्छते सोपि विप्रप्रसादेन ब्रह्मलोकं गतो नृपः ११ येन याता मखमुखे याहितामा विहृता यथा तेनाचस्या तु
मिच्छंति ते गत्वा राजमीश्वरं १२ स चेन्ममार संजय चतुर्भद्रतरस्त्वया पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथा १३ अयज्वानमदा
क्षिण्यमभिश्वैत्येत्युदाहरन् इति द्रोणपर्वणि षोडशराजिके ६० नारद उ० दिलीपं चैवैलविलं मृतं सृंजय शुश्रुम यस्य यज्ञशते रम·
षा सन्नद्धतत्त्वार्थविदो द्विजाः १ तन्वता नास्य संपत्त्या पज्वा नगुरुपोत्रिणाः यश्चमा वसुसंपूर्णां वसुधां वसुधाधिप २ दत्त्वा नीविड ६०
तोपतेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत दिलीपस्य तु यज्ञेषु कृतः पंथा हिरण्मय ३ तं धर्ममिव कुर्वाणाः सेंद्रा देवाः समागमन् चषालमच
षालं चैव यस्य यूपो हिरण्मये ४ रागषाड्वमोदेसमहत्याः पीयूषरीरते तदेत द्रष्टुकाम ते चलेने सहरूपान्नृपैः ५ परस्परं युध्यमानेस

चक्रे यागपर्वपेतत्तु राजानं युध्यमानं दिलीपस्य महाविशेनं ६ यूपे हृषप न्यस्यूपीस्तानित्रिंशत् विषर्जिताना नराः पंचशतान्त्यनयोर्ते तिवतं गायसनि
वेशने ७ स्वाध्यायघोषो ज्याघोषः पिबताश्नीत खादत सचेन्ममार संजय चतुर्भद्रतरस्त्वया ८ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथा
अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येत्युदाहरन् ९ इति द्रोणपर्वणि षोडशराजिके ६१ नारद उवाच मांधातारं यौवनाश्वं मृतं सं
जय शुश्रुम देवासुरमनुष्याणां त्रैलोक्यविजयी नृप १ यं देवावश्विनौ गर्भात्पितुः पूर्वं चकर्षतुः मृगयां विचरन्राजा तृषितः क्लांत
वाहनः २ धूमं दृष्ट्वागमत्सत्रं पृषदाज्यमवाप सः तस्माद्युवनाश्वस्य जठरे सनुतां गते ३ गर्भो हि जह्नुतुर्देषी श्विनौ भिषजां वरौ त
दृष्ट्वा पितुरुत्संगे शयानं देववर्चसं ४ अन्योन्यमब्रुवन्देवाः कमयं धास्यतीति वै मामेवायं धयत्वग्रे इति ह स्माह वासवः ५ ततोंगु
लिभ्यो हींद्रस्य प्रादुरासीत्पयोमृतं मांधास्यतीति कारुण्याद्यदिंद्रो ह्यन्वकंपयत् ६ तस्मात्तु मांधातेत्येवं नाम तस्याद्भुतं कृतं ततस्तु
धारां पयसो घृतस्य च महात्मनः ७ तस्यास्ये यौवनाश्वस्य पाणिरिंद्रस्य चास्रवत् अभिवत्सात्पितुरिंद्रस्य समा सोहं व्यवर्द्धत ८ सोजयत्द्वा
दश समा द्वादशाहेन वीर्यवान् इमां च पृथिवीं कृत्स्नामेकाह्ना स व्यजाजयत् ९ धर्मात्मा धृतिमान्वाग्मी सत्यसंधो जितेंद्रियः जने
मेजयं सुधन्वानं गयं पूरुं बृहद्रथं १० असितं चैव रामं च मांधाता मनुजोऽजयत् ३ ३ तिचयतः सूर्यपत्नं च यत्ति च तिष्ठति ११ तत्सर्वे यौव
नाश्वस्य मांधातुः क्षेत्रमुच्यते सोश्वमेधशतैरिष्ट्वा राजसूयशतेन च १२ अदद्द्रोहितान्मत्स्यान्ब्राह्मणेभ्यो विशांपते हैरण्यान्यो
जनोत्सेधानायतान् शतयोजनं १३ बहुप्रकारान्सुस्वादून्भोक्ष्यभोज्यान्नपर्वतान् अतिरिक्तं अन्नराशिः ह्योभुज्यमानो ह्यपूर
यत १४ भक्ष्यान्नपाननिचयाः शुशुभुस्त्वन्नपर्वताः घृतह्रदाः सूपपंकाः दधिफेनाः गुडोदका १५ रुरुधुः पर्वतान्नद्यो मधुक्षीरवहाः शु
भाः देवासुरा नरा यक्षा गंधर्वोरगपक्षिणः १६ विप्राश्चागतास्तत्र वेदवेदांगपारगाः ब्राह्मणाश्च ऋषयश्चापि नोपसंलतरहं नृपः १८

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो० ६२ गतः पुण्यकृतां लोकान्प्राप्य सप्तदशा दिशः सचेन्ममार संजय चतुर्भद्रतरस्त्वया १९ पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः अ
यज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येत्युदाहरन् २० इति श्रीद्रोणपर्वणि षोडशराजिके ६२ नारद उवाच ययातिं नाहुषं चैव मृतं संजय शु
श्रुम राजसूयशतैरिष्ट्वा सोऽश्वमेधशतेन च १ पुण्डरीकसहस्रेण वाजपेयशतैस्तथा अतिरात्रसहस्रेण चातुर्मास्यैश्च कामतः २
अग्निष्टोमैश्च विविधैः सत्रैश्च प्राज्यदक्षिणैः अब्राह्मणानां यद्वित्तं पृथिव्यामस्ति किंचन ३ तत्सर्वं परिसंख्याय ततो ब्राह्मणसात्क
रोत् सुरे देवासुरे युद्धे हत्वा दैत्यान्महायशाः ४ चतुर्धा व्यभजत्सर्वां चतुर्भ्यः पृथिवीमिमां यज्ञैर्नानाविधैरिष्ट्वा प्रजामुत्पाद्य चोत्तमां
५ देवयान्यां चोशनस्यां शर्मिष्ठायां च धर्मतः देवारण्येषु सर्वेषु विजहारामरोपमः ६ आत्मनः कामचारात्स हितायैव वासवः
यदा नाध्यगमच्छान्तिं कामानां सर्ववेदवित् ७ ततो गाथामिमां गीत्वा सदारः प्राविशद्वनं यत्पृथिव्यां व्रीहियवं हिरण्यं पशवः स्त्रियः
८ नालमेकस्य तत्सर्वमिति मत्वा शमं व्रजेत् एवं कामान्परित्यज्य ययातिर्धृतिमेत्य च ९ पूरुं राज्ये प्रतिष्ठाप्य प्रयातो वनमाश्व सः
स चेन्ममार संजय चतुर्भद्रतरस्त्वया १० पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येत्युदाहरन् ११ राम ६२
इति द्रोणपर्वणि षोडशराजिके ६३ नारद उवाच नाभागमम्बरीषं च मृतं संजय शुश्रुम यः सहस्रं सहस्राणां राज्ञां चैकस्त्वयोधय
त् १ जिगीषमाणाः संग्रामे समन्ताद्वैरिणोऽभ्ययात् अस्त्रयुद्धविदो घोराः सृजन्तश्चाशिवा गिरः २ बललाघवशिक्षाभ्यां तेषां सोऽस्त्रबलेन च छ
त्रायुधध्वजरथांश्छित्त्वा प्रासानातत्यथं ३ त एनं मुक्तसन्नाहाः प्रार्थयन्जीवितैषिणः शरण्यमापुः शरणं तवास्म इति वादिनः ४ स तु ता
न्वशगान्कृत्वा जित्वा चेमां वसुंधरां ईजे यज्ञशतैरिष्टैर्यथाशास्त्रं तथानघ ५ बुभुजुः सर्वसंपन्नमन्नमन्ये जनाः सदा तस्मिन्यज्ञे तु

महारथाः किं सोऽधर्ममधर्मज्ञाः पाण्डवं हृष्यतां बले किं न योऽविप्रियं कृत्वा केशवार्जुनयोर्मृधे सिंहवन्नहृतात्मानः शोक
काले त्युपस्थिते आगमिष्यति वः क्षिप्रं फलं पापस्य कर्मणः अधर्मो हि कृतस्तीव्रः कथं स्यादफलश्चिरं इति तान्प्रवि
भाषन्नेवाप्युत्रो महामतिः अयोध्याच्छत्रुसैन्यस्य कोपदुःखसमन्वितः किमर्थमेतन्नाख्यातं त्वया कृष्ण रणे मम अ
वधिष्यं तानहं क्रूरांस्तदा सर्वान्महारथान् संजय उवाच पुत्रशोकार्दितं पार्थं ध्यायन्तं साश्रुलोचनं निगृह्य वासुदेवस्त
पुत्राधिभिरभिप्लुते मैवमित्यब्रवीत्कृष्णस्तीव्रशोकसमन्वितं सर्वेषामेव वीराणां शूराणामनिवर्तिनां क्षत्रिया
णां विशेषेण येषां युद्धेन जीविका एषा वै युध्यमानानां शूराणामनिवर्तिनां विहिता सर्वशास्त्रज्ञैर्गतिर्गतिमतां व
र ध्रुवं हि युद्धे मरणं शूराणामनिवर्तिनां गतः पुण्यकृतां लोकानभिमन्युर्न संशयः एतच्च सर्ववीराणां काङ्क्षितं
भरतर्षभ संग्रामेऽभिमुखो मृत्युं प्राप्नुयामिति मानद स च वीरान्रणे हत्वा राजपुत्रान्महाबलान् वीरैराकाङ्क्षितं मृ
त्युं संप्राप्तोऽभिमुखो रणे मा शुचः पुरुषव्याघ्र पूर्वैरेष सनातनः धर्मकृद्भिः कृतो धर्मः क्षत्रियाणां रणे क्षयः इमे ते
भ्रातरः सर्वे दीना भरतसत्तम त्वयि शोकसमाविष्टे नृपाश्च सुहृदस्तव एतांश्च वचसा साम्ना समाश्वासय मानद वि
दितं वेदितव्यं ते न शोकं कर्तुमर्हसि एवमाश्वासितः पार्थः कृष्णेनाद्भुतकर्मणा ततोऽब्रवीत्तदा भ्रातॄन्सर्वान्पार्थः स
गद्गदान् स दीर्घबाहुः पृथ्वंसो दीर्घराजीवलोचनः अभिमन्युर्यथा वृत्तः श्रोतुमिच्छाम्यहं तथा सनागस्यन्दन
हयान्द्रक्ष्यध्वं निहतान्मया संग्रामे सानुबन्धांस्तान्सात्मजांस्तस्य वैरिणः कथं च वः कृतास्त्राणां सर्वेषां शस्त्रपाणिनां सौ
भद्रो निधनं गच्छेद्वज्रिणापि समागतः यद्येवमहं जानीयामशक्तान्रक्षणे मम पुत्रस्य पाण्डुपाञ्चालान्मया गुप्तो भ

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

वेनततः कथं चैवेरथस्य नाशरवर्षाणि मुंचतो नीतोभिमन्युर्विधनं कर्हघोक्तपवःप्पेके अहो वेणरूपं नास्ति न च वोत्तप
ग्रक्रमः यत्राभिमन्युः समरे पश्यतां यो विपातितः आत्मानमेवमाहं यपर्हत्वसुहृद्वत्मान् तुष्मानाज्ञापानिर्यामीस्तृन
कृतनिष्पयान अहो शिवद्भूषणार्या यवमंत्राणुवानेच वासुदेवः सुतयुक्ते मममपुत्रमरहंतो एवमुक्तानतोव
र्यतिष्टश्चापि अभिमान सेज्यपतवा सस्माश्वासंतवौ भव्यस्तु केवन प्रणमीहितु नमेक सिवक्रुद्धे निष्कसंतमुहुर्मु
हुः पुत्रशोकाभिसंतप्तमश्रुपूर्णमुखं तदा नमाषितुं शक्त वेतिदृष्ट्वा फाल्गुनान्तदा अन्यत्र वासुदेवाद्वा द्रौपदी
हापांडवेहमात सर्वाश्ववस्या सुहिता वर्जनस्पमनानुगा वर्द्धमाना निपतवाचका वेववद्धमहेत्तः ततस्त
पुत्रशोकेन महता पीडितमानसे राजीवलोचनं क्रुद्धं राजा वचनमब्रवीत इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिम
न्युवधे युधिष्ठिर उवाच त्वयि याते महाबाहो संशप्तकबलं प्रति प्रयत्नमकरोत्तीव्रमाचार्यो ग्रहणे मम व्यूढानीका
वयं द्रोणं वारयामोस्म सर्वशः प्रतिव्यूह्य रथानीकं यतमानांस्तथापर सवार्यमाणो रथिभिर्मया चापि सुसंगस्थि
ते अस्मानभिजगामाशु पीडयन्निशितैः शरैः ते पीड्यमाना द्रोणेन द्रोणानीकं न शक्नुमः प्रतिवीक्षितुमप्याजौ
योद्धुं तत्कुत एव तु वयं त्वप्रतिमं वीर्ये सर्वे सौभद्रमात्मजं उक्तवंत तात भिंधि नीकमिति प्रभो स तथा नोदितोस्माभिः
सदश्व इव वीर्यवान असह्यमपि तं भारं वोढुमेवोपचक्रमे स तवास्त्रोपदेशेन वीर्येण च समन्वितः प्राविशत्तद्बलं राम
बालः सुपर्ण इव सागरं तेनुयाता वयं वीर सात्वतीपुत्रमाहवे प्रवेष्टुमानास्तेनैव येन संप्राविशच्चमूं ततः सै
न्धवको राजा क्षुद्रस्तात जयद्रथः वरदानेन रुद्रस्य सर्वान्नः समवारयत ततो द्रोणः कृपः कर्णो द्रौणिः कौ

शल्यश्चैव च कृतवर्मा च सौभद्रं षड्रथाः पर्यवारयन परिवार्य तु तैः सर्वैर्युधि बालो महारथैः यतमानः परं शक्त्या चतुर्भि
र्विरथीकृतः ततो दौःशासनिः क्षिप्रं तथा तैर्विरथीकृतं संशयं परमं प्राप्य दिष्टांतेनाभ्ययोजयत स तु हत्वा सहस्राणि नराश्वर
थदंतिनां अष्टौ रथसहस्राणि नवदंतिशतानि च राजपुत्रसहस्रे द्वे वीरांश्चालक्षितान्बहून बृहद्बलं च राजानं स्वर्गेणा
जौ प्रयोज्य ह ततः परमधर्मात्मा दिष्टांतमुपजग्मिवान एतावदेव निर्वृत्तमस्माकं शोकवर्द्धनं स चैव पुरुषव्याघ्रः स्वर्गलो
कमवाप्नवान ततोर्जुनो वचः श्रुत्वा धर्मराजेन भाषितं हा पुत्र इति निःश्वस्य व्यथितो न्यपतद्भुवि विषण्णवदनाः सर्वे परिवा
र्य धनंजयं नेत्रैरनिमिषैर्दीनाः प्रत्यवेक्षन्परस्परं प्रतिलभ्य ततः संज्ञां वासविः क्रोधमूर्छितः कंपमानो ज्वरेणेव निःश्व
संश्च मुहुर्मुहुः पाणिं पाणौ विनिष्पिष्य श्वसमानोश्रुनेत्रवान उन्मत्त इव विप्रेक्षन्निदं वचनमब्रवीत सत्यं वः प्रतिजा
नामि श्वोस्मि हंता जयद्रथं न चेद्वधभयाद्भीतो धार्तराष्ट्रान्प्रहास्यति न चास्मान् शरणं गच्छेत्कृष्णं वा पुरुषोत्तमं भवंतं
वा महाराज श्वोस्मि हंता जयद्रथं धार्तराष्ट्रप्रियकरं मयि विस्मृतसौहृदं पापं बालवधे हेतुं श्वोस्मि हंता जयद्रथं र
क्षमाणाश्च तं संख्ये ये मां योत्स्यंति केचन अपि द्रोणकृपौ राजन् छादयिष्यामि तान् शरैः यद्येतदेवं संग्रामे न कुर्यां पुरुषर्ष
भाः मास्म पुण्यकृतां लोकान्प्राप्नुयां शूरसंमतान् ये लोका मातृहंतॄणां ये चापि पितृघातिनां गुरु
दारगतानां ये च साधूनसूयतां ये च ये चापि परिवादिनां ये च निक्षेपहर्तॄणां ये च विश्वासघातिनां तानहं चाधिगच्छे
यं न चेद्धन्यां जयद्रथं भुक्तपूर्वां स्त्रियं ये च निंदतामघशंसिनां ब्रह्मघ्नानां च ये लोका ये च गोघातिनामपि पायसं वा यवा
न्नं शाकं कृशरमेव च संयावापूपमांसानि ये च लोका वृथाश्नतां तानह्नैवाधिगच्छेयं न चेद्धन्यां जयद्रथं वेदाध्या

द्रोण० ४३

पितृमातृवधे संशितेव्राह्निजोत्तमे अवमस्य च ये यांति विश्वासात् साधुन्तु कं तथा स्पृशतो ब्राह्मणं गां च पादेनाग्निं च यो भवेत् याप
सुश्लेष्मपुरीषं च मूत्रं चाप्सु च तां गतिः तां गच्छेयं गतिं कष्टां न चेद्धन्यां जयद्रथं नग्नस्य स्नायमानस्य या च संध्यातिथेर्गतिः उ
त्कोचिनां मृषा कीर्तनां वंचकानां च या गतिः आत्मापहारिणां या च या च मिथ्याभिशंसिनां भृत्यैः संदृश्यमानानां पुत्रदारा
श्रितैस्तथा असंविभज्य क्षुद्राणां या गतिर्मिष्टमश्नतां तां गच्छेयं गतिं घोरां न चेद्धन्यां जयद्रथं आश्रितं चापि यस्त्यक्त्वा साधुं त
द्वचने रतं न विभर्त्ति नृशंसात्मा निंदते चोपकारिणं अर्हते प्रतिवेश्याय श्राद्धं यो न ददाति च अनर्हेभ्यश्च यो दद्यात् वृषली
पतये तथा मद्यपो भिन्नमर्यादः कृतघ्नो भर्तृनिंदकः तेषां गतिमियां क्षिप्रं न चेद्धन्यां जयद्रथं धर्माद्पेतास्तथा ये चान्येत्र मया
नात्रानुकीर्तिताः ये चानुकीर्तितास्तेषां गतिं क्षिप्रमवाप्नुयां यदि व्युष्टामिमां रात्रिं श्वो न हन्यां जयद्रथं इमां चाप्यपरां भूयः
प्रतिज्ञां मे निबोधत अस्मिन्नहते पापे सूर्योस्तमुपयास्यति भुंजानानामसंस्थ्येऽत्तं वा चापि स्वाहतां पालाशमास्
नेचैव पादुके हेतु धावनं यं वा च जयतां लोकाः स्वपतां चयथोचस्ति गच्छेयं तान्ह लोकान्न चेद्धन्यां जयद्रथं शीतभीताश्चये
विप्राणां लोभसंक्षात्त्रियाः तां गच्छेयं गतिं वीर न चेद्धन्यां जयद्रथं एककूपोदकग्रामे वेदध्वनिविवर्जिते षण्मासं तत्र वासे
मेन चेद्धन्यां जयद्रथं धनयोवतहृष्यो भर्त्तारं वावमन्यते तां गतिं हि गमिष्यामि न चेद्धन्यां जयद्रथं परदाररता ये च ये च ब्रह्म
णनिंदकाः गोलवाधरतानां च वृषलीपतिनां तथा दिवामैथुनिनः पापा दिवसेषु च शेरते आगारदाहिनां च आशांति सम
श्चाविवर्जिताः रजस्वलां सेवयते ये मोषापाकेषु च विघ्नकृत् कन्यां शुल्केन हरन्तं ब्राह्मणाः कविक्रया वेदविक्रयिणां या
वा पियामद्विजक्षातिनां याचकानां कुयाजीनां ब्राह्मणानां स्ववर्त्तिनां आस्यमैथुनिकानां लोकान्ये चाभैथुनिकीर्त्तताः तान्ह्लो

कान्क्षिप्रामि न चेद्धन्यां जयद्रथं ब्राह्मणस्य प्रतिश्रुत्य येन बालो न मोहिताः स्त्रीणामुतिहतानां च स्त्रीवाधनकौचित्राणाहि
वद्वम प्रत्युक्त्वा नो याति गतिर्ह्येवं नितिष्ठितेः तां हि गमिष्यामि न चेद्धन्यां जयद्रथं यद्यस्मिन्नहते पापे सूर्योस्तमुपयास्यति
इहैवमं प्रवेष्टाहं ज्वलितं जातवेदसं असुरसुरमनुष्याः पक्षिणो वोरगा वा पितृरजनिचरा वा ब्रह्मदेवर्षयो वा
चरमचरमपीदं यत्परं चापि तस्मात् तदपि मम रिपुं तं रक्षितुं नैव शक्ताः यदि विशति रसातलं तदग्र्यं वियदपि देवपुरं दितेः पुरं वा
तदपि शरशतैरहं प्रभाते भृशमभिमन्युरिपोः शिरोभिहन्ता एवमुक्त्वा विचिक्षेप गांडिवं सव्यदक्षिणं तस्य शब्दमतिक्र
म्यस्य तुः शब्दो स्पृष्टदिवं अर्जुनेन प्रतिज्ञाते पांचजन्यं जनार्दनः प्रदध्मौ तत्र संक्रुद्धो देवदत्तं च फाल्गुनः स पांचजन्यो
च्युतवक्रवायुनाभृशं सुपूर्णोदरनिःसृतो ध्वनिः जगत्सपातालवियद्दिगीश्वरं प्रकंपयामास युगात्ययो यथा ततो वादि
त्रघोषाश्च प्रादुरासन्सहस्रशः सिंहनादाश्च पांडूनां प्रतिज्ञाते महात्मना इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभि
मन्युवधः समाप्तः संजय उवाच श्रुत्वा तु तं महाशब्दं पांडूनां जयगृद्धिनां चारैः प्रवेदिते तत्र समुत्थाय जयद्रथः
शोकसंमूढहृदयो दुःखेनाभिपरिप्लुतः मज्जमान इवागाधे विपुले शोकसागरे जगाम समितिं राज्ञां सेवको विम
प्रवक्तु स तेषां नरदेवानां सकाशे परिदेवयन् अभिमन्योः पितुर्भीतः सव्रीडो वाक्यमब्रवीत् यो सौ पांडोः किल
क्षेत्रे जातः शक्रेण कामिना स निनीषति दुर्बुद्धिर्मां किलैकं यमक्षयं तत्स्वस्ति वोस्तु यास्यामि स्वगृहं जीवितेप्सया
अथवा स्थ प्रतिबला स्त्रातुं मां मानकाहिते किं मां पुनर्मेकेन फाल्गुनेन जिघांसता तन्न त्रायत्तु भवन्तो मां समस्ताः
पतयः क्षितिः प्रहर्षः पांडवानां तु श्रुत्वा महज्जयं सीदंति मम गात्राणि मुमूर्षोरिव पार्थिवाः वधो नूनं प्रतिज्ञातो मम

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्रोण० ४४

मगांडीवधन्वना तथाहि हृष्टाः क्रोशंति शोककाले स्म पांडवाः तन्नहे वा न गंधर्वा नासुरोरगराक्षसाः उत्सहंते ऽन्यथा कर्तुं
कुतएव नराधिपाः तस्मान्मामभ्यनुज्ञातुमर्हथ भद्रं वोस्तु नरर्षभाः अदर्शनं गमिष्यामि न मां द्रक्ष्यंति पांडवाः एवं विलपमा
नं तं भयाद्व्याकुलचेतसं आत्मकार्यगरीयस्त्वाद्राजा दुर्योधनो ऽब्रवीत् न भेतव्यं नरव्याघ्र को हि त्वां पुरुषर्षभ मध्ये क्ष
त्रियवीराणां तिष्ठंतं प्रार्थयेद्युधि अहं वैकर्तनः कर्णश्चित्रसेनो विविंशतिः भूरिश्रवाः शलः शल्यो वृषसेनो दु
र्मर्षणः पुरुमित्रो जयो भोजः कांबोजश्च सुदक्षिणः सत्यव्रतो महाबाहुर्विकर्णो दुर्मुखस्तथा दुःशासनः सुबा
हुश्च कलिंगश्चाप्युदायुधः विंदानुविंदावावंत्यौ द्रोणो द्रौणिः ससौबलः एते चान्ये च बहवो नानाजनपदेश्व
राः ससैन्यास्त्वामभियास्यंति व्येतु मानससंज्वरः त्वं चापि रथिनां श्रेष्ठः स्वयं शूरो ऽमितद्युते स कथं पांडवेभ्यो भयम
यं पश्यसि सैंधव अक्षौहिण्यो हि सायाहं एकादश महायास्त्वं शरणा यत्नाद्योत्स्यंति मा भैस्त्वं सैंधव व्येतु ते भयं सैंधवस्त्वेवं
च एवमाश्वासितो राजन्पुत्रेण तव सैंधवः दुर्योधनेन सहितो द्रोणं रात्रावुपागमत् उपसंग्रहणं कृत्वा द्रोणाय महीप
तौ ते उपोपविश्य प्रणतः पप्रच्छेदं इदं तदा निमित्ते दूरपातित्वे लघुत्वे दृढवेधने मम ब्रवीतु भगवान्विशेषं फाल्गु
नस्य च विद्याविशेषमिच्छामि ज्ञातुमाचार्य तत्त्वतः अर्जुनस्यात्मनश्चैव यथा यात्रा यथातथ्यं प्रचक्ष्व मे द्रोण उवाच सममा राम
चार्यकं तात तव चैवार्जुनस्य च योगाद्दुःखोषितत्वाच्च तस्मात्त्वत्तोधिकोर्जुनः न तु ते युधि संत्रासः कार्यः पा
र्थात्कथंचन अहं हि रक्षिता तात भयात्त्वां नात्र संशयः न हि मद्बाहुगुप्तस्य प्रभवंत्यमरा अपि अहं यियासामि ते व्यू
हं यं पार्थो न तरिष्यति तस्माद्युध्यस्व मा भैस्त्वं स्वधर्ममनुपालयन् पितृपैतामहं मार्गमनुयाहि महारथ अधीत्य

विधिवद्वेदानग्नयः सुहुतास्त्वया इष्टं च बहुभिर्यज्ञैर्न ते मृत्युर्भयंकरः दुर्लभं मानुषैर्मंदैर्महाभाग्यमवाप्य तु भुजवीर्या
र्जितांल्लोकान्दिव्यान्प्राप्स्यस्यनुत्तमान् कुरवः पांडवाश्चैव वृष्णयो ऽन्ये च मानवाः अहं च सहपुत्रेण अध्रुवा इति वि
चिंत्यतां पर्यायेण वयं सर्वे कालेन बलिना हताः परलोकं गमिष्यामः स्वैः स्वैः कर्मभिरर्चिताः तपस्तप्त्वा तु यांल्लो
कांस्तु प्राप्नुवंति तपस्विनः क्षत्रधर्माश्रिता वीराः क्षत्रियाः प्राप्नुवंति तान् एवमाश्वासितो राजन्भारद्वाजेन सैं
धवः अपानुदद्भयं पार्थाद्युद्धाय च मनो दधे ततः प्रहर्षः सैन्यानां तवाप्यासीद्विशांपते वादित्राणां च निनदैः सिं
हनादरवैः सह इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधो संजय उवाच प्रतिज्ञाते तु पार्थेन सिंधुराजवधे
तदा वासुदेवो महाबाहुर्धनंजयमभाषत भ्रातृणां मतमाज्ञाय त्वया वाचा प्रतिश्रुतं सैंधवं चास्मि हंतेति तत्साह
सं कृतं असंमंत्र्य मया सार्धमतिभारो ऽयमुद्यतः कथं तु सर्वलोकस्य नावहास्याम हे वयं धार्तराष्ट्रस्य शिबिरे
मया प्रणिहिताश्चराः त इमे शीघ्रमागम्य प्रवृत्तिं वेदयंति नः त्वया वै संप्रतिज्ञाते सिंधुराजवधे विभो सिंहनादः
स वादित्रैः सुमहानिह तैः श्रुतः तेन शब्देन वित्रस्ता धार्तराष्ट्राः ससैंधवाः नाकस्मात्सिंहनादो ऽयमिति मत्वा व्यव
स्थिताः सुमहानभवच्छब्दः संयत्ताः कौरवा महाभुज आसीन्नागाश्वपत्तीनां रथघोषश्च भैरवः अभिमन्युवधं श्रुत्वा
ध्रुवमार्तो धनंजयः रात्रौ निर्यास्यति क्रोधादिति मत्वा व्यवस्थिताः नशाङ्कसंयात्ताः कौरवाणां महाभुज आसीन्नागा
श्वपत्तीनां रथघोषश्च भैरवः अभिमन्योर्वधं श्रुत्वा ध्रुवमार्तो धनंजयः रात्रौ निर्यास्यति क्रोधादिति मत्वा व्यवस्थिताः
तैर्यतद्भिरियं सत्या श्रुता सत्यवतां त्वया प्रतिज्ञा सिंधुराजस्य वधे राजीवलोचन ततो विमनसस्त्रस्ताः क्षुद्रमृगा इ
व आसन्सुयोधनामात्याः स च राजा जयद्रथः अथोत्थाय महादीनाः सैन्याः शिबिरमात्मना आयातो वीरमिष्ट

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्रोण० ५७

नामीश्वरो भरतश्रेष्ठ रिवतः स मंत्रकाले संमंत्रस्य सर्वो नैश्रेयसीं क्रियां सुयोधनमिदं वाक्यमब्रवीद्राजसंसदि मामसौ
पुत्रहंतेति मन्वानोभिप्राता धनंजयः प्रतिज्ञातो हि सेनायां मध्ये तेन वधाय मम तन्न देवा न गंधर्वा नासुरोरगराक्षसाः उत्स
हंते न्यथाकर्तुं प्रतिज्ञां सव्यसाचिनः ते मां रक्षत संग्रामे मा वो मूर्ध्नि धनंजयः पदं कृत्वाप्नुयाल्लक्ष्यं तस्मादत्र विधीय
तां श्रेयरक्षणे मम सेव्या क्रियतां कुरुनंदन अरक्ष्यमाणो हि मां राजन्गमिष्यामि गृहानहं एवमुक्तस्त्ववाकशीर्षो विम
नाः सुयोधनः श्रुत्वा तं समयं तस्य ध्यानमेवान्वपद्यत आर्तमात्मानमभिसंप्रेक्ष्य राजा किल स सैंधवः मृदु चात्महितं चै
वसापेक्षमिदमुक्तवान् नेह पश्यामि भवतां यस्य वीर्यं धनुर्द्धरं योर्जुनस्यास्त्रमस्त्रेण प्रतिहन्यान्महाहवे वा
सुदेवसहायस्य गांडीवं धुन्वतो धनुः कोर्जुनस्याग्रतस्तिष्ठेत्साक्षादपि शतक्रतुः महेश्वरोपि पार्थेन श्रूयते योधितः
पुरा पदातिना महावीर्यो गिरौ हिमवति प्रभुः दानवानां सहस्राणि हिरण्यपुरवासिनां जघानैकरथेनैव देवराजप्र
चोदितः समायुक्तो हि कौंतेयो वासुदेवेन धीमता सामरानपि लोकांस्त्रीन्हन्यादिति मतिर्मम सोहमिच्छाम्यनुज्ञातुं र
क्षितुं वा महात्मना द्रोणेन सहपुत्रेण वीरेण यदि मन्यसे स राजा स्वयमाचार्यं भृशमत्रार्थितोर्जुन संविधानं च विहि
तं रथाश्च कल्पसंज्ञिताः कर्णो भूरिश्रवा द्रौणिर्वृषसेनश्च दुर्जयः कृपश्च मद्रराजश्च षडेतेस्य पुरोगमाः शकटः पद्म
कश्चार्धव्यूहो द्रोणेन विहितः पद्मकर्णिकमध्यस्थः सूचीपार्श्वे जयद्रथः स्थास्यते रक्षितो वीरैः सिंधुराड्युद्धदुर्मदैः ध
नुष्यस्त्रे च वीर्ये च प्राणे चैव तथौरसे अविषह्यतमा ह्येते निश्चिताः पार्थ षड्रथाः एतानजित्वा षड्रथान्नैव प्राप्यो जयद्रथः तेषामे राम
केकशो वीर्यं पश्य त्वमनुचिंतय सहिता हि नरव्याघ्रा न शक्याः सहसा जेतुं भूयस्तं मंत्रयिष्यामि नीतिमात्महिताय
वै मंत्रज्ञैः सचिवैः सार्द्धं सुहृद्भिः कार्यसिद्धये इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधे अर्जुन उवाच षड्रथा

धार्त्तराष्ट्रस्य मन्ये यान्बलाधिकान् तेषां वीर्यं ममार्द्धेन तुल्यमिति मे मतिः अस्त्रमस्त्रेण सर्वेषां मेतेषां मधुसूदन
मया द्रष्टासि निर्भिन्नं जयद्रथवधैषिणा द्रोणस्य मिषतः सोहं सगणस्य विलप्यतः मूर्ध्नि सिंधुराजस्य पातयिष्या
मि मंत्रेन यदि साध्याश्च रुद्राश्च वसवश्च महाश्विनः मरुतश्च सहेंद्रेण विश्वेदेवाः महेश्वराः पितरः सहगंधर्वाः
सुपर्णाः सागराद्रयः द्यौर्वियत्पृथिवी च यदिशश्च सदिगीश्वराः ग्राम्यारण्यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च त्रा
तारः स्युः सिंधुराजस्य भवंति मधुसूदन तथापि बाणैर्निहतं श्वो द्रष्टासि रणे मया सत्येन ते शपे कृष्ण तथैवायुध
मालभे यश्च गोप्ता महेष्वासस्तस्य पापस्य दुर्मतेः तमेव प्रथमं द्रोणमभियास्यामि केशव तस्मिन्द्यूतमिदं बद्धमन्य
ते स्म सुयोधनः तस्मात्तस्यैव सेनाग्रं भित्त्वा यास्यामि सैंधवं द्रष्टासि श्वो महेष्वासान्नाराचैस्तिग्मतेजितैः शृंगाणीव
गिरेर्वज्रैर्दार्यमाणान्मया युधि नरनागाश्वदेहेभ्यो विस्रविष्यति शोणितं पतद्भ्यः पतितेभ्यश्च विभिन्नेभ्यः शितैः शरैः
गांडीवप्रेषिता बाणा मनोनिलसमा जवे नृनागाश्वान्विदेहासून्कर्तारश्च सहस्रशः यमात्कुबेराद्वरुणाद्रुद्रा
दिंद्राच्च यन्मया उपात्तमस्त्रं घोरं तद्द्रष्टारो नरा युधि ब्राह्मेणास्त्रेण चास्त्राणि हन्यमानानि संयुगे मया द्रष्टासि सर्वेषां सै
धवस्याभिरक्षिणां शरवेगसमुत्कृत्तै राज्ञां केशव मूर्द्धभिः आस्तीर्यमाणां पृथिवीं द्रष्टासि श्वो मया युधि क्रव्या
दांस्तर्पयिष्यामि द्रावयिष्यामि शात्रवान् सुहृदो नंदयिष्यामि पातयिष्यामि सैंधवं बह्वागस्कृत्कुसंबंधी पापदेश
समुद्भवः मया सैंधवको राजा हतः स्वाञ्शोचयिष्यति सर्वक्षीरान्नभोक्तारं पापाचारं रणाजिरे मया राजन्केवा
गोभिन्नं द्रष्टासि सैंधवं तथा प्रभाते कर्तास्मि यथा कृष्ण सुयोधनः नान्यं धनुर्द्धरं लोके मंस्यते मत्समं युधि गांडीवं च

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो०प०
६८

ईयं योद्धा चाहं नरर्षभ तं च पश्य महाहृषीकेश शक्तिं त्वस्याहजितं मया तत्र प्रसाद्य भगवान् किमिवाक्तिर्यामम श्रविस्तृतं हृषी
केश किं ज्ञानमोविद्याहं से यथालक्ष्माद्धितं च द्रष्टुमर्जुनं च यथा जलं एवमेतां प्रतिज्ञां मे सत्यां विद्धि जनार्दन मा
त्वमस्या ममा त्राणि मा वमस्या धनुर्द्वते मा समस्य बलं वाहोमी वमस्या धनंजयं तथा भिगाभिसंप्रासंन नीपेपंज
पामिव तेन सत्येन संग्रामे हतं विद्धि जयद्रथं श्वः सैन्धवान्नोसापेक्ष्य वा साधुषु सज्जाति: श्रोष्यं वा पिच दृष्टेषु कृष्णो
नारायणोऽव्यय: संजय उवाच स एवमुक्त्वा हृषीकेशः स्वयमात्मानमात्मना संदिदेश जुनो नई नवासवि: केशवस्य नु
यथा प्रभातां रजनीं कल्पित: स्याद्रथो मम तथा कार्यं त्वया सूत कार्यं हि महदुद्यतं इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि
णि जयद्रथवधे संजय उवाच तां निशां दु:खशोकार्तौ निश्वसंतौ विवोरगौ निद्रां नैवोपलेभाते वासुदेवधनं
जयौ नरनारायणौ क्रुद्धौ ज्ञात्वा देवा: सवासवा: व्यथिताश्चिंतयामासु: किं स्विदेतद्भविष्यति ववुश्च दारु
णा वाता रूक्षा घोराभिशंसिन: सकबंधस्तथादित्ये परिघ: समदृश्यत शुष्काशन्यश्च निष्पेतु: सनिर्घाता: सविद्युत:
चचाल चापि पृथिवी सशैलवनकानना चुक्षुभुश्च महाराज सागरा मकरालया: प्रतिस्रोत: प्रवृत्ताश्च तथा
गंतुं समुद्रगा: रथाश्वनरनागानां प्रवृत्तमधरोत्तरं क्रव्यादानां प्रमोदार्थं यमराष्ट्रविवृद्धये वाहनानि श
कृन्मूत्रे मुमुचू रुरुदुश्च ह तान्दृष्ट्वा दारुणान्सर्वानुत्पातांल्लोमहर्षणान् सर्वे ते व्यथिता: सैन्यास्त्वदीया राम
भरतर्षभ श्रुत्वा महाबलस्योग्रां प्रतिज्ञां सव्यसाचिन: अथ कृष्णं महाबाहुरब्रवीत्पाकशासनि: आश्वा
सय त्वं भगिनीं स्नुषया सह स्नुषा चास्या वयस्याश्च विशोका: कुरु माधव साम्ना सत्येन युक्तेन वचसा

श्वासय प्रभो ततोऽर्जुनगृहं गत्वा वासुदेव: सुदुर्मना: भगिनीं पुत्रशोकार्तामाश्वासयत दु:खितां वासुदेव उवाच मा
शोकं कुरु वार्ष्णेयि कुमारं प्रति सस्नुषा सर्वेषां प्राणिनां भीरु निष्ठैषा कालनिर्मिता कुले जातस्य वीरस्य क्षत्रियस्य विशे
षत: सदृशं मरणं ह्येतत्तव पुत्रस्य मा शुच: दिष्ट्या महारथो वीर: पितुस्तुल्यपराक्रम: क्षात्रेण विधिना प्राप्तो वी
राभिलषितां गतिं जित्वा सुबहुश: शत्रून्प्रेषयित्वा च मृत्यवे गत: पुण्यकृतां लोकान्सर्वकामदुहोऽक्षयान् तपसा
ब्रह्मचर्येण श्रुतेन प्रज्ञयापि च संतो यां गतिमिच्छंति तां प्राप्तस्तव पुत्रक: वीरसूर्वीरपत्नी त्वं वीरजा वीरबांधवा मा शुच
स्तनयं भद्रे गत: स परमां गतिं प्राप्स्यते चाप्यसौ पाप: सैंधवो बालघातक: अस्यावलेपस्य फलं ससुहृद्गणबांधव:
व्युष्टायां तु वरारोहे रजन्यां पापकर्मकृत् न हि मोक्ष्यति पार्थात्स प्रविष्टोऽप्यमरावतीं श्व: शिर: श्रोष्यसे तस्य सैंधवस्य रणा
त् समंतपंचकाद्बाह्यं विशोका भव मा रुद क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य गत: शूर: सतां गतिं यां गतिं प्राप्नुयामेह ये चान्ये शस्त्रजी
विन: व्यूढोरस्को महाबाहुरनिवर्ती रथप्रणुत् गतस्तव वरारोहे पुत्र: स्वर्गं ज्वरं जहि अनुयातश्च पितरं मातृपक्षं च वी
र्यवान् सहस्रशो रिपून्हत्वा हत: शूरो महारथ: आश्वासय स्नुषां राज्ञि मा शुच: क्षत्रिये भृशं श्व: प्रियं सुमहच्छ्रुत्वा
विशोका भव नंदिनी यत्पार्थेन प्रतिज्ञातं तत्तथा न तदन्यथा चिकीर्षितं हि ते भर्तुर्न भवेज्जातु निष्फलं यदि च मनुज
पन्नगा: पिशाचा रजनिचरा: पतगा: सुरासुराश्च रणगतमभियांति सिंधुराजं न स भविता सह तैरपि प्रभाते इति श्री
महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधे संजय उवाच एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य केशवस्य महात्मन: सुभद्रा पुत्रशोकार्ता वि
ललाप सुदु:खिता: हा पुत्र मम मंदाया: कथमेत्यासि संयुगे निधनं प्राप्तवांस्तात पितु: स्तुल्यपराक्रम: कथमिंदीवरश्यामं सु

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रोण०
८७

दृष्ट्वा चारुलोचनं सुरवं ते दृश्यते वत्स कुंठितं रणरेणुना ॥ नूनं शूरं निपातितं त्वां पश्यंत्यनिवर्त्तिनं सुशिरोग्रीवबाह्वंसं व्यूढो
रस्कं नतोदरं चारूपचितसर्वांगं स्वक्षं शस्त्रक्षताचितं भूतानि त्वां निरीक्षंते नूनं चंद्रमिवोदितं शयनीयं पुरा यस्य स्पर्द्ध्या
स्तरणसंवृतं भूमावद्य कथं शेषे विप्रविद्धः सुखोचितः योन्वास्यत पुरा वीरो वरस्त्रीभिर्महाभुजः कथमन्वास्यते सो
द्य शिवाभिः पतितो मृधे योस्तूयत पुरा हृष्टैः सूतमागधबंदिभिः सोद्य क्रव्याद्गणैर्घोरैर्विनदद्भिरुपास्यते पांडवेषु च
नाथेषु वृष्णिवीरेषु वा विभो पांचालेषु च वीरेषु हतः केनास्यनाथवत् अतृप्तदर्शना पुत्र दर्शनस्य तवानघ मंदभाग्या
गमिष्यामि व्यक्तमद्य यमक्षयं विशालाक्षं सुकेशांतं चारुवाक्यं सुगंधि च तव पुत्रक द्रक्ष्यामि मुखं निर्व्रणं
पुनः क्षितौ पतितो वत्स स्वप्नो पूर्णोपि वा श्रुतं अंकमारुह्य मे हा या द्यत्वं मयाश्च दर्शिने धिग्बलं भीमसेनस्य धिक्पार्थस्य धनु
तं धिग्वीर्यं वृष्णिवीराणां पांचालानां च धिग्बलं धिक्केकयांस्तथा चेदीन्मत्स्यांश्चैवाथ सृंजयान् ये त्वां रणगतं वीरं न शेकुरभि
रक्षितुं अद्य पश्यामि पृथिवीं शून्यामिव हतत्विषं अभिमन्युमपश्यंती शोकव्याकुललोचना स्वस्रीयं वासुदेवस्य पुत्रं गांडीवधन्वनः
कथं त्वातिरथं वीरं द्रक्ष्याम्यद्य निपातितं हा वीर दृष्टो नष्टश्च धनं स्वप्न इवासि मे अहो ह्यनित्यं मानुष्यं जलबुद्बुदचंच
लं इमां ते तरुणीं भार्यां त्वदाधिभिरभिप्लुतां कथं संधारयिष्यामि विवत्सामिव धेनुकां अहो ह्यकाले प्रस्थानं कृतवानसि पुत्रक वि
हाय फलकाले मां सुगृद्धां तव दर्शने नूनं गतिः कृतांतस्य प्राज्ञैरपि सुदुर्विदा यत्र त्वं केशवे नाथे संग्रामेऽनाथवद्धतः यज्वनां राम
दानशीलानां ब्राह्मणानां कृतात्मनां चरितब्रह्मचर्याणां पुण्यतीर्थावगाहिनां कृतज्ञानां वदान्यानां गुरुशुश्रूषिणामपि
सहस्रदक्षिणानां च या गतिस्तामवाप्नुहि नैवेशिके च निरतो हतानां या गतिः शुभा ब्राह्मणेभ्यः शरण्येभ्यो निधिं निदधतां

चया पापापित्यसर्हदारनां तां गतिं व्रज पुत्रक ब्रह्मचर्येण यां पांति मुनयः संशितव्रताः एकपत्न्यश्च यां यांति तां गतिं व्रज पुत्रक
राज्ञां सुचरितैर्या च गतिर्भवति शाश्वती चतुराश्रमिणां पुण्यैः पावितानां सुरक्षितैः दीनानुकंपिनां या च तां गतिं व्रज पुत्रक
कृच्छ्रेषु वा वारयतामात्मानं व्यसनेषु च गतिः शाकामिहरघानां तां गतिं व्रज पुत्रक मातापित्रोश्च शुश्रूषां कल्पयंतीह ये सदा
स्वदारनिरतानां च या गतिस्तामवाप्नुहि ऋतुकाले स्वकां भार्यां गच्छतां या मनीषिणां परस्त्रीभ्यो निवृत्तानां तां गतिं व्रज
पुत्रक साम्ना ये सर्वभूतानि पश्यंति गतमत्सराः नारुंतुदानां क्षमिणां या गतिस्तामवाप्नुहि मधुमांसनिवृत्तानां मदाद्दं
भात्तथानृतात् परोपतापत्यक्तानां तां गतिं व्रज पुत्रक ह्रीमंतः सर्वशास्त्रज्ञा ज्ञानतृप्ता जितेंद्रियाः यां गतिं साधवो यांति
तां गतिं व्रज पुत्रक एवं विलपतीं दीनां सुभद्रां शोककर्षितां अन्वपद्यत पांचाली वैराटीसहिता तदा ताः प्रकामं रुदित्वा च वि
लप्य च सुदुःखिताः उन्मत्तवत्तदा राजन्विसंज्ञा न्यपतन्भुवि सोपचारस्तु कृष्णस्तां दुःखितां भृशदुःखितः सिक्त्वांभसा
समाश्वास्य तत्तदुक्त्वा हितं वचः विसंज्ञकल्पां रुदतीमपविद्धां प्रवेपतीं भगिनीं पुंडरीकाक्ष इदं वचनमब्रवीत् सुभद्रे मा शु
चः पुत्रं पांचाल्याश्वासयोत्तरां गतोऽभिमन्युः प्रथितां गतिं क्षत्रियपुंगवः ये चान्येऽपि कुले संति पुरुषा नो वरानने सर्वे ते
गतिं यांतु यशस्विनः कुर्याम तद्वयं कर्म क्रियासुः सुहृदश्च नः कृतवान्यादृगद्यैकस्तव पुत्रो महारथः
एवमाश्वास्य भगिनीं द्रौपदीमपि चोत्तरां पार्थस्यैव महाबाहुः पार्श्वमागादरिंदमः ततोऽभ्यनुज्ञाय नृपान् कृष्णो बंधूंस्त
थार्जुनं विवेशांतःपुरे राजंस्ते च जग्मुर्यथालयं इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधे संजय उवाच ततोऽर्जुन
स्य भवनं प्रविश्याप्रतिमं विभुः स्पृष्ट्वांभः पुंडरीकाक्षः स्थंडिले शुभलक्षणे संतस्तार शुभां शय्यां दर्भैर्वैडूर्यसंनिभैः
ततो माल्येन विधिवल्लाजैर्गंधैः सुमंगलैः अलंचकार तां शय्यां परिवार्यायुधोत्तमैः ततः स्पृष्टोदके पार्थे विनीताः प

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रोण०
४८

रिचारकः नैत्यकं दर्शयांचक्रुर्नैशं त्र्यंबकबलेः अलंचकार तां शय्यां वकवालिं ततः प्रीतमनाः पार्थो गंधमाल्यैश्च माधवं
अलंकृत्योपहारं तं नैशमस्मै न्यवेदयत् स्मयमानस्ततो विष्णुः फाल्गुनं प्रत्यभाषत सुप्यतां पार्थ भद्रं ते कल्याणाय व्रजा
म्यहं स्थापयित्वा ततो द्वास्थान् गोप्तॄंश्चात्तायुधान्नरान् दारुकानुगतः श्रीमान् विवेश शिबिरं स्वकं शिश्ये च शयने शुभ्रे बहु
कृत्यं विचिंतयन् पार्थाय सर्वं भगवान् शोकदुःखापहं विधिं व्यदधात्पुंडरीकाक्षस्तेजोद्युतिविवर्द्धनः योगमास्था
य युक्तात्मा सर्वेषामीश्वरेश्वरः श्रेयस्कामः पृथुयशा विष्णुर्जिष्णोः प्रियंकरः न पांडवानां शिबिरे कश्चित्सुष्वाप तां निशां
प्रजागरः सर्वजनमाविवेश विशांपते पुत्रशोकाभितप्तेन प्रतिज्ञातं महात्मना सहसा सिंधुराजस्य वधो गांडीवधन्वना
तत्कथं नु महाबाहुर्वासविः परवीरहा प्रतिज्ञां सफलां कुर्यादिति ते समचिंतयन् कष्टं हीदं व्यवसितं पांडवेन महात्मना
स च राजा महावीर्यः पारयत्वर्जुनः तत्कथं नु पुत्रशोकाभितप्तेन प्रतिज्ञा महती कृता भ्रातरश्चापि विक्रांता बहु
लानि बलानि च धृतराष्ट्रस्य पुत्रेण सर्वं तस्मै निवेदितं स हत्वा सैंधवं संख्ये पुनरेतु धनंजयः जित्वा रिपुगणांश्चै
व पारयत्वर्जुनो व्रतं एवं ह्यहत्वा सिंधुराजं हि धूमकेतुं प्रवेक्ष्यति न ह्यसावनृतं कर्तुमलं पार्थो धनंजयः धर्मपुत्रः
कथं राजा भविष्यति मृतेऽर्जुने तस्मिन् हि विजयः कृत्स्नः पांडवेन समाहितः यदि नोऽस्ति कृतं किंचिद्यदि दत्तं हुतं यदि फले
न तस्य सर्वस्य सव्यसाची जयत्वरीन् एवं कथयतां तेषां जयमाशंसतां प्रभोः अर्जुनेन प्रतिज्ञातं मातुलेन सह बंधुना सम
जयद्रथं वधिष्यामि श्वोभूत इति ह्यरुक् तत्तु दुर्योधनः श्रुत्वा मंत्रिभिः सत्रमिष्यति यथा जयद्रथं पार्थो न हन्यादिति
संयुगे अक्षौहिण्यो हिताः सर्वा रक्षितुं जयद्रथं द्रोणश्च सह पुत्रेण सर्वास्त्रविधिपारगः एको वीरः सहस्राक्षोऽपि
तृहन्त्रवर्षिहा सोपितन्नोस्सेहता जोहं तु इशोन्माहितो सोहं श्वस्तं करिष्यामि यथा कुंतीसुतोऽर्जुनः अप्राप्तेऽस्मिन्

इतस्कंधगत

महेश्वरः याहतन्हिहितस्तेद्य शेवासि हे तात जयद्रथं अंप्याज्ञाते प्रपन्नत्वमनसा वृषभध्वजं तं देवं मनसा ध्यात्वा जय
को स्वधनंजय ततस्तत्प्रसादात्त्वमस्त्रं प्राप्स्यसि तन्महत् ततः कृष्णवचः श्रुत्वा संस्पृश्योभो धनंजयः भूमावासीनए
काग्रात्मा मनसा भवं ततः प्रणिहिते ब्राह्मे मुहूर्ते शुभलक्षणे आत्मानमर्जुनोऽपश्यद्गगने सह केशवं पुण्ये हिमव
तः पादे मणिमंतं च पर्वतं ज्योतिर्भिश्च समाकीर्णं सिद्धचारणसेवितं वायुवेगगतिः पार्थः खं भेजे सह केशवः केशवेन
गृहीतश्च दक्षिणे विभुना प्रेक्षमाणो बहून् भावान् जगाम सुमहाद्भुतान् उदीच्यां दिशि धर्मात्मा सोऽपश्यच्छ्वेतं
पर्वतं कुबेरस्य विहारे च नलिनीं पद्मभूषितां सरिच्छ्रेष्ठां तथा गंगां वीक्षमाणो बहूदकां सदा पुष्पफलैर्वृक्षैरुपेतां स्फटि
कोपलां सिंहव्याघ्रगणाकीर्णां नानामृगकुलाकुलां पुण्याश्रमवतीं रम्यां मनोज्ञांडजसेवितां मंदरस्य प्रदेशांश्च कि
न्नरोद्गीतनादितान् हेमरूप्यमयैः शृंगैर्नानौषधिविभूषितान् तथा मंदारवृक्षैश्च पुष्पितैरुपशोभितान् स्निग्धांजनच
याकारं संप्राप्तः कालपर्वतं ब्रह्मतुंगं नदीश्चान्यास्तथा जनपदानपि सुशृंगं शतशृंगं च शर्यातिवनमेव च पुण्यमश्व
शिरःस्थानं स्थानमाथर्वणस्य च वृषदंशं च शैलेंद्रं तथा मंदरमेव च अप्सरोभिः समाकीर्णं किन्नरैरुपशोभितं तं
स्मिन्शैले व्रजन्पार्थः सकृष्णः समपश्यत शुभैः प्रस्रवणैर्जुष्टं हेमधातुविभूषितं चंद्ररश्मिप्रकाशांगीं पृथिवीं पु
रमालिनीं समुद्रांश्चाद्भुताकारानपश्यद्बहुलाकरान् वियद्द्यां पृथिवीं चैव पश्यन् विष्णुपदे व्रजन् विस्मितः सह कृष्णेन
क्षिप्तो बाण इवाभ्यगात् ग्रहनक्षत्रसोमानां सूर्याग्न्योश्च समत्विषं अपश्यत तदा पार्थो ज्वलंतमिव पर्वतं समा
साद्य तं शैलवरं शैलाग्रस्थं समवस्थितं तपोनित्यं महात्मानं अपश्यद्वृषभध्वजं सहस्रमिव सूर्याणां दीप्यमानं स्वतेजसा

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो०
५८

मा ज्वलितं जटिलं गौरं कृत्तिवाससं नयनानां सहस्रैश्च विचित्रांगं महौजसं पार्वत्या सहितं देवं भूतसंघैश्च भा
स्वरैः गीतवादित्रसंह्रादलास्यसमन्वितं वल्गितास्फोटितोत्कृष्टपुण्यगंधैश्च सेवितं स्तूयमानं स्तवैर्दिव्यैर्मुनि
भिर्ब्रह्मवादिभिः गोप्तारं सर्वभूतानामिषुधन्वधरमच्युतं वासुदेवस्तु तं दृष्ट्वा जगाम शिरसा क्षितिं पार्थेन सह धर्मा
त्मा प्रियव ब्रह्म सनातनं लोकादिं विश्वकर्माणमजमीशानमव्ययं नमसः परमं योनिं खं वायुं ज्योतिषां निधिं स्र
ष्टारं वारिधाराणां भुवश्च प्रकृतिं परां देवदानवयक्षाणां मानवानां च साधनं योगानां च परं ब्रह्म दृष्टं ब्रह्मविदां
निधिं चराचरस्य स्रष्टारं प्रतिहर्तारमेव च कालकोपं महात्मानं शक्रसूर्यगुणोदयं अवंदत तदा कृष्णो वाङ्मनोबु
द्धिकर्मभिः यं प्रपश्यंति विद्वांसः सूक्ष्माध्यात्मपदैषिणः तमजं कारणात्मानं जग्मतुः शरणं भवं अर्जुनश्चापि तं देवं
भूयो भूयः प्रवंदत ज्ञात्वैकं भूतभव्यादिं सर्वभूतभवोद्भवं ततस्तावागतौ दृष्ट्वा नरनारायणावुभौ सुप्रसन्नमनाः शर्वः प्रो
वाच प्रहसन्निव स्वागतं वां नरश्रेष्ठावुत्तिष्ठेतां गतक्लमौ किं च वामीप्सितं वीरौ मनसः क्षिप्रमुच्यतां येन कार्येण संप्राप्तौ
युवां तत्साधयामि वां व्रियतामात्मनः श्रेयः तत्सर्वं प्रददामि वां ततस्तद्वचनं श्रुत्वा प्रत्युत्थाय कृतांजली वासुदेवार्जु
नौ शर्वं तुष्टुवाते महामती भक्त्या स्तवेन दिव्येन महात्मानमनिंदितौ वासुदेवार्जुनावूचतुः नमो भवाय शर्वाय
रुद्राय वरदाय च पशूनां पतये नित्यमुग्राय च कपर्दिने महादेवाय भीमाय त्र्यंबकाय च शंभवे ईशानाय भगघ्नाय
नमोऽस्त्वंधकघातिने कुमारगुरवे नित्यं नीलग्रीवाय वेधसे पिनाकिने हविष्याय सत्याय विभवे सदा विलोहि
ताय धूम्राय व्याधायानपराजिते नित्यं नीलशिखंडाय शूलिने दिव्यचक्षुषे हंत्रे गोप्त्रे त्रिनेत्राय व्याधाय वसु राम

रेतसे अचिंत्यायांबिकाभर्त्रे सर्वदेवस्तुताय च वृषध्वजाय पिंगाय जटिले ब्रह्मचारिणे तप्यमानाय सलिले ब्रह्मण्यायाजिता
य च विश्वात्मने विश्वसृजे विश्वमावृत्य तिष्ठते नमो नमस्ते सेव्याय भूतानां प्रभवे सदा ब्रह्मवक्त्राय सर्वाय शंकराय शिवाय
च नमोऽस्तु वाचस्पतये प्रजानां पतये नमः नमो विश्वस्य पतये महतां पतये नमः नमः सहस्रशिरसे सहस्रभुजमन्यवे वि
सहस्रनेत्रपादाय नमोऽसंख्येयकर्मणे नमो हिरण्यवर्णाय हिरण्यकवचाय च भक्तानुकंपिने नित्यं सिध्यतां नो वरः प्र
भो संजय उवाच एवं स्तुत्वा महादेवं वासुदेवः सहार्जुनः प्रसादयामास भवं तदा ह्यस्त्रोपलब्धये इति श्रीमाहाभार
ते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि स्वप्नप्राप्ते रुद्रीये संजय उवाच ततोऽर्जुनः प्रीतमनाः ववंदे वृषभध्वजं ददर्शोत्फुल्लन
यनः समस्तं तेजसां निधिं तं चोपहारं सुकृतं नैशं नैत्यकमात्मनः ददर्श त्र्यंबकाभ्याशे वासुदेवनिपातितं ततोऽभिपूज्य
मनसा शर्वं कृष्णं च पांडवः इच्छाम्यहं दिव्यमस्त्रमित्यभाषत शंकरं ततः पार्थस्य विज्ञाय वरार्थं वचनं प्रभुः वासुदे
वार्जुनौ देवः स्मयमानोऽभ्यभाषत स्वागतं वां नरश्रेष्ठौ विज्ञातं मनसेप्सितं येन कामेन वां प्राप्तौ तं ददाम्यहं
सरोऽमृतमयं दिव्यमभ्याशे शत्रुसूदनौ तत्र मे तद्धनुर्दिव्यं शराश्च निहिताः पुरा येन देवारयः सर्वे मया युधि निपातिताः
तत आनीयतां कृष्णौ सशरं धनुरुत्तमं तथेत्युक्त्वा तु तौ वीरौ तं सर्वैः पार्षदैः सह प्रस्थितौ तत्सरो दिव्यं दिव्याश्चर्यशतै
र्युतं निर्दिष्टं यद्वृषांकेन पुण्यं सर्वार्थसाधकं तज्जग्मतुरसंभ्रांतौ नरनारायणावृषी ततस्तत्सर आसाद्य सूर्यमंडलसंनि
भं नागमंतर्जले घोरं ददृशातेऽर्जुनाच्युतौ ततः कृष्णश्च पार्थश्च संस्पृश्यापः कृतांजली तौ नागावुपतस्थाते नमस्यंतौ वृषध्व
जं गृणंतौ वेदविदुषौ तद्ब्रह्म शतरुद्रियं अप्रमेयं प्रणमंतौ गत्वा सर्वात्मना भवं ततस्तौ रुद्रमाहात्म्याद्धित्वा रूपं महोरगौ

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रोणा०
७०

रगो धनुर्धरा[illegible]रूपं प्रतिपद्यतां तौ तज्ञमथ रुद्रं तु प्रीतौ धनुर्वाणं च सप्रभं आजग्मतुर्महात्मानौ ह्रदं तस्य महात्म
वि ततः पार्श्वाद्वृषांकस्य ब्रह्मचारी समुत्पत पिंगाक्षस्तपसः क्षेत्रं बलवान्नीललोहितः स तद्गृह्य धनुःश्रेष्ठं तस्थौ स्थानं समा
स्थितः व्याकर्षच्चापि विधिवत्सशरं धनुरुत्तमं तस्य मौर्वीं च मुष्टिं च स्थानं चालक्ष्य पांडवः श्रुत्वा मंत्रं भवप्रोक्तं जग्राहाचिंत्यवि
क्रमः सरस्येव च तं वाणं ससर्जातिबलः प्रभुः चकार च पुनर्वीरस्तस्मिन्सरसि तद्धनुः ततः प्रीतं भवं ज्ञात्वा स्मृतवानर्जुनस्तदा
वरमारण्यके दत्तं दर्शनं शंकरस्य च मनसा चिंतयामास तन्मे संपद्यतामिति तस्य तन्मतमाज्ञाय प्रीतः प्रादाद्वरं भवः तच्च पाशुपतं घो
रं प्रतिज्ञायाश्च पारणं ततः पाशुपतं दिव्यमवाप्य पुनरीश्वरात् संहृष्टरोमा दुर्द्धर्षः कृतं कार्यममन्यत ववंदतुश्च संहृष्टौ शिरोभ्यां तौ
महेश्वरं अनुज्ञातौ क्षणे तस्मिन्भवेनार्जुनकेशवौ प्राप्तौ स्वशिबिरं वीरौ मुदा परमया युतौ तथा भवेनानुमतौ महासुरनिपातनौ
इंद्रविष्णू यथा प्रीतौ जंभस्य वधकांक्षिणौ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधे संजय उवाच तयोः संवदतोरेवं कृष्णदारु
कयोस्तथा सा व्यगाद्रजनी राजन्नथाबुध्यत पार्थिवः पठंति पाणिस्वनिका मागधा मधुपर्किकाः वैतालिकाश्च सूताश्च तुष्टुवुः पुरुषर्षभं
नर्तकाश्चाप्यनृत्यंत जगुर्गीतानि गायनाः कुरुवंशस्तवार्थानि मधुरं रक्तकंठिनः मृदंगा झर्झरा भेर्यः पणवानकगोमुखाः आडंबा
राश्च शंखाश्च दुंदुभ्यश्च महास्वनाः एवमेतानि सर्वाणि तथान्यान्यपि भारत वादयंतः सुसंहृष्टाः कुशलाः साधुशिक्षिताः स शब्द
सलिलघोषो महान्प्राप्तो दिवस्पृक् पार्थिवर्षभं प्रसुप्तं बोधयामास युधिष्ठिरमथाबोधयत् प्रतिबुद्धः सुखं सुप्तो महार्हे शयनोत्तमे उत्थायावश्यकार्यार्थं य राम
यौ स्नानगृहं नृपः ततः शुक्लांबराः स्नातास्तरुणा अष्टोत्तरं शतं स्नापकाः कांचनैः कुंभैः पूर्णैः समुपतस्थिरे सुखासने चोपविष्टः प
रिधायांबरं लघु स्नातश्चंदनसंयुक्तैः पानीयैरभिमंत्रितैः उद्वर्तितः कषायेण बलवद्भिः सुशिक्षितैः आप्लुतः सा

धिवासेन जलेन सुसुगंधिना राजहंसनिभं प्राप्य उष्णीषं शिथिलार्पितं जलक्षयनिमित्तं वै वेष्टयामास मूर्द्धनि हरिणा चंदनेना
नुलिप्य महाभुजः ततोग्निशरणं दीप्तं प्रविवेश विनीतवान् समिद्भिः सपवित्राभिरग्निमाहुतिभिस्तथा मंत्रपूताभिरर्चित्वा
निश्चक्राम गृहात्ततः द्वितीयां पुरुषव्याघ्रः कक्ष्यां निष्क्रम्य पार्थिवः अक्षतैः सुमनोभिश्च वाचयित्वा महाभुजः तान्
द्विजान्मधुसर्पिर्भ्यां फलैः श्रेष्ठैः सुमंगलैः प्रादात्कांचनमेकैकं निष्कं विप्राय पार्थिवः अलंकृतं चाश्वशतं वासांसीष्टा
श्च दक्षिणाः तथा गाः कपिला दोग्ध्रीः सर्षभाः पांडुनंदनः हेमशृंगी रौप्यखुरा दत्त्वा चक्रे प्रदक्षिणं स्वस्तिकान्वर्द्धमानांश्च
घावर्त्तांश्च कांचनान् माल्यं च जलकुंभांश्च ज्वलितं जातवेदसं पूर्णान्यक्षतपात्राणि रुचकान्रोचनांस्तथा स्वलं
कृताः शुभाः कन्याः दधिसर्पिर्मधूदकं मंगल्यान्पक्षिणश्चैव यच्चान्यदपि पूजितं दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च कौंतेयो बाह्यां कक्ष्यामगान्महा
ततस्तस्य महाबाहोस्तिष्ठतः परिचारकाः सौवर्णं सर्वतोभद्रं मुक्तावैदूर्यमंडितं परार्ध्यास्तरणास्तीर्णं सोत्तरच्छदमृद्धिमत् वि
श्वकर्मकृतं दिव्यमुपजह्रुर्वरासनं तत्र तस्योपविष्टस्य भूषणानि महात्मनः उपजह्रुर्महार्हाणि प्रेष्याः शुभ्राणि सर्वशः
युक्ताभरणवेषस्य कौंतेयस्य महात्मनः रूपमासीन्महाराज द्विषतां शोकवर्द्धनं चामरैश्चंद्रशुभ्रैश्च हैमदंडैः सुशोभ
नैः दोधूयमानं शुशुभे विद्युद्भिरिव तोयदः संस्तूयमानः सूतैश्च वंद्यमानश्च वंदिभिः उपगीयमानो गंधर्वैरास्ते स्म
कुरुनंदनः ततो मुहूर्त्तादासीत्तु वंदिनां निस्वनो महान् नेमिघोषश्च रथिनां खुरघोषश्च वाजिनां ह्रादेन गजघंटा
नां शंखानां निनदेन च नराणां पदशब्दैश्च कंपतीव स्म मेदिनी ततः शुद्धांतमासाद्य जानुभ्यां भूतले स्थितः शिरसा वंदनीयं
तमभिवाद्य जनेश्वरं कुंडली बद्धनिस्त्रिंशः सन्नद्धकवचो युवा अभिप्रणम्य शिरसा द्वाःस्थो धर्मात्मजाय वै न्यवेदय

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रोण०
७१

हृषीकेशमुपयातं महात्मनः। सोऽब्रवीत्पुरुषव्याघ्रः स्वागतेनैव माधवं अर्घ्यं चैवासनं चास्मै दीयतां परमार्चितं ततः प्रवेश्य
वार्ष्णेयमुपवेश्य वरासने पूजयामास विधिवद्धर्मात्मा युधिष्ठिरः॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधे संजय
उवाच ततो युधिष्ठिरो राजा प्रतिनंद्य जनार्दनं उवाच परमप्रीतः कौंतेयो देवकीसुतं सुखेन रजनी व्युष्टा कच्चित्ते म
धुसूदन कच्चिज्ज्ञानानि सर्वाणि प्रसन्नानि तवाच्युत वासुदेवोपि तद्युक्तं पर्यपृच्छद्युधिष्ठिरं ततः प्रकृतयो ज्ञात्वा न्यवेदयदु
पस्थिताः अनुज्ञातश्च राज्ञा च प्रावेशयत तं जनं विराटं भीमसेनं च धृष्टद्युम्नं च सात्यकिं चेदिपं धृष्टकेतुं च द्रुपदं च महारथं
शिखंडिनं यमौ चैव चेकितानं च केकयं युयुत्सुं चैव कौरव्यं पांचाल्यं चोत्तमौजसं युधामन्युं सुबाहुं च द्रौपदेयांश्च सर्वशः
एते चान्ये च बहवः क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभं उपतस्थुर्महात्मानं विविशुश्चासनेषु ते एकस्मिन्नासने वीरावुपविष्टौ महाबलौ
कृष्णश्च युयुधानश्च महात्मानौ महाद्युती ततो युधिष्ठिरस्तेषां शृण्वतां मधुसूदनं अब्रवीत्पुंडरीकाक्षमाभाष्य मधुरं व
चः एकं त्वां वयमाश्रित्य सहस्राक्षमिवामराः प्रार्थयामो जयं युद्धे शाश्वतानि सुखानि च त्वं हि राज्यविनाशं च द्विषद्भिश्च नि
राकृतिं क्लेशांश्च विविधान्कृष्ण सर्वास्तानपि वेत्थ नः त्वयि सर्वेश सर्वेषामस्माकं भक्तवत्सल सुखमायत्तमत्यर्थं यात्रा च
मधुसूदन स त्वं तथा कुरु वार्ष्णेय यथा त्वयि मनो मम अर्जुनस्य यथा सत्या प्रतिज्ञा स्याच्चिकीर्षिता स भवांस्तारयत्वस्माद्दुःखा राम
मर्षमहार्णवात् पारं तितीर्षतामद्य प्लवो नो भव माधव न हि तत्कुरुते संख्ये रथी रिपुवधोद्यतः यथा वै कुरुते कृष्ण सारथि
र्यत्नमास्थितः यथैव सर्वास्वापत्सु पासि वृष्णीन् जनार्दन तथैवास्मान्महाबाहो वृजिनात्त्रातुमर्हसि त्वमगाधेऽप्लवे म
ग्नांस्तारय कृष्ण घोरे समुद्रे प्लवो भूत्वा शंखचक्रगदाधर नमस्ते देवदेवेश सनातन विशातन विष्णो जिष्णो हरे कृ

ष्ण वैकुंठ पुरुषोत्तम नारदस्त्वां समाचष्टे पुराणं पुरुषोत्तमं वरदं शार्ङ्गिणां श्रेष्ठं तत्सत्यं कुरु माधव इत्युक्तः पुंडरीकाक्षो धर्मराजे
न संसदि तोयमेघस्वनो वाग्मी प्रत्युवाच युधिष्ठिरं वासुदेव उवाच सामरेष्वपि लोकेषु सर्वेषु न तथाविधः शरासनधरः कश्चि
द्यथा पार्थो धनंजयः वीर्यवानस्त्रसंपन्नः पराक्रांतो महाबलः युद्धशौंडः सदामर्षी तेजसा परमो नृणां स युवा वृषभस्कंधो दीर्घ
बाहुर्महाबलः सिंहर्षभगतिः श्रीमान् द्विषतस्ते हनिष्यति अहं च तत्करिष्यामि यथा कुंतीसुतोऽर्जुनः धार्तराष्ट्रस्य सैन्यानि धक्ष्यत्यग्नि
रिवोत्थितः अद्य तं पापकर्माणं क्षुद्रं सौभद्रघातिनं अपुनर्दर्शनं मार्गमिषुभिः क्षिप्यतेऽर्जुनः तस्य गृध्राः श्येनाश्च चंड
गोमायवस्तथा भक्षयिष्यंति मांसानि ये चान्ये पुरुषादकाः यद्यस्य देवा गोप्तारः सेंद्राः सर्वे तथाप्यसौ राजधानीं यमस्याद्य हतः प्रा
प्स्यति संकुले निहत्य सैंधवं जिष्णुरद्य त्वामुपयास्यति विशोको विज्वरो राजन् भव भूतिपुरस्कृतः ॥ इति द्रोणपर्वणि जयद्रथ
वधे संजय उवाच तथा संवदतां तेषां प्रादुरासीद्धनंजयः दिदृक्षुर्भरतश्रेष्ठ राजानं ससुहृद्गणं तं निविष्टं शुभां कक्षामभिवंद्याग्र
तः स्थितं समुत्थायार्जुनं प्रेम्णा सस्वजे पांडवर्षभः मूर्ध्नि चैनमुपाघ्राय परिष्वज्य च बाहुना आशिषः परमाः प्रोच्य स्मयमानो
ऽभ्यभाषत व्यक्तमर्जुन संग्रामे ध्रुवस्ते विजयो महान् यादृग्रूपा च ते छाया प्रसन्नश्च जनार्दनः तमब्रवीत्ततो जिष्णुर्महदाश्चर्य
मुत्तमं दृष्टवानस्मि भद्रं ते केशवस्य प्रसादजं ततस्तत्कथयामास यथादृष्टं धनंजयः आश्वासनार्थं सुहृदां त्र्यंबकेण समागमं
ततः शिरोभिरवनिं स्पृष्ट्वा सर्वे च विस्मिताः नमस्कृत्य वृषांकाय साधु साध्विति चाब्रुवन् अनुज्ञातास्ततः सर्वे सुहृदो धर्मसू
नुना त्वरमाणाः सुसंनद्धा हृष्टा युद्धाय निर्ययुः अभिवाद्य तु राजानं युयुधानाच्युतार्जुनाः हृष्टा विनिर्ययुस्ते वै युधिष्ठिरनि
वेशनात् रथेनैकेन दुर्धर्षौ युयुधानजनार्दनौ जग्मतुः सहितौ वीरावर्जुनस्य निवेशनं तत्र गत्वा हृषीकेशः कल्पयामास सूतवत् रथं रथव

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रोण० ७२

साजोवातरर्षभमल्लहस्तांसेमेघस्तनितनिर्घोषस्तप्तकांचनसप्रभः वध्योरथवरः त्वहाः शिशुर्हिवसद्रूथी नतः पुरुषशार्दूलः सस
ज्जकुःपुरःसरः कृताह्निकायपार्थायत्वेहयततरथ तेनलोकेष्वंरथसेसं किरीटीहेमवर्मभृत् चापबाणधरोवाहंप्रदक्षिणमथव्रजत्
स तपोविद्याव्रतपावृद्धैः क्रियावद्भिर्जितेन्द्रियैः स्तूयमानोजयाशीर्भिरारुरोहमहारथं जैत्रैःसांग्रामिकैर्मंत्रैःपूर्वमेवरथोत्त
मे अभिमंत्रितमर्चिष्मानुदयंभास्करोयथा सरथोरथिनांश्रेष्ठःकांचनेकांचनावृतः विबभौविमलोर्चिष्मान्मेराविवदिवा
वाकरः अन्वारुरुहतुःपार्थंयुयुधानजनार्दनौ सर्यातिर्यज्ञमायांतंयथेंद्रंदेवमश्विनौ अथजग्राहगोविंदोरश्मीन्रश्मिव
विदांवरः मातलिर्वासवस्येववृत्रंहंतुंप्रयास्यतः सताभ्यांसहितःपार्थोरथप्रवरमास्थितः सहितौबुधशुक्राभ्यांतमोनिघ्नन्य
थाशशी सैंधवस्यवधप्रेप्सुःप्रयातःशत्रुपूगहा सहांबुपतिमित्राभ्यांयथेंद्रस्तारकामये ततोवादित्रनिर्घोषैर्मांगल्यैश्चस्त
वैःशुभैः प्रयांतमर्जुनंवीरंमागधाश्चैवतुष्टुवुः सजयाशीःसुपुण्याहःसूतमागधनिस्वनः युक्तोवादित्रघोषेणतेषां
रतिकरोभवत् तमनुप्रयातोवायुःपुण्यगंधवहःशुभः ववौसहर्षयंस्तार्थंद्विषतश्चापिशोषयन् ततस्तस्मिन्क्षणेराजन्
निमित्तानिविविधानिशुभानिच प्रादुरासन्विजयायवहूनिच पांडवानांत्वदीयानांविपरीतानिमारिष दृष्ट्वार्जुनोनि
मित्तानिविजयायप्रदक्षिणं युयुधानंमहेष्वासमिदंवचनमब्रवीत् युयुधानाद्ययुद्धेमेदृश्यतेविजयोध्रुवः यथाहीमा राम
निलिंगानिदृश्यंतेशिनिपुंगव सोहंतत्रगमिष्यामियत्रसैंधवकोनृपः यियासुर्यमलोकायममवीर्यंप्रतीक्षते यथापर
मकंकृत्यंसैंधवस्यवधोमम तथैवसुमहत्कृत्यंधर्मराजस्यरक्षणं सत्वमद्यमहाबाहोराजानंपरिपालय यथैवहिमयागुप्तस्त्व
यागुप्तोभवेत्तथा नपश्यामिचतंलोकेयस्त्वांयुद्धेपराजयेत् वासुदेवसमंयुद्धेस्वयमप्यमरेश्वरः त्वयिचाहंपराश्वस्तःप्रद्युम्नेवामहा

रथे शक्नुयांसैंधवंहंतुमनपेक्षोनरर्षभ मय्यवेक्षानकर्त्तव्याकथंचिदपिसात्वत राजन्येवपरागुप्तिःकार्यासर्वात्मनात्वया नहि
यत्रमहाबाहुर्वासुदेवोव्यवस्थितः किंचिद्व्यापद्यतेतत्रयत्राहमपिचध्रुवं एवमुक्तस्तुपार्थेनसात्यकिःपरवीरहा तथेत्युक्त्वागमत्त
त्रयत्रराजायुधिष्ठिरः इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधे धृतराष्ट्रउवाच श्वोभूतेकिमकार्षुस्तेदुःखशोकस २
समन्विताः अभिमन्यौहतेतत्रकेवायुध्यंतमामकाः जानंतस्तस्यकर्माणिकुरवः आयांतंपुरुषव्याघ्रंकथंद्रक्ष्यंतिसंयुगे कपिराज
ध्वजंसंख्येविधुन्वानंमहद्धनुः दृष्ट्वापुत्रपरिद्यूनंकिमकुर्वतमामकाः किंनुसंजयसंग्रामेवृत्तंदुर्योधनंप्रति परिदेवोमहानत्र
श्रुतोमेनाभिनंदनं बभूवुर्यमनोग्राह्याःशब्दाःश्रुतिसुखावहाः नश्रूयंतेपसर्वेतेसैंधवस्यनिवेशने स्तुवंतानायकाश्च
यंतेपुत्राणांशिबिरेमम सूतमागधसंघानांनर्त्तकानांचसर्वशः शब्दोनश्रूयतेभीक्ष्णमभवद्यत्रमेश्रुतिः दीनानामद्य
तेशब्दंनश्रुणोमिसमीरितं निवेशनेसत्यधृतेःसोमदत्तस्यसंजय आसीनोहंपुरातातशब्दमश्रौषमुत्तमं तदद्यपुण्यहीनोहं
मार्त्तस्वरनिनादितं निवेशनंगतोत्साहंपुत्राणांममलक्षये विविंशतेर्दुर्मुखस्यचित्रसेनविकर्णयोः अन्येषांचसुतानांमे
नतथाश्रूयतेध्वनिः ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्यायंशिष्याःपर्युपासते द्रोणपुत्रंमहेष्वासंपुत्राणांमेपरायणं वितंडा
लापसंलापैर्हुतयाचितवादितैः गीतैश्चविविधैरिष्टैरमंतेयोदिवानिशं उपास्यमानोबहुभिःकुरुपांडवसात्वतैः सूत
तस्यगेहेशब्दोनाद्यद्रौणेर्यथापुरा द्रोणपुत्रंमहेष्वासंगायनानर्त्तकाश्चये अत्यर्थमुपतिष्ठंतितेषांनश्रूयतेध्वनिः विंदानुवि
दयोःसायंशिबिरेयोमहाध्वनिःश्रूयतेसोद्यनतथाकेकयानांचवेश्मसु नित्यंप्रमुदितानांचतालगीतस्वनोमहान् न
त्यतांश्रूयतेतातगणानांसोद्यनिःस्वनः सप्ततंतून्वितन्वानायाजकायमुपासते सौमदत्तिंश्रुतनिधिंतेषांनश्रूयते
ध्वनिः ज्याघोषोब्रह्मघोषश्चतोमरासिरथध्वनिः द्रोणस्यासीदविरतोगृहेतन्नश्रृणोम्यहं नानादेशसमुत्थानांगीतानां

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्रोणा०
९३

भवत्स्वतः क्षत्रियाणां हितानां च सोद्यम श्रूयते महान् पद्मप्रभ तपपन्नमाख्यांतिविद्धमजनार्दनः अगमत्सर्वमता नाम नुकं पार्थमव्यक्तः ततो हाम ब्रूवं सूतं मद दुर्योधनं तेन हा वासुदेवेन तीर्थं पुत्रं मे प्राणमं पांडवैः काले प्राप्त महमन्येमात्वं दुर्योधनं विना भिः पांमं वे घाचमानेत्व प्रत्याख्यास्य मिकेशवं हितार्थम भिजल्पंतं ततवानि रगोजयः प्रत्या वष्टमहाशाहं नृषभं संवेष्ट्रिवा अनुवेयाविजल्पंतमनयान्नाचपद्यत तस्य दुःशासनसेवकंतदयोः अन्ववर्तत भो हितोकृष्टः कालेन दुर्मतिः तथा हं घृतमिच्छामि विदुरो नममीति सैधववान्नेच्छति घृतं मो मानघृतमिच्छति शल्यो भूरिश्रवाश्चैव पुरुमित्रो जयस्तथा अश्व त्थामा कृपा द्रोणो घृतं नेच्छति संजय एतेषां मतमाज्ञाय यदि वर्तेत पुत्रकः सज्ञातिमित्रः ससुहृत् चिरं जीवेदनामयः श्लक्ष्णा मधुरसंभाषा ज्ञातिमध्ये प्रियंवदाः कुलीनाः संमताः प्राज्ञाः सुखं प्राप्स्यति पांडवाः धर्मापेक्षो नरो नित्यं सर्वत्र लभते सुखं प्रेत्यभावे च कल्याणं प्रसादं प्रतिपद्यते अर्हंत्यर्धं पृथिव्यास्ते भोक्तुं सामर्थ्यसाधनाः तेषामपि समुद्रांता पितृपैतामही मही नियुज्यमानाः स्थास्यंति पांडवा धर्मवर्त्मनि संति मे ज्ञातयस्तात येषां श्रोष्यंति पांडवाः शल्यस्य सोमदत्तस्य भीष्मस्य च महात्मनः द्रोणस्याथ विकर्णस्य बाह्लिकस्य कृपस्य च अन्येषां चैव वृद्धानां भरतानां महात्मनां त्वदर्थं ब्रुवतां तात करिष्यंति वचो हितं कं वा त्वं मन्यसे तेषां यस्त्वा ब्रूयादतोऽन्यथा कृष्णो न धर्मं संजह्यात्सर्वे ते हि त्वदन्वयाः मयापि चोक्ताः ते वीरा वचनं धर्म संहितं नान्यथा प्रकरिष्यंति धर्मात्मानो हि पांडवाः इत्यहं विलपन्सूत बहुशः पुत्रमुक्तवान् न च मे श्रुतवान्मूढो मन्ये कालस्य पर्ययात् वृकोदरार्जुनौ यत्र वृष्णिवीरश्च सात्यकिः उत्तमौजाश्च पांचाल्यो युधामन्युश्च दुर्जयः धृष्टद्युम्नश्च दुर्धर्षः शिखंडी चापराजितः अश्मकाः केकयाश्चैव क्षत्रधर्मा च सोमकिः चैद्यश्च चेकितानश्च पुत्रः काश्यस्य चाभिभुः द्रौपदेया विराटश्च द्रुपदश्च महारथः यमौ च पुरुषव्याघ्रौ मंत्री च मधुसूदनः क एतान् जातु युध्येत लोकेऽस्मिन् वै जिजीविषुः दिव्यमस्त्रं विकुर्वा राम

णान् संहरेयुररीन्मम अन्यो दुर्योधनात्कर्णाच्छकुनेश्चापि सौबलात् दुःशासनचतुर्थानां नान्यं पश्यामि पंचमं येषामभीषु हस्तः स्याद्विष्वक्सेनो रथे स्थितः सन्नद्धश्चार्जुनो योद्धा तेषां नास्ति पराजयः ते मम विलापानां यदि दुर्योधनः स्मरेत् हतो हि पुरुषव्याघ्रो भीष्मद्रोणौ त्वमात्थ वै तेषां विदुरवाक्यानामुक्तानां दीर्घदर्शिनां दृष्ट्वेमां फलनिर्वृत्तिं मन्ये शोचंति पुत्रकाः सेनां ह शिनेनत्रा कुंतेन च प्रमथ्य निःश्वसाम चेतस्या तस्य शोचंति पुत्रकाः हिमात्यये यथा कक्षं शुष्कं वातेरितो महान् अ ग्निर्दहेत्तथा सेनां मामिकां स धनंजयः आचक्ष्व तद्धि नः सर्वं कुशलो ह्यसि संजय यथा पयातः सायाह्ने कृत्वा पार्थस्य किल्बिषं अभिमन्यौ हते तात कथमासीन्मनो हि वः न जातु तस्य कर्माणि युधि गांडीवधन्वनः अपकृत्य महत्तात सोढुं शक्ष्यंति मामकाः किं नु दुर्योधनः कृत्यं कर्णो वा किमभाषत दुःशासनः सौबलश्च तेषामेवं गते ऽपि सर्वेषां समवेतानां पुत्राणां मम संजय यद्वृत्तं तात संग्रामे मंदस्यापनयैर्भृशं लोभानुगतदुर्बुद्धेः क्रोधेन विकृतात्मनः राज्यकामस्य मूढस्य रागोपहत चेतसः दुर्नीतं वा सुनीतं वा तन्ममाचक्ष्व संजय संजय उवाच हंत ते संप्रवक्ष्यामि सर्वं प्रत्यक्षदर्शिवान् शुश्रूष स्वस्थि तो भूत्वा तव ह्यपनयो महान् गतोदके सेतुबंधो यादृग्गतायत्वं विलापो निष्फलो राजन्मा शुचः भरतर्षभ अनतिक्रमणीयोऽयं कृतांतस्याद्भुतो विधिः मा शुचो भरतश्रेष्ठ दिष्टमेतत्पुरातनं यदि त्वं हि पुरा द्यूतात्कुंतीपुत्रं युधिष्ठिरं निवर्तयेथाः पुत्रांश्च न त्वां व्यसनमाव्रजेत् युद्धकाले पुनः प्राप्ते तदैव भवता यदि निवर्तिताः स्युः संरब्धा न त्वां व्यसनमाव्रजेत् दुर्योधनं चाविधेयं कुरून्वा निग्रहीष्यत्व नास्मात्त्वां व्यसनमाव्रजेत् ततो बुद्धिव्यभीचारः सुपल्लवं प्रति पांडवाः पांचालाः वृष्णयः सर्वे ये चान्ये ऽपि नराधिपाः स

कृत्वा पितृकर्म त्वं पुत्रं संस्थाप्य सत्पथे वर्णेष्वायाहि धर्मेण राज्ञा त्वां प्रसमनमार्गेऽज्ञत् त्वं प्राज्ञतमो लोके हित्वा धर्मं सनातनं दु
र्योधनस्य कर्णस्य शकुनेश्चाल्पगामतं तन्नेक्लिनपितृसंर्वमयाराजन्निशामितं अर्थेति विशमानस्य विषमिश्रं यथा
मधु नामन्यत तत्तत्त्वात्कृष्णेऽज्ञानं पाण्डवं पुरा नभीष्मो नैव च द्रोणो यथा त्वां मन्यते च्युतः अज्ञानात्मसहासात्तु त्वां राजन्वुधर्मि
ष्ठं वसुरते तदा प्रभृति कृष्णस्त्वां न तथा बहुमन्यते परुषाण्युच्यमानांश्च पाण्डवानां त्वमुपेक्षसे तस्यानुबन्धः प्राप्तस्त्वां पु
त्राणां राज्यकामुक पितृपैतामहं राज्यमपवृत्तं तदानघ अथ पार्थैर्जितां कृत्स्नां पृथिवीं प्रत्यपद्यथाः पाण्डुनानिर्जितं रा
ज्यं कौरवाणां यशस्तथा तवश्चाप्यधिकं भूयः पाण्डवैर्धर्मचारिभिः तेषां तत्तादृशं कर्म त्वामासाद्य सुनिष्फलं यत्पित्र्याद्भ्रं
शिताः राज्यात्त्वयेहामिषगृद्धिना यत्पुनर्युद्धकाले त्वं पुत्रान्गर्हयसे नृप बहुधा भाषमाणस्तान्दोषानात्मसहघोपपद्यते नहि र
क्षन्ति राजानो युध्यमानाः स्वजीवितं चमूं विगाह्य पार्थानां युध्यन्ते क्षत्रियर्षभाः यां तु कृष्णार्जुनौ सेनां यां सात्यकि वृकोदरौ र
क्षेरन्को नु तां युध्येच्चमूमन्यत्र कौरवैः येषां योद्धा गुडाकेशो येषां मंत्री जनार्दनः येषां च सात्यकिर्योद्धा येषां योद्धा वृकोद
रः को हि तान्विषहेद्योद्धुं मर्त्यधर्मा धनुर्धरः अन्यत्र कौरवेयेभ्यो ये वा तेषां पदानुगाः यावत्तु शक्यते कर्तुमनुरक्तैर्जनाधि
पैः क्षत्रधर्मरतैः शूरैस्तावत्कुर्वन्ति कौरवाः यथा तु पुरुषव्याघ्रैर्युद्धं परमसंकटे कुरूणां पाण्डवैः सार्धं तत्सर्वं शृणु तत्त्वतः
इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधे संजय उवाच तस्यां निशायां व्युष्टायां द्रोणः शस्त्रभृतां वरः स्वान्यनीकानि राम
सर्वाणि प्राक्रामद्व्यूहितुं ततः शूराणां गर्जतां राजन्संक्रुद्धानाममर्षिणां श्रूयन्ते स्म गिरश्चित्राः परस्परवधैषिणां विस्फा
र्य च धनूंष्यन्ये ज्याः परे परिमृज्य च विनिःश्वसन्तः प्राक्रोशन्क्वेदानीं स धनंजयः विकोषान्सुत्सरून्ये कृतधारान्समा

हितान् पीतानाकाशसंकाशानसीन्केचिच्च चिक्षिपुः चरन्त्यसिमार्गांश्च धनुर्मार्गांश्च शिक्षया संग्राममनसः शूराः दृश्यन्ते
स्म सहस्रशः सघण्टाश्चन्दनादिग्धाः स्वर्णवज्रविभूषिताः समुत्क्षिप्य गदाश्चान्ये पर्यपृच्छन्त पाण्डवं अन्ये बलमदोन्मत्ताः परि
घैर्बाहुशालिनः चक्रुः संबाधमाकाशमुच्छ्रितेन्द्रध्वजोपमैः नानाप्रहरणैश्चान्ये विचित्रस्रगलंकृताः संग्राममनसः शूरास्तत्र
तत्र व्यवस्थिताः क्वार्जुनः क्व च गोविन्दः क्व च मानी वृकोदरः क्व च ते सुहृदस्तेषामाह्वयन्तो रणे तदा ततः शंखमुपाध्माय त्वर
यन्वाजिनः स्वयं इतस्ततो रचयन्द्रोणश्चरति वेगितः तेष्वनीकेषु सर्वेषु स्थितेष्वाहवनन्दिषु भारद्वाजो महाराज जयद्रथमथा
ब्रवीत् त्वं चैव सोमदत्तिश्च कर्णश्चैव महारथः अश्वत्थामा च शल्यश्च वृषसेनः कृपस्तथा शतं चाश्वसहस्राणां रथानामयुता
नि षट् द्विरदानां प्रभिन्नानां सहस्राणि चतुर्दश पदातीनां सहस्राणि दंशितान्येकविंशतिः गव्यूतिषु त्रिमात्रासु मामनासा
द्य तिष्ठत तत्रस्थं त्वां न संसोढुं शक्ता देवाः सवासवाः किं पुनः पाण्डवाः सर्वे समाश्वसिहि सैन्धव एवमुक्तः समाश्वस्तः सि
न्धुराजो जयद्रथः संप्रायात्सह गान्धारैर्वृतस्तैश्च महारथैः वर्मिभिः सादिभिर्यत्तैः प्रासपाणिभिरास्थितैः चामरापीडिनः स
र्वे जाम्बूनदविभूषिताः जयद्रथस्य राजेन्द्र हयाः साधुप्रवाहिनः ते चैव सप्तसाहस्रास्त्रिसाहस्राश्च सैन्धवं मत्तानां सुविरू
ढानां हस्त्यारोहैर्विशारदैः नागानां भीमरूपाणां वर्मिणां रौद्रकर्मिणां अध्यर्धेन सहस्रेण पुत्रो दुर्मर्षणस्तव अग्रतः
सर्वसैन्यानां योत्स्यमानो व्यवस्थितः ततो दुःशासनश्चैव विकर्णश्च तवात्मजौ सिन्धुराजार्थसिद्ध्यर्थमग्रानीके व्यवस्थितौ दीर्घो
द्वादशगव्यूतिः पश्चार्धे पञ्चविस्तृतः व्यूहः स चक्रशकटो भारद्वाजेन निर्मितः नानानृपतिभिर्वीरैस्तत्र तत्र व्यवस्थितैः रथाश्व
गजपत्त्योघैर्द्रोणेन विहितः स्वयं पश्चार्धे तस्य पद्मस्तु गर्भव्यूहः सुदुर्भिदः सूचीपद्मस्य गर्भस्थो गूढो व्यूहः कृतः पुनः ए

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रोण०
७५

वमेतंमहाव्यूहंद्रोणाग्रवस्थितः सूचीमुखेमहेष्वासः कृतवर्मान्यवस्थितः अनंतरंचकांबोजोजलसंधश्चमारिष दुर्योधन
श्चकर्णश्चतदनंतरमेवच ततःशतसहस्राणियोधानामनिवर्तिनां व्यवस्थितानिसर्वाणिशकटेस्वविरक्षिणः तेषांचपृ
ष्ठतोराजाबलेनमहतावृतः जयद्रथस्ततोराजासूचीपार्श्वेव्यवस्थितः शकटस्यतुभोजद्भारद्वाजोमुखेस्थितः अनुतस्य
भवद्भोजोजुगोपैनंततःस्वयं श्वेतवर्मांबरोष्णीषोव्यूढोरस्कोमहाभुजः धनुर्विस्फारयन्द्रोणस्तस्थौक्रुद्धइवांतकः पताकि
नंश्वेतहयंवेदीकृष्णाजिनध्वजं द्रोणस्यरथमालोक्यप्रहृष्टाःकुरवोभवन् सिद्धचारणसंघानांविस्मयःसुमहानभूत् द्रोणेनविहि
तंदृष्ट्वाव्यूहंक्षुब्धार्णवोपमं सशैलसागरवनांनानाजनपदाकुलां ग्रसेद्व्यूहःक्षितिंसर्वामितिभूतानिमेनिरे शकटंरथमनुज्ञाश्च
यत्रितंनागंप्रतिनयनिश्चलंतद्दृतान्तरूपं अहितहृदयवेदंतंमहद्दैशकटमेतेद्रूपकृतंनृराजा इतिश्रीमहाभारतेभ्यसनिश्च
द्रोणपर्वणिजयद्रथवधे संजयउवाच ततोव्यूढेष्वनीकेषुसमुत्क्रुष्टेषुमारिष ताड्यमानासुभेरीषुमृदंगेषुनदत्सुच
अनीकानांचसंह्रादेवादित्राणांचनिस्वने प्रध्मापितेषुशंखेषुसन्नादेलोमहर्षणे अभिहारयत्सुशनकैर्भरतेषुयुयुत्सुषु रौ
द्रेमुहूर्त्तेसंप्राप्तेसव्यसाचीव्यदृश्यत वकानांवायसानांचपुरस्तात्सव्यसाचिनः बहुलानिसहस्राणिप्राक्रीडंस्तत्रभारत मृ
गाश्चघोरसंनादाःशिवाश्चाशिववर्त्मनः दक्षिणेनप्रयातानामस्माकंप्रादुरंस्तथा सनिर्घाताज्वलंत्यश्चपेतुरुल्काःस गम
हस्रशः चचालचमहीकृत्स्नाभयेघोरेसमुत्थिते विष्वग्वाताःसनिर्घाताःरूक्षाःशर्करकर्षिणः ववुरायातिकौंतेयेसं
ग्रामेसमुपस्थिते नाकुलिश्चशतानीकोधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः पांडवानामनीकानिप्राज्ञौतौव्यूहतुस्तदा ततोरथसहस्रेणद्वि
रदानांशतेनच त्रिभिरश्वसहस्रैश्चपदातीनांशतैः अध्यर्धमात्रेधनुषांसहस्रेतनयस्तवदुमुत्रसेणामपंडके: कालप्राप्तमहस्र

व अग्रतःसर्वसैन्यानांस्थित्वादुर्मर्षणोऽब्रवीत् अद्यगांडीवधन्वानंतपंतंयुद्धदुर्मदं अहमावारयिष्यामिवेलेवमकरालयं अद्य
पश्यंतुसंग्रामेधनंजयममर्षणं विषक्तंमयिदुर्धर्षमश्मकूटमिवाश्मनि तिष्ठध्वंरथिनोयूयंसंग्राममभिकांक्षिणः युध्यामिसहितानेते
नान्यशोमानंचवर्द्धयन् एवंब्रुवन्महाराजसमहात्मामतिः महेष्वासैर्वृतोराजन्महेष्वासोव्यवस्थितः ततोन्तकइवक्रुद्धःसव
ज्रइववासवः दंडपाणिरिवासह्योमृत्युःकालेनचोदितः शूलपाणिरिवाक्षोभ्योवरुणःपाशवानिव युगांताग्निरिवार्चिष्मान्प्र
जाःधक्ष्यन्॥ क्रोधामर्षबलोद्धूतोनिवातकवचांतकः जयोजेतास्थितःसत्यपारयिष्यन्महाव्रतं आमुक्तकवचःखड्गीजांबूनदकिरीट
भृत् शुभ्रमाल्यांबरधरःस्वंगदश्चारुकुंडलः रथप्रवरमास्थायनरोनारायणानुगः विधुन्वन्गांडिवंसंख्येवभौसूर्यइवोदितः सोग्रा
नीकस्यमहतइषुपातेधनंजयः व्यवस्थाप्यरथंराजन्शंखंदध्मौप्रतापवान् अथकृष्णोप्यसंभ्रांतःपार्थेनसहमारिष प्राध्मापयत्पांच
जन्यंशंखप्रवरमोजसा तयोःशंखप्रणादेनतवसैन्यविशांपते आसन्संहृष्टरोमाणःकंपिताःगतचेतसः यथात्रस्यंतिभूतानिस
र्वाण्यशनिःस्वनात् तथाशंखप्रणादेनवित्रेसुस्तवसैनिकाः प्रसुस्रुवुःशकृन्मूत्रंवाहनानिचसर्वशः एवंसवाहनंसर्वमाविग्नमभ
वद्बलं सीदंतिस्मनराराजन्शंखशब्देनमारिष विसंज्ञाश्चाभवन्केचित्केचिद्राजन्वितत्रसुः ततःकपिर्महानादंसहभूतैर्ध्वजालयैः अ
करोद्व्यादितास्यश्चभीषयंस्तवसैनिकान् ततःशंखाश्चभेर्यश्चमृदंगाश्चानकैःसह पुनरेवाभ्यहन्यंततवसैन्यप्रहर्षणाः नानावादि
त्रसंह्रादैःक्ष्वेडितास्फोटिताकुलैः सिंहनादैःसमुत्क्रुष्टैःसमाधूतैर्महारथैः तस्मिंस्तुतुमुलेशब्देभीरूणांभयवर्द्धने अतीवहृ
ष्टोदाशार्हमब्रवीत्पाकशासनिः इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधे अर्जुनउवाच चोदयाश्वान्हृषीकेशयत्रदुर्मर्ष
णःस्थितः एनद्भित्वागजानीकंप्रवेक्ष्याम्यरिवाहिनीं संजयउवाच एवमुक्तोमहाबाहुःकेशवःसव्यसाचिना अचोदयद्धयांस्त

Indira Gandhi National Centre for the Arts

त्रपत्त दुर्मर्षणास्थितः समंप्रहारस्तुमुलः संप्रवृत्तः सुदारुणः एकस्य च बहूनां च रथनागरतद्दयः ततः सायकवर्षेण पर्ज
न्य इव वृष्टिमान् परानवाकिरत्पार्थः पर्वतानिव नीरदः ते चापि रथिनः सर्वे त्वरिताः कृतहस्तवत् आवाकिरन्बाणजालैस्ततः
कृष्णधनंजयौ ततः क्रोधो महाबाहुर्वार्यमाणः परैर्युधि पार्थः कायेभ्योभ्यहरच्छरैः उद्भ्रांतनयनैर्वक्त्रैः संह
ष्टोष्ठपुटैः शुभैः सकुंडलशिरस्त्राणैर्वसुधा समकीर्यत पुंडरीकवनानीव विध्वस्तानि समंततः विनिकीर्णानि योधानां वदना
नि काशिरे तपनीयतनुत्राणाः संसिक्ता रुधिरेण च संसक्ता इव दृश्यंते मेघसंघाः सविद्युतः शिरसां पततां राजन् शब्दो
भूद्वसुधातले कालेन परिपक्वानां तालानां पततामिव ततः कबंधकं चित्तु धनुरालंब्य तिष्ठति पतिता निकृत्तानि चोग्राणि
भूहसुधातले कालेन परिपक्वानां ... बाहू निष्क्रष्य शिरोभि
स्तु पुरुषर्षभ अमृष्यमाणाः संग्रामे कौंतेयो जयगृद्धिनः हयानामुत्तमांगैश्च हस्तिहस्तैश्च मेदिनी बाहुभिश्च शिरोभि
श्च वीराणां समकीर्यत अयं पार्थः कुतः पार्थ एष पार्थ इति प्रभो तव सैन्येषु योधानां पार्थभूतमिवाभवत् अन्योन्यमपि चा
पे पार्थभूतममन्यंत जगत्कालेन मोहिताः निष्टनंतः सरुधिरा विसंज्ञा गाढवेदनाः शेरते बहवो वीराः कीर्तयंतः स्व
बांधवान् सभिंडिपालाः सप्रासाः सशक्त्यृष्टिपरश्वधाः सनिर्यूहाः सनिस्त्रिंशाः सशरासनतोमराः सबाणाश्चर्मीनराणां स
वासवान् सभिंडिपालाः ... वेगं कुर्वंति संख्ये नि राम
गदीसांगदास्तस्य महाभुजगसंकाशा बाहवः परिघोपमाः उद्वेष्टंति विचेष्टंति संवेष्टंति च सर्वशः वेगं कुर्वंति संरब्धा नि
कृत्ताः परमेषुभिः यो यश्च समरे पार्थं प्रतिसंरभते नरः तस्य तस्यांतको बाणः शरीरमुपसर्पति नृत्यतो रथमार्गेषु धनुर्व्या
यच्छतस्तथा न कश्चित्तत्र पार्थस्य ददर्शांतरमण्वपि यत्नस्य घटमानस्य क्षिप्रं विक्षिपतः शरान् लाघवात्पांडुपुत्रस्य व्यस्मयंत
परे तदा हस्तिनं हस्तियंतारमश्वमाश्विकमेव च अभिनत्फाल्गुनो बाणै रथिनं च ससारथिं आवर्तमानमावृत्तं युध्यमा

ते च पांडवः प्रमुखे तिष्ठमानं च न कंचिन्न निहंति सः यथोदयन्वै गगने सूर्यो हंति महत्तमः तथार्जुनो गजानीकमवधीत्कंकपत्रिभिः
हस्तिभिः पतितैर्भिन्नैस्तव सैन्यमदृश्यत अंतकाले यथा भूमिर्विनिकीर्णा महीधरैः यथा मध्यंदिने सूर्यो दुष्प्रेक्ष्यः प्राणिभिः सदा
तथा धनंजयः क्रुद्धो दुष्प्रेक्ष्यो युधि शत्रुभिः तत्तथा तव पुत्रस्य सैन्यं युधि परंतप प्रभग्नं द्रुतमाविग्नमतीव शरपीडितं मारुतेनेव मह
ता मेघानीकं व्यशीर्यत प्रकाल्यमानं तत्सैन्यं नाशकत्प्रतिवीक्षितुं प्रतोदैश्चापकोटीभिर्हुंकारैः साधुवाहितैः कशापार्ष्णिभिघा
तैश्च वाग्भिरुग्राभिरेव च चोदयंतो हयांस्तूर्णं पलायंते स्म तावकाः सादिनो रथिनश्चैव पत्तयश्चार्जुनार्दिताः पार्ष्णिगुष्ठांकुशैर्ना
गाश्चोदयंतस्तथापरे शरैः संमोहिताश्चान्ये तमेवाभिमुखा ययुः तव योधा हतोत्साहा विभ्रांतमनसस्तदा इति श्री महाभा
रते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधे ... धृतराष्ट्र उवाच तस्मिन्प्रभग्ने सैन्याग्रे वध्यमाने किरीटिना के नु तत्र रणे वीराः प्रत्युदीयुर्धनंजयं
आहो स्विच्छकटव्यूहं प्रविश्य घोरनिश्चयाः द्रोणमाश्रित्य तिष्ठंतः प्राकारमकुतोभयं संजय उवाच तथार्जुनेन संभग्ने तस्मि
स्तव बलेनघ हतवीरे हतोत्साहे पलायनकृतक्षणे पाकशासनिनाभीक्ष्णं वध्यमाने शरोत्तमैः न तत्र कश्चित्संग्रामे शशाक
र्जुनमीक्षितुं ततस्तव सुतो राजन्दृष्ट्वा सैन्यं तथागतं दुःशासनो भृशं क्रुद्धो युद्धायार्जुनमभ्ययात् स कांचनविचित्रेण कव
चेन समावृतः जांबूनदशिरस्त्राणः शूरस्तीव्रपराक्रमः नागानीकेन महता ग्रसन्निव महीमिमां दुःशासनो महाराज सव्यसा
चिनमावृणोत् ह्रादेन गजघंटानां शंखानां निनदेन च ज्याक्षेपनिनदैश्चैव विरावेण च पत्तिनां भूर्दिशश्चांतरिक्षं च शब्दे
नासीत्समावृतं मुहूर्तं प्रतिभयो दारुणः समपद्यत तान्दृष्ट्वा पततस्तूर्णमंकुशैरभिचोदितान् व्यालंबहस्तान्संरब्धान्सप
क्षानिव पर्वतान् सिंहनादेन महता नरसिंहो धनंजयः गजानीकममित्राणामभितो व्यधमच्छरैः महोर्मिणमिवोद्धूतं श्वसनेन

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रोण०
११

हारीवं धनंजयो गजानीकं प्राविशन्मकरो यथा कालातीत इवादित्यः प्रतपन्युगसंक्षये ददृशे हि तु सर्वासु पार्थः परपुरंजयः खुरश
ब्दैश्च अश्वानां नेमिघोषेण तेन च तेन चोत्क्रुष्टशब्देन ज्याप्रघुष्टेन भैरवेण च नानावादित्रशब्देन पांचजन्यस्वनेन च देवदत्त
स्य घोषेण गांडीवनिनदेन च मंदवेगा नरा नागा बभूवुस्ते विचेतसः शरैराशीविषस्पर्शैर्निर्भिन्नाः सव्यसाचिना ते गजा विशिखै
स्तीक्ष्णैर्युधि गांडीवचोदितैः अनेकशतसाहस्रैः सर्वांगेषु समर्पिताः आरावं परमं कृत्वा वध्यमानाः किरीटिना निपेतुरनिशं भू
मौ छिन्नपक्षा इवाद्रयः अपरे दंतवेष्टेषु कुंभेषु च कटेषु च शरैः समर्पिता नागाः क्रौंचवद्व्यनदन्मुहुः नागस्कंधगतानां च
पुरुषाणां किरीटिना छिद्यंते चोत्तमांगानि भल्लैः संनतपर्वभिः सकुंडलानां पततां शिरसां धरणीतले पद्मानामिव संघातैः पा
र्थश्चक्रे निवेदनं यंत्रविद्धा विकवचा व्रणार्ता रुधिरोक्षिताः बभ्रमुर्युधि नागेषु मनुष्या विलग्ना विरे केचिदेकेन बाणेन सुयु
क्तेन सुपत्रिणा द्वौ त्रयश्च विनिर्भिन्ना निपेतुर्धरणीतले अतिविद्धाश्च नाराचैर्वमंतो रुधिरं मुखैः सारोहा न्यपतन्भूमौ द्रुमवन्त
इवाचलाः मौर्वीं ध्वजं धनुश्चैव युगमीषां तथैव च रथिनां कुट्टयामास शरैः संनतपर्वभिः न संदधन्न चाकर्षन्न विमुंचन्न
चोद्वहन् मंडलेनैव धनुषा नृत्यन्पार्थः स्म दृश्यते अतिविद्धाश्च नाराचैर्वमंतो रुधिरं मुखैः मुहूर्तान्न्यपतन्नन्ये वचावारवसुधातल
उत्थितान्यगणेयानि कबंधानि समंततः अदृश्यंत महाराज तस्मिन्परमसंकुले सचापाः सांगुलित्राणाः सखड्गाः सांगदा
रणे अदृश्यंत भुजाश्छिन्ना हेमाभरणभूषिताः सूपस्करैरधिष्ठानैरीषादंडकबंधुरैः चक्रैर्विमथितैर्भग्नैर्भग्नैश्च बहुधा युगैः राम
चर्मचापधरैश्चैव व्यवकीर्णैस्ततस्ततः स्रग्भिराभरणैर्वस्त्रैः पतितैश्च महाध्वजैः निहतैर्वारणैरश्वैः क्षत्रियैश्च निपाति
तैः अदृश्यत मही तत्र दारुणा प्रतिदर्शना एवं दुःशासनबलं वध्यमानं किरीटिना संप्राद्रवन्महाराज व्यथितं सह नायकं त

इहापीचोदतत्रि
चहिता

२६

कृते हनिष्यति जयद्रथं मा हि दारा न मित्राणि ज्ञातयो न च बांधवाः केचिन्नान्यः प्रियतरः कुंतीपुत्रान्ममार्जुनात् अनर्जुनमि
मं लोकं मुहूर्तमपि दारुक उदीक्षितुं न शक्तोस्मि भविता न च तत्तथा अहं विजित्य तान्सर्वान्सहसा सहयद्विपान् अ
र्जुनार्थे हनिष्यामि सकर्णान्ससुयोधनान् श्वो निरीक्षंतु मे वीर्यं त्रयो लोका महाहवे धनंजयार्थे समरे पराक्रांतस्य दारु
क श्वो नरेंद्रसहस्राणि राजपुत्रशतानि च साश्वद्विपरथान्याजौ विद्रविष्यंति दारुक शत्रुं चक्रप्रमथितां द्रक्ष्यसे
नृपवाहिनीं मया क्रुद्धेन समरे पांडवार्थे निपातितां श्वः सदेवाः सगंधर्वाः पिशाचोरगराक्षसाः ज्ञास्यंति लोकाः
सर्वे मां सुहृदं सव्यसाचिनः यस्तं द्वेष्टि स मां द्वेष्टि यस्तं चानु स मामनु इति संकल्प्यतां बुद्ध्या शरीरार्धं ममार्जुनः यथा त्वं मे प्र
भातायामस्यां निशि रथोत्तमं कल्पयित्वा यथाशास्त्रमादाय व्रज माहव गदां कौमोदकीं दिव्यां शक्तिं चक्रं धनुः शरान्
आरोप्य वै रथे सूत सर्वोपकरणानि च स्थानं च कल्पयित्वाथ रथोपस्थे ध्वजस्य मे वैनतेयस्य वीरस्य समरे रथशोभिनः
छत्रं जांबूनदैर्जालैरर्कज्वलनसुप्रभैः ॥ विश्वकर्मकृतैर्दिव्यैरश्वानपि विभूषितान् बलाहकं मेघपुष्पं शैब्यं सुग्री
वमेव च युक्त्वा वाजिवरान्यत्तः कवची तिष्ठ दारुक पांचजन्यस्य निर्घोषमार्षभेणैव पूरितं श्रुत्वा च भैरवं नादमुपयाया जवे
न मां एकाह्नाहममर्षं च सर्वदुःखानि चैव ह भ्रातुः पैतृष्वस्रेयस्य व्यपनेष्यामि दारुक सर्वोपायैर्यतिष्यामि यथा बीभत्सुरा
हवे पश्यतां धार्तराष्ट्राणां हनिष्यति जयद्रथं यस्य यस्य च बीभत्सुर्वधे यत्नं करिष्यति आशंसे सारथे तत्र भवितास्य ध्रु
वो जयः दारुक उवाच जय एव ध्रुवस्तस्य कुत एव पराजयः यस्य त्वं पुरुषव्याघ्र सारथ्यमुपजग्मिवान् एवं चैतत्करिष्यामि यथा मा
मनुशाससि सुप्रभातामिमां रात्रिं जयाय विजयस्य ह ॥ ॥इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधे प्र

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

जयउवाच कुंतीपुत्रस्ततस्तं त्रस्तः शिवधनंजयः प्रतिज्ञामात्मनो रक्षन्मुमोहाचिंत्यविक्रमः तं तु शोकेन
सतं प्रस्वपंतं कपिध्वजं आससादमहातेजाध्यायंतंगरुडध्वजः प्रत्युत्थाय च तं चक्रे मस्पर्सवो वस्य धनंजयः
नालोपयत धर्मात्मा भक्त्या प्रेम्णा च सर्वदा प्रत्युत्थाय च गोविंदं सतस्मा आसनं ददौ नचासने स्वयं बुद्धिं वी
भीत्सुर्व्यदधन्तदा ततः कृष्णो महातेजा जानन्पार्थस्य निश्चयं कुंतीपुत्रमिदं वाक्यमासीनः केशवोब्रवीत् माविषा
दे मनः पार्थ कृथाः कालो हि दुर्जयः कालः सर्वाणि भूतानि नियच्छति परे निधौ । किमर्थं च विषादस्ते तद्ब्रूहि वदतां
वर नशोचितव्यं विदुषा शोकः कार्यविनाशनः यत्तु कार्यं भवेत्कार्यं कर्मणा तत्समाचर हीनचेष्टस्य यः शोकः
स हि शत्रुर्धनंजय शोचन्नंदयते शत्रून्कर्षयत्यपि बांधवान् क्षीयते च नरस्तस्मान्न त्वं शोचितुमर्हसि इत्युक्तो वासु
देवेन बीभत्सुरपराजितः आबभाषे तदा विद्वानिदं वचनमर्थवत् मया प्रतिज्ञा महती जयद्रथवधे कृता श्वोस्मि
हंता दुरात्मानं पुत्रघ्नमिति केशव मत्प्रतिज्ञाभिघातार्थं धार्तराष्ट्रैः किलाच्युत पृष्ठतः सैंधवः कार्यः सर्वैर्गुप्तो
महारथैः दशचैका च ताः कृष्ण अक्षौहिण्यः सुदुर्जयाः हतावशिष्टास्तत्रेमा हंत माधव संख्यया ताभिः परिवृ
तः संख्ये सर्वैश्चैव महारथैः कथं शक्येत संद्रष्टुं दुरात्मा कृष्ण सैंधवः प्रतिज्ञापारणं चैव न भविष्यति केशव प्रतिज्ञायां
च हीनायां कथं जीवति मद्विधः दुःखोपायस्य मे वीर विकांक्षा परिवर्तते द्रुतं च याति सविता ततस्त्वेतद्ब्रवीम्यहं शोक स्थानं
स्यास्य तु तच्छ्रुत्वा पार्थस्य द्विजकेतनः पाप्मानमस्पृशं भस्ततः कृष्णः प्राङ्मुखः समवस्थितः इदं वाक्यं महातेजा बभा
षे पुष्करेक्षणः हितार्थं पांडुपुत्रस्य सैंधवस्य वधे वृतं पार्थ पाशुपतं नाम परमास्त्रं सनातनं येन सर्वान्मृधे दैत्यान्जघ्ने दे

संग्रामात्पुत्रशोकार्तो नितमानभवन्नृपः इष्ट्वा च क्रतुभिः पुण्यैः समाप्तवरदक्षिणैः अकृतार्थश्च भीतश्च नरो मा
न्धातिको हतः अपृच्छत्वात्मनः पश्चाद्गतो सौ जीवितः पुनः श्वेताः कृतार्थश्च प्रतापवांल्लोकहस्तनशः मा
न्धात्रिकोहतः अपृच्छात्मनपत्यम्भ्रातोसौ जीवितः पुनः तस्मादवैहि ब्रह्मचर्येण यः कश्चित्सत्यया च स्त्रीकृतेन च । यिष्टश्च क्रतुभिर्यो नित्यमत्त्वेषु
सत्पुण्यो त्वमसि स्वर्गं हतः ब्रह्मचर्यगतायः कश्चित्सत्ययाचरश्च केतनच विषेष्टश्च क्रतुभिर्योनित्यं मन्तेषु
तेन यान्ताः विहायसः कर्मभिः पुण्यैः स्वर्गमीहंति नित्यशः नतु स्वर्गमिहयल्लोकः काम्यते स्वर्गवासिभिः
तस्मात्स्वर्गगतं पुत्रमर्जुन स्पृहणे रणे तेहत्वा पितृपांको हि किंचिद्दुःप्राप्यमीप्सितु यायोगिनो ध्यानविविक्तदर्शि
नः प्रयांति यां चोत्तमयाज्विनो जनाः तयाभिरिष्टेरनुयांति यान्ति यान्तामल्पं तत्तनयो गतो गतिं अत्र तु पुनर्मी
व वर्मितो विराजते राजेंद्र वीरो घ्नस्तातमरातिभिः तम्मे द्रवीमात्मतनुर्हि जोषितोगतो भिमन्युर्नसशोकमर्ह
ति एवं ज्ञात्वा स्थिरो भूत्वा जहि शत्रून्धैर्यमास्थाय हि जीवंत एव वः शोच्या नतु स्वर्गमितानघ शोचतो हि महाराज आस्य
ति वर्द्धते न तस्माच्छोकं परित्यज्य श्रेयसे प्रयतो बुधः प्रहर्षमभिमानं च सुखं च प्रविचिंतयन् एतद्बुद्ध्वा बुधाः शोकं न शोकः
शोक उच्यते एवं विद्वान्समुत्तिष्ठ सहि मा शुच प्रयतः प्रभवः आत्मनस्ते समवेक्ष्यतां या सापत्नुपमानिच सर्वमेतत्सम
वेक्ष्य चक्त्वा श्वि प्रभृतयः सर्जयस्तु सपुत्रं मृतं तेसंजीवितं पुनः एवं विद्वन्महाराज माशुचः साधयामहे सत्यं
इत्युक्त्वा भगवांस्तत्रैवांतर्धीयत व्यासो भगवान्नित्यः सत्यवतम प्रभो गते व्यासे मतो श्रेष्ठे समाख्यास्य युधि
ष्ठिरं पूर्वेषां पार्थिवेंद्राणां महेंद्र प्रतिमौजसां न्यायाधिगतवित्तानां श्रुत्वा वै यज्ञसंपदं संपूज्य मनसा विद्वान्विशो
कोभवद्युधिष्ठिरः पुनश्चाचिंतयद्दीनः किंस्विद्वक्ष्ये धनंजयं इति द्रोणपर्वणि षोडशराजकीये समाप्तं संजय उवाच

द्रोण० तस्मिन्हते निवृत्तेषु योधेषु स्वामुतान्युये आदित्येस्तंगते श्रीमत्संध्याकाल उपस्थिते तेष्वपयातेषु वासायं सर्वेषु भ ह
९८ त्वा संसप्तकान्व्रातान्दिव्यैरस्त्रैः कपिध्वजः प्रायात्स्वशिबिरं जिष्णुः जैत्रमास्थाय तं रथं गच्छन्नेव च गोविंदं साश्रु
कंठोभ्यभाषत किंनु मे हृदयं त्रस्तं वाक्च सज्जति केशव स्पंदंति चाप्यनिष्टानि गात्रं सीदति चाप्युत अनिष्टं चैव मे श्लिष्टं हृद
यान्नापसर्पति भुवि वा दिक्षु वाप्युग्रा उत्पातास्त्रासयंति मां बहुप्रकारा दृश्यंते सर्व एवाघशंसिनः अपि स्वस्ति भ
वेद्राज्ञः सामात्यस्य गुरोर्मम वासुदेव उवाच व्यक्तं शिवं तव भ्रातुः सामात्यस्य भविष्यति मा शुचः किंचिदेवान्यत्तत्रानि
ष्टं भविष्यति संजय उवाच ततः संध्यामुपास्यैव वीरौ वीरावसादने कथयंतौ रणे वृत्तं प्रयातौ रथमास्थितौ ततः
स्वशिबिरं प्राप्तौ हतानंदं हतत्विषं वासुदेवोर्जुनश्चैव कृत्वा कर्म सुदुष्करं ध्वस्ताकारं समालक्ष्य शिबिरं परवीर
हा बीभत्सुरब्रवीत्कृष्णमस्वस्थहृदयस्ततः नेदंति नंदंत्यतूर्याणि मांगल्यानि जनार्दन मिश्रा दुंदुभिनिर्घोषैः शंखाश्चा
डंबरैः सह वीणा वाद्यानि वाद्यंते शम्यातालस्वनैः सह मंगल्यानि च गीतानि न गायंति पठंति च स्तुतियुक्तानि रम्या
णि ममानीकेषु बंदिनः योधाश्चापि हि मां दृष्ट्वा निवर्तंतेप्यधोमुखाः कर्माणि च यथापूर्वं कृत्वा नाभिवदंति मां अपि
स्वस्ति भवेदद्य भ्रातृभ्यो मम माधव न हि शुध्यति मे भावो दृष्ट्वा स्वजनमाकुलं अपि पांचालराजस्य विराटस्य च मा
नद सर्वेषां चैव योधानां सामग्र्यं स्यान्ममाच्युत न च मामद्य सौभद्रः प्रहृष्टो भ्रातृभिः सह रणादायांतमुचितं राम
प्रत्युद्याति हसन्निव एवं संकथयंतौ तौ प्रविष्टौ शिबिरं स्वकं ददृशाते भृशास्वस्थान्पांडवान्नष्टचेतसः दृष्ट्वा भ्रा
तॄन्पुत्रांश्च विमना वानरध्वजः अपश्यंश्चैव सौभद्रमिदं वचनमब्रवीत् मुखवर्णोप्रसन्नो वः सर्वेषामेव लक्ष्य

ते न चाभिमन्युं पश्यामि न च मां प्रतिनंदथ मया श्रुतश्च द्रोणेन चक्रव्यूहो विनिर्मितः न च वस्तस्य भेत्तास्ति विना सौ ८२
भद्रमर्भकं न चोपदिष्टस्तस्यासीन्मयानीकाद्विनिर्गमः कच्चिन्न बालो युष्माभिः परानीके प्रवेशितः भित्वानी
कं महेष्वासः परेषां बहुशो युधि कच्चिन्न निहतः संख्ये सौभद्रः परवीरहा लोहिताक्षं महाबाहुं जातं सिंहमिवाद्रिषु उ
पेंद्रसदृशं ब्रूत कथमायोधने हतः सुभद्रायाः प्रियः पुत्रो द्रौपद्याः केशवस्य च अंबायाश्च प्रियो नित्यं को वधीत्कालमो
हितः सदृशो वृष्णिवीरस्य केशवस्य महात्मनः विक्रमश्रुतमाहात्म्यैः कथमायोधने हतः वार्ष्णेयीदयितं शू
रं मया सदा लालितं यदि पुत्रं न पश्यामि यास्यामि यमसादनं मृदुकुंचितकेशांतं बालं बालमृगेक्षणं मत्तद्वि
रदविक्रांतं शालपोतमिवोद्गतं स्मिताभिभाषिणं दांतं गुरुवाक्यकरं सदा बाल्येप्यतुलकर्माणं प्रियवाक्यममत्सरं
महोत्साहं महाबाहुं दीर्घराजीवलोचनं भक्तानुकंपिनं दांतं न च नीचानुसारिणं कृतज्ञं ज्ञानसंपन्नं कृतास्त्रमनि
वर्तिनं युद्धाभिनंदिनं नित्यं द्विषतामघवर्धनं स्वेषां प्रियहिते युक्तं पितॄणां जयगृद्धिनं न च पूर्वप्रहर्तारं संग्रामे नष्टसं
भ्रमं यदि पुत्रं न पश्यामि यास्यामि यमसादनं रथेषु गण्यमानेषु गणितं तं महारथं मयाध्यर्धगुणं संख्ये तरुणं बाहुशालिनं प्र
द्युम्नस्यापि प्रियं शिष्यं केशवस्य ममैव च यदि पुत्रं न पश्यामि यास्यामि यमसादनं सुनसं सुललाटांतं स्वक्षिभ्रूदश
नच्छदं अपश्यतस्तद्वदनं का शांतिर्हृदयस्य मे तंत्रीस्वनसुखं रम्यं पुंस्कोकिलसमध्वनिं अशृण्वतः स्वनं तस्य का
शांतिर्हृदयस्य मे रूपं चाप्रतिमं तस्य त्रिदशेष्वपि दुर्लभं अपश्यतो हि वीरस्य का शांतिर्हृदयस्य मे अभिवादनदक्षं तं पि
तॄणां वचने रतं नाद्याहं यदि पश्यामि का शांतिर्हृदयस्य मे सुकुमारः सदा वीरो महार्हशयनोचितः भूमावनाथ

Indira Gandhi National Centre for the Arts

वक्षेतेनत्वेनाथवतोवरः शयानंसमुपासंतियंपुरापरमस्त्रियः तमद्यविप्रविद्धांगमुपासंतेशिवाःशिवाः प्र-पुरायो
ध्यातसुप्तः त्वंमागधैर्वहितैः बोध्यतेस्मयतैर्नूनंसबोध्यत्यद्यविकृतैःस्वरैः कथंछायामसचितेतंसरतस्मृहं हनेत्रसुभ्रं नून
मद्यरजोध्वस्तंरणरेणुभिः करिष्यति हापुत्रकाविततःसपत्ननतनपुत्रदर्शनैः भाग्यहीनस्यकालेनयथामेनीयतेबलो
त सावसयमकौन्तनसहयासुकृतिनांगतिः स्वधाभिर्लोहितंतस्यान्तयापर्यविराजते नूनंत्वेवस्वतःश्रुत्वाक
तासप्रियातिथिं यातक्रतुदहनेशाशस्त्रप्राप्तमच्चैतभीरुकं एवंविलप्यबहुधाभिन्नपोतोवणिग्यथा दुःखेनमह
तासमायुधिष्ठिरमपृच्छत कच्चित्त्वकदनेकृत्वापरघोत्कुरुनन्दन स्वर्गतोविमुखःसंख्येयुध्यमानोनरर्षभोःसन्
नेवज्ञाभिर्यतैः युध्यमानोनरर्षभैः असहायःसहायार्थीमामनुध्यातवान्ध्रुवं पीड्यमानःशरैस्तीक्ष्णैःकर्णद्रो
णकृपादिभिः नानालिंगैःसुधौताग्रैःममपुत्रोल्पचेतनः हेमस्त्राणःपरित्राणापितेतिसपुनःपुनः इत्यहंविलपन्मं
ये नृशंसैर्भुविपातितः अथवामत्प्रसूतःसस्वस्रीयोमाधवस्यच सुभद्रायांचसंभूतोनैवंवक्तुमर्हति वज्रसारमयं
नूनंहृदयंसुदृढंमम अपश्यतोदीर्घबाहुंरक्तान्तनयनंहियत्कथंबालेमहेष्वासाःमर्मशासमभोक्षन्न स्वस्री
यन्नेहृहयंसहंमम अपश्यतोदीर्घबाहुंरक्ता हीयन्नहीयताकथंबालेमहेष्वासाः मर्मशासममभोक्षनः स्वस्री
येवासुदेवस्यममपुत्रोहृत्प्रपाणान् योमांनित्यमहीनात्माप्रत्युद्गम्याभिनंदति उपयान्तंरिपून्हत्वासोद्यमांकत्रपश्यति
नूनंसपतितःशेतेधरण्यांरुधिरोक्षितः शोभयन्मेदिनींगात्रैरादित्यइवपातितः सुभद्रामनुशोचामियापुत्रमप
लायिनंरणेविनिहतंश्रुत्वाशोकार्त्ताविविनङ्क्ष्यति सुभद्रावक्ष्यतेकिंमामभिमन्युमपश्यती द्रौपदीचैवदुःखिता
नैतेचवक्ष्यामिकिंत्वहं वज्रसारमयंनूनंहृदयंयन्नयास्यति सहस्रधावधूंदृष्ट्वारुदतींशोककर्शितां हृष्टानांधार्त
राष्ट्राणांसिंहनादोमहान्श्रुतः युयुत्सुश्चापिकृष्णेनश्रुतोवीराननुपालेभत अशास्त्वायतोवीनत्सुबालंहत्वा

नाज्ञेनैषादिश्चापमहाबलः प्रविश्यनेहताःशूरैरदानीसूर्यपंकाः सपोधनमानववपंशपाद्यसत्तमान् तेस्मार्कनिसंकुं
षाःसम्प्रेपुश्चकोरवान् तेहिवाराःमहात्मानंकृतान्नाहूतयोधिनः धातेराष्ट्रीचमूंकृत्स्नांरजेपुरमराइव सतपुत्रीजराासंधश्चेदि
राजोनिषादजः सुयोधनंसमाश्रित्यजेयंपुःशथितामिमां योगेरप्रिहतापितिनेमश्चापश्चनेजय अजय्याहिविनायोगैर्मृधेतेर
पि एकैकोहिपृथक्सेनामक्षौहिणीमपि निर्दहेत् योगेपेतस्मपेपार्थलोकपालानितिते जरासंधोहिरुषितोरोहिण्यमर्द्
र्दितःसमदंभार्थचिक्षेपगदांवेसर्वघातिनीमयींतांनिवकर्तुर्वीरामानःसःपावकश्रमा मःरथपातावतीसाशक्रमुक्ताशनिर्य
था तामापतंतींसाहशैवगदांरौहिणिनेदनःप्रतिघातार्थमस्त्रैर्बेथूणाकर्णामवासृजत् अस्त्रवेगप्रतिहतासातदापाप
तद्वधि दारयंतांवसुंधरांवाकंपेताद्वपर्वतान् तत्रस्मराक्षसीघोराजरानामेतिविश्रुता संधयामासतंजातंजरासंधमरिंदमाश्व
संश्लिष्टाताैमातृस्मामहरैरहः पृथक्पृथक् तयासंधितोयस्मात्जरासंधस्ततोभवत् सातभूमिगतापार्थहतासमुतबान्धवा
गदयातेनचास्त्रेणस्थूणाकर्णेनजज्ञसा विनानूनःसमरंरायजरासंधोमहामृधे निहतोभीमसेनेनपश्यतस्तेधनंजय यदिहि
स्याद्गदापाणिर्जरासंधःप्रतापवान् सेन्द्रादेवाननतंहन्तुचक्रोशक्तानरोत्तम त्वद्धितार्थंहुनेषादिर्द्रोणविक्रमः अस्त्रैकोवन
वरोभीमोरामःसापरःपकलव्यस्तिसायुधमपाकारेवहानवाःसाहसीगः पार्थविनेदुपुधिकांक्षिवितांर्जुनमानुषमात्रेणाश
कःस्यात्प्रतिवाक्ष्यितेहरमुद्धिःकृताभिमपस्मानोश्चिवानिशं त्वद्धितार्थंहिसमयाहतःस्याममूर्द्धिनीचेदिराजश्चविक्रांतः
लसतानिहतस्त्वये त्वयाप्रत्यक्षःतेनानेनेहरौर्यःतस्रुरोःअधाणितस्यजातोहमसेषाचक्षुरादितसहायोरव्योमलोका

द्रो·
८०

नोहितकाम्यया हिडंबबककिर्मीरा मायासेनेन घातिताः राक्षसो न्यसमप्राणाः त्वत्पक्षविनाशनाः हतस्त्वयैव मायावी हैडिंबेनेन
प्यलायुधः हैडिंबश्चाप्युपायेन शक्त्या कर्णेन घातितः यदि ह्येनं नाहनिष्यत्कर्णः शक्त्या महामृधे तदा वध्यो भविष्यन्ते भैमसे
निर्घटोत्कचः मुक्षिप्य जो मायाया मात मात्यस्य निपातितः अतिनाथाप्युपायेन शत्रु स्वस्मयानघ पेहिषं भस्मलोमा शेवधाते
ममपांडव धर्मसंस्थापनार्थं हि प्रतिज्ञैषा ममाव्यया ब्रह्मसत्यं शमः शौचं धर्मो ह्रीः श्रीर्धृतिः क्षमा। यत्र तत्र रमे नित्यमहं सत्ये
न ते शपे न विषादस्त्वया कार्यः कर्णं वैकर्तनं प्रति उपदेक्ष्याम्युपायं ते येन तं प्रहरिष्यसि सुयोधनं चापि रणे हनिष्यति
नते शपे न विषादस्त्वया कार्यः कर्णं वैकर्तनं प्रति उपदेक्ष्याम्युपायं ते येन तं प्रहरिष्यसि सुयोधनं चापि रणे हनिष्यति वृकोदरः
कौरवः तस्य चापि वधोपायं वक्ष्यामि तव पांडव वर्धते तुमुलश्चैव शब्दः परचमूं प्रति विद्रवंति च सैन्यानि त्वदीयानि समंततः ल
ब्धलक्षा हि कौरव्या विधमंति चमूं तव दहत्येष च वः संख्ये द्रोणः प्रहरतां वरः इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि रात्रियुद्धे धृत
राष्ट्र उवाच एवं विधे। मोघाशक्तिः सूतात्मजस्य। कस्मात्सर्वान्समुत्सृज्य सतां पार्थे न मुक्तवान् तस्मिन्हते हता हि स्युः स
र्वे पांडवसृंजयाः एकवीरवधे कस्मान्न युद्धे जयमावहत् आहूतो वा निवर्तेयमिति तस्य महाव्रतं स्वयमाह्वयितव्यः सव्यसाची
राम·
रणे फाल्गुनः ततो हि स्वयमाह्वय फाल्गुनं शक्रदत्तया कस्मान्न वृषः कस्मात्तन्ममाचक्ष्व संजय नूनं बुद्धिविहीनश्चाप्यसहायश्च
मे सुतः शत्रुभिर्व्यंसितो पापः कथं नु स जयेच्छत्रून् या ह्यस्य परमा शक्तिर्जयस्य च परायणं सा शक्तिर्वासुदेवेन व्यंसितास्य घ
टोत्कचे कुणेर्यथा हस्तगतं ह्रियेद्विल्वं बलीयसा तथा शक्तिरमोघा सा मोघा भूता घटोत्कचे यथा वराहस्य शुनश्च यु
द्धे तयोरभावे स्वपचस्य लाभः मन्ये विद्वन्वासुदेवस्य तद्वद्युद्धे लाभः कर्णहैडिंबयोर्वै। घटोत्कचो यदि हन्याद्धि कर्णं

पराे लाभः स भवेत्पांडवानां वैकर्तनो वा यदि तं निहन्यात्तथापि कृत्यं शक्तिनाशात्कृतं स्यात् इति प्राज्ञः प्रज्ञयैतद्धि
विंमयघटोत्कचे सूतपुत्रेण युद्धे। अयोधयद्वासुदेवो नृसिंहः प्रियं कुर्वन्पांडवानां हितं च संजय उवाच एवं चिकीर्षितं ज्ञा
त्वा कर्णस्य मधुसूदनः नियोजयामास तदा द्वैरथे राक्षसेश्वरम्। घटोत्कचं महावीर्यं महाबुद्धिर्जनार्दनः अमोघायाः प्रतिघातार्थं रा
जन्दुर्मंत्रिते तव तदैव कृतकार्याः स्युर्न वयं कुरुसत्तम न रक्षेद्यदि कृष्णस्तु पार्थं कर्णान्महारथात् साश्वध्वजरथः संख्ये
धृतराष्ट्र पतेद्भुवि विना जनार्दनं पार्थो योगिनामीश्वरं प्रभुं तैस्तैरुपायैर्बहुभी रक्ष्यमाणः सपार्थिव जयत्यभिमुखः पार्थो रि
पून्कृष्णेन पालितः सविशेषात्त्वमोघायाः कृष्णोऽरक्षत पांडवं हन्यात्क्षिप्ता हि कौंतेयं शक्तिर्वृक्षमिवाशनिः धृतराष्ट्र
उवाच विरोधी च कुमंत्री च प्राज्ञमानी ममात्मजः यस्यैष समतिक्रांतो वधोपायो जयं प्रति सकर्णस्य महाबुद्धिः सर्वशस्त्र
भृतां वरः न मुक्तवान्कथं सूतः शक्तिं वासवनिर्मितां तवापि च महाबुद्धे एतदर्थं कथं पुनः एतन्मे सर्वमाचक्ष्व यथापानाव
वोधितः संजय उवाच दुर्योधनस्य शकुनेर्मम दुःशासनस्य च रात्रौ रात्रौ भवत्येषा नित्यमेव समर्थना श्वः सर्वसैन्यमुत्सृज्य
जहि कर्ण धनंजयं। प्रेष्यवत्पांडुपांचालानुपभोक्ष्यामहे ततः अथवा निहते पार्थे पांडुष्वन्यतमं ततः स्थापयेत्युधि वार्ष्णेय
स्तस्मात्कृष्णो निपात्यतां कृष्णो हि मूलं पांडूनां पार्थः स्कंध इवोद्गतः शाखा इवेतरे पार्थाः पांचालाः पत्रसंज्ञिताः कृष्णा
श्रयाः कृष्णबलाः कृष्णनाथाश्च पांडवाः कृष्णः परायणं चैषां ज्योतिषामिव चंद्रमाः तस्मात्पत्राणि शाखाश्च स्कंधं चोत्सृज्य सूतज
कृष्णं निकृंधि सर्वेषां पांडवानां सदाश्रयम् हन्याद्यदि हि दाशार्हं कर्णो यादवनंदनं कृत्स्ना वसुमती राजन्वशे ते स्यान्न संशयः

द्रो० फःपरिहिंसनिहतःशापात्तस्मौपपुत्रकल्पांडवृतंरक्षोमहात्मा मनुतवमहायानोंद्रसर्वांससिमिप्रमुद्दवनावणंज्जेत सातु
८२ बुद्धिःकृताप्येवंनाप्रतिचिदशेश्वरे अमप्येद्रष्टाकेवपुरुषकालेममुघत अर्जुनंचापिराधेयात्सरात्वंतिमाघवःगहेनमेघ
ममुक्तिमौतस्याप्ययितुरणे अन्यास्तोमरथोदाराणुवर्ष्याप पदस्युतः अमोघांचाररणेशक्तिंमोघांकुर्यात्सतिप्रभोपश्चै
षरक्तेपार्थकर्णाच्छस्मोमहामनाः आत्मानंसकृष्णंराजन्नंरक्षमुहर्षोरणमिव अपुष्पमीरितम् नसोस्तित्रिषुलोकेषु
योजपेतहिमाधवं संजयउवाच एतमर्थंमहाबाहुःसात्यकिःसत्यविक्रमः पप्रच्छ लेकर्णंप्रतिमहारथ अप
चप्रमयःकर्णोप्रशक्त्यामितविक्रम किमर्थंसूतपुत्रेणनप्रमुक्ताफाल्गुनेतसा वासुदेवउवाच दुःशासनश्चकर्णश्च
स्वशकुनिश्चससैंधवः सततंमंत्रयंतिस्मदुर्योधनपुरोगमाः कर्णकर्णमहेष्वासरणेमितपराक्रम नान्यस्यशक्तिरे
षातेमोक्तव्याजयतांवर ऋतेमहारथात्कौंतेयात्कुंतीपुत्राद्धनंजयात् सहितेषामतिप्रखादेवानामिववासवः तस्मि
न्विनिहतेसर्वेपांडवाःसृंजयैःसह भविष्यंतिगतात्मानःसुराइवनिरग्नयः तथेतिचप्रतिज्ञातं तेकर्णेनशिनिपुंगव
हरिनिःसंतुकर्णस्यवधोगांडीवधन्वनः अहमेवतुराधेयंमोहयामियुधांवरः ततोनावसृजच्छक्तिंपांडवेश्वेतवाहने राम.
फाल्गुनस्याहितान्मृत्युमन्विवायोयुपुत्तसत्तमनिद्रानचमेहर्षोमनसोस्तियुधांवर घटोत्कचेव्यसितंतुदृष्ट्वातौशिनिपुं
गव मत्वोरणसंतानरग्नकुर्कपर्वाप्यथधनंजयं नपितानचमेमाताननपुरुषो भ्रातरस्तथा नचप्राणास्तथारक्ष्यायथाबी
भत्सुराहवे त्रैलोक्यराज्यायत्किंचिद्रवेदन्यत्सुदुर्लभं नेच्छेयंसात्वताहंतद्विनापार्थंधनंजयं अतःप्रहर्षःसुमहा

नयुयुधानायमेभवत् मृतंप्रत्यागतमिवदृष्ट्वापार्थंधनंजयं अतश्चप्रहितोयुद्धेमयाकर्णायराक्षसः नह्यन्यःसमरेरात्रौश
क्तःकर्णंप्रबाधितुं संजयउवाच इतिसात्यकयेप्राहतदादेवकिनंदनः धनंजयहितेयुक्तःतत्प्रियेसततंरतः द्रोणपर्वणिरा
त्रियुद्धे धृतराष्ट्रउवाच कर्णदुर्योधनादीनांशकुनेःसौबलस्यच अपनीतंमहत्तात तवचैवविशेषतः यदाजानीततां
शक्तिमेकघ्नींसततंरणे अनिवार्यामसह्यांचदेवैरपिसवासवैः साकिमर्थंतुकस्मिन्महत्तेसमरेपुरा नदेवकीसुतेमुक्ता
फाल्गुनेवापिसंजय संजयउवाच संग्रामाद्विनिवृत्तानांसर्वेषांनोविशांपते रात्रौकुरुकुलश्रेष्ठमंत्रोयंसमजायत प्रभा
तमात्रेश्वोर्तुकेशवायार्जुनायवा शक्तिरेषाविमोक्तव्याकर्णकर्णेतिनित्यशः ततःप्रभातसमयेराजन्कर्णस्यसर्वदैवतैः अ
न्येषांचयोधानांसाबुद्धिर्नश्यतेपुनः दैवमेवपरममेयकर्णोहस्तसंस्थया नजयानरणेपार्थंकृष्णंवादेवकीसुतं तस्यह
स्तस्थिताशक्तिःकालरात्रिरिवोद्यता दैवोपहतबुद्धित्वान्नतांकर्णोविमुक्तवान् कृष्णेवादेवकीपुत्रेमोहितोदेवमायया पा
र्थेवाशक्रकल्पेवैवधार्थंवासवीप्रभो धृतराष्ट्रउवाच दैवेनोपहतास्तूर्णंस्वबुद्ध्याकेशवस्यच गताहिवासवीहत्वातृणभूतं
घटोत्कचं कर्णश्चममपुत्राश्चसर्वेचान्येचपार्थिवाः अनेनदुःप्रणीतेनगतावैवस्वतक्षयं भूयएवतुमेसंसयथायुद्धमव
र्तत कुरूणांपांडवानांचहैडिंबेनिहतेतदा येचाभ्यद्रवन्द्रोणंव्यूढानीकाःप्रहारिणः सृंजयाःसहपांचालैस्तेप्यकुर्वन्क
थंरणं सौमदत्तेर्वधाद्द्रोणमायांतंसृंजयान्प्रति जृंभमाणाविवव्याघ्रौनान
पोरणो सोमदत्तेर्वधात्रोणमायांतंसिंधुवधस्य अमर्षाद्वावितंसर्व्यागाहमानंवरूथिनीं जृंभमाणाविवव्याघ्रौ ... कुर्वंकि
नपितावर्तं कर्णंप्रमुखेणामंततंपाउरसृंजयाः

द्रोन माहवेमारहाजेजियांसंतौधनंजयहकौरवो महाष्टेनमामकापुत्रैकथंसंजयशंसमे सिंधुराजवधेनेमेयदोक्तञ्चवचन
८३ ते अमर्षिताःसुसंक्रुद्धारणीचक्रुःकथंनिशि संजयउवाच हतोयदोक्तंचराजन्रकथनिशिरात्तसे प्रभातस्तस्य
स्मेगुतावकेवुपुत्रेषु आपतात्स्चवेगेनवधमावेवल्लिपिवृ विगातापांजसमावृत्तानाहेस्यपरंगतः अब्रवाच्चमहाबा
ड्वोनमसेनेपुरंतरंतप आवारयमहावाहोधात्रेरारस्मवाहिनो हेडिंवरणनिपातेनमोहेपमाताविशान्महान एवंभा
मेसमाहिमवरथेसमुपाविशन्त अकस्मातीमुवोराज्ञानिःस्वसंसुपुनःपुनः कशमलेमाविपाद्दोरेहस्याकर्णोस्यविक्ल
मे ततस्याश्रितेदृष्ट्वाकृष्णोवचरमब्रवात मासोकेकुरुकौतेपनैतसप्सुप्पयते वेकृष्णमरणश्रेष्टपयामाक्षतस्
रुषे उत्तिष्ठराजनपुथ्यस्वव्हगवधौरविभो नपिवेकृश्मापत्रैसयाविजपेश्ववेत कृताकृष्मस्वष्ट्वेनभेराजोयुधि
ष्ठिरः विमस्नेत्रेपाणिभ्यांकृष्णंवचनमब्रवात विदितामेमहावाहोधर्माणांपरमागति ब्रह्महत्याफलंतस्यःकृतेना
वबुधते अस्माकंहितवनस्यानाहेडिवेनमहात्मना वालेनाभिसतानेनकृतसमेसेजनाईन अन्येहेतोगीतेतावापाडवंश्वे राम·
तवाहने असौकृष्णमहेष्वासःकाम्यकमामुपस्थितः उषितस्तमहात्माभिर्पाद्वासाद्विनेजफः गेवमास्नपानाणतुगेस
श्वासमतोरिताःपांचालःवंपरिधीमतार्वनोवामहात्मना आरेमेवेवपुद्दानोपैदेसकृतवानमसौ मरव्येउञ्जकंवन्मंस्तेतेते
नेमहात्मना अभवयाकेमपातिःसहदेवेजनोसेवतेहिगुणामाततानासेदेयदेवाकृच्छे मकृष्णमेमहावाहुःपिपासाहिपिप

वराथभीप्सुः शमतांभवान्नमइतिवादिनः सर्वतताच्चरागान्कृत्वाजित्वाचेमांवसुंधरां इजेयइस्यतैरिश्वर्यथाशास्त्रंतथा
नध वुभुजुःसर्वसंपन्नमन्नमन्नेजनास्तदा तोस्मिन्नयज्ञेतुविप्रेंद्रःसंतस्मापरमार्चिताः मोदकान्परिकान्नपप्रा
तुधानान्नकरशाकुपलोः करंभान्नरपृष्ठकान्हीका अन्यानिमुञ्चतानिच सुरामैरयकापड्यान्नागवाङ्कुवपाचका
न मिष्टान्नानिसुयुक्तानिमहृहिग्धसुरभीगिच घृतमधुपयस्तोयदध्यानिरसवंतिच फलमलेचमुस्वाद्रुहिजास्तत्रो
पभुंजते महत्नीयानियान्यानिविहित्वाचात्मनःयुरुं प्रपिवंतिपथाकाममयानपाणीतवाहितेः तवसम्गाथागायंतिं
हीवाहष्टापठंतिच नाभास्वानिसंयुक्तानिनवतुश्चसहस्रशः तेष्पदेषुवराशोहस्विरणामसप्तकालषव राजांशानस्त्र
हस्राणिसहस्राश्रयुनयाजिनां हिरणयकवचान्सर्वानश्वेतछत्रप्रकोस्तकान हिरणयसहनारुढान्सानुयात्रपरिछ
दान ईजानोवितेतेयस्तेहस्त्रिणामसप्तकालयव राज्ञांशानस्त्रसहस्राणिसहस्राश्रयुनयाजिनां हिरणयकवचान्सर्वा
न्मखेतछत्रप्रकोर्षकान हिरणयसंरहनारुढान्सानुपत्रपरिछदान हेजानोवितेतेयस्तेहस्त्रिणामसप्तकालय
न महीभिषक्ताच्चपतीवराज्यपत्रशतानिचसंडंडकोशानिचयान्प्रासनरोमाहमन्यत नेवपूर्वेजनाश्चरुतुर्न
करिष्योपरे यद्दवंरोघाऽनृपतिःकरोत्याभिनद्दक्षिणाः इत्येवमन्वमोदंतप्रीतायत्नमहर्षयः सवेत्समारसंज्ञयवर
तुर्भद्रस्त्वया पुत्रात्पुरायतरस्तस्मामापुत्रमन्तुनस्यपथा अपज्वानमहात्मिरायकमभिश्रुत्वाभिव्याहरन्न
इतिद्रोणपर्वणिषोडशराजके नासप्तउवाच शशविंदुचैत्ररथंमतंसंज्ञयश्रुणम सईजेविविधैयज्ञैःश्री
मान्सत्यपराक्रमः तस्यभार्यासहस्राणांशतमासीन्महात्मनः एकेकस्यांचभार्यायांसहस्त्रंतनयाभवन्
तेकुमारायशःकांतःसर्वेनियुतयाजिनः राजानःक्रतुभिर्मुख्यैरीजानोवेदपारगाः हिरण्यकवचाःसर्वे

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रोण० ८४

सर्वे चोत्तमधन्विनः सर्वेश्वमेधैरीजानाः कुमाराः शाशबिंदवः तानश्वमेधे राजेंद्रो ब्राह्मणेभ्यो ददौ पिता शतं
शतं रथगताः एकैकं पृष्ठतोऽन्वगुः राजपुत्रं तदा कन्यास्तपनीयस्वलंकृताः कन्यां कन्यां शतं नागा नागे नागे
शतं रथाः रथे रथे शतं चाश्वा बलिनो हेममालिनः अश्वे अश्वे सहस्रं गा गवां गवां पंचाशदाविकाः एतद्धनम्
पर्यन्तमश्वमेधे महामखे शशबिंदुर्महाभागो ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत वार्क्षाश्च यूपा यावंतो अश्वमेधे महा
मखे ते तथैव पुनरन्ये तावंतः कांचनाभवन् भक्ष्यान्नपानानिचयाः पर्वताः क्रोशमुच्छ्रिताः तस्याश्वमेधे नि
र्वृत्ते राज्ञः शिष्टास्त्रयोदश तस्य पुष्टजनाकीर्णा शांतविघ्ना निरामयः शशबिंदुरिमां भूमिं चिरं भुक्त्वा दिवं गतः
स चेन्ममार संजय चतुर्भद्रतरस्त्वया पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः अयज्वानमदाक्षिण्यमभि
श्वैत्येत्यभ्याहरत् इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि षोडशराजिके नारद उवाच गयं चामूर्त्तरयसं मृतं शु
श्रुम संजय यो वै वर्षशतं राजा हुतशिष्टाशनोऽभवत् तस्मै ह्यग्निर्वरं प्रादात्ततो वव्रे वरं गयः तपसा ब्र
ह्मचर्येण व्रतेन नियमेन च गुरूणां च प्रसादेन वेदानिच्छामि वेदितुं स्वधर्मेणाविहिंस्यान्यान् धनमिच्छामि
चाक्षयम् विप्रेषु ददतश्चैव श्रद्धा भवतु नित्यशः अनन्यासु सवर्णासु पुत्रजन्म च मे भवेत् अन्नं मे ददतः श्र
द्धा धर्मे मे रमतां मनः अविघ्नं चास्तु मे नित्यं धर्मकार्येषु पावक तथा भविष्यतीत्युक्त्वा तत्रैवांतरधीयत राम
गयो ह्यवाप्य तत्सर्वं धर्मेणारीनजीजयत् स दर्शपौर्णमासाभ्यां कालेष्वाग्रयणेन च चातुर्मास्यैश्च विवि
धैर्यज्ञैश्चावाप्तदक्षिणैः अयजच्छ्रद्धया राजा परिसंवत्सरान् शतं गवां शतसहस्राणि शतमश्वशतानि च
शतं निष्कसहस्राणि गवां चाप्ययुतानि षट् उत्थायोत्थाय स प्रादात्परिसंवत्सरान् तदा नक्षत्रेषु च सर्वेषु ददन्

न्नक्षत्रदक्षिणां ईजे च विविधैर्यज्ञैर्यथा सोमोंगिरा यथा सौवर्णीं पृथिवीं कृत्वा य इमां मणिशर्करां विप्रेभ्यः प्रा
दाद्राजा सोश्वमेधमहामखे जांबूनदमया यूपाः सर्वे रत्नपरिच्छदाः गयस्यासन्समृद्धास्तु सर्वभूतमनोहराः
सर्वकामसमृद्धं च प्राददन्नं गयस्तदा ब्राह्मणेभ्यः प्रहृष्टेभ्यः सर्वभूतेभ्य एव च ससमुद्रवनद्वी
पनदीनदकाननेषु च नगरेषु च दिविष्ठेषु नित्यं चैव समंततः भूतग्रामाश्च विविधाः संतर्पिताः यज्ञसंपदा गयस्य सदृशो य
ज्ञो नास्त्यन्य इति तेऽब्रुवन् षट्त्रिंशद्योजनायामा त्रिंशद्योजनमायता पश्चात्पुरस्ताच्चतुर्विंशद्वेदी ह्यासीद्धिरण
मयी गयस्य यजमानस्य संस्तीर्णा वज्रमणिस्तृता प्रादात्स ब्राह्मणेभ्योऽथ वासांस्याभरणानि च यथोक्तदक्षि
णाश्चान्या विप्रेभ्यो भूरिदक्षिणः यत्र भोजनशिष्टस्य पर्वताः पंचविंशतिः कुल्याः सूपावहाहिन्यो रसाना
मभवंस्तथा वस्त्राभरणगंधानां राशयश्च पृथग्विधाः यस्य प्रभावाज्जायते त्रिषु लोकेषु विश्रुतः वटश्चाक्षयकर
णः पुण्यं ब्रह्मसरश्च तत् स चेन्ममार संजय चतुर्भद्रतरस्त्वया पुत्रात्पुण्यतरश्चैव मा पुत्रमनुतप्यथाः अयज्वा
नमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येत्यभ्याहरत् इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि षोडशराजिके नारद उवाच सांकृतिं रंति
देवं च मृतं संजय शुश्रुम यस्य द्विशतसाहस्रा आसन्सूदा महात्मनः गृहानभ्यागतान्विप्रानतिथीन्परिवेषका
नपक्वापक्वं दिवारात्रमपर्यंतधनेन तदा न्यायेनाधिगतं ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत वेदानधीत्य धर्मेण यश्चक्रे द्विषतो
वशे उपस्थिताश्च पशवः स्वयं यं संशितव्रतं बहवः स्वर्गमिच्छंतो विधिवत्सत्रयाजिनः नदी महानसाद्यस्य प्रवृत्ता चर्मरा
शितः स चर्मण्वतीपूर्वं पर्वसमग्निहोत्राज्जर्वतु या ब्राह्मणेभ्यो ददन्निष्कान्सौवर्णान्स प्रभावतः तुभ्यं निष्कं मिति
प्राह संयायन्ते प्रभाषते तुभ्यं तुभ्यमिति प्राह निष्कान्निष्कान्सहस्रशः ततः पुनः समाश्वास्य निष्कानेव प्रयच्छ

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

ति। अद्य द्वे नेमं माद्योतिनिघ्नकोर्विमहायसः एकाङ्गाङ्गास्पतिपुत्रकोन्यत्तं संजहास्यति द्विजपाणिर्वियोगेन
दुःखमेवाश्व तेमहत् भविष्यति न संदेह एवराज्ञा द्रुह्यस्तु सहस्रशाश्वमेधराजान्वयभान्योपातानेहाव साष्ठ
शतेसुवर्णष्ठीवी विक्रमाकुःपतेथा अश्वमेधमाममहद्दृन्धाहो भवःशतेशमाः अग्निहोत्रोपकरणांयज्ञोपकरणं
यत् ऋषिभ्यःकामकामानतुं भान्याणा विठसेवच शाय नामसनयाना निप्रास्यम होम्बगृहाणावह होम्य
विविधान्याश्चानिविविधानिच सर्वेषां वर्णमेवासीदितिदेयस्यधामतः नक्षत्राणांभायतियथुपार्णविदिक्षताः इति
देवानां दृश्या महर्द्धिमतिमानुषी नेतादृशएवंक्तुवरम्हनेष्वपि भूतंचभविष्यमाणांतत्किंपुनर्मनुजेष्वपि यत्नंवख
कमसंयाश्चितन्तुस्तत्रावस्थिताः संस्कृतं रतिदेवस्य यास्त्रिमतिथिर्भवेत् अलभ्यतनद्दाणावः सहस्रमाणयक
विंशतिः तत्रस्मसूदाः क्रोशंतिसुमृष्टमणिकुण्डलाः सूपंभूयिष्टमश्नीध्वनाद्यमांसंयथापुरा रतिदेवस्यातिकि
चित्तोवर्षामभवन्नृहा तत्सर्वंवितते यज्ञे ब्राह्मणेभ्योह्यमन्यता प्रत्यक्षंतस्यहव्यानि प्रतिगृह्णंति देवताः कव्या
निपितरः काले सर्वकामान्द्विजोत्तमाः सचेन्ममार सृञ्जयचतुर्भद्रतरस्त्वया पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मापुत्रमनुतप्यथाः
अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येत्युदाहरन् इतिश्रीमहाभारते द्रोणपर्वणिषोडशराजिके नारदउवाच दौ
ष्यन्तिंभरतंचापिमृतंसृञ्जयशुश्रुम कर्माण्यसुकराण्यन्यैः कृतवान्यः शिशुर्वने हिमावदातान्यःसिंहान्नख
द युधान्वलात् निर्वीर्यांस्तरसाकृत्वा विचकर्षबबंधच क्रूरांश्चोग्रतरान्व्याघ्रान्दमित्वा चाकरोद्वशे मनःशि राम
लाश्चशिलाः संयुक्ता जतुराशिभिः व्यालादींश्चातिवलवान्सुप्रतीकान्गजोत्तमान् दंष्ट्रासुगृह्यविमुखाञ्शुष्कास्यान
करोद्वशे महिषानप्यतिवलान्वलेनविचकर्षह सिंहानांचसुदृप्तानां शतान्याकर्षयद्वलात् वलिनः सृमरा

न्खड्गान्नानासत्वानिचाप्युत कृच्छ्रप्राणान्वनेबध्वा दमयित्वाप्यवासृजत् तंसर्वदमनेत्याहुर्द्विजास्तेनास्यकर्मणा
तंप्रत्यषेधज्जननीमासत्वानिविहींसिहि सोश्वमेधशतेनेष्ट्वा यमुनामनुवीर्यवान् त्रिशताश्वान्सरस्वत्यां गं
गामनुचतुःशतान् सोश्वमेधसहस्रेणराजसूयशतेनच पुनरीजेमहायज्ञैः समाप्तवरदक्षिणैः अग्निष्टोम
तिरात्राप्तोर्यामैर्विश्वजिताअपिवाजपेयसहस्रैश्च सुसंवृतैः इष्ट्वा शाकुंतलोराजातर्पयित्वा द्विजा
न्धनैः सहस्रंयत्रपद्मानांकण्वायभरतोददौ जांबूनदस्यशुद्धस्यकनकस्यमहायशाः यस्ययूपः शतव्यामः
परिणाहेनकांचनः समागम्यद्विजैःसार्धंसेंद्रैर्देवैःसमुच्छितः अलंकृतान्राजमानान्सर्वरत्नमनोहरैः हि
रण्ययानश्वगजान्रथानुष्ट्रानजाविकं दासीदासंधनंधान्यंगाःसवत्साःपयस्विनीः ग्रामान्गृहाश्च
क्षेत्राणिविविधांश्चपरिच्छदान् कोटीशतान्यतश्चैवब्राह्मणेभ्योह्यमन्यत चक्रवर्त्यह्यदीनात्माजितारिस्त्व
जितःपरैः सचेन्ममारसृञ्जयचतुर्भद्रतरस्त्वया पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यंमापुत्रमनुतप्यथाः अयज्वानमदा
क्षिण्यमभिश्वैत्येत्युदाहरन् इतिश्रीमहाभारते द्रोणपर्वणिषोडशराजिके नारद उवाच पृथुंवैण्यंच
राजानंमृतंसृञ्जयशुश्रुम यमभ्यषिंचन्साम्राज्ये राजसूये महर्षयः यत्नतःप्रथितेत्यूचुः सर्वानभिभवन्पृ
थुं क्षतात्नस्त्रायतेसर्वान्क्षत्रियोभवत् पृथुंवैन्यंप्रजादृष्ट्वा रक्ताःस्मेतियदब्रुवन् ततोरा
जेतिनामास्यअनुरागादजायत अकृष्टपच्या पृथिवी आसीद्धृदयस्य कामधुक् सर्वाःकामदुघागावः पुटके
पुटकेमधु आसन्हिरण्मयादर्भाः सुखस्पर्शाः सुखावहाः तेषांचीराणिसंवीताः प्रजास्तेष्वेवशेरते फला
न्यमृतकल्पानिस्वादूनिमधुमन्तिवा तेषामासीत्तदाहारो निराहाराश्चनाभवन् अरोगाः सर्वसिद्धार्थाः मनुष्या

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रोण० घ्नकुतोभयाः निवसंते यथा स्वाथं गृहेषु च गुहासु च यस्मिन्भौमो वरेण्डणांगणानां नवन्तथा यथासुखं यथाका
८-९ मं मुदिताः प्रजाः तस्याभिषेके मिलिताः सर्वाः सुमुहूर्तमियास्ततः पर्वताश्च महद्भूमं सौधजनेनागाश्च नामनकत् तेन म
हता ततः शैलाद्देवासुरनरोरगाः सप्तर्षयः पुण्यजना गंधर्वाप्सरसोपि च पितरश्च सुखासीनमभिगम्येदमब्रुव
न् सम्राडसि क्षत्रियोसि राजा गोप्ता पिता पिता देह्यस्मभ्यं महाराज प्रभुः सन्नीप्सिता वरान् यैर्वयं शाश्वतीं
तृप्ता वर्त्स्यामहे सर्वे तथेत्युक्त्वा पृथुर्वैन्यो गृहीत्वाजगवं धनुः शरांश्चाप्रतिमान् घोरा चिंतयि
त्वाब्रवीन्महीं एह्येहि वसुधे क्षिप्रमेभ्यः कांक्षितं पयः ततो दुग्धामि भद्रं ते अन्नं यस्य यथेप्सितं वसुधा
उवाच दुहितृत्वेन मां वीर संकल्पयितुमर्हसि तथेत्युक्त्वा पृथुः सर्वं विधानमकरोद्वशी ततो भूतनिकाया
स्ते वसुधां दुदुहुस्तदा तां वनस्पतयः पूर्वं समुत्तस्थुर्दुधुक्षवः सातिष्ठद्वत्सला वत्सं दोग्धृपात्राणि चेच्छ
ती वत्सोभूत्पुष्पितः शालः प्लक्षो दोग्धाभवत्तदा छिन्नप्ररोहं णोडुंबरं पात्रमौडुंबरं शुभं पर्वतादु
दुहुः देवीं धरां सर्वतनः उदयः पर्वतो वत्सो मेरुर्दोग्धा महागिरिः रत्नान्योषधयो दुग्धं पात्रमश्ममयं तथा
ताः पुनर्देवगावो पुरंदरपुरोगमैः कांचनं पात्रमादाय वत्सं कृत्वा पुरंदरं दोग्धा वासीत्तदा देवी दुग्धमूर्ज
स्करं प्रियं असुरा दुदुहुर्मायामामे पात्रे तु तां तदा दोग्धा द्विमूर्धा तत्रासीद्वत्सश्चासीद्विरोचनः कृषिं च स राम
स्यं नरा दुदुहुः पृथिवीतले स्वायंभुवो मनुर्वत्सस्तेषां दोग्धाभवत्पृथुः अलाबुपात्रे च तथा विषं दुग्धा वसुं
धरा धृतराष्ट्रो भवद्दोग्धा तेषां वत्सस्तु तक्षकः सप्तर्षिभिर्ब्रह्म दुग्धा तथा चाक्लिष्टकर्मभिः दोग्धा बृहस्प
तिः पात्रं छंदो वत्सश्च सोमराट् अंतर्धानं चामपात्रे दुग्धा पुण्यजनैर्विराट् दोग्धा वैश्रवणस्तेषां वर्णा

सां वत्सश्चासीद्वृषध्वजः पुण्यगंधान्पद्मपात्रे गंधर्वाप्सरसो दुहन् वत्सश्चित्ररथस्तेषां दोग्धा विश्वरुचिः प्रभुः स्वधां रजतपात्रे
दुदुहुः पितरश्च तां वत्सो वैवस्वतस्तेषां यमो दोग्धांतकस्तदा एवं निकायैस्तैर्दुग्धा पयोभीष्टं हि सा विराट् येर्वर्त्त
यंति ते ह्यद्य पात्रैर्वत्सैश्च नित्यशः यज्ञैश्च विविधैरिष्ट्वा पृथुर्वैन्यः प्रतापवान् संतर्पयित्वा भूतानि सर्वैः कामैर्मनःप्रियैः
हैरण्मान्करोद्राजा येकेचित्पार्थिवा भुवि तान्ब्राह्मणेभ्यः प्रायच्छदश्वमेधे महामखे ॥ षष्टिं नागसहस्राणि षष्टि
र्नागशतानि च सौवर्णानकरोद्राजा ब्राह्मणेभ्यश्च तान्ददौ स चेन्ममार सृंजय चतुर्भद्रतरस्त्वया पुत्रात्पुण्यतरस्त
स्मा पुत्रमनुतप्यथाः अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येत्युदाहरन् इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षोडशरा
जिके नारद उवाच रामो महातपाः शूरो वीरलोकनमस्कृतः जामदग्न्यो प्यतियशा अवितृप्तो मरिष्यति यस्मात्सदामनुप
र्येति भुवं कुर्वन्निति तां सुखं न चासीद्विक्रिया यस्य प्राप्य श्रियमनुत्तमां यः क्षत्रियैः परामृष्टे वत्से पितरि चाब्रुवन् ततोव
धीत्कार्तवीर्यमजितं समरे परैः क्षत्रियाणां चतुःषष्टिमयुतानि सहस्रशः तदा मृत्योः समेतानि एकेकेन धनुषाजयत्
ब्रह्मद्विषां चाथ तस्मिन्सहस्राणि चतुर्दश पुनरन्यानि जग्राह दंतकूरं जघान ह सहस्रं मुसलेनाहन्सहस्रमसिना
वधीत् उद्बंधनात्सहस्राणि हेहयाः समरे हताः सरथाश्वगजा वीरा निहतास्तत्र शेरते पितुर्वधामर्षितेन जामदग्न्येन
धीमता निजघ्ने दश सहस्राणि रामः परशुना तदा न ह्यमृष्यत ता वाचो या स्तैर्भृशमुदीरिताः भृगो रामाभिधावेति
यदाक्रंदन् द्विजोत्तमाः ततः काश्मीरदरदान् कुंतिक्षुद्रकमालवान् अंगवंगकलिंगांश्च विदेहांस्ताम्रलि
प्तकान् रक्षोवाहान्वीतिहोत्रान्त्रिगर्तान्मार्तिकावतान् शिबीनन्यांश्च राजन्यान्देशान्देशान्सहस्रशः निजघान
शितैर्बाणैर्जामदग्न्यः प्रतापवान् कोटीशतसहस्राणि क्षत्रियाणां सहस्रशः इंद्रगोपकवर्णस्य बंधुजीवनिभस्य च रुधिं

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्रोण० ८९

सापरीवाकरान्पूर्वपितामहांश्च सर्वान्स्य हत्वा द्वीपान्वशस्त्रानीय भार्गवः ईजे क्रतुशतैः पुण्यैः समाप्तवरदक्षिणैः वे
दीमृषयत लोऽश्वमेधमावर्णां विधिनिर्मितां सर्वान्नशनैः पूर्णां पताकाशतमालिनीं ग्रामपुरशोभैः पशुशतैः संपूर्णां चम
हीमिमां रामस्य जामदग्न्यस्य प्रतिज ततः शतसहस्राणि द्विपेन्द्रान्हेमभूषणान् रामस्य जामदग्न्यस्य प्रतिज
ग्राहक कश्यपः निर्दस्युं पृथिवीं कृत्वा शिष्टेष्टजनसंकुलां कश्यपाय ददौ रामो हयमेधे महाक्रतौ त्रिःसप्तवारान्पृथिवीं
कृत्वा निःक्षत्रियां प्रभुः इष्ट्वा क्रतुशतैर्वीरो ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत सप्तद्वीपां वसुमतीं रामात्संप्राप्य द्विजः रामं प्रोवा
च निर्गच्छ पृथिवीं मम शासनात् मम विषये त्वया न वस्तव्यं सकश्यपस्य वचनात्प्रोत्सार्य सरितां पतिं इषुपातैर्युधां श्रेष्ठः कुर्वन्ब्राह्मणशासनं अध्या
वसद्गिरिश्रेष्ठं महेन्द्रं पर्वतोत्तमं एवं गुणशतैर्युक्तो भृगूणां कीर्तिवर्धनः जामदग्न्यो महातेजा मरिष्यति महाद्युतिः
त्वया चतुर्भद्रतरः पुण्यात्पुण्यतरस्तव अयज्वानम दानं च मा पुत्रमनुतप्यथाः एते चतुर्विंशतिस्त्वया भद्र शतान्वि
काः मृता नरवरश्रेष्ठ मरिष्यन्ति च सृंजय नमस्कृत्य यथा सोऽनेन नारदो भगवानृषिः श्रुत्वा कीर्त्यमानं महीपति
तेनैव महाधृतेः आहोस्विन्नेत्रतुष्टिं करं अन्तरहीयमाणमिति स एवमुक्तः प्रत्याह प्राञ्जलिः सृंजयस्तदा एकाग्रत्वाम
होऽनन्यमास्थाय न सुतं मम राजर्षीणां पुराणानां यज्ञानां दक्षिणावतां विस्मयेन हृतशोके न मम श्रीवाक्यतेजसा राम
विपाप्मास्मि यथा प्रियतो ब्रूहि किं करवाण्यहं नारद उवाच दिष्ट्या हृतशोकस्त्वं वृणीष्वेह यदिच्छसि यत्त
त्सर्वं प्रपत्स्यते सर्वं न मृषावादिनो वयं सृंजय उवाच एतेनैव प्रतीतोऽहं प्रसन्नो यद्भवान्मम प्रसन्नो यस्य भगवा
न्न तस्यास्ति दुर्लभं नारद उवाच पुनर्ददामि ते पुत्रं दस्युभिर्निहतं वृथा उद्धृत्य नरकात्कष्टात्पशुवत्प्रोक्षितं
यथा व्यास उवाच प्रादुरासीत्ततः पुत्रः सृंजयस्याद्भुतप्रभः प्रसन्नेनर्षिणा दत्तः कुबेरतनयोपमः ततः

संगतो पुत्रेण प्रीतिमान्स सृंजयः ... तेनैव नारदो वाक्यं पतत्येवं युधिष्ठिरः प्रभो दृष्ट्वा पालय
त्वं मधुसूदन एवमुक्तः स पृच्छकेशवं तदीयं यत्र पापा दृष्टिपापसमापापकर्मा पापेन महता कृष्ण उवाच पार्थ
पुत्रे शापं दिवोपदिशी महता पश्यन्नाशेरतेप्युरा पार्थिवाः ... विकासो ... दिव्यास्त्रधरा द्विपाः सांछिन्न
भिन्नवर्माणो वेलक्ष्मे परमं गताः समलागतसमास्त्रप्रजापापरपापुताः ... गतसत्वान ... तेषां शरैः सर्वेषु
वैः ... वाहनैः ... पुत्रे ... मेवर्माणि ... शिरोभिश्च सकुंडलैः उष्णीषैर्मुकुटैः स्रवि
भूषणानि ... भारत मे दिना ... जनेष्विष्टैः जैः स्वार
थाद्यैः ... महार्थेः ... सस्त्री ... चित्रण्ये रिवा
हतो नागैः पतितान्नरान् ... सह ... सहस्रांशाजिभिः साईश्वरणां पश्य
वा पुरान् पतितान् ... एवं सर्वेषु ... सिक्रियादिने स्वैः सर्वेसमपुत्रितः पां
यज सम नरादपतत् इति श्रीभारते द्रोणपर्वणि चतुर्थेहनि सं जय ३० ततो युधिष्ठिरो राजा राज्याद्रा ... नारायणपर्यं सुजते के
स्माता नं ... धार्पुरा कसमसमे ... दिव्या पर्णा ... महारथे दिव्या
च निहतः पापः ... दिव्या मम प्रीतिमेहतीमतिपादिताः दिव्या शत्रुगणान् ... निम्नगाः ... सागरे तते
पांडुरश्च किंचित्र सुलोके शुभिष्ये सर्वलोकगुरुर्ध्ये ... नाथो मधुसूदन तव प्रसादाद्गोविंद ... जेष्याम हे रिपून् पथा र्व

द्रो· प्रसादात्ते हृषीकेश यानवान्याकमासतः पृथिवीविजयो वापि त्रैलोक्यविजयोपि वा भवेद्विपितेषां वार्ष्णेय येषां तुष्टोसि माधव न
८८ तेषां विद्यते पापं संग्रामे वा पराजयः। त्रिदशेश्वरनाथस्त्वं येषां तुष्टोसि माधव त्वत्प्रसादाद्धृषीकेश शक्रः सुरगणेश्वरः त्रैलो
क्यविजयं श्रीमान्प्राप्तवान्रणमूर्द्धनि तवैव च प्रसादेन त्रिदशास्त्रिदशेश्वरः अमरत्वं गताः कृष्ण लोकांश्चाप्नुवन्त्यक्षयान्
त्वत्प्रसादसमुत्थेन विक्रमेणारिसूदन सुरेशत्वं गतः शक्रः हत्वा दैत्यान्सहस्रशः त्वत्प्रसादाद्धृषीकेश जगत्स्थावरजंगमं स्वकर्म
णि स्थितं वीर जपहोमेषु वर्त्तते एकार्णवमिदं सर्वं तमोभूतमभूत्पुरा त्वत्प्रसादात्प्रकाशत्वं जगत्प्राप्तं नरोत्तम स्रष्टारं सर्वलोका
नां परमात्मानमच्युतं येपपन्ना हृषीकेशं न ते मुह्यन्ति कर्हिचित् पुराणं परमं देवं देवदेवं सनातनं। येप्रपन्नाः सुरगुरुं न ते मुह्यन्ति क
र्हिचित् अनादिनिधनं देवं लोककर्त्तारमव्ययं ये भक्तास्त्वां हृषीकेश दुर्गाण्यतितरन्ति ते परं पुराणं पुरुषं पुराणानां परं च यत् प्रप
द्यतस्त्वां परमं परा भूतिर्विधीयते यं गायन्ति च वेदेषु वेदार्थं च वेदेषु गायते तं प्रपद्य महात्मानं भूतिमाप्नोम्यनुत्तमां परमेश परेशान
येगत्यन्तरेश्वर सर्वेश्वरेश्वरं त्वं प्रसेश्वर हृषीकेश सर्वात्मन्पृथुलोचन धनंजय प्रपद्य त्वां धनंजयप्रहितेरवं तथा धनंज
यगोसाम्प्रपद्य सुखमेधते इत्युक्तौ तौ महात्मानावुभौ पांडवकेशवौ। तमब्रूतां तदा हृष्टौ राजानं पृथिवीपतिं तवकोपाग्निना
दैग्धः पापो राजा जयद्रथः उदीर्णं चापि सुमहद्धार्त्तराष्ट्रबलं रणे हन्यते निहतं चैव विनंक्ष्यति च भारत तवकोपहता ह्येते कौरवाः श
त्रुसूदन त्वां हि वीरं समासाद्य चक्षुषा परिवीक्षितः संमित्रबंधुः समरे प्राणांस्त्यक्ष्यति दुर्मतिः तवकोपहताः पूर्वं दैवैरपि सुदुर्जय शरत
ल्पगतः शेते भीष्मः कुरुपितामह दुर्लभो हि जयस्तेषां संग्रामे रिपुसूदन यातो मृत्युवशं ते वै येषां क्रुद्धोसि मानद राजभोगाश्च

राम·

यः पुत्राः स्त्रीयो यानि विविधानि च अचिरात्तस्य नश्यंति येषां क्रुद्धोसि मानद। विनष्टान्कौरवान्मन्ये सपुत्रपशुबांधवान्
राजधर्मपरे नित्यं त्वयि क्रुद्धे परंतप ततो भीमो महाबाहुः सात्यकिश्च महारथः अभिवाद्य गुरुं ज्येष्ठं मार्गणैः क्षतविक्षतौ
स्थितावास्तां महेष्वासौ पांचाल्यैः परिवारितौ। तौ दृष्ट्वा मुदितौ वीरौ प्रांजली चाग्रतः स्थितौ अभ्यनंदत कौंतेय स्तावुभौ भीम
सात्यकी दिष्ट्या पश्यामि वां वीरौ विमुक्तौ सैन्यसागरात् द्रोणग्राहाद्दुराधर्षाद्धार्दिक्यमकरालयात् दिष्ट्या च निर्जिताः सं
ख्ये पृथिव्यां सर्वपार्थिवा युवां विजयिनौ नित्यं दिष्ट्या पश्यामि संयुगे दिष्ट्या द्रोणो जितः संख्ये हार्दिक्यश्च महाबल दिष्ट्या
विकर्णिभिः कर्णो रणे नीतः पराजयं। विमुखश्च कृतः शल्यो युवाभ्यां पुरुषर्षभौ दिष्ट्या युवां कुशलिनौ संग्रामात्पुनरागतौ
सैन्यसागरं समुत्तीर्णौ दिष्ट्या पश्यामि वामहं समरश्लाघिनौ वीरौ समरेष्वपलायिनौ पश्यामि रथिनां श्रेष्ठावुभौ युद्ध
विशारदौ मम वाक्यकरौ वीरौ मम गौरवयंत्रितौ मम प्राणसमौ चैव दिष्ट्या पश्यामि वामहं इत्युक्त्वा पांडवो राजा युयुधा
नवृकोदरौ सस्वजे पुरुषव्याघ्रौ हर्षाद्बाष्पं मुमोच ह ततः प्रमुदितं सर्वं बलमासीद्विशांपते पांडवानां जये युद्धे पुनश्चाक्र
नोरणे इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुर्दशेऽहनि संजय उवाच सैंधवे निहते राजन्पुत्रस्तव सुयोधनः अश्रुक्लि
न्नमुखो दीनो निरुत्साहो द्विषज्जये अमन्यत तदार्जुनेन समो योद्धा न विद्यते न च द्रोणो न राधेयो नाश्वत्थामा कृपो न च क्रुद्धस्य स
मरे स्थातुं पर्याप्ता इति मारिष। निर्जित्य हि रणे पार्थः सर्वान्मम महारथान् अवधीत्सैंधवं संख्ये नैनं कश्चिदवारयत्। सर्वथा
हतमेवैतत्कौरवाणां महद्बलं न ह्यस्य विद्यते त्राता साक्षादपि पुरंदरः यमुपाश्रित्य संग्रामे कृतः शस्त्रसमुद्यमः ....

द्रो॰ जितः सव्येसेवंवृत्यनिपातितः यस्य वीर्यं समाश्रित्य शमं याचंतमच्युतं तृणवत्तमहं मन्ये कृष्णौ निर्जितौ युधि एवं त्वां
८८ तमनाराज न्नुपपाडी राम पन्ति आगत्य तं सर्वलोकस्य पुत्रस्तेन रतर्षभ ततस्तत्सर्वमाचख्यौ कुरूणां वैशसं महत्
प्रयान्ति जयद्रथ व्यापिधान्तेराष्ट्राभिमृज्जत दुर्योधन उवाच पश्य मूर्धाभिषिक्तानामाचार्य कदनं कृतं कृत्वा प्रमुखतः शूरं भीष्मं
मम पितामहं तं निहत्य लुब्धोयं शिखंडी पूर्णमानसः पंचालैः सहितः सर्वैः सेनाग्रमपि कर्षति अपरश्चापि दुर्धर्षः शिष्य
स्ते सव्यसाचिना अक्षौहिणीः सप्त हत्वा महत्तो राजा जयद्रथः अस्मद्विजयकामानां सुहृदामुपकारिणां गंता स्मिक थमा
नृणं गतानां पदवीं सारथे येमदर्थं परिक्रांतिवसुधां वसुधाधिपाः ते हित्वा वसुधैश्वर्यं वसुधामधिशेरते सोहं कापुरुषः
कृत्वा मित्राणां क्षयमाहशं नाश्वमेधसहस्रेण पावितुमात्मानमुत्सहे मम लुब्धस्य पापस्य तथा धर्मापचारिणः व्याप
च्छतो जिगीषतः मा माद्यैव सततं ह्रुपं कथं पतितवृत्तस्य पृथिव्यां सुहृदां द्रुहः विवरं नाशकद्दातुं मह्यं पार्थिवसंसदि सोहं
रुधिरसिक्तांगं राजमध्ये पितामहं शयानं नाशकं त्रातुं भीष्ममायोधने हतं तं मामनार्यपुरुषं मित्रद्रुहमधार्मिकं किंवा
वक्ष्यति दुर्धर्षः समेत्य परलोकवित् जलसंधं महेष्वासं पश्य सात्यकिना हतं मदर्थमुद्यतं शूरं प्राणांस्त्यक्त्वा महारथं काम
नाः पर्यशक्त्याविजेतुं महितामय केकयान्नाह्मानां सपत्नयशस्त्वामपयं पश्यापिपापशितान्येजलेनप्रसुनामनुगमिते प्रतिजा
नामि मुक्त्वेशस्त्र्यमन्तकं इष्टापूर्तेन वचसा पराक्रमेणचपुत्रैश्च निहत्य तान्रणे सर्वान्पांचालान्सह पांडवैः सह शांतिं लब्धास्मिते
षां वा गतो यत्र लोकं ते सोहं तत्र गमिष्यामि यत्र ते पुरुषर्षभाः हताः मदर्थं संग्रामे युध्यमानाः किरीटिना तदिहानां स
हायानामुपकारमनुपश्यताः चैवाहं पांडुपुत्रैस्तैस्तेनैनतया स्मान्महाभुज स्वयं हि मृत्युर्विहितः सत्यसंधेन संयुगे भवतानुपेक्षतो

कुर्वतो युधिष्ठिरस्य त्वतो जयं अतो हि निहताः सर्वे ये मज्जयचिकीर्षवः कर्णमेवतु पश्यामि संप्रत्यज्जयपैषिणं यो हि
मित्रमविज्ञाय यथातथ्येनमंदधीः मित्रार्थे योजयत्येनं तस्य सोर्थोवसीदति तादृग्रूपमिदं कार्यं कृतं मम सुहृद्वृतैः मोहा
ल्लुब्धस्य पापस्य जिह्मस्य धनमाहृतः हतो जयद्रथश्चैव सौमदत्तिश्च वीर्यवान् अभीषाहाः शूरसेनाः शिवयोथ वसा
तयः सोहं तत्र गमिष्यामि यत्र ते पुरुषर्षभाः हताः मदर्थं संग्रामे युध्यमानाः किरीटिना नहि मे जीवितेनार्थस्तान्ते गुरु
पर्षभान् आचार्यः पांडुपुत्राणामनुजानातु मां भवान् इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुर्थदिवसे ॥ धृतराष्ट्र उ॰
अर्जुनेन सिंधुराजे हते तात समरे सव्यसाचिना तथैव भूरिश्रवसि किं वा सीद्वो मनस्तदा दुर्योधनेन च द्रोणस्तथोक्तः कुरुसंस
दि किमुक्तवान्परं तस्मात्तन्ममाचक्ष्व संजय संजय उवाच निष्टानको महानासीत्सैन्यानां तव मारिष सैंधवे निहते
किमुक्तवान्परं तस्मात्तन्ममाचक्ष्व संजय येन मंत्रेण निहताः शतशः क्षत्रियर्षभाः तथा च तत्तव पुत्र
स्य भूरिश्रवसमेवच मंत्रितं तव पुत्रस्य ते सर्वमवमेनिरे येन मंत्रेण निहताः शतशः क्षत्रियपुंगवाः द्रोणस्तद्वचः श्रुत्वा पुत्र
स्य तव दुर्मनाः मुहूर्तमिव संध्याय भृशमार्तोभ्यभाषत द्रोण उवाच दुर्योधन किमेवं मां वाक्शरैरभिकृंतसि अ
जय्यं समरे नित्यं ब्रुवाणं सव्यसाचिनं एतेनैवार्जुनं ज्ञातुमलं कौरव संयुगे यच्छिखंडिमवधीद्भीष्मं पाल्यमानः किरीटिना
अवध्यं निहतो हस्तो संयुगे देवमानुषैः तदैवाहमबुध्यं वा नेदमस्तीति भारत यं पुमांसं त्रिलोकेषु सर्वेभ्यः शूरमभ्युपास्महे तस्मि
न्निहते शूरे किं शेषं पर्युपास्महे यान्स्मान्ग्लहते तात शकुनिः कुरुसंसदि अक्षान्नते ह्यक्षा निशिताः तात बाणास्ते शत्रुताप
न ते जयंति बीभत्सोः पार्थचोदिताः यान्स्म्हारव्योपमान्नाज्ञा विदुरेणानुदुद्रवान् तान्पांचालपतस्ता पविदुरस्य
महात्मनः धाराभ्यवाचो नाभ्यावादने मायमुक्त्वा शिवाः तद्विदंवतते घोरमागते वैशसं महत्

३१· तेनेह पक्षनः प्रेक्षमाणानां लज्जमानात्प्रयाः सभां ज्ञानर्हतां कुले जातां सर्वधर्मानुचारिणीं तस्यार्धर्मस्य गांधारेफ
लं प्राप्नुहि दुर्मते यावन्नोचेमा पंपरे लोके तंमस्येथाः तोषितं पञ्चतामभ्यंतरवान्तपूताक्षनामविज्ञितमहः माद्राज्य
महारथो घोरवाग्निनवा समः पुत्राणामिव चैतेषां धर्ममाचारं तेन तथा दुःखं न कोतुनरो लोके महत्स्यो ज्ञास्यति ऋद्धः
उवाच नामपलोकस्य पापाशकुनिनासह आहतो वृत्तरा वृष्मममतेनकुहसंमदः दुःशासनेन संयुक्तः कर्णेन परिपालितः
सनुगोऽक्रममनाहमनपान्तलपुनः पुनः पत्नत्सर्वपरमुनाःपर्पेवा पतान्नींनां॥ मिंहुरम्नावमात्रिससर्वोमध्येकथंहतः
कथं नाम्पिष्वकर्मिच कपेरसलेच जावति अपरस्या विवृकोरया निधने सेंग्नोवोगामत पुष्यतः सर्वरामान स्तेजलिपमस
पासते मिंहुराज्ये परित्राजं सवतोमध्येकपहृतः मप्येवहि विशेषेणात तथा दुर्योधनेनापि अशंसतपरि नाण्यं फाल्गुनासम
हापतिः तनस्मिन्सोत्रायणामलवगतिफाल्गुनात नाकिंचित्तुपश्यामि जीवितेस्थाननात्मनः [illegible]
घन्मस्य किल्बिषेपश्यामिहरनांपांवालान्सहतेन घिङिता तन्मांकिंपजेतमंतेवाक्योरेर भिक्रंतोपि अपराक्रः सिंधु
राजस्य मलाराजापयभारत सोवत्तोमममसंयमस्थजमाल्लिक्यकर्मणः अपयपातुधिभीक्ष्मस्य कथमाः शमसेजय मध्ये राम·
महारथानां चपरहनन्यतसैर्धवः हतो भूरिश्रवाश्चैव किंशेषतन्नममसा कपएवतुदुर्योधपरिजावतिपार्थिवयोनाशान्ति
धुराजस्यवर्तन्तपूजयामहे प ज्ञोपथंपहतेभीकंपपरस्यतस्येनुजस्यैवे दुःशासनस्य कोस्यानुवीणांकर्मदुष्करं अवध्यक
ल्पं संग्रामे देवैरपि सवासवैः नतेवसुधाप्रान्ताततिरहाहंचितयेनप इमानि पोडवानाचसंजयानाचभारत अनीकान्या

न्येवंतेमंसंहितान्यघमारिष नाहमाश्रवपांचालान्कवचस्यविमोचनं कर्णोम्लिममोके भिधान्निरप्यहितेतवराजन्
नृपाःस्तमैर्नमहशस्थामानमाहवे नमीमकाःममोक्ष्याजावितेपरिरक्षता पञ्चपित्रानुशिष्टोसितहवःपरिपालया स्वा
न् शोसेरमसंतेचापुवैवस्थिरोनवधर्मार्थकामनकुशलोधर्मकार्यमपादयत् धर्मप्रधानःकार्याणानुर्याम्लितिपुनस्तु
वः चन्द्रमनोसंमासंतोघ्वविमासेयाशशक्तिःनचैवांविमिपिकार्याणोविहितज्ञिस्त्वोपमाः एषमरहमनाकोनिमविशा
ममिरक्षन रणापमहतेराजन्नमपावाक्यशल्पापाडितः मेवदुर्योधनवलेपरिशाक्षोसिवारय राजावविहिपोस्मैतेसरवाः
कुरुसंजय एवमुक्त्वाततःमापाद्रोणःपांडवसंजयात सुमलक्रिपतेनामिनत्तत्राणामिवोसुमान इतिश्रीमहाभा
रतेशल्यपर्वणिगदायुद्धे संजयवाक्यं ततोदुर्योधनो राजाहोणोनेवमतोस्थितः अमर्षवशमापन्नो युद्धायैव मनो दधे स
प्रवा चततदा कर्णपुत्रो दुर्योधनस्तव पथपमस्यमहायेनपांडवेनकिरोहिना आचार्यविहितेयच्छंमित्रैर्देवैः सुदुर्भिदं
तवव्यापहन्मानमसोरामचमहात्मनः मिषतांसर्वेयोधानांमेषवोविनिपातितः पश्यराधेयमहाजानःशघिमांसवरापु
वि पार्थेनैकेननिहताःमिंहैवोतोरमृगा ममव्यापच्छमानस्यसमरेरासुसूदन अल्पावशेषसैन्यमेकृतेशकान्मजेन
कथंशक्नुमिछमानस्यद्रोणस्युधिफाल्गुना मियात्कृत्वामिरम्भंहपतनोप्यसमंयुगे मिपोहिफाल्गुनोनिम्मावार्पमम
हात्मनः ततोसहस्रनागाद्युममयुद्धेनैवसूतज अतपर्मधवस्मानोरक्ताद्रोणःपरतप माहाकिरीटिनेद्वारंपरपनिर्गुणांतोम
म पराधमनधु[illegible]

द्रो° युधि भीमसेनं समासाद्य पश्यतां नो दुर्मनाः करोत्वाच आत्मार्थमाविश हे स्वशक्त्या पुत्र असि सो द्विजः सत्यपार्थ्य दुग
८९ त्स्वित्रो नाम त्व विहन्मृषे तथाप्येनमतिक्रम्य प्रविष्टः श्वेतवाहनः देवा हि द्रोण यथा भवान् अमस्ये विघ्नतो न कश्चित ततो नो
युध्यमाना नो परेशत्रुः आयुधोधन सैंधवो निहतो राजन् देवमत्र पराक्रमते । पश्य त्वं नुर्वतीच पापो सांहें रणाजीर हतान्माकं पांडवे
देव पश्याकरोति नः सततेवे युध्मा वा मा निष्क्रमा विक्रमेणाव देवो प्रसह उग्रबोध कर्म नु रणे कश्चित् कांक्षते समाक्त
समरे देव न विहितसतेपक्त्तैर्यमनुश्वेन मनुष्या पवनात्मजः तत्काप्य प्रविशके न सिद्धिर्देवेम तिष्ठिता निष्क्रम्याभिक्रताःप
र्थं तिष्ठपोत भारत दुर्योधनेन यह देवापि युतेन चपरा जिताः राजन्वाति समाधिमाग्राहि ताष्टेवकानंनं पत्नेन च कर्तयपते
त देवेन निपातितं युध्यस्य पल्वमाम्यापम्भं च ज्ञान्निवृत्तेन पततस्त्वतेषां वेदेवमाणेश्राप समितानेतेषामान्त्रश्चदे विहसकृतो
हृष्यते कश्चित दुःकृतं तव राबासुख्याहीनं तु ज्ञहन हे वसमाश्रु मध्वसमष्ठ कृतस्पेतर स्पच अन समक्रमें देवद्विजा गानिच
पतामपि बहूनितव सैन्यानि योधास्तु वलत्र । नतथा पांडुपुत्राणामेव युद्धमवर्तत ते रास्त्रैर्विहतो युधिष्ठिरपताकाः महा रा
केदेव स्पाकरूपो दर्पेण नापि तं एवं सन्नायमाना तां वृन्दं तत्र जनाधिप पांडवानाम नाकोशि मत्स्यहर्षवान पृष्ठो ततः राम॰
प्रवहतेपु हस्यानि षकारथा देपाता व कातो पौः पोडराजन दुर्मोचितेतत्व इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि त्रिपुष्टि संजय
उवाच तदुत्तानां गजानीकं बलंतव जनाधिप पांडुसेनामभिदुद्रुपोद्धममानामसर्वशः पांचालाः कुरवश्चैव योधयंतः परस्परं
यममात्राष्ट्र मह तेपरलोकाय महाबलिताः शूराः शूरैः समागम्य शरतोमरशक्तिभिः विव्यधुः समरे तत्र तानि न्युहीम तपर थिनो

रथिभिः सार्धं हमसिरक्तावितरिदिनं मातंगतेन महा घदंतिसपश्चैवपमहत्तमं पत्तिप्रता प्रिततो तं वाराणास्वमातिथाणो
हेरयमाकंसंकुद्धाश्च मरोत्कराः हयारोहान हयारोहाः प्रासशक्तिपरश्वधैः प्रेषयन्मा लोकाय विचरंतो रणमतामाग
विष्वधुनकुलेषु द्वैप्यार्थ्य पतीमहधवनः पत्तयश्च महावाहो शतशः शस्त्रपाणयः अन्योन्यमक्षिपत्रत्रिजास्ते पत्ताः पराक्र
मेर्गो त्राणानाम सेन्यानं कुलानां चैवमाणिष्क श्चव राधि वरिजानामसः पांचालानकुरुभिः सह तेमोऽन्यमसरयोधा
रथमासिमरत्व युधेः प्रेषयाम रलोकमप्य विचरंतो गतवत शोरेश्चिशाहिणां जेतेषां मुखैः सहसा रजनभ्राते पयातत्र मा
रथमासिमरत्व युधेः प्रेषयन्म रलोकमप्य विचरंतो ह्यभातवत् । संप्रवसव वैनेतन्त शंडुःख
कुरेशंगतेपिव तथा प्रयुध्यमाने पुपांडवे पुत्रिनिः पुर्योधनो महाबाहुं संवगाहत वबलं । संभव समर्थेनेतन्त शंडुःख
समान्वितं मन्येसमितिनिश्चित माविशत तद्दुर्योधबलं नास्यपश्चत्यघोषेण कंपयत्रिव मेदिनीं । अन्यन्तेतपुत्रस्ते पांडवा
नामभिनाद्भुतं । स सन्निपातस्तुमुलस्त्वतेषां चभारत । अभवत्सर्वसैन्यानां आवकाशो महान् मध्यंदिने पृथासंम
पतन्गाभिःभिः तथा तत्र सतमध्यमतपतेशरा शुभिः नद्रोकुत्राभितपुष्ठिपांडवाः समभवेहितु पलायनकृतोत्साहा निरुत्साहा
द्विषज्ये पर्यधावंतसां बालावध्यमाना महात्मना रुक्मपुरवैः प्रसन्नाग्रेर्हन्यमाना शेरस्तां शोर्यपतसांडु सेनिकाः नताहृश
रोकर्मकृतवंतस्त्वमिमकापाहशंस्तवानराजापुत्रस्तवविशांपते पुत्रेण तव सा सेना पांडवा मथिनारणे नालिन्याहि
रद्रे नेव समंताकुलं स्वंकृता ह्रादा ता पानिलाकांमार हत्वा निहितवपद्धिनो वभूव भारता सेना तवपुत्रसमेतजसा पांडुसेनाह
ताराद्या तव पुत्रेणाभारत भामसेनपुरोगाह्या पांडवाः समुपाद्रवत् सत्तानोते नेर्नगानिर्विद्गुरोनिविशिविरिगानिसेदेरपरो

द्रो॰ युधिष्ठिरमतेनैतत्समास्थाय प्रख्यातो दुर्मनाः कर्ण उवाच आचार्यं मा विगर्हस्व शस्त्रभृत्सु अमसो द्विजः सर्वप्राणांस्तु व्य
८१ त्यक्त्वा योधयते नाति विक्रमैः तथाप्येनमतिक्रम्य प्रविष्टः श्वेतवाहनः दैवादिष्टोऽन्यथाभावो न मन्ये विद्यते क्वचित् ततो नो
युध्यमानानां परमास्त्रं सुयोधन सैंधवो निहतो राजन् दैवमत्र परं स्मृतं परं यत्नं कुर्वतां च पश्यतां हैरणाजिरे हतास्माकं पौरुष
दैवं पश्यामहे यतो निकृत्याः सततं चेष्टमाना तां निकृत्या विक्रमेण च दैवोपसृष्टः पुरुषो यत्कर्म कुरुते क्वचित् कृतं कृतं स्मात
स्यदैवेन विहितं सततं यत्कर्तव्यं मनुष्येण व्यवसाय पदं तास्ता तत्कार्यमविशंकेन सिद्धिर्हि दैवसंस्थिता निकृत्या निकृताः पा
र्था विषयोगेन भारत दग्धा जतुगृहे चापि द्यूतेन च पराजिताः राजनीतिं समास्थाय प्रहिता श्चैव काननं यत्नेन च कृतं यत्ते
तं दैवेन निपातितं युध्यस्व यत्नमास्थाय मृत्युं कृत्वा निवर्तनं यततस्तव तेषां च दैवं मार्गेण यास्यति न तेषां मतिपूर्वं हि सकृतं
दृश्यते कश्चित् दुःकृतं तव वा वीर बुद्ध्या हीनं कुरूद्वह दैवं प्रमाणं सर्वस्य सुकृतस्येतरस्य च अनन्यकर्म दैवं हि जागर्ति
स्वपतोऽपि च बहूनि तव सैन्यानि योधाश्च बहवस्तथा न तथा पांडुपुत्राणामेवं युद्धमवर्त्तत तैरल्पैर्बहवो यूयं क्षयं नीताः प्रहारिणः श
पेतानपि बहूनि तव सैन्यानि योधाश्च बलवत्तरा न तथा पांडुपुत्राणामेवं युद्धमवर्त्तत तैरल्पैर्बहवो यूयं क्षयं नीताः प्रहारिणः श तत
कैर्दैवस्य तत्कर्म यो देवं पौरुषं नाशितं एवं संभाषमाणानां तेषां तत्र जनाधिप पांडवानामनीकानि समदृश्यंत संयुगे ततः
प्रवृत्तं ततो युद्धं व्यतिषक्त रथद्विपं तावकानां परैः सार्द्धं राजन् दुर्मंत्रिते तव इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि रात्रियुद्धे संजय
उवाच तदुदीर्णगजानीकं बलं तव जनाधिप पांडुसेनामतिक्रम्य योधयामास सर्वशः पांचालाः कुरवश्चैव योधयंतः परस्परं
यममाराष्ट्रं परमहृतेप्सवो लोकमाहिताः शूराः शूरैः समागम्य शरतोमरशक्तिभिः विव्यधुः समरे तूर्णं निन्युर्यमसदनं रथिनो

रथिभिः सार्द्धं रुधिरस्राविदुर्दिनं प्रावर्त्तत महाघोरं निघ्नतां परस्परं ... वारणाश्च मातंगैः ...
हैरण्यमाश्च ... ह्यारोहा हयारोहाः प्रासैः शक्तिपरश्वधैः ... लोकपाविवराः ...
विमृदुलस्मृलेषु हेमार्थ यतो महद्भ्रशः ... महाबाहो शतशः ... पाण्डवाः पराक्र
मो गोत्राणानामथ च वानां कुलानां चैव मारिष सर्वशस्त्रविनाना मः पांचालान् कुरुभिः सह तेऽन्योन्यं समरे योधा
रथशक्तिमरश्वधैः ... लोकप्रवीराः ... शौरिर्हि ... सहसा ... पश्चात्तत्र भा
... तथा युध्यमानेषु पांडवेषु ... महानादं ... सैन्यं ... पांडवा
समाविष्ट ... निविश्य ... नारद ... मध्ये ...
नाम नाकिनां ... अभवत्सर्व ... पलायनकृतोत्साहा निरुत्साहा
पतिताः ... भुवि ... पांडवाः समवेक्षितु ... पांडु सैनिकाः ननादृश
... पार्थं धावं ... महात्मना ... सेनाग्रे ... पांडवा ... नानावादि
... राजा पुत्र ... पांडवा ... पांडुसेनां ह
... तस्मिन् ... पांडु ...
... पांडवाः ... सैन्येन ...

द्रो॰ षड्भिः शतेन च शितैर्विद्ध्वा धृष्टद्युम्नं च समसाधर्म्यपुत्रं च सप्तभिः केकयांश्चैव चेदींश्च वसुभिर्निशितैः शरैः सात्यकिं च त्रिभि
र्द्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः मत्स्यांश्चैव समरे विव्याध स हि वानरः शतशस्तापयान्पांचालान्सृंजयांश्चैव शरैर्व्यधमत्
८२ ग्रे बुद्धिमान्कर्कशप्रभः ततस्ते त्रिगर्ताः शत्रून्हन्तुं महत्ता प्रत्युद्ययुः सर्वतो वृष्टिर्विवेश महीं विमोहनेन हि
भिः समरे शितैः शरैः समन्ताद्विव्याध ते सर्वे समरे जितकाशिनः ततः प्रमुदितो राजा पांडवः समरे
यात्स्वयं पुरुषर्षभः ततो युधिष्ठिरो राजा पुत्रस्य मायया शांतनवं पार्थं मृत्युना सतेन धृष्टद्युम्नो विद्धो निषसा
दरथोपस्थे ततः पांचालसैन्यानां सुमहानभवत् स्वनः हतो द्रोणेन राजेति मुदिता नामभवत्ततः
वेतत्र मारिषा स्वयं द्रोणो युद्धे पुत्रस्य संयुगे धृष्टद्युम्नः पुनः समरे कार्मुकं तिष्ठ तिष्ठेति राजानं तु
क्रुद्धं संयुगे पांचालाः परिवव्रुः द्रोणः प्रतिजग्राह पांडवं समरे चेदयश्च
समयानि च प्रवेशमुपतस्थुः ततो राजन्महाबाहुः भूरिदक्षिणः पांचालानां पुत्रस्य इतिश्रीम
हाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेके एकत्रिंशोऽध्यायः पांचालानां गिरा चापं करस्थं धनुर्धरः रोमहर्षणम् ७५॰
महात्मानं तिष्ठ समरे प्रतिषिद्धवाञ् शरैः तत्र आश्चर्यमभवत् कथं द्रोणो महेष्वासः पांडवान्रणे चक्र
मार्गणैः समरे शत्रुघ्नः विनेदुः सिंहनादं च समन्ततः शरवर्षं च धनुर्धरः केतुविक्षोभ
पदं सुमुखे रणे संख्ये महाबाहुः समरे सर्वशः पांडवानां द्रोणमेवाभ्यधावत

येन नकुलो धीमान्सहदेवश्च पांडवः धृष्टद्युम्नः पांचालो द्रोणमेवाभ्यधावत तथा युधिष्ठिरो भीमसेनश्च पांडवः
धृष्टद्युम्नः सहानीकः शिखंडी केकयः सात्यकिः शैनेयश्चेकितानश्च उग्रः तथा राजा पांचाल्यो विराटः धृष्ट
केतुश्च द्रोणमेवाभ्यधावत द्रौपदेयाश्च समरे लोके च समरेनानाप्रहरणाः महायशाः समरे काश्यः पांचा
लाः परमहेष्वासा द्रोणमेवाभ्यधावत शिखंडी तथैव रणे पांडवा मामहारथाः सहिताः संख्ये द्रोण
मभ्यवर्षत तेषु सर्वेषु प्रयातेषु भरतर्षभ चमूर्जनाधिपतिः पांचाल्यपरिवर्जिता योधानामग्रतो राजन्ननीकानि
नराश्च समंततः करतलाहता तस्यां जन्यां घोरायां क्षतजसंचिताः शिवाः सबेहप्रतिपद्ये समस्तकलेवरैः उल्का
प्रदीप्ता विपुलमयं विशेषतः कौरवाणां भूमिमास्तीर्य ततः सैन्यं राजेंद्र सुमहान्महान् भेरी शंखेन महता
शब्देनाभ्यनेनैव गजानां गर्जितैर्वाजिनां हेषितैः रथनेमिनिघोषैश्च तुमुलः सर्वतोऽभवत् ततः समभवत्संग्राम
स्तिमिरे द्रोणस्य च महाराज सृंजयानां च सर्वतः तमसाचावृते लोके न प्राज्ञायत किंचन सैन्येन रजसा चैव समंतादुत्थितेन च
नरस्याश्वस्य नागस्य समसृज्जत शोणितं नापश्याम रजो भीमं कश्मलेनाभिसंवृताः रात्रौ निशायां तस्य घ्रसमानस्य पर्वते यो
ऽचयाशंकरः शरौघास्यत्तनामस्मृताः सुरेंद्रानक निह्रादैः स्फुरत्प्रहे तथा हुंकारैर्हेषितैश्चैव सर्वमेवाकुलमभवत् तेन
नपरे राजन्नश्यायतमोहितौ अन्नमिव तस्मै चैव च रजनामुखे भीमं रजो घोरं जहृतं द्रोणस्य धावितं शातकौंभं कवचं
भूषितं शोभतमो भवत् तालैः सा भारतासेनामारिहेमा वेष्टिता योधा महान्नजनरराजन्यानगजं रथाः पुत्रलस्यु
कोऽयं समाकुला रुधिरास्रवा ग्रजिते तैः

द्रो
८३

रावन्दिशः सर्वा महेंद्राशनिनिस्वनः सा निशीथे महाराज सेना हृष्टपत भारत अगदैः कुंडलैर्निष्कैः शस्त्रैश्चैव प्रभासि
ता तत्र नागारथाश्चैव ज्ञानरत्नविभूषिताः निशायां भासमानं वै ततोभ्राजमाना रवा श्रफः दुर्योधन पुरोगमास्तथा नागाः कलाहक
विचित्रघोषसनिनादा पणिघ हृजे स्तंभां द्रोणपांडवपक्षे सौरवकुश क्लिगदाशनि शरवाणास्त्र पवनोत्थ दृशा गतोस्संक
लो घोरा विस्मापना मुग्नां नावितच्छिद्रसवो नागाविशन्तिमया सेना पुरुषविकार्षेव तस्मिन रात्रिमुखे घोरे महाद्वन्द्वे निना
दिते भीरूणां त्रासजनने शूराणां हर्षवर्द्धने रात्रियुद्धे तदा घोरे वर्त्तमाने सुदारुणे द्रोणमभ्यद्रवन् क्रुद्धाः सहिताः पांडुसृंजयाः
येये प्रमुखतो राजन्न्यवर्तन्त महात्मनः तान्सर्वान् विमुखांश्चक्रे कांश्चिन्निन्ये यमक्षयं तानि नागसहस्राणि रथानामयुतानि च
पदातिहयसंघानां प्रयुतान्यर्बुदानि च द्रोणेनैकेन नाराचैर्भिन्नानि निशामुखे इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि रात्रियुद्धे
पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः धृतराष्ट्र उवाच तस्मिन्प्रविष्टे दुर्धर्षे सृंजयानमितौजसि अमृष्यमाणे मंदे च कारिवो मूलमधिरा दुर्योधनेन पापेन मु
खनाषत्रवाव तस्मिन्प्रविष्टे दुर्धर्षे सृंजयानमितोजसि अमृष्यमाणे संरब्धे काढिवो भूलम्बितमरा दुर्योधन पापुत्रम
श्रारा स्वातिगमम पश्यविशर्दमेया नाकिं पार्थस्य समपद्यत निहते सैन्धवे वीरे भूरिश्रवसि चैव हि यदगमन्महातेजाः पांचा
लानपराजितः किममन्यत दुर्धर्षः प्रविष्टे शत्रुतापने दुर्योधनश्च किं कृत्यं प्राप्तकालममन्यत केचैनं वरदं वीरमन्वयुर्द्विजसत्तमम् ताम
नमम केवास्य पृष्ठतः शूरा वीराः शूराः समयुध्यत केपुरस्ताद्युध्यंतनिघ्नतः शात्रवान्रणे मन्येहं पांडवान्सर्वान् भारद्वाजमया
न्नमम केवास्य पृष्ठतः शूरा वीराः शूराः समयुध्यत केपुरस्तात्पुञ्जेत नियतः शात्रवानरणे मन्ये हं पांडवान्सर्वान्भारद्वाजभया
र्दितान् शिशिरे कंपमानां वै कृशा गा इव माधव भीमा भिप्रायस्य महेष्वासमं पांचालानारिमर्दनः कथं चपुरुषव्याघ्रं पंचत्वमुपजग्मि
वान् सर्वेषु सैन्येषु च संहितेषु रात्रौ समेतेषु महारथेषु संलोड्यमानेषु पृथग्विधेषु केवस्तदानीं मतिमंतआसन् हतांश्चैव विष
क्तांश्च पराभूतांश्च शंससि रथिनो विरथांश्चैव कृतान्युद्धेषु मामकान् तेषां संलोड्यमानानां पांडवैर्हतवेतसां श्रुत्वेतनामि कि

लोतिरनवत्कामतिमव प्रहृष्टांश्चाप्युदग्रांश्च पांडवेयांश्च वा मिमे अप्रहृष्टानिमनसो विन्नाश्चैव मामकान् कथमेत
न्नः संतपार्थानामपलायिनां प्रकाशमभवद्रात्रौ कथं कुरुषु संजय संजय उवाच रात्रियुद्धे तदा राजन्वर्तमाने सुदारुणे दि
ष्टमसृज्यन्त पांडवाः सहसैनिकैः ततो द्रोणः केकयांश्च धृष्टद्युम्नस्य चात्मजान् प्रेषयन्मृत्युलोकं सर्वान्निषुभिराशुगैः
येयेप्रमुखतो राजन्न्यवर्तन्त महारथाः तान्सर्वान्प्रेषयामास पितृलोकाय पार्थिवान् प्रमथ्नंतं तदा वीरं भारद्वाजं महाहवे वि
माधवं शिबिर्वीरं सर्वपार्थसेकैः शरैः ते शितैः प्रतिविव्याध त्रिंशद्भिः कंकपत्रिभिः सायकैश्चासमं सेन्यं सुपमा नोक्षपातयत्
तस्यद्रोणो हयान्हत्वा सारथिं च महात्मनः अथास्य सशिरस्त्राणं शिरः कायादपातयत् कलिंगानां च सैन्येन कलिंगस्य
सुतो महान् पूर्वं पितृवधात्क्रुद्धो भीमसेनमुपाद्रवत् स भीमं पंचभिर्विद्ध्वा पुनर्विव्याध सप्तभिः विशोकं त्रिभिराजघ्ने ध्वजमेकेन
पत्रिणा कलिंगानां तु तं शूरं क्रुद्धं क्रुद्धो वृकोदरः रथाद्रथमभिद्रुत्य मुष्टिनाभिजघान ह तस्य मुष्टिहतस्याजौ पांडवेन व
लीयसा सर्वाण्यस्थीनि सहसा प्रापतन्वै पृथक्पृथक् तं कर्णो भ्रातरश्चास्य नामृष्यन्त परंतपाः ते भीमसेनं नाराचैर्जघ्नुराशी
विषोपमैः ततः शत्रुरथं त्यक्त्वा भीमो ध्रुवरथं गतः ध्रुवं चास्यन्तमनिशं मुष्टिना समपोथयत् स तथा पांडुपुत्रेण बलिना नि
हतोपतत् तं निहत्य महाराज भीमसेनो महाबलः जयरातरथं प्राप्य मुहुः सिंह इवानदत् जयरातमथाक्षिप्य नदन्सव्येन पाणि
ना तलेनैनाशयामास कर्णस्याग्रे ततः स्थितः कर्णस्तु पांडवे शक्तिं काञ्चनीं समवासृजत् ततस्तामेव जग्राह प्रहसन्पांडुनंदनः
कर्णायैव च दुर्धर्षो चिक्षेपाजौ वृकोदरः तामन्तरिक्षे चिच्छेद शकुनिस्तैलपायिना ततः कृत्वा महत्कर्म रणेद्भुतपराक्रमः पु
नः स्वरथमास्थाय पद्दुद्राव तव वाहिनीम् तमायान्तं जिघांसन्तं भीमं क्रुद्धमिवांतकम् ततस्तु पुत्रास्तव राजन्भीमसेनमथाद्रवन्

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो· महताशरवर्षेण छादयतो ह कौरवं दुर्दमस्ततो मानः ब्रह्मसन्निभं युगे सात्यकिर्वाहयांश्चैव हत्वा तान्निम्नेषु महत्पुत्रं
८४ रेमन्कृतं तोयाने दुःखाणां स्वयु स्कन्धेनानेकरथमास्थे भ्रातरो परतामने संग्राममथिरसोमस्यभीमद्युम्नमविष्यता पंचधा
वुपतिमिव्रोदितारके देस्ममत्तमत तथाहि दुर्दमश्चैव दुष्कर्णः स्वत वाल्मजः रथमेकं समाश्रित्य भीमं वाणैरविध्यता ततः क
र्मसमिषतो द्रोणो दुर्योधनस्य रूपस्य सोमदत्तस्य वाह्लीकस्य च पांडवः दुर्दमस्य च वा स्य दुष्कर्णस्य च तां रथं पाहमहोरणाय
णमविशयस्मौ रेमिः ततस्यमानो वलिनो दुर्गौ दुष्कर्णौ दुर्मदौ मुष्टिनाहत्य संग्रामममरे वरणीनह ततो हाहाकृतो सैन्ये दृष्ट्वा भीम
नृपानुवन रुद्रोपभीमरूपेण धार्तराष्ट्रेषु पश्यति एवमुक्त्वा पलायते सर्वे भारत पार्थिवाः विनिताबाहयन्वा हाश्च वचह्यो संच
धावता ततो बलेन शत्रुलितेय मत्तपेषु हजितो नपत्र्य षने सकौरवः महाबलः कमल विशाललोचनो युधिष्ठिरं नृप पुत्र पह
ला ततोपमोदुपरणिर्णरकैकक यै युधिष्ठिरास्त्रापि वा मुंचपयो रुकोदरस्य शमभिप्रजयं यस्तेपयांश्च केपाति निहते हरसुतः त
तः सुतान्वे वृहणान्मजोपमाहषा निताः सहगुरुणा महात्मना रुकोदरं सात्यकिपरा निर्कुंजाणा पुत्रस्य वोमश्च समपिपर्यवार
पन ततोभवन्निमिरायनैतावा हतेमहात्मपैभयरमताववरा हना निशामुखे रुक्मवरुणभ्रमोदं नमहात्मनां नृपवरपुत्र मुत्तमं राम·
इति द्रोणपर्वणि त्रिषुद्वे संजयउवाच मा काय विद्धिनिहतेपुत्रे सोमकिलाततरा सोमदत्तो नृषं क्रुद्धः सात्यकिं वाक्यमत्र
वीत क्षत्रधर्मः पुरा दृष्टो यस्तं देवै महात्मभिः सात्वतेन तमुत्सृज्य दस्युधर्मे कथं स्थितः पांडवा पराना पत्यक्तशस्त्रा पपाव
ते क्षत्रधर्मरतः प्राज्ञः कथं नः प्रहरेद्रणे द्वावेव खलु धर्माना तत्र ख्यातो महारथो प्रद्युम्नश्च महाबाहुस्त्वं चैव युधि सा
त्वत कथं प्रायोपविष्टाय पार्थेन छिन्नबाहवे नृशंसपतनीयं तत्कर्मेदं कृतवानसि शपेमातत पुत्राभ्यामिष्टेन सुकृते

नच श्रुनताता मिमां रात्रिं परिहितो वारमानिनो अरक्षमाणं पार्थेन जिष्णुना सपुत्रानुजं नहमानके घोरे पतेपं हन्मि
यां सन एवमुक्त्वा सुसंक्रुद्धः सोमदत्तो महाबलः दध्मौ शंखं च तारेण सिंहनादं ननाद च ततः कमलपत्राक्षः सिंहदंष्ट्रो दुरा
सदः सात्वतो भृशसंक्रुद्धो सोमदत्तमथाब्रवीत् हतो भूरिश्रवा वीर तव पुत्रो महारथः शलश्चैव तथा राजन्भ्रातृ
व्यसनकर्षितः त्वां चाप्यद्य वधिष्यामि सपुत्रपशुबांधवं तिष्ठेदानीं रणे यत्तः कौरवोसि विशेषतः यस्मिन्दानं दमः शौचम
हिंसा ह्रीर्धृतिः क्षमा अनपायीनि सर्वाणि नित्यं राज्ञि युधिष्ठिरे मृदंगकेतोस्तस्य त्वं तेजसा निहतः पुरा सकर्णसौबलः संख्ये
विनाशं समवाप्स्यसि शपे पाद्म स्वयं गौरवाङ्ग्रस्त नैनं वेदाहि यदि त्वां समरे वीर न हन्मां युधि रोषितः अथ यास्यसि चेत्त्यक्त्वा
ततो मुक्तोसि विद्यासि एवमाभाष्य चान्योन्यं क्रोधसंरक्तलोचनौ प्रवृत्तौ शरसंपाते कर्तुं पुरुषसत्तमौ ततो गजसहस्रेण
रथानामयुतेन च दुर्योधनः सोमदत्तं परिवार्याव्यवस्थितः शकुनिश्च सुसंक्रुद्धः सर्वशस्त्रभृतां वरः पुत्रपौत्रैः परिवृतो भ्रात
भिश्चेंद्रविक्रमैः स्यालस्तव महाराज वज्रसंहननो युवा साग्रं शतसहस्रं च हयानां तस्य धीमतः सोमदत्तं महेष्वासं समंतात्पर्य
रक्षत रक्षमाणश्च बलिभिः छादयामास सात्यकिं तं छाद्यमानं विशिखैर्दृष्ट्वा संनतपर्वभिः धृष्टद्युम्नोभ्ययात्क्रुद्धो महत्या महता
चमूं चंडवातविनिर्धूता समुद्रस्येव निस्वनः आसीद्राजन्बलौघानामन्योन्यमभिघ्नताम् विव्याध सोमदत्तस्तु सात्वतं नि
शितैः शरैः सात्यकिश्चैव दशभिः सोमदत्तमताडयत् सोतिविद्धो बलवता समरे दृढधन्वना रथोपस्थं समासाद्य मुमोह गतचेतन ते
विह्वलं समालक्ष्य सारथिस्त्वरयान्वितः अपोवाह रणाद्वीरं सोमदत्तं महारथं तं विसंज्ञं समालोक्य युयुधानशरार्दितं द्रोणोभ्य

द्रो ८५

रवकुद्धःसानंतरणमुद्दिति पंतेनसंवेसस्रोनेपस्परयंप्रति नेमसेनिः सुसंक्रुद्धः सुसामिवमवासृजत् कास्रोपु
समपंथोरेम्सतचमोहतंमहत पुत्रंकंगजनिभेवोहेनेहयैवोपिनागजैः विनिप्तण चमत्रोहेमहामेघौघनिस्वनं ध्वजेनो
छितमुडेनगृध्रराजेनधारात लोहितार्द्रपताकेन स्रत्रमालाधुतेनच ऋष्टचक्रसमायुक्तमाछ्यापोद्घुलरथे ऋनपुर
रश्मिरिपपोझेलयारवहलपा रत्नसोघोरूपाणामहेतोहितपासमाद्दैःतमवघतमहावाघनिशम्य ब्धितानृपा पुंगतका
जनमपेहेडसहमिवोतकं ततस्तोगिरेःशृंगाग्रेभीमरूपंमपावह हैष्टाकराजोग्रमुखेशकुकर्णीमहाहनुं ऊर्ध्वकेशंवि
रूपाक्षंदीप्तास्यमिम्लनोदरं महाकनककवृहांगकिरातोत्रदमूर्द्वजं वासनेसवेनहानोव्यात्ताननानिर्वारकं वासहास
मिवापानेपुविज्ञोनकारकं तमुद्यतमहाचापंराक्षसंदृष्ट्वाघटोत्कचं भयार्दितानुदुत्तोनपुत्रसनवाहिना पवनेहृतोमिता
वर्ताम्बोहितंगिरी घटोत्कचप्रमुक्तेनाकिंहनादेनताडिता मछत्कनुगजामुत्रेभ्यियपुस्यनगन्त्रातनोमहान्दरिमव
मासानत्रमंततः सध्याकालाधिकवलेःप्रमुक्ताश्महेहितो व्यापमानिचवक्राणिश्लतश्रयःपायातोमतः पंतेनविनलाःपु
भ्रातातघः परिहिंसास्थातुग्रमतिदेवरक्षापुटेनवाघ्रपाः तनपासवकरा घुपृघिताः पारवतिरितः ततैकाववलस्त्रा
धातेगिर्मिनानाविसपे अश्वमश्चघोरैर्मायांघटोत्कचविनिर्मितां निहत्यपांतुमायापानमर्षघटोत्कचः विससर्जशरा
नघोरास्तेश्वत्थामानमाविशन विविधुहेरण्णोशाघ्रानृकनपुंखाःशिलाशिताः अश्वत्थामानुसंक्रुद्धोलघुहस्तःप्रतापवान छित्वाधु
वर्जाभिवीरोद्रौणिःघटोत्कचमारिहयपघटोत्कचोगिविह्वलो द्रोणपुत्रेणामर्षं चकेगतमहत्सां आगमाघथितोभव ततंतवान मपो

नंममोरत्नाविभूषितं अश्वत्थाम्नामसविज्ञेयमैमसेनिजिघांसया वेगेनमहतासंतंविदिसंद्रौणिनाशरैः अभान्तस्येव
संकल्पसत्त्वोघमपतद्दिवि घटोत्कचस्ततलतोमेद्रस्याचक्रंनिपातितं द्रौणिंप्राछादयद्वाणैः स्वर्भानुरिवभास्करं घटोत्क
चसुतः श्रीमानभिन्नांजनचयोपमः रुरोधद्रौणिमायांतंप्रभंजनमिवाद्रिराट पौत्रेणभीमसेनस्य शरैःसांजनपर्वणा वभौमेघे
नधाराभिर्गिरिमेरुरिवार्दितः अश्वत्थामातुसंक्रुद्धो रुद्रोपेंद्रसविक्रम ध्वजमेकेनवाणेनचिच्छेदांजनपर्वणः द्वाभ्यांतुस
पंतारौत्रिभिश्चास्यत्रिवेणुकं धनुरेकेनचिच्छेदचतुर्भिश्चतुरोहयान विरथस्योद्यतंहस्ताद्धेमबिंदुभिराचितं विशिखेनसुती
क्ष्णेनखड्गमस्यद्विधाकरोत गदांहेमांगदांराजनजनूर्णांहैडिंबसूनुना भ्रामोत्क्षिप्तांशरैःसापिद्रौणिनाभ्याहतापतत
ततोंतरीक्षमुत्पत्यकालमेघइवोन्नदन ववर्षांजनपर्वातुद्रुमवर्षंनभस्तलात ततोमायाधरंवीरंघटोत्कचसुतंदिवि मार्गणैरभिविव्या
धघनंसूर्यइवांशुभिः सोवतीर्यःपुनस्तस्थौरथेहेमपरिष्कृते महीधरइवात्युच्चः श्रीमानंजनपर्वतः तमयोमयवर्माणंद्रौणिर्भीमा
त्मजंतदा जघानांजनपर्वाणमहेश्वरइवांधकं अथदृष्ट्वाहतंपुत्रमश्वत्थाम्नामहाबलं द्रौणेःसकाशमभ्येत्यरोषात्प्रज्वलितांग
दः प्राहवाक्यमसंभ्रांतोवीरंशारद्वतीसुतं दहंतंपांडवानीकंवनमग्निमिवोद्धतं घटोत्कच उवाच तिष्ठतिष्ठनमेजीवन्द्रोणपु
त्रगमिष्यसि त्वामद्यनिहनिष्यामिक्रौंचमग्निसुतोयथा अश्वत्थामोवाच गच्छवत्समहाबाहोत्वमन्यैःसामविक्रम नहि
पुत्रेणहैडिंबेपितापत्प्रःप्रवाधितुं कामंखलुनमेरोषोहैडिंबविद्यतेत्वयि किंतुरोषान्वितोजंतुर्हिंस्यादात्मानमप्युत संजयउवाच
श्रुत्वैतत्क्रोधताम्राक्षःपुत्रशोकसमन्वितः अश्वत्थामानमायस्तोभैमसेनिरभाषत किमहंकातरोद्रौणेपृथग्जनइवाहवे यन्मांभी
षयसेवाग्भिरसदेतद्वचस्तव भीमात्खलुवहंजातःकुरूणांविपुलेकुले पांडवानामहंपुत्रःसमरेष्वनिवर्तिनां रक्षसामधिरा

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो॰ योऽहं दुस्सहवीर्योऽस्मि बले तिष्ठ तिष्ठ न मे जीवन्द्रोणपुत्र गमिष्यसि युद्धश्रद्धामहं तेऽद्य विनेष्यामि रणाजिरे इत्युक्त्वा रोष
८६ ताम्राक्षो राक्षसः सुमहाबलः द्रौणिमभ्यद्रवत्क्रुद्धो गजेन्द्रमिव केशरी रथाक्षमात्रैरिषुभिरभ्यवर्षद्रथोत्तमः शरवृष्टिं शरैर्द्रौणि
रप्राप्तां व्यशातयत् ततोऽन्तरिक्षे बाणानां संग्रामोऽन्य इवाभवत् अथास्त्रसंघर्षकृतैर्विस्फुलिंगैर्बभौ नभः विभावर्यां मुखे व्योम
खद्योतैरिव चित्रितम् निशम्य निहतां मायां द्रौणिना रणमानिना घटोत्कचस्ततो मायां ससर्जान्तर्हितः पुनः सोऽभवद्गिरिरत्यु
च्चः शिखरैस्तरुकंटकैः शूलप्रासासिमुसलजलप्रस्रवणो महान् तमंजनचयप्रख्यं द्रौणिर्दृष्ट्वा महाचलं प्रपतद्भिश्च बहुभिः
शस्त्रसंघैर्न चुक्षुभे ततः स्मयन्निव द्रौणिर्वज्रमस्त्रमुदीरयन् स तेनास्त्रेण शैलेन्द्रः क्षिप्तः सद्यो व्यनश्यत ततः स तोयदो भूत्वा
नीलः सेन्द्रायुधो दिवि अश्मवृष्टिभिरत्युग्रो द्रौणिमाच्छादयद्रणे अथ संधाय वायव्यमस्त्रमस्त्रविदां वरः व्यधमद्द्रोणतनयो
नीलमेघं समुत्थितं स मार्गणगणैर्द्रौणिर्दिशः प्रच्छाद्य सर्वतः शतं रथसहस्राणां जघान द्विपदां वरः स दृष्ट्वा द्रोणतन
यो नीलमेघं यथानिलः सहस्रा पुनरायान्तं रथेनायतकार्मुकं घटोत्कचमसंभ्रान्तं राक्षसैर्बहुभिर्वृतं सिंहशार्दूलसदृशै
र्मत्तद्विरदविक्रमैः गजस्थैश्च रथस्थैश्च वाजिपृष्ठगतैरपि विकृतास्यशिरोग्रीवैर्हैडिम्बानुचरैः सह पौलस्त्यैर्यातुधानैश्च ता
मसैश्चोग्रविक्रमैः नानाशस्त्रधरैर्वीरैर्नानाकवचभूषणैः महाबलैर्भीमरवैः संरंभोद्वृत्तलोचनैः उपस्थितैस्ततो युद्धे रा राम॰
क्षसैर्युद्धदुर्मदैः विषण्णमभिसंप्रेक्ष्य पुत्रं ते द्रौणिरब्रवीत् तिष्ठ दुर्योधनाद्य त्वं न कार्यः संभ्रमस्त्वया सहैभिः पार्थिवैर्वीरैर्भ्रात
भिस्तुल्यविक्रमैः निहनिष्याम्यमित्रांस्ते न तवास्ति पराजयः सत्यं ते प्रतिजानामि पर्याश्वासय वाहिनीं दुर्योधन उवाच न चैत
द्गुणं त्वय्येतन्महच्चित्रं मनः अस्मासु च यतो भक्तिस्तव गौतमीनंदन संजय उवाच अश्वत्थामानमुक्त्वैवं ततः सौबलमब्रवीत्

वृतः शतसहस्रेण रथानां रणशोभिनां षष्ट्या गजसहस्राणां प्रयाहि त्वं धनंजयं कर्णो वृषसेनश्च कृपो नीलस्तथैव च
उदीच्याः कृतवर्मा च पुरुमित्रः श्रुतार्पणः दुःशासनो निकुंभश्च कुंडभेदी उरुक्रमः पुरंजयो दृढरथः पताकी हेमकांचनः
शल्यारुणीन्द्रसेनश्च संजयो विजयो जयः कमलाक्षः पुरुः क्राथो जयवर्मा सुदर्शनः एते त्वामनुयास्यन्ति पत्तीनां चायुतानि षट् ज
हि भीमं यमौ चोभौ धर्मराजं च मातुल असुरानिव देवेन्द्रो जयाशा मे त्वयि स्थिता दारितान्द्रौणिना राजन्निहतांश्चैव पां
डवान् अथ प्रववृते युद्धं द्रौणिपांडवयोर्मृधे विभावर्यां सुतुमुलं शक्रप्रह्लादयोरिव ततो घटोत्कचो बाणैर्दशभिर्गौतमी
सुतं जघानोरसि संक्रुद्धो विषाग्निप्रतिमैर्दृढैः स तैरभ्याहतो गाढं शरैर्भीमसुतेरितैः चचाल रथमध्यस्थो वातोद्धूत इव द्रुमः भूय
श्चांजलिकेनाथ मार्गणेन महाप्रभं द्रौणेर्हस्तस्थितं चापं चिच्छेदाशु घटोत्कचः ततोऽन्यद्द्रौणिरादाय धनुर्भारसहं महत् ववर्ष विशिखां
स्तीक्ष्णान्वारिधारा इवांबुदः ततः शारद्वतीपुत्रः प्रेषयामास भारत सुवर्णपुंखाञ्छत्रुघ्नान्खचरान्खचरान्प्रति तद्बाणैरर्दितं यूथं र
क्षसां पीनवक्षसां सिंहैरिव बभौ मत्तं गजानामाकुलं कुलं विधम्य राक्षसान्बाणैः साश्वसूतरथान्विभुः ददाह भगवान्वह्निर्भूतानीव
युगक्षये स दग्ध्वाक्षौहिणीं बाणैर्नैर्ऋतानां रराज ह पुरेव त्रिपुरं दग्ध्वा दिवि देवो महेश्वरः युगान्ते सर्वभूतानि दग्ध्वेव वसुरुल्बणः रा
ज जयतां श्रेष्ठो द्रोणपुत्रस्तथाहितान् ततो घटोत्कचः क्रुद्धो रक्षसां भीमकर्मणां घ्नतैनमिति महता चोदयामास तां चमूं घटोत्कच
शासनं प्राप्य राक्षसास्ते महाबलाः दंष्ट्रोज्ज्वला महावक्त्रा घोररूपा भयानकाः व्यात्तानना घोरजिह्वाः क्रोधताम्रेक्षणा भृशं सिंहना
दैर्महानादैर्नादयन्तो नभस्तलं हन्तुमभ्यद्रवन्द्रौणिं नानाप्रहरणायुधाः शक्तीः शतघ्नीः परिघानशनीः शूलपट्टिशान् खड्गाना

द्रो· हत्विद्रिंपाल्लान्मुशल्लान्निपरश्वधान् प्रासान्सांस्तोमरांश्चकुणपांश्चकंपणान्मूषा हत्वान्मुशुंडीश्च गुडान्सुपर्णान्का
८७ लीपस्तथा मुद्गरांश्चतथाघोरान्समरे शत्रुहारणान द्रोणिमूर्ध्नं प्रजेतरास्त्सानामविक्रमाः विक्षिपुः क्रोधता प्राज्ञाः शतशो
थ सहस्रशः ततस्तु शरवर्षेते द्रोणपुत्रस्य मूर्द्धनि पतमानेमसमासाद्य पोध्यान्विव्यथितानचन द्रोणपुत्रो महाबाहुर्लोमहर्षणो युधि
ते शरैर्विद्धे समपामास वज्रकल्पैः शिलाशितैः ततोन्ये विविशिविस्त्री दृष्ट्वा सर्गांपुत्रो महामना निजघान द्रोणिस्त्वास्त पातैम
र्निशितैः तद्राशोपरिस्थाञ्संपानवत्संमां दिहीविवभौमत्तगजानामाकुलंकुलं ततस्तेराजन्सः क्रुद्धो द्रोणपुत्रमपीडिता क्रुद्धा
ममाद्दवनद्रोणिं जिर्घांसतो महाबलं तत्राद्भुतंमंद्रौणिर्दर्शयामास विक्रमं अशक्यंकर्तुमन्येन सर्वेर्न्नतेषु भारत यदेकोराक्षस
सेनांताणां द्रोणिस्महाबलवित ददाहज्वलितैर्बाणैः रक्षेद्रस्यपश्यतः सद्दहनराजमानाक्ष्यांराजद्रोणिना हवे युगान्ते सर्वभूतानि
संवर्त्तकइवानलः तंदृष्ट्वामनाकानिशरैराशीविषोपमैः तेषुराजसहस्रेषु पांडवेषु भारत नैनंनिरीक्षितुंकश्चिच्छक्नोति द्रोणिमाह
वे अतेघ तोत्कचस्तत्रांराराक्तसंसक्तमहाबलात सपुनर्भ्राताश्चक्रोधाद्गुंडालोचन तलेतले नंसंरक्तसंरक्तपत्रनक्षदं स्तमृतमम
वाकुडहोद्रोणपुत्रायमाववद सयभोघोररूपेणानेनजैनयधाकिम डरथैर्द्रोणात्रेणपुनाप्पीतृद्दन सविनयमहानादमिंहवद
सविक्रमःस्वविते पततः क्रुद्धो द्रोणपुत्रायराक्षसः अष्टचक्रामहारौद्रामशनिंरुद्रनिर्मितां ततोद्रोणिस्त्वलक्ष्यक्रिंतंस्मा
हंसरद्रा विक्षेपेचेनांतस्तेस्वस्रंसदेनेसोवपुन्नवे सातस्मतधजंपानंतस्माल्कनामहाप्रभा विवेशवसुधांभित्वासाशक्रिर्दश
दारुणा द्रोणपुत्रस्यतत्कर्मसर्वेभूताययूजयत यदृष्ट्वासज्यहयोरौंशकरानिर्मितां धृष्टद्युम्नपंगनानैमसानिसतोव

१ धनुर्घोरंसमादायमहदिन्द्रायुधोपमं मुमोचनिशितान्बाणानपुनर्द्रौणिर्महोरसि धृष्टद्युम्नोप्यसंभ्रांतोमुमोचाशाविषोपमान् स
वर्णपुंखानाराचान्द्रोणपुत्रस्यवक्षसि ततोमुमोचनाराचान्द्रोणिश्चशतसहस्रशः तावप्यग्निशिखाभ छेजेपततस्समार्गणान् अति
तोजमसुयुद्धं तयोःपुरुषसिंहयो योधानांप्रीतिजननं द्रोणिस्ततःपराक्रमं ततोरथसहस्रेणाद्दिरदानांशतैस्त्रिभिः षड्भिर्वाजिसहस्रे
स्तभीमसेनःसमाव्रजत ततोभीमात्मजंरक्षो धृष्टद्युम्नंचसानुजं अयोधयतधर्मात्मा द्रोणिरक्लिष्टकर्मकृत तत्राद्भुततमंद्रोणि
र्दर्शयामासविक्रमं अशक्यंकर्तुमन्येनसर्वभूतेषु मारिष निमेषांतरमात्रेण साश्वसूतरथद्विपां अक्षौहिणींराक्षसानांनिशितैर्नाशरैस्तत
पत ॥ मिषतोभीमसेनस्य हैडंबेः पार्षतस्यचापमयोर्धर्मपुत्रस्यविजयस्याच्युतस्यच प्रगाढमंजोगतिभि नाराचैरभिपाडिताः निपे
तुर्द्विरदाभूमौसश्रृंगावपर्वताः निकृत्तैर्हस्तिहस्तैश्चविचलद्भिरितस्ततः रराजवसुधाकीर्णाविसर्पद्भिरिवोरगैः क्षिप्तैःकांचनदं
डैश्चनृपच्छत्रैः क्षितिर्बभौ द्यौरिवोदितचंद्रार्काग्रहाकीर्णायुगक्षये विद्धध्वजमंडूकांभेरीविस्तीर्णकच्छपां छत्रहंसावली
जुष्टांफेनचामरमालिनीं कंकगृध्रमहाग्राहांनेकायुधझषाकुलां विस्तीर्णगजपाषाणांहताश्वमकराकुलां रथक्षिप्तमहा
वप्रांपताकारुचिरद्रुमां शरमीनांमहारौद्रांप्रासशक्त्युग्रडुंडुभां मज्जामांससमहापंकांकबंधावर्ततोडुपां केशशैवालकल्माषांभी
रूणांकश्मलावहांनागेंद्रहययोधानांक्षयप्रभवाम शोणितमहावेगांद्रोणिःप्रावर्तयन्नदीं योधार्तरवनिर्घोषांक्षतजोर्मिसमाकु
लां प्रायादतिमहाघोरां यमक्षयमहोदधिं निहत्यराक्षसान्बाणैर्द्रौणिर्हैडिंबमार्दयत पुनरप्यतिसंक्रुद्धः सवृकोदरपार्षतान् नाराचा
ला प्राप्यादतिमहाघोरांपमहापमहोदधिं निहत्यराक्षसान्बाणैर्द्रोणिर्हैडिम्बमार्दयत पुनरप्यतिसंक्रुद्धः सवृकोदरपार्षतान्नाराचा
णगणैः पार्थान्द्रौणिर्विद्ध्वामहाबलः जघानसुरथंनामद्रुपदस्यसुतंविभो ततःशत्रुंजयंनामद्रुपदस्यात्मजंरणे बलानीकंजयानीकं

द्रो· सैंधवजयिवान् स्कलाम्बमथराजेंद्रद्रोणिर्निम्नेपमत्तपं त्रिभिस्त्वान्नैः शरैस्ता हताः सपुंखेरन्नमालिनं द्रोणिः ऋमप्यसम
८८ रेयमस्लोकेनिनापस्तः स्वश्वस्यामास्तुसंक्रुद्धः संधायायोपमजिसगं। मुमोचाकर्णपूर्णेनधनुषाशरमुत्तमं यमदंडसमं घोरं
मुद्दिश्युधगीक्षचे सजिवाहूरपत्तस्वरानसमहाशवः। विवेशवसुधांशम्घपुंखः श्वसन्निवापते तहतेवाजितिश्रूध्वष्फन्नोम
हारथ द्रोणेःस्मकाथाराजेंद्रश्रुपनिमेरथोतंर तथापरान्नुतायंधमंस्यवोधिष्ठिरंनप पांजिमरणीवाराद्रोणपुत्रोनकारह श्
ज्ञितःसर्वेम्रतेस्वतवपुत्रेश्च्मारत। स्वथशशरसततरप्निञ्जकत्तेहेहे तथापतेतेःशराहावैःसमंततः। निधनमुपगतोमहाश्व
ताम्रुक्नेशिखिरेरवपुर्गमानिरोशांतेमिकुंगधवेपिशाचसंधायायाः सुपर्णाःपितरोवयांसि रक्षोगणाभूतगणाश्चद्रोणिम
स्यर्चयपत्रप्रस्त्ररक्षःस्त्रराश्च इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिरात्रियुद्धे संजयउवाच दुपदस्यात्मजान् हत्वाकुंतिभोजसुतांस्त
था द्रोणपुत्रेणनिहतान्राक्षसंश्चसहस्रशः। युधिष्ठिरोभीमसेनोधृष्टद्युम्नश्चपार्षतः। युयुधानश्चसंयत्ताधुद्धायैवमनोदधुः
सोमदत्तस्तथाक्रुद्धोदृष्ट्वासात्यकिमाहवे महताशरवर्षेणछादयामासभारततः समभवद्युद्धमतीवभयदर्शने सदाप्य
तापरेषांचघोरंविजयकांक्षिणांहृतामिः सात्वतस्त्वंभोसोविव्याधकौरवं सोमदत्तोपितंवीरं शतेनभ्यविध्यत सात्वतस्त्व
थसंक्रुद्धः पुत्राधिमिमितस्नत हृद्दहृदयोत्तुंकस्पपाततिमिवकाद्रुषं विव्याधदशभिर्वाणैः साजोवैन्ननिपातितिमि यश्चाचेनविविनि ततः
भिष्पुनर्विव्याधसप्तभिः ततस्त्वसात्यकेरर्थेभीमसेनोनवहृहं मुमोचपरिघंघोरंसोमदत्तस्यमूर्द्धनि सात्यकोप्यग्निसंकाशं
मुमोचशरमुत्तमं सोमदत्तोरसिक्रुद्धः सपत्रंविशिरवंयुधि युगपत्पेततुःस्वोधौघोरौपरिघमार्गणौ। शरीरेसोमदत्तस्यसपपातमहा

रथः व्यामोहितेतुतनयेवाह्लीकस्समुपाद्रवत् विसृजन्शरवर्षाणिकालवर्षीवतोयदः भीमोपिभागतस्यार्थेवाह्लीकं
नवभिःशरैः पीडयंश्चमहात्मानंविव्याधरणमूर्द्धनि प्रातिपायस्तुसंक्रुद्धः शक्तिंभीमस्यवक्षसि निचखानमहावाहुः पुरंदरइवा
शनिं सतयाभिहतोभीमश्चकंपेचमुमोचह प्राप्यचेतश्चबलवान्गदामस्मैससर्जह सापांडवेनप्रहिताबाह्लीकस्यशिरोहरत्स
पपातहतःपृथ्व्यांवज्राहतइवाद्रिराट् तस्मिन्निनिहतेबाह्लीकेपुरुषर्षभे पुत्रास्तेभ्यर्दवन्भीमंदशदाशरथेःसमाः नागदत्तो
दृढरथोवीरबाहुरयोभुजः दृढःसुहस्तोविरजाःप्रमाथ्याथपरकाम्यपितान्दृष्ट्वाचुक्रुधेभीमसेनोजगृहेभारसाधनं एकैकंस
मनुद्दिश्यपातयामासमर्मसु तेविद्धास्यसवःपेतुःस्यंदनेभ्योमहोजसः चंडवातेनसंभग्नाःपर्वतात्स्मान्महारुहाः नाराचै
र्दशभिर्भीमस्तान्निहत्यतवात्मजान् कर्णस्यदयितंपुत्रंवृषसेनमवाकिरत् ततोवृकरथोनामभ्राताकर्णस्यविश्रुतःजघा
नभीमंनाराचैस्तमप्यभ्यद्रवद्वली ततःसप्तरथान्वीरःस्यालानांतवभारत।निहत्यभीमोनाराचैःशतचंद्रमपोथयत् अमर्ष
यंतोनिहतंशतचंद्रंमहारथं शकुनेर्भ्रातरोवीराःगवाक्षःशरभोविभुः अभिदुदुवःशरैस्तीक्ष्णैर्भीमसेनमताडयत् सतुद्यमानोना
राचैर्वृष्टिवेगैरिवर्षभः जघानपंचभिर्बाणैःपंचचातिबलान्रथान् तान्दृष्ट्वानिहतान्वीरान्विचेलुर्नृपसत्तमाः ततोयुधिष्ठिरःक्रुद्धस्तवा
नीकमशातयत् मिषतःकुंभयोनेश्चपुत्राणांचतवानघ अंबष्ठान्मालवान्शूरांस्त्रिगर्तान्सशिबीनपि माहिरण्यान्सलोका
न्पौरवाननुयुधिष्ठिरः अभीषाहान्शूरसेनान्वाह्लीकान्सवसातिकान्।निहत्यपृथिवींराजन्चक्रेयोणितकर्दमां यौधेया
रांस्त्रकान्जन्मद्रकान्कलिंगगणानपि माहिणोदृष्टसत्वोकाम्यश्रुणावाणीर्युधिष्ठिरःहताहारनगरडानविख्यातस्ववलांतते दृष्टाशा

द्रो· त्रुमुत्लः शल्ये प्रविविक्षस्थे इति सैन्यानिद्रावयंतं तं द्रोणं दृष्ट्वा युधिष्ठिरं चोदितस्तव पुत्रेण सायकैरभ्यवाकिरत् द्रोणा
८८ भ्यरमकुद्धो द्रापद्या त्व पार्थिवं विधाय सोऽस्त तेषां समस्तं च त्रिणं जघिवान् तस्मिन्निहते वा त्रिगर्तरद्रजो युधिष्ठिरे बा
हतो पाम्पमात्रेयं वाहु शाक्तिं च मेव च विन्ने पपरम कुद्धो जिघांसुः पांडुनंदनं त्रिंशात्रिंशितिपर्याणानि तानि तानिशानि धर्म
उजघाना से महावाहुः कुन्ययो नैर विक्रमन् मलविकार्मुमाणा लक्ष्यति ता कुंतसंनवः पांडुस्याके स्वमेव देशजायस
चन्नायः जिघांसुः हेम्यतनयं पतवपुत्रश्च क्षितिरतः पतिः कुरूणां राजसिंहगामा विशालवक्षाः पृथुलोहिताक्षः शांतुरुत्तुका
न्महानतेजा महेंद्रमुग्ध्रसजनस्ततेनेः हन्यमानेषु द्रोणाः क्रोधसमन्वितः युधिष्ठिरेवर श्रेष्ठा नाम्य समुदायत तमोन
त्राशिंपकिंचिद्रोणातमप्राहते संभूतानिचपंत्रासमासमहापते मला स्वमुद्यतं दृष्ट्वा कुंतपुत्रो युधिष्ठिर मला स्व गोत
एजेंद्रतः स्वत्रस्वकायत ततः सैनिकमुख्यो रोमपूर्णां शस्त्रोरथेमो द्रोणपार्थ्यो महेष्वासौ सर्वपुरुद्विशारदौ ततः स्वमुखकौते राम
यं द्रोणोरुपरुवाहिना यथ्यमद्रोषतासाहोवायम्भा स्त्रैणामात तेहन्यमानाद्रोणेन पांचालाः मात्स्यवन्नमयात पश्यन्तोभी
मसेनस्य पार्थ्यस्य च महात्मनः ततः किरीटिमा मत्स्यसहसा समवक्ते त महत्या रथवंशा स्यायमाणयवलेन च वानलक्ष्मं दक्षिणेपा
र्थमुत्तरेत् हकोरवः भारद्वाजे शरौघाणां महत्या मसवर्षता तौतशांस्तुजपा दृश्य पंचालाश्च महौजसः भत्वगछन्महा
राजमत्स्येसंसहसालतैः ततः सामावासेनावस्य मानाक्रीडिना तमसानिरूपा वेद्ध पुनरोरव सत्यापत द्रोणेन वार्थमा
णाः सर्वं शोध तेन च नाशकोत महाराज सेनावारयितुं तन इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि राजियुद्धे संजयवाक्य त्र

पर्येतिष्ठत तेन सीसवाऊवलमाश्रितः ततः मर्वैस्तव पुत्रैः कुलसिसम हपांडवैः २१ भीष्मस्त्वं महाराजसिंहेनादविराजितं
तत्र सेपांडवाराजन् पांचालाश्च प्रशालिनः २२ हस्ताक्रमणं महाराज मुहूर्तः शमथानरन् अपकर्मसूक्तः कर्मसिंहि
पुकर्मसिमहारणे २३ पुष्पलसहितोस्मापि दुरात्मन पुरूषाधम अन्येनु हस्मायाधेयं क्रोधरत्नेतसाग्नुवन् २४ हस्तता
मपमुक्तिक्तः स्तपुत्रोल्पचेतन सकैपाथिवृशाहेत्तेत्रीनेनार्थोजिजीवता २५ अभितरीपायीनां सततपापपूरुषः
एषमूलमनर्थानां दुर्योधनमतेस्थितः २६ हतेनक्षितिजस्ततः तत्रिपाः समुपारेवन् महता शरवर्षेणाच्छादयंतोमहा
रथाः २७ वधार्थं सततुत्रस्य पांडवेपन चोदिताः तांस्तु सर्वान् तथा हस्ता धावमानान्महारथान् २८ नविस्मये सतपु
त्रो न च त्रास सम गच्छत हस्तानगरकल्प्तमुद्दं तं सिस्म सागरं २९ पिमी घुस्तन पुत्राणां समामपराजितः साधुको
धेनवलवान् क्षिमकामहाबलः ३० शरापामास ततस्तेसं समंताजातर्षभ तत्तस्तु शरवर्षेणपार्थिवा लमवारयन् ३१
घनुक्षितेविततवानाः शतशोयमहस्रशः अपोवयेतता धेयेरा कैरिम गणारत ३२ शरवर्षेतुतत्क्षेपा आर्थिवेः समुद्रा
ग्निं शरवर्षेणामहताप्रमत्ताघकिरत्मभो ३३ तयुद्धमभवत्तेषां कृतप्रतिकृते विशां यथा देवासुरे युद्धे शक्रस्य सहला
दिनं शरवर्षेणामहताक्षमताघकिरत्मभो ३३ तयुद्धमभवन्नेषां ... यथादेवासुरेयुद्धे
नैवैः ३४ तत्राद्भुततमपश्याम स्तपुत्रस्य लाघवं परेनसर्वतोयत्तानाम्नवंतिपोयुधि ३५ निवार्य च शरौघांस्तान् पार्थिवा
नवैः ३५ तत्राद्भुततमपश्यामः स्तपुत्रस्यलाघवं ... ततस्ते व्याकुला
नामहारथा युगेषाषाप्रष्ठत्रेषुधजेषु च हयेषु च ३६ आत्मनामांकितान्वाणान्राधेयः माहिणोच्छितान् ततस्ते व्याकुला
भूताराजानः कर्णपीडिता ३७ वभ्रमुस्तत्र तत्रैव गावः शीतार्दिता इव हन्यमाना नगनागानरारथिनां तथा ३८ त

द्रो· न तत्राप्यवेत्तामसंधानुकर्मीन्नताडितान् शिरोभिपतितैराजन्नगाद्भिस्त्वसमंतात् ३९ श्रात्मीमोवस्थामवीक्ष्य
१०० राणामनिवर्तिनो हेतैस्त्वद्दम्यमाने स्वनिहतनल्लिस्य सर्वशः ४० वभूवाथा घनेरोद्रैर्तव सुतपुरोपमं ततौतुर्पावुनोराजाद्दसा
कर्ममविक्रम ४१ अस्यामानमासाघवास्मेतद्रुवाववृहपुश्यतोमारोंक कर्मीस्नितः सर्वपार्थिवैः ४२ पूर्व्येतांड्वतो
तैनोकर्ममायकर्षीतितो कर्तिकपुनविश्वस्लामासुरीहतनामित्र ४३ इसेतांनिर्जितासैनारणेकर्णेनधामता
अभियात्येषवामत्सः सतपुत्रजिघांसया ४४ तद्याभेस्यमारीतानासूततपुत्रेमहारथ नहम्यसांडवः संख्येतथा
नातिर्विधायतो ४५ ततोद्रोणिः क्रपः शल्योहार्दिक्यास्तमहारथः अस्तुयपुत्त्रस्यापार्थस्ततपुत्रप्रीप्सया ४६ आपांत
बीसकौतेयपराक्रेरेसचमूमित्र वानस्थरविराजेरूपांवालेरभिसंहत ४७ यस्तुयपोतहाक्रोपथ्यानत्र शतक्रतु इ
धीराष्ट्रउवाच संरुद्धं फाल्गुनंदृष्ट्वा कालान्तकयमोपमं करौविकर्तनःसूतमसप्यक्रिमुत्तर ४८ सघसहैतपार्थेननि
मिवमहारथः आश्वसतैववामत्तस्युडेजेनुद्यराक्रमं ४९ सनुतमसहसामामेनिमममंततेरेण कर्मीतकर्तनःसूतकिमु एपं
त्तरमथत ५० संजयउवाच आयांतंपाण्डवंदृष्ट्वा गजेमतिगजोयथा असंभ्रांतारणेकर्णःमत्युरायाद्धनंजयं ५१ तमाप
तंतवेगेनवैकर्तनमजिह्मगैः वारयामास तेजस्वी पाण्डुःशत्रुतापन ५२ तंकर्णःशरजालेनछादयामासभारत विव्याध च दश
कुद्धःशरैःस्त्विराजिमगैः ५३ ततःकर्णाघवंपार्थोनामृष्यत महाबल तस्मैवाणांछिलाधौतान्सनतांस्त्रानजिह्मगान् ५४
कुद्धःशरैः स्त्विराजिमगैः ५३ ततःकर्णो घवेपार्थो नामृष्यत महाबल तस्मैवाणांछिलाधौतान्सन्नतांस्तानजिह्मगान्
माहिणोन्नमतस्युत्रापन्निगतशत्रुतापनः विव्याधचैनंसांग्रोवाणानेकेवीर्यवान् ५५ सवेभुजान्निवलशाजातवेनहसत्रिव

नसविद्धस्मवाणेनकरंचापिप्रपातह ५६ पुनरासाद्यतत्वापंनिमेषाद्धान्महाबलः छादयामासवाणौद्येः फाल्गुनंहस्तत
लवत ५७ शरहष्टितुतामुक्तांसूतपुत्रेणाभारत व्यधमन्छरवर्षेण स्मयन्निवधनंजय ५८ तोपरस्परमासाद्यशरवर्षेणपा
र्थिवछादयेतांमहेष्वासौक्रतमतिक्रतेषिणो ५९ तदद्भुतमहद्युद्धंकर्मपाण्डवयोर्मृधे क्रुद्धयोर्वाशितहेतोर्वन्ययोर्गज
योरिव ६० ततःपार्थोमहेष्वासोद्दष्ट्वाकर्णस्यविक्रमं मुष्टिदेशेधनुस्तस्यचिच्छेदत्वरयान्वितः ६१ अश्वांश्चचतुरोभल्लैर
नयद्यमसादनं सारथेश्चशिरःकायाद्हरच्छत्रुतापन ६२ अथैनंछिन्नधन्वानंहतास्वंहतसारथिं विव्याधसायकैः
पार्थश्चतुर्भिः पाण्डुनन्दन ६३ हताश्वात्तुरथात्तूर्णमवप्लुत्यनरर्षभः आरुरोहरथंतूर्णंकृपस्यशरपीडित ६४ सनुन्नोजुं
नवाणौघैराचितःशल्यकोपथा जीवितार्थमभिप्रेप्सुः कृपस्यरथमारुहत ६५ राधेयेनिर्जितेदृष्ट्वातावकानरर्षभ
धनंजयशरैर्नुन्नाःप्राद्रवन्तदिशोदश ६६ द्रवतस्तान्समालोक्यराजादुर्योधनोनृप निवर्तयामासततःवाक्यमेतदुवाच
ह ६७ अलंद्रुतेनवःशूराःतिष्ठध्वंक्षत्रियर्षभाः एषपार्थवधायाहंस्वयंगच्छामिसंयुगे ६८ अहंपार्थान्हनिष्यामि
सपांचालान्ससोमकान् अद्यमेयुध्यमानस्यसहगाण्डीवधन्वना ६९ द्रक्ष्यंतिविक्रमंपार्थाः कालस्येवयुगक्षये अद्यम
मशराजालानिविमुक्तानिसहस्रशः ७० द्रक्ष्यंतिसमरेयोधाःशलभानामिवायतिः अद्यवाणमयंवर्षंसृजतोममधन्विनः
जीमूतस्येवघर्मांतेद्रक्ष्यंतियुधिसैनिकाः जेष्याम्यद्यरणेपार्थंसायकैर्नतपर्वभिः ७२ तिष्ठध्वंसमरेशूराभयंत्यजतफाल्गु
नात् नहिमद्वीर्यमासाद्यफाल्गुनः प्रसहिष्यति ७३ यथावेलांसमासाद्यसागरोमकरालयः इत्युक्त्वाप्रयेयौराजासैन्येन

द्रो॰ हताहतः ७४ फाल्गुनेप्रतिदुर्द्धर्षः क्रोधात्संरक्तलोचनः तत्प्रयांतं महाबाहुं हत्वा शारद्वतस्य ७५ अश्वत्थामानमा
१०१ सीद्यवाक्समितउवाचह एषराजा महाबाहुरमर्षी क्रोधमूर्छितः ७६ पतंगवृत्तिमास्थाय फाल्गुनेयोद्धुमिच्छति पावकस्य
श्यमानानांमार्गणानांपार्थेन संगतः ७७ नक्षत्रासुहृद्व्याघ्रस्तावद्धारय कौरवं पावैत्फाल्गुनबाणानांगोचरंनाधि
गच्छति ७८ कौरवः पार्थिवोवीरस्तावद्धारयसंयुगे यावत्पार्थशरैर्घोरैर्निर्भिन्नोरणमूर्द्धनि सः ७९ नेमस्माक्षिपतेरा
जानाक्षेपुद्दाक्षिबापतं अश्वक्रमिवाश्यामितिष्ठन्नस्मास्मानरः ८० स्वयमेवहापपराजापार्थेनापसरापवान् दुर्लभेजा
वितंमन्ये कौरव्यस्य किरीटिना ८१ युध्यमानस्य पार्थेन व्याघ्रेणेवमहाद्विपः मातुलेनैवमुक्तस्तु द्रौणिः शस्त्रभृतांवरः ८२ दुर्यो
धनमिदंवाक्यंत्वरितः समभाषत मयिजीवतिगांधारेनयुद्धंगंतुमर्हसि ८३ मामनादृत्यकौरव्यतवनित्यंहितैषिणं नाहितेसं
भ्रमः कार्यःपार्थस्यविजयंप्रति ८४ अहमावारयिष्यामिपार्थंतिष्ठसुयोधन दुर्योधनउ॰ आचार्यःपांडुपुत्रान्वैपुत्रवत्परिरक्षति
८५ त्वमप्युपेक्षांकुरुषेतेषुनित्यंद्विजोत्तम ममवामंदभाग्यस्यमंदस्तेविक्रमोयुधि ८६ धर्मराजप्रियार्थंवाद्रौपद्यावानविद्मत
त्वं धिगस्तुममलुब्धस्ययत्कृतेसर्वबांधवाः ८७ सुखार्हाःपरमंदुःखंप्राप्नुवंत्यपराजिताः कोहिशस्त्रभृतांमुख्योमहेश्वरसमोयु
धि ८८ शत्रून्नक्षपयेच्छक्तोयोनस्याद्गौतमीसुत अश्वत्थामनप्रसीदस्वनाशयैतान्ममाहितान् ८९ तवास्त्रगोचरेशक्तास्थातुं
धि ८८ यत्तेन क्षपयेच्छक्तो योनस्याद्गौतमीसुतः ९० तथाशब्दोधनिर्यापितस्यप्रेतपरिरक्षितास्तेहि तोमकाविमपांचा
देवानदानवाःपालान्माम काश्चैतताहि द्रौणेसहानुगान् ९१ तथाबांधानिरपेक्षाम्पांचालाकैकपाश्चसोमकान् ९२ पुत्रांकेदोहि
लाश्वप्रयासेन ९१ ममसैन्यपुकेतु विनाशविनशिष्यत

Indira Gandhi National Centre for the Arts

दीर्यमाणान्तदृष्ट्वापांडवानांमहद्बले अविषह्यंचमन्वानःक्रोधदुर्योधनोब्रवीत् अयंसकालःसंप्राप्तोमित्राणांमि
त्रवत्सल त्रायस्वसमरेकर्णसर्वान्योधान्महारथैः पांचालैर्मत्स्यकैकेयैःपांडवैश्चमहाबलैः हृतान्समंतात्संक्रुद्धैर्नि
श्वसद्भिरिवोरगैः एतेनदंतिसंहृष्टाःपांडवाजितकाशिनः शक्रोपमास्सवहवःपांचालानांरथव्रज कर्णउवाच परि
रक्षद्भिरेवोरगैः एतेनदंतिसंहृष्टाःपांडवाजितकाशिनः शक्रोपमासवहवःपांचालानांरथव्रजः कर्णउवाच हंता
स्त्रानुमिहस्तासोपारिपार्थंपुरंदरः तमप्यासुपराजित्यततोहंकस्मिपांडवं सत्यंतेप्रतिजानामिसत्यमेतद्ब्रवीमिहंता
स्मिपांडुतनयान्सेनाज्योसमागतान् जयंतेप्रतिजानामिवासवस्येवपावकिः प्रियंतवमयाकार्यमितिजीवामिपार्थि
व सर्वेषामेवपार्थानांफाल्गुनोबलवत्तरः अथामोघांतिमोक्ष्यामिशक्तिंशक्रविनिर्मितां तस्मिन्हतेमहेष्वासेभ्रातर
स्तस्यमानद तवशुश्रावाभविष्यंतिवनंयास्यंतिवापुनः मयिजीवतिकौरव्यमाविषादंकथंचन अहंजेष्यामिसमरेसहि
तान्सर्वपांडवान् पांचालान्केकयांश्चैववृष्णींश्चापिसमागतान् वाणौघैःशकलाकृत्यतवदास्यामिमेदिनीं संजयउवाच एवं
ब्रुवाणंकर्णंतुकृपःशारद्वतोब्रवीत् स्मयन्निवमहाबाहुःसूतपुत्रमिदंवचः शोभनंशोभनंकर्णसनाथःकुरुपुंगवः
त्वयानाथेनराधेयवचसायदिसिध्यति बहुशःकत्थसेकर्णकौरव्यस्यसमीपतः नतुतेविक्रमःकश्चिद्दृश्यतेबलमेवच
समागमःपांडुपुत्रैर्दृष्टस्तेबहुशोयुधि सर्वत्रनिर्जितश्चापिपांडवैःसूतनंदन ह्रियमाणेतदाकर्णपांडवैर्हतराष्ट्रजे
हापुध्यतसेनानिर्ममेकरूपलायिया ... रनगोवाविमेनाःसर्वकौरवा पार्थेननिर्जिताःसर्वेतच्चकर्णमहाभुज
एकस्मात्त्वंसमर्थोसिफाल्गुनस्यरणाजिरे कथमुत्सहसेजेतुंसहस्सान्सर्वपांडवान् अबुद्धकर्णयुध्यस्वकृष्णेनसहसंगतं

द्रो॰ उत्तानस्तु त्वा विक्रमेषु धनुर्हस्तमुरुषभं तं गाजितास्तन्तु त्वनशारहाभ्रं इवाफलः निष्फलो हस्पसेकस्मै तत्त्वाजा
१०२ नबुध्यते तावद्गजेऽसिराध्वेपपाद्वेसार्थेनपश्यसि पुरा पार्थं हितेह घागजितं विघ्नं तं जवेन क्रमेनासारथेनागोक्रान्तु
नस्महिगजेसे पार्थेमायक विद्धस्तु तेषेभ्रमजीवितमवेत वाङ्भिःस्तत्रिपाः श्रुत्वा वाक्स्तरा सुद्धिजातयः धनुषा फाल्गु
नः सूतः कर्मः स्वरो मनोरथैः नोक्षितोपेनत्तद्रोपिकः पार्थं प्रतिघातपे एवं प्रहर्षितस्तत्र तदा शारद्वतेनेव च कर्णं प्रहस्त्रा
श्लेषः कृपवाक्यमथाश्रुत्वा सूतः पाक्षेनमततिशाहर्षीनवलाहकः फलेवासमपधूतिगजप्रतालितावितु रोषमत्तन
पश्यामि सूतां तारनस्तुहे ने तत्र हि कथमानानां नाराणां वोहहतां पुत्र्य पद्मांमनसा वोदं पुरुषो भिवदसति अपि देवं कं वे
तत्रसा हास्याप्योपपद्यते अवश्यं पुरहिताशो ह्यमनसा भारमुद्वहन् हत्वा पांडुसुतान्सोमस कृष्णान्सहसाञ्ज्ञातानुपोध
नायहासाविषं व्यवाहतकंठकां पोहपेउवाच मनोरथप्रलापो मेन त्वां सुलवत्सतम यहाहिणपसेवे कुसंबधमेणजेनया
उवं क्रकसत्रजयः कर्णोत्रपपुत्रो विशारहोदिव्यगंधर्वपहाणानां मनुष्योरगपत्रिणां हंधितानामपिरणो शजेयोकर्णपांडवो रामः
प्रसत्पः समवाप्तापोपितहेवत प्रत्रकः स्वधर्मान्तेवकतात्वस्थविरोघतः स्वभेमामुक्तततस्वधर्मपुधिष्ठिरः प्रा
तमन्यास्तवलिनः सर्वो स्त्रिषु वेचक्षणाः गुरुश्च त्रिजातः सा ताधर्मनिमग्नपहाल्लिनः सर्वे धनस्येरवाप्यैः स्वनुरक्ता प्र
हाराणाः शूरसकृतःसिसत्यचतुर्मुखोजनमेजय चैरसेनोहरसेन कान्निषमोह्यकोरवः वसंवेद्रोरानबंधः सिहंचेनःस
चेतनः उपहस्तनयाधुत्राउपहस्यतयात्याविन पेषामर्षापसपनोमस्वराजः सह्यानुगः राजानाकः स्फूतानीकोवारमहस्रर्रा

मागाः किरीटिना त्रासस्यान्यस्वरपुत्रो याहिशाप्रमयिदेम १३ अद्यहोवापहिवापस्मान्नवेदकम्पमासिष कपुत्तनोमहा
हाणांवालानांनिमाने १४ कोष्यसिद्धगन्सवेमपांवालेकेलास्रुत एवंमिह्रातुनद्योनमिथ्यातिव ततोयः १५ नमसा
तेपुत्रपस्याग्रपांबालान्जहिमानुगान् नतेस्वगोरोरत्नाः स्युर्वै हेवाः सवासवाः १६ किमुपार्थाः सपांचालाः सप्त
मेतद्बलामिते नतामसमर्थः स्मात्ममेपांडवः सहसोमकैः १७ बला घोषमितेनारसत्यमेतद्ब्रवीमिते गच्छगच्छमहाबाहो
ननःकालासपाभवेत १८ कुंपतिरवतेषनापार्थसापकताडितः शक्यो सानि महाबाहो रिअनलेनतेजमा निषु
पांडुपुत्राणां पांचाला नांचमानद १९ डोणपत्रोविरादिपुत्र्द्वेभ्यः संजय उवाच दुर्योधनेनेवमुक्तो द्रोणिराहवदुर्मदः
प्रत्युवाचमहावाहुल्तत्रपुत्रमिदं वचः १ समम्येतन्महावाहो पय धावदसि कौरव प्रियाहि पांडवा नित्यं मम तावश्च पितुश्च मे २
तथेवाबांधिपीतेषां न तु पुत्रकुरूद्वह शक्तितस्तात युध्यामस्तत्र प्राणाननभीत वत् ३ अहं कर्ण शल्यश्च कृपो हार्दिक्य
एवत्र निमिषात्पांडवीसेनां क्षपयेमनृपोत्तम ४ ते चापि कौरवीं सेनां निमेषार्द्धांत्कुरूद्वह क्षपयेयुर्महाबाहो नस्याम
परिलत्युगेपयुध्यतां पांडवीच क्रान्तेषां चास्मान्नपुनस्तत तेजस्तेजः समासाद्य प्रशाम्यति भारत ६ अशक्या तरसा
जेतुं पांडवानाम्मनाविकनी जीवत्सु पांडुपुत्रेषु तेहि संबत्रवीमिते ७ आत्मानं तु यमा नाथाञ्स्त्वहं समर्थाः पांडुनंदनाः किमर्थं नैव
सैन्यानि नेहशिष्यान्ति भारत त्वं तु लुब्धतमो राजन्निकृतिज्ञश्च कौरवः सर्वाभिमानी शंकीच तस्मात्मा नभिशंकसे ९ मन्ये त्वं कु
लिनो राजन्पापात्मा पापपूरुषः अन्यानप्यन्य से नः क्षुद्रः शंकसे पापभाविनः १० अहं तु त्वत्कृते राजन्प्राणान्त्यक्ष्ये समाकृतो न वेजिते एष
गच्छाम्यरिसेनां त्वत्कृते कुरुसत्तम ११ योत्स्येहं शत्रुभिः सार्धं जेष्यामि च वरान्वरान् पांचालैः सहयोत्स्यामि सोमकैः केकयैस्तथा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्रो॰ २२ पाण्डवेष्वेव संग्रामे निष्पिपेष महारथः अथ महारथा निर्दग्धाः पाञ्चालाः सोमकास्तथा २३ सिंहेनेवार्दिता गावो विद्रवि
१०३ ष्यन्ति सर्वशः अयं च वंसस्मृतिभाजा हत्वा समम पराक्रम २४ अन्ये त्वासमम पं लोकं समस्ते सह सोमकैः ध्यागमिष्यति निर्वेद्य
म्पुत्रो युधिष्ठिरः २५ हस्ताविनिहतान्संख्ये पाञ्चालान्सोमकैः सह येमां पुरैव पश्यन्ति तितान्हनिष्यामि सारत २६ नहिते
वारमोस्ते महाहवे तरमागताः एवमुक्त्वा महाबाहुः कुन्तीपुत्रं धनंजयं २७ अभ्यवर्तत युद्धाय त्रासयन्सर्वधन्विनः चिको
र्षुस्तत्पुत्राणां प्रियं मातुलमातुरः १८ ततो भ्राता नकुलः पाञ्चालान्गौतमा युतः समुद्धाषितः सर्वसमरागात्रे महात्मा
१९ । स्थितो नकुलः पृष्ठरक्षं पतो ह्रियमाणं एवमुक्त्वा स्वते सर्वथ त्रिहत्या पातयन् २० द्रोणं महाराजं जलधरावता
त्रिहन्सरासान् द्रोणो हेशतान् नायोधयत २१ नमुत्रि पाण्डुपुत्राणां धृष्टद्युम्नस्य च मतो तेहन्यमानाः समरे पाञ्चालाः सृञ्जयास्त
था पारस्मरणो द्रोणो ऽवर्तत द्विशोरथा २२ तानहं ह्यास्तवतः प्रमान् पाञ्चालान्सह सोमकान २२ धृष्टद्युम्नो महाराज द्रोण
या पारस्मरणो द्रोणो ऽवर्तत ... ततः शतेन मार्गणानां नाम निर्विद्ध्ना पुत्रः पाञ्चालराजस्य धृ
मध्ये दृष्ट्वा ततः कांचनचित्राणाम नलोपु हना हिना २३ ततः शतेन मारगणाना ... ततो ऽभि हते लव २४ समागच्छमपा रप॰
धृष्टद्युम्नो महारथः २५ द्रोणम समवाद्धा कं हस्तापो धात्रिपातितान् आचार्य पुत्रं ... २६ ततस्समावार्य संतः धृष्टद्युम्नः प्रतापवान् मर्मभिद्भिः शरै
माहेन्द्र पाहि धृतो ऽसि संयुगे अहं तां निहनिष्यामि ते धनबाणम मायतः २६ ... सर्वकाया बहारणा २८ मद्याथिन
र्त्ती तां द्रोणयान नरतुभिम २७ ते तथ पं क्रोधना द्रोणो गं शरा सिद्ध्युरामुतः ... २९ मानी द्रोणं सं ध्राता तो नाराप नाभिरभाषत धृष्टद्युम्नाच्छि
वाचाभ्रमरा गु धितं दुर्ग सोति द्विद्धौ धृतं कुरुष्वहा कांतु रवोरगः २९ ... द्रोणं रथमध्या नाच्छ पार्षते परवार हा ३१ ध्वहं यामासना
रामनाम पुरुषं नैमतिपालप ३० पाण्डवानां ... पिपमस्त पं द्रोणं ...

गोधैः समस्ता हयु हलकरा संबाध्यमानः समरे द्रोणो नायुद्ध्यदुर्मनैः ३२ द्रोणो पांचा लतनयो बाणैरात ज्ज्यं पंतरा नजानी
पुत्रतिरो मतिप्रा समन्वितं थवत्व ३३ द्रोणं रहमा कि लसमपाहं तप्रसत्व दुर्मनेत ततस्त्वा हं नदत्स्मय द्रोणो नावतिसंपुरो ३४ रमा
तुरजना बाणाम सभा तां मुदुर्म्मनेत निहस्य पितरं तेपूत तत्वा मपि संपुग ३५ नेष्यामि मे तलो कापे मेतन्भेम नामि स्थितं पत्रिपार्थ
पुविद्वेषो या भान्ति कोर नेपुव ३६ तान दृष्टा पांचिरा भूतानमेजा तन्निमा तसे यो हि आसत्य प मृत्स्य अतन्त्र धर्म सतेद्विज ३७ स
वध्यः सर्वलोकस्य यथा तंपुष्य पाद्मसुरः पतष वाका पा धैतान द्विजोत्तम ३८ कोयमा द्वायत्ना ब्राह्मणे तिष्ठति तिष्ठतिचाप्रवाह नि
देहं त्रिवच ह्यो पाथ तेसोस वैनत ३९ ध्वार यामास नशरै त्रिसुमन पन्नोयया सध्यायमानः समरे द्रोणो नाराजसत्न
म ४० सर्वपांचाल सनानि संरुनोरथसत्तमः नाकपत महाबाहुः स्वनापं समुपाश्रितः ४१ सायकास्से वि विधान स्त्रास्या स्त्रिमृ
मो चहत तो पुनः सम वनैतां भाणा घृत पशोरा तो ४२ निपीडय तौ वारणो धैपरस्पर मम पितो अस्तं जेतां म हेष्वासो शरहवाः
त मंतत ४३ द्रोणो पार्षत पोधुं दं धोरूप मयानकं हस्तासं गजया माघः सिद्धा रणा वाजिका ४४ शरो धैः पूर पंतो तो स्त्रका
श मदिश स्तथा स्व लसो ऽम्पु धेतां महत्कृत्वा शो ऽस्तम ४५ नृत्यमानाविलरणो मंडलीकृतकार्मुकौ परस्परवधे पत्नोपरस्
परवधो द्धतो ४६ अयुध्येतां महाबाहू विचत्रल घुच पुष्ठव सपूज्यमानो समरे योधमुख्यै सहस्रशः ४७ तो युधो रणो दृष्ट्वा नेव
सोमाजान्विन्द्रमपाः सेन पोहस्पलमुलः समपद्यत ४८ सिंहनादरवा आसन्नरे धनुःशंर नान्वमा सिव वादित्राणि आभावा पं तत्र शतशोय
ह स्रशः ४९ तस्मिन्सुतुमुले युद्धे भीरूणां भयवर्धने मुहूर्तं मपितयुः द्धं सम रूपं तदाभवत् ५० ततो द्रोणो महाराज पार्षतस्य महात्म
नः छित्त्वा धनुस्त पाष्ट्वमुभौ च पार्ष्णिसारथी ५१ ... तत्रमपास्त्र वतो निहत्य संख्ये वरणो पांचाला सैनतां सर्वान् वाणैः सन्नतपर्व
भिः ५२ ... तुर्गर्भप्रधा पं ... नारा च ... ५३ हस्तात् द्रोणो महत्कर्म ... ना मतप्र ...
Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो. रातेन वरांनहे त्वापांचालानां महारथः ५५ त्रिसहस्त्रा निशितैर्वाणैर्हत्वा त्रीन्वै महारथान् द्रोणाद्रुपदपुत्रस्य फाल्गुनस्य च पश्यतः ५६ नाराचास्ता सपाञ्चालान् नृपतिः प्रेक्षवान्स्थिताः तैर्वध्यमानाः पाञ्चालैः समरे सहसंजयैः ५६ अभ्यगच्छन्द्रोणमुक्ताः

१०४ विमुक्ताः सायका स्तैः सजितास्तममेरेण नैव द्रोणपुत्रो महारथ ५७ ननाद सुमहानादं तपांते जलदो यथा सनिहत्य वहून् शूरान्

महारथा माहारीवत ५८ पुत्रांते सर्वभूतानि सस्मरूचैव पावकः सपूत्त्रमानो पुत्र कौरवेयेति जित्संख्ये गणान्महस्त्रशः

स्त्रियाः सधारे वत ५८ द्रुणंते सवैभूतानि मस्मरूवैवपावकः सपूज्यमानो पुत्रकौरवेयैर्जित्संख्येतिगणान्महस्रशः

मरो वानद्रोणसुतः मतापवान् नृपयासैः द्रोणिरगणान्निहस्य ५९ इति द्रोणपर्वणि त्रिपुर्वः १५८ संजय उवाच ततो युधिष्ठि

रश्चैव भीमसेनश्च पाण्डवः द्रोणपुत्रं महाराज समंतात्पर्यवारयन् १ ततो दुर्योधनो राजा भारद्वाजेन संवृतः अभ्यपाण्डवान्सं

ख्ये ततो युद्धमवर्तत २ घोरं महाराज भारत्यां मध्यनर्दन अंवष्ठा न्मालवान्वंगान् शिवींस्त्रिगर्त्तकानपि ३ प्राहिणोन्मृ

त्युलोकाय गणान् क्रुद्धो युधिष्ठिरः अभीषाहान्शूरसेनान्क्षत्रियान्युद्धदुर्मदान् ४ निकृत्य पृथिवीं चक्रे भीमः शोणितकर्दमां

यौधेयानारट्टराजन्मद्रकांस्तु मालवानपि ५ प्राहिणोत्स्वसुलोकाय किरीटी निशितैः शरैः प्रगाढमंजोगतिभिर्नाराचैरभि

पीडिताः ६ निपेतुर्द्विरदा राजन्द्विशृंगा इव पर्वताः निकृत्तिहस्ताः हस्तैश्च चेष्टमानास्ततस्ततः ७ राजवस्त्रधाकीर्णा विस्फुलिङ्गि

ताः ८ निपेतुर्हरयोद्धाः शृंगारश्च वृष्टकै धोन्ति वधो ८ घोरोतां स्वर्गचड़ायै वै कार्यणापुग्नलपेहं तप हरता भीता विधुत स्पवत राम

वीर गोः शितैः कनकचित्रैश्च पक्षैः तिसिवि भो ८ घोरीता द्विमचंद्रार्धप्रैकैरत्नपुंगवत्पे हतांसहतां भीता विध्यतस्वपके

तत ९ उत्ता सात्त्वतमहा छन्नैः श्रोणाम्बरं रथपाते द्रोणान्स्वपरमकुर्वोवा पव्याःसुप्तांसपुरो १० व्यधमत्तान्महावाहुर्मघवानिव

दुरस्यः ततः समानाद्रोणेन पांचालाः पाण्डवान्सपात् ११ पश्यतो भीमसेनस्य पार्थस्य च महात्मनः ततः क्रोधाभिसहस

मासमुवर्त्तता १२ महता रथवंशेन पार्थोऽग्रवत्वल महतः नामनस्तु ददृशे पार्था अस्तु नंदात्तु कोरवः १३ भारद्वाजशरौघाणां महात्मा

मध्यवर्त्तिता तता थाहिजपाञ्चैवपांचालाश्च महोजसः १४ अनगच्छन्महाराज पांचालाः पितृंमहा सोमान्द्रुपदपुत्रस्य रोषमारा

हावमूः १५ तमसा संवृते लोके अदृवस्त्वं वितो मुखा कस्त्रजनारताः सेनाहन्यमानाः क्रिरीटिना १६ तमसा निरयाचैवपुनरेव च

शत्र्यंते द्रोणं नवाप्य माराणात्स्वल्पपत्रवस्तु तेन च १७ नाशक्नुतं महाराज योधा वारयितुं तदा सा पांडुपुत्रस्य शरैर्हन्यमाना

महाचमूः १८ तमसा संवृते लोके अदृवन्सर्वतो मुखा कस्त्रशतशो वाहान्सत्रकेचित्तथाधिपाः १९ माद्रवत महाराजनृपा

विद्धाः समंततः इति द्रोणपर्वणि त्रिपुर्वे १५९ संजय उवाच सोमदत्तं तु संप्रेक्ष्य विधुन्वानं महद्धनुः सात्यकिः सारथिं प्राह

सोमदत्ताय मां वह १ नह्यहत्वा रणे शत्रुं वाह्लीकं कौरवाधमं निवर्तिष्ये रणात्सूत सत्यमेतद्वचो मम २ ततः सं प्रेषयद्यन्ता सै

न्धवांस्तान्मनोजवान् तुरंगमान्शुभ्रवर्णान्सर्वशब्दातिगांस्तथा ३ तेवहन्युयुधानं तु मनोमारुतरंहसः यथेन्द्रं हरयोरा

जन्पुरा दैत्यवधोद्यते ४ तमापतंतं संप्रेक्ष्य सात्वतं रभसं रणे सोमदत्तो महावाहुरसंभ्रान्तो न्यवर्तत ५ विमुञ्चञ्छरवर्षाणि प

र्जन्य इव वृष्टिमान् छादयामास शैनेयं जलदो भास्करं यथा ६ असंभ्रान्तश्च समरे सात्यकिः कुरुपुंगवं छादयामास वाणौ

घैः समंताद्भरतर्षभ ७ सोमदत्तस्तु तं वाणैर्विव्याधोरसि माधवं सात्यकिश्चापि तं राजन्नविध्यत्सायकैः शितैः ८ तावन्यो

न्यं शरैर्भिन्नौ सुपुष्पाविव किंशुकौ ९ रुधिरोक्षितसर्वांगौ कुरुवृष्णियशस्करौ परस्परं

संरम्भात्तौ अन्योन्यं नरर्षभौ रथमंडलमार्गेषु चरन्तौ वा महेन्द्रौ घोररूपौ हि तौ वास्तां हिमवन्ताविवांबुदौ ११ शरसंभिन्नगात्रौ

रमे प्रतताररहतावित्रलोचनैः १२ रथमंडलमार्गेषु चरन्तौ वारिमहेन्द्रौ घोररूपौ हि तौ वास्तां हिमवन्ताविवांबुदौ ११ शरसंभिन्नगात्रौ

सर्वतः शकलीकृतौ साविधाविवराजेतु रुद्रचरित्तारविलतो १२ मत्रसंपुखेरिपुनिराधिरतो ततोराजना रत्नयो तेरागतो राजनमा

सवतः शकलीकृतौ स्वाविधाविव राजेन्द्र रश्मिताराविव नभो १३ मधुसम्पुत्रवेद्युनिराविद्धौ तौ भ्राजतां रत्नयोगे राघवतो राजन्मा

हयावधनस्यते १३ संग्रहाणि तं सर्वांग सायकैः सुमहारथौ कुरवरोऽरो तोकंत्त्रादिबुल्काभिरिव कुंजरौ १४ ततो युधि महाराज सो

मदत्तो महारथः अर्धचन्द्रेण तीक्ष्णेन धनुश्चिच्छेद माधवस्य महद्धनु १५ अथैनं पंचविंशत्या सायकानां समार्पयत् त्वरमाणस्त्वराकाले पुनश्च

दशभिः शरैः १६ अथान्यद्धनुरादाय सात्यकिर्वेगवत्तरं पंचभिः सायकैस्तूर्णं सोमदत्तमविध्यत १७ ततोऽपरेण भल्लेन ध्वजं चिच्छेद रुक्म

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो चनं वाह्लिकं तूर्णो राजन्नहासमकिः महामन्त्रिव १८ सोमदत्तस्ततः प्राप्तो हस्ताकंतु निपातितं शैनेयं पंचविंशत्या सायका
१०५ नां समाचिनोत् १९ सात्वतोपि रणे क्रुद्धः सोमदत्तस्य धन्विनः धनुश्चिच्छेद समरे क्षुरप्रेण शितेन ह २० अथैनं दशभिर्वाणै
र्विव्याध समरे तदा अथान्यद्धनुरादाय सोमदत्तो महायशाः सात्यकिं छादयामा
स शरैस्तस्य वलवत्प्रकरोद्रणे राज्ञां वाहनवस्तहसि वंश २१ अथास्य सात्वतः पर्यगज्जालेन सोमदत्तोप्यवाकिरत् २३ सर्वान्स
मरे हस्यामहावलः २२ सोमदत्तेन तु तेन द्रोणाचिवाधमानां सात्यकिं शरजालेन सोमदत्तोप्यपाकिरत् २४ ततः क्रुद्धः सात्यकिस्तेन मेने वहत्वं मु
क्तस्यापर्वोमनोहरैर्वाह्लिकासने सोमदत्तोपयंप्राप्तो शैनेयमवधार्य शरैः २४ ततस्तस्य सात्वतः सार्थं भीमसेनोनयद्दृढं मु
मोच परिघं घोरं सोमदत्तस्य मूर्धनि २५ तमापतन्तं वेगेन परिघं घोरदर्शनं द्विधाच्छेद समरे महसन्निवकोरवः २६
सपपात द्विधा छिन्नस्त्वायसः परिघो महान् महीधरस्येव महच्छिखरं वज्रदारितं २७ ततस्तु सात्यकी राजन्सोमदत्तस्य सं
गो धनुश्चिच्छेद भल्लेन हस्तावापं च पञ्चभिः २८ चतुर्भिस्तु शरैस्तूर्णं चतुरस्तुरगोत्तमान् समीपं प्रेषयामास प्रेतराजस्य भारत
२९ सारथेश्च शिरः कायाद्भल्लेन नतपर्वणा जहार नरशार्दूलो प्रहसन्निव सात्यकिः ३० ततः शरं महाघोरं ज्वलन्तमिव पावकं राम
मुमोच सात्वतो राजन् स्वर्णपुंखं शिलाशितं ३१ स विमुक्तो वलवता शैनेयेन नरोत्तमः घोरस्तस्योरसि विभो निपपाताशु
धारेत ३२ सोतिविद्धो महाराज सात्वतेन महारथः सोमदत्तो महावाहुर्निपपात ममार च ३३ तं दृष्ट्वा निहतं तत्र सोमद
तेन महारथमहतो शरवर्षेण युयुधानमुपाद्रवन् ३४ छादयमानं शरैस्तु युयुधानं युधिष्ठिर महत्या सेनया सार्धं द्रोणा
नीकमुपाद्रवत् ३५ ततो युधिष्ठिरः क्रुद्धस्तावकानां महावलं शरैर्विद्रावयामास भारद्वाजस्य पश्यतः ३६ सैन्यानि द्राव
यन्तं तु द्रोणो दृष्ट्वा युधिष्ठिरं अभिदुद्राव वेगेन क्रोधसंरक्तलोचनः ३७ ततः सुनिशितैर्वाणैः पार्थिवं विव्याध सप्तभिः युधि
रोपि संक्रुद्धः प्रतिविव्याध पंचभिः ३८ सोतिविद्धो महावाहुः सृक्किणी परिसंलिहन् युधिष्ठिरस्य चिच्छेद ध्वजं कार्मुकमे
वच ३९ स छिन्नधन्वा त्वरितस्त्वराकाले नृपोत्तमः अन्यदादत्त वेगेन कार्मुकं समरे दृढं ४० ततः शरसहस्रेण द्रोणं विव्याध पार्थि
वः साश्वसूतध्वजरथं तदद्भुतमिवाभवत् ४१ ततो मुहूर्तं व्यथितः शरपातप्रपीडितः निषसाद रथोपस्थे द्रोणो भरतसत्तम ४२
प्रतिलभ्य ततः संज्ञां मुहूर्ताद्द्विजसत्तमः क्रोधेन महताविष्टो वायव्यास्त्रमवासृजत् ४३ असंभ्रान्तस्ततः पार्थो धनुराकृष्य वी
र्यवान् ततस्तदस्त्रमस्त्रेण स्तम्भयामास संयुगे ४४ ततोऽब्रवीद्वासुदेवः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरं युधिष्ठिर महावाहो यच्च त्वा प्र
मितः ४५ उपारमस्व युद्धाय द्रोणान्मा रतसत्तम गृध्यते हि सदा द्रोणो ग्रहणे तव संयुगे ४६ नानुरूपमहं मन्ये युद्धमस्य
त्वया सह योस्य सृष्टो विनाशाय स एनं श्वो हनिष्यति ४७ परिवर्ज्य गुरुं याहि यत्र राजा सुयोधनः राजा राज्ञा हि योद्धव्यो नात्र युद्ध
मिष्यते ४८ तत्र त्वं गच्छ कौन्तेय हस्त्यश्वरथसंवृतः यावन्मात्रेण च मया धनंजयेन भीमसेनेन कौरवैः स
मिष्यते ४९ तत्र गच्छ कौन्तेय हस्त्यश्वरथसंवृतः यावन्मात्रेण च मया महाहवे दुर्योधनं तु तं मनिन्द्रयोधस्य भीमो रक्षतु ५१
ह वासुदेववचः श्रुत्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः ५० मुहूर्तं चिन्तयित्वा तु ततो दारुणमाहवं प्रायाद्यत्र महाराज ५१ पार्थं मत्स्यवधेनाजौ दिश्शौ
विनिघ्नन्तावकान् योधान् व्यादितास्य इवान्तकः रथघोषेण महता नादयन्वसुधातलं ५२ ... जनाधिपः द्रोणपर्वणि त्रिपुरे १६० सपया
मस्मिन् मतः ... ५३ द्रोणोपि पाण्डुपाञ्चालान् व्यधमज्जनाधिपे १ नापश्यन्त रणे योधाः परस्परमवस्थिताः अनुमानेन सं
वृत्तमाना तदा युद्धं घोरं रूपमपाकरे तमसा संवृते लोके रजसा च महीपते २ नापश्यन्त रणे ... ३ अन्योन्यं नो
नाभिजानन्त ... २ नरनागाश्वमथने परमे लोमहर्षणे द्रोणकर्णकृपा वीरा भीमपार्षतसात्यकाः ३ अन्योन्यं क्षोभया
मासुः सैन्यानि नृपसत्तम वध्यमानानि सैन्यानि समन्तात्तैर्महारथैः ४ तमसा रजसा चैव समन्ताद्विप्रदुद्रुवुस्ते सर्वतो विद्रवन्तो
 धा: ... ५ [illegible]

राम·

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो॰ वानिध्वस्तचित्तनाः ५ अहन्यहनि महाराज धावमानान्स्वसंयुगे महारथसहस्राणि जघ्नुः सोनुमाहवे ६ अथैतमसिमूढानि
पुत्रस्य तव सैन्यानि ततः सर्वाणि सैन्यानि सेनागोपाश्च भारत ७ समुद्यतानि तत्र तमसा संहृतेमति यतमाश्च जनाव तेषाम
१०६ लोक्यमानानां पांडवैर्विहितौजसां ८ अथैतमसि मग्नानामासीत्कालो गतिस्तदा कथं प्रकाशस्तेषां वा मम सैन्यस्य वा पुनः बभूव
लोके तमसा तया संजय संहृते ९ संजय उवाच ततः सर्वाणि सैन्यानि हतशिष्टानि यानि वै सेनागोप्तॄनथाहृष्य पुनर्व्यूहमकल्प
यत १० द्रोणः पुरस्ताज्जघने तु शल्यस्तथा द्रौणिः कृतवर्मा सौबलश्च सर्पन्तु सर्वा ॥ तावलाभिराजन्राजासमपाहोपपन्नेनिरीय
११ ऊचाच सर्वान्स्वपदातिसंघानन्तु यो धनः पार्थिव मानवपूर्व जहस्मसंवेपारमापुधानि गृह्य तदस्से ज्वलितान्दीपान्न १२ तेना
रिताः पार्थिवसत्तमेन ततः प्रहृष्टा जगृहुः प्रदीपान् दिव्यैव तेस सुरसमापतातो हृष्टं पतत्राप्यसंघगांधर्वैः तेजसा १३ विशेषतेनाद
एवेताभ्यां सर्वाधमानां कुरुपांडवांश्च मानूप एवध्वजिनाधिनाका योरोचताग्निप्रमपानि शाखा १४ महाधनेनानरसोषधीरिताः
शाखैश्च दीप्तेरपि सपतद्भिः रथेरथेप चवि हपिकामपहापिकाप्रमन्तगजेज्ञपश्च १५ पंसप्ताभिकष्वमहासहापः कृतालुतश्च
उंवेः कौरवेयैः कृताः नसर्वे विहिताः प्रदीपाः प्रदीपपंच ध्वजिनांतत वा १६ सर्वास्तु सेनास्वति सेव्यमानाः पदातिभिः पावकतैलहस्तैः
प्रकाशमानाहस्मसुनि शापा यथाततिनेतलसा सलिदि १७ प्रकाशितानां तु नतेनोधजिनाहोरोमिकुलः शत्रुपत्नसमेतत रुकू
जोबुद्देशा नारोपु चैवानि दीप्यस्यैतुशारासनेषु पातैषुशास्त्रेष्वपावकं (टिप्पणी: रप्फ)
तजैरुक्वगोनमोसध्यतेभासृपर्वासुमाला १८ गदाश्चशैक्या १ शिधाश्च शुभ्राः रथपुशानाश्च विवर्तमाना गतिप्रभारयिनमिराजमाश्च पुनः पु
स्मघातिप्रभाति तेततोभवूक १९ छत्राणि बालव्यजनानि खड्गा दीप्ता महोल्काश्च तथैव राजन् माधूसमानाश्च सुवर्णमाला
नः संजनपतिरीपाः २० ॥ सासप्रभाभिद्विराजमानेदीपप्रभाभिश्वतरावलंतत प्रकाशितं वा भास्तप्रभाभिः ज्वप्रकाशन्
यापष्छ्रातत्र ते शर्विरीषु २१

--- पितानिशस्त्राणिस्तगुहितानि वीराव्यूतानि तनुच्छदानि दीप्तांप्रभांप्राजनपंतत्रठपात्तपेविध्रुद्दिवांतरिक्षे २३
प्रकंपितानाम भिघातवेगैरभिध्नतां चापततां जवेन वक्त्राणि काषतत हानराणां वाग्नारितानां वमहोंबुजानि २४ महावनेरा
वपरीप्यथा प्रभाभास्कररस्यापिनश्यत तथा तदासीत् ध्वजिनां मदाभा महाभयाभारतभीम रूपा २५ तत्संप्रदीप्तं बलमस्मदी
यं निशम्य पार्थास्त्वरितास्तथैव सर्वेषु सैन्येषु पदाति संघान चौरप्यंस्तेपि चक्रुः प्रदीपान् २६ गजे गजे सप्तकृताः प्रदीपाः रथे
रथे चैव दश प्रदीपाः द्वावश्वपृष्ठे परिपार्श्वतोन्ये ध्वजेषुवान्ये जघनेषु चान्ये २७ सेनासु सर्वासु च पार्श्वतोन्ये पश्चात्पुरस्ताच्च
समंततश्च मध्ये तथा प्रज्वलितानि हस्तान्यदाप्युपर्मांडहतस्य सेना २८ मध्ये तथान्यैर्ज्वलिताग्निहस्ताः सेनाद्वयेपि स्मन
राविचेरुः सर्वेषु सैन्येषु पदातिसंघा विमिश्रिता हस्तिरथाश्ववृन्दैः २९ अदीपयंस्ते ध्वजिनां गरीयस्तथाननं पांडवेयाभिगुप्त
तेन प्रदीपेन तथा प्रदीप्तं बलं तवाप्यासी बलवद्दलेन ३० भाः कुर्वता भानुमता ग्रहेण दिवाकरेणाग्निरिवाभितप्तः तयोः प्रभाः पृथिवी
मंतरिक्षं सर्वाव्यतिक्रम्य दिशश्च वृद्धाः ३१ तेन प्रकाशेन महाप्रकाशान्नभूत्तेषां तव चैव सैन्ये तेन प्रकाशेन दिवं गमेन संबोधिता
देवगणाश्च राजन् ३२ गंधर्वयक्षाः सुरसिद्धसंघाः समागमन्नप्सरसश्च सर्वाः तदैव गंधर्वसमाकुलं च यत्तास्सुरेंद्राप्सरसां ग
णैश्च ३३ हतैश्च शूरैर्दिवमारुहद्भिरायोधनं दिव्यकल्पं बभूव रथाश्वनागाकुलदीप्तदीपं संरब्धयोधं हतविद्रुताश्वं ३४ महद्
बलं व्यूढमपाश्चितानां सुरासुर व्यूहसमं बभूव तच्छक्तिसंघाकुलचंडवातं महारथाभ्रं गजवाजिघोषं ३५ शस्त्रौघव
र्षं रुधिराबुधारं निशि प्रवृत्तं नरराजयुद्धं तस्मिन्महाग्निप्रतिमो महात्मा संतापयन्पांडवान्विप्रमुख्यः ३६ गभस्तिभि

द्रो. १०७ न्मध्यगतो मथा क्रौंचपक्षोत्पपेत हृस्मत्रेदं द्रोणपर्वणि रात्रियुद्धे १६१ संजय उवाच प्रकाशिते तथा लोके रजसा तमसावृ
ते समाजग्मुरथो वीराः परस्परवधैषिणः १ ते समेत्य रणे राजन् शस्त्रप्रासासिधारिणः परस्परमुदैक्षन्त परस्परकृतागसः २ प्रदीपानां
सहस्रैश्च दीप्यमानैः समंततः रत्नाचितैः स्वर्णदंडैर्गंधतैलावसिंचितैः ३ देवगंधर्वदीपाद्यैः प्रभाभिरधिकोज्वलैः विराजत
दा भूमिर्ग्रहैर्द्यौरिव भारत ४ उल्काशतैः प्रज्वलितैर्रणभूमिर्व्यराजत दह्यमानेव लोकानामभावे च वसुंधरा ५ प्रसाध्यंत दि
शः सर्वाः प्रदीपैस्तैः समंततः वर्षाप्रदोषे खद्योतैर्वृता वृक्षा इवाबभुः ६ असज्जंत ततो वीरा वीरेष्वेव पृथक्पृथक् नागा नागैः स
माजग्मुस्तुरगाः सह वाजिभिः ७ रथा रथवरैरेव समाजग्मुर्मुदान्विताः तस्मिन्रात्रिमुखे घोरे तव पुत्रस्य शासनात् ८ चतुरंगस
सैन्यस्य संपातश्च महानभूत् ततोऽर्जुनो महाराज पांडवानामनीकिनीं ९ अवधत्त्वरया युक्तः नृपान्सर्वान्पार्थिवान् धृतरा
ष्ट्र उवाच तस्मिन्प्रविष्टे संरब्धे मम पुत्रस्य वाहिनीं अमृष्यमाणे दुर्धर्षे कथमासीन्मनो हि वः १० किमकुर्वत सैन्यानि प्रविष्टे
परपीडने दुर्योधनश्च किं कृत्यं प्राप्तकालममन्यत ११ के चैनं समरे वीरं प्रत्युद्ययुररिंदमं द्रोणं च के व्यरक्षंत प्रविष्टे श्वेतवा
हने १२ केऽरक्षन्दक्षिणं चक्रं के च द्रोणस्य सव्यतः के पृष्ठतश्चाप्यभवन्वीरा वीरविनिघ्नतः १३ के पुरस्तादगच्छंत निघ्न गम·
तः शात्रवान्रणे यत्प्राविशन्महेष्वासः पांचालानपराजितः १४ नृत्यन्निव नरव्याघ्रो रथमार्गेषु वीर्यवान् योऽदहच्छ
रैर्द्रौणः पांचालानां रथव्रजान् १५ धूमकेतुरिव क्रुद्धः कथं मृत्युमुपेयिवान् अव्यग्रानेव हि परान्कथयस्यपराजितान्
१६ हृष्टानुदीर्णान्संग्रामे न तथा शस्तमामकान् संजय उ· द्रोणस्य मतमाज्ञाय योद्धुकामस्य तां निशां दुर्योधनो महाराज

ष्टाकर्णो महेष्वासो योधयामास राक्षसं ८० यतो लक्ष्मणतः कर्णो निषादपंचभिराशुगैः ननाद भैरवं नादं भीषयन्सर्वपार्थिवा
न् ८१ अथस्यांजलिकेनाथ समागम्याग्रणीमहत् करोहस्तस्थितं चापं विच्छेदास्य घटोत्कचः ८२ अथ प्रासमिन्दुरारापहरं
भारसहं महत् विचकर्ष बलात्कर्णो मित्रायुधमिवोच्छ्रितं ८३ ततोऽक्रुद्धो महाराज भीषयामास पांडवान् स्तनयित्नुरिवोच्छ्र
मान् खेचरान्नाशमानयत् ८४ तद्धागोरात्रितं पृथ्वीं रक्तसाधानवद्दासं सिंहेनेवाहितं वंशं राजा नामानुल्येकुलं ८५ विधम्यश
त्क्ष्मान्बाणैः साश्वसूतगजाविभुः हा हा नगावा त्रिभिर्भूतानामपुराणेषु ८६ सहमानान्संसेनां सुसुनेसूतं नरहनः पुरेवत्रि
पुरं दग्ध्वारिविरेजे महेष्वासः ८७ ते पुराजसमहेष्वासे पांडवे येषु मारिष नैनं निरीक्षितुमपि कश्चिच्छक्नोति पार्थिव ८८ ततो घटो
त्कचो राजन्मायाविधास्ने हविरदः तलेन तलेन सहसा सहस्रपरशानच्छरं ८९ रथमास्थाय च पुनर्मायया निर्मितं तदा युक्तं
गजनिभैर्वाहैः पिशाचवदनैः खरैः ९० स सूततमग्रवाक्रुद्धः सूतपुत्रमपाकरोत् सपर्योधोरथोरूपेणारथेन रथिनां वरः ९१ हेरंपस
तपुत्रेषु पुनरेव विशांपते प्रविप्रेषु पुनः क्रुद्धः सूतपुत्राय रक्षसः ९२ अष्टचक्रां महाघोरां चाश्वनाहत निर्मितां द्विषोजनसमु
त्सेधां योजनायामविस्तृतां ९३ आयसानि चितां शूलैः कदंबमिव केसरैः तामवप्लुत्य जग्राह कर्णोऽन्यस्यमहद्धनुः ९४ विनेहस्तं चे
त्सेधा? नांतस्मै तस्य नानामोल पुरे मुले सा प्रसूतज्ञजपा नांनस्य सूतामहाप्रभो ९५ विवेश वसुधां भित्त्वा सूराल्यत्रविस्मिताः सर्वभू
तानि निःसृजयामास संजया ९६ परवप्रमुमजग्राहे देवस्त्वंमहात्मनो एवं लक्ष्मारतो ऽक्रसंख्याश्चोऽहरथ्यं पुन ९७ ततो भुप्रोचना
राचानस्तवपुत्र परंतपः आशाः कर्णीम नेनसर्वभूतेषु मानरः ९८ पश्चात्कर्णो रथाक्षेः संप्राप्तो भीमदर्शने सहस्रैर्मानोनारा
चैर्दंष्ट्रैः सविषिप्तैः ९९ गंधर्वनगराकाराः पुनस्तान्यपत एवं संरोध महामायो मायया लाघवेन च १०० अस्त्राणि तानि निरायमि

द्रो. जघानाग्निपुत्रस्तु नः निहन्यमानेषु तेषु मायया तेन रक्षसा ११ अर्जुनं भ्रांतमनसं दाकसमं लहस्तः प्रमुमुधात ततः क्रुद्धो महाराज
१०८ भैमसेनिर्महाबल १२ चकार बहुधा मायां भीमपराक्रमो महारथान् ततो रिपुः समायेतुः सिंहव्याघ्रतरक्षवः १३ अग्निजिह्वा
श्च भुजगा विहगाश्चाप्यनेकशः ते संकीर्णमाना विविधैः कर्णचापच्युतैः शरैः १४ नागराजविदुद्ध्यंतत्रैव ततः श्वापत ग
हमाश्च पिशाचाश्च यातुधानास्तथैव च १५ शालावृकाश्च वृकाश्च विकृताननाः ते कर्णेन परिध्वस्ताः सर्वतः समुप
द्रवन् १६ अथैनं वारयिष्यन्तमसमवायं चक्रिरे तदा उद्यतैर्बहुभिर्घोरैरायुधैः शोणितोक्षितैः १७ तेषामनेकैरेकैकं कर्णं
याचमापके प्रतिहन्तुं तां मायां घोरां विना दिव्यास्त्रमाहसा १८ आजघान हयानस्य शरैः सन्नतपर्वभिः तेनघा विसन्ना गाश्च
भग्नाः सर्वतः कृष्णमात्ययात्रैरस्य स्तनतः सनग्नमायो हैडिंबः कर्णं वैकर्तनं तदा २२ एषते विहिंसेमं सुभिसु
न्नहृष्टाश्च माय कैश्च सुधाम नवघत पश्यत लसस्तनः सनग्नमायो हैडिंबः कर्णं वैकर्तनं तदा २२ एष ते विरथं भग्नसुभिसु
क्रांतरथीपत द्रोणपर्वणि रात्रियुद्धे २३ संजय उवाच तस्मिंस्तथा वर्तमाने कर्णराक्षसयोर्मृधे अलायुधो राक्षसेंद्रो वीर्य
वानभ्यवर्तत १ महत्या सेनया युक्तो दुर्योधनमुपागमत राक्षसानां विरूपाणां सहस्रैः परिवारितः २ नानारूपधरैर्वीरैः पू
र्ववैरमनुस्मरन् तस्य ज्ञातिर्हि विक्रांतो ब्राह्मणादो बकोहत ३ किर्मीरश्च महातेजा हिडिंबश्च सखा तदा सुदीर्घकालाध्युषि राम.
तं वैरमनुस्मरन् ४ विज्ञायैतन्निशायुद्धं जिघांसुर्भीममाहवे स मत्त इव मातंगः संक्रुद्ध इव चोरगः ५ दुर्योधनमिदं वाक्य
मब्रवीद्युद्धलालसः विदितं ते महाराज यथा भीमेन राक्षसाः ६ हिडिंबबककिर्मीरा निहता मम बांधवाः परामर्शश्च कन्यायाहिडिंबायाः
कृतः पुरा ७ किमन्यद्राक्षसानस्मानन्यांश्च परिभूय ह तमहं सगणं राजन् सवाजिरथकुंजरं ८ हैडिंबिं च सहामात्यं हंतुमभ्यागतः
स्वयं अद्य कुंतीसुतान्सर्वान् वासुदेवपुरोगमान् ९ हत्वा सम्भक्षयिष्यामि सर्वैरनुचरैः सह निवारय बलं सर्वं वयं योत्स्याम पांडवान्

लक्ष्यपांचालानुवाचह १८ विकर्णश्चित्रसेनश्च महाबाहुश्च कौरवः दुर्दर्षोऽग्रिवाहुश्च पिचवर्मा हानुगा १९ द्रोणपुत्रः
पराक्रांताः समरेऽरातिनुत् ततः हार्दिक्यो दंतिनां चक्रे शल्यश्चैवोत्तरस्तथा २० त्रिगर्तानां च प्रवरा हत शिष्टा महारथाः ताश्च
वपुरतः सर्वान् पुत्रस्ते समचोदयत् २१ आचार्याभिहतः सर्पन्तो मुष्टिंपलाश्च पांडवास्ते रणे सपत्नानिर्घतेशो त्रवान्
ते २२ द्रोणाभिबलवान् युद्धे निःशेषहसत प्रतापवान् निर्जितो दिवशान् युद्धे किमुपाय्योत्स सोमकान् २३ ते एवं संहितानः सर्वे
ते २२ द्रोणोहि बलवान् युद्धे निश्चेषह सत प्रतापवान् निर्जित्य पांडवान् युद्धे किमु पाय्योत्स सोमकान् २४ पांडवे पिशुते तेषु नं तपश्यामकं च न योधा धृष्टद्युम्नो
मे रथपतिर्महारथाः सो सार ततो पांचालो धृष्टद्युम्नो महारथान् २४ पांडवे पिशुते तेषु न तपश्यामकं च न योधो धृष्टद्युम्नो
गाधृष्टद्युम्नाहेतेन २५ तस्मात्सर्वाभिमत नाम भीमस्य भारद्वाजस्य रलांश सगुनः पांडवान् हत्यान्स्तजयांश्च ससोमकान् २६ से
जयद्यव्ये द्युनिहत्ते युधं मुक्तिधृष्टद्युम्नेरथो द्रौणिहनिष्यति नसंशय २७ तथा कृष्णेन च राधेयो हनिष्यति महारथ भीमसे
नं महतांपण्डुहेनिष्यामि दानं २८ ते पांडवान्यांगोपाः प्रहानते जसः सो पंममजपाश्च क्रोधसंकाल नविष्यति २९ तस्माद
ततस्त्या मंडलानि समहारथे इत्युक्ता नरतंश्रेष्ठ पुत्रो दुर्योधनस्तव ३० व्यादिदेश तथा सैन्यं तस्मिन्समसिंहरणे ततः प्रववृ
तेयुद्धं रात्रौ भरतसत्तम ३१ उभयोः सेनयोर्घोरं परस्परजिगीषया अर्जुनः कौरवं सैन्यमर्जुनं चापि कौरवा ३२ नानाशस्त्रस
मावापैः परस्परमपीडयन् द्रौणिः पांचालराजं च भारद्वाजश्च संजयान् ३३ छादयांचक्रिरे संख्ये शरैः सन्नतपर्वभिः पांडु
पांचालसैन्यानां कौरवाणां च भारत ३४। आसीन्निष्ठानको घोरो निघ्नतामितरेतरं नैवास्माभिस्तथापूर्वैर्दृष्टं पूर्वं तथाविधं ३५
श्रुतं वा यादृशं युद्धमासीत्तस्मिन्भयानकं द्रोणपर्वणि रात्रियुद्धे १६२ संजय उवाच वर्तमाने तदा रौद्रे रात्रियुद्धे विशांपते सर्वभूतक्ष
यकरे धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः १ अब्रवीत्पांडवान्पांचालांश्च सोमकान् मनुष्याश्च नागानाम भावाय नराधिप २ युधिष्ठिरो

द्रो॰ वाह्लीकान्नृपोजन्ममनुजाधिप अभिरवत्तसंयातद्रोणमेवजिघांसया ३ राजस्तेवचनाद्रातन्पांचालाःसृंजयास्तथा द्रोण
१०८ मेवाभ्यवर्तंतनदंतोभैरवान्रवान् ४ तंतुतेमतिगंजेतःप्रस्तुघाताःसमर्थिताः पृथ्वीशाकेपथोत्माहेयुग्यास्तन्वसंयुते ५ कृतव
र्मातुहार्दिक्योयुधिष्ठिरमुपाद्रवत् द्रोणंप्रतिसमायांतंमत्तोमत्तमिवद्विपं ६ शैनेयंशरवर्षाणिविकिरंतंसमंततः अभ्यया
त्कौरवोराजन्भूरिसंग्राममूर्द्धनि ७ सहदेवमथायांतंद्रोणप्रेप्सुंमहारथं कर्णोवैकर्तनोराजन्वारयामासपांडवं ८ भी
मसेनमथायांतंव्यादितास्यमिवांतकं स्वयंदुर्योधनोराजन्प्रतीपंमृत्युमाव्रजत् ९ नकुलंचयुधांश्रेष्ठंसर्वयुद्धविशारदं
शकुनिःसौबलोराजन्वारयामाससौबल १० शिखंडिनमथायांतंरथेनरथिनांवर कृपःशारद्वतोराजन्वारयामास
संयुगे ११ प्रतिविंध्यमथायांतंमयूरसदृशैर्हयैः दुःशासनोमहाराजयत्तोयत्तमवारयत् १२ भैमसेनिमथायांतंमा
याशतविशारदं अश्वत्थामापितुर्मानंकुर्वाणःप्रत्यषेधयत् १३ द्रुपदंवृषसेनस्तुससैन्यंसपदानुगं वारयामाससमरेद्रो
णप्रेप्सुंमहारथं १४ विराटंद्रुतमायांतंद्रोणस्यनिधनंप्रति मद्रराजःसुसंक्रुद्धोवारयामासभारत १५ शतानीकमथा
यांतंनाकुलिंरभसंरणे चित्रसेनोरुरोधाशुशरैर्द्रोणपरीप्सया १६ अर्जुनंचयुधांश्रेष्ठंप्राद्रवंतंमहारथं अलंबुसोमहा राम॰
राजराक्षसेंद्रोन्यवारयत् १७ तथाद्रोणंमहेष्वासंनिघ्नंतंशात्रवान्रणे धृष्टद्युम्नोथपांचाल्योहृष्टरूपमवारयत् १८ तथा
न्यान्पांडुपुत्राणांसमायातान्महारथान् तावकारथिनोराजन्वारयामासुरोजसा १९ गजारोहागजैस्तूर्णंसंनिपत्य
महामृधे योधयंतःस्मदृश्यंतेशतशोथसहस्रशः २० निशीथेतुरगाराजन्नाद्रवंतःपरस्परं समदृश्यंतवेगेनपक्षवं
तःपर्वताइव २१ सादिनःसादिभिःसार्द्धंप्रासशक्त्यृष्टिपाणयः समागछन्महाराजविनदंतःपृथक्पृथक् २२ नरास्तु
बहवस्तत्रसमाजग्मुःपरस्परं गदाभिर्मुसलैश्चैवनानाशस्त्रैश्चसंयुगे २३ कृतवर्मातुहार्दिक्योधर्मपुत्रंयुधिष्ठिरं

वारयामाससंक्रुद्धोवेलेवोद्वृत्तमर्णवं २४ युधिष्ठिरस्तुहार्दिक्यंविद्ध्वापंचभिराशुगैः पुनर्विव्याधविंशत्यातिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवी
त् २५ कृतवर्मातुसंक्रुद्धोधर्मपुत्रस्यमारिष भल्लेनतच्छेदधनुस्तमभिविव्याधसप्तभिःशरैः २६ तस्यपार्थोधनुश्छित्त्वाहस्तावापंनिकृत्यच
प्राहिणोन्निशितान्बाणान्पंचराजञ्छिलाशितान् २७ ततस्तेकवचंभित्त्वाहेमचित्रंमहारथे प्राविशन्धरणीमुग्रावल्मीकमि
वपन्नगाः २८ अक्ष्णोर्निमेषमात्रेणसोन्यदादायकार्मुकं विव्याधपांडवंषष्ट्यासूतंचनवभिःशरैः २९ तस्यशक्तिममेयात्मा
पांडवोभुजगोत्तमं चिक्षेपभरतश्रेष्ठरथेतस्यमहद्धनुः ३० साहेमचित्रामहतीपांडवेनप्रवेरिता निर्भिद्यदक्षिणंबाहुंप्र
विशद्धरणीतले ३१ एतस्मिन्नेवकालेतुगृह्यपार्थःपुनर्द्धनुः हार्दिक्यंछादयामासशरैःसन्नतपर्वभिः ततस्तुसमरेशूरो
वृष्णीनांप्रवरोरथी ३२ अश्वसूतंचचक्रेनिमेषार्द्धाद्युधिष्ठिरं ततस्तुपांडवोज्येष्ठःखड्गचर्मसमाददे ३३ तदस्यनि
शितैर्बाणैर्माधवोच्छिनद्रणे तोमरंतुततोगृह्यस्वर्णदंडंमहद्धनुः ३४ प्रैषयत्समरेतूर्णंहार्दिक्यस्ययुधिष्ठिरः तमाप
तंतंसहसाधर्मराजभुजच्युतं ३५ द्विधाचिच्छेदहार्दिक्यःकृतहस्तःस्मयन्निव ततःशरशतेनाजौधर्मपुत्रमवाकिरत्
३६ कवचंचास्यसंक्रुद्धःशरैस्तीक्ष्णैरदारयत् हार्दिक्यशरसंछिन्नंकवचंतन्महायशाः ३७ व्यशीर्यतरणेराजंस्ताराजा
लमिवांबरात् सच्छिन्नधन्वाविरथःशीर्णवर्माशरार्दितः ३८ अपयासीद्रणात्तूर्णंधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः कृतवर्मातुनिर्जि
त्यधर्मात्मानंयुधिष्ठिरं ३९ पुनर्द्रोणस्यजुगुपेचक्रमेवमहात्मनः इतिद्रोणपर्वणिरात्रियुद्धे १६२ संजयउवाच भूरिस्तु
समरेराजन्शैनेयंरथिनांवरं आपतंतमपासेधत्प्रवराणिवकुंजरः १ अथैनंसात्यकिःक्रुद्धःपंचभिर्निशितैःशरैः विव्या

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो. वहन्रूपैस्तं समासाद्य वसुसेनो रणाजिते २ तथैव कौरवो युद्धे शैनेयं युद्धदुर्मदं दृष्ट्वा निस्त्रिंशी तेनासौ रोषाविष्टमनुजान्तरे ३ ताव
११० मोऽस्य महाराज तत ज्ञाते शरैस्तदा कौरवं रुक्मरथ नयनो कोप्याद्दिव्यं कार्मुकं ४ तयोः सन्महाराजशस्त्रवर्षिणोः स्वराहता
कुरुपोः सायकमुखीपं मांतकं निकाशयोः ५ तावन्योन्यं शरैराजन्मुक्त्वा युद्धसमवस्थितौ मुहूर्तं चैव तद्युद्धं समरूपमि
वाभवत् ६ ॥ ततः क्रुद्धो महाराज शैनेयः प्रहसन्निव धनुश्चिच्छेद समरे कौरव्यस्य महात्मनः ७ अथैनं छिन्नधन्वानं नवभिर्नि
शितैः शरैः विव्याध हृदये राजन्स्मांतिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ८ सोतिविद्धो बलवता शत्रुणा शत्रुतापनः धनुरन्यत्समादाय सात्वतं
प्रत्यविध्यत ९ स विद्ध्वा सात्वतं बाणैस्त्रिभिरेव विशांपते धनुश्चिच्छेद समरे नस्तु तीक्ष्णेन हसन्निव १० छिन्नधन्वा महाराज सा
त्यकिः क्रोधमूर्छितः प्रजहार महावेगां शक्तिं तस्य महोरसि ११ स तु शक्त्या विभिन्नाङ्गो निपपात रथोत्तमात् लोहितांगस्तथा
काशात् दीप्तरश्मिर्यथा ग्रहः १२ तन्तु दृष्ट्वा हतं शूरमश्वत्थामा महारथः अभ्यधावत वेगेन शैनेयं प्रति संयुगे १३ तिष्ठ तिष्ठे
ति चाभाष्य शैनेयं समरांगणे अभ्यवर्षच्छरौघेण मेरुं वृष्ट्या यथांबुदः १४ तमापतंतं संरब्धं रथेनैव स सारथिं प्रति घटोत्कचोऽब्र
वीद्राजन्नादं मुक्त्वा महारथः १५ तिष्ठ तिष्ठ न मे जीवन्द्रोणपुत्र गमिष्यसि एष त्वाद्य हनिष्यामि महिषं स्कन्दो यथा १६ युद्धश्रद्धा
महं ते घनिनेष्यामि रणाजिरे इत्युक्त्वा क्रोधताम्राक्षो राक्षसः परवीरहा १७ द्रौणिमभ्यद्रवत् क्रुद्धो गजेंद्रमिव केसरी रथाक्षमा राम
त्रैः कुलिशप्रख्यैर्घटोत्कचः १८ रथिनामृषभं द्रौणिं धाराभिरिव तोयदः शरवृष्टिं तु तां प्राप्तां शरैराशीविषोपमैः १९ शातया
मास समरे तरसा द्रौणिरुत्स्मयन् ततः शरशतैस्तीक्ष्णैर्मर्मभेदिभिराशुगैः २० समाचिनोद्राक्षसेंद्रं घटोत्कचमरिंदमं स
शरैराचितस्तेन राक्षसो रणमूर्द्धनि २१ व्यकाशत महाराज श्वाविच्छललितो यथा ततः क्रोधसमाविष्टो भैमसेनिः प्रतापवा

न् २२ शरैरवचकर्त्ताग्रे द्रौणिं क्रुद्ध इवाशनिः क्षुरप्रैरर्द्धचन्द्रैश्च नाराचैः सशिलीमुखैः २३ वराहकर्णैर्नालीकैस्तीक्ष्णै
श्चापि विकर्णिभिः तां शस्त्रवृष्टिमतुलां वज्राशनिसमस्वनां २४ पतंतीमुपरि क्रुद्धो द्रौणिरव्यथितेंद्रियः दुःसहां सहसा शरैर्घो
रैर्दिव्यास्त्रप्रतिमंत्रितैः २५ व्यधमत्स महातेजा महाभ्राणीव मारुतः ततोंतरिक्षे बाणानां संग्रामोन्य इवाभवत् २६ घोररू
पो महाराज योधानां हर्षवर्धनः ततोस्त्रसंघर्षकृतैर्विस्फुलिंगैः समंततः २७ बभौ निशामुखे व्योम खद्योतैरिव संवृतं स
मार्गणगणैर्द्रौणिर्दिशः प्रच्छाद्य सर्वतः २८ प्रियार्थं तव पुत्राणां राक्षसं समुपाकिरत ततः प्रववृते युद्धं द्रौणिराक्षस
योर्मृधे २९ विगाढे रजनीमध्ये शक्रप्रह्लादयोरिव ततो घटोत्कचो बाणैर्दशभिर्द्रौणिमाहवे ३० जघानोरसि संक्रुद्धः
कालज्वलनसंनिभैः स तैरभ्याहतस्तेन राक्षसेन महाबलः ३१ चचाल समरे द्रौणिर्वातनुन्न इव द्रुमः स मोहमनु
संप्राप्तो ध्वजयष्टिं समाश्रितः ३२ ततो हाहाकृतं सैन्यं तव सर्वं जनाधिप हतं स्म मेनिरे सर्वे तावकास्तं विशांपते ३३
तं तु दृष्ट्वा तथावस्थमश्वत्थामानमाहवे पांचालाः सृंजयाश्चैव सिंहनादं प्रचक्रिरे ३४ प्रतिलभ्य ततः संज्ञामश्वत्थामा
समाहवे पांचालाः सृंजयाश्चैव सिंहनादं महाबलः धनुः प्रपीड्य वामेन करेणामित्रकर्शनः ३५ मुमोचाकर्णपूर्णेन धनुषा शर
मुत्तमं यमदंडोपमं घोरमुद्दिश्याशु घटोत्कचं ३६ स भित्त्वा हृदयं तस्य राक्षसस्य शरोत्तमः विवेश वसुधामुग्रः सपुंखः पृथि
वीपते ३७ सोतिविद्धो महाराज रथोपस्थ उपाविशत् राक्षसेंद्रः सुबलवान् द्रौणिना रणशालिना ३८ दृष्ट्वा विमूढं हैडिंबं सा
रथिस्तु रणाजिरात् द्रौणेः सकाशात्संभ्रांतस्त्वपनिन्ये त्वरान्वितः ३९ तथा तु समरे विद्ध्वा राक्षसेंद्रं घटोत्कचं ननाद सुमहाना
दं द्रोणपुत्रो महारथ ४० पूजितस्तव पुत्रैश्च सर्वयोधैश्च भारत वपुषा प्रतिजज्वाल मध्याह्न इव भास्करः ४१ भीमसेनं तु युध्यंतं भार

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्रो. द्राजरथंप्रति स्वपउर्योधनोराजाप्रस्वविध्यच्छितैःशरैः ४५ तंभीमसेनोदशभिःशरैर्विव्याधमारिष दुर्योधनोपिविंशत्या
१११ शराणांप्रत्यविध्यत ४३ तौसायकैरवच्छन्नावदृश्यतांरणाजिरे मेघजालसमाच्छन्नौनभसीवेंदुभास्करौ ४४ अथदुर्योधनो
राजाभीमंविव्याधपत्रिभिः पंचभिर्भरतश्रेष्ठतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत ४५ तस्यभीमोधनुश्छित्वाध्वजंचदशभिःशरैः विव्याधकौ
रवश्रेष्ठंनवत्यानतपर्वणां ४६ ततोदुर्योधनःक्रुद्धोभीमसेनस्यमारिष विक्षेपसशरांस्तानजनपश्यतांसर्वधन्विनां ४७ तान्नि
हत्यशरान्राजापितुर्योधनचक्षुतान् कौरवंपंचविंशत्याक्षुद्रकाणांसमार्पयत ४८ दुर्योधनस्तुसंक्रुद्धोभीमसेनस्यमारिष
क्षुरप्रेणाधनुश्छित्वादशभिःप्रत्यवेध्यत ४९ अथान्यद्धनुरादायभीमसेनोमहाबल विव्याधनृपतिंतूर्णंसप्तभिर्निशितैः
शरैः ५० तदप्यस्यधनुःक्षिप्रंचिच्छेदलघुहस्तवत द्वितीयंचततःपंचचतुर्थंपंचमंतथा ५१ आत्तमात्तंमहाराजभीमस्य
धनुराच्छिनत तवपुत्रोमहाराजजितकाशीमदोत्कट ५२ ।सतथाच्छिद्यमानेषुकार्मुकेषुपुनःपुनः शक्तिंचिक्षेपसमरे सर्वपा
रशवीमयीं ५३ मृत्योरिवस्वसारंहिदीप्ताग्निशिखोपमां सीमंतमिवकुर्वंतीनभसोग्निसमप्रभां ५४ असंप्राप्तामेवतांशक्तिंत्रि
धाचिच्छेदकौरवःपश्यतःसर्वलोकस्यभीमस्यचमहात्मनः ५५ ततोभीमोमहाराजगदांगुर्वींमहाप्रभां चिक्षेपाविध्यवेगे राम
नदुर्योधनरथंप्रति ५६ ततःसासहसावाहंस्तवपुत्रस्यसंयुगे सारथिंचगदागुर्वीममर्दभरतर्षभ ५७ पुत्रस्तुतवराजेंद्ररथाद्धे
मपरिष्कृतात आप्लुतःसहसापानंनैरकस्यमहात्मनः ५८ ततोभीमोहतंमत्वातवपुत्रंमहारथं सिंहनादंमहत्कृत्वात
र्जयामासकौरवान ५७ तावकाःसैनिकाश्चापिमेनिरेनिहतंनृपं ततोविनेदुःक्रुशुःसर्वतेहाहेतिसमंततः ५८ तेषांतुनि
नदंश्रुत्वात्रस्तानांसर्वयोधिनां भीमसेनस्यनादंचश्रुत्वाराजन्महात्मनः ५९ ततोयुधिष्ठिरोराजाहतंमत्वासुयोधनं अभ्यव
॥ तत्तूर्णेनपत्रपार्थोवृकोदरः ६० पंचालाःकेकयामत्स्याःसृंजयाश्चविशांपते सर्वोद्योगेनाभिजग्मुर्द्रोणमेवयु

युत्सया ६१ तत्रासीत्सुमहद्युद्धंद्रोणस्याथपरैःसह घोरेतमसिमग्नानांनिघ्नतामितरेतरं ६२ इतिद्रोणपर्वणिरात्रियुद्धे
१६४ संजयउवाच सहदेवमथायांतंद्रोणप्रेप्सुंविशांपते कर्णोवैकर्तनोयुद्धेवारयामासभारत १ सहदेवस्तुराधेयंवि
द्ध्वानवभिराशुगैः पुनर्विव्याधदशभिर्निशितैर्नतपर्वभिः २ तंकर्णःप्रतिविव्याधशतेननतपर्वणां सज्यंचास्यधनुःशीघ्रंचि
च्छेदलघुहस्तवत ३ ततोन्यद्धनुरादायमाद्रीपुत्रःप्रतापवान् कर्णंविव्याधविंशत्यातदद्भुतमिवाभवत ४ तस्यकर्णो
हयान्हत्वाशरैःसन्नतपर्वभिः सारथिंचास्यभल्लेनद्रुतंनिन्येयमक्षयं ५ विरथःसहदेवस्तुखड्गंचर्मसमाददे तदप्यस्यश
रैःकर्णोव्यधमत्प्रहसन्निव ६ अथगुर्वींमहाघोरांहेमचित्रांमहागदां प्रेषयामाससंक्रुद्धोवैकर्तनरथंप्रति ७ तामापतंतीं
सहसासहदेवप्रचोदितां व्यस्तंभयच्छरैःकर्णोभूमौचैनामपातयत ८ गदांविनिहतांदृष्ट्वासहदेवस्त्वरान्वितः शक्तिंचिक्षेपकर्णा
यतामप्यस्याच्छिनच्छरैः ९ ससंभ्रमंततस्तूर्णमवप्लुत्यरथोत्तमात सहदेवोमहाराजदृष्ट्वाकर्णंव्यवस्थितं १० रथचक्रंततो
जग्राहमुमोचाधिरथिंप्रति तमापतंतंसहसाकालचक्रमिवोद्यत ११ शरैरनेकसाहस्रैरच्छिनत्सूतनंदन तस्मिंस्तुनिहतेचक्रे
सूतजेनमहात्मना १२ ईषारंडककोक्त्रांश्चयुगानिविविधानिच हस्त्यंगानितथाश्वांश्चमृतांश्चपुरुषान्बहून् १३ चिक्षेपक
र्णमुद्दिश्यकर्णस्तान्व्यधमच्छरैः सनिरायुधमात्मानंज्ञात्वामाद्रवतीसुतः १४ वार्यमाणस्तुविशिखैःसहदेवोरणंजहौ तम
भिद्रुत्यराधेयोमुहूर्ताद्भरतर्षभ १५ अब्रवीत्प्रहसन्वाक्यंसहदेवंविशांपते मायुध्यस्वरणेवीरविशिष्टैरथिभिःसह १६ सदृशै
र्युध्यमाद्रेयवचोमेमाविशंकिथा अथैनंधनुषोग्रेणतुदन्भूयोब्रवीद्वचः १७ एषोर्जुनोरणेयत्तोयुध्यतेकुरुभिःसह
अत्रगच्छस्वमाद्रेयगृहंवायदिमन्यसे १८ एवमुक्त्वातुतंकर्णोरथेनरथिनांवरः प्रायात्पांचालपांडूनांसैन्यानिप्रहसन्निव १९

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो॰ वध्यमानं तु माद्रेयं नाकुल्या समरे रिहा कृताः स्मृता ववो राजन्सत्यसंधो महायशाः २० सहदेवस्ततो राजन् विमनाः समपी
११२ डितः कर्मिवा कश्चन तमच्छ जाविताग्निरनिघत २१ स्मारु रोह रथं चापि पांचाल्यस्य महात्मनः जन्मेजयस्य समरे तरापुक्तो म
हारथः २२ विराटं सह सैनं तु द्रोणं वेदुत मागतं मद्रराजः शरौघेण च्छादयामास धन्विनं २३ तयोः समभवद्युद्धं समरे दृढ
धन्विनोः याहशं ह्यसवृद्राजन् जंभवासवयोः पुरा २४ मद्रराजो महाराज विराटं वाहिनापतिं आजघ्ने त्वरितं सत्यं शते
नानतपर्वणा २५ प्रतिविव्याध तं मात्स्यो नवभिर्निशितैः शरैः पुनश्चैव त्रिसप्तत्या हुत्वा भूयश्चैव शतेन तु २६ तस्य मद्राधिपो
हत्वा चतुरो रथवाजिनः सूतं ध्वजं च समरे रथात् आसन्यपातयत् २७ हताश्वात्तु रथात्तूर्णं सोवा रोह महीपति तस्थौ वि
स्फारयंश्चापं विमुंचन्निशिताच्छरान् २८ शतानीकस्ततो दृष्ट्वा भ्रातरं हतवाहनं रथेनाभ्यपतत्तूर्णं सर्वलोकस्य पश्यतः
२९ शतानीकमथायांतं मद्रराजो महामृधे विशिखैर्बहुभिर्विद्ध्वा ततो निन्ये यमक्षयं ३० तस्मिंस्तु निहते वीरे विराटो रथ
सत्तमः आरुरोह रथं तस्मात्तमेव ध्वजमालिनं ३१ ततो विस्फार्य नयने क्रोधाद्द्विगुणविक्रमः मद्रराजरथं तूर्णं छादयामास
सायकैः ३२ ततो मद्राधिपः क्रुद्धः शतेनानतपर्वणा आजघानोरसि दृढं विराटं वाहिनीपतिं ३३ सोतिविद्धो महाराज
रथोपस्थ उपाविशत् कश्मलं चाविशत्तीव्रं विराटो भरतर्षभ ३४ सारथिस्तमपोवाह समरे शरविक्षतं ततः सा महती सेना पा॰
प्राद्रवन्निशि भारत ३५ वध्यमाना शरशतैः शल्येनाहवशोभिना तां दृष्ट्वा विद्रुतां सेनां वासुदेवधनंजयौ ३६ प्रयातौ तत्र राज
न्यत्र शल्यो व्यवस्थितः तं तु प्रत्युद्ययौ राजन्राक्षसेंद्रोलंबुषः ३७ अष्टचक्रसमायुक्तमास्थाय प्रवरं रथं तुरंगमसुखैर्युक्तं
पिशाचैर्घोरदर्शनैः ३८ लोहितार्द्रपताकं तं रक्तमाल्यविभूषितं कार्ष्णायसमयं घोरमृक्षचर्मसमावृतं ३९ रौद्रेण

चित्रपक्षेण विस्तृताक्षेण कूजता ध्वजेनोच्छ्रितं तुंडेन गृध्रराजेन राजता ४० स बभौ राक्षसो राजन्भिन्नांजनचयोपमः रुरोधा
र्जुनमायांतं प्रभंजनमिवाद्रिराट् ४१ किरन्बाणगणान्राजञ्छतशोर्जुनमूर्धनि अतितीव्रमभूद्युद्धं नरराक्षसयोस्त
दा ४२ द्रष्टॄणां प्रीतिजननं सर्वेषां तत्र भारत गृध्रकाकबलोलूककंकगोमायुहर्षणं ४३ तमर्जुनः शतेनैव पत्रिणाम
भ्यताडयत् नवभिश्च शितैर्बाणैर्ध्वजं चिच्छेद भारत ४४ सारथिं च त्रिभिर्बाणैस्त्रिभिरेव त्रिवेणुकं धनुरेकेन चिच्छेद
चतुर्भिश्चतुरो हयान् ४५ विरथस्योद्यतं खड्गं शरेणास्य द्विधाकरोत् अथैनं निशितैर्बाणैश्चतुर्भिर्भरतर्षभ ४६ पार्थो
द्रावयद्राक्षसेंद्रं स विद्धः प्राद्रवद्भयात् तं विजित्यार्जुनस्तूर्णं द्रोणांतिकमुपाययौ ४७ किरञ्शरगणान्राजन्नरवारणवाजि
षु वध्यमाना महाराज पांडवेन यशस्विना ४८ सैनिका न्यपतन्नुर्व्यां वातनुन्ना इव द्रुमाः तेषु त्सात्यमानेषु फाल्गुनेन म
हात्मना ४९ संप्राद्रवद्बलं सर्वं पुत्राणां ते विशांपते द्रोणपर्वणि रात्रियुद्धे १६५ संजय उवाच शतानीकं शरैस्तूर्णं नि
र्दहंतं चमूं तव चित्रसेनस्तव सुतो वारयामास भारत १ नाकुलिश्चित्रसेनं तु नाराचेनार्दयद्भृशं। स च तं प्रतिविव्याध दशभि
र्निशितैः शरैः २ चित्रसेनो महाराज शतानीकं पुनर्युधि नवभिर्निशितैर्बाणैराजघान स्तनांतरे ३ नाकुलिस्तस्य विशिखैर्व
र्म संनतपर्वभिः गात्रात्संच्यावयामास तदद्भुतमिवाभवत् ४ सोपेतवर्मा पुत्रस्ते विरराज भृशं नृप उत्सृज्य काले राजेंद्र
निर्मोकमिव पन्नगः ५ ततोस्य निशितैर्बाणैर्ध्वजं चिच्छेद नाकुलिः धनुश्चैव महाराज यतमानस्य संयुगे ६ स छिन्नधन्वा समरे
विवर्मा च महारथः धनुरन्यन्महाराज जग्राहारिविदारणं ७ ततस्तूर्णं चित्रसेनो नाकुलिं नवभिः शरैः विव्याध समरे क्रुद्धो
भरतानां महारथः ८ शतानीकोथ संक्रुद्धश्चित्रसेनस्य मारिष जघान चतुरो वाहान्सारथिं च नरोत्तमः ९ अवप्लुत्य रथात्तस्मा

द्रो॰ चित्रसेनो महारथः नाकुलिं पंचविंशत्या शराणामार्दयद्बली १० तस्य तत्कुर्वतः कर्म नकुलस्य सुतो रणे अर्द्धचंद्रेणावि
च्छेद चापं रणे विनर्दिते ११ संछिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः आरुरोह रथं तूर्णं किरीटच्छत्रशालिनः १२ पद्मसेनस्तु
११३ समरे कर्णपुत्रेण महारथं बाणानां त्रिभिर्बाधवाहौ उरसि चानघ १४ वृषसेनस्ततः क्रुद्धो द्रुपदस्य सुतं रथे स्थितं बहुभिः सा
यकैः सायकैस्ततो राजघानस्तनांतरे १५ तावुभौ शरसंतुन्नौ शरकंटकिनौ रणे बभ्राजेतां महाराज श्वाविधौ श्वलनाविव १६
रुक्मपुंखैः प्रसन्नाग्रैः तौ रथच्छिन्नतनुच्छदौ रुधिरौघपरिक्लिन्नौ व्यभ्राजेतां महामृधे १७ तपनीयनिभौ चित्रौ कल्पवृक्षावि
वाद्भुतौ किंशुकाविव चोत्फुल्लौ व्यकाशेतां रणाजिरे १८ वृषसेनस्ततो राजन्नवत्या निशितैः शरैः विद्धा द्विसप्तत्या समन्तात्पुनर
नेकशो निशितैः १९ ततः शरसहस्राणि विमुंचन्निव भोतृदा कर्णपुत्रो महाराज वृषसेनो महारथः २० द्रुपदस्य ततः क्रु
द्धो वृषसेनस्य कार्मुकं द्विधा चिच्छेद भल्लेन पीतेन निशितेन च २१ सोन्यत्कार्मुकमादाय रुक्मबद्धं नवं दृढं तूणादाकृ
ष्य विमलं भल्लं पीतं निशितं दृढं २२ कार्मुके योजयित्वा तु द्रुपदं समवैक्षत सच आकर्णपूर्णं मुमुचे त्रासयन्सर्वसोमकान् २३
हृदयं तस्य निर्भिद्य जगाम धरणीतले कश्मलं प्राविशच्चापि वृषसेनशराहतः २४ सारथिस्तमपोवाह स्मरन्सारथिचेष्टितं त राम॰
स्मिन्भग्ने नरश्रेष्ठ पांचालानां महारथे २५ ततस्तु द्रुपदानीकं शरैश्छिन्नतनुच्छदं संप्राद्रवद्रणे राजन्निशीथे भैरवे सति २६
प्रदीपैर्हि परित्यक्तैर्ज्वलद्भिः सर्वतस्ततः व्यराजत महाराजन् द्यौर्यथा घोरैरिव ग्रहैः २७ तथांगदैर्निपतितैर्व्यराजत वसुंधरा प्रा
वृट्काले महाराज विद्युद्भिरिव तोयदः २८ ततः कर्णसुतत्रस्ताः सोमकाः विप्रदुद्रुवुः यथेन्द्रभयवित्रस्ता दानवास्तारकाम
ये २९ तेनार्द्यमानाः समरे द्रवमाणाश्च सोमकाः व्यराजन्त महाराज प्रदीपैरवभासिता ३० तांस्तु निर्जित्य समरे कर्णपु

त्रो व्यरोचत मध्यंदिनमनुप्राप्तो घर्मांशुरिव भारत ३१ तेषु राजसहस्रेषु तावकेषु परेषु च एक एव ज्वलंस्तस्थौ वृषसेन
प्रतापवान् ३२ स विजित्य रणे शूरान्सोमकानां महारथान् जगाम त्वरितस्तत्र यत्र राजा युधिष्ठिरः ३३ प्रतिविंध्यमथ क्रु
द्धं प्रदहंतं रणे रिपून् दुःशासनस्तव सुतः प्रत्यगच्छन्महारथ ३४ तयोः समागमो राजंश्चित्ररूपो बभूव ह व्यपेतजलदे व्यो
म्नि बुधभास्करयोरिव ३५ प्रतिविंध्यं तु समरे कुर्वाणं कर्म दुष्करं दुःशासनस्त्रिभिर्बाणैर्ललाटे समविध्यत ३६ सोतिविद्धो ब
लवता तव पुत्रेण धन्विना विरराज महाबाहुः सशृंग इव पर्वतः ३७ दुःशासनं तु समरे प्रतिविंध्यो महारथः नवभिः सायकैर्वि
द्ध्वा पुनर्विव्याध सप्तभिः ३८ तत्र भारत पुत्रस्ते कृतवान्कर्म दुष्करं प्रतिविंध्यहयानुग्रैः पातयामास सायकैः ३९ सारथिं चा
स्य भल्लेन ध्वजं च समपातयत् रथं च तिलशो राजन्व्यधमत्तस्य धन्विनः ४० पताकाश्च सतूणीरा रश्मीन्योक्त्राणि च प्रभो
चिच्छेद तिलशः क्रुद्धः शरैः सन्नतपर्वभिः ४१ विरथः स तु धर्मात्मा धनुष्पाणिरवस्थितः अयोधयत्तव सुतं किरन्शरशतान्बहून् ४२
क्षुरप्रेण धनुस्तस्य चिच्छेद कृतहस्तवत् अथैनं दशभिर्बाणैश्छिन्नधन्वानमार्दयत ४३ तं दृष्ट्वा विरथं तत्र भ्रातरोस्य महारथाः
अन्ववर्तंत वेगेन महत्या सेनया सह ४४ आप्लुतः ततः सोपानं सुतसोमस्य भास्वरं धनुर्गृह्य महाराज विव्याध तनयं तव
अभ्यवर्तंत वेगेन महत्या सेनया सह अभ्यवर्तंत संग्रामे महत्या सेनया वृताः ४६ ततः प्रववृते युद्धं तव तेषां च मारिष निशीथे
४७ ततस्तु तावकाः सर्वे परिवार्य सुतं तव ४७ द्रोणपर्वणि रात्रियुद्धे १६६ संजय उवाच नकुलं रभसं युद्धे निघ्नंतं वाहिनीं तव अभ्ययात्सौ
बलो राजन्क्रुद्धो तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् १ कृतवैरौ तु तौ वीरावन्योन्यवधकांक्षिणौ शरैः पूर्णायतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजघ्नतुः २ यथैव न
कुलो राजन् शरवर्षाण्यमुंचत तथैव सौबलो राजन्शिक्षां संदर्शयन्युधि ३ तावुभौ समरे शूरौ शरकंटकितौ तदा व्यराजेतां महा
कूर्मौ श्वाविधौ इव

द्रो॰ ११४

राजन् कंकैरिव शाल्मली ४ स्फुरितोष्ठौ महाराज विवृतलोचनौ क्रोधसंरक्तनयनौ निर्दहंतौ परस्परं ५ श्यालस्तु
तव संक्रुद्धो माद्रीपुत्रं हसन्निव कर्णिनैकेन विव्याध हृदये निशितेन ह ६ नकुलस्तु भृशं विद्धः श्यालेन तव धन्विना निषसा
द रथोपस्थे कश्मलं चैनमाविशत् ७ अत्यंतवैरिणं दृष्ट्वा शत्रुं तथागतं ननाद शकुनी राजन् तपांते जलदो यथा प
प्रतिलभ्य ततः संज्ञां नकुलः पांडुनंदनः अभ्ययात्सौबलं भूयो व्यात्तानन इवांतकः ९ संक्रुद्धः शकुनिं षष्ट्या विव्याध भरतर्षभ
पुनश्चैनं शतेनैव नाराचानां स्तनांतरे १० ततोऽस्य सशरं चापं मुष्टिदेशेऽच्छिनत्तदा ध्वजं च त्वरितं छित्वा रथाद्भूमावपातयत्
११ विशिखेन च तीक्ष्णेन पीतेन निशितेन च ऊरू निर्भिद्य चैकेन नकुलः पांडुनंदनः १२ श्येनं सपक्षं व्याधेन पातयामास तं ततः
सोऽतिविद्धो महाराज रथोपस्थ उपाविशत् १३ तानेव संनिपतितं दृष्ट्वा श्यालं तवानघ अपोवाह रथेनाशु सारथिर्ध्वजिनीमुखात्
१४ ततः सचुक्रुशुः पार्थाः पंच तेषां पदानुगाः निर्जित्य समरे शत्रून्नकुलः शत्रुतापन १५ अब्रवीत्सारथिं क्रुद्धो द्रोणानीकाय
मां वह तस्य तद्वचनं श्रुत्वा माद्रीपुत्रस्य धीमतः १६ प्रायात्तेन रणे राजन् येन द्रोणोऽन्वयुध्यत शिखंडिनं तु समरे द्रोणप्रेप्सुं वि
शांपते १७ कृपः शारद्वतो यत्तः प्रत्युद्गच्छत्सवेगितः गौतमं द्रुतमायांतं द्रोणांतिकमरिंदम १८ विव्याध नवभिर्भल्लैः शिखंडी
प्रहसन्निव तमाचार्यं महाराज विव्याध पंचभिराशुगैः १९ पुनर्विव्याध विंशत्या पुत्राणां क्षेमकृत्तव महद्युद्धं तयोरासीत् घोररूपं भया
नकं २० यथा देवासुरे युद्धे शंबरामरराजयोः शरजालावृतं व्योम चक्रतुस्तौ महारथौ २१ मेघाविव तपापाये वीरौ समरदुर्मदौ
प्रकृत्या घोररूपं तदासीद्घोरतरं पुनः २२ रात्रिश्च भरतश्रेष्ठ योधानां युद्धशालिनां कालरात्रिनिभा ह्यासीत् घोररूपा भयानका
२३ शिखंडी तु महाराज गौतमस्य महद्धनुः अर्द्धचंद्रेण चिच्छेद संख्ये विशिखैस्तदा २४ तस्य क्रुद्धः कृपो राजन् शक्तिं चिक्षेप दारुणां

स्वर्णदंडामकुंठाग्रां कर्मारपरिमार्जितां २५ तामापतंतीं चिच्छेद शिखंडी बहुभिः शरैः सापतन्मेदिनीं दीप्ता भासयंती महाप्र
भा २६ अथान्यद्धनुरादाय गौतमो रथिनां वरः प्राच्छादयच्छितैर्बाणैर्महाराज शिखंडिनं २७ स छाद्यमानः समरे गौत
मेन यशस्विना न्यषीदत रथोपस्थे शिखंडी रथिनां वरः २८ सीदंतं चैनमालोक्य कृपः शारद्वतो युधि आजघ्ने बहुभि
र्बाणैर्जिघांसन्निव भारत २९ विमुखं तु रणे दृष्ट्वा याज्ञसेनिं महारथं पांचालाः सोमकाश्चैव परिवव्रुः समंततः
३० तथैव तव पुत्राश्च परिवव्रुर्द्विजोत्तमं महत्या सेनया सार्धं ततो युद्धमवर्तत ३१ रथिनां च रणे राजन्नन्योन्यमभिधावतां बभूव तुमुलः
शब्दो मेघानां गर्जतामिव ३२ द्रवतां सादिनां चैव गजानां च विशांपते अन्योन्यमभितो राजन् क्रूरमायोधनं बभौ ३३ पत्तीनां द्रवतां
चैव पदशब्देन मेदिनी अकंपत महाराज भयत्रस्तेव चांगना ३४ रथा रथान् समासाद्य प्रद्रुता वेगवत्तराः न्यगृह्णन् बहवो राजन् शलभा
न्वायसा इव ३५ तथा गजान् प्रभिन्नांश्च सुप्रभिन्ना महागजाः तस्मिन्नेव पदे यत्ता निगृह्णंति स्म भारत ३६ सादी सादिनमासाद्य पत्ती
पदातिनं समासाद्य रणे सोन्योन्यं नातिचक्रमुः ३७ धावतां द्रवतां चैव पुनरावर्ततामपि बभूव तत्र सैन्यानां शब्दः सुविपुलो नि
शि ३८ दीप्यमानाः प्रदीपाश्च रथवारणवाजिषु अदृश्यंत महाराज महोल्का इव खाच्च्युताः ३९ सा निशा भरतश्रेष्ठ प्रदीपैरवभासिता
दिवसप्रतिमा राजन् बभूव रणमूर्द्धनि ४० आदित्येन यथा व्याप्तं तमो लोके प्रणश्यति तथा नष्टं तमो घोरं दीपैर्दीप्तैरलंकृतं ४१ शस्त्राणां
कवचानां च मणीनां च महात्मनां अंतर्दधुः प्रभाः सर्वा दीपैस्तैरवभासिताः ४२ तस्मिन् कोलाहले युद्धे वर्तमाने निशामुखे न केचिद्विदु
रात्मानमयमस्मीति भारत ४३ अवधीत्समरे पुत्रान् पितरं भरतर्षभ पुत्रश्च पितरं मोहात् सखायं च सखा तथा ४४ संबंधिनं

द्रो. विसृष्टापृथिवीपाले सिसानृपरेपरां ह्यपि निजघ्नुरितरेतरं निर्जिग्योरमधुद्धं द्रोणो भीमजनपानकं ४५ द्रोणपर्वणि शतत्रिपु
ष्टे १८७ संजय उवाच तस्मिन्नस्तमुले युद्धे वर्तमाने भयावहे धृष्टद्युम्नो महाराज द्रोणमेवाभ्यवर्तत १ संदधानो धनुःश्रेष्ठं ज्यां विकर्ष
११५ न्पुनः पुनः अभ्यवर्षत द्रोणस्य रथं हेमविभूषितं २ धृष्टद्युम्नमथायांतं द्रोणस्यांतचिकीर्षया परिवव्रुर्महाराज पांचालाः पांडवैः
सह ३ तथा परिवृतं दृष्ट्वा द्रोणमाचार्यसत्तमं पुत्रास्ते सर्वतो यत्ता ररक्षुर्द्रोणमाहवे ४ बलार्णवौ ततस्तौ तु समेयातां निशामुखे
वातोद्धूतौ क्षुब्धसत्वौ भैरवौ सागराविव ५ ततो द्रोणो महाराज पांचाल्यं पंचभिः शरैः विव्याध हृदये तूर्णं सिंहनादं ननाद च ६ तं द्रोणः
पंचविंशत्या विव्याध रणसंयुगे विच्छेदास्य महत्त्वेन धनुरस्य महास्वनं ७ धृष्टद्युम्नस्तु निर्विद्धो द्रोणेन भरतर्षभ उत्ससर्ज धनुस्तूर्णं
संदष्टदशनच्छदे ८ ततः क्रुद्धो महाराज धृष्टद्युम्नः प्रतापवान् आददेन्यद्धनुःश्रेष्ठं द्रोणस्यांतचिकीर्षया ९ स निकृष्य धनु
श्चित्रमाकर्णमरिहा द्रोणस्यांतकरं घोरं विसृजत्सायकं ततः १० स विसृष्टो बलवता शरो घोरो महामृधे तापयामास तत्सैन्यं दिवा
–करइवोदितः ११ तं तु दृष्ट्वा शरं घोरं देवगंधर्वमानवाः स्वस्त्यस्तु समरे राजन् द्रोणायेत्यब्रुवन् वचः १२ तं तु सायकमप्राप्तमाचार्यस्य रथं प्रति
कर्णो द्वादशधा राजंश्छिच्छेद कृतहस्तवत् १३ स छिन्नो बहुधा राजन् सूतपुत्रेण मारिष निपपात शरस्तूर्णं निर्विषो भुजगो यथा १४
दुर्योधनः सुषेणश्च शकुनिश्चापि पंचभिः पांचाल्यमविरता विद्ध्वा सर्व एव महारथाः १५ स विद्धः समभिर्घोरैर्द्रोणत्राणार्थमाहवे सर्वान्
संग्रामाद्राजन्नु सविव्याध त्रिभिस्त्रिभिः १६ द्रोणं द्रौणिं च कर्णं च विव्याधास्य तवात्मजं ते भिन्ना व्यथिता तेन धृष्टद्युम्नेन संयुगे १७ द्विःपंच
भिः सोमकैकं पथिनां वारः द्रुमसेनं तु संक्रुद्धो राजन् विव्याध पत्रिणा १८ त्रिभिश्चान्यैः शरैः तीक्ष्णैस्तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् स तु तम्
निविव्याध त्रिभिस्तीक्ष्णैर्जिह्मगैः १९ स्वर्णपुंखैः शिलाधौतैः प्राणांतकरणो युधि महेष्वासेन तु पुनः स स्वर्णोज्ज्वलकुंडलं २० निव

कर्त्तशिरः कायात् द्रुमसेनस्य वीर्यवान् तच्छिरोऽपतद्भूमौ संदष्टोष्ठपुटं रणे २१ महाराज समुद्भूतं पक्वं तालफलं यथा तांश्चावि
द्ध्वा पुनर्वीरान् वीरः सुनिशितैः शरैः २२ राधेयस्याछिनद्भल्लैः कार्मुकं चित्रयोधिनः न तु तन्ममृषे कर्णो धनुषश्छेदनं तथा २३ नि
कृत्तनमिवात्युग्रं लांगूलस्य महाहरिः सोऽन्यद्धनुः समादाय क्रोधरक्तेक्षणः श्वसन् २४ अभ्यवर्षच्छरौघैस्तं धृष्टद्युम्नं महाबलं
दृष्ट्वा कर्णं सुसंरब्धं ते वीराः षड्रथर्षभाः २५ पांचाल्यपुत्रं त्वरिताः परिवव्रुर्जिघांसया षण्णां योधप्रवीराणां तावकानां पुरस्कृ
ते २६ मृत्योरास्यमनुप्राप्तं धृष्टद्युम्नममंस्महि एतस्मिन्नेव काले तु दाशार्हो विकिरन् शरान् २७ धृष्टद्युम्नं पराक्रांतं सात्यकिः
प्रत्यपद्यत तमायांतं महेष्वासं सात्यकिं युद्धदुर्मदं २८ राधेयो दशभिर्बाणैः प्रत्यविध्यदजिह्मगैः तं सात्यकिर्महाराज विव्याध
दशभिः शरैः २९ पश्यतां सर्ववीराणां मा गा इति चाब्रवीत् स सात्यकेस्तु बलिनः कर्णस्य च महात्मनः ३० आसीत्सु
महाघोरो राजन् बलिवासवयोरिव त्रासयन् रथघोषेण क्षत्रियान् क्षत्रियर्षभ ३१ राजावलोचनं कर्णं सात्यकिः प्रतिविध्य
त कंपयन्निव घोषेण धनुर्घोषेण संयुगे सूतपुत्रो महाराज सात्यकिं प्रत्ययोधयत् विपाठकर्णिनाराचैर्वत्सदंतैः क्षुरैरपि ३३
कर्णः शरशतैश्चापि शैनेयं समताडयत् तथैव युयुधानोपि वृष्णीनां प्रवरो रथः ३४ अभ्यवर्षच्छरैः कर्णं सात्यकिर्युद्धमत्तवत्
तावकाश्च महाराज कर्णस्य पुत्राश्च दंशिता ३५ सात्यकिं विव्यधुस्तूर्णं समंतान्निशितैः शरैः अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य तेषां कर्णस्य चापि
ते ३६ अविध्यत्सात्यकिः क्रुद्धो वृषसेनं स्तनांतरे तेन बाणेन निर्विद्धो वृषसेनो विशांपते ३७ न्यपतत्स रथोपस्थे धनुरुत्सृज्य
वीर्यवान् ततः कर्णो हतं मत्वा वृषसेनं महारथं ३८ पुत्रशोकाभिसंतप्तः सात्यकिं प्रत्यपीडयत् पीड्यमानस्तु कर्णेन युयुधानो महारथः

द्रो. त्रयं विमाथ्य बहुभिः कंपितास्ममया गाः पुनःपुनः सकर्णो द्रोणभिर्विद्धा हतसेनेव समन्ततः ४० सहस्रं वा पंचनुषाणां पो। द्विछेद साते
७१६ तः तावन्मे बहुधी सज्जो हन्ता शत्रुनपकरे ४१ पुत्रुषान मम निघ्नंतम् मंतास्त्रिशितैः शरैः त्वन्नेमाने नु संग्रामेत स्मिन् वारवर ह्यपे ४२
श्रुतीवश्रुत्वा राजन् गांडीवस्य महात्मनः श्रुत्वा तु रथनिर्घोषं गांडीवस्य च निस्वनं ४३ सूतपुत्रो ब्रवीद्राजन् दुर्योधन मिदं वचः
एष सर्वान् शिवान् हत्वा मुख्यश स्युनरर्षभान् ४४ पौरवां श्चम हेष्वासो विक्षिपन्नुत्तमं धनुः पार्थस्त्वेत्र निपतन्नो ऽवनिरोम
हान् ४५ श्रूयते रथघोषश्च वासवस्येव नर्दतः करोति पांडवो व्यक्तं कर्मोपयिकमात्मन ४६ एषा विदारयन् सेनां राजन् बहुधा म
हेषवः स्मिंका सोमने कानि नहि तिष्ठति कर्हिचित् ४७ वातेनेव समुद्धूतम भ्रजालं विदार्यते सव्यसाचिन मासाद्य भित्त्वा
नौरिव सागरे ४८ द्रवतां योधमुख्यानां गांडीवप्रेषितैः शरैः विद्धानां शतशो राजन् श्रूयते निःस्वनो महान् ४९ सृगरुद्रेषुभि
निर्घोषं मत्वे न सार्थ्यमति श्रुपं समथो स्थितो स्माकं सामकिः साह नावरः ५० इह चेल्लप्स्यते लक्ष्यं कल्पानू जेष्यामहे परान् ए
प पांचाल राजस्य पुत्रो द्रोणेन संगतः ५१ सर्वतः संवृतो राजन् शूरैः स्वसहोदरैः सामकिं यदि हन्याम पद्युम्नं च पार्षतं ५२ श्रु
संशयं महाराज ध्रुवो नो विजयो भवेत् सौभद्रवद्धि मौ वा पोप रिवार्य महारथौ ५३ मयत्तामो महाराजनिहंतुं वृष्णिपार्षतौ सव्यसाची रथ-
पुरो येति द्रोणानीकाय भारत ५४ संसक्तं सात्यकिं ज्ञात्वा बहुभिः कुरुपुंगवैः तत्र गच्छंतु बहवः प्रवराः रथसत्तमा ५५ यावत्स
थ्यं न जानाति सात्यकिं बहुभिर्वृतं तेल रथ्वंत्या व्यशू रा शराणां मोक्षणे नृपं ५६ यथा ऽ विश्रवज्जनेष परलोकाय माधवः कर्ण स्यमत
माज्ञाय पुत्रस्ते प्राह सौबलं ५७ यथेंद्रः समरे राजन् प्राह विष्णुं यशस्विनं द्वृतः सहस्त्रै र्दशभि र्गजानामनिवर्तिनां ५८ रथैश्च दशसाह

सैर्वृतः स याहि धनंजयं दुःशासनो दुर्विषहः सुबाहुर्दु ष्प्रधर्षणः ५९ एते त्वामनुयास्यंति पत्तिभिर्बहुभि र्वृताः जहि कृष्णौ
महाबाहो धर्मराजं च मातुल ६० नकुलं सहदेवं च भीमसेनं तथैव च देवानामिव देवेंद्रं जयाशा त्वयि मे स्थिता ६१ जहि मातुल कौंते
यानसुरानिव पावकिः एवमुक्तो ययौ पार्थान् पुत्रेण तव सौबलः ६२ महत्या सेनया सार्द्धं सह पुत्रैश्च तेविभो प्रियार्थं तव पुत्राणां दि
धक्षुः पांडुनंदनान् ६३ ततः प्रववृते युद्धं तावकानां परैः सह प्रयाते सौबले राजन् पांडवानामनीकिनी ६४ बलेन महता युक्तः
सूतपुत्रः समाहते अभ्ययात् सात्यकिं युद्धे किरन् शरशतान्बहून् ६५ तथैव पार्थिवाः सर्वे सात्यकिं पर्यवारयन् भारद्वाजस्ततो
गत्वा धृष्टद्युम्नरथं प्रति ६६ महद्युद्धं तदा सीत्तु द्रोणस्य निशि भारत धृष्टद्युम्नेन वीरेण पांचालेश्च सहाद्भुतं ६७ द्रोणपर्वणि
रात्रियुद्धे १६८ संजय उवाच ततस्ते प्राद्रवन्सर्वे त्वरिता युद्धदुर्मदाः अमृष्यमाणाः संरब्धा युयुधानरथं प्रति १ तेरथैः क
ल्पितै राजन् हेमरूप्यविभूषितैः सादिभिश्च गजैश्चैव परिवव्रुः समंततः २ अथैनं कोष्टकीकृत्य सर्वे ते सम महारथाः सिंहनादांस्त
नश्चक्रुस्तर्जयंतस्म सात्यकिं ३ तेभ्यवर्षं छरैस्तीक्ष्णैः सात्यकिं सत्यविक्रमं त्वरमाणा महावीर्या माधवस्य वधेषिणः ४ तान् दृष्ट्वा
पततः तूर्णं शैनेयः परवीरहा प्रत्यगृह्णान्महाबाहुः प्रमुंचन् विशिखान्बहून् ५ तत्र वीरो महेष्वासः सात्यकिर्युद्धदुर्मदः निचकर्त
शिरांस्युग्रैः शरैः संनतपर्वभिः ६ हस्तिहस्तान् हयग्रीवान् बाहूनपि च सायुधान् क्षुरप्रैः शातयामास तावकानां समाधवः ७ पतितैश्चा
मरैश्चैव श्वेतच्छत्रैश्च भारत बभूव धरणी पूर्णा नक्षत्रैर्द्यौरिवाभिभो ८ एतेषां युयुधानेन युध्यतां युधि भारत बभूव तुमुलः शब्दः प्र
तानां क्रंदतामिव ९ तेन शब्देन महता पूरिता भूद्वसुंधरा रात्रिः समभवच्चैव तीव्ररूपा भयावहा १० दीर्यमाणं बलं दृष्ट्वा युयुधान

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो॰ शराहतं सुनाखविपुलेनाहं निशीथे लोमहर्षणं २१ सुतस्तवाथ राजेन्द्र रथिनां वरः पत्रेषु शरजालानां संछादयति पुनः
११७ पुनः २२ तेन संचोदमानस्तु सूतस्तान् स्तंभगोत्तमान् सूतः संचोदयामास यत्र पुष्पधनुः स्थितः २३ ततो दुर्योधनः क्रुद्धो हैडिंबनाजितः
क्षुरप्रं शाणहस्तक्षिप्रं पोधीपुष्पधानमुपाद्रवत् २४ ततः प्रसमापतोत्कृष्टः शरैः शोणितभोजनैः दुर्योधनो हाश्वशालिमां धवमार्गणेन र
ह २५ दुर्योधनेन नतु तथा पूर्वमेवार्दितः शरैः शैनेयो दशभिर्बाणैः मत्स्यकिंचिद्दमार्षितः २६ ततः समसजवधुं दंतमुलं नरतर्षभ पां
चालानां च सर्वेषां नरनारीनां च दारुणं २७ शैनेयस्तु रणे क्रुद्धः पुत्रेण महारथ सापकानाम शताम्यानुविद्धो विशांपते २८ त
तोस्रवाहान्समरे शरैर्निर्मेयमन्तपं सार्थं च रथान्नेणोपातयामास पाविता २९ हत्वा श्वेतरथे तिघनपुत्रसेन विशांपते मुमो
च निशितान् बाणान् शैनेयस्य रथं प्रति २० श्मान्नूंपे चाश्वत सोऽत्र शैनेयः कृतहस्तवत् विशिखैः समरे राजन्नूपे विंतोऽननये
नते २१ आस्थाय परेणाल् हस्तेन मुष्टिदेशे महद्धनुः छिच्छेद तस्य पुत्रस्य समाविध विरथो विमनुष्कश्च सर्वलोकेश्वरः प्रभुः
आरुरोह रथं तूर्णं भास्करं कृतवर्मणः २२ दुर्योधने पराहन्ने शैनेयस्तव वाहिनीं द्रावयामास विशिखैर्निशामध्ये विशांपते २४
शकुनिश्चार्जुनं राजन्परिवार्य समंततः रथैरनेकसाहस्रैर्गजैश्चापि सहस्रशः २५ तथा हयसहस्रैश्च नानाशस्त्रैरवाकिरन् ततो महा रान॰
स्त्राणि सर्वाणि विक्षिप्तोऽर्जुनं प्रति २६ अर्जुनेऽवोरयंति स्म क्षत्रियाः कालचोदिताः तान् अर्जुनः सहस्राणि रथवारणवाजिनां २७
पर्यनारयत्परः संक्रुद्धो विपुलं क्षयं ततस्तु समरे शूरः शकुनिः सौबलस्तदा २८ विव्याध निशितैर्बाणैरर्जुनं प्रहसन्निव पुनश्चैव
वशतेनास्य संहरोधमहारथं २९ तमर्जुनस्तु विंशत्या विव्याध युधि भारत अथेतरान्महेष्वासान्निभिर्निर्विभेद ह ३० निवार्य ता
न्वाणगणोर्युधि राजन्धनंजयः जघान तावकान्योधान्वज्रपाणिरिवासुरान् ३१ भुजैश्छिन्नैर्महापाल हस्तिहस्तोपमैः

वे समाकीर्णा मही भाति पंचास्यैरिव पन्नगैः ३२ शिरोभिः सकिरीटैश्च सुनसैश्चारुकुंडलैः संदष्टोष्ठपुटैः क्रुद्धैस्तथैवोद्वृत्तलोच
नैः ३३ निष्कचूडामणिधरैः क्षत्रियाणां प्रियंवदैः पंकजैरिव विध्वस्तैः पद्मैरिव समा मही ३४ कृत्वा तत्कर्म बीभत्सुरुग्रमुग्र
पराक्रमः विव्याध शकुनिं भूयः पंचभिर्नतपर्वभिः ३५ आनाडपदं उलूकं च त्रिभिरेव तथा शरैः उलूकस्तु तथा विद्धो वासुदेवमता
डयत् ३६ ननाद च महानादं पूरयन्निव मेदिनीं अर्जुनः शकुनेश्चापं सायकैरच्छिनद्रणे ३७ निन्ये च चतुरो वाहान्यमस्य
सदनं प्रति ततो रथादवप्लुत्य सौबलो भरतर्षभ ३८ उलूकस्य रथं तूर्णमारुरोह विशांपते तावेकरथमारूढौ पितापुत्रौ महार
थौ ३९ पार्थं सिषिचतुर्बाणैर्गिरिं मेघाविवांबुभिः तौ तु विद्ध्वा महाराज पांडवो निशितैः शरैः ४० विद्रावयंस्तव चमूं शतशो व्यधम
च्छरैः अनिलेन यथाभ्राणि विछिन्नानि समंततः ४१ विछिन्नानि तथा राजन्बलान्यासन्विशांपते तद्बलं भरतश्रेष्ठ वध्यमानं तथा
निशि ४२ प्रदुद्राव दिशः सर्वा वीक्ष्यमाणं भयार्दितं उत्सृज्य वाहान्समरे चोदयन्तस्तथापरे ४३ संभ्रान्ताः पर्यधावन्त तस्मिंस्तमसि
दारुणे विजित्य समरे योधांस्तावकान्भरतर्षभ ४४ दध्मतुर्मुदितौ शंखौ वासुदेवधनंजयौ धृष्टद्युम्नो महाराज द्रोणं विव्याध त्रिभिः श
रैः ४५ चिच्छेद धनुषस्तूर्णं ज्यां शरेणाशितेन ह तन्निधाय धनुः श्रेष्ठं द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ४६ आददेन्यद्धनुः शूरो वेगवत्सारवत्तरं धृष्टद्यु
म्नं ततो द्रोणो विद्ध्वा सप्तभिराशुगैः ४७ सारथिं पंचभिर्बाणैराजघान महाहवे तं निवार्य शरैस्तूर्णं धृष्टद्युम्नो महारथः ४८ व्यधम
त्कौरवीं सेनामासुरीं मघवानिव वध्यमाने बले तस्मिंस्तव पुत्रस्य मारिष ४९ प्रावर्तत नदी घोरा शोणितौघतरंगिणी उभयोः सेन
योर्मध्ये नराश्वद्विपवाहिनी ५० यथा वैतरणी राजन्यमराजपुरं प्रति द्रावयित्वा तु तत्सैन्यं धृष्टद्युम्नः प्रतापवान् ५१ अत्यराजत ते

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्रो. जसीशक्तो देवगणोपि च अथ रक्षो महाशालानृष्यशृङ्गाशिलेटिनो ५२ यमोश्च पुपुधानस्य पांडवस्य हैडिम्बः जिलारथम
११८ हस्त्यरातिवकानां महारथा ५३ सिंहनादरवांश्चक्रुः पांडवा जितकाशिनः पश्यत सर्वसुत्रस्य कर्मस्य चरणोत्कटा ५४ तथा
द्रोणस्य पुत्रः सौर्णाश्चैव विशांपते ॥ द्रोणपर्वणि रात्रियुद्धे १६९ ॥ संजय उवाच ॥ विद्रुतं स्वबलं दृष्ट्वा वध्यमानं महात्म
भिः कौरवैर्महताविष्टः पुत्रस्तव विशांपते १ अभ्येत्य सहसा कर्णं द्रोणं च जयतां वरं अमर्षवशमापन्नो वाक्यज्ञो वाक्यम
ब्रवीत् २ भवद्भ्यामिह संग्रामः क्रुद्धाभ्यां संप्रवर्त्तितः आहवे निहतं दृष्ट्वा सैन्धवं सव्यसाचिना ३ निहन्यमानां पांडवानां बले
न मम वाहिनी भुक्त्वापि द्विजयेश क्ताविव पश्यतां ४ यद्यहं भवतोस्त्याज्यो न त्वा वोस्मि तदेव हि आवां पांडुसुताकर्म
ह्येजेष्याव रतिमानदौ ५ तदैवाहं वचः श्रुत्वा नानयिष्याम्यहं समं ते नाकरिष्यामि पार्थैर्वैरं योधविनाशनं ६ यदि त्याज्यो ह्यहं मालो
भवद्भ्यां पुरुषर्षभौ युध्यतामनुरूपं यद्विक्रमेणात्मविक्रमौ ७ वाक्प्रतोदेन तौ वीरौ प्रणुन्नौ तनयेन ते प्रावर्त्तेतां स यामश्च हि ता राम.
विघ्नपन्नगौ ८ ततस्तौ रथिनां श्रेष्ठौ सर्वलोकधनुर्धरौ अभ्यधावतां पार्थान्सिनेकदस्यरणे ९ तथैव सहिताः पार्थाः सर्वसैन्ये
न संवृताः अभ्यवर्तन्त तौ वीरौ नर्दमानौ मुहुर्मुहुः १० अथ द्रोणो महेष्वासो दशभिः शिनिपुंगवं अविध्यत्सत्वरं क्रुद्धः सर्वशस्त्र
भृतांवरः ११ कर्णश्च दशभिर्बाणैः पुत्रश्च तव सप्तभिः दशभिर्वृषसेनश्च सौबलः सप्तभिः शरैः १२ एते कौरवसंक्रन्दे शैनेयं पर्य
वारयन् दृष्ट्वा च समरे द्रोणं निघ्नंतं पांडवीं चमूं १३ विव्यधुः सोमकास्तूर्णं समंततः शरवृष्टिभिः ततो द्रोणोहरत्प्राणान् क्षत्रि
याणां विशांपते १४ रश्मिभिर्भास्करो राजंस्तमसामिव सर्वतः द्रोणेन वध्यमानानां पांचालानां विशांपते १५ शुश्रुवे तुमुलः

शब्दः क्रोशतामितरेतरं पुत्रानन्ये पितॄनन्ये भ्रातॄनन्ये च मातुलान् १६ भागिनेयान्वयस्यांश्च तथा संबंधिबांधवान् उत्सृ
ज्योत्सृज्य गच्छंति त्वरिता जीवितेप्सव १७ अपरे मोहिता मोहात्तमेवाभिमुखा ययुः पांडवानां रणे योधाः परलोकं गताः परे १८
मात्याः पांडवा सेना पीड्यमाना महात्मना निशि संप्राद्रवद्राजन्मुक्त्वोल्काः सहस्रशः १९ पश्यतो भीमसेनस्य विज
यस्याच्युतस्य च यमयोर्धर्मपुत्रस्य पार्षतस्य च पश्यतः २० तमसा संवृते लोके न प्राज्ञायत किंचन कौरवाणां प्रकाशेन
दृश्यन्ते विद्रुताः परे २१ द्रवमाणं तु तत्सैन्यं द्रोणकर्णौ महारथौ जघ्नतुः पृष्ठतो राजन्किरंतौ सायकान्बहून् २२ पांचा
लेषु प्रभग्नेषु दीर्यमाणेषु सर्वतः जनार्दनो दीनमनाः प्रत्यभाषत फाल्गुनं २३ द्रोणकर्णौ महेष्वासावेतौ पार्षतसा
त्यकौ पांचालांश्चैव सहितौ जघ्नतुः सायकैर्भृशं २४ एतयोः शरवर्षेण प्रभग्ना नो महारथाः वार्यमाणापि कौंतेय पृतना ना
वतिष्ठते २५ तावावां सहितौ भूत्वा सूदयावः शितैः शरैः द्रोणं च सूतपुत्रं च प्रयतावस्य बाधितुं २६ एतौ हि बलिनौ शूरौ क
तास्त्रौ जितकाशिनौ उपेक्ष्यमाणौ बलवद्घातयेतां निशामिमां २७ तयोः संवदतो रेवं भीमः कुम्भामहाबलः आयात्त्वकारयः
श्चापि पुनरावर्त्य वाहिनीं २८ वृकोदरमथायांतं दृष्ट्वा तत्र जनार्दनः पुनरेवाब्रवीद्राजन्हर्षयन्निव पांडवं २९ एष भीमो रणश्ला
घी हतः सोमकपांडवैः त्वितो येतिनेगोनेद्रोणकर्णौ महारथौ ३० एतेन सहितो युध्य पांचालैश्च महारथैः आश्वासनार्थं सैन्या
नां सर्वेषां पांडुनंदन ३१ ततस्तौ पुरुषव्याघ्रावुभौ माधवपांडवौ द्रोणकर्णौ समासाद्य धिष्ठितौ रणमूर्द्धनि ३२ ततः पुन
स्तत्सुनरांस्तत्र युधिष्ठिरबलं महत् ततो द्रोणश्च कर्णश्च परान्ममृदतुर्मृधे ३३ स संप्रहारस्तुमुलो निशि प्रत्यवर्त्तत

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रोणी २ यथा सागरयोराजन्संश्लेषो हि पवित्रयोः ३४ ततस्तत्र सपाणिभ्यां शरा पांचालवराहिनी युयुधे पांडवैः सार्द्धमुन्मत्तत

११८ / रसंकुले ३५ रजसा तमसा चैव संवृते भरतर्षभ केवलेनाभिगोत्रेण माधुष्यंत जयैषिणा ३६ अन्यत्र पतिहि नामानि श्रा

व्यमाणानि पार्थिवैः प्रहरद्भिर्महाराज स्वयंवर इवाहवे ३७ निःशब्दमासीत्सहसा पुनः शब्दो महानभूत् क्रुद्धानां युध्य

मानानां जयतां जयतामपि ३८ यत्र यत्र स्म दृश्यंते प्रदीपाः कुरुसत्तम तत्र तत्र स्म दृश्यन्ते निपतंति पतंगवत् ३९ त

था संयुध्यमानानां विप्रगाढा महानिशा पांडवानां च राजेन्द्र कौरवाणां च सर्वशः ४० द्रोणपर्वणि रात्रियुद्धे २० संज

य उवाच ततः कर्णो रणे दृष्ट्वा पार्षतं परवीरहा आजघानोरसि शरैर्दशभिर्मर्मभेदिभिः १ प्रतिविव्याध तं कर्णं धृष्टद्यु

म्नोऽपि मारिष दशभिः सायकैर्हृष्टस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् २ तावन्योन्यं शरैः संख्ये संछाद्य सुमहारथौ पुनः पूर्णायतोत्सृष्टै

र्विव्यधाते परस्परं ३ ततः पांचालमुख्यस्य धृष्टद्युम्नस्य संयुगे सारथिं चतुरश्चाश्वान्कर्णो विव्याध सायकैः ४ कार्मुकप्रवरं चा

पि प्रचिच्छेद शितैः शरैः सारथिं चास्य भल्लेन रथनीडादपातयत् ५ धृष्टद्युम्नस्तु विरथो हताश्वो हतसारथिः गृहीत्वा परि राम

घं घोरं कर्णस्याश्वानपीडयत् ६ विद्धश्च बहुभिस्तेन शरैराशीविषोपमैः ततो युधिष्ठिरानीकं पद्भ्यामेवाभ्यपद्यत ७ आरोह

रथं चापि सहदेवस्य मारिष अथापि कामः कर्णस्य पयातो वसुना ८ कर्णस्तु सुमहातेजाः सिंहनादरवं भृशं धनुः

शब्दं महच्चक्रे दध्मौ तारेण वांबुजे ९ दृष्ट्वा विनिर्जितं युद्धे धृष्टद्युम्नं महारथाः अमर्षवशमापन्नाः पंचालाः सहसोमकाः १०

सूतपुत्रवधार्थाय शस्त्राण्यादाय सर्वशः प्रययुः कर्णमुद्दिश्य मृत्युं कृत्वा निवर्तनं ११ कर्णस्यापि रथे वाहानन्यान्सूतोऽयुनक्

जवान् शंखवर्णान्महावेगान्सैंधवान्साधुवाहिनः १२ लब्धलक्ष्यस्तु राधेयः पांचालानां महारथान् अभ्यपीडयदायस्तः शरैर्मेघ

इवाचलान् १३ सापीड्यमाना कर्णेन पांचालानां महाचमूः संप्राद्रवत्सुसंत्रस्ता सिंहेनेवार्दिता मृगाः १४ पतितास्तु रथो

भ्यस्तूर्णमश्वेभ्यश्च महीतले रथेभ्यश्च नराः स्म तत्र दृश्यंते ततस्ततः १५ धावमानस्य योधस्य क्षुरप्रैः स महामृधे बाहू चिच्छेद वै कर्णः

शिरश्चैव सकुंडलं १६ ऊरू चिच्छेद चान्यस्य गजस्थस्य विशांपते वाजिपृष्ठगतस्यापि भूमिष्ठस्य च मारिष १७ नाज्ञासिषुर्धावमा

नाश्च बहवश्च महारथाः संछिन्नान्यात्मगात्राणि वाहनानि च संयुगे १८ ते वध्यमानाः समरे पांचालाः सृंजयैः सह तृणस्प

र्शनाच्चापि सूतपुत्रं स्म मेनिरे १९ अपि स्वं समरे योधं धावमानं विचेतसः कर्णमेवाभ्यमन्यंत ततो भीता द्रवंति ते २० तान्य

नीकानि भग्नानि द्रवमाणानि भारत अभ्यद्रवत्ततः कर्णः पृष्ठतो विकिरंछरान् २१ अवेक्षमाणास्त्वन्योन्यं सुसंमूढा विचेतसः

नाशक्नुवन्नवस्थातुं काल्यमाना महात्मना २२ कर्णेनाभ्याहता राजन्पांचालाः परमेषुभिः द्रोणेन च दिशः सर्वा वीक्षमाणाः

प्रदुद्रुवुः २३ ततो युधिष्ठिरो राजा स्वसैन्यं प्रेक्ष्य विद्रुतं अपयाने मतिं कृत्वा फाल्गुनं वाक्यमब्रवीत् २४ पश्य कर्णं महेष्वासं धनु

ष्पाणिमवस्थितं निशीथे दारुणे काले तपंतमिव भास्करं २५ कर्णसायकनुन्नानां क्रोशतामेष निस्वनः अनिशं श्रूयते पार्थ

त्वद्बन्धूनामनाथवत् २६ यथा विसृजतश्चास्य संदधानस्य चाशुगान् पश्यामि नेतं पार्थैष क्षपयिष्यति नो ध्रुवं २७ यदत्रानंत

रं कार्यं प्राप्तकालं च पश्यसि कर्णस्य वधसंयुक्तं तत्कुरुष्व धनंजय २८ एवमुक्तो महाराज पार्थः कृष्णमथाब्रवीत् भीतः कुं

तीसुतो राजा राधेयस्यातिविक्रमात् २९ एवं गते प्राप्तकाले कर्णानीके पुनः पुनः जनार्दन त्वमद्य ... वाहिनी २०

द्रोणानीकं ... संयुगे कर्णेन त्रास्यमानानां नावस्थानेन नाश्यते २१ पश्यामि च तथा कर्णं ... विचेतसमधीन

द्रो॰ वत् द्रवमाणान्रथोदारान्किं रतं निशितैः शरैः ३१ नैनं शक्तास्मि संसोढुं चरंतं रणमूर्द्धनि मसत्वं ह्यसिशार्दूलपादस्प
१२० र्शानि नीरणा ३३ सम्यगात्तेत्रपायास्तु पत्रक सो महारथः अहमेनं हनिष्यामि मावेषमधुसूदन वासुदेवस्ततोवाच पश्यामि
कर्णं कौंतेय देवराजमिवाहवे विचरंतं नरव्याघ्रमतिमानुषविक्रमं ३५ नैतस्यान्योस्ति समरे प्रत्यनीको धनंजय ऋते त्वां पु
रुषव्याघ्र राक्षसाद्वा घटोत्कचात् ३६ न तु तावदहं मन्ये प्राप्तकालं तवानघ समागमं महाबाहो सूतपुत्रेण संयुगे ३७ दीप्यमा
नामहोल्केव तिष्ठत्यस्य हि वासवी त्वदर्थं हि महाबाहो रक्ष्यते सूतपुत्रेण संयुगे ३८ रक्ष्यते शक्तिरेषा हि रौद्रं रूपं बिभर्त्ति च घटोत्क
चस्तु राधेयं प्रत्युद्यातु महाबलः ३९ स हि भीमेन बलिना जातः सुरपराक्रमः तस्मिन्नस्त्राणि दिव्यानि राक्षसान्यासुराणि च ४०
सततं चानुरक्तो वो हितैषी च घटोत्कचः विजेष्यति रणे कर्णं इति मे नात्र संशयः ४१ एवमुक्तो महाबाहुः पार्थः पुष्करलो
चनः आजुहावाथ तद्रक्षस्तच्चासीत्प्रादुरग्रतः ४२ कवची सशरः खड्गी सधन्वा च विशांपते अभिवाद्य ततः कृष्णं पांडवं च
धनंजयं ४३ अब्रवीत्तं तदा हृष्टस्त्वयमस्म्यनुशाधि मां ततस्तं मेघसंकाशं दीप्तास्यं दीप्तकुंडलं ४४ अभ्यभाषत हैडिंबि
दाशार्हः प्रहसन्निव वासुदेवो ब्रवीद्वाचं घटोत्कच विजानीहि यत्त्वां वक्ष्यामि पुत्रक प्राप्तो विक्रमकालोऽयं तव नान्यस्य कस्यचित् रम-
४५ स भवान्मज्जमानानां बंधूनां त्वं प्लवो भव विविधानि तवास्त्राणि संति माया च राक्षसी ४६ पश्य कर्णेन हैडिंबे पांडवाना
मनीकिनी कालेन यथा गावः पालेन रणमूर्द्धनि ४७ एष कर्णो महेष्वासो मतिमान्दृढविक्रमः पांडवानामनी
केषु निहंति क्षत्रियर्षभान् ४८ किरतः शरवर्षाणि महांति दृढधन्विनः न शक्नुवंति संस्थातुं पीड्यमानाः शराग्निना ४९ निशी

थे सूतपुत्रेण शरवर्षेण पीडिताः एते द्रवंति पांचालाः सिंहेनेवार्दिता मृगाः ५० एतस्यैवं प्रवृद्धस्य सूतपुत्रस्य संयुगे निषे
द्धा विद्यते नान्यस्त्वामृते भीमविक्रम ५१ स त्वं कुरु महाबाहो कर्म युक्तं महात्मनः मातुलानां पितॄणां च तेजसोऽस्त्रबलेन च
५२ एतदर्थं हि हैडिंबे पुत्रानिच्छंति मानवाः कथं न तारयेद्दुःखात्स मे तारय बांधवान् ५३ इच्छंति पितरः पुत्रान् स्वार्थहेतोर्घटो
त्कच इहलोकात्परे लोके तारयिष्यंति ये हिताः ५४ तव ह्यस्त्रबलं भीमं माया च तव दुस्तरा संग्रामे युध्यमानस्य सततं भीमनंद
न ५५ पांडवानां प्रभग्नानां कर्णेन निशि सायकैः मज्जतां धार्तराष्ट्रेषु भव पारं परंतप ५६ रात्रौ हि राक्षसा भूयो भवंत्यमितवि
क्रमाः बलवंतः सुदुर्द्धर्षाः शूरा विक्रांतचारिणः ५७ जहि कर्णं महेष्वासं निशि मायामुपाश्रितः पार्था द्रोणं वधिष्यंति धृष्टद्युम्न
पुरोगमाः ५८ संजय उवाच केशवस्य वचः श्रुत्वा बीभत्सुरपि राक्षसं अभ्यभाषत कौरव्य घटोत्कचमरिंदमं ५९ घटोत्कच भवां
स्त्वं च दीर्घबाहुश्च सात्यकिः मतो मे सर्वसैन्येषु भीमसेनश्च पांडवः ६० तद्भवान्यातु कर्णेन द्वैरथं युध्यतां निशि सात्यकिः पृष्ठ
गोपस्ते भविष्यति महारथ ६१ जहि कर्णं रणे शूरं सात्वतेन सहायवान् यथेंद्रस्तारकं पूर्वं स्कंदेन सह जघ्निवान् ६२ घटोत्क
च उवाच अलमेवास्मि कर्णस्य पर्याप्तोऽहं तवानघ अन्येषां क्षत्रियाणां च कृतास्त्राणां महात्मनां ६३ अद्य दास्यामि संग्रा
मं सूतपुत्राय तं निशि यं जनाः संप्रवक्ष्यंति यावद्भूमिर्धरिष्यति ६४ न चात्र शूरान्मोक्ष्यामि न भीतान्न कृतांजलीन् सर्वानेव वधि
ष्यामि राक्षसं धर्ममास्थितः ६५ संजय उवाच एवमुक्त्वा महाबाहुर्हैडिंबः परवीरहा अभ्ययात्तुमुले कर्णं तव सैन्यं विभीष
यन् ६६ तमापतंतं संक्रुद्धं दीप्तास्यमिव पन्नगं अभ्यस्यन्परमेष्वासः प्रतिजग्राह सूतजः ६७ तयोः समभवद्युद्धं कर्णराक्षसयोर्मृधे

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

रा० गर्ज्जतो राजशार्द्दूलशक्रप्रह्लादयोरिव १० शरापवर्गिणा विपुद्दे ११ संजयपुत्रवाच हस्ताघरोत्कचं राजन्नस्तपुत्ररथं
१२१ प्रति आपातेनुरथ्यापुत्रं कं जिघांसं कस्मिमाहवे १ अश्ववान्नत्रपुत्रस्ते दुःशासनमिदं वचः एतद्वीरं रथं संस्थमाकर्ण्य विक्र
मं २ आभिपाति द्रुतं कर्णं तं हारपमहारथं हतः सैन्येन महता पार्थिपुत्रमहाबल ३ कर्णं कैश्च तेनोपुद्धेरत्र सैन पुत्र
ति रत्तकर्म्मरसो यन्नो हतः सैन्येनमोनद ४ माकर्ण्य रात्तसोयोरःसमाहान्नाशपिष्यति एतास्मिन्नन्तरे राजन्नरात्तसर
सुतो बली ५ दुर्पौश्च नम्रुपागम्याहस्रहराक्षतर दुर्योधनतवामित्रानुग्रसंघानत्पुद्धेदरम्यहम् ६ पांडवानहंतुमिच्छामि
नवानाम सहानुगान् जटासुरोमममपिता रत्तसौम्यामरात्तःपुरा ७ प्रपुसकर्म्मरत्ताण्मेत्तरे पार्थैर्निपातितः तस्यापचितिमेमि
च्छामिनस्थिरीरतेन्माश्वर ८ तमब्रवीत्ततो राजा प्राप्य मारात् पुनःपुनः द्रोणाकर्णादिभिः सार्द्धं पर्याप्तोहद्विषदधे ९ तत्तुमा
त्वमपाहि तेनेजहि युद्धे घटोत्कचं रात्तसं क्रूरकर्म्माणं ह्यो मानुषं तत्र ९ पंडवानां हितं नित्यं हस्त्यश्वरथघातिनं वैहायसगतं
युद्धे प्रेषयेप्रेमसादनं १२ तथेत्युक्त्वा महाकायः समाहूय घटोत्कचं जटासुरिर्भैमसेनि नानायुधैरवाकिरत् १३ अलंबुषं च कर्ण्णं रा०
रौवकुरुसैन्यं चदुस्तरं हेशिंकिपमममाथैको महावातो व दानिव १४ ततो मायाबलं दृष्ट्वा रत्तस्तस्य मलंबुषः घटोत्कचं शरव्रातैर्नानालिंगैः समार्पयत् १५ भित्त्वा च बहुधा भीमो भैमसेनिमलंबुषः व्यद्रावयच्छरव्रातैः पांडवानामनीकिनी १६ तेन विद्राव्यमाणानि
पांडुसैन्यानि भारत निशीथे विप्रकीर्ण्यंत वातनुन्ना घना इव १७ घटोत्कचशरैर्नुन्ना तथैवतव वाहिनी निशीथे प्राद्रवद्राजन्नुत्सृज्यो
ल्काः सहस्रशः १८ अलंबुषस्ततः क्रुद्धो भैमसेनिं महामृधे आजघ्ने दशभिर्बाणैस्तोत्रैरिव महाद्विपं १९ तिलशस्तस्य तद्वाहस्

तेसर्वायुधानि च घटोत्कचः प्रविछेद नादान् ह्यत्यति दारुणां ततः कर्ण्णो दहारः बाणैः क्रुद्धतमान्सहस्रशः अलंबुषं चाभ्यवर्षन्
मेघो मेरुमिवाचलं २१ ततः संचुक्षुभे सैन्यं कुरूणां राजसत्तम उपर्युपरि चान्योन्यं भतुमुलं समरे हि २२ जटासुरिमहाराज विरथो
हतसारथिः घटोत्कचं रणेक्रुद्धो मुष्टिनाभ्यहनद् दृढं २३ मुष्टिनाभिहतस्तेन प्रचचाल घटोत्कचः क्षितिकंपे यथाशैलः सवृक्षगुल्म
गुल्मवान् २४ ततः सपरिघाभेन दक्षिणेन घनेन बाहुना जटासुरिं भैमसेनिर्निरध्नान्मुष्टिना दृढं २५ तं प्रमथ्य ततः क्रुद्धस्तमाहत्
डिंभिनानिपात्य लोपमी भिरुध्य जो बाधां निष्पिपेषम्तले २६ अलंबुषोपि विनिःपत्य समुत्थायघटोत्कचं घटोत्कचं रणेरोषान्निष्पिपेष
चमूतले २६ अलंबुषोपि विनिःपत्य समुत्थायघटोत्कचं घटोत्कचं रणेरोषान्निष्पिपेषमहीतले २७ तयोः समभवद्युद्धं गर्ज्जतोर्यति
कायपोः घटोत्कचालंबुषयोस्तुमुलं लोमहर्षणं २८ विशेषयन्तावन्योन्यं मायाभिरतिमायिनौ युयुधाते महावीर्यौ इंद्रवैरोचना
विव २९ पावकांबुनिधी भूत्वा पुनर्गरुडतत्तकौ पुनर्मेघमहावातौ पुनर्वज्रमहाचलौ ३० पुनः कुंजरशार्द्दूलौ पुनः स्वर्भानुभास्करौ
एवं मायाशतसृजावन्योन्यं वधकांक्षिणौ ३१ भृशं चित्रमयुध्येतामलंबुषघटोत्कचौ परिघैश्च गदाभिश्च प्रासमुद्गरपट्टिशैः ३२ मुद्ग
लैः पर्वताग्रैश्च ताव न्योन्यं निजघ्नतुः हयाभ्यां च गजाभ्यां च पदातिरथिनौ युन ३३ युयुधाते महामायौ रात्तसप्रवरौ युधि ततो घटोत्कचो राज
जन्नलंबुषवधेप्सया ३४ उत्पपात ततः क्रुद्धः श्येनवन्निपपात ह गृहीत्वा च महाकायं राक्षसेन्द्रमलंबुषं ३५ उद्यम्य न्यवधीद्भूमौ मयं विष्णु
रिवाहवे ततो घटोत्कचः खड्गमुद्गृह्याद्भुतदर्शनं ३६ रौद्रस्य कायाद्दि विरोधी महाविकृतदर्शनं स्फुरतस्तस्य समरे नदतश्चातिभैरवं ३७
निचकर्त्त महाराज शत्रोरमितविक्रमः शिरस्तच्चापि संगृह्य केशेषु रुधिरोत्तितं ३८ घटोत्कचचलं सौतु योधं चरथं प्रतिअभ्यास

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो॰ घमहाबाहुः स्मयमानः स्मराह्नमः ३९ । कोरोरथेसमतिष्ठिथविकृताननमूर्द्धजे भीमारंडेरवंभाट्स्माहयाव नुलाहक ४० अ
नवीक्षातोराजन्नुपाँधनमिंरवच्चः एवतेनिहतोवुसुस्तथाह शस्मविक्रमः ४१ पुनरश्वमिकरोसमनिशमितातयान्नः स्वधमम
१२२ त्वंकामंचचितंपपोभिवाञ्छति ४२ रिक्तपाणिरेष्ठितराजानेनामस्याक्षिपं स्पयातस्याचत्रिरक्ष स्वपावकसंभवधाम्महं ४३ एवमुक्त्वा
ततःपापाकंसमतिनेरघरः किरंछरशतोलोतांतानिमुचवसंमूर्द्धनि ४४ ततःसमनयघुद्धघोरस्तुपभयानकं विस्मापनेमहा
राजनरराक्षसयोर्मृधे ४५ रोणपर्वे।।रात्रियुद्धेस्थलवुसवधे १७२ छ्वेताराष्ट्रउवाच यतेहैकर्तनःकसंमराक्षसस्थघगेत्कचः
निशिथेसमसज्जोवार्थहेतोर्घटोत्कच रक्षोकामरेलोकेतारपिथ्यतिपेहिताः ४५ तवयन्नवंलभीममायाप्लुतवतुत्सतः संग्रा
मेपुध्यमानस्यसततेमामनेरहन ५५ पांडवानांपनस्तानांकर्णेननिशिसायकैः मञ्जतांधार्तराष्ट्रपुमवपारमुत्तप ५६ रात्रोहित
स्मसानृपानवकमितविक्रमाः वलंदृतःसद्दुर्दर्षाः स्मृशविक्रांतवारिरोः ५७ जहिकर्णमनेरेघासनिशायेमायपारतो पार्थोद्रोणा
वरिष्यतिघृष्टघुम्नपुरोगमा ५८ संजयउ॰ केशवस्यवचः श्रुत्वाबीभत्सुरपिपरंतप अभ्भाषतकोरव्यघटो त्कचमरिंदम ५९ घटो
त्कचमवांश्चैवसात्यकिश्चमहामतिः मतोमेसर्वसैन्येषुभीमसेनश्चपांडव ६० तद्भवान्यातुकर्णेनद्वैरथं युध्यतांनिशि सात्यकिः
पृष्ठगोपस्तेभविष्यतिमहारथः ६१ जहिकर्णंरणेशूरसात्वतेनसहायवान् यथेन्द्रस्तारकंपूर्वंस्कंदेनसहजघ्निवान् ६२ घटो
त्कचउवाच अलमेवास्मिकर्णायपर्याप्तोयालवभारत अन्येषांक्षत्रियाणांचकृतास्त्राणांमहात्मनां ६३ अधदास्याभिसंग्रा राम
मसूतपुत्रायतंनिशि यंजनाःसंप्रवक्ष्यंतियावद्भूमिर्द्धरिष्यति ६४ नचात्रशूरान्मोक्ष्यामिनभीतान्नकृतांजलीन् सर्वानेवव

तांत युद्धमनववध्ये १ कीदृशंचास्यवद्रूपंतस्यघोरस्यरक्षसः कथंचकीदृशंतस्यहयाःसर्वायुधानिच २ किंप्रमाणाहयास्तस्य
रथकेतुर्द्धनुस्तथा कीदृशंवर्मचैवास्यशिरस्त्राणंचकीदृशं ३ पृष्ठस्त्वमेतदाचक्ष्वकुशलोह्यसिसंजय संजयउवाच लो
हिताक्षोमहाकायस्ताम्रास्योनिम्नतोदरः ऊर्ध्वरोमाहरिश्मश्रुःशंकुकर्णोमहाहनुः ४ आकर्णाद्दारितास्यश्चतीक्ष्णदंष्ट्रः
करालवान् सुदीर्घताम्रजिह्वोष्ठोलंवभ्रूःस्थूलनासिकः ५ नीलांगोलोहितग्रीवोगिरिवर्ष्माभयंकरः महाकायोमहाबाहु
र्महाशीर्षोमहाबलः ६ विकृतःपरुषस्पर्शोविकटोद्बद्धपिंडकः स्थूलस्फिग्गूढनाभिश्चशिथिलोपचयोमहान् ७ तथैवह
स्ताभरणोमहामायोंगदीतथा उरसाधारयन्निष्कमग्निमालांयथाचलः ८ तस्यहेममयंचित्रंवहुरूपांगशोभितं तोरणा
प्रतिमंशुभ्रंकिरीटंमूर्ध्न्यशोभत ९ कुंडलेवालसूर्याभेमालांहेममयींशुभां धारयन्विपुलंकांस्यंकवचंचमहाप्रभं १०
किंकिणीशतनिर्घोषंरक्तध्वजपताकिनं ऋक्षचर्मावनद्धांगं नल्वमात्रंमहारथं ११ सर्वायुधवरोपेतमास्थितोध्वजमालि
नं अष्टचक्रसमायुक्तंमेघगंभीरनिस्वनं १२ मत्तमातंगसंकाशालोहिताक्षाविभीषणाः कामवर्णजवायुक्तावलवंतश
तेहयाः १३ वहंतोराक्षसंघोरंवलवंतोजितश्रमाः विपुलाभिःसटाभिस्तेह्रेषमाणाःमुहुर्मुहुः १४ राक्षसोस्यविरूपाक्षःसूतोदी
प्तास्यकुंडलः रश्मिभिःसूर्यरश्म्याभैःसंजग्राहहयान्रणे १५ सतेनसहितस्तस्थोवरुणोनयथारुणः संसक्तश्चयथाद्रि
नाम्नकेतुस्तस्यमहान् १६ रक्तोत्तमांगःक्रव्यादोगृध्रःपरमभीषणः १७ वासवाशनिनिर्घोषं
महतामहान् १६ दिविस्पृक्सुमहाकेतुःस्यंदनेनसमुच्छ्रितः रक्तोत्तमांगःक्रव्यादोगृध्रःपरमभीषणः
दृढज्यमभिविक्षिपन् अक्षकर्षप्रमाणैश्चइषुभिःसर्वतोदिशः तस्यचापाय
हारांवनिशांवीरःकर्णमभ्यपात १९ तस्यविक्षिपतश्चापंरथेविष्टभ्यतिष्ठतः शुश्रुवेधनुषोघोषोविस्फूर्जितमिवाशनेः २०

द्रो· तेनविज्ञास्यमानानि तस्य सैन्यानि भारत समकंपतसर्वाणि विधोविमहोमीप २२ तमापतंतंसमेक्ष्यविरूपाक्षंविभीषणं ३ तम
१२३ पश्चिमाधिपस्त्वरमाणोम्बारयत २२ ततःकर्णमपादेनमस्यन्नसतमेनिकान मातंगानिवमातंगःपृथक्येनाभिवर्षन २३ सम
निपातस्तुमुलस्तयोरासीद्विशांपते कर्णराक्षसयोराजन्निंद्रशंबरयोरिह २४ तोमगःधमहावेगेधनुषाभामनिस्वने प्रच्छादयेता
मन्योन्यंतक्षमाणौमहेषुभिः २५ ततःपूर्णायतोत्सृष्टैःशुभिर्नतपर्वभिः निवार्यताममोन्यंकांस्येनिर्विधवर्मणाः २६ तौ नखैरि
वृष्णार्द्दूलौदंतैरिवमहाद्विपौ रथशक्तिभिरन्योन्यंविशिखैश्चततक्षतुः २७ संछिदंतौचगात्राणिसंदधानौचसायकैः दहंतौचश
रोत्कार्भिदुःप्रेक्षौबभूवतुः २८ तौतुविक्षतसर्वांगौरुधिरौघपरिप्लुतौ यथाजेनांप्रस्रवणौ संवृतौगैरिकाचलौ २९ तौशरा
ग्रविनुन्नांगौनिर्भिदंतौपरस्परं नाकंपयताममोन्यं तथा तौमहाद्युती ३० तत्प्रवृत्तंनिशायुद्धंचिरंसममिवाभवत् प्राणयो
र्दीव्यतोराजनकर्णराक्षसपोर्मृधे ३१ तस्यसंदधतस्तीक्ष्णाञ्छरांश्चासक्तमस्यतः धनुर्घोषेणवित्रस्ताःस्वपरेतदाभवन् ३२
घटोत्कचंयदाकर्णोविशेषयतिनोनृप ततःप्रादुष्करोदिव्यमस्त्रमस्त्रविदांवरः ३३ प्रादुश्चक्रेमहामायांराक्षसःपांडुनंदन शूलं
मुद्गरधारिण्याशूलपाशधरस्तथा ३४ सतमायोररूपाणांमहामायेनयातेतःतमुद्यतमहाचापंदृष्ट्वातेव्यथितानृपाः ३५ सूतांतकं
मिवायांतंकालदंडोग्रधारिणं घटोत्कचप्रमुक्तेनसिंहनादेनभाविताः ३६ मस्तुस्तुर्गजामूत्रंविव्यथुश्चनराभृशं ततोश्मवृष्टि राम·
रत्युग्रामहत्यासीत्समंततः ३७ अर्द्धरात्रेधिकबलेविमुक्तात्तेमाबलैः आयसानिचचक्राणिभुशुंडयःशक्तितोमराः ३८ पतंत्यविरला
स्तत्र शुशूलपट्टिशास्तथा तदुग्रमतिरौद्रंचदृष्ट्वायुद्धंनराधिपाः ३९ पुत्राश्चतेयोधाश्चव्यथिताविप्रदुद्रुवुः तत्रैकोस्त्रबलश्लाघी
कर्णोमानीनविव्यथे ४० व्यधमच्चशरैर्मायांघटोत्कचविनिर्मितां मायायांतुप्रहतायांप्रमर्षाद्वघटोत्कचः ४१ विससर्जशरा

रान्घोरानस्तपुत्रेतआविशन् ततस्तेरुधिराभ्यक्ताभित्वाकर्णंमहाहवे ४२ विविशुर्धरणींबाणाःसंक्रुद्धाइवपन्नगाः
सूतपुत्रस्तुसंक्रुद्धोलघुहस्तःप्रतापवान् ४३ घटोत्कचमतिक्रम्यविभेदशभिःशरैः घटोत्कचोविनिर्भिन्नःसूतपुत्रेण
मर्मसु ४४ चक्रंदिव्यंसहस्रारमगृह्णाद्व्यथितोभृशं क्षुरांतंबालसूर्याभंमणिरत्नविभूषितं चिक्षेपाधिरथेःक्रुद्धो
भैमसेनिर्जिघांसया प्रविद्धमतिवेगेनविक्षिप्तंकर्णसायकैः ४६ अभाग्यस्येवसंकल्पस्तन्मोघमपतद्भुवि घटो
त्कचस्तुसंक्रुद्धोदृष्ट्वाचक्रंनिपातितं ४७ कर्णंप्राच्छादयद्बाणैःस्वर्भानुरिवभास्करं सूतपुत्रस्त्वसंभ्रांतोरुद्रोपेंद्र
विक्रमः ४८ घटोत्कचरथंतूर्णंछादयामासपत्रिभिः घटोत्कचेनक्रुद्धेनगदाहेमांगदातदा ४९ क्षिप्ताभ्राम्यशरैःसापि
कर्णेनाभ्याहतापतत् ततोन्तरिक्षमुत्पत्यकालमेघइवानुदन् ५० प्रववर्षमहाकायोद्रुमवर्षंनभस्तलात् ततोमायाविनंकर्णो
भीमसेनसुतंदिवि ५१ मार्गणैरभिविव्याधघनंसूर्यइवांशुभिः तस्यसर्वान्हयान्हत्वासंछिद्यशतधारथं ५२ अभ्यवर्षच्छरैःकर्णः
पर्जन्यइववृष्टिमान् नचास्यासीदनिर्भिन्नंगात्रेद्व्यंगुलमंतरं ५३ सोदृश्यतमुहूर्तेनश्वाविच्छललितोयथा नहयान्नरथंत
स्यनसूतंदृष्टवंतःघटोत्कचं ५४ ददृशुःस्मसमरेशरौघैरभिसंवृतं सतुकर्णस्यतद्दिव्यमस्त्रमस्त्रेणनाशयन् ५५ मायायुद्धेनमायावी
नयुजेनघटोत्कचः ५६ ततःस्मसमरेशरौघैरभिसंवृतं ५७ अश्मसमवाराणिनिशितशरजालानिपातयन् तेनसेनाभिमं
सूतपुत्रमयोधयत् सोमोघपत्रदाकर्णंमायापातालयोधेनच ५६ अश्मसमवाराणिनिशितशरजालानिपातयन् तेनसेनाभिमं
हामायोमायपाकुरुसत्तम ५७ विकृताननाहाकायोमोहयन्निवभारत सतुकर्णंनिहत्याशुतिरोहितोभवत् ५८ अंतर्
लत्तःसूतपुत्रस्यदिव्यायस्त्राणिमायया पुनश्चापिमहाकायःसहितःशतकारो ५९ गतसत्वोनिहतसाहःपतितःसाध

द्रो०
१२८ दृश्यत तेहतेमत्यमानाः स्मशाणोरन् कुरुपुंगवाः ६० अथ दैहेनैवेरमींहिंतुमगो सुभारत पुनश्चापि महाकायः शतशोथ
मतोरहः ६१ अदृश्यत महाबाहुर्मैनाक इव पर्वतः अंगुष्ठमात्रो भूत्वा च पुनरेव स राक्षसः ६२ सागरोर्मिरिवोद्वृत्तस्तिर्यगूर्ध्वम
थाभवत् वसुधां दारयित्वा च पुनरप्सु समज्जत ६३ अदृश्यत तदा तत्र पुनरुन्मज्जितोन्यतः सोवतीर्य पुनस्तस्थौ रथे हेमपरिष्कृ
ते ६४ क्षितिं द्यां च दिशश्चैव माययाभ्येत्य दंशितः गत्वा कर्णरथाभ्याशं व्यचरत् कुण्डलाननः ६५ प्राह वाक्यमसंभ्रान्तः सूतपुत्रं वि
शांपते तिष्ठेदानीं क्व मे जीवन् सूतपुत्र गमिष्यसि ६६ युद्धश्रद्धामहं तेद्य विनेष्यामि रणाजिरे इत्युक्त्वा रोषताम्राक्षं रक्षः क्रूरप
राक्रमम् ६७ उत्पपातान्तरिक्षं च जहास च सुविस्तरं कर्णमभ्यहनच्चैव गजेन्द्रमिव केसरी ६८ रथाक्षमात्रैरिषुभिरभ्यवर्षद्घटो
त्कचः रथिनामृषभं कर्णं धाराभिरिव तोयदः ६९ शरवृष्टिं च तां कर्णो दूरप्राप्तामशातयत् दृष्ट्वा च विहतां मायां कर्णेन भरत
र्षभः ७० घटोत्कचस्ततो मायां ससर्जान्तर्हितः पुनः सोभवद्गिरिरत्युच्चः शिखरैस्तरुसंकटैः ७१ शूलप्रासासिमुसलजलप्रस्र
वणो महान् तमंजनचयप्रख्यं कर्णो दृष्ट्वा महीधरं ७२ प्रपातैरायुधान्युग्राण्युद्वहन्तं न चुक्षुभे स्मयन्निव ततः कर्णो दिव्यमस्त्रमुदी
रयत् ७३ ततः सोस्त्रेण शैलेन्द्रो विक्षिप्तो वै व्यनश्यत ततः स तोयदो भूत्वा नीलः सेन्द्रायुधो दिवि ७४ अश्मवृष्टिभिरत्युग्रः सूतपुत्रम
वाकिरत् सूर्यस्यापि नाशयमस्त्रमस्त्रविदां वरः ७५ वायव्यमस्त्रं संधाय व्यधमत्कालमेघं तं कर्णो नेकैर्नेत्राणः समार्गणगणैः दिशः प्रच्छाद्य ७६ राम॰
सर्वशः ७७ जघानास्त्रं महाराज घटोत्कचसमीरितं ततः प्रहस्य समरे भैमसेनिर्महाबलः ७८ प्रादुश्चक्रे महामायां कर्णं प्रति महार
थं स हृष्टस्तु पुनरायान्तं रथेन रथिनां वरं ७९ घटोत्कचमसंभ्रान्तं तत्र सैन्यमभिहते सिंहशार्दूलसदृशैर्मत्तमातंगविक्रमैः ८० ग
जस्थैश्च रथस्थैश्च वाजिपृष्ठगतैस्तथा नानाशस्त्रधरैर्घोरैर्नानाकवचभूषणैः ८१ वृतं घटोत्कचं चक्रे रसैरक्षोगिरिवासं व ह

वान् ८० तमालीहं च तं दृष्ट्वा हर्षेद्दुर्योधनस्तदा प्रतिगृह्य तद्वाक्यं भ्रातृभिः परिवारितः ११ तोयुद्धस्य समागमार्थपुं(?)
स्याम हे परान् तहि वैरंत मनसः स्याम स्यामसेनिकाः २२ एवमाभाषितो राजा ग्रुपुत्रान् स पुंगवः अश्वपादगोतो भैम
सहितः पुरुषाशने २३ दीप्यमानेन वपुषा रथेनादित्यवर्चसा तादृशेनैव राजेन्द्र यादृशेन घटोत्कचः २४ तस्याप्यतुलनिर्घो
षो बहुतोरणचित्रितः तत्रच चर्मावनद्धाङ्गो नल्वमात्रो महारथः २५ तस्यापि तुरगाः शीघ्रा हस्तिकायाः खरस्वनाः शतयुक्ता
बोद्धुतोरगा विचित्रिताः तत्रचर्मावनद्धाङ्गो नल्वमात्रो महारथः ...
महाकायमांसशोणितभोजना २६ तस्यापि रथनिर्घोषो महामेघरवोपमः तस्यापि सुमहच्चापं दृढज्यं तकनको ज्ज्वलं २७
तस्याप्यक्षसमावाणा रुक्मपुंखाः शिलाशिता सोपि वीरो महाबाहुर्यथैव सघटोत्कचः २८ तस्यापि गोमायुबलाभिगुप्तोव
भूव केतुर्ज्वलनार्कतुल्यः स चापि रूपेण घटोत्कचस्य श्रीमत्तमो व्याकुलदीपितास्य २९ दीप्तांगदो दीप्तकिरीटमाली बद्धस्र
ग्नूष्णीषनिबद्धखड्गः गदी भुशुण्डी मुसली हली च शरासनी वारणतुल्यवर्ष्मा ३० रथेन तेनानलवर्चसा च विद्रावयन्पाण्डववा
हिनीं तां रराज संख्ये परिवर्तमानो विद्युन्माली मेघ इवान्तरिक्षे ३१ ते चापि सर्वे प्रवरा नरेन्द्रा महाबला वर्मिणश्चर्मिणश्च हर्षा
न्विताः युयुधुस्तत्र राजन्समंततः पाण्डवयोधवीराः ३२ इति द्रोणपर्वणि रात्रियुद्धे १७५ संजय उवाच तमागतमभिप्रेक्ष्य भी
मकर्माणमाहवे हर्षमाहारयांचक्रुः कुरवः सर्व एव ते १ तथैव तव पुत्रास्ते दुर्योधनपुरोगमाः अप्लवाः प्लवमासाद्य तर्तुकामा
इवार्णवं २ पुनर्जातमिवात्मानं मन्वानाः पार्थिवाः अलायुधं राक्षसेन्द्रं स्वागतेनाभ्यपूजयन् ३ तस्मिंस्त्वमानुषे युद्धे वर्तमाने
महाभये कर्णराक्षसयोर्नक्तं दारुणप्रतिदर्शने ४ उपप्रैक्षन्त पाञ्चालाः स्मयमानाः सराजकाः तथैव तावकाः राजन्वीक्षमाणा

श्री·
१२५ ततस्ततः प्र चक्रुस्तुर्नेस्मतस्मीतिङ्ग्रोणाङ्गोणिं रूपास्पः तत्क्षणेन हस्ताभ्यां तां हेडिंबसरणां जिरे ६ सर्वे माविन्नमनङ्गा
हाभूतमचेतनं तवंसंसमहाराजनिराशंकसंजाविते ७ दुर्योधनस्तत्रे सकलां मान्निपयागतं अलायुधं राजसंदर्श
रूपेरमब्रवीत् ८ एष वैकर्तनेन कर्णो हेडिंबेन समागतः कुरु तेकर्मणस्तु महद्यदस्तौ पयिकं मृधे ९ पश्येतान्नृपाधियान्नृप
रान्निहतान्नेमधेनिना नानाश्चर्योभिहतान्नृपात्रपानिबध्दातेनाः १० तवैष भागः समरे राजमध्येमोपाल्कतः तवैवानुम
तेवारतेविक्रमाभिवर्हेप ११ पुरावैकर्तनेनकर्णोपेषपापोपदोक्तश्च मायावलं समाश्रित्य कर्णपक्षोकेवता १२ एवमु
क्तः सातानुरागसोभामविक्रमः तथेत्युक्त्वा महावाहुर्घटोत्कचमुपाद्रवत् १३ ततः कर्णः समुत्सृज्य सैन्ये मसेनाधिप
भो प्रमामित्रमुपायांतमदृश्यामास मार्गणैः १४ तयोः समभवद्युद्धं क्रुद्धयोमाह्नसंरव्योः मत्तयोर्वासिताहेतोर्द्विपयोरिव का
नने १५ रक्तसाविप्रमुक्तस्तु कर्णोपिरथिनांवरः अभ्यद्रवद्भीमसेनरथेनादित्यवर्चसा १६ तमापातमनालक्ष्य हस्ताग्रले
घान्नृपयणामलायुधांप्रयति १८ तमापांतमभिप्रेक्ष्य सतलालायुधः प्रभो घटोत्कचं समुत्सृज्य भीमसेनं समाह्वयन् १९ त राम०
भीमस्तु सायेरतानकरः प्रभो सगणं राक्षसेंद्रं समुग्रं वर्षेणाकिरत् २० तथैवालायुधो राजन्शिलाधौतैरजिह्मगैः अभ्य
वर्षत्कौंतेयं पुनः पुनररिंदम तथा ते राक्षसाः सर्वे भीमसेनमुपाद्रवन् नानाप्रहरणा भीमास्त्वत्सुतानां जयैषिणः २२ सता
ड्यमानो बहुभिर्भीमसेनो महाबलः पंचभिः पंचभिः सर्वाञ्शितैः ... २३ ते वध्यमाना भीमेन राक्षसाः क्रूरबुद्धयः विनेदु
... २४ तांस्त्रासमानान्भीमेन दृष्ट्वा रक्षो महाबलं अभिदुद्राव वेगेन शरैश्चैनमवाकिरत् २५
... २६ विच्छेद कांश्चित्समरे तस्य कांश्चिद

यहात ... २७ गदांचिक्षेप वेगेन वज्रपातोपमां तदा तामापतंतीं वेगेन हाडवीलाकुलांततः
२८ गदयाताडयामास भीमसेनमवाक्रजत ... शरवर्षेणाकिरत् २९ ... नानाशस्त्राणि
तैः शरैः तैर्वारणानि सर्वे ... ३० ... पांचालाः सृंजयाश्चैव वाजिनः प्र
महीपाः ३१ ... महाघोरं तमाह महाहवे ३२ ...
... ३३ ... ३४ ...
३४ ... महाराज ... ३५ ...
... ३६ ... महारथा ३७
... ३८ ...
... ३९ ...
... ४१ ...
पि ४० ... ४२ ...
... ४३ ...
... ४४ ...
... ४५ ...

द्रो.
१२८

महाभागो वृककर्षो ते पुनः पुनः तरसा प्रशस्य हृष्टा केशल्यं पाण्डवानां हितेरतः ८७ स भीमसेनं स्त्रार्थे हे हेमपृष्ठे वीरस्य तत द्रोणपर्व विशि
षतो क्रूच वध्यं ७५ संजय उ° संप्रेक्ष्य समरे भीमं राजन् माम्रलमं तिकात वाशं देवो भवं गोज्ञाजन्ये येतो कृष्ण चमिंदवन १ पश्यभीमं महाबा
होरलसाम्रलमाहवे पश्यतां सर्वसैन्यानां तत वैवे महाद्युते २ स कर्णानां समुत्सृज्य तानेरमल्लपुत्रे जहि द्विपं महाबाहो स्थानं
सर्वं विमिथ्याति ३ सवाणैर्पश्यवः श्रुत्वा कर्णा समुत्सृज्य वर्षीवान् उपुत्रेणान्तसंदेशाः व कृष्णाज्ञाय देल्कृचः ४ तपोः मतुमुल्यं द्वयं मवनिशि
रत्नस्रोः शल्ल्यपुत्रस्य वेगं गंग हे हिंवमृत्रभात ५ शल्लपुत्रस्य व्योमश्चां तस्मादभीमदर्शनान् वेगेनापततः मतान्त्र हातशरामता
न६ शल्यपुत्रः समं कुद्रोपुत्रवानोमहारथः नकुलः सहदेवश्च शिशुः निशितैः शरैः ७ सवाङ्मम परा जन् किरीटि नन्त्रिमर्ष
भाव् पार्थचिह्ने वामन्तः सर्वतः परिवं छहाल् ८ कर्मस्मिन् समरे राजन् मयशाव्यतपार्थिवान् शश्च मुम्बशितर्याहानयांवाला नां
महारथान ९ तान्त्वमानानं दृष्ट्वा याधाः मोद्यमयणाकमः ज्वल पान्त्रितिः कर्णवि शिखान प्राकिरच्छरा १० ततस्त्रे याधपुत्रं नारा
च्रमात्रस्ततः नकुलः सहदेवश्च मामाकिश्च महारथः ११ तेषुं संपेक्ष्य थाप्या सुपर्वाल्लाद्रोणा पेवतु शल्ल्यपुत्रस्य कसं द्रोणद्र
क्रूच मर्दिम १२ पार्थिणा तिकाये नताडयामास मद्रेनि मनुते न महारोणा भ्रमसे निर्महालल १३ देशन्तर छितमात्मान मप्राम
यतवापेवान् ततोसामाश्रिकाशाशतघंरामलं कृत्वा १४ चित्तेपतस्मिं समरे गदा कोवनेनृवितो साहताश्च रथेवाससारथि च
यतवापेवान् ततोमाप्रितंकाशाशतघंटामलं कृत्वा १५ चूर्णयामास वेगेन तिस्थभीमकर्मणा स न मृहप मत्र काराणिनिशानि जकूलेरान् १६ उमापातरथान समापामा
महासुता १७ चूर्णयामास वेगेन निस्थाभीमकर्मणा समन्महपच काहान निशाणेद्गजकूलरान् १६ उमपातरथात्सुमापामा
स्थाय राजसा सममास्थाय महान् जेर्धरूकनिवह १७ विधूहि प्माजितो वा साज्जिमिराध्याकुलेन भः ततो नित्पाताश्च मायानिल
नायतेर १८ महारक्षत्वच राशशर स्वासा च महाहवे तामेमरत्ता मायाराजसेनातत्समस्तु १९ क्रुद्धमुक्तसहदेवस्य पापाय

याववात सोति वीक्ष्यह तो माया माया वा माय पेवहि २० अश्रमवर्षमतुमुलं निशाम्य मेघगीतके शुश्रमवर्षमतं घोरं शरान्
वीर्यवान् २१ दिशो निर्वं सयामास तद्ध्रुतमिवाभवत् ततो नाना प्रहरणैरन्योन्यमभिवृष्तौ २२ आयसैः परिघैः शूलैर्गदा
शलमुद्गरैः पिनाकैः करवालैश्च तोमरप्रासकम्पनैः २३ नाराचैर्निशितैर्भल्लैः शरैश्चक्रैः परश्वधैः चयोगुडैर्भिन्दिपालैर्गोशीर्षोलूख
लैरपि २४ उत्पाटितैर्महाशाखैर्विविधैर्जगतीरुहैः शमीपीलुकरीरैश्च चंपकैश्चैव भारत २५ इंगुदैर्बदरीभिश्च कोविदारैश्च पुष्पितैः
पलाशैश्चारिमेदैश्च प्लक्षन्यग्रोधपिप्पलैः २६ महद्भिः समरे तस्मिन्नन्योन्यमभिजघ्नतुः विपुलैः पर्वताग्रैश्च नानाधातुभिराचितैः २७
तेषां शब्दो महानासीद्वज्राणां भिद्यतामिव युद्धं तत्र न वद्घोरं भैमपुत्रो नृप २८ हरीन्द्रयोर्यथा राजन्वालिसुग्रीवयोः पुरा तो युध्वा
विविधैर्घोरैः प्रयुद्धैर्विशिखैस्तथा २९ प्रगृह्य वाशितौ खड्गाववन्योन्यमभिपेततुः तावन्योन्यमभिदुत्य केशेषु सुमहाबलौ ३० भुजाभ्याम
थिविधैर्घोरैरावृतैर्विविधैः लिलथा २९ ...

पेगमतां महाकायौ महाबलौ तौ सिन्नगात्रौ प्रस्वेदं सुस्रुवाते जनाधिप ३१ रुधिरं च महाकायावतिवृष्टाविवाम्बुदौ अथाभिपत्य
वेगेन समुद्भाम्य च राक्षसं ३२ बलेनाक्षिप्य हैडिंबश्चकर्तास्य शिरो महत् सोपहृत्य शिरस्तस्य कुण्डलाभ्यां विभूषितं ३३ तदा सुमहत्
लेनाहत्य नादमहाबलः हतं दृष्ट्वा महाकायं बकानुजमरिंदमं ३४ पाञ्चालाः पाण्डवाश्चैव सिंहनादान्विनेदिरे ततो भेरीसहस्राणि
शङ्खानां च महाध्वनिः ३५ अभवत्पाण्डवेयानां तस्मिन्निहते युधि अतीव सा निशा तेषां वभूव विजयावहा ३६ विद्योतमाना विवभौ समन्ततो
दीपमालिनी अलायुधस्य तु शिरो भैमसेनिर्महाबलः ३७ दुर्योधनस्य प्रमुखे चिक्षेप गतचेतसः अथ दुर्योधनो राजा दृष्ट्वा हतमलायुधं ३८
वभूव परमोद्विग्नः सह सैन्येन भारत तेन ह्यस्य प्रतिज्ञातं भीमसेनमहं युधि ३९ हन्तेति स्वयमागम्य स्मरता वैरमुत्तमं ध्रुवं स तेन हन्तव्य इत्यमन्यत
पार्थिवः ४० जीवितं चिरकालाय भ्रातृणां चाप्यमन्यत स तं दृष्ट्वा विनिहतं भीमसेनात्मजेन वै ४१ प्रतिज्ञां भीमसेनस्य पूर्णामेवा

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो· ण्यमसत इतिश्रीद्रोणपर्वणि अलम्बुषवधः ११६ संजयउवाच निहतालम्बुषेजः प्रहृष्टास्तावकाः ततः तनादविविधान्नादान्वाहिन्याः
४२१ प्रमुदितास्तव तस्यतं तुमुलं शब्दं श्रुत्वाकुंजरकंपनं तावकानां महाराज भयमासीत्सुदारुणं २ अलम्बुषविमुक्तं तु भीमसेनि महाब
लं दृष्ट्वाकर्णमहानादं पांचालान्समुपाद्रवत् ३ दशभिर्दशभिर्वीरो धृष्टद्युम्नशिखंडिनौ दृढैः पूर्णायतोत्सृष्टैर्विभेद नतपर्वभि
४ ततः परमनाराचैर्युधामन्युमहौजसौ मार्गणैर्विचरच्छीरा कृपणमासिमार्गणौ ५ तेषामप्युत्तमास्तेपिसैन्यं बाणसहस्रैर्जिता मुहु
लामेनवाणानामहरत जनाधिप ६ तेषांशतानि धीरो रथनेमिस्वनस्वह मेघानामिवचंद्रमा ते नम्रत्तनुमुलो निशि ७ आते
लाम्पेनवापाणिमह स्पतजनाधिप ६ तेषांसातल निर्घोषो रथनेमिस्वनस्वह मेघानामिवचंर्म्मोतेनमूत्तनुमुलोनिशि ७ आते
मियोषलनपिवुमानेधतुसडिलैरलकेतुश्रृंगः ... कुलरवधिपांसुसंग्राममेघः सवरक्तराजन् ८ तदुदंतशैलरवद्यनेसोव
मियोषलनपिवुमानेधतुसडिलैरलकेतुश्रृंगः कौरवघर्षांकुलदुर्दिपांसुसंग्राममेघः सवरक्तराजन् ८ ततुदंतशैलरवद्यकोपोव
पमहछेत्समुमानमारः विध्वंसयामासरथोनरर्द्वैकतैनः अनुगणावमहो ९ ततोतुलैर्ज्वलनिपातकल्पैः शितैः शरैः कांचनचित्रपुंखैः
षमहछेत्समानमारः विध्वंसयामासरथोनरर्द्वैकतेनः अनुगणावमहो ९ ततोतुलैर्ज्वलनिपातकल्पैः शितैः शरैः कांचनचित्रपुंखैः
शत्रुन्ययोहत्समरे महात्मावैकर्तनः पुत्रहितेरतो ल ९ संछिन्नभिन्नध्वजिनस्तके चिकेचिच्छरैराहितभिन्नदेहाः केचिद्विसूताविहयाश्च
शत्रुन्पयोहत्समरे महात्मावैकर्तनः पुत्रहितेरतो ल ९ संछिन्नभिन्नध्वजिनस्तुकेचिकेचिच्छरैराहितभिन्नदेहाः केचिद्विसूताविहयाश्च रम·
केचिदेकनेनाशुलत्तावबुभ्नवुः ११ अविंद्रमानास्त्वथशर्मसंख्येयोधिष्ठिरं तेबलमभ्यपद्यन् तान्प्रेक्ष्यभग्नान्विमुखीकृतांश्च युधिष्ठिरः
चोरोषमतीवचक्रे १२ आस्थाय यत्तेकोचनरत्नचित्रंरथोत्तमं सिंहरवस्वनंततार ... कर्णं कर्मपुपेत्य वाग्भिर्याम्प्रतन्वपतिर्धरिष्ठ
केः १३ लोकस्मिनालोकविनाप्रमुखितात्राव्रं ... समनवसनंतो वरादककर्णः सविद्याणाणं नेजस्वमनस्ये स्वयत्कृतुः १४ तद्वाराणाधा
कैः १३ लोकस्मिनालोकविनाप्रमुखितन्नाराचं रूसमनवसनंतो वराहककर्णः सविद्याणाणं गेजस्वमनस्येस्वयत्कृतुः १४ तद्वारणाधा
रायतर्हतरिंतलतिलिप्तमानालिः समरे ... सुवर्णपुंखस्वल्जलितमभानिविविवित्रपुण्यानिविवस्त्रज्ञानिः १५ समंहितान्समितमप्रभानावसोम
माजप्रतुरुत्समास्त्रैः तयोहि बाणैरजनयोर्न कश्चिद्ददर्शातस्मिन्समरे विशेषं १६ अलायुधंतत्रिवमतुलरूपंवरूमवृत्तुद्धोविभीमसूत्या समाकु
लेशाद्वानिपातयोरविद्यावुपाकन्नुसमन्नोः समन्ते १७ संजयउवाच यदोकर्णंप्र हाकर्णैतविशेषपतेन्नप ततः महुद्युम्नकारो गुमत्वः

मस्त्रविसंवाहः १८ तेनाम्नेरणा वधीन्नस्य सारथ्यं हयसात्पर्थं विरथश्चापि हैडिंबः क्षित्रमंतरधीयत १९ धृतराष्ट्र उवाच तस्मिं
न्नांतर्हिते तंतरीक्ष्य रयोधिनिरातसे सोमकैः प्रतिपन्नः पत्न्नसमावक्षसंजय २० संजय उवाच अंतर्हितं राक्षसं तं विदित्वा संप्रा
कोशन्कुरवः सर्वएव कथंनापराक्षसः कूटयोधी हन्यात्कर्णं समरे दृश्यमान २१ ततः कर्णो लघुचित्रास्त्रयोधीसर्वाः दिशः प्रा
हरणो द्वारणाजालैः नवैकिंचिदव्याप्तते नत्तंत तमोभूतं सायकैरतरिक्षे २२ नैवाददसनोत्तच संदधानो न चेषुधी स्पृश्यमानः प्रा
दंगुः अदृश्य हैरूपाधरान्नत्तपुत्रः सर्वेशराशच्छायानोत रिक्षे २३ ततो मायां राक्षसोत्मंत तस्थे घोरां भीमां विहितां राक्षसेन
अपश्यामलोहितामप्रकाशांश्चदीप्तामग्निशिखामिवोग्रां २४ ततस्तस्यांविद्युतः प्रादुरासन्नुल्काश्चापि ज्वलिताः कौरवेन्द्र
घोषश्चान्यः प्रादुरासीत्सुघोरः सहस्रशो नर्दतां दुन्दुभीनां २५ ततः शराः प्रादुरासन्रुक्मपुंखाः शक्त्यृष्टिप्रासमुसलान्यायुधा
नि परश्वधास्तैलधौताश्चखड्गाः प्रदीप्ताग्राः लोमराः पट्टिशाश्च २६ मयूखिनः परिघा लोहबद्धाः गदाश्चित्राः शितधाराश्च शूलाः
गुर्व्यो गदाहेमपट्टावनद्धाः शतघ्न्यश्च प्रादुरासन्समंतात् २७ महाशिलाश्चापतंस्तत्र तत्र सहस्रशः साशनयः सवज्राः चक्रा
णिचानेकशतक्षुराणि प्रादुर्बभूवुर्ज्वलनप्रभाणि २८ तां शक्तिपाषाणपरश्वधानां प्रासासिवज्राशनिमुद्गराणां वृष्टिं विशा
लां ज्वलितां पतंतीं कर्णः शरौघैर्नशशाक हंतुं २९ शराहतानां पततां हयानां वज्राहतानां च तथा गजानां शिलाहतानां च म
हारथानां महान्निनादः पततां बभूव ३० सुभीमनानाविधशस्त्रपातैर्घटोत्कचेनाभिहतं समंतात् दौर्योधनं तद्ब
लमार्तरूपमावर्तमानं समदृश्यत ३१ हाहाकृतं संपरिवर्तमानं संलीयमानं चविषण्णरूपं तेत्वार्यभावात्पुरुषप्रवीरा

द्रो. पराक्रमुखानोवमत्तुमदानाँ ३२ ताराततसालीमहरूपां स्वयोरां हृष्टिं महाशस्त्रमपांषततो हस्रावलोयां स्वनिपाप्रमाना
१२८ न्महृदूपंतवपुत्राविवेश ३३ शिवाश्ववैश्वानरशमजिह्वस्मनादःशतशोनरेतः ३४ रत्नौगतातेह्नेतस्त्रापिवासनेरेदयोधा
मथितावमत्तुःनेदीमजिह्वानलतास्तादेष्टागिभीमराःशैलनिकायकायपा ३५ नमोगताःशक्तिविषकेर्हुमामेघामसुंवत्रिव
मथितावमत्तुःनेदीमजिह्वानलतास्तादेष्टाग्निभीमगाः पर्याप्तेस्त्रवामैः ३६ वज्रैःपिनाकैरशनिप्रहारैःशतघ्निचक्रैर्मथिता
ह्यष्टिमुग्ना तेगहतालेशस्त्यक्तिष्नूलैगदाभिरुग्रैः परिघैस्त्रदामैः ३७ तावाक्रिरस्तवपुत्रसमेसंततौमोदकश्मलंधाठु
स्वपितुःस्रलातुत्सुमोरमगुडाःशतघ्नःस्वराग्रास्वकारोपसपहनक्षा ३८ छिन्नाहयाःकुंजरास्त्रापिमग्नाःमचूर्णिताश्चैवरथाः
रामात् मिकास्मोत्राविहेतेरतमागेःसमग्नागाःशिशिरेतत्र्स्माः ३९ मायाःसरथेनलेयदोतरुवेननांमुक्नेनपाभमोनरमांततस्मि
शिलाभिःपुत्रमहच्छस्त्रंवेषेरजंतलेयातुधानानुमिघोररूपा ३९ तेवैमग्नाःसहसावरहेवतप्ताक्रोशतःकोस्वाःसर्वएव पलायइत्तुरवोने
नघोरेकुरुवारानमेईकालोत्स्वष्टेतत्रियाशाममावे ४० तैर्वेमग्नाःसहसावरहेवतप्राक्रोशतःकोस्वाःसर्वएव तस्मिन्संक्रेरेतमुलेवर्तमानेमेसे १८.
तस्तिमेंशरेवाभ्रातिनःपांडवार्थे ४१ तथातेषांमहाताभारतानांतस्मिन्द्वीपःसतपुत्रोवमहे तस्मिन्संकेरेतमुलेवर्तमानेमेसे
भग्नेनायमानेकुरूणां ४२ सूनाकानांमहिमागमकाशेनस्यंमतेकुरवोनेतारेव मिमपाहैविज्ञवेयोरुपेसर्वाविश्वःप्रेसमासाम
भग्नेनायमानेकुरूणां ४२ सूनाकानामहिमाशमकाशेनस्यंमतेकुरवोनेतारेव तेलोगारीरास्थौरेतरिरिमामायायोधयनरालम्मुस्त ४४
सूसाः४३ तांशस्त्रमङ्गतरसागाहमानकमोस्मकेतत्राछन्नरूपम्त तेलोगारीरास्थोरतमिहरिममायायोधयनरालम्मुम ४४ श्रसमोहरूज
स्ममावकुर्वेनपुष्करांपकमेनेवामुसतेसपुत्रोसतपुत्रःततोभीताःसमुद्रेतकरौराजन्सर्वेसेमहावाक्तिकाद्य ४५ श्रसमोहरूज
पतोसमंसेनागश्रवैविजयशाहमम तेनोत्स्रशवरुकुक्राशतमासमसंगवस्त्रतुरामानजयान ४६ तेजानुमिभोगतामनव्यय

२

नातामवोनिर्हशनाञ्जिदिह्नाःततोहतास्यावत्रहस्पानारतमनाःकुहपुमाववास ४७ हिमेवास्त्रेमायाप्रवध्यमानेनैवामुषचितं
ए:नूपामकाले ततोमुवत्कुरवःसवएवकामहृष्ट्वाघोररूपांचमायां ४८ शत्रारुतोराहिकर्मापत्तूलीनशपसतेकुरवोभ्रान्नेताः
करिष्यतःकिंचनभीमपार्थांतपतमेनजहिमापूर्वनिशाथे ४९ यानःसमामाहौलंस्त्रिहिसुचेतसनःपाथांनसवलानूमोचयेत तस्मादे
नेरालसंघोररूपंजहिशस्त्रावेदत्रयावासवेन ५० माकोरवाःसवेएवेदकल्पारात्रिपुद्धेकसमेनेभ्रःसयोधाःसवध्यमानोरत्नमा
येनिशाथेहस्त्राराजेन्द्रासमानेवलेव ५१ महद्धनानिनरकोरवाराणांमातिर्दभ्रशक्तिमोनाय्यकामिःसनेकुह्रस्लिहरवास्नमर्गो
नामधपत्मनिघातेरगोत ५२ शक्तिंश्रेष्ठांवैजयंतामसघांसमाहरेतस्त्रवंधनिकोसेपन्न् पाहोराजन्निहितावेगदुमासम्सापार्लो
मरुनाफाल्गुनस्य ५३ पांडवेप्रशन्स्तसपुत्रापशक्तःशक्तिश्रेष्ठांकुलाषौनिमाय तांवैशक्तिंलेलिहानांपशमांपाशेमिक्कां
स्रुतापाल्गुनस्य ५३ पांडवेप्रशन्स्तसपुत्रापशक्तःशक्तिश्रेष्ठांकुलाषौनिमाय तामुत्तमांपरकायावहंत्रोहस्त्रासोतेवौतसंस्था
तकसेवरात्रि ५४ मसोःस्मारत्नलिताभिवोल्कोवेकन्नेनःशाहिशगोदामसाय तापुत्तमांपरकायावहंत्रोहस्त्रासोतेवोडसंस्था
स्थलेतो ५५ भीतेरसोसिमुद्धवराजनरुकातमानंविश्वजल्पममाराः हस्त्राशक्तिंकर्णवाह्रारस्यांनेदुर्भताःसतारिलेनो ५६ स्तुर्वा
तास्मुत्ता क्षौपिराजन्निर्यातावाशनिर्गाजगाम सातांमायांभस्मकृत्वाज्वलंतानिमागांहदस्यपाततस्य ५७ ऊर्ध्वंययोतारायमा
नानिशाथानन्नाशामतगागाविशेना पुत्राःसिवेरविविधैःशस्त्रप्रगैरिवोवारोमानुसोतोसेस्त्र ५८ ननादनानाविविधानं
रवाद्धमाणानिविंशासाजितःशक्रशक्त्या रुरंवामचित्रमासर्वरूपवकारासोकमैशत्रुतपापाय ५९ तस्मिन्कालेशक्तिनिर्भिन्नम
स्मिवमोराजन्मेघशैलप्रकाशः ततोतारिक्षाहयतहतात्रुःसरातषट्वोमुखिमित्रेरेह ६० श्रवाकशिरालदेहागात्रोह्निजिह्नोमेरोकनो
स्मोवभोराजन्मेघशेलप्रकाशः ततोनारिक्षाहयतहतामुःसरातषट्वोमुभिमत्रेरेह ६०

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो० महत्यास्थापरूपं मतरूपं गरवं भीमकर्माभीमं कृत्वा नेमसैनिःपपात ६१ ततो थे वै तवसैन्यसैकदेशमपोथयत्तेन देहेन राजेन्द्र पत
१२८ ङ्क्रुतेन कायेन तस्य मतिप्रमाणेन विवर्द्धता च ६२ प्रियं कुर्वन्‌ स पांडवानां मातासरयोहिर्यातिवत्सं जघान ततो मिश्राः प्राणादन्‌
सिंहनादेन मेघःशंखा मुरजा स्वानकाश्च ६३ दग्धां मायां निहतां राक्षसेंच दृष्ट्वा हृष्टाः प्राणदन्‌ कौरवेयाः ततः कर्णः कुरुभिः पूज्यमानो
यथा शक्रो वृत्रवधे मरुद्भिः स्वन्वारूढस्तव पुत्ररथं स्वं हृष्टश्चापि प्राविशत्स्वं सैन्यं ६४ इति द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधे समाप्त १७०
संजय उवाच हैडिंबं निहतं दृष्ट्वा विशीर्णमिव पर्वतं बभूवुः पांडवाः सर्वे शोकबाष्पाकुलेक्षणाः १ वासुदेवस्तु हर्षेण महताभि
परिप्लुतः ननाद सिंहनादं वै पर्यष्वजत फाल्गुनं २ स विनद्य महानादमभीषून्संनियम्य च ननर्त हर्षसंवीतो वातोद्धूत इव द्रुमः ३ ततो
विनिर्भिद्य पुनः पार्थमास्फोट्य च पुनः पुनः रथोपस्थगतो धीमान्प्राणदत्पुनरच्युतः ४ प्रहृष्टमनसं ज्ञात्वा वासुदेवं महाबलं अर्जु
नोथाब्रवीद्राजन्नातिहृष्टमना इव ५ अतिहर्षोयमस्थाने तवाद्य मधुसूदन शोकस्थाने तु संप्राप्ते हैडिंबस्य वधेन तु ६ विमुखा
निह सैन्यानि हतं दृष्ट्वा घटोत्कचं वयं च भृशमुद्विग्ना हैडिंबस्य निपातनात्‌ ७ नैतत्कारणमल्पं हि भविष्यति जनार्दन तदद्य शं
स मे पृष्टः सत्यं सत्यवतां वर ८ यद्येतन्न रहस्यं ते वक्तुमर्हस्यरिंदम धैर्यस्य वैकृतं ब्रूहि त्वमद्य मधुसूदन ९ समुद्रस्येव संक्षोभं मेरोरि
व विसर्पणं तथैतद्यमन्ये हं तव कर्म जनार्दन १० वासुदेव उवाच अतिहर्षमिमं प्राप्तं शृणु मे त्वं धनंजय अतीव मनसः सद्यः प्र
सादकरमुत्तमं ११ शक्तिं घटोत्कचेनेमां व्यंसयित्वा महाद्युते कर्णं निहतमेवाजौ विद्धि सद्यो धनंजय १२ शक्तिहस्तं पुनः कर्णं को लोके
ऽस्ति पुमानिह य एनमभितस्तिष्ठेत्कार्तिकेयमिवाहवे १३ दिष्ट्यापनीतकवचो दिष्ट्यापहृतकुंडलः दिष्ट्या हि व्यंसिता शक्तिरमोघा

प्रद्युम्नं

ते श्वाध्यायधीषेज्या यो योपि वतारतीनत्यावहत्‌ स चेन्ममार सृंजय चतुर्भद्रतरस्त्वया पुत्रात्पुण्यतरस्तुभ्यं मा
पुत्रमनुतप्यथाः अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येत्युदाहरत्‌ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षोडशराजि
के नारद उवाच मांधाता चेद्यौवनाश्वो मृतः सृंजय शुश्रुम देवासुरमनुष्याणां त्रैलोक्यविजयी नृपः यं
देवावश्विनौ गर्भात्पितुः पूर्वं चकर्षतुः मृगयां विचरन्राजा तृषितः क्लांतवाहनः धूमं दृष्ट्वागमत्सत्रं पृषद
ज्यमवाप सः तं दृष्ट्वा युवनाश्वस्य जठरे सूनुतां गतं गर्भाद्धि जह्रतुर्देवावश्विनौ भिषजां वरौ तं दृष्ट्वा पितुरु
त्संगे शयानं देववर्चसं अन्योन्यमब्रुवन्देवाः कमयं धास्यतीति वै मामेवायं धयत्वग्रे इति ह स्माह वासवः त
तोंगुलिभ्यो हीन्द्रस्य प्रादुरासीत्पयोमृतं मां धास्यतीति कारुण्याद्यदिंद्रो ह्यन्वकंपयत्‌ तस्मात्तु नाम मांधाता
विख्यातं तस्य चाद्भुतं ततस्तु धारा पयसो घृतस्य च महात्मनः तस्यास्ये यौवनाश्वस्य पाणिरिंद्रस्य चास्रवत्‌
अपिबत्पाणिमिंद्रस्य स चाप्यहा व्यवर्द्धत सोभवद्द्वादशसमो द्वादशाहेन वीर्यवान्‌ इमां च पृथिवीं कृत्स्नां
एकाह्ना स व्यजीजयत्‌ धर्मात्मा धृतिमान्वीरः सत्यसंधो जितेंद्रियः जनमेजयं सुधन्वानं गयं पूरुं बृहद्रथं
असितं चैव राजानं नृगं धाता समजीयत उदेति यत्र वै सूर्यो यत्र च प्रतितिष्ठति तत्सर्वं यौवनाश्वस्य मांधातुः
क्षेत्रमुच्यते सोश्वमेधशतैरिष्ट्वा राजसूयशतेन च अददद्रोहितान्मत्स्यान्ब्राह्मणेभ्यो विशांपते हैरण्यान्‌
योजनोत्सेधानायतान्शतयोजनं बहुप्रकारान्सुस्वादून्भक्ष्यभोज्यान्नपर्वतान्‌ अतिरिक्तं द्विजातिभ्यो भु
ज्यमानाहीयते जनैः भक्ष्यान्नपानानिचयाः शुशुभुस्त्वन्नपर्वताः घृतह्रदाः सूपपंकादधिफेनागुडोदकाः
रुरुधुः पर्वतान्नद्यो मधुक्षीरवहाः शुभाः देवासुरा नरा यक्षा गंधर्वोरगपक्षिणः विप्रास्तत्रागतास्त्वासन्वे

द्रोण० इवेदांगपारगाः ब्राह्मणा ऋषयश्चापि जातास्तत्राविश्रिताः समुद्रांतां वसुमतीं वसुपूर्णां चकार यः सतां
ब्राह्मणसात्कृत्वा जगामास्तं तदा नृपः गतः पुण्यकृतां लोकान्व्याप्य यशसा दिशः स चेन्ममार सृंजय पुत्रा
१३० त्पुण्यतरस्तथा मम तु तथ्याः अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येति व्याहरन् इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि
षोडशराजिके नारद उवाच ययातिं नाहुषं चैव मृतं सृंजय शुश्रुम राजसूयशतैरिष्ट्वा सोऽश्वमेधशतेन
च पुंडरीकसहस्रेण वाजपेयशतैस्तथा अग्निष्टोमसहस्रेण चातुर्मास्यैश्च कामतः अग्निष्टोमैश्च विविधैः
सत्रैश्च प्राज्यदक्षिणैः अब्राह्मणानां यद्वित्तं पृथिव्यामस्ति किंचन तत्सर्वं परिसंख्याय ततो ब्राह्मणसात्करोत्
सुरे दैवासुरे युद्धे कृत्वा देवसहायतां चतुर्धा व्यभजत्सर्वां चतुर्भ्यः पृथिवीमिमां यज्ञैर्नानाविधैरिष्ट्वा प्रजामुत्पाद्य
चोत्तमां देवयान्यां चोशनस्यां शर्मिष्ठायां च धर्मतः देवारण्येषु सर्वेषु विजहारामरोपमः आत्मनः कामकारे
णाद्वितीय इव वासवः यदा नाभ्यगमच्छांतिं कामानां सर्ववेदवित् ततो गाथामिमां गीत्वा सदारः प्राविशद्वनं यत्पृ
थिव्यां व्रीहियवं हिरण्यं पशवः स्त्रियः नालमेकस्य तत्सर्वमिति मत्वा शमं व्रजेत् एवं कामान्परित्यज्य ययातिर्धै
र्यमेत्य च पूरुं राज्ये प्रतिष्ठाप्य प्रयातो वनमीश्वरः स चेन्ममार सृंजय चतुर्भद्रतरस्त्वया पुत्रात्पुण्यतरस्त
वा मा पुत्रमनुतप्यथाः अयज्वानमदाक्षिण्यमभिश्वैत्येति व्याहरन् इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि षोड
शराजिके नारद उवाच नाभागमंबरीषं च मृतं सृंजय शुश्रुम यः सहस्रं सहस्राणां राज्ञां चैकस्त्वयोध राम
यत् जिगीषमाणाः संग्रामे समंतादभ्यवर्तन् अस्त्रयुद्धविशेषज्ञाः सृजंतश्चाशिवा गिरः बललाघवशिक्षा
स्तेषां सोऽस्त्रबलेन च छत्रायुधध्वजरथांश्छित्त्वा प्रासान्गतव्यथः तानमुक्त्वा स त्राहाः प्रार्थयन्जीवितैषिणः श

साक्षात्किं पुनः एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं कुशलो ह्यसि भाषितुं अशक्यं सततं मन्ये तन्ममाचक्ष्व सृंजय सृंजय उवाच श्रूयतां राजन्य
थाहं तेरथमस्य महामतिः दारुकस्यानुजस्तस्य कल्पनाविधिकल्पितं आपेतुः कांचनैश्चैव पदैर्वैदूर्यकूबरं नानाप्रहरणावृते
सिंहध्वजपताकिने अश्वैर्वातजवैर्युक्तं हेमभांडपरिच्छदैः पांडुरैः शंखवर्णाभैः सर्वशब्दातिगैर्दृढैः चित्रकांचनसन्नाहैर्वाजिमुख्यै
र्विशांपते घंटाजालाकुलं रथं शक्तितोमरविद्युतं वितं नानाप्रहरणैर्युक्तं शस्त्रसंपत्परिच्छदैः रथं मेघस्वनं भासमेघघनानिकिस
ने तस्मात्समुद्रनेपत्यवमसमुपाद्रवत् दारुकोऽपि ध्वजं कामपुनःपोकेशवांतिके कर्णस्य विरथं राजन्दृश्य गोविंदपांडवैः
चित्रकांचनसन्नाहैः सदश्वैर्वैगवत्तरैः हेमकक्षाध्वजोपेतं कल्पयेत्रापताकिने अग्रतः स्यस्य पूर्णाः तथा रथं सुपरिष्कृतं रुपजक्रस्त
मास्थाय कर्णोऽभ्यद्रवद्वलात् एतत्ते सर्वमाख्यातं पन्नाहं परिपृच्छसि भूयश्चापि निबोध त्वं तवापनयजं क्षयं एकत्रिंशत्तव सुता
मास्थाय कर्णोऽभ्यद्रवद्बलात् एतत्ते सर्वमाख्यातं तच्छित्रयोधिने शतशोऽन्ये हताः शूराः सात्यकिनार्जुनेन च भीमसेनमुखैस्ततः क्रुद्धाय
भीमसेनेन पातिता दुर्मुखप्रमुखाः क्रूराः सततं तच्छित्रयोधिने इति द्रोणपर्वणि चतुर्थोऽहनि धृतराष्ट्र उवाच तथा गतेषु शूरेषु तेषां
गहनेषु च मामकेषु एवमेषु तदा पालितो राजन् दुर्मतिस्तेन तत् इति द्रोणपर्वणि चतुर्थोऽहनि धृतराष्ट्र उवाच तथागतेषु शूरेषु तेषाम
गहत्रेष्वमामकेषु एवमेव तदा पालितो राजन् दुर्मतिस्तितोऽतव विरथो भीमसेनो वै कर्णो वाक्शल्यपीडितः अमर्षवशमाप
नश्च सृंजय किं वै भीमार्जुनौ वीरौ स मामकिं वा करोत्तदा संजय उवाच विरथो भीमसेनो वै कर्णेनावज्ञापीडितः अमर्षवशमाप
न्नः फाल्गुनेवाक्यमब्रवीत् पुनः पुनस्त्वरक मूढ सौदाकेचित्तव अकृतास्त्र कमापोत्था तोलसंग्रामकातर इति मामब्रवीत्कृ
ष्णः फाल्गुनेवाकामब्रवीत् पुनः पुनस्त्वरकमूढ सौदाकेचित्तव अकृतास्त्रकमापोत्था तोलसंग्रामकातर इति मामब्रवीत्क
र्णः पश्यतस्ते धनंजय एवमुक्त्वा नमेवध्यस्तेन वाक्ये किरीटिना एतद्वच्च महाबाहो त्वया सह कृतं मया पार्थैतन्मम कौन्तेय तथा त
ेनः संशय तदध्याप्य नरेश्वर स्मरेत त्वद्वचनं मम यथा भवेत्सत्यं तथा कुरुष्व नरोत्तम छत्रमाधवं तं तत्सभामसाकितविक्रम
तेजसोऽनोऽजवोफ जीं किंचिदस्य समपृच्छत कथं कर्णं जयाद्वद्य सत्पुत्रात्मसंस्कृत अमर्षबुद्धे शूरा कर्मेष संख्य साधिसां
ततोऽर्जुनो जवो क जीं किंचिदस्मस मपुगे कर्ण कर्णां जयाह द्वेष तपुत्रात्मसंकृत अमर्षवृद्धे शूरा कर्मेष सांवरसाधिमां

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो. अत द्विविधं कर्म्म शूराणां युद्धे जयपराजयौ नैवाप्यनिमित्तौ राजेपवा सर्वस्यापि युग्मतः युद्धेषु युधा नेन निरयो मिलिष्यति
१३१ तः पदस्थपाआन मेने विरथं कृतवानसि अधर्म्मस्त्वेषराधेय यत्त्वं मामसचीवयाः युद्धमेति जानुनैपुण्यात समपत्वापिन्ने द
र्पिते पथाशक्ति शूरक माहवे तथापश्यतो सर्वेमेन्यानीकेयुद्ध समस्मेव चानिरथो भाम मेनेन कृतोसि वद्ध शोरतो न चाव
पातविकिंविदु कृतान्सातुनं रन यस्मा त्ववुद्धरूतं तच्छ्रावितं त्वलिद्रकोरवः परोतं पञ्चमो मद्रोपुष्पाभिनिहतो मम तस्मात्त्वमाव
लेपममयः फलमवाप्नुहि नपातस्पनुच्छितं त्वया त्वमनाशायदुर्मते तस्माद्धर्मोसि मे मूढ सम्यक्बलवाहन कुरु त्वं सर्वक
र्म्माणि महत्त्वं भयमागतं हतात्मिन्वन्नसेनते वै सामात्यास्समुत्रे येषामेष्युपपाम्प निवृद्धि मोहेन मानया तान्सर्वान् ह
निष्याणि समरे तत्युद्ध माहवे यावदूयात् कृतमृतमभिमानि नमाहवे दूषणाजुवेधुनोमहोमूर्धतश्शल्यपातितो अर्जुनेन शति
जातेवयैकर्णं सुतस्य मे हं लक्ष्मणमुख्य राजो भूरिदानो तरा तस्मिन्नाकुले संग्रामे वर्तमाने महाजये महाराश्मि महत्त्वा
सुरलेमीनि युपागमत ततो राजन दृषकेश समाराजनितिश्छिले ताणिमनिशं गतन्स्वर्पात्स्वसेसमवात दिव्याशुपादिशरैः
सोमदत्तिमहतात्मा हिस्यातु निहतः पाशेडदकेर्कसहाभ्रजः धा नेराधवं नमाप्ये वृहनेनाप्यभारत साहतो समरोनिस्तो नारका
र्यो विवास्याननं प्रयामिलोके दुवितपसुर्म्य कवितं महते पुरूष्व राजपत्य योधनेभो महत्ससभावावर्तवलव तुस्याध्निकाधि राम.
वसमेताः पृथिवीपालाधार्त्तराष्ट्रस्य कारणात् येनाप्राप्य रोकुरुहनावर्तन्ते तरंथिताः तववाकुले चैव रहस्यं ज्ञात कोप्रमं नेह
प्राशकृपालकस्विइरणो कर्त्तुंषराक्रमे पाहं शक्नोनावमतमेकः असुताप्रनः एवमेव हतेक सं मानुंषधेतु रात्मानिवहु पिष्यामि
पक्षां विजिताविं हतद्विषं तमजुनः पतुगावमसारानतमाधव मतिशेपमयानाति विद्वेष्टवितुमन अन्ता स्वं जयतो वा पे

नः॥ अतद्गजोकुलानीकोजयानाकोजयमिपः विजयोलब्धलक्ता युजयो श्वीरथवाहनः चेत्रोदयः कामरूपो॥ दीरक्षा
तः सुताः यमौ च द्रौपदेयाश्चरा त्रस्मयश्वोच येषामर्थाययुध्यं तेन तेषां विद्यते नृपः एते चान्ये च बहवो गुणाः पा
डुसुतस्य वै बाम्येवरन्तु जगत्सर्वं महेगास्तस्मानुपसंपन्नात् सगणास मूर्त भुजगद्विप॥ किं शेषम स्त्रवाप्नोलकुर्यातां भी
मफल्गुनौ युधिष्ठिरस्त्वथिवानिर्देहेद्धोरचक्षुषा अप्रमेयबलः शौरिः सर्वशस्त्रविदांवरः कथं समरसेकसौतु
तुमुत्सहे सपरान्महानयमनस्त्वेषतवनिसंहि स्ततज अप्रमेयबलः शौरिः सर्वशस्त्रविदांवरः कथं समरसेकास
अश्ववा ह्येते राकर्णो गुरुः शारद्वतेनृप सम
हृसे शौरिणासह संजयउवाच एवमुक्तः स्तावेपः शहसन्नपतेषेन अजेयास्ताः पार्थ्या दैवैरपि सवासवैः सदेवसप
मुक्तेन यात्रस्लम्पोऽवान्धतिपद्वचः एते चान्ये च बहवो गुणाः पांडुसुतेषु ते अजेयास्ताः पाण्डवेभ्यो सभ्रातरश्वास्य सोदराः अनर्जु
नगंधर्वैः पिशाचोरगराक्षसेत पापिपार्थेजेष्यामिसमस्ता विनमाहवे हतेतु पांडवेकस्मे भातरश्वास्य सोदराः अपत्नाकोस्वदस्पर्शस्यास्य तिगोतम सुनाते
नानपासं तिमहात्मोतुं कर्मयघन तेषुसमेषुनवेषु पृथिवाय समागता अपत्नाको स्वदस्पवशे स्यास्य तिगोतम अजानाप्रिघुव
िहस्तवो तितिधांते नात्रसरायः एतश्चेयमहं तानाततोगतोमिगोतम नेतु नहूस्य विमच्चाश्वक्तात सर्वस्यपुंगे अत्राप्रियुव
तोवाकंपयाव छ्लगोतमानुयधावच्छ्रोतिस्त्रमानुनिर्वेजेयो जयः दुःखासनो वृषसेनो मद्रराजस्तमेव च निषेधेति
मायत्रसर्वेपु हावेशारदा जये देतानाराणं कोहिश कृतुल्यबलोपुष्पाष्पालिकतान्स्वावलिन स्वर्गलिश्च धर्मराजपु
हनुशलाहसुर्युद्धसगानये एतेस्याससतिसग्रामे पांडवानांच वार्ष्णिनः जयमाकांक्षमानानांकोविपसदशितः देवपत्र

द्रो
१३२ सहं मन्ये जयं कृष्ण बलिनामपि यत्र भीमो महाबाहुः शेते शरशताचितः विकर्णश्चित्रसेनश्च बाह्लीकश्च जयद्रथः
भूरिश्रवा जयत्सेनो जलसंधः सुदक्षिणः शलश्च रथिनां श्रेष्ठो भगदत्तश्च वीर्यवान् एते चान्ये च बहवो देवैरपि सुदुर्जयाः
निहताः समरे शूराः पाण्डवैर्बलवत्तरैः। किमन्यद्दैवसंयोगान्मम पुत्रस्य संयुगे यत्र द्रोणो हतः सौते विसततेऽतु पौरुषं नास्ति
तेषामपि हताः शूराः शतशोऽथ सहस्रशः त्वां पते सर्वे समानीकं रणे पाण्डवैः सह नृपाश्चान्ये पश्यामि पाण्डवानां कथं च न। यो न
वृत्तवन्तो निमंमस्से द्विजाश्च यथा द्विषो हेपयाशक्तिपीडितैः सहसेनागैश्च योधा हिताय च जयाय च इति स्थिते इति श्रीमहाभा-
रते द्रोणपर्वणि रात्रियुद्धे संजय उवाच तथा ... क्रमान् तव पुत्रोऽभिमातुलं ... गेन द्रोणिरभ्यपद्यत कृष्णया
मा उवाच कस्मात्त्वमसुतं द्रोणि ... एष ते पार्थ ... संजय उवाच तमुत्सृत्य द्रोणो नराजा
दुर्योधनः स्वयं। स्ववाप महाराज कृप ... कर्ण उवाच ... अश्वत्थामा ...
पं मुंचेतं कुरुसत्तम अश्वत्थामोवाच तेनैतन्मम ... फल्गुनो नाश शिष्य
ति दुर्योधन उवाच अश्वत्थामन् ... कोऽप्येवं ...
राजेन्द्र ... द्विज ... पाण्डवान्
ततः संजय उवाच ततस्तेषां पाण्डवानां ... ततः ... पुनः कर्णे ...
प्रतापवान् कौरवाणां ... ततः ...
सम हाराज ... ततस्तेषां पाण्डवानां ... महाबाहुमेघैः ...

घोने के श्रुत्वार्जुनः ... महासुखी ...
पातं बहुजनं ...
शापेन निहतो ...
कृपः ... परिघनिस्त्रिंशशूलमुद्गरपट्टिशाः ... मुशला ...
शिलाः ... विविधा ...
लाञ्छ ... विविधा ...
छ्रेः कुन्ता ...
शुभसैनो ...
नमानि ...
पुत्रो ...
रोषेण कौरवाणां ...
चित्रैः ...
तेऽभ्यधावन् ...
ना। एवं स्वार्जुनसायकैर्हन्तुं ...

द्रो.ए. तेनोक्षवमत्कालेरिवात्ताआणिमात्ततः तेवासवमिवापांतं भूरिवर्षशरोघिणां महेष्वासा नरव्याघ्रा नोग्रं केचिद्वारयन्तिहस्त
१३३ मानाः पार्थेनत्वद्दीपात्रपस्थिताद्दशी स्थानेवत्हवीजघ्नविद्रवत्तस्ततस्ततः तेऽर्जुनेन शरामुक्ताः कंकपत्रास्तनुच्छिदः शलभाइ
वसंपेतुः संछाद्य नारिनाराशानुरंगरथिनेनागपदातिमपिमारिषा विनिर्मिचत्तितिं जुग्महेल्मीकमिवपन्नगा नचान्हितापयमत्जत
कंजराश्वनरेषुसः एथंगेकशरामगणा निपेतुस्तेगतासवः हतैर्मनुष्यैर्द्विरदैश्च सर्वतः शराभिसृष्टैश्च हयैर्निपातितैः तदाश्वगोमा
युवलाभिनादितं विचित्रमायोधशिरोवभूवतत्ना पितास्ततेसज्जतिसृष्टदेरसदन्नर्थेवपुत्रः पितरंशरातुरः स्वरक्षणाहनमतपस्तहा
जेनाल्पंज्ञैतिवाहानपिपार्थपालिता महाभारते द्रोणपर्वणि सूतराष्ट्र उवाच तेष्वनीकेषु सग्नेषु पांडुपुत्रेण संजय चलिता
नांद्रुतानांच कथमासीन्मनोहिवः अनीकानां भग्नानाम अवस्थानमपश्यतां दुष्करं प्रतिसंधानं तन्ममाचक्ष्व संजय संजय
उवाच तथापितवपुत्रस्य प्रियकामा विशांपते यशःप्रवरालोके पुरस्कृत्य द्रोणमच्युतः समुद्यतेषुचात्युग्रं तेषु आर्तेचयुधिष्ठि
रे अकुर्वन्नार्यकर्माणि भैरवेसमुपस्थिते। अंतरं भीमसेनस्य प्रपतन्नमितौजसः सात्यकेश्चैव वीरस्य धृष्टद्युम्नस्य वाविभो द्रो राम.
णं द्रोणमिति क्रूराः पांचालाः समचोदयन् मा द्रोणमिति पुत्रास्ते कुरून्सर्वानचोदयन् द्रोणंद्रोणमिति ह्येके माद्रोणमिति १३३
चापरे। कुरूणां पांडवानांच द्रोणद्यूतमवर्तत यंयंप्रमथ्नाते द्रोणः पांचालानां रथव्रजं तत्रतत्र तु पांचाल्यो धृष्टद्युम्नोभ्यवर्तत। त
थाभागविपर्यासे संग्रामे भैरवसति। वीराः समासदन्वीरान्कुर्वंतो भैरवंरवं। अकंप्यनीयाः शत्रूणां वभूवुस्तत्र पांडवाः अकं
पयंस्त्वनीकानि स्मरंतः क्लेशमात्मनः तेत्वमर्षवशंप्राप्ताः ह्रीमंतः सत्वचोदिताः सत्क्वाग्रात्यक्त्वा न्यवर्तत घ्नंतो द्रोणं महाहवे अय
सामिवसंपातः शिलानामिव चाभवत् दीव्यतां तुमुले युद्धे प्राणैरमिततेजसा नतु स्मरंति संग्रामम् अपिवृद्धाः तथाविधं। ३६१

वंमहाराजसंक्षत्रष्टंवमथापिवा। प्राकंपतेव पृथिवी तस्मिन्वीरावसादने। निर्वर्तता वलौघेन महता भापोडिता। घूर्णतोपि वलौघस्य
दिवंस्तद्वदनिस्वनः अजातशत्रोस्तत्सैन्यमाविवेश सभैरवं समासाद्य तु पांडूनामनीकानि सहस्रशः द्रोणेन चरता संख्ये मम
थ्नानिशितैः शरैः तेषु प्रमथ्यमानेषु द्रोणेनाद्भुतकर्मणा पर्यवारयद्द्रोणं सेनापतिः स्वयं तदद्भुतमभूद्युद्धं द्रोणपांचाल
योस्तथा। नैवतस्योपमाकाचिदितिमेनिश्चितामतिः। ततोनीलोनलप्रख्यो दहन्कक्षमिवानिलः। शरस्फुलिंगश्चापार्चिर्दहन्कक
क्षमिवानलः। तंदहंतमनीकानि द्रोणपुत्रः प्रतापवान्। पूर्वाभिभाषी सुश्लक्ष्णं स्मयमानोभ्यभाषत। नील किंबहुभिर्दग्धैस्तवयो
धैः शराग्निना मयैकेन हियुध्यस्व क्रुद्धः प्रहर चाशुमां तं पद्मनिकराकारं पद्मपत्रनिभेक्षणं। व्याकोशपद्माभमुखो नीलो विव्याध
सायकैः तेनातिविद्धः सहसा द्रौणिर्भल्लैः शितैस्त्रिभिः धनुर्ध्वजंच छत्रंच द्विषतः सन्न्यकृंतत। सोवप्लुतः स्यंदनात्स्मान्नीलश्चर्म
वरासिमत्। द्रोणपुत्रेः शिरः कायाद्धर्तुमैच्छत्पतत्त्रिवत्। तस्योन्नतांसं सुनसं शिरः कायात्सकुंडलं। भल्लेनापाहरत् द्रौणिः स्मय
मानइवानघ। संपूर्णचंद्राभिमुखः पद्मपत्रारुणेक्षणः। प्रांशुरुत्पलपत्राभो निहतोन्यपतत्भुवि। ततः प्रविव्यथे सेना पांडवी
नृशमाकुला। आचार्यपुत्रेण हते नीले ज्वलिततेजसि। अचिंतयंश्चते सर्वे पांडवानां महारथाः कथंनो वासविस्त्रायेच्छत्रु
भ्यस्त्रायेदितिप्रभो। दक्षिणेनतु सेनायाः कुरुते कदनं बली। संसप्तकावशेषस्य नारायणबलस्यच द्रोणपर्वणि संजय उवाच
प्रतियातंतु सेनस्य नामष्यत वृकोदरः सोभ्याहनदुरुषथ्यार कर्णं च दशभिः शरैः। तस्य द्रोणः शितैर्बाणैः तीक्ष्णै राजिमगैर्जा
वितांतमतिगेस्मुमेममन्यपात्रुजयानहा। आनर्तमभिवेषंसुः षडुंशत्यासमार्पयत्। कर्णो द्वादशभिर्बाणैरश्वत्थामा च सप्त
भिः षड्भिर्दुर्योधनो राजा तत एनमथाकिरत्। भीमसेनोपि तान्सर्वान्प्रत्यविध्यन्महाबलः द्रोणं पंचाशतेषूणां कर्णं च दशभिः

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो. १३५ श्रीरैः तुपीवनै हारश्शभिरैः गोगिाम छिरासुगैः आरावं तु मुलं कुर्वन्नव्वर्न्नततता नूः गोतस्मिन्संसजति शाणान्मसु साधाग्रो
नृतो। अज्ञातशत्रुस्तान्सोधानमानंत्रातिसचाह्यत। तेपशुभोमसेनस्समाप मम्मितोजसः उपुधानप्रततपोमाद्रीपुत्रौचपांडवो
।तेसमेसमसमस्त्रासहिताःपुरुषर्षभाः। महेषासवेगुमाद्रोणानोकं ठिमित्सवःसमापेतुस्महावायेः भामअतपोरथाः तान्प्रम
गृह्य रणश्रेष्ठो द्रोणाः परिपन्थिनोवरः। महारथानतिवलान्वाराः समरपोधिनः वाहं मृत्सु मपमस्का तावकान्मांडवापद्रुःमादितः साद्दि
नोअमंतथैवरथिनोरथान्। आसांछन्म सिंसपातापुट्टमासासरस्वधैः व्रह्दृष्टमसिपुद्वैचवनृक्करदृकोदरपा। कुंजराणांचसैपा
तेपुंहमासांप्सहातुगां। अपतत्कुंजराः सोहपाद्रुसत्वत्वाम्नुः छिराः नरोत्तणाविनिर्भिन्नोरथाद्रुमस्वमासिषा तत्रात्रमसचैमम
देपतितसाविवस्सगाः शिरः वधेसपामासवहेसाक्रम कुंजराःअपरांसापरेमनः द्वारणाः पतितान्नरान्। शिवाणोसान्निगता
वभिरत्ररथिनोवहून्। नराश्चैकेविहृपरेविषाणालग्नसंसवेःवभ्रमुःसमरेनागानृदंतःशतशोनरान्। कासोपसततु
त्राणाःत्राणनंवरथकुंजरान्। पतितान्पोधपोदक्कुदिपा। स्थूलनलानिवगन्पपत्राधिवासांसिशपनानिमणाधिपाः ह्रीमंतःकालसंप
कां। सुकुरावास्तनुशीरेते। हिंतितस्माञ्चपितापुत्रंरथनामेमंसुपुगे। पुत्रंश्चपितरंमोहान्निर्मर्यादमवर्तत। रथोमयोध्वजाच्छिन्नछत्रंमुर्वी एम. १३५
निपातितं। पुगार्द्धछिन्नमादायदुद्रावतथाहयः। सासिर्वाहुर्निपतितःशिरः छिन्नंसकुंडलं। गजेवलिप्पवलिनारपःसंक्षिप्तःक्षितौ
रथिनानाडितःनागोनाराचेनपततक्षितौ। सारोहश्चापततवाजीगजेनाभाहतोतेरा। निमर्यादमहयुद्धमवर्ततसदारुणं। हातात
तहापुत्रसखेक्कासितिष्ठकधावसि। प्रहराहरजहेनस्मितहेदितगर्जितैः। इमेवमुच्चरंतिस्म श्रणपतेविविधागिरः। नरस्पाश्वस्पनागस्पम
मसङ्गनशोणितं। उपाशाम्यद्रजोसोमंभीरूनाकश्मलमाविशत्। चक्रेणचक्रमासाधवीरोवीरस्पसंपुगे। अतीतेविपवेषा

न्नेतहारणदाया। शिरःआसीत्केशपतामर्शोमुष्टिपुद्धंचदारुणं। नावैरेतैस्समस्मारणामहापिहापनिकनं। तत्राच्छिद्यतशूरस्सस
क्रोधाद्युपतः सधनुस्वापरस्पापिसशरं। सांकुशं लवयात्राक्रोशरन्प्रमन्स्पोन्नतपान्मोनिमुखोदृवृतः। अन्नः प्रासस्पचान्नस्पाशिःक्षा
पाहपाहरत। सशत्रूसहस्वान्सः शत्रून्स्पोत्रसरणं। स्वानस्पोधपराजमोजप्पानतिशिनेसरैःणाः। सूगीपसभ्रात्रनारावेननिपा
तितःमाततोस्पपतद्रभोनरोरोधदेवोस्मगोतेधैवरथिनोनागःक्षारत्राणिरोवातुजन्नु। अमतिष्टसरानूमोसहासस्वसहमारथि।
स्मूराणूप्रहरतोद्रष्ट्वा कृताश्वान्नुपचिरोतिताश्वहंनमाविरान्माहौ। भीत्रवद्रपदुर्वेलान्नाः सदेमाछिन्नसनत्रघाःसापताकिंवन
द्दोमेनरजसाक्षमेनिमपोरमवर्ततः। ततःसेनापतिःशीघ्रमपकालइतिक्रुवन्। निमाभिनातोनेवननरपामासपांडवान्। क्रुद्धं
ताः शरासनन्तस्पपांडवावाव्रूशात्विनःसरोहंमाद्रवापेत्रघ्नेताशिराश्यपतीगृहीत्वाद्द्रवनानोन्पहिभीताविनिहेततः रणसासात्तुप
लःशाद्रोद्रुहैंसमरेधपति। ततोद्रोणात्त्रूपःकार्णोद्रोणाराजाजयद्रथः विराट्नुविरावाहेमोशल्पः सहतानपवारपत्।तेनापंचस्मस
रसाडुंत्रिंवाराउनसहा शरान्नोनजरद्रौणापांचालाःशरेवैःसहपतोद्रोणान्निमक्रुद्धोविसजन्नृशतशःशरान्। चेदिपांचालपांडवा
मकरोत्कदनंमहता। तस्पस्पातलनिर्धोषःश्रुश्रुवेदिक्षुमारिष। वजसंहारसंकाशस्त्रासपन्मानवान्वहून्। पतस्मिन्नंतरेजिष्णुर्जित्वा
संसप्तकावहून्। अभ्पयात्तत्रपत्रासीद्रोणः पांडून्प्रमर्दयन्। तांशरौघान्महावर्त्तान्शोणितोदान्महारथान्। तीर्णःसंसप्त
सकान्हत्वाप्रत्यदृश्पतफाल्गुनः। तस्मकार्तिर्पशोलक्ष्म सूर्पप्रतिमतेजसः। दीप्यमानमपश्याम तेजसा तानरध्वजं। संसप्तकस
मुद्रंतमुद्दोप्पास्त्रगमस्तिभिः। सपांडवपुगांतार्कःकुरूनप्पभ्पतापपत्। प्रदृदाहकुरून्सर्वानर्जुनः शस्त्रतेजसा। युगांतेसर्वभू
तानिधूमकेतुरिवोस्थितः। तेनवाणसहस्त्रौघैर्गजाश्वरथयोधिनः। ताडपमाना क्षितिंजग्मुर्मुक्तकेशाःशरार्दिताः। केविदार्त्तस्वनंच

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो० १३४ कुर्वितेस्मुरपरे पुनः पार्थबाणहताः केचित्रिपेतुर्विगतासवस्तेषामुत्पतितान्कांश्चित्पतितांश्चपराङ्मुखान् ॥ नजघान नरवीरो योधान्यो
धनंजयमनुस्मरन् ॥ ते विकीर्णरथाश्चित्राः चापशस्त्रपराङ्मुखाः कुरवः कर्णकर्ति हाहेति च विचुक्रुशुः तमाश्रित्य राधेयं रविनापश
रोषिणा ॥ मानेष्टतिप्रतिक्षस्यपापविनिमुर्वोर्जुनः संनारतरथश्रेष्ठः सन्नमारतहर्षेण ॥ शत्रुस्थके तत्र पैप्रमत्तमत्त्विहावरैः तमदा
मशोघ्मसरीराम्नापस्तरस्वच शरौघाञ्छ्ररतालेनोविस्यध्वनेजयः तथैवाधिरथिस्तम्बचापान्त्ज्वलिततेजसः अरुमकृष्णमन्ताप्य
गारवित्तजन्नरशान् ॥ धृष्टद्युम्नश्च भीमश्च सात्यकिश्च महारथः ॥ विव्यधुः कर्णमासाद्य त्रिभिस्त्रिभिरजिह्मगैः ॥ अर्जुनास्तग्रद्युपः स
वा पशराहस्त्रिभिः तेषां त्रयाणां चापानि विच्छेद विशिखैस्त्रिभिः ते निहतायुधाः शूरा निर्विषा भुजगा इव ॥ रथशक्तीः समुत्क्षिप्य भृशमि
हाह्वानदन्ताः प्युत्ताञ्चक्रिम् ह्यवेगा त्रिस्तष्टा भुजगोपमाः ॥ पप्मा नाममहाशक्तिः जगुराधिरथिं प्रति ॥ ता निहत्य शरव्रातैस्ते त्रिभिस्त्रि
भिरजिह्मगैः नना स्क्वनतान्कर्णः पार्थायविसृजञ्छ्ररान् ॥ अर्जुनस्त्वपिराधेयं विध्वा सप्तभिराशुगैः कर्णादवरजं बाणैर्जघान निशि ते
शरैः ततः शत्रुंजयं हत्वा पार्थः षड्भिरजिह्मगैः जहार सद्यो भल्लेन विपाठस्य शिरो रथात् पश्यतां धार्तराष्ट्राणामेकेनैव किरीटिना प्रमुखे सूतपु
त्रस्य सोदर्या निहतास्त्रयः ततो भीमः समुत्पत्य स्वरथाद्वैनतेयवत् ॥ वरासिना कर्णपक्षाञ्जघान दश पंच च ॥ पुनः स्वरथमास्थाय धनु
रादाय चापरं ॥ विव्याध दशभिः कर्णं सूतमश्वांश्च पंचभिः धृष्टद्युम्नोप्यसिवरं चर्म चादाय भास्वरं जघान चन्द्रवर्माणं बृहत्क्षत्रं च नैष
धं ततः स्वरथमास्थाय पांचाल्योन्यच्च कार्मुकं आदाय कर्णं विव्याध त्रिसप्तत्या नदन् रणे ॥ शैनेयोप्यपरं चापमादाय न्द्रसमद्युतिः
चतुःषष्ट्या विध्वा सिंहवन्नदन् ॥ भल्लाभ्यां साधुमुक्ताभ्यां छित्वा कर्णस्य कार्मुकं पुनः कर्णं त्रिभिर्बाणैर्बाह्वोरुरसि चार्पयत् ततो दुर्योधनो द्रोणो राजा
चैव जयद्रथः निमज्जमानं राधेयं सात्यकार्णवात् ॥ पदात्यश्वरथमातंगास्त्वदीयाः शतशोऽपरे कर्णमेवाभ्यधावन्त त्रासयाना मुहुर्मुहुः ॥ धृष्टद्यु
म्नश्च भीमश्च सौभद्रोर्जुन एव च नकुलः सहदेवश्च सात्यकिं जुगुपू रणे ॥ एवमेष महारौद्रः क्षयार्थं सर्वधन्विनां अश्वैरश्वा गजैर्नागा रथिनो रथिभिः सह संयुक्ताः समदृश्यन्त पत्तयश्चापि पत्तिभिः
तिरथनागाश्वा गजाश्वरथपत्तिभिः रथिनो नागपत्त्यश्वै रथपत्ती रथद्विपैः राम ५३४

चनिपतानिषदं क्षतगात्राभीषणामुंपशोभन्नपपराः क्रमैः सहदेवो देवपोर्वीसः सहदेवः किलाश्विनोः पेच कुलमेनुणाः स्मृ
तोः पांडवेषु चपैगुणा अभिमन्योः किलेकस्य अर्जुनस्तु सुतानचेगणाः पुरोधिष्ठिरस्यार्जुनकुलमस्य चरितेन च कर्मभिर्मान
सेनस्य सहदेवस्याभीमकर्मणो गुणेनेजयस्य स्वेणाविक्रमेणाकृतेन च विनयान्महदेवस्य सहदेवोनकुलस्य च धृतराष्ट्र उवाच अ
भिमन्युमहं सूत सौभद्रमपराजितं श्रोतुमिच्छामि कात्स्न्येन कथमायोधने हतः संजय उवाच स्थिरो भव महाराज शोकं
धारय दुर्धरं महांतं बंधुनाशं ते कथयिष्यामि तच्छृणु चक्रव्यूहो महाराज आचार्येणाभिकल्पितः तत्र शक्रोपमाः स
र्वे राजानो विनिवेशिताः अवस्थाने स्थविमस्याः कुमाराः सर्पवर्चसः संघातो राजपुत्राणां सर्वेषामभवत्तदा कृताभिस
मयाः सर्वे सर्वे रजतविभूषिताः सर्वे रक्तांबरधराः सर्वे रक्तविभूषणाः सर्वे रक्तपताकाश्च सर्वे वै हेममालिनः चन्दनागुरुदि
ग्धांगाः स्रग्विणः सूक्ष्मवाससः सहिताः पर्यधावंत कार्ष्णिं प्रति युयुत्सवः तेषां दशसहस्राणि बभूवुर्दृढधन्विनां पौत्रं
तव पुरस्कृत्य लक्ष्मणं प्रियदर्शनं अन्योन्यसमदुःखास्ते अन्योन्यसमसाहसाः अन्योन्यं स्पर्धमानाश्च अन्योन्यस्य हि
ते रताः दुर्योधनस्तु राजेन्द्र सैन्यमध्ये व्यवस्थितः कर्णदुःशासनकृपैर्वृतो राजा महारथैः देवराजोपमः श्रीमान् सित
च्छत्राभिसंवृतः चामरव्यजनाक्षेपैरुदयन्निव भास्करः प्रमुखे तस्य सैन्यस्य द्रोणो व्यवस्थितो नायकः सिंधुराजस्तथा
तिष्ठन् श्रीमान्मेरुरिवाचलः सिंधुराजस्य पार्श्वस्था अश्वत्थाममुखास्ततः सिंधुराजस्य मत्तोजन महारथाः ततः प्रवृत्ते यु
द्धे तुमुले लोमहर्षणे तावकानां परेषां च मृत्युं कृत्वा निवर्तने इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधे
नतमोध्यायः संजय उवाच तदनीकमनाधृष्यं भारद्वाजेन रक्षितं पार्थाः समभ्यवर्तंत भीमसेनपुरोगमाः

द्रो० सात्यकिश्चेकितानश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः कुंतिभोजश्च विक्रांतो द्रुपदश्च महारथः आर्जुनिः क्षत्रधर्मा च बृहत्क्षत्रश्च वीर्यवान्
१३६ चेदिपो धृष्टकेतुश्च माद्रीपुत्रौ घटोत्कच युधामन्युश्च विक्रांतः शिखंडी चापराजितः उत्तमौजाश्च दुर्द्धर्षो विराटश्च महारथः
द्रौपदेयाश्च संरब्धाः शैशुपालिश्च वीर्यवान् केकयाश्च महावीर्याः सृंजयाश्च सहस्रशः एते चान्ये च सगणाः कृतास्त्रा युद्धदुर्म
दाः समभ्यधावन्सहसा भारद्वाजं युयुत्सवः समापततस्तान्वै भारद्वाजः प्रतापवान् असंभ्रांतः शरौघेण महता
समवारयत् महौघः सलिलस्येव गिरिमासाद्य दुर्भिदं द्रोणं ते नाभ्यवर्तंत वेलामिव जलाशयाः पीड्यमानाः शरै राज
न्द्रोणचापविनिःसृतैः न शेकुः प्रमुखे स्थातुं भारद्वाजस्य पांडवाः तदद्भुतमपश्याम द्रोणस्य भुजयोर्बलं यदेनं नाभ्य
वर्तंत पांचालाः सृंजयैः सह तमायांतमभिक्रुद्धं द्रोणं दृष्ट्वा युधिष्ठिरः बहुधा चिंतयामास द्रोणस्य प्रतिवारणं अ
शक्यं तु तमन्येन द्रोणं मत्वा युधिष्ठिरः अविषह्यं गुरुं भारं सौभद्रे समवासृजत् वासुदेवादनवरं फाल्गुनाच्चामितौजसं अब्र
वीत्परवीरघ्नमभिमन्युमिदं वचः एत्य नो नार्जुनो गर्हेद्यथा तात तथा कुरु चक्रव्यूहस्य न वयं विद्म भेदं कथंचन त्वं चार्जुनो वा
कृष्णो वा भिंद्यात्प्रद्युम्न एव वा चक्रव्यूहं महाबाहो पंचमोऽन्यो न विद्यते अभिमन्यो वरं तात याचतां दातुमर्हसि पितॄणां मा राम० १३६
तुलानां च सैन्यानां चैव सर्वशः धनंजयो हि नस्तात गर्हयेदेत्य संयुगात् क्षिप्रमस्त्रं समादाय द्रोणानीकं विशातय अभिमन्युरु
वाच द्रोणस्य दृढमत्युग्रमनीकप्रवरं युधि पितॄणां जयमाकांक्षन्नवगाहे विलंबितं उपदिष्टो हि मे पित्रा योगोऽनीकविघा
तने नोत्सहे तु विनिर्गंतुमहं कस्यांचिदापदि युधिष्ठिर उवाच भिंध्यनीकं युधां श्रेष्ठ द्वारं संजनयस्व नः वयं त्वानुगमिष्यामो
येन त्वं तात यास्यसि धनंजयसमं युद्धे त्वां वयं तात संयुगे प्रणिधायानुयास्यामो रक्षंतः सर्वतोमुखाः भीमसेन उवाच अहं त्वानुगमिष्या
मि धृष्टद्युम्नोऽथ सात्यकिः पांचालाः केकया मत्स्यास्तथा सर्वे प्रभद्रकाः सकृद्भिन्नं त्वया व्यूहं तत्र तत्र पुनः पुनः वयं प्रध्वंसयिष्या

मो निघ्नमाना वरान्वरान् अभिमन्युरुवाच अहमेतत्प्रवेक्ष्यामि द्रोणानीकं दुरासदं पतंग इव संक्रुद्धो ज्वलितं जातवेदसं त
त्कर्माद्य करिष्यामि हितं यद्वंशयोर्द्वयोः मातुलस्य च यत्प्रीतिं करिष्यति पितुश्च मे शिशुनैकेन संग्रामे काल्यमानानि
संघशः अद्य द्रक्ष्यंति भूतानि द्विषत्सैन्यानि वै मया युधिष्ठिर उवाच एवं ते भाषमाणस्य बलं सौभद्र वर्द्धतां यस्त्वमुत्सहसे भेत्तुं द्रोणानीकं
दुरासदं रक्षितं पुरुषव्याघ्रैर्महेष्वासैर्महाबलैः साध्यरुद्रमरुत्कल्पैर्वस्वग्न्यादित्यविक्रमैः सं०उ० तस्य तद्वचनं श्रुत्वा
स यंतारमचोदयत् सुमित्राश्वान्रणे क्षिप्रं द्रोणानीकाय चोदय इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधे
त्रयस्त्रिंशति संजय उवाच सौभद्रस्तु वचः श्रुत्वा धर्मराजस्य धीमतः अचोदयत यंतारं द्रोणानीकाय भारत तेन संचो
द्यमानस्तु याहि याहीति सारथिः प्रत्युवाच ततो राजन्नभिमन्युमिदं वचः अतिभारोऽयमायुष्मन्नाहितस्त्वयि पांडवैः संप्र
धार्य क्षमं बुद्ध्या ततस्त्वं योद्धुमर्हसि आचार्यो हि कृती द्रोणः परमास्त्रे कृतश्रमः अत्यंतसुखसंवृद्धस्त्वं चायुद्धविशा
रदः ततोऽभिमन्युः प्रहसन्सारथिं वाक्यमब्रवीत् सारथे को न्वयं द्रोणः समग्रं क्षत्रमेव वा ऐरावतगतं शक्रं सहामरग
णैरहं योधयेयं रणमुखे न मे क्षत्रेऽद्य विस्मयः ममैतद्द्विषतां सैन्यं कलां नार्हति षोडशीं अपि विश्वजितं विष्णुं मातुलं प्राप्य सूत
ज पितरं चार्जुनं युद्धे न भीर्मामुपयास्यति अभिमन्युस्तु तां वाचं कदर्थीकृत्य सारथेः याहीत्येवाब्रवीदेनं द्रोणानीकाय माचि
रं ततः संचोदयामास हयानाशु त्रिहायनान् नातिहृष्टमनाः सूतो हेमभांडपरिच्छदान् ते प्रेषिताः सुमित्रेण द्रोणानी
काय वाजिनः द्रोणमभ्यद्रवन्राजन्महावेगपराक्रमाः तमुदीक्ष्य तथायांतं सर्वे द्रोणपुरोगमाः अभ्यवर्तंत कौरव्याः पांडवाश्च
तमन्वयुः स कर्णिकारप्रवरोच्छ्रितध्वजः सुवर्णवर्मार्जुनिरर्जुनाद्वरः युयुत्सया द्रोणमुखान्महारथान्समासदत्सिंहशिशुर्यथा गजान्

द्रो. पेषाद्विपात् तेविशंतसुतापुत्राः संप्रहारंप्रवक्ष्ये आसाद्वंगदवावर्तौ मुहूर्तेषुस्वानिवाभूरणांपुत्रमानानांनिघ्नता
१३७ मितरेतर संग्रामसकमुलोराजन्भावत्तेतद्दहा प्रवर्तेनानेसंग्रामेतस्मिन्नतिमयंकरे द्रोणास्यमिषतोमूर्द्धमित्ताना निग्राह
जुंतिः तत्रविद्धमिनिघ्नंतशत्रुसंघान्महाबलं हतस्यबस्यपपौत्राः पाविक्रुद्धदपुधाःनानावादित्रनिनदैर्देवितोरुदगर्जि
तैःकुंजरैः सिंहनादैश्वतिष्ठतिष्ठेतिविभ्रवैः घोरैर्हलहलाशब्दैःसंग्रामातिष्ठिमानिर्मि आश्रावह समुद्रेतिप्रवर्तंतेमुहुर्मुहुः
हर्षितेगर्जितेतेहीमैःसुरेतेमिसेनेयौ सन्नाहपर्वतेवसन्धाममृदुद्बुद्धजति तेषामापततोवीराः शारापेधीमहाबलः द्विषान्हो
सवश्वास्राजन्ममैतोममेनेत्यैःदिक्षिते हतमानाविद्रुतानानालिंगैः शितैःशरैः भ्रामिपत्रुःसवद्बुःशः शाजेभास्पायाव कं ततस्तेषां
शालेयपवैशनकः भ्रातमारत्तिलिंतिवेकुंशावेशामिन्धास्वैर वद्धगोधांगुलित्राणान्सशरासनसायकान् सासिचर्मांकुश
भाप्न्नसतोमरपरस्विधान् सगदाःसगुराःप्रासान्मार्गितोमरपट्टिशान् समिंदिपालपरिघान् सशक्तिवरकंपनान् स
प्रतोदमहाशोलान्सकुंतानशरासनहान् समुदूरान्परियान्मपाशपाशोपलान् सकेयूरांगदाहाराद्बहूनहयगधानु
लेपनान् सविष्टराणिसद्रूलनाद्रमानिराह सैवशः ते स्फुरंदमहाराजसृष्टुनः सुत्वोहितैः वासैः पमृगैः छिन्नैश्चरूपैःने
वर्णाधिपसनाशान्तनकैशांतैर्नगौरवामरकुपुगैः संदष्टौषुघृष्टैः कोधात्मादिशोपितवद्व सुवाहसकुंटोसाक्षेभाणि रा. १३७
रत्नविरानितैःविनालनलिनाकारैर्दिवाकरशशनेःदिततिपिपंवरैःकालेवहुमिःप्राणगधिमिःदिपव्हिरोभिः स्थिवासवेतला
रफाल्गुनि गंधर्वनगराकाराणविधिवत्कल्पितान्रथान् समच्चितान्वीरैहैतांवान्पादद्भुसारथान् विनसकन्नजछिन्ना वि
तयाणिसर्वंतानपि विस्फुरतान्स्पंदिनाहीनाभिशोभापोकंकंटकान् वीथामुखानिवितेणत्यासरहकवंधुरान् विजंघानेविव
रथाननिनासारस्थानानपि विवक्षेपलकरोस्यानन्तोपकरणान्पि प्रपातितोपकरणान् । विजंघानेविवरणनहतपो

राजन्महारथःसाश्वसूतध्वजान्पुत्रानामातपामान्मंयुगे तेहतामपतन्भूमौगतनत्राइववृक्षाःहष्ट्वाविनिहतानसुत्रानतवाराजन्महारथान् भ्रातः
शरीमुसःक्रमोःकरमलसमयाः रथमन्समसास्थापपितविव्रक्लिप्तिपुनःअप्यपासंडवपुद्दतरसमशाःपराक्रमाः ताववमोत्वशरैर्निवारयौतुरवंशि
लाशितैः माधोतंतामहाराजपुत्रितपविभक्तिमुक्तौ पद्विशतातततोमहेनिशितैलिगातजेनेव्ययमक्तवच्चकेःसतपुत्रस्यपांडवः रकेवर्त्नाहि
र्गांगोमारैःकृतमहापणी शोणिताक्तोमहाराजेतोवेद्रसंवर्षावितोदितो। तोशोणितातोक्षितेगीतेशरैः प्रिस्नतनुव्हे विनमांशोश्चराजेता
त्रिपुकाविनप्रसोव्याभाविधुनरव्याप्नोरुहाभिमतरं शरंहष्टोविवुन्ननोततत्त्वृत्तरीरस्मो वारणाविधृतक्तोरणसुकेविरेजतुःतुर्तौवि
रेलत्वौहीनितुवारणाविक्रमोपपच्छदततोशुभेशरजालेःपरस्परं रथामानारपतोचरिशःसर्वौविचेरतुः तोरथामेमहाराजमेहलाव त्व
नारिउ धरीचेतामहात्मानोसनवजवघराविव सहमानराणान्पातुमुजामांसात्विपनधनुःभ्रोचतरणभीमःशुचिकद्दिपतोपदःसवा
पयोषलतितःशरधारामुहोमहान् भीमवेगोमहाराजकर्णापर्वतमभ्यगात तेतःशरसहलेणावृनुमुत्कनुभारत पांडवाव्याविरतकर्णा
तोद्विकिरणविविमिःतत्रोचद्वतपुत्रावलिभीमसेनस्यविक्रमेपुपःरवेःकंकवाससोमिपक्कर्णाश्वहयपच्छेरे सनहपनरूगोपार्थकेशवसपश्यनि
न सात्यकिंचक्ररक्षौवभीमःकर्णामपोसपत विक्रमेमुजयोर्वार्ष्णेयेपंचविंदतोतनेःपुत्रालवमहाराजहसुःपांडवमह ३ भी. हा. २
द्रोणपर्वणिजयद्रथवधेभीमयुद्धे संजयउवाच भीमसेनस्यावेपःस्क्रमोसातिलनिसंनु नामैश्चतपसानतोगजःप्रतिगजमिने
अपक्रम्यमकामस्यमुहूर्तेशरगोचरात तवकाधिरथिर्दृष्ट्वासंदनेनःसुतान्सुतान् भीमसेनेननिहतानिमलनुस्मितोभवत् । निःश्व
सनदीर्घमुष्णंचपुनःपांडवमभ्ययात् सतानन्नयनः क्रोधात्स्वसन्निवमहोरगः भोकर्णःशरानस्यन्रश्मिवानिवभास्करः रश्मिजालैरिवा
र्कस्यवितीर्णेभरतर्षभकर्णचापच्युतैर्वाणैःप्राछ्याघतवृकोदरःकर्णचापच्युतान्चित्राःशरान्बर्हिणवाससः विविशुःसर्वतःपार्थवासायेवाविहंगमा
रुक्म करीचापच्युतावाणाःसंपततस्ततस्ततः रुक्मपुंखाव्यराजंतहंसाःश्रेणीकताइव चापध्वजोपस्करेभ्यःछत्रादीषामुखायुगात प्रभवंतो

द्रो. १३८

अदृश्यंत राजन्नाधिरथेः शराः तेऽपश्यन्महाभोगाः सुता श्यामा लगा यामसः सुवर्णविकृतोज्ज्वाला न्नाम्नमोत्राधिरथिः शरान् तमंतकमिवायम
मायांतं तेन कौरवः स रुक्माश्यानतिक्रुद्धो विव्याधतनाभिः शरैः तस्य वेगमसह्यं च दृष्ट्वा कर्णस्य पांडवः महत श्चभारो घोरस्त्रैः शामध्यतो णवा
न ततो विषम्याभिरथिः शारन्नाला निपांडवः विव्याध कर्णं विंशत्या पुनः रुक्मैः शिलाशितैः पुष्येव हि शरैः पार्थः सूतपुत्रेणाच्छादितः ततो वृक
र्णं शरौघान् स्यामास पांडवः वृकानुभीरमसेन सविक्रमं युधिष्ठिरत अमनेदृस रापाश्च सहदृष्टाश्चचारणाः मृ[illegible]श्रुताः कपोशोणिमस्
राष्ट्रोजपदृश्य उत्तमौजा युधामन्युः सात्यकिः केशकौतुको कुरुपांडवानां प्रवरो हशावन्महारथः माधुसाधिति वैगानसिंहनादं मम
पानरत तस्मिन्क तुमुले युद्धे महनेलोमहर्षणे अमर्षात्पुत्रे मे राजा दुर्योधनस्त्वरन् राज्ञः तोजपुत्रा सोदर्याश्च विशिष्टकर्णागच्छ
तमहंदः परिपृच्छतोड कौरवं पुरानिर्मितराधेयं भीमचापच्युताः शराः पतितपत्र स्महे ष्यासाः सूतपुत्रस्य रक्षणा दुर्मर्षणे समाहिषाः सोऽयोः
सृतमसीष भीमसेनमभिद्रुत्य समंतात्पर्यवारयन् तिग्ममासायुकोतेपमा [illegible] हि च्छिन्नप वंते वाधिराः राधिः वाहपावत्लाहका ते
पाडयन् भीमसेनं क्रुद्धाः समरमहारथाः मज्जासंहार रोगरक्तेन क्लिन्न समसमभूद्दारव ततो वेगेन कौंतेयः पांडपिनाशाराशने मुष्टिना कौरवे
राजन्दृष्टैः सुपीडितं मनुष्यमसमतो तानासमसंवाय स्थापकान्ततोवेगेनकौंतेयः पक्षेषयामासभारत तिष्मोष्मसूजद्दापरूः सूर्यपिम एप
निभान्मनो निरस्त्रविते हे पुत्रस्तपन्नाम संलव भीमसेनो महाराज उक्तं हत्वे समनुस्मरन् तेतिभाभीमसेनेन राराभारतभारतान् विल १२
पेतुमसुतेन सापुत्राः शिलाशितान् तेमोघिरापचेगांश्रिराहे मावधूसितान् राज्ञंत महाराज सुपर्णारस्वेचराः शोणितांबिध्वा
जामालमहेशमपौरुषान् पुत्रा रणतवराजे दृष्ट्वा शोणितमुह्यतानेशरो भिन्नमर्मांणो रथेभ्यापापतत्तितौ निरिशानुहतान्माहिषेनेष
मेहातुमाः शत्रुजपन्न तु महाश्वित्रश्चित्राउधो दृढः क्षिप्रसेनो निकैः स्वैष्वसमैतैर्वि निपातिताः तान्निहन्मपमहाबाहो पांडवसंयुपरश्च सिंहना
दरवेधारमसृजन्मातुनेदर । मस्त्ररवंसमपूरसधमैराजसभारत आवहासितं तपुः इंद्रविजयंचात्मनो महते तेन्क्रुद्धास्तु महानादं भीम

केतस्य धनिनः नवृत्रपरमप्रीतिर्धर्मराजस्य संयुगे ततो हृष्टा महाराज वादित्राणि महास्वनैः भीमसेनं त्वपार्थस्य मतिज स्त्राह मर्ष
शः अमषाद्वेतमसमैः सो गामस्तन्नताव्रं हर्षणा महातो हिष्टः कनसितो हकौरवे एवत्रिंशन्महाराजपुत्रां स्तवमहारथान् हतान्
दुर्योधनो हृष्ट्वा स्तनुरस्मारतेहच इतिविधिवित्रराजासौ नीतसंमत्यघते यो घ्रतकाले दुर्युद्धे मवानानपसत्व पच्छकर्तां विदालस्य
सभापाप ददेवचःस्मुविपाद्युत्रा रातवैवे विवर्णपते कौरवाराचसत्तेषामात्मन्यसत्वसंनिधौ विनष्टाः पांडवाः कृष्णे शाश्वतं
नारकेगताः पतिमसेंबंणाष्टौ तस्मिन्फलमागते येस्मा तांपरुषाण्यात्ः सभामानाप द्रौपदी पांडवान्तुमसुमनानः कोपं पतस्वातप
जाः तेभीमसेनक्रोधाम्निं त्रयोदशसमास्थिते अस्मज न तुपुत्र शतानेतगष्ठति कौरवाः विलपं गृह्णुत्तत्राशमनालनताअपि स पुत्रा
नरतश्रेष्ठत्वस्य चुस्फलो नरपं हन्तो विकर्णोराजे दृश्चित्रसेनश्चवाप्यतान् प्रवरानात्मजानेतेसतांश्चात्मानमहारथान् पांगाश्च
ददृशे भीमचक्रविषयमागतान् पुत्रांस्तव महाराज तव यातानृझयानह मन्त्रतेस्यहमद्धा दह्यमानो वहूर्ध्यनो सहस्रस्य
रेंदु कौः पांडवैन्यहतात्तव इतिश्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि उतराष्ट्रउः माहाम पत्रपः स्वजनमे यात्रविशीर्णत सु
दरानामतुशासो मसेजयशोकेतस्य हतेतहतानिति समासानमनसिस्थिते दरानामतत्राकिंकार्यमुकरी । प्राचिसंजय यथा नेतद्रवपरते
समाप्यनयसमधवारार्थातन्ममाचक्ष्वगिरीकृतः स्मिन्मय संजयउवाच कर्णमीमाम महाराज पराक्रमो महाराणो कारकं वाणवर्षता राविः
मेताप्य वातुदो भीमसेनो भागा रणाः स्वर्णपुंखाः शिलाशिताः विविशुः कर्णमामाद्य हंसाय क्रौंचमिव तत्रयोमौरिमुक्तेः स विशीर्ण प
वेगेश्चाकाब्य तरेणाभीमः शरोपरोघमहद्धत्रास्तेपेः शोकम्हाराजं सपपतपितस्मशतनः वमूवतेसेनानामसत्वोमः सागरोपमः भीमचापच्युतो
बाणो लवसेमष्मर्षिस्म अन्युन्तेन्यूमध्ये घोरांपि विक्रेपमेः वा रथः पतितेराजन्माशिमिधनैः सह अहरपतमहाभिर्मार्णावतहस्तौ
षड्डमेः तेवध्यमानाः समरे भीमचापच्युतेः शरैः शारपेस्ताकापोधाः किमेतदितिवाब्रुवन् ततोदृष्टेतुतत्सैन्यं सिंधुसौवीरकौरवं योत्स

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो॰ रितं महाबाहोः कर्णं दृष्ट्वा पाण्डवः तेनासाहितः पृथिव्यां हतानां तु नागानां बाहनाः अन्यान् स कर्णो भीमं च प्राहरद्रणे तोमरैः शूलैः पाशैः परिघैः शक्तिभिः
१३८ मोहयन्नरिर्विशिखैः कर्णो भीमसेनं विव्याध नाराचैः रथेन कर्णो बालेनावकीर्य पाण्डवं ततः शरैः पातयामास स्थितो पृथिव्यां
ततः ततः कामं ततो वराहघोरमात्मानं हत्वा च तूर्णं च विधिर्धरामास्थितः प्राहरत् कर्णं मनुष्यान् तोयधारामिव रथसंघान् ताम्
तं सर्वे च मनुष्या मनुजा जिगिषया कर्णं संपश्यता केचित् जाज्वल्यमानं रथं संस्थितं तेन महासेनं स कृष्णः तेजसा दीप्यमानो पार्श्वतो मनुष्याः
महाबाहुः सुतः कर्णस्य तेजसा विगतः कुशलं पतिर्वीरः स्व विविधाकारैः शक्तिभिः गदाभिः शतमात्मनि विख्यातं वीरमारते भीमसेनो
कर्णं दृष्ट्वा ततः स तेजस्वी तेन तुत्रोद तेन वज्रहारं निकृत्य भारत वधेः स तेजस्वि भीमो मर्यादां गजाश्च मनुजाश्च
तैः शस्त्रैः तैः नृपोत्तमः तेषु विविधैर्बलैः तत्र वृष्टिः पतितैः शवैः स मेधयोनिर्ग्रहः विनिमग्नः तेजसा पीतः कर्मानि मानु
ष्यं सा वारणानिह नाना वेगेन सम्पतत् भीमसेनस्तु महायशाः कर्णं वाहनं आसां नागानां महारथः सर्वास्त्राधिरथेः शनि
पातितवद्वज्रवृष्टिना हतवाजिनं ह्येव गजानां पक्षिणां सम्पातात् तेन वनं पथा तथा भूतं महत्तेजसा सा सांगरं रथं युगे एवं विभीमक
र्णयोः मासाद्य परमी रणः इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधे भीमकर्णयोर्युद्धे । संजय उ॰ ततः कर्णो महाराज भीमसेनं शिलाशि
तैः शरैः सुमोच बहुशस्तत्र विविधाः विद्धाः सुबहवः ततः सुविशाला महाराज भूतस्तु तेजसा घोरं कृतं तत्परमं भीमसेनो विद्यमानः स्वाचलः सक
र्ण कार्मुकं पिनाकं स्थितो तं निशितैर्नव विव्याध पृथिवीराजः भीमसेनः तं नतपर्वणां शरैः कर्णं तीक्ष्णैः पातयामास नाराचैः पाणौ नाना
ये महाराजस्य तं सूतो विव्याध राधेयः अथ पार्थिवो तेजसा ततः पुत्रो मन्युनाविष्टः आजयान महाबाहुर्भीमसेनं पुनः रणे तं कर्णो भीमो नाना
राजा रथभारत रणे समरान् महारथाः समरे रोपयामासुः तथा तेन लोकेषु महायशाः सा तत्र तव पुत्रः समरा विविधैः शरैः तेन तेन लोकानि व
पत्रगाः ललाटे स्थितः ते कीर्ति रथः सूतपुत्रो भीमसेन ततो नालीकलं पार्थं महारथः पश्चात्युराग्रतः सौमित्री विधिः मन्युं कर्णः पाण्डवेनुप्रहितो नाराच

कूबरमालं भ्रामयन्नालपन् लोचनं संक्रुद्धश्चापि पुनः सं तोलनं कर्णः परंतपः ततः क्रुद्धो रणे कर्णः पाण्डवेन दत्त्वा नाराचं च महावेगमाशु भीमसेन
वधं च निर्दिशन् तं कर्णो महाराज सागरं तत्र संग्रामे महाबलवान् क्रुद्धः पावकं महाज्वालां ततो महानुभावं शरवर्षं पाण्डवः स पार्थं
नाहं सहसा तस्य यत्नं निपतत् ततः कर्णो महाराज पाण्डवं निशितैः शरैः आक्रम्य नोदितः क्रुद्धः क्रुद्धरूपं पर्वता वज्रीनाराशाखिलो शाखाशाखिनि
दृष्टि शराः तीक्ष्णाः तान् विव्याध पाण्डवो नवतिर्भिः तेन ललाटे विद्धो बभ्राम तेजसा पावकः सरज्जालैः हृदि च महायामा अतुलं भीमसेनं क्रुद्धो
कृतं नवतिः हतो विशिखैः ततो भीमो महाबाहो राधेयस्य महात्मनः चापं चिच्छेद कर्णस्य विव्याध पवित्रं ततः पाण्डवः चिच्छेद सूतपुत्रो महा
मनाः अन्यत् कार्मुकं महाप्रवेगं प्रभाररसाधनं हस्तावापः तं भीमो वीरः सं धनानां बलं रूपं च तं महाजन मल्लयुद्धपतिः तेन तं महाबाहुः रसो व वनर
देहं स्वगतास्त्रं तानस्ततः सूतपुत्रस्य सरभ हि मेघ पुरं जाप्य तं सविस्फार्य महद्वापं कालेन खरविभूषितं भीमसेनस्य राधेयो राजन् वधी
रणे च तथा ततः क्रुद्धः शरानस्त्र स सूतपुत्रो व्यरोचत मध्याह्ने गतो विभान्नरूपः सविस्फारं कर्मभिः स वीर राजन्नमानुमतो वृष
रणे च तथा ततः क्रुद्धः शरानस्त्र स सूतपुत्रो व्यरोचत कर्णः सा महादेहा नसमं स्यानस्य वाभुगान् विसृज्य मुचतो बाणान् ततस्तरः सूरो अपि च कोपसंधी
अमात्सायाधिरथिर्वीरं स पुरुषं शरजालावितं कर्णः सायकानानां सहस्रशः स्वर्णपुंखान् निशितान् क्षिप्तं चापच्युतान् शरान् सो ब्राह्मणं महाराज दृष्ट्वा सूपस
रं भीमसेनः कृत्तकार्मुकं कर्णं व्यासान्महाराज महाराजा शितमस्य ततः स्वर्णपुंखान् निशितान् करी चापच्युतान्‌ शरान् साक्षाद्भूपमहाराज कृतशरैः सूपस
चर्म तेन ततः कनकं रुक्मं ततो शरान् नतपर्वणान् मनुष्याः तेजसा विपति रे हृदोः गृद्धा जाह्नवीजः शरान् नाराचांश्च यत्ने प्रवर्तते तत्र सायका श्रोणी ह
तान् राजेन्द्र राजन् कौन्तेयो राधेयस्य गात्रे हृत् पत्रान् शिलाधौतान् कान्तेः स्वर्णविभूषितान् महावेगान् सा प्राहिणोत् मुमोचाधिरथिः शरान् तेन तु वापवलो
दूरं दूरात्मा पार्थं विभूषितान् आजघान महाबाहुः पार्थ्योपमति तेनाभ्रित्य लिप्ता तत्र कायेषु सहस्रशः शरलोमानामिव प्राप्तः शरा का
स्वस्थः साधिरथेर्वाणैः सप्तभिः सायकैः शरैः एको द्वाभ्यां रथवानुपतन् रणे रथाय तेन वा पार्थस्य पतितो तव गाधिराज आरण्ये प्रविवेश पुनः कर्णो भीमसेनं
तोमरा नाराचाः राधेयस्य मुक्ताः प्रतिपेतिरे स पार्थः एको राधेयं रथं पातयन्तः अर्जुन नेह शतं तत्र पार्थवेतवाः धारा निधाय पवित्र तोपत् कर्णो भीमसेनं
रूपं क्रुद्धो भीमसेनश्च शिति तत्र भीमसेनस्य मल्ले कार्मुकं क्रुद्धः कर्णं मुमोच दत्त्वा हस्तं च महाबाहुं महासाहसी यापते कर्णं तोमरं लापते
रूपं क्रुद्धो महाराजरूपं छिन्न तत्र भीमसेनस्य

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्रो॰ १४५ शक्रचापसितापं तस्माच्छराः प्रादुरासन्स्वयं तत्र वीरं सर्वतः पुंखे भीमसेनस्तापकेर्मतपर्वभिः गगने चरितामालाकांचनाद्यराजता त
तोषोप्रिवृविक्रानिशाराज्ञालानिभागशः स्म्रहतानिभशराणं तभामसेनस्य सम्भित्रिभिः कर्णस्य शराजालोघैः भीमसेनस्य चोभयोः अग्निसु
लिंगासंस्पर्शाज्जगतिभिराहरे शरतेः कनकपुंखो नांयोराणांस्यहृताभ्रंजेः सभा मंच्छाद्यपन्नागोः सूतपुत्रस्य विधेः उपाये हरनाहसनस्य वा
र्य्यमहात्मनः तपोविसृजतो सत्त्वराज्ञालानिमा।ेषवापुसूता सहश्यनस्य कानातरेतर तेस्मै कर्णः शिताना गाल्कमोरपुरीमाजिताः
सुवर्णाधिकृतानेकुरुः सहितोगाहवकोत्तपा तानेता।रेनविशिरे।रेविधेके कसपाथिवत विशेषपन्नसूतनपुत्रे भीमसिलिहितिचायु
यातः पुनस्यासन्जङ्गमा।ेगाहवंसो।ेगापौरुषचाके षावलवानकुहो दिशनत्रिरणावकः तस्तता माहहेकणाः सर्वोप्येषत्वारपभातवते
पुष्यातः पांडुपुत्रसस्मूतपुत्रोस्यमापया तस्मैपुष्यवधनुनोवबाणैः सत्रतपर्वभिः शयमान्सोक्तारणा वास्तानाकर्णवेकनेनो छिनत कथ्या
साध्या सुनहे ताविभिवि आवसारौप्य सोवृस्कमरण्याच्छ्रेपुपुष्यानरथेपयो उत्स्मयत्रिनेत्रामस्यकुरुद्र कालानलमनः सुक्रोधित्रेहराधेयः
पताकां चस्यपातपुतसविधमामहाराजरथशक्तिं परामृशत तामवासृजरा।ेध्यकुद्धाकर्मीरयपश्ति तामाधिरथिरापपदः शक्तिं हेमविभूषि
तां आपततां महोल्कां संविच्छेद शरांभिःशरोः सापतदृश्याधाराजपूरुताकर्णापाथकैः अथसनः सूतपुत्रस्यभिन्तयेयवित्रयोधिन सच रा॰
मोरत्तको।ेनेयोजातेनस्य पपूर्यस्तेरत्तुंकुवान्सतं रुसप्सुद्रैमो।रेन्नेनपसच तदसमहताकर्णांवधमत्वहसन्निव सविचरोमहाराजविरथ १४६
क्रोधमूर्च्छितः अभिमासजनाविधनारवेणरथपश्वति मयेनुःसुतपुत्रस्य छिन्नामारे सुस्थितः ग्वापतद्रविनिशित्रियशसुतस्यपरवीरहा
ततः प्रहस्याधिधिरासहास्तकालमुकुं शत्रुघ्नसमरेकुरुहोहरसंवेगवत्तरं सभामसेनः कुपितोवलवान्समविक्रमः विहायस्माक्रम हेकर्णः
स्वयथपन्मन तस्मतवा।रतेह्स्यामस्थामोविजयेषिणाः लयमाधावधेयोभीमसेनमवेचपत तच्हस्यारथ्यापश्यो निलानव्यथितोहिये च
जनस्य समामाघृतस्योमधश्यातलेनरसन्कुरवैः सर्वैरापाप्याम्यपूजयत परिपेषयाया कुमिह नैतासैरवो रग सछिन्नेव नायिाप्य सव

मेमनुपालपृन स्वरथं ययतः कृतापुद्धोपैवअवस्थितः नविहस्मात्स्याधेपस्ततहनेसमभपात संप्रेपांस्तेसक्षिपुष्टापसमवस्थिते तोमहे
तोमहारंगेस्याद्दृमानीमहावृत्तो जामूताविवधर्मतिगजेमानोन मल्ले केतयो।ेसीत्सम्प्रहारः कुद्धयोनेरसिंहयोः अमृष्यमानयोः संख्ये व
हावनयो।ेव छिन्नशस्त्रस्य कौंतेयः कर्णेन समतिद्रुतः दृष्ट्वार्जुनहतान्नागान्पतितानसर्वतोपमान रथमार्गविघातार्थमायुधः प्रविवेशह
हस्तिनां व्रजमासाद्यरथदुर्गं प्रविश्यह पाडवोजीविताकांक्षीराधेयं नाभ्यहारयत व्यवस्थानमथाकांक्षनधनंजयशरैर्हतं उद्यम्यकुंजरं पा
र्थस्तस्थौपरपुरंजय महौषधिसमायुक्तं हनुमानिवपर्वतं तमस्य विशिखैः कर्णो व्यधमत्कुंजरं पुनः हस्त्यंगान्यथकर्णायप्राहिणात्पांडवो रथ
इिपानश्वांस्तथा बाहोमघस्यन्यतिभूतले तत्तेद्दाराणपश्चिच्छेदक्रुद्धः कर्णोपांडवः तस्य सर्वं समविच्छेद निशितैर्निशितैः शरैः भीमोपिमु
ष्टिमुद्यम्यवज्रगमेरव हरगा हंतुमैच्छत्सूतपुत्रं संस्मरन्न तं नचपातलता।ेपिनावधीत्कर्णोसमर्थःपांडवेन तु समाराच्छ्रतिंतानां
पाल्कतास्यसाचिना तमिवृष्यान कुलंभीममूर्धायाप सःशितैःशरैः मूर्छापांबिभशिना तोगमकरोत्ततनन्तन कौंतेयं नावधीत्कर्णः कुमार
वचस्मरन धनुषोग्रेणतंकर्णः सोपिभुसंपरामृश्य तस्मात्पुनस्त्रिवत्सविभीमसेनमुवाचह पुनःपुनस्तूवरकमूढे सोहरिकेति चा अकृतास्त्रक
मायोत्सार्यालंमस्यामकातरपत्रभोजनंदृष्ट्वा विधेन ससे पैचपांडवसंत्रद्धतं मेतेपो।ेपोनपुष्टेषुकथंचन मुनिर्भवनात्याश्रमवाभी सफलानीह सर्वेतुमेते
वानाणन्नजकोत्तेपनतपुरुविशाररःफलमूलाशनेपुजमस्तथातिथिपूजने नशातह्रसमुयोगेयोग्यस्त्वंकोटर पुष्पमूलफलाहारोवनेषुनि
कस्त्वतथातिथिपूजनेनन्नाशाहसमुपोगोयोपिमस्त्कोदर पुष्पमूलफलाहारोत्तेतेषुनियमेषुच उचितस्त्वंवनेभीम नत्वंपुद्धविशारदः क
पुंदेसनिनेभूववनेगच्छवृकोदर नतंपुद्धोचितस्तातवनवासरतिर्भव सूदान्भृत्यजनान्दासांस्त्वंगृहेहारपसत्वपोत्पलाहोपिस्तुकोधादि ज
नाथवृकोदर कौमारेशनिवाप्यास्तनुप्रियाणिविप्रापति इदंवेदत्वमिचायेनरूक्षाम्श्राणयन्त्त अथयेनतत्त्वेलानमस्कृत्यहनुषादुनः स
हसंमाप्तुनर्धौको भीममाहस्मवेतरा यौद्धव्यसहशौरत्रेनयोद्ध्यं चमाहेशोः मादृशैर्नुस्यमानानामेतत्ताभ्रमवि यघते पत्रगाद्धसयो

द्रो॰ तोनांतौरक्षिप्यतोरगां गृहेगागाफकौंतेयफितेपुदेनबालक एवंतेविरथंककाकुगीगाजनिकायनः अमुसेमसिंसिंहस्यपाथसवम
१३२ हात्मनःततोमजनाशिलाग्रोनेशरानशाशवामृगाश्रुजमाहिणोत्सततपुत्रापकेशपेनमचोरितःततःपाथेमजोत्तद्भाःशराःकांचनभूषणाःशां
५८१ डागमनसाकसंहसाःक्रौंचमिगविमन मुंजगोरिवबापसेगांशगप्रेषितेःथरेःधामसेनास्थामेवत्कतपुत्रेवनंजय सच्छिन्नचन्नाभा
मेनसनंजयशराहतःकर्णोभीमाद्यपाणसाहुदंधनमहताउते भीमोपिमातृकेवोहसमाहतलेनरथेनःग्रन्यपाण्डुरतेमेत्वोताडेसव
साचिनेततःकर्णोप्रमुदिएयतरसागीत्वनंजय नाराचंकोमताग्राक्तपेपानमसापिवांतक सारात्मानिवाकायेशार्यवत्तुज
गोत्तम नारावोमपतत्तंगीत्वगोगांशुवृत्तोदितःतामंतातेनारावेटोणोछिन्नपत्रिणाधनंजयपनपाक्रणेमुक्तिलाहुमहाय्यः
ताहोद्रौणिवतुःसमाविस्याधुनक्षीपतोक्रेनःशिलामुखैमहारागमागाःलिखिनिचाकुठाते सतुमत्तगजाकोर्णामनाकार्यमकु
लं नर्गणमपाविशद्रौणिंद्वेनंजयसपाणोतपयाहतःततःसर्वाण्डसतानांधनुषाक्तजनारणो शहृणोशव्यामेणकौंतेयोमहलद्ढ
ला धनंजयलयापांनेष्टलोद्रोणिमपपात नातिदाधेमिवाच्यानेशरेःसत्रासपदंथा विरायंदेहात्रारोचेनखारणोवाजिनो
ककंवहिराणायासामिजेनसुमरक्केनेतहंत्रेमध्येपमगाजिहिपमानके पाकशासमनिराणपन्तःपार्थसमानजयानहः इतिश्रीमाशेसे रा॰
तापर्वाणिजयदयवधेभीमसेनवरागुउगावे अहनहनिजेलासिपशूणतिसिंक्रमातामानेगाहवेयोधानमकालधिपम्पमे धनंजयफ्रक १४२
मेक्तदापविहामामकंचवलं रविलेलोणाक्रणोभामभेदपसुरेराप तामापृक्तितापौसामापापितपूाक्रमःसहितत्कमभामाप्य
हिलेनामहत्वेणाव ततःअधनिमयोकोहहसवदिः वाशंप स्कलाक्रिप्रतिपमणमिनिपालात्संगवान अगिपतमहत्कनानिवु
राजः किरीटिनेकचवृत्तविषधमायःकःकथमुक्तेतगोविन्दात अनुमानाच्चपदपामिनासिजपसंवरःपुहत्वनयथान्नंततसमावत्स्व धनंजया
घतःपयाविहेममहतामेनामुलोअवाससकते एकःअविश्वःसंकुद्धोनलिनामिवकुंजरःनामहसिपवारसाअहितुदपपानंथ

थंयत्नस्यकुशलीयाणिमंजय संजयउवाच तथाहिवेकतेनपाडितंतंधामंसपातंपुरुषर्षभवीरं समासरजन्नरवारमत्थेथिनिमवारोवु
पपोपयेन नरस्यापानभरसपानेत्तलमपानेलसतेच मूर्धं।निमज्ञेमिवानेवनुषाहवेनसकंपपणवपुत्रम्यमेनो तगतमम्बेरसगवक
चोरावोधनेनरसंस्नेनारानकुबनारोपितृनरायःसमेपाभ्रमनिताभवाध्य कोतेनपरोप्तलनिअवनेपोवायरामनोकावनन्तमेघारो ब्रन
तुषःसासमंमावबाग्रमहाारपटाजगरामिपमातपेरभूज्ञातसमहारयागतेनेवकसूचकक्षिनगेसंगोचेशृहवषोभेनोगेपेआत्लहापा
स्वपेस्वसह्ं भ्रातिस्थवेनेरशोमःएषक्रेरलंकुपोराजरउसम भ्रनागतानेवृमतात्मपक्रावि वेरवाणाःशिनिपुंगवोपिपुत्रःसवाणोनि
भिरम्रिकल्मेराकर्णःशतानिमितेःसपुत्रे लिधाबदेहावरणाविलापतेसामकेराविविभुःशारीतेःकापमसाप्रतिलयकाशोविकाप्पवारोप
रेकोलहि भ्राजविथोलाचजतमकाशानेष्यःपवमःतथानुतेनानिहतसशवानमाहिनेष्यकचमनाजःग्रानेवुपसोनमवेगवडुंहपा
भ्युतभिन्नियानवाणेःभ्रयानस्पतसशिरोनिकृत्तमनखेनकालानलसमत्विनेनसंक्रुद्धनमूर्धपाशिमकायसाजिस्कवकीनिवकंनेदेहा
त निहतंपाथेःपुत्रपीतःसलेमश्वनामपर्वःसमाप्त ततोनृपारमनमेवरःसेमानिराजलवसक्रिमापे भ्रनागतरमिवंसमास
तथापिमेधेपविनेमान धृतकुरूणामिपुंदिहेलानिपुनःपुनवेपुमिवाधरःगो तमानहत्सेवनःसापुरानागोनारक्केदेहिमसकाशःस
वेमायोलावतेनःसहस्रपतोयतोकामपतनूमिहःधपाजोवेसनिलानिपेतुरत्नेपोधास्मस्रिनात्वहापाःक्रमामुनिमायतपोपमुप्पः
वैमानेलावतेनःमहःस्रपनोमवास्म तेमनेतःसपरिवापेसतेयेरानेयमाजहुरताकसाहाःसवाविकाम्मवःसामनानाम्ववारपहाणावलेनवारातनवाम
सामनेनमस्तमाजमाठ तेमनेतःसपरिवाम्पेसभ्रियकलेमेदुःशासनमोभिजयानवाहानुपप्पगरााणसनपानमाट ततोजेनाहपमवापसल्लेक
तोसकसामपिनयाताताःशाहिनेःपत्रिभिरभ्रिकल्मेदुःशासनलोभिजयानबाहानुपमगाणसनपायमात्मा तनोजेनाहथमवापसल्लेक
रणसंपसयकषाशांइतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधेभीमसेनशसमानःसंजयउ॰तमुधृतंमहाबाहुंधःशासनवल्लभातम
स्मह्हस्यपुषक्रमौ इतिश्रीमहाभारतेद्रोणापर्वणिजयद्रथवधेभीमसंजशमानःतत्रसंगुवुवतेम्यापा॰कृतःशासनवल्लभातन
गीतेकराणपेपुत्रंजयहितेषिणोत्रिगर्तोनामहेषासाःसुवर्णविकृतध्वजाःसेनासमुद्रमाविश्यमापांतर्यमवसयन अश्वेनरयवैशेनस
Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो० वैतः सन्निवार्य्यंते अवाकिरन्शरव्रातैः क्रुद्धाः परमधन्विनः अजयद्राजपुत्रोलान्नतमानान्महारणे एकः पंचाशतान्तथाक्रुन्त्वा सात्यकिः सत्य
१४२ विक्रमः समाप्नाटनाम आकालघोषसमाकुलं असिशक्तिगदाशूलमस्त्रवंमलिलपथा तत्राद्भुतमपश्याम शैनेयचरितं रणे नेमृतौ अ
श्शिहृत्वा पांचाञपश्यामिलाघवात् द्रुतो दोचास्ति णमाचासनताचविस्थितस्तथा नमन्त्रिवाचरश्चापथारथश्रृततया तेद्दृष्ट्वा चरितंतस्य
मिहावक्रांतमधिनाः त्रिगर्ताः स्तम्वे नेततस्य वासामाकिं इति तथान्येसूरसेनानांसूराः हे खेमन्तापनिपश्च ततः पार्थेतेमैंनेद्दृपमिवा
कुशेः तास्य वाप्रहाय कोपुद्दृन्नौरिव सात्यकिः ततः कलिंगेषु षुडेमोविमतुलविक्रमः तावेसेनामतिक्रम्यकलिंगानाद्दुरसुपा अथपार्थमहा
ताहोध्वनेजपमुपाणमहत् तत्रस्विवद्धलेम्नातोपथ्याष्फलमुपेपिनात् तहस्ताधुरुषकामपुष्प्रधानाः समाश्वसंत तमापातमभिप्रेक्ष्य केशवो
ऽर्जुनमब्रवीत् असौचापातिशैनेयस्तवपार्थपदानुगः शिष्यः सत्यश्चैवनततस्यपराक्रमः सयोनेयोधान्रणे क्रमविजित्येपुरुषर्षभः
एषकौरवयोधानांकृत्वा घोरमुपद्रवं तवप्राणोमिपतातफाल्गुनाभ्येतिसात्यकिः कृतातुष्करकर्मेसमम महाबलः तवदर्शन
मभिष्ठ सोऽभ्यैतिसात्यकिः भ्रिराजमियानेषयोधा मोधा स्थानवान् सूराश्चैवकृताव्याथकृत्वाऽभ्येतिसात्यकिः नह्येकरथेनाजो
कोऽपिवामहारथान आचार्यप्रमुखान्पार्थप्राप्तोऽहिसात्यकिः स्ववाहुबलमाश्रित्यविदार्यवरूथिनी ओषितोधर्म्मपुत्रेणपार्थैषोऽभ्ये
तिसात्यकिः पथ्यनानिसमोयोधः कौरवेषुकथंचन सोयमायाति कौन्तेय सात्यकिः सत्यविक्रमः कुरुसैन्याद्विमुक्तो हि सिंहो मध्याद्गवामिव राम०
वे निहत्य वहुसंसेनास्योधोऽभ्येतिसात्यकिः एषराजसहस्राणांवक्रेकरंजयत्रिभिः आत्मानंवधुधापार्थक्षिप्रमायातिसात्यकिः १३३
षडुर्योधनंजित्वाभ्रातृनस्यहितोरणे निहत्यजलसंधंच क्षिप्रमायातिसात्यकिः रुधिरौघवतींकृत्वानदींशोणितकर्दमां तृणवन्न
स्यकौरवान्क्षिप्रमायातिसात्यकिः ततः प्रहृष्टः कौन्तेयः केशवंवाक्यमब्रवीत् नमेप्रियंमहावाहोयन्मामभ्येतिसात्यकिः नहिजानामिवृत्तांत
धर्मराजस्यकेशव सात्वतेनविहीनस्ययदिजीवतिवानवा एतेनहिमहावाहोरक्षितव्यःसपार्थिवः तमेषकथमुत्सृज्यममकृष्णपदानु

गः राजाद्रोणायचोत्सृष्टः सैंधवश्चानिपातितः एषभूरिश्रवासेनामेषमभ्येतिभारत सोयंगुरुतरोभारः सैंधवान्ममआहितः ज्ञा
तव्यश्चैवमेराजारक्षितव्यश्चसात्यकिः जयद्रथश्चहन्तव्योलंबतेचदिवाकरः श्रान्तश्चैवमहावाहुरल्पप्राणश्चसाम्प्रतं परि
श्रान्ताश्चहयास्तस्यहयंतासमाधव नचभूरिश्रवामाधवससहायश्चकेशव अपीदानींभवेदस्यक्षेममस्मिन्समागमे कच्चित्सागरमुत्ती
र्णःसात्यकिःसत्यविक्रमः गोष्पदंप्राप्यसीदेतमहौजाः शिनिपुंगवः अपिकौरवमुख्येनकृतास्त्रेणमहात्मना समागम्यभूरिश्रवसा स्वस्तिमान्
नकृतात्मामहात्मना समेतस्त्रीभ्रवसास्वस्तिमान्सात्यकिर्भवेत् व्यतिक्रममिमंमन्येधर्मराजस्यकेशव आचार्याद्भयमुत्सृज्य
प्रेषयेद्यःसात्यकिंरणे ग्रहणंधर्मराजस्यखेचरःश्येनरागिव नित्यमाशंसतेद्रोणःकच्चित्स्यात्कुशलंनृप इतिश्रीमहाभार
तेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधे संजयउवाच तमापतंतंसंप्रेक्ष्यसात्वतंयुद्धदुर्मदं क्रोधाद्भूरिश्रवाराजन्सहसासमुपाद्रवत् तमब्रवी
न्महावाहुः कौरव्यः शिनिपुंगवं अद्यप्राप्तोऽसिदिष्ट्यामेचक्षुर्विषयमित्युत चिराद्भिलषितंकाममहंप्राप्स्यामिसंयुगे नहिमेमोक्ष्य
सेजीवन्यदिनोत्सृजसेरणं अद्यत्वांसमरेहत्वानित्यंशूराभिमानिनं नंदयिष्यामिदाशार्हकुरुराजंसुयोधनं अद्यमद्वाणनिर्दग्धंपतितंधरणीतले द्रक्ष्यतस्त्वांरणेवीरौ सहितौकेशवार्जुनौ
नाभिमूलाभिमानिने नंदयिष्यामिदाशार्हेकुरुराज अद्यमहाबाणनिर्दग्धंपतितंधरणीतले
अद्यधर्मसुतोराजाश्रुत्वात्वांनिहतंमया सव्रीडोभवितासद्यःप्रवेशितः अद्यमेविक्रमंपार्थोवेत्तासपिहितंत्वयि त्वयिभूमौविनिहते
तेशयानेरुधिरोक्षितेचिराभिलषितोह्येषमयासहयुयुत्सुः पुराद्देवासुरेयुद्धेशक्रस्यवलिनायथा अद्ययुद्धंमहाघोरंतवदास्यामिसात्व
त ततोज्ञास्यसितत्त्वेनमद्वीर्यवलपौरुषं अद्यसंयमनींगतामयावैनिहतोरणे यथारामानुजेनाजौरावणिर्लक्ष्मणेनवै अद्य
कृष्णश्चपार्थश्चधर्मराजश्चमाधव हतेत्वयिनिरुत्साहारणंत्यक्ष्यन्त्यसंशयं अद्यतेपचितिंकृत्वाशितैर्माधवमार्गणैः तत्स्त्रियो
नंदयिष्यामियेत्वयानिहतारणे चक्षुर्विषयसंप्राप्तोनत्वंमाधवमोक्ष्यसे सिंहस्यविषयंप्राप्तोयथाक्षुद्रमृगस्तथा युयुधानस्तुतं

द्रो· राजन्नस्तु वाचहस्तन्निवेश्योदयेनसंन्नासोविघतेममसंयुगे सुमांनिहसात्स्वामिपोमांकृष्णोन्निसपुधं समास्कसास्वताहेस्माघोमांहत्वा
१४४ हिंसंयुगे स्कंमृषोकेनवद्धनाकस्मिणानुसामाचर शारःसेकुंभेघसगर्जितेनिष्कंजहिते युतोनस्वजितेवारहास्मिहिममन्नापते श्विरकालेक्षि
१४३ तेलोकेपुरुषमधाल्ककोरवे नातैममतिम्लातनविपुद्धाप्रिकाहिति नाहनांसंनिवर्त्तिष्येनामघपुरुषावधे अमोन्यनीतुहावारतद्वं
नोनरपुंगवो जिघांसुःपरमक्रुद्धोवभिनयस्नकराहवे ममैतोतीमहेष्वासोयुक्तिनीम्युद्धितोरणाहिरन्वामिवधपुंक्तःशेवणतिनाशमहोलंक्रो
मूरिश्रवाभासमकिश्वबुवेशनुगरिंदमो शारवर्षोणियमीनोमेघाविवपरम्भां सोमदत्तिन्निरुक्तेशोनेवमछायानिर्वाशहोशिनेःजिघांसुनेरत
श्रेष्ठविश्वासमुनिसिनैः शरैःदशाभिःसात्यकिंविध्वासोमदत्तिरथापरान् मुमोचनिशितान्वाणान्जिघांसुःशिनिपुंगवःतानस्यविशि
खान्तीक्ष्णानन्तरीक्षेविशांपते अप्राप्तानस्त्रमायाभिरग्रसत्सात्यकिःप्रभो तौपृथक्शरवर्षाभ्यामवर्षेतांपरस्परं उत्तमाभिजनौवीरौकु
रुवृष्णियशस्करौ तौनखैरिवशार्दूलौदन्तैरिवमहाद्विपौ रथशक्तिभिरन्योन्यंविशिखैश्चाप्यकृन्तताम् निर्भिदन्तौहिगात्राणिविक्षरन्तौचशोणि
तं व्यसंजयेतामन्योन्यंप्राणद्यूताभिदेविनौ एवमुत्तमकर्माणौकुरुवृष्णियशस्करौ परस्परमयुध्येतांवारणाविवयूथपौ तौदीर्घेण
कालेनब्रह्मलोकपुरस्कृतौ जिगीषंतौपरंस्थानमन्योन्यमभिगर्जतुः सात्यकिःसौमदत्तिश्चशरवृष्ट्यापरस्परं हृष्टवद्धार्तराष्ट्राणांपश्यता
मभ्यवर्षतां संप्रेक्षन्तजनास्तत्रयुध्यमानौयुधांपती यूथपौवासिताहेतोःप्रयुद्धाविवकुंजरौ अन्योन्यस्यहयान्हत्वाधनुषीविनिकृत्यच वि द्रो
रथावसियुद्धायसमेयातांमहारणे आर्षभेचर्मणीचित्रेप्रगृह्यविपुलेशुभे विकोशौचाप्यसीकृत्वासमरेतौविचेरतुः चित्रकर्माणौ १२४
मनिघ्नोगरभूषणौतौ रणेरणोत्कटौराजन्नन्योन्यंपर्यकर्षतां मुहूर्तमिवराजेन्द्रपरिकृष्यपरस्परं पश्यतांसर्वसैन्यानांवीरावन्योन्यमाहतां
पुनःअसिभ्यांवर्मणाविचित्रेविमलेचशरावरे निस्त्रिंशयुद्धमार्गेणनाद्धयुद्धंप्रचक्रतुः व्यूढोरस्कौदीर्घबाहूनियुद्धकुशलावुभौ वाहुभिःस
मसज्जेतामायसैःपरिघैरिव तयोरासन्भुजाघाताःनिग्रहप्रग्रहौतथा शिक्षाबलसमुद्भूताःसर्वयोधप्रहर्षिणाः तयोर्नृवरयोराजन्समरेयु
ध्यमानयोः भीमोभवन्महाशब्दोवज्रपर्वतयोरिव द्विपाविवविषाणाग्रैःशृंगैरिवमहर्षभौ युयुधातेमहात्मानौकुरुसात्वतपुंगवौ

चकर्षतुस्तौनैःतौमयुंकुशलौशनैः मादोर्भ्यांविक्षेप्तुमानुद्दमलेलक्ष्या गतश्रमानांतान्नृपैःपातनोत्पातनाश्कैःपुष्पुधातेमहात्मानौ
कुरुसात्वतपुंगवौ तौतुयुध्यमानौतेपुञ्जनावबाहुकौनवोस्तिकपरस्परेनक्षिप्युध्यमानौरणेकेतुसेवन्तुहेरणा यदिहमायाकौपिनातव
पाण्डवश्चततःपोषितश्चमहात्मोपैःसर्वभारतेभारतेःपरिक्षीतोपुधांश्रेकसम्बाधोभूरिश्रवसःपुत्रकौशल्यापाणोनेततस्ममसिवार्जुन ततोश्व
श्रितः कुरुःसात्यकिपुंगवंमरे उग्रधन्वामारुजस्माजन्नतैोपन्तमिवद्विप रथस्थयोद्वयोद्वैषोद्वयोर्दैत्यदृपोपौचमुख्ययोःकेशवार्जुन
योराजन्समरेस्माप्रयाणोघोः अथकृष्णोमहाबाहुरर्जुनंप्रत्यभाषत पश्यवृष्ण्यन्धकव्याघ्रं सौमदत्तिवशंगतं परिश्रान्तंमहाबाहुं
रास्त्रुक्षिपतोविभो अथाबवीद्वतमनावासुदेवंधनंजयः पश्यवृष्णिप्रवीरेणक्रीडन्तंकुरुपुंगवं महाद्विपेनेववनेमत्तेनहरियूथप
रुत्सेवमाधमाणिनपोरवेवेचनेजने हाहाकारोमहानासीत्सैन्यानांभरतर्षभ पुद्यथ्यमहाबाहुःसात्यकिंन्यहनद्भुवि सोभिहत्यमृधेते
गंविकर्षरणूरिश्रवाःसात्वतानांमुख्यंकुरुश्रेष्ठःसात्वतप्रवेकेशुप्तु अथकोशाद्विनिःकृष्यखड्गंभूरिश्रवारणे मूर्ध्नेजग्राहपदाचोरस्यता
डयत तस्यानुपरिकृष्टस्यसत्त्वसामानमाहेवे वासुदेवस्ततोराजन्भूयोर्जुनमभाषत पश्यवृष्ण्यन्धकव्याघ्रंसौमदत्तिवशंगतं
ष्यंमहाबाहोधनुष्यनवमंसयां असत्योविक्रमःपार्थयत्रभूरिश्रवारणे विशेषयतिवार्ष्णेयंसात्यकिंसत्यविक्रमं एवमुक्तोमहा
बाहुर्वासुदेवेनपाण्डव मनसापूजयामासभूरिश्रवसमाहवे विकर्षन्सात्वतश्रेष्ठंक्रीडमानमिवाहवे संहर्षयतिमांभूयःकुरूणां
कीर्तिवर्धनः प्रवरंवृष्णिवीराणांयन्नहन्याद्धिसात्यकिं महाद्विपमिवारण्येमृगेन्द्रइवकर्षति एवंतुमनसाराजन्पार्थःसंपूज्यकौरवं वा
सुदेवंमहाबाहुरर्जुनःप्रत्यभाषत सैंधवासक्तदृष्टित्वान्नैनंपश्यामिमाधव एषत्वसुकरंकर्मयादवार्थेकरोम्यहं इत्युक्त्वावचनंकुर्वन्
इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधे संजयउवाच सव्याक्र
वासुदेवस्यपाण्डवःक्षुरप्रेणशितेनाथबाहुमस्यमसाछिनत इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिजयद्रथवधेसंजयउवाच सव्याक्र
रपतद्भूमौसखड्गःसशुभांगदः आदधज्जीवलोकस्यदुःखमुत्तममुत्तमं सबाहुःपतितोभूमौखड्गहस्तश्चपाण्डव

द्रो. शंसं तव कौंतेय कर्म्मेदं कृतवानसि अथ यथा तोविषक्तस्य तोता हृतवचिच्छिदः किंतु वृत्तांतिजातं तं धर्म्मपुत्रं युधिष्ठिरं किंतु गतोऽमया
२३५ सखिर्हतो नूनमित्यवाद्गीति इदमिदं द्रोणतस्तादृशयपरिवृष्टमहात्मना अत्यंतं दृष्टगात्रयाथ द्रोणनाथकृपणाता नतु नाम सर्वमत्र लोके
१४८ अधिकः परः आयुधमानस्य कथं रणे महतवानस्मि न ग्रामनोऽयभीतापविरत्यापमपाचेते अतनैव नमानायञ्च हरंतिमनस्वि नः इंद्रजितो वा
चातितमसत्यहवसेविते कथमाचायं तेपायेन्नपाकंदसद्गुहरे आर्यतायुक्तपापगुणाभक्तसुखं तं जय अनार्यकम्प्रायं पापगुष्टं हतं
रंगुवि पेष्टुपण्डरतः पाथ्यञ्चपञ्चचचतेते आयुतशालतामेतितदिदानिद्रष्टुते कथं हि राज्यं वगस्य कौरवेयो विशीयतः श्रेयस्कर्मा
दपक्रांतः स्वजनैस्वृत्तिमृतः इदं नु महिदं तुद्वान्मेपार्थ्ये स्रुतेनपा वाक्छेदमतेन नेनेतत्मधकूपणपते कोहि नाम पमत्रापपपोग्गसहय
अंत देहशं अमतं नरघातघोनकृत्स्नतमोनवेत मात्मा तेकिंशकर्मास्यश्चकृत्सेवृविगार्हिताः कष्टव्रकौःकथं पायं प्रमाणान्तता कृतेः
एवमुक्तोगतोपार्थे भूतिव्रविसमवाते अर्जुनेन सर्वं हि जानं मानोऽपिवृद्धिकरपनेनाञ्चनपथेकमिदं सर्वे पनुपाप्याहतप्रभो गा
नेत्रैवदपानैश्चातहेतिमांचपादवे सपामाणां हि वृमितः सर्वेशाद्यायैपाराः नचाचसमहनुर्याजानश्चेति धर्मतंसपुत्रातिज्ञतिपाः शत्रूनवेस
परिरक्षाक्षाः क्षात्रधिपतिधिःपिदुन्नोत्पायासद्बुधिनोविदेवपसेरप्पमितेच शेते वगाद्रसमाहितः सकर्पसामाफिशिष्पस्य रंतंसतनचेनेवच अ
स्यदचिचवंधंतनस्कामाणानस्तदुस्रजात नममवाहरणो राज्ञान् रक्षितं युद्धदुर्मदं न चान्या रिततथ्यो वेराजन् यातेन हि पोपस्य
पुरुषो थे तु सर्वेस्यै नराधिप तेरसमाहतः सन्नथोरविते योमहात्मके पद्यं हसास्तु किंपरेवण अमावेमहारगीतत मेस्यविषोगनपा
पमनवंसवरेत रक्षितघ्नमपापस्यानमायाकृत्यैमिस्मेकिमपि पञ्चमेगहेसताकृत्रूमेनमहहसाते अहं हत पाचिनिःकृतनः तान्नमेवु
ह्विकमःकवेषुनततलभ्यापेचारोहतःस्वपत्रुस्यांकेनेतद्वेषु अतःसह शत्रुभिः एवं रणगतांतां कार्याहपपन्नि समानुकूले
सिंहनारो हतनरंगभोरेसेमसागरोसिः परेस्रमतेतषःसातेनचअस्पगते एकसेकेन हि कथं सन्नामः सनविष्पतिवत्रुभिः सहसगष्पति

जितस्य च महाकपाल स्त्रांतश्च श्रृंगातवाहश्चविष्णताः शात्रपादितः इहरोसासकिं सस्मिनिर्जिसच महाकर्पं अधिकं तंविजानीषेवगाव्यवशमपातःपु
रिष्टक्षितिरिक्षाख्यस्थमिताहंतु माहवे तथा कृष्णगते चैव सासकिं कः तामिष्यति तेवैविगार्हया त्मानमात्मानेपोनरक्षामि कथं कामिष्येवारपो
वाक्यंसशपेत्तुनः एवमुक्तो महाबाहुः एषकेतुर्महायशाः पुष्पमाणाः परिरणेततःचापउपविशात शरानासाद्यसवेन पाणिना पुण्यपलक्षणाः
जिनास्तु ब्रह्मलोकायप्रायोगोगणामयाजहात सूर्यचक्षःसमाधाय प्रसन्नेसलिले मनः ध्यायन्महायोनिषदं योगयुक्तोऽभवन्मनिःसततःस
वैसेनापापतः कृष्णवनेजयो गृहं यामास तेवापिवशसः पुनर्वधाः नियमानोतथा कर्म्मेनोचनुः किंचरकिं पं प्रशस्यमानस्तुतथाना
हृष्यघूपकेतनः तांस्तथावासिनो राजन्नपुत्रांमवचनं जपश्च अमुष्यमाणो मनसा तेषां तस्यच भाषितं स एष कुद्धमनावाचास्मारपश्चिवभा
रतेऽब्रवाचपांडुतनयसंरंभयाविवफाल्गुनःममसवेवराजा नोजानेशतमहात्रतं नमां मामाम कोहंतुयोभिसाद्याणगोचरे एषकेतोम
मासनेनमांगोहितुमर्हसि नहिधर्ममविज्ञाय पञ्चकंगहेपितृपर्फ आत्तशस्त्रस्यतुरणे हस्मिवारंजिघांसतः परहंवादमर्कधनसेवमेविवि
गगाहितःसमस्तशस्त्रस्यवालस्यविरथस्य विवर्मणः अभिमन्योर्जातधार्मिकःकोनुएजपेत एवमुक्तःसपार्थेन शिरस्यान्भिमसृष्टवात
पाणिनारायमस्थेन वाहिणीरसरंजितं एतमाथयस्तवचसतःफलमहापलितः एषकेतुर्महाराजतस्यमासास्रवाश्वस्वःअर्जुनउवाच
पामोतिवृत्क्रेसाजेसभीमेचवरतांवर नकुलेसहदेवेचसामेनशिशलागजं मपातुससमपुताःकृस्मेनचमहात्मनागघपुत्रपकृ
तांलोकेविविरोधमानरोपथा पृजपउवाच अपितस्कसशोनेयोविमुक्तःसोमदत्तिना खड्गमारायचिच्छिन्नःशिरस्तस्यमहात्मनःनि
हतंपांडुपुत्रेणाममत्रभूरिदत्तिणा इपेषसामकिंहंतुंशल्यासजमकल्मषंनिकृत्तचेतुजमात्मनेछिन्नहसमिबहिपकोश्यातासवैतेस्या
नोस निघमानःस्तुमैनाःवार्यमाणःसस्कृस्मेनपार्थेनचमहात्मना भीमनर्वकृतायामरवत्थाम्नाकृपेणच कर्णेनवृषसेनेनैनेसेंधवे
नतथेवच क्रोशतांसगेहसेस्यानामवधीतंपतव्रतं यायोयविद्याचाराणपार्थेनछित्रेवाहवे सामकिःकोविदस्युकेनापाहराधिरनाप्पने
रेवारेतेःसःसागणिवेवकृत्स्नाणा चअर्जुनेनहतंपूर्वंतपकृपानकृतदहे सहहाात्मसमतेत्यागिहचाराणामानवा भ्रातृब्रवसमालोका

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो० प्रदेशात्पतंतं हतं अप्रमेयं ततं देवा विस्मिता अस्य कर्मभिः पूजयांचक्रिरे दृष्ट्वा सावरसत्र सैनिकाः न कार्मुकं प्रापणाधीमगतिं मतिं ततस्तस्मा
१४५ त्सुतं तेवः कापः क्रोधो कुसकरान्मना। हतस्य भूरिश्रवसो नाकार्यं विचारणा। विक्रोशितस्त्वयापि वृष्णिप्रवीराः कामं विजानंतु हतं किं नु वाच्य कहंतपी
न हेतव्य इति पस्त्रामभाषत यं मंत्रं सर्वधर्मिष्ठं मंकं युक्तमास्थितः प्रहारालः सतः शस्त्रं विनाकृतेषु धर्मानि निहतो युद्धे तदा यः हंसकेंगो
तः सपालेनं तव्यति रातकाले कस्मिंश्चित्कृतेहि पौमा निविष्टस्य रामे शावत हल्याससाहसा सर्वे पौसंबेवद्ववृत्नुपेय पिसान्तु निरतः ते समाने
पुत्रा सोमस्य पुत्रं मां सत्वं ततः सस्मृतं तनिसेपसेत द्वौ पुत्रिलासये पुत्रैः सस्य सताया तस्तोमेकुरुपुंगवाः पुत्रा पार्थे न सलेहा सतिता
वापिरं उत्ता सहश्रोसह तोगा कुरोते नै वास्मिं चितः मवित सच प्रकृावेदे चैष्प ताव च सोपं हतो निस्मिर्दिष्टि किमत्ता सर्वे चेष्टितं अपिवा
पपुरा गातःसौकोगुल्मा किलादुवि नहेतपात्विपद्इति पद्वापिसतेगम पालाकरमतिज्ञायापस्याकः नैष्मेतत्त रा॰ ३ च ए
वमुक्त्वा महाराज सर्वे कौरवपांडवाः न किंचिदूचुर्मनसा यं तमनसानरस्व्पन्न मन्त्रैः पूतस्य महाध्वरे षु पराषिनो भूरि सहस्रदा
नैः वारणागतः स्पतनन्त्र कश्चिद्ब्रह्मरमनेदत सुनावकेशं रद्दनं च तस्यभूरस्य पारावतलोहिता ये अश्वस्य मेधस्य शिरो निकृत्त सत्ये ह
विर्दानमिवोत्तरेण सतेजसा शस्त्रहतेन पूतो महामस्ते देहं विसृज्य अक्रास्य दहीनरदोगरात्मा समसवर्माशापरे णसीररवाइ श्रीति श्री
महाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधे भूरिश्रवोवधे नाम इत्याच अजितो द्रोणराधेयविकर्णकृतवर्मभिः तीर्णः सैन्यार्णवं वीरः प्रतिज्ञ रा॰
स्य युधिष्ठिरे सकथं कौरवेयेन समरेष्वनिवारितः निगृह्य भूरिश्रवसा बलात् भुवि निपातितः संजय उ० शृणु राजन्निहोत्पत्तिं शैनेयस्य यथा पुरा १४६
यथा च भूरिश्रवसो यत्र ते संशयो नृप अत्रेः पुत्रोऽभवत्सोमः सोमस्य तु बुधः स्मृतः बुधस्यासीन्महेंद्राभः पुत्र एकः पुरूरवाः पुरूरवस
आयुस्तु आयुषो नहुषः स्मृत नहुषस्य ययातिस्तु राजर्षिर्देवसंमितः ययातेर्देवयानायां यदुर्ज्येष्ठोऽभवत्सुतः यदोरभूदन्ववाये देवमीढ इति श्रु
तः यादवस्तस्य तु सुतः शूरस्त्रैलोक्यसंमतः शूरस्य शौरिर्नृवरो वसुदेवो महायशाः धनुष्यनवरः शूरः कार्तवीर्यसमो युधि तद्वीर्यश्चैव त
त्रैव कुले शिनिरभून्नृप एतस्मिन्नेव काले तु देवकस्य महात्मनः दुहितुः स्वयंवरे राजन्सर्वक्षत्रसमागमे तत्र वै देवकीं देवीं वसुदेवार्थमा

वान् निर्जित्य पार्थिवान्सर्वान् रथमारोपयच्छिनिः तां दृष्ट्वा देवकीं शौरे रथस्थां पुरुषर्षभ नामृष्यत महातेजाः सोमदत्तः शिनेर्नृ
पः तयोर्युद्धमभूद्राजन्दिनार्धं चित्रमद्भुतं बाहुयुद्धं सुबलिनोः शक्रप्रह्लादयोरिव शिनिना सोमदत्तस्तु प्रसह्य भुवि पातितः असिमु
द्यम्य केशेषु प्रगृह्य पदा हतः मध्ये राजसहस्राणां प्रेक्षकाणां समंततः कृपया च पुनस्तेन स जीवेति विसर्जितः तदवस्थः कृत
स्सोमदत्तोऽमर्षवशानुगः प्रसादयन्महादेवममर्षवशमास्थितः तस्य तुष्टो महादेवो वराणां वरदः प्रभुः वरेण छंदयामास स च वव्रे वरं नृ
प पुत्रमिच्छामि भगवन्यो निहन्याच्छिनेः सुतं मध्ये राजसहस्राणां पदा हन्याच्च संयुगे तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य सोमदत्तस्य पार्थिव एवम
स्त्विति तत्रोक्त्वा स देवोऽन्तरधीयत स तेन वरदानेन लेभे भूरिश्रवसं सुतं सोमदत्तिस्ततः सङ्ख्ये पातयामास शैनेयं सोमदत्तिः शिनेः सुतं एत
ते कथितं राजन्यन्मां त्वं परिपृच्छसि नहि शक्या रणे जेतुं सात्वता मनुजर्षभ लब्धलक्ष्याश्च संग्रामे बहवश्चित्रयोधिनः दे
वदानवगंधर्वान्विजेतारो ह्यविस्मिताः स्ववीर्यविजये युक्ता नैते परप्रतिग्रहाः न तुल्यं वृष्णिभिरिह दृश्यते किंचन प्रभो भूतं भव्यं भ
विष्यच्च बलेन भरतर्षभ न ज्ञातिमवमन्यंते वृद्धानां शासने रताः न देवासुरगंधर्वा न यक्षोरगराक्षसाः जेतारो वृष्णिवीराणां किं पुनर्मा
नुषा रणे ब्रह्मद्रव्ये गुरुद्रव्ये ज्ञातिद्रव्येऽपि हिंसकाः एतेषां रक्षितारश्च ये स्युः कस्यांचिदापदि अर्थवंतो न चोत्सिक्ता ब्रह्मण्याः स
त्यवादिनः समर्थान्नावमन्यंते दीनानभ्युद्धरंति च नित्यं देवपरा दांता दातारश्चाविकत्थनाः तेन वृष्णिप्रवीराणां चक्रं न प्रतिह
न्यते अपि वा मेरुमुत्क्षिप्य तरेद्वा मकरालयं न तु वृष्णिप्रवीराणां समेत्यांतं व्रजेन्नृप एतत्ते सर्व
माख्यातं यत्र ते संशयो महान् कुरुराज नरश्रेष्ठ तव ह्यपनयो महान् इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधे भूरिश्रवोवधे
ऽत्र चित्त्य इहैव तस्मिन्हते राजन्भूरिश्रवसि कौरवे यथा भूयोऽभवद्युद्धं तन्ममाचक्ष्व संजय संजय उवाच भूरिश्रवसि संक्रांते परलोकाय भारते वा
सुदेवं महाबाहुरर्जुनः समचूचुदत् चोदयाश्वान्भृशं कृष्ण यतो राजा जयद्रथः श्रूयते पुंडरीकाक्ष त्रिषु धर्मेषु तिष्ठति प्रतिज्ञां सफलां चापि कर्तुमर्हसि मेऽनघ अस्तमेति

द्रो· १४८ महाबाहो त्वरमाणो रथिनो होलकस्य एतद्धि पुरुषव्याघ्र महद्युद्धं तमपा कार्ष्णिं मुरत्ता तेचैव कुरुषु नाम महारथेः नाशमेति षष्यास्त्रं पीषष्या
मनेन तेदेवः वीरपाञ्चालयाकम्मपयाहन्याजपदस्य तोतः कम्मो महाबाहुरजतप्रतिमानहपान् हपतञ्चीरमामासजपदस्य रथेम
तितेषयात ममो धेयमुमतहिरिवाश्रुतेः तरमाणा महाराज सेना मुख्याः समावजन् उर्फामुनच्छक गोद्यवसेनो षमहारह आस्व
त्यामाहुरुपश्चेवसपमेव चमेयवः समा मा धनुवनंतं तेजवषमुखेलिन नेनाभ्यं कोवद रीको मामाप्यांस मेदर्गिरे हनित्रिव तेनोद्ध
र्षीचकोराजारा उपहानौ तो बबान् अर्जुनेन ता ससंमाजं जपदस्य रथं रूप तिष्ठपमरोफ नेनपुरका लोपिरेरूयुपलास्वनमहात्मन् प
थान्संपेतर तोर्कुनेनजपदस्य कसमेतया कुरुष्य न्यस्याबहिष्टुरिवमन्दवारोजिनातपव्यायां पुशोरो मेः रिजतपमाणनेमगार
उत्तेतिनः कं संजपो मत्तिष्यत सेभवेरसमाणो तुसपेसाल मनवति भिष्याम तितः को नेपसमेद्रमितिष्ठला शेनं समनेपुरोपातुम
तिष्ठहूते मपिस्ततडो गाविनो नास्मे हरेस्ते धातसमहानुगाः विनष्टेः पाण्डुपुत्रसचैलवनका नना नासंसुग्रामिमं कणां मो सामो
हतकंटकां देवे नोपहतः पार्थो विप्रणतस्त्रमानर काणोकार्ष्णिमजानानः पतिता सतवानरणो नूनमात्मविनाशाय पाण्डवेनार्पि
तिरिना मनितेपकलाकणाजपदस्य युञ्जति कथं नावविन्दुर्योधन विराधपफाल्गुनः सन सनरुत आरिकहस्ता तेपुत्रक नव रक्षि
महराजेवरुणोत्तवमहात्मना जपदस्य पूरणमुपेकक्षहृत्यातुनं जयं नोणितारमाणोवमपाण्डुः शमनेनेव जयमाप्य तिवामतः शे
धवकालेनो हितः पुष्पं नेवेहवः स्व्याल्लेवते चरिपाकः शंकेजपदस्य पांचपार्थो नेववरणातिमानरः सनकतामपा माद्यो रेमामन रा·
हारणेः युधापलायमाण्यारणोपार्थं नृमेपुगे एवं मुनस्तमावेष्टतव ततेपा कृतिनां दुर्योधनमिदाना ते अनुयवचनकं त्वमं हन्तविधाम्रोसाम १३७
सेनेनर्जोवना नृपमुन्हेनितः सम्येरामाले नेकेण स्याद्यमितितिधामितो संप्रतिमानन्तर नागसिद्धान्तिमिकिञ्चित्तमसंमहेपि मिः
पान्स्या मितुत थाराजने शम्भावेषणाशो प्रयापाण्डवमुद्गोमिनहनिम्मितिसंबन्ने हिवयुसमानसमोपकाव्यासेतः मितान् संधवे

वाक्ष्यतेवाः सव्यसाचो बुवेजपदः पत्नुमल्लिमता कार्ष्णि सततेनहितकांरिणा ततः सिन्धामि केसमजपदो देवेप्रतिष्ठितः सैवकार्यं पंचलकरिष्या
म्यहं समयुगे तस्मिन्या यमहाराज जपदोदेवेप्रतिष्ठितः सेव कार्यं पंचलकरिष्यामि यं समयुगे तस्मिन्याप महाराज जपदोदेवे प्रतिष्ठितः अयमो
त्से तेन महेगोह चलवना विनः नरर्थं युरुषव्याघ्र जपो देवे प्रतिष्ठितः अयपु हे महाबाहो मम पापस मेरोम पोः यं तनु सतवेतेना निराहणलो
महर्षयः कतोकोरव पोरेवरोसमा समानापोः अर्जुनो निशिते वोद्य ते धानेतयं वाहिना विवेरवा मोः भूनाणेसमा मेघनिवर्ति
ना तुनाम्यारयमकाशा नहलिहिलोक मानरणो वितानिव हाबाहुः निर्जरनिपितिः पौरहरु सिसहान हपत्या वापुण्या जुननतः स
रोष्ठक्षरवानेतः विधेके केदिवनव हपणानानुत्वा क्लाणपेतनसहस्र नाश्जासवणि नापानिवानसाणि शिनामिव कनमेन
रिणोजूतः पदरहे लववाहिनो अधिरणा महापार्थः वकारहयिरो हिताहतमपिरपोर्ष ततः नातववेरलो अमसास्तुराजषेः स
धवेमनाति कमःतानेनस्तुमोम तेनेन सातततेनचरहिनः सव मोनरत प्रहवत्वितुहूतायानः तेतयाव हितं हरहारपाकाष्ठ
पालितः नाम्नष्टं तेम हेषासा फाल्गु नेपुरुषर्षभाः उपेन वनोयकसनि हयसेनतु महारणे आमाप्यामा रूपवेशेसरूपमेव चमेववः
सरस्याः सेव वार्षणवे समाव स्तो कारिणे नसंतरचमर्माजुषनुरुसतिलानिसनेः समाप्तमे कोहिरपार्थसतेपुत्रहवेशारिव आधीनतः प
मेव तेना या हिना पणितात के सेमवेपष्टतः कन्याजियानं मतोजपा जुनो सुसोलमपमिपृच्छितो लोहिनापालिना सरेतेनेसेभोति
मेरामेहुनं पत्नामप्रसापकान मुमुचुः सरपहस्पानान् रातनशः फाल्गुनेपाते तानसानस्यपा वास्मकरोनापुत्रहरमेरः हिवातिथा
वचिद्धेरानिषाचेता स्वहारथान विहिला गलेकेतुश्व रशंपनशक्तिमाल्यनः शारदता सतोराजन्नेनतसवापत सोविज्ञाह रायेःपा
र्थं वासुदेवं व समभि अतिष्ठदयमाणेषु सेवसर्पपालपत अथ तेकोरवश्रेष्ठाः मवेण्एव महारथाः महता रथवंशेन समवृताः पुष्पवत् मवि
धीरधमिः पार्थवाहदेवंच समभिः आतिष्ठदयमार्गेषु सेवं वपण्डपालपत् अथेन्नेकोरवश्रेष्ठः स्वेव एव महारथा महेतारथवंशेन

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो० सर्वतः पर्यवारयन् विस्फारयंत चापानि विसृजंतश्च सायकान् सोऽभ्यवर्षत्ततः शरैः तान्यवस्यत ततः पार्थस्सुसंक्रुद्धो
१३६ द्रौणेर्लमहदस्त्र दृष्ट्वा तान्महारथान् कृपश्च चक्रुश्चापानि अस्त्राणि संवार्य द्रौणिः शरैर्हतस्य च एकैकं नवभिर्वीरो सर्वान्
नरसत्तमान् तं द्रौणिस्सप्तविंशत्या सहदेवं त्रिभिर्विव्याध कर्णं शल्यं त्रिभिस्त्रिभिः तत्तु नमसि राजेंद्र त्रिभिस्त्रिभिरत्यद्भुतं
नःपिबन्निव सर्वाणि सर्वतः पर्यवारयन् किंचित्तु नवकैस्तं रथं पार्थं समावृतन् सपौत्रमपश्यत्ततस्तत्र महारथास्तानमर्षिणे
देवानिव सुरानामवधी विभुः शितैः शरैः तैर्महास्त्रैस्ततो दिव्यानि तत्र राजन् दर्शन् धनंजयः सर्वतो भ्रामयन्
रथवाहः हतमिषुधी तैः क्रुद्धो तत्रावलंबन्निमान् स्मस्मार दुर्योधनः सैन्यं समस्तं विक्रमः ततः सोऽसौ सूतपुत्रो राजन् रथमवारयत् शरैः द्विगुणैस्ततो
भीमसेनस्य भ्रातुस्तत्र भारत तेषां तथैव शितैः समरे अस्यत्रं नीतरे सूतपुत्रं महाबाहुः सर्वसैन्यस्य पश्यतः सात्यकिस्त्रिभिर्वीरो
भीमसेनः सर्वतः त्रिभिर्वीरैः पुनः पार्थं ग्रसन्निव कर्णः प्रतिरेणु स्वयं सायकाः महास्त्रैः तं प्रदहन्निव सूतजं कर्णं सर्वतः
कर्णो विव्याध समरे भीमसेनः त्रिभिर्वीरैः पुनः पार्थं प्रेक्ष्य समरे क्रुद्धस्त्वं प्रत्यवारयत फाल्गुनं महाबाहुः स सौवर्णं तं तत्र साय
कैः सह तस्य पुत्रस्य ... ततः पुत्रः समाधिपः शरैर्नाशं तावत् फाल्गुनं समाविध्यत तस्य ते सायकैर्हताः
नाराचैः सर्वमर्मस्वताडयत तथैव शितैर्बाणैः सूतपुत्रं समाधिप शरैः फाल्गुनं समविध्यत तत्र सायकैर्निवारयन् सूतपुत्रस्ततः पार्थं एत० ०
पतरं तं तु ... नानाविधैः बाणैः ... सायकैर्नभिवार ... धनंजयः छादयामास तावत् सूतपुत्रं ततः पार्थः ... पार्थः सायकैः पार्थः सलक्षणानि ... १३८
न सायकैः सुसंक्रुद्धः छादयामास पांडवं ताश्छित्त्वा तु लोके ... सायकैः पार्थः ... सूतपुत्रं च ... निवेदयत्
दयामास ततः सायकैः कौंतेयो ... ततः सायकैः ... पांडुपुत्रं ... प्रतिष्ठितः
पांडुपुत्रस्य कालेयं नंजयः ... ततः ... सायकैः ... नरसिंहो महारथः सायकैर्बहुभिस्तं च
ताडयामास फाल्गुनं सायकैर्बहुसाहस्रैः ... विवरे ...

कर्तुः समभिसंगेः ... पार्थो महात्मा ... तिष्ठ पांडव ... कर्णः सूतपुत्रो महा...
पुत्रं ... च ... समरे सिद्धचारणवार्त्तिकैः पूजितं तं महारथम् ...
सादृक्च वाजमूः एतस्मिन्नंतरे राजन् ... कर्णः स विक्रमैः ... चतुरो हयान् ... लोकाश्च ... स्ते
वाहनैः सारथिं चास्य न ... छादयामास पार्थस्तु ... ततः ... सारथिः सोऽहितः
शरजालेन कर्णं ... ततः ... महाराज ... महारथः ... तेषु
मवि ... शरैः शरैर्हतस्य ... रथं ... दिव्यास्त्रैः शिलामुखैः च तुभिः सिंहनादं ... कर्णं तु वि
सुमनिः ... ततः ... युयोध ... ततः ... धनंजयः ... आमहाराज ...
तं धनंजयः ... त्रिभिर्वीरैः ... पार्थः समवारयत ... ततः ... सहिता
स्ताः ... ततः ... पांडुपुत्रं ... महारथैः शर
वर्षाणि ... किरीटमाली ... जघ्न ... ग
सं ... सुमहारथैः ... किरीटमाली ... नदन् ... तेनास
...
शरैः ... नाकुलिनः ... किरीटमाली ... महाधनुर्धरः ...
विपाः महाविराः ... पार्थः ... सारथीन् ... महाधनुर्धरः शत्रूः
ताडयामास ... इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि जयद्रथवधे ... पञ्च... ...

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो. १३८

सार्थः वेत्त स्मा(?)णापोक्षनं जयः पुगपद्विन्न सर्वो स्वविनाश प्रकाशपारर्थापन् सर्वं हि जगतं सर्वं मतपं नमितांबरे नशीकुः सर्वे भूतानि
पांडवंशति बाहित्तु प्रसन्नात्मसर्वा उ तात शरस्रातामहात्मनः संग्रामे मम पश्यामोहमपं ज्ञामि तांचरे शिनिर्वार्यमगोणामस्वेर ज्ञाति
स वेग्धः दर्शं पुनो द्रमात्मान मुन्नेक मेतिविष्ठितं सतान् रथेन राजराजेनमति क्रमद् कैनः मोहप निवनाशे चेपद्र पश्वेपसा विस्त
नहि मुसर्वा सु शरानवितु सारथिः सुरतोसधारे नैतामज्जसा पोधनं जय अमतदेवमूरसशरमातात्मसतेतः भ्राहरं सतीतारि इस्पात्
तेषोपसहस्त्रशः भ्राहत्वाने महेषासं सहस्थानव पांडव विसृजेत तु कौंतेय वीतंय यथा मतदा तदा हशरि श्योराजन सवीश्वरपिनोरा
आकुलो हस्तकौति पोजपदस्य मुपाहृतं विभाव वचवतुः स्वस्मासवोत्र्यु राधिनो रतोभि आधव चतुः स्वरशरमांनतपदेशा
तेत्तदस्त तथाविदुः शरे गांडवसस्वना नचवमेस संकुद्धसो त्रारि तेरंवहिषः सवराहवेजसस्रकंगाहंपत्नानजिसगान् श्या
माविपसमस शां नक्रमोरपरिमार्जिताल् मुमोच निशिता त्वद्येसायकान्सव्यसाचिनि त्रिभिस्त्रिभिर्वाणा विहेनाराचैः पडुरुजेव
चा षष्ट्यास्तौ जितो विश्वडजे केनपत्त्रिणा सर्वमस्ष्ठ वेत्ताजोम वाहेवयातेनच पार्थो धनंजयः पुनश्चार्थ किरीटीना क्रीनाभनु
स संधि याकृतेन सा स्तान सेध्वग महिलानसरान् पुराण वैकुंठिक्षेर सरासीन् सुपूर्वसव सारथेस्त्वशिरः कायात देजव समत
स्वंत सच्चित्त पश्चिः स्व महातस्रात्मिमा तः शराहताः राहः सिंधुराजस्य पातासिषि स्वापमः एतस्मिन्नेव कालेन तु तेनाग्ञ्छतिमास्के श्रा
मत्रासादृश्यत्व व्रजमामोजत हनः धनंजयशिरः छिंद्धि वसुनात्मनः भ्राकमहाधरत्री पपासतिरिवाकरः पृथक्षेवचमेता
त्तंजयद्रथवधं याति इद्वेदंज्ञसेस्मिसपितानायतिविध्दतसकाले नेयमहतोमेसं वेपमान वा स्ते जयद्रथमाभिगतेवीनाचतते
नृपेश्रांतहिं तातेतो बाणानि पनमास्स निना तेवास्तजो पम सुक्क कुलशाल गुस्मारिविः पुनः पृथ्वि विष्पाति विनोसदृशो वेशापो पुपी
तृपिषमग तो लो केनिसं ग्रहा मिसक्त तः शत्रु मिहेपमानस्य संग्रामे तस्य सवनिनः शिरश्छिन्नसतिसकुद्धः शत्रुराजहि तोभवे एत ख्

राम. १३८

तामिंधुराजो यातानिरमदिंदमः ततः सर्वानुवाहिंदपुत्र स्नेहादिपातिः संग्रामेपुश्यमानस्य वहनोमहतातुरं धृष्टद्युम्नसमपुत्रस्य पातयिष्य
तिपः शिरः तस्पावेशनधामूर्द्धा शिंशाहत्सफलं पथात्य वमुस्थात तोरात्मेस्थापयित्वा जयद्रथ हतुछत्रीवनपात सपश्चाच्छसमाश्रितः
सोसौतपतितेजस्वी तपोघोरंदुरासदं समंतपंचकाद्स्माद्बहिर्वानरकेतन तस्माज्जयद्रथस्यस्त्वं शिरश्छित्वामहामृधे दिव्येना
स्त्रेणारिपुहनघोरेणाद्भुतकर्मणा सकुंडलं सिंधुपतेः प्रभजनसुतानुज उत्संगेपातयाशु त्वं वृद्धक्षत्रस्य भारत अथ त्वमस्य
मूर्द्धानं पातयिष्यसि भूतले ततःपितुरपि मूर्द्धा पतिष्यति न संशयः पथा चैतन्न जानाति स राजा वृद्धक्षत्रपोपति तथा कुरु कु
रुश्रेष्ठ दिव्यमस्त्रमुपाश्रितः नत्वकार्यमसाध्यं वा त्रिषु लोकेषु किंचन समस्तस्यापि लोकेषु त्रिपुवासव नंदन पुतच्छुत्वा तु वचने
कृष्णस्य परिलिहन् सृक्किणी पार्थो निमेषामसंशेश्दिव्यमंत्राभिमंत्रितं सर्वभारसहं शश्वद्गंधमाल्यार्चितं शरं विससर्जार्जुनस्तूर्णं तेनेषुणा
सवसस्यवधेकृते सतु गांडीवनिर्मुक्तः शरः श्येनइवाशुगः अक्षिंदनात्त्रिगुण्यांगं तेसे धवस्य शिरोहरत भ्राहरत्तमनश्चेनशरेरूर्ध्वं
जपः सुहृदामसुहर्षाय सुहृदां हर्षाय पाण्डव शोरेःकदेवकालेन तस्मिन्वृद्धक्षत्रः समंतपंचकाद्बहिः शिरःसपयःहर्तासम्याक्षिपेवका
लेतु वृद्धक्षत्रो महीपतिः संध्यामुपास्ते तेजस्वी संबंधी तव मारिष उपासीनस्य तस्याथ कृष्णकेशं सकुंडलं सिंधुराजस्य मूर्द्धानमुत्संगे सम
पातयत तस्योत्संगे निपतितं शिरस्तच्चारुकुंडलं वृद्धक्षत्रस्य नृपतेरलक्षितमरिंदम कृतजप्यस्ततस्तस्य वृद्धक्षत्रस्य धीमतः उत्तिष्ठतस्त
त्सहसा शिरोस्यागद्धरातले ततस्तस्य नरेंद्रस्य पुत्रमूर्द्धनि भूतले गतेतस्यापि शतधा मूर्द्धागच्छदरिंदम ततः सर्वाणि भूतानि विस्मयं
जग्मुरुत्तमं वासुदेवं च बीभत्सुं प्रशशंसुर्महात्मनौ ततो गांडिवमेसास्ते धानमिहतेपद् भ्रागवते नेतस्मान्मयारं हि जयेद्बुधस्यातनयम
वस्थहतेपुत्रं मन्येगच्छतिभास्करे द्रोणस्य सोम कैः सार्द्धं संग्रामो लोमहर्षणो तेनसर्वेमयन्ते त्रारद्धा जिजीषया सबुन्नेश्वेनिहते राजस्तनपुंडपिंग्रा
म व्रजस्यसर्वे न पितोजायनी तरमा सनः भ्राकुंतोषितत्तो पितताये पांडुत्यां वकानरं मसतन्म
लारणा पांडुना स्रजप लवासेवं गनिहस्व

द्रो० १५४ न त्रपो मयन्महाराज त्वाष्ट्रं दैवकं रूपं संदेहेन शत्रून् निर्दहेद्राजः किरीटमाली यथा समरमुपेत तपः प्रतापसंस्पृष्टि स्तनिपुरुषः [illegible] समया
प्रधीरः युति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि [illegible] समाप्तः [illegible] तस्मिन्निहते निशि घोरे [illegible] सव्यसाचिना मामकाः [illegible] कथा
च [illegible] संग्रामे [illegible] तदा [illegible] महाबाहो [illegible]
द्रोणि [illegible] फाल्गुनं तावेतौ रथिनां श्रेष्ठौ [illegible] सतया
[illegible] चकार [illegible] तत्र [illegible]
[illegible] वासवात् [illegible]
[illegible] महाबाहुः [illegible]
[illegible] तस्मिन्नन्ते महाराज [illegible]
[illegible] हतं महाबाहो [illegible]
ते [illegible] महामात्रः [illegible] कुलान्तकरो [illegible] कुलपांसनः [illegible]
[illegible] तस्मिन् [illegible] धिग् [illegible] १५
[illegible] आचार्यो [illegible]
[illegible] आचार्यो [illegible]
[illegible] आचार्य [illegible]
ते [illegible] आचार्य [illegible] महात्मन [illegible]
[illegible]

मेवाजौ [illegible] नमस्तस्मै [illegible] धिग् [illegible] तथा विलपमा
[illegible] पार्थो महाराज [illegible]
[illegible]
[illegible] सव्यसाचिना [illegible] महाबाहु
[illegible] पार्थ [illegible]
[illegible]
[illegible] महाराज [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] महाबलः [illegible]
[illegible] महावेग [illegible]
पितामह [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो. विमुत उपारमन तत्सैन्यं सर्वाश्चानरद्विपं तमपीहैष्य महाराज कर्णः संमूढचेतनः सर्वं वृत्तमपश्यं तत्तत्कद्दमतिमान् प्रभुः तमपीन्वगमद्दोराजन्
१५० सारथ्यं हाहाकारस्य चरतश्च सागरनादेन मेदुले महति रणे के सारथ्येस्थरथस्य सकाश्यपेपस्माविस्मिताः नन्नस्थलगता येव हे वृगंधवृहानवाः अता
वावहितारवृकृतौ शेनेपयोरगोमित्रार्थं तो पराक्रान्तौ सहैतोप्युष्मितौ रतौ कर्णोभ्यामास कोशोपुत्रपुत्रानश्चमासाद किः अन्यासंतोमहारा
जशरवर्षं रवर्षंतौ प्रममाथ शीनेःश्रोत्रकर्णः सात्यकहर्षिभिः अमत्यमाशेनिश्चनं कौरव तलसंधपः कर्णःशोकसमावि शोमहारगरवस्पत
नृक्षशेनेपरशोकु शोमरहत्रिवचत्त्वषा आमूहत्वततेगनपुनपुनरशिरमः तंतु समेसंसक्तद्देसामकिः प्रस्पादिश्यत महताशारवर्षं राराजःमति
गजपथा तोहमिसनयाघोमाविवतरस्विनो अमोमसंनतत्रोनरोनपमविक्रमोततः कर्णशिनैःपोतःमर्वपारस वैःशरेःविमेद्दसर्व गात्रे
दुपुनरशिरमःसारथिं चास्य महासेन रथनादरपात् अथवायमयुत रेःश्येता निजम्नेनिशितैः शरैः छित्वाश्च कर्णरथं चेव शतधा पुरुषर्षभ चका
रविरथं कर्णं तवपुत्रस्य पश्यतः ततो विमनसो राजंस्तावका पुरुषर्षभ हृषसेनः कर्णसुतः शल्यो मद्राधिपस्तथा द्रोणपुत्रस्तच शैनेयं समंततः
पर्यवारयन् ततः पर्याकुलं सर्वं न प्राज्ञायत किंचन तथा सात्यकिना वीरविरथे सूतजे कृते हाहाकारस्ततो राजन् सर्वसैन्येषु भारत कर्णो
पि विह्वलो राजन् सात्वतेनार्दितः शरैः दुर्योधनरथं राजन्नारुरोह विनिश्वसन् मानयन् तव पुत्रस्य बाल्यात्प्रभृति सौहृदं कृतं राज्यप्रदानेन प्र
तिज्ञां परिपालयन् तथा तु विरथे कर्णे पुत्रान्वै तव पार्थिव दुःशासनमुखान्शूरान्नवधीत्सात्यकिर्वशी रक्षन्प्रतिज्ञां चपुनर्भीम रा.
निर्दां पारिपालपन् तथा तुविरथे कर्णे पुत्रान्वै तव पार्थिव दुःशासन भीमसेनेन तु वधः प्रागात्प्रतिज्ञातःपुनर्द्यूते च पार्थेन वधश्च कर्णस्य १५७
तेन कृतापुराविरथान् विह्वलांश्चक्रे न तु प्राणैर्व्ययोजयत् भीमसेनेन तु वधः प्रतिज्ञातः सात्यकिः प्रबवाररथाः द्रोणीश्चक्रुस्तवमो वमते पवा स्मेमहारथाः निर्जि
सेक्षतः युद्धेप्य कुर्वेन्स्ले नन सकलं सपुत्रो रथ्याः नाम कृत्रश्व तहेतुं सात्यकिं प्रबवाररथाः द्रोणिश्चकृतवर्मा च बाह्लिकः शत्रुकर्णाः हस्योपिवाननेहो
ताबनुषेकेन शतशः सत्रिपूर्वमाः आकांक्षंता परलोकं धर्मराजस्य चप्रियं कर्णपोतह शोवार्ष्णेय सात्यकिः शत्रुकर्णाः विरथस्त्राकृतवाकं सिवाह्वर
केपायाबापिद्कुर्ईः शैनेयोवान रथाघवेतु पश्यन्विघते धृतराष्ट्र उवाच अजयं रथमास्थाय वासुदेवस्य सात्यकिः विरथं कृतवान्कर्णं सिवाह्वर

वसमोपुषि हतके नामसमायुक्तः स्वबाहुबलदर्पितः कच्चिदन्यं समारूढः स रथं सात्यकिः पुनः एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं कुशलो ह्यसि भाषितुं
असह्यं तमहं मन्ये तन्ममाचक्ष्व संजय संजय उवाच शृणु राजन्यथा तस्य रथमन्यं महामतिः दारुकस्यानुजस्तूर्णं कल्पनाविधिकल्पितं आय
सैः कांचनैश्चैव पट्टैर्नद्धं सकूबरं तारासहस्रखचितं सिंहध्वजपताकिनं अश्वैर्वातजवैर्युक्तं हेमभाण्डपरिच्छदैः पांडुरैः इंदुसंकाशैः सर्व
शब्दातिगैर्दृढैः चित्रकांचनसन्नाहैर्वाजिमुख्यैर्विशांपते घंटाजालाकुलरवं शक्तितोमरविद्युतं वृतं सांग्रामिकैर्द्रव्यैर्बहुशस्त्रपरिच्छ
दैः रथं संपादयामास मेघगंभीरनिःस्वनं तं समारुह्य शैनेयस्तव सैन्यमुपाद्रवत् दारुकोपि यथाकामं प्रययौ केशवांतिकं कर्णस्यापि रथं
राजन्शंखगोक्षीरपांडुरैः चित्रकांचनसन्नाहैः सदश्वैर्वेगवत्तरैः हेमकक्ष्याध्वजोपेतं क्लृप्तयंत्रपताकिनं अग्र्यं रथं सुयंतारं बहुशस्त्र
परिच्छदं उपजहुस्तमास्थाय कर्णोप्यभ्यद्रवद्रिपून् एतत्ते सर्वमाख्यातं यन्मां त्वं परिपृच्छसि भूयश्चापि निबोधेमं तवापनयजं क्षयं
एकत्रिंशत्तव सुताः भीमसेनेन पातिताः दुर्मुखं प्रमुखे कृत्वा सततं चित्रयोधिनं शतशो निहताः शूराः सात्वतेनार्जुनेन च भीष्मं प्रमु
खतः कृत्वा भगदत्तं च मारिष एवमेष क्षयो वृत्तो राजन्दुर्मंत्रिते तव धृतराष्ट्र उवाच तथागतेषु शूरेषु तेषां
मम च संजय किं वै भीमस्ततश्चक्रे तन्ममाचक्ष्व संजय संजय उवाच विरथो भीमसेनो वै कर्णवाक्शल्यपीडितः अमर्षवशमापन्नः फा
ल्गुनं वाक्यमब्रवीत् पुनःपुनस्तूबरक मूढ औदरिकेति च अकृतास्त्रक मा योत्सीर्बालसंग्रामकातर इति मामब्रवीत्कर्णः पश्यतस्ते धनं
जय एवमुक्तः कर्णेनेह वधोर्हो मे स कर्णजः अनेन च महाबाहो त्वया सार्धं कृतं मया यथैतन्मम कौंतेय तथा तव न संशयः
धनंजय नरश्रेष्ठ स्मरैतद्वचनं मम यथा भवति तत्सत्यं तथा कुरु धनंजय तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य भीमस्यामिततेजसः ततोर्जुनो ब्रवीत्कर्णं
किंचिदभ्येत्य संयुगे कर्ण कर्ण वृथादृष्टे सूतपुत्रात्मसंस्तुत अधर्मबुद्धे शृणु मे यत्त्वां वक्ष्यामि सांप्रतं द्विविधं कर्म शूराणां युद्धे जयपरा
जयौ तौ चाप्यनियतौ राधेय वासवस्यापि युध्यतः मुमूर्षुर्युयुधानेन विरथो हि विसर्जितः यदृच्छया भीमसेनेन विरथो यत्कृतस्त्वया अधर्म

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो· स्वेषएवेपपरूंभीमपवोभ्याःपुद्धंसंमेविजानन्नेपुर्व्रतमपल्यापिने पूर्वंतंपथ्याशङ्किम्परकमोहवेतथ्यापुपपतामर्वेन्मानांकेश
१५१ वृस्ममेनचाविरिथ्यांभामहेनेनहतोमिवद्धयोरणे नताचपरुषंकिंचित्तुक्तवामाउनेरनःपस्माद्वेवक्रूरंतंचम्पातिनोहिकोदरःप
रोत्पन्नसोनत्रोपुष्पानिनिहतोमम तस्मादसावलेपस्यघःफलमवाप्नुहि नपातंमवत्तुछिन्नमात्मनाशायपुमेते तस्माद्धयो
पिमिमम्रूत्तस्रवलवाहनःकुरूनंमवकर्म्माणिमहतेमपमागते हताश्विरथस्तेनंतेयेसमागतास्तंयुगे येचाप्येषुपयांस्पति
बुद्धिमोहेनमांनृपाः तांश्चसर्वानहनिष्यामिस्त्रैनायुधमालने त्वंवमूराक्तमतमभिमानिनमाहवे दृष्ट्वातुपीतनोमदोम्प
शतस्यातिपातितं अर्जुनेनशनिहतेवचेकर्णास्ततस्तु महोल्कतुमुलःशद्वोभूद्रथिनातदा तस्मिन्नाकुलसंग्रामेवर्तमा
नेमहाभये मदरश्मिःसहसामुररलोगिरिमुपागमत् ततोराजन्हृषाकेशःसंप्रामशिरसिस्थिते तांनीमतिहेनाजेसंपरिष्वज्
रमब्रवीत दिष्ट्यासंपादिताजिष्णोप्रतिज्ञामहतीत्वया दिष्ट्यातुनिहतःपापोवृद्धक्षत्रःसहात्मजःश्यानेराशनंसंप्रापदेवसेनापिप्रा
रत सारंतेसमरेजिष्णोनात्रकार्याविचारणा नतंपश्यामिलोकेषुचिंतयन्पुरुषंक्वचित् तहतेकरुणश्चापपववान्नघोषनेर
तो महाप्रभावावहवस्तुल्याधिकाश्च समेताःपृथिवीपालाधात्तराष्ट्रस्यकारणात् येत्वांप्राप्यरणेक्रुद्धनास्यवन्नितेहता
नववापिबलंतेहरुद्रशक्रांतकोपमं नेदृशंशक्रुयात्कश्चिद्रणेकर्तुपराक्रमं यादृशंकृतवानद्यत्वमेकःशत्रुतापन एवमेवहते गप·
कर्णेसानुबंधेदुरात्मनि हतंविद्धापिश्चपत्वांविजिताविहतद्विषं तमर्जुनःप्रत्युवाचप्रसादात्तवमाधवप्रतिज्ञेयंमयोत्तीर्णाविबुधै १५२
रपिदुस्तरा अनाथस्यजयस्तेषांयेषांनाथोसिमाधव त्वत्प्रसादान्महीकृत्स्नांसंप्राप्स्यतियुधिष्ठिरः तवेवभारोवार्ष्णेयतवैवविजयःप
प्रभो वृद्धनाप्यास्यवयंमेघावश्यमधुसूदनएवमुक्तःस्मयन्कृष्णःशनकैर्वाहयन्हयान् दर्शयामासपार्थायक्रूरमायोधनंमहत् कृष्ण
उवाच प्रार्थयंतोजयंयुद्धेप्रथितंचयशोमहत् पृथिव्यांशेरतेशूराःपार्थिवास्त्वच्छरैर्हता विकीर्णशस्त्राभरणाविपन्नाश्वरथद्विपाःसंछिन्ना

भिन्नवर्माणोवैक्लव्यंपरमंगताः सप्तसात्वगतसत्वाश्चतथाचापरेगताः सज्जाराजरलसंतेमनसत्वानराधिपाः तेषांघोरैःसमर्पितुंवे
शालेस्वविविधैःशिरैः बाहुभिःश्चंदनादिग्धैःसांगदैःशुभभूषणैः शिरोभिःसमकुंडलैःउष्णीषैर्मुकुटैःसविभक्तासमभिरवैः
करसूत्रैरंगदैश्चनिष्कैरपिचमहाप्रभैः अन्यैश्चविविधैश्चित्रैर्भातिभारतमेदिनी चामरव्यजनैश्चित्रैर्ध्वजैश्चाश्वरथद्विपैः विविधैश्चपरिस्तोमै
रश्वानांचमहारणे कुथाभिश्चविचित्राभिर्वरूथैश्चमहाधनैः संस्नार्णापश्यपश्यसुचित्रपारेगाहतान् नागेभ्यःपतितानन्यान्कुलिते
ष्वोहिपैःसह सिंहानश्वसमत्रेषोणिपेप्रेम्यसुतानन्सहतान्वातिभिःसार्द्धधरण्यांपश्यचापरान् पश्यतिसारथिसंघाश्चरतस्तोघपरि
स्कृतान् संजयउवाच एवंसंदर्शयन्कृष्णोरणभूमिंकिरीटिने स्वैःसमेतःसमुदितःपांचजन्यंव्यनादयत् इतिश्रीभारतेद्रोणपर्वणिजयद्र
थवधेजयद्रथवधसमाप्तेरणभूमिदर्शनेपरिक्रमेणकसप्तमऽध्यायः अथवाहोर्हके
ष्टहनि संजयउवाच ततोयुधिष्ठिरोराजारथादवरुह्यभारतापर्यष्वजतगोविंदमानंदाश्रुपरिप्लुतः प्रमृज्यवदनंशुभ्रंपुंडरीकसमप्रभं अब्रवीद्वासुदेव
चेवपाण्डवंचधनंजयं दिष्ट्यापश्यामिवांवीरौमुक्तौतीर्णप्रतिज्ञौमहारथौ दिष्ट्याचनिहतःपापःसैंधवःपुरुषाधमः कृष्णदिष्ट्याममप्रीतिर्महतीत्
प्रतिपादिता दिष्ट्याशत्रुगणाश्चैवनिमग्नाःशोकसागरे नतेषांदुष्करंकिंचित्त्रिषुलोकेषुविद्यते सर्वलोकगुरुर्येषांत्वंनाथोमधुसू
दनतवप्रसादाद्गोविंदवयंजेष्यामहेरिपून् यथापूर्वंप्रसादात्तेदानवान्पाकशासनःपृथिवीविजयोवापित्रैलोक्यविजयोपिवाकृ
ष्णोपितेषांवार्ष्णेययेषांतुष्टोसिमाधव नतेषांविद्यतेपापंसंग्रामेवापराजयःत्रिदशेश्वरनाथस्त्वंयेषांतुष्टोसिमाधव त्वत्प्रसादाद्
धृषीकेशशक्रःसुरगणेश्वरःत्रैलोक्यविजयंश्रीमानप्राप्तवान्रणमूर्द्धनि तवचैवप्रसादेनत्रिदशास्त्रिदशेश्वर अमरत्वंगताःकृ
ष्णलोकांश्चापुश्चशाश्वतान् त्वत्प्रसादसमुत्थेनविक्रमेणारिसूदन सुरेशत्वंगतःशक्रःहत्वादैत्यान्सहस्रशः त्वत्प्रसादादृषीकेशजग
त्स्थावरजंगमं स्वकर्मणिस्थितंवीरजपहोमेषुवर्तते एकार्णवमिदंसर्वंपुरासीत्तमोमयं त्वत्प्रसादान्महाबाहोजगत्प्राप्तं

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो गोत्तमस्त्र ष्टारं सर्वलोकानांपरमात्मानमच्युतं पेत्रपत्राहृषाकेशं गनेनेमुष्पतिकर्हिचित पुराणंपरमंदेवं देवंसनातनं पेत्रपत्राःसा
१५२ गुरूंनत्रेष्ठसेतिकर्हिचित अनादिनिधनंदेवं लोककर्तारमव्ययम तोभरकोपहृषाकेशानुगोप्तारमेयेति ते पं देवपुराणपुरुषं पुराणानोपं
चयत ३१घत्तस्यांपरंमपरानूतिविंधायते गांपतिपमर्वदेवाः पत्र्वदेवेषुगायते तस्प पघमहात्मानेमूर्तिमत्रामनुत्तमां पामेश्वाप मग्रति
पेगाशानदेश्वर सर्वेश्वरेश्वरोगोशानमसेपुरुषोत्तम चनवाप्पपग्रवेसस्य वीत्तमत्पुलोचन मुनंजपरवापश्चेवनेजपहितेरत तोचनंजप
गोसारंमपपघत्सवमेघते ३स्कीतोमहात्मानावुभोपांडवकेशवौ तमसुत्तंतसाहृष्टोगानानेपृथिवीपति तवकोपापदिनिर्देशं पापोगजा
जपद्रथःठरांगांचापिष्टमहद्रोन्नेगाष्टवंलेरेणो हंस्मतेनिंतचेवविनंसतिचभारत तवकोधहतास्ते कौरवाः शत्रुसूदन त्वांहिचरंहेरणं
वोरंकोपपिनामुपोधनःसमित्रंबधुःसपरेमाराणांत्यसप्ततिपुमेकितेवकोधहताधर्वदेवेरपित्सुतेपःस्मतारुत्यागतः थोतेभाष्मःकुरुपिता
महःतुस्तेनोहिजपत्सेषांसग्रामरिपुसूदन पातान्मुसुवर्थंतेवेष्वाक्रुद्धोक्षिमानर राजसंमोगःमिपाःपत्राःसोत्मानिविविधानिच ऋचि
रात्रस्मनंष्ठतिपेपाकुद्धोक्षिमानरविनष्टानकौरवान्मसेष्ठपुत्रपमुवोत्सवान राजधर्मपरेनित्संत्वपिकुद्धेपरंतप ततोभामोमहावाहुःसाम
किस्रमहारथःअनिवार्यगुरुश्रेष्ठमागीशोःरतविर्द्धेनेस्थिताबास्लाम हे घासोव्यानिविविधानिच अचिरात्रस्मनंष्ठतिपेपाकुद्धोक्षिमा
नरविनष्टानकौरवान्मसेसपुत्रपमुवोधवान राजधर्मपरेनित्संत्वपिकुद्धेपरंतप ततोभामोमहावाहुःसामकिस्रमहारथःअनिवार्यगु राम.
हंश्रेष्ठमागीशो ःरतविर्द्धेनेस्थितावास्लाम हे घासोपांचाल्येपरिवारितो तोदृष्ट्वामुदितोवीरोगानलावान्ततःस्थितो अमनहततकोगप १५२
स्वातुभोमसमासका दिव्यापराण्यनिवार्यपोर्थिपुकौसेमहासागरात द्रोणामाहानतुराधर्षोद्राह्किामकरालयात दिव्याचनिर्जितास्त्वि
हथिवास्तवपार्थिवायुवाविजपिनोनित्सदिव्यापराण्यमिहेपुगे दिव्यादरणोजितोःस्त्वमहाहिकाश्रमहाचलःदिव्याविकर्ष्मिभिःकर्णोर
गोनानःपराक्रमा विभुसस्थकृतःनास्मोपुवाम्पांपुरुषर्षभौ दिव्यापुंवाकुमालिनो पर्वपामिमामहे ३मुक्तापांडवे।राजापुधान्न्यकौरवो

सत्त्वजेपुरुषव्याघ्रोहर्षाद्वाष्पमुपोचर ततःपमरितेसंवेठलमासाहिरशापते पांडवानांजपंलब्धापुधानमनोर्वधे इतिश्रीमहाभारते
द्रोणपर्वणिचतुर्थेहनि संजयउ। संयनेनिहतेराजनपुत्रलवदस्मोवने अक्रूक्लिन्नमुखोदीनोनिःश्वासोह्युत्परुप अमेलतांजनहमी
पोरमविनविधते नचद्रोणानराधेपोनाश्वत्थामाकृपोनच कृहस्ममरेस्थातुंपर्थ्यामाइतिमा। विनिर्जित्यहिरणोपार्थः सर्वान्ममम
हारथान अवधीत्सेंधवंसंख्येनेनकश्चिदवारपत तद्युधाहतोमेवेतकौरवाणांमहद्दलं नहपस्यविघतेवीनामोत्राहपिपुरंदर पमुपाश्रित्य
संग्रामेत्वतःसस्मस्यमःसकर्णंनिर्जितःसंख्येसेंधवश्चनिपातितःपसवार्पं समाश्रित्यमपाचेतमच्युतं त्वंगांश्रेतमहेमन्येसक
र्णानिर्जितोयुधि पुंवंकोवमनाराजत्नृपाणांद्रोणमाहितु अमाहृतस्सर्वलोकस्पपुत्रलेमरतर्षम ततस्त्वसर्वमाचखोनकुरुणांवे
शसंमहत पराहिजपतम्याधिधानेराभ्रातिमन्नुतःउवोवनचरात्र ध्रुवमद्रोणमसिक्षानामावापकवनेरुते त्वत्राणमुखतम्स्मृ
रणेसेमेपितामहं तेनिहममलुत्वोपंचिंसत्रा पूर्णमावस्थापावालैःसहितःसर्वैःसेनाग्रमापिकर्षति अपराह्णपितुद्धेषः।शिष्पस्ते
सत्पसाविनाज्ञेहोहिराःसहत्वासहतोनाजपद्रथ अस्माद्विजपकामानांसुहृदामुपकारिणां गंताम्मिकथमानृण्यंगता
तपममाहृतंपिमहरूपापां निःसंतिवसुधांवसुधाधिपाः तेहितावत्सर्वंपर्णंमुधामाघरोराते सोहंकापुरुषेःकामित्रामांपांत्र
पमाहृशानाचमेवसमृहतोणात्रातुमात्मानमुत्सहेममलुत्वसपापमतथाघर्मापवाधिराणाभाघच्छतोजिगीषतःस्वानांचेत्सन्तद
पं कथंपतितत्वहंसपथ्विंमांसहृदाहुरः विचरंनाशकरात्तुमहापार्थिवसंमदेरासोहंरुधिरप्तिकांगराजमधपितामह शपा
नेनाशकेत्रात्तुंभ्रीष्मापोधनेहतंतन्ममानपेपुरुहंमित्रद्रहमधार्मिकं इद्वावसतिपुत्रंकत्समेसपरलोकवित जलसंधमहेष्वासंपस्प
सामकिनाहतं सन्नामेनिहतःसूराणरथपेपपायुरमाःपतमानाःपराक्रमाविजेतुमहिताममनेषागतानास्मानृणमद्ययास्याप
रतपहुपिष्यामि गान्धेवजलेनपनुनागन्न दृष्टाविमतितानामिमवेशस्मनृतांवर दृष्टारतैनचशाेवाप्पेनषसलेनचनिः

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो·
१५४
स्तान्नरोत्तमः सर्वान्पंचालान्पांडवैः सह शूरान्जित्वा स्थिते तांवा रणे गंता सलोकतां सोहं तत्र गमिष्यामि यत्र ते पुरुषर्षभाः हता मद
र्थे संग्रामे युध्यमानाः किरीटिना तदिरो ना सहायामे पुरा संसमनुपस्कृताः येपि हि पांडवान्स्ते तेन तथास्मान्महानुज्ञ सर्वपिहन्तुर्वि
हि न सममेवेन संयुगे नगानुपेतान्कुरुतेस्य शिष्यता हतनये यातोहि निहताः सर्वे ये स्मदुपविकार्थकः कर्मी मेहनुपश्यामि तत्र
सस्मत्पुपेतितां येहि मित्र मविज्ञायश्यातत्पुनर्मद्भुमित्रार्थे पौरवपमेवतस्मोर्थौ सति ताहं पूर्णमिरे कार्षं कर्तं मम मसुह
ज्जनैः मोहात्कथं स पापस्मिन्मस्यधुनमास्तः हतो जयद्रथस्यै वसोमदत्तिस्थ वाण्वेवान् अभाषाहाः स्वस्सेनाः किरीटिनातहिमेज
विते नार्थः तान्तेपुरुषर्षभान् आचार्यः पांडुपुत्राणाम नुजानातिमां नवान् इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि चतुर्थेहनि दूयताप्रेक्ष्‌
वितेनार्थः तान्तेपुरुषर्षभान् आचार्यः पांडुपुत्राणामनुजानाति मा नवान् इतिश्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि ... चतुर्थेहनि ...
सिंधुराजे हते तात समरे सव्यसाचिना तथैव भूरिश्रवसि किमाशा होमनस्तव दुर्योधनेन चैद्रोणस्तथोक्तः कुरुसंसदि किमुक्तवासं
तस्मान्नन्समाचक्ष्व संजय संजयउवाच निष्ठानकोमहाना सालेस्मानां तव मारिष सैन्ये वै निहते हस्यार्दूरिश्रवसमेव च मंत्रितं तव पुत्राणां ति
सर्वेमवमेनिरे येन मंत्रेण निहताः शतशः क्षत्रियर्षभा होणाग्र्यस्थतहव्यक्तमा उवाच मस्तवदुर्मेनाः पुत्रहस्तेनिवस्याना भ्रय
मानौस्य भाषत द्रोणउवाच दुर्योधन किमेवं मां वाक्शरैरभिकृंतसि अजय्यं समरे नित्यं सव्यसाचिनमेव च एते न वाके न जानुम
लं कौरवसंयुगे युधिष्ठिरं च अस्य वीरामस्पाल्समानः किरीटिना अवद्यो निहतेहं स्वामपुगोहे वमानुपैः तेहेवा तामिवेवारेनेसमस्तानि भारते
पयुगामेनिलोके सुसर्वेवपसुपास्यहे तस्मिन्विनिहते भूरेकिंशेषं पर्युपास्यहे पान्मान्समाग्लहतो तात शकुनिः कुरुसंसदि अन्ताव नते
निहिताः तत्वाणालिशत्रुतापन तएते प्रेतिनस्तात पितृ विराचापा यत्रैवो दितां पाल्लराख्यापमाना स्वविदुरेणानवुद्धवान् तान्स्ता निलप्त
स्याविदुरस्य महात्मनः धारस्य वाचोनाश्रौषाः त्वेमाप कुरुविवाः तदिदं व जैते घोरमात्रत पेशसमहत तस्माद्वमा नाद्या कास्य

स्क·
१५४

दुर्योधन कृते तहप्रवनः मेसमानानां कसामानाप श्यामसंर्यां अनहंतानुलेज्ञातां सवेषमोनुयारिणां तस्यायमेस्यांगा घोरेफल मामभि
दे तपानोचेमापेपरे लोके त्वमन्येयास्ततोधिकं पच तामाडवान द्यूताछमनाभिविजित्य हि ज्ञान्नाजयस्तहाराणरा गाजिनवासस्त्र
ज्ञाणामिवंचेतेषांधर्ममाचरतां तथा इद्वेकी तुनरैलोकेमरस्पीज्ञाल गोकृतः पांडवानामयं लोकपत्लपारानुनि नासहा अाह्‌तोयुद्ध
तरावृष्ममतेकुरुसंसदि दुःशासनेन यतुक्तः कर्मसेन पणात्तेत्रुतो नमना हसतेपा सर्वे पुनः दुःपन्नासर्वेपरा भूताः
पंचारपतानि सिंधुराजान मान्निसमतोमध्ये कथं हतः कथं वापिच कस्मिंश्च सूपरस्तेच जावति अश्वत्थामा कृपश्चैव कर्णो स्मनिधन
सेधवोगमत यत्नतः सर्वराजानस्तेजस्विन मुपासते सिंधुराजं परित्रातुं समरेगोमध्येक थं हतः मय्येवहिविशेषेण तथा
दुर्योधने मयि आशंसत परित्राणं फाल्गुनात्स महीपति तस्मिन्मिपरित्राणमलब्धवति फाल्गुनात नकिंचिदनुपश्यामि
जीविमेस्थानमात्मनः मज्जंतमिवचात्मानं धृष्टद्युम्नस्य किल्बिषे पश्यामिहतापंचाल्यान्हहतेनाशिखंडिना तन्मांकि
माभितपंते वाग्भिरेवाभिकृंतसि अशक्तः सिंधुराजस्यभूत्वात्राणाय भारत सोवर्णाध्वजसंत्रस्य जमक्लिष्टकर्मणः आ
परयामुधिभाकस्य कथमाशंससे जयं मध्येमहारथानां च यत्र हतः स सैंधवः हतो भूरिश्रवाश्चैव किंशेषं तत्र मन्यसे सूप
एवतुदुर्धर्ष सोयं दिशावतिपार्थिवा पीना गास्सिंधुराजस्य वर्त्मनेएजयाप्यहं पत्नाप स्थहतेनाभिकपश्यत सेनुजस्य वै दुःशा
सनस्य कौरव्य कुर्वातोक मद्दुष्करं अवध्यकल्पं संग्रामे हे सेपितका सर्वैः नेतेव सधरास्तानितिसाहं चिंतयेन्हं इमानिपोड
वानां वाहे रूपानां बभारत अनाकामाद्दंते मा सहिता स्य माविष्ट नाह कास्स वर्षापांचालान्कवचस्य विमोत्ता न

द्रो॰ नीक्षिप्रमरेकमेधान्नेराष्टृहितंतव राजन्नृपाः सुतंमे हमरक्षल्पामान् माहवे नहीमकाः श्रमेोक्त्या जीवितेपरिरक्षता प
१५५ च्चपित्रानुशिष्टोसितद्वचः परिपालया आनृशंस्यरमेहसेचार्जुनेवस्थिरोभव धर्मार्थकामकुशलोधर्मकार्येप्रा
ददपत धर्ममेवाधानः कार्पिणि कुपालितिपुनः पुनः चक्रमतोप्पं मतोष्य विप्राः सेव्याश्च प्राज्ञिताः नचैपार्तिर्विपकार्य्यते
हिवह्निशिखायमाः एवमुक्ते महेनाकानि विवृविशाम्परि सूदन रणायमहतोराजन्नृपायाकृशल्पपाडितः नचद्वर्ताधनेवले
परिशक्तोषितारप रात्राव विहितोपस्यते सेरसोत्करूकृतसञ्जपालिएयमुक्तान्ततः आपाद्रोणाः पाडरस्वजयात् मुक्षयम्भिप्रतेजा
मिवन्नाणामिवांशुमान् इतिश्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि रात्रियुद्धे सञ्जयउ॰ ततोदुर्योधनोराजाद्रोणेनैवद्रवतोदिते:
अमर्षवशमापन्नोयुद्धायमनोदधे। अब्रवीच्चतदाकर्णंदुर्योधनबलश्च पश्यकृष्णसहायेनपाण्डवेनकिरीटि
ना आचार्य्यविहितेव्यूहेभिन्नेदेवैःसुदुर्भिदे तवव्यापद्यमानस्य द्रोणस्यचमहात्मनःमिषतांसर्वयोधानां सैन्ध
वोविनिपातितःपश्यराधेयराजानःपृथिव्यांप्रवरायुधि पार्थेनैकेननिहताःसिंहेनेवेतरेमृगाः ममव्यापद्यमान रा॰ १५५
स्यसमरेशत्रुसूदन आत्मावशेषेषुस्मेक्षतेशक्रात्मजेनेह कथसनिप्रमानुस्यद्रोणस्ययुधिफाल्गुनःभिद्या
त्कृतद्रुमिवव्यूहेपततोऽप्यसंयुगे। मिथोहिफाल्गुनोऽस्मानावार्येस्यमहात्मनः ततोऽस्यदत्तवान्द्वारमयुद्धेनैवसूत
ज अमंपमेधवसाजोदत्ताद्रोणःपरंतप आयान्किरीटिनेद्वारंपश्यनिर्गुणतांमम पश्यहस्यमनुत्तावेरविमेव

गहात्मति मयानोपिणामंरुद्धोद्रोणात्मान्पानपरो आधमेभ्रातरःशरमाश्चित्रसेनादयोयुधि भीमसेनंसमासा
द्यपृथक्रोतोद्रतात्मनो कर्णउवाच आचार्य्यमाविगर्हस्वशक्त्यायुध्यसोद्विजःसंजपान्सोदवान्मम्पेद्रोणोनाह्वविद
नृधे तथाप्येनमतिक्रम्यप्रविष्टःश्वेतवाहनः देवादिष्टोऽन्यथाभावोनमन्येविपीतेक्कचित ततोनोयुध्यमानानांपरंशक्त्या
रुपोधन सैन्धवोनिहतोराजन्देवमत्रपरंस्मृतं परंयत्नंकुर्वतांचयमांद्वरणाजिरे हत्वास्माकंपौरुषंदैवंपश्चात्क
रोतिनः सततंचेष्टमानानांनिक्रमविक्रमेणच देवोपसृष्टःपुरुषोयत्कर्मकुरुतेक्वचित कृतंकृतंस्मततत्र
सदैवेनविहितंसतेपकर्मंतं मनुष्येनव्यवसायवतासदा ततकार्यमविशंकेनसिद्धिर्दैवेप्रतिष्ठिता निकृता
निकृताःपार्थाविषयोगेनभारत दग्धाजतुगृहेचापि द्यूतेनचपराजिताः राजनीतिसमाश्रित्यआहिताश्चै
वकौन्तेयपत्नेनचकृतपत्नेतदैवेननिपातितं युध्यस्वयत्नमास्थायमृत्युंकृत्वानिवर्तनं यततस्तवतेषां
चदैवंमार्गेणयास्यति नतेषांमतिपूर्वंहिसुकृतंदृश्यतेक्वचित दुःकृतंतवचावाराजञ्छाहानेकुरुद्वह दैव
प्रमाणांसर्वस्यसकृतस्यच अनन्यकर्मदैवंहिजागर्तिस्वपतामपि बहूनितवसैन्यानियोधाश्चबहवस्त
व नतथापांडुपुत्राणामेवंयुद्धमवर्तत तैरल्पैर्बहवोयूयंक्षयंनीताःप्रहारिणः शंकेदैवस्यतत्कर्मयेनपौरुषंपेन

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्रो०
१५५

नाशिते एवं संभाष्यमाणानां कुरूणां तत्र जनाधिप पांडवानामनीकानि प्रत्यदृश्यंत संयुगे ततः प्रववृ
ते युद्धं व्यतिषक्तरथद्विपं तावकानां परैः सार्द्धं राजन्दुर्मंत्रिते तव इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि रा
त्रियुद्धे मं य च तदुदीर्णं गजानीकं बलं तव जनाधिप ॥ पांडुसेनामभिद्रुत्य योधयामास सर्व
तश्च पांचालाः कुरवश्चैव योधयंतः परस्परं यमराष्ट्राय महते परलोकाय दीक्षिताः शूराः शू
रैः समागम्य शरतोमरशक्तिभिः विव्यधुः समरे तूर्णं निन्युश्चैव यमक्षयं रथिनां रथिभिः सार्द्धं रुधिरस्रा
विदुर्दिनं प्रावर्तत महायुद्धं निघ्नतामितरेतरं वारणाश्च महाराज समासाद्य परस्परं विषा
णैर्दारयामासुः संक्रुद्धाश्च मदोत्कटाः हयारोहान्हयारोहाः प्रासशक्तिपरश्वधैः बिभिदुस्तुमुले काले ग्न- १५५
विनदंतो महात्मनः विव्यधुः समरे तूर्णं पदातयश्च महाबाहो शतशः शस्त्रपाणयः
अन्योन्यमर्दयन्राजन्नित्यं पत्तयो रणे कुलानां गोत्राणां नामधेयानां कुलानां चैव मारिष श्रवणाद्धि विजानामः पांचालान्कुरू
रुभिः सह तेन्योन्यं समरे योधा ...

वदन्निनाते वेषमागः समरे ...

वरन्निनाते वेषभागः समरे ... तथैवानुमतेवारं तं विक्रम्य निवर्हेयं पृथुरावेकर्णेन कस्मिन्नेषपापो घटोत्क
चः सायाह्ने मुद्गाभिसमाहन्याछु नुकर्णेन एवमुक्तः सरहानुराजसमाप्तिविक्रमः तथेत्युक्त्वा महाबाहुर्द्रोणिः कचमुपा
द्रवत्ततः कर्णं समुत्सृज्य ... त्रिमुपापान्तमहंयामास मागतेः ततः समस्तं वसुदं क्रुद्धपौत्रास्त्रि
पोः ... नाहिसव ... मापान्न
मनाहस्य ... पांडवा ... महसा ...
पावका पुरं ...
राजसा ...
नः पुनरस्त्रिदं ... महात्मा
भीमसेनो महाबलः पंचभिः पंचभिः सर्वान् ... भीमसेन
...
समरे ... ततः गद
... प्रत्यपद्यत ... निशितैः शरैः
पातांडुपामास ... पांचालाः संजयाश्चैव राजिन्परमहि
तेवाषिणः सर्वे ...
पानशान्निलेभिरे ...

द्रो॰ रूपमीमं महाबाहो रात्रिसिद्धं वशं गतं पश्य वासवसंकाशं त्वमाशिचारय पांडव। धृष्टद्युम्नः शिखंडी च युधामन्युरुत्तमौजसौ। सहि-
तौ द्रौपदेयाश्च कर्णं यांतु महारथाः। नकुलः सहदेवश्च युयुधानश्च वीर्यवान्। इतरान् राक्षसान् हंतुं शासनात्तव पांडव। त्व-
१८९ मप्यमुं महाबाहो चमूं द्रोणपुरस्कृतां। वारयस्व महाबाहो महद्धि भयमागतं। एवमुक्ते तु कृष्णेन यथोद्दिष्टा महारथाः ज-
ग्मुर्वैकर्तनं कर्णं राक्षसानितरानपि। अथ पूर्णायतोत्सृष्टैः शरैराशीविषोपमैः धनुश्छिच्छेद भीमस्य राक्षसेन्द्रः प्रतापवान्।
हयांश्चास्य शितैर्भल्लैः सारथिं च महाबलः जघान मिषतः संख्ये भीमसेनस्य भारत। सोऽवतीर्य रथोपस्थाद्धताश्वो हतसार-
थिः तस्मै गुर्वीं गदां घोरां सविनघोषामवासृजत्। ततस्तां भीमनिर्घोषामापतंतीं महागदां गदया राक्षसो घोरो निजघान ननाद च। ना॰
तद्दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रस्य घोरं कर्म महाभयं भीमसेनो प्रहृष्टात्मा गदामाशु परामृशत्। तयोः समभवद्युद्धं तुमुलं लोमहर्षणं।
गदानिपातसंह्रादैर्भुवं कंपयतोर्भृशं। गदाविमुक्तौ तौ भूयः समासाद्येतरेतरं। मुष्टिभिर्वज्रसंह्रादैरन्योन्यमभिजघ्नतुः। रथच-
क्रैर्युगैरक्षैरधिष्ठानैरुपस्करैः। यथासन्नमुपादाय निजघ्नतुरमर्षणौ। तौ विक्षरन्तौ रुधिरं समासाद्येतरेतरं। मत्ताविव महा-
नागावकृष्येतां परस्परं। तमपश्यद्धृषीकेशः पांडवानां हिते रतः। स भीमसेनरक्षार्थं हैडिंबिं प्रत्यचोदयत्   इति श्रीमहा- १७८
भारते द्रोणपर्वणि रात्रियुद्धे   संजय उवाच   स दृष्ट्वा भीममसमरे रक्षसा ग्रस्तमन्तिकात्। वासुदेवोऽब्रवीद्वाक्यं घटोत्कचमिदं ततः
पश्य भीमं महाबाहो रक्षसा ग्रस्तमन्तिकात्   पश्यतां सर्वसैन्यानां तव चैव महाद्युते। स कर्णं त्वं समुत्सृज्य राक्षसेन्द्रमलायुधं जहि क्षि-
प्रं महाबाहो पश्चात्कर्णं वधिष्यसि। स वार्ष्णेयवचः श्रुत्वा कर्णमुत्सृज्य वीर्यवान्। युयुधे राक्षसेन्द्रेण बकभ्रात्रा घटोत्कचः। तयोः सुतु-
मुलं युद्धं बभूव निशि रक्षसोः। अलायुधस्य चैवोग्रं हैडिंबस्य च भारत। अलायुधस्य योधांस्तु राक्षसान् घोरदर्शनान्। वेगेनापत-
तः शूरान्प्रगृहीतशरासनान्। आलायुधं संक्रुद्धो युयुधानो महारथः नकुलः सहदेवश्च विव्यधुर्निशितैः शरैः। सर्वांश्च समरे यो-

धान् किरीटी क्षत्रियर्षभ। परिचिक्षेप बीभत्सुः सर्वतः सात्यकिप्रमुखान् कर्णश्च समरे राजन् समद्रावयत पार्थिवान्। धृष्ट-
द्युम्नशिखंड्याद्यान्पांचालानां महारथान्। तान्विध्यमानान्दृष्ट्वा तु भीमो भीमपराक्रमः। अभ्ययात्त्वरितः कर्णं विशिखान्वा-
विकिरन्रणे। ततस्तेऽप्याययुर्हत्वा राक्षसांस्तत्र सात्यकिः। नकुलः सहदेवश्च सात्यकिश्च महारथः। ते कर्णं योधयामासुः पांचा-
ला द्रोणमेव तु। अलायुधस्तु संक्रुद्धो घटोत्कचमरिंदमं। महता परिघेणाजौ ताडयामास मूर्धनि। स तु तेन प्रहारेण भैम-
सेनिर्महाबलः। ईषन्मूर्छामिवागम्य संस्तंभयामास वीर्यवान्। ततो दीप्ताग्निसंकाशां शतघंटामजे कृतां। चिक्षेप समरे त-
स्मै गदां कांचनभूषणां। सा हयान्सारथिं चास्य रथं चास्य महास्वनं। चूर्णयामास वेगेन विसृष्टा भीमकर्मणा। स भग्न-
हयचक्राक्षाद्विशीर्णध्वजकूबरात्। उत्पपात रथात्तूर्णं मायामास्थाय राक्षसीं। स समास्थाय मायां तु ववर्ष रुधिरं बहु।
विद्युद्विभ्राजितं चासीत्तिमिराभ्राकुलं नभः। ततो वज्रनिपाताश्च साशनिस्तनयित्नवः। महांश्चटचटाशब्दस्तत्रासीद्धि म-
हाहवे। तां प्रेक्ष्य विहितां मायां राक्षसेन तु राक्षसः। ऊर्ध्वमुत्पत्य हैडिंबस्तां मायां मायया वधीत्। सोऽभिवीक्ष्य हतां मायां मायावी
मायया हि। अश्मवर्षं सुतुमुलं विससर्ज घटोत्कचे। अश्मवर्षं स तं घोरं शरवर्षेण वीर्यवान्। दिशो विध्वंसयामास त-
दद्भुतमिवाभवत्। ततो नानाप्रहरणैरन्योन्यमभिवर्षतां। आयसैः परिघैः शूलैर्गदामुसलमुद्गरैः। पिनाकैः करवाले-
स्तोमरप्रासकंपनैः। नाराचैर्निशितैर्भल्लैः शरैश्चक्रैः परश्वधैः। अयोगुडैर्भिंडिपालैर्गोशीर्षोलूखलैरपि। उत्पाट्य च
महाशाखैर्विविधैर्जगतीरुहैः। शमीपीलुकरीरैश्च शम्याकैश्चैव भारत। इंगुदैर्बदरीभिश्च कोविदारैश्च पुष्पितैः। पलाशैर-
रिमेदैश्च प्लक्षन्यग्रोधपिप्पलैः। महद्भिः समरे तस्मिन्नन्योन्यमभिजघ्नतुः। विविधैः पर्वताग्रैश्च नानाधातुभिराचितैः

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो· तेषां शब्दो महानासीद्दन्तानागणंविधतामिवा पुष्कन्त्रानवद्धोरं भैमलालंबुषयोन्नृप हरीन्द्रयोर्यथा राजन्वालिसुग्रीवयोः पुरा ।
तौ युधाविविधैर्घोरैरायुधैर्विविधैरपि तेलसया । विरराम निशितौ तीव्रावन्योन्यमभिजघ्नतुः तावन्योन्यमभिद्रुत्य केशेषु महाबला
१८९ लौ भुजाभ्यां परिगृह्याथ नामहाकायौ महावलौ सभिन्नगात्रौ मुक्तिवेदसुरक्ता तेजना धिपा । हर्षं तु महाकायो पावमित्र बलिवा
चलौ । अथाभिपत्य वेगेन समुद्भ्राम्य चरोत्तसा बलेनाक्षिप्य हैडिंबिः स्वकर्तृर्भिर्महत । सोपद्रुत्य शिरस्तस्य कुंडलाभ्यां
विभूषितं । ततः सुतुमुलं नादं ननाद सुमहाबलः हतं हत्वा मनस्तानाकंपयतानिर्मित्वमां पांचालाः पांडवाश्चैव सिंहनादा
विनेदिरे । ततो भेरीसहस्राणि शंखानां नायुतानि च । अवादयन्पांडवेयास्तस्मिन्रक्षसिपातितेतस्य तेषां सा निशा तेषां जेवा
विजयावहा । विरोचमाना विबभौ समंताद्दीपमालिना । अलंबुषस्य तु शिरस्तमसौ निर्मिद्य हाबलः दुर्योधनस्य प्रमुखे विशे पगा
जपावृहविद्योत्तमा नाविवृतो समंताद्दीपमालिना । अलंबुषस्य तु शिरस्तमसो निर्मिद्य हाबलः दुर्योधनस्य प्रसमीक्ष्य हृष्य तेन
तचेतेन । अथ दुर्योधनो दृष्ट्वा हतं वीरमलंबुषं बभूव परमोद्विग्नः सहसैन्येन भारत । तेन ह्यस्य प्रतिज्ञातं भीमसेनमहं युधि हंते
ति स्वयमागम्य स्मरता वैरमुत्तमं । ध्रुवं स तेन हंतव्यः समस्त नृपाथिवः जीवितं चिरकालाय भ्रातॄणां मेने सममतानि तद्दृष्ट्वा १५·
निहतं भीमसेनात्मजेन वै मतिं तां भीमसेनस्य पूर्णां मेने पार्थमस्य तु ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अलंबुषवधे ना
विनिहृतं भीमसेनात्मजेन वै मतिं तां भीमसेनस्य पूर्णां मेने पार्थमस्य तु ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि अलंबुषवधे ॥ तस्य ते नु मुजेश
संजय उवाच निहत्या जापुत्रं रक्षः हृष्टात्मा घटोत्कचः ननाद विविधान्नादान्वाहिनीं ख्यापयन्निव तस्य तं तुमुलं श्रुत्वा
ह स्का नाकुंजरकंपनं । तावकानां महाराज भयमासीत्सुदारुणं । अलंबुषश्रिसं केनुं तेन मत्तिनिंमहावलं । हत्वा कर्णा महावा
हुः पांचाला ससुपा । स्वतां दृशभिर्दशभिर्बाणैः सर्वै घटोत्कचशिखंडिनौ तौ द्रौपदेयाः परमदात्तत्तो द्रौपदेयाः तत्ततः परमनानाचेतु
रुः पांचालानाम्सुपारवतां दृशभिद्दशभिर्बाणैर्घृष्टद्युम्नशिखंडिनौ दौ तेन प्रणाप्ततो स्पष्टेविनेदनता पर्दिभिः ततः परमनाना चेतु
धीमन्सूतपुत्रो जगाम । सात्यकिं चरथोदारो कंपयामास मार्गणैः तेषां सप्त सतां तत्र मेसवैवाप्रविद्धिरं सरामं इलास्येव नानानिष्य

हृदयम्बुजनाधिप । तेषां सा तल निर्घोषो रथनेमिस्वनस्तु ह । मेघानामिव घर्मान्ते नेव भूव तुमुलो पृथिवीं स्थाने निघोषं गजानां तु लुमा
श्च गुणस्त्रिन्मंडलकेतुख्यगः शूरौ स्वधर्मकुलहस्ति मां घ्नस्तत्राम मेघः स तस्य वर्गजनाः ततोऽद्भुत शैलस्वांतकं प्यो तु कर्णन्महामेघ
समानह पः दिविस्य थामा स्वगाणेन रेन्द्रैः वैक त्वं नः शत्रुगणा वमदहिशत्तो मुख्यं वृत्तिर्णा । ततुल्यैः शितैः शरैः कांचनैरुग्रपुंखैर्यथा च
अपोहत्समरे महात्मा वैकर्तनः पुत्र हितेरततो । गृहित्वमिन्द्रजिन्नश्च कांचनाम्नौ शरैरद्विनमिन्नदेहाः केचिद्विसूतानिसया
अपोहत्समरे महात्मा वैकर्तनः पुत्रहिते रतः । तेषु क्षिप्रं रथं ध्वजिनां रक्षकारी वृतश्चरद्धिनभिन्नदेहाः केचिद्विसूता विह्वया
मुक्तेविहेत्वेतनेनामुक्ता वंचत्तु दृष्टविंध्यमाना तथैव प्ययो धिष्ठिरं तद्दलमप्युपेत्यता न्त्रैस्यमाणा विमुच्यतां स्वतो श्च
यतो वीरो भीमतानां वनकेऽप्याक्षिपंतकांचनरत्नचित्ररथोत्तमः सिंहवत्सननाद । वैकर्तनं कसमुपेत्य चापि विव्याधवत्सप्तभिर्म
यतो वीरो भीमतानां वनके आक्षिपंतकांचनरत्नचित्ररथोत्तमसिंहवत्सननाद । वैकर्तनं कसमुपेत्य चापि विव्याधवत्सप्तभिस्त
हरकैः तैः कल्पितानां च शिलामुखेभ्यो नाखाक देहा सन्नद्धास्तदन्तैः वाहकरोऽतः सविमानश्च गोऽतुरख समे घ्नतु तो दन्तुः खेन हाए
वर्णाच नतमन्निलिंत्ततिपंगानानिःसमरोराजा नाम्नपर्णपुंरत्नहालितमनास्मिविवित्रपुष्पाभिरिव स्रजाभिः समहितावंश तिमप्पमावा
तनोसमाजपनुरू नेमासैः तपोहिंवारीत्रमपोनैकक्षिद्द्रशीतास्मिन्समरे विशेष । अतावतांश्चित्रमतात रूपं वभूव युद्धं द्विभी
मसूर्वा स्वघाकुलशब्दनिपातयोः दिवाकराकूसमतोः महान्त संजय उवाच यदोत्कचोपरा कर्णानविशेषपतेन्तृपाततःश्च
दुर्मदकार्ये समयस्ववितृदावरः तेनाहवेग्रा हपार्श्वहतकर्णस्य रात्रुसः सार्थचेवैहेडिम्बः क्षिप्रमत्राधापत धृतराष्ट्र
तथा घनहिते तस्मिन्नरू ष्टपोधिनिरानमहोपत्सापकैः प्रतिपत्तं तन्नमाचनसंजय संजय उवाच अत्र हितं तरलसतं
विविधांसमाक्रोशः स्वः सर्वेषु नुकंप्य नापराजमसूः वपोवाहन्मा कसिमेमेदिदृश्यमानः ततः कर्णं लघुचित्रान्य
विविधांसमाक्रोशाः स्वः सर्वेषु तु कंप्य नापरात्मसः स्वपो बाहमान कस्मिंशेमेदिदृश्यमानः ततः कर्णेलघुचित्रास्त्रयो
धीमन्सौविहिशो याह्वणो द्दा राजानेऽनैव किंचिन्मायापतन्त्रे भूतं तमोनृतेशापकेर्द्वेष्टिलोनगादंदानं नेव समदृष्टानं नचेषु

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो. घोरं शस्त्रानं करोत्येः अप्यस्पृष्टेलाश्ववांस्तत्पुत्रैः संदर्शितो शक्तिरूपत्त्वात्रैस्तं ततो मायां विहितां मन्त्रसिद्धे घोरांभीमांराक्षसीं राक्षसी
१८८ नतांपश्यामीलोहितांभ्रप्रकाशां विद्युत्प्रभाभिः परिवेष्टितां च तमसा वेगात्तत्र तो विप्रकृतः पातु रामस्तु स्कन्धांपिहालितां कोरवेन्द्रांश्च
तस्त्रासः पातुराक्षसत्वे घोरः स हस्तशोन दन्तांतुद्भुमानातः शरः सापतन्न सर्वतो शत्रुः प्रासप्रशलान्याप्युयानिपरश्वधा
निलधोताश्च मुद्राः वरीमत्याः परिघांश्लोपमास्त्रांशतघ्नीः परिघाली हरवज्ञागदाश्चितानि शतधाराश्चशूलान् गुर्वीं गदां हेमप
द्वावनद्धाः पातयत्राश्च प्रातुराः सन्तस्मत्रातानहाशिलाश्चापतेलतद्वत्तमहस्रचकाश्चनपः सवतोः चक्राणि चानेकशतेत्र
राशि शक्तवेभ्रमन्तुल्येन प्रभानि तो क्षिप्या पापरश्वधान् शास्त्राशनिमुहराणां दृष्टिं विशालां ज्वलितांपतन्ना क
स्मःशस्त्रे घेत्रे शक्तिहेतुं यराहतानांपततांहप्पाबां तुरां हतानांचमहागजानां शाखाहतानां चमहारथानांमहाक्रिनादः पत
तां चभूवमहाराज नानाविधशस्त्रपातै घोरैश्चनाः हतं सैमंतातं रोषेधनेतद्बलमातिमात्रं यावत्तेमानंदहृष्टभ्रमन्ते हाहाकृतं
तमसि वनैपानसंलापमानवचिसुस्म रूपा ते चापभावास्तुरूपप्रतारानः पराश्चपलानवप्लवं तु सदा नातां तानं सा घोरतरांश्चमां दृष्टिं
महाशस्त्रमपंत ततः रश्मावल्लो मांश्च निपात्यमानान्महत्रूपतत्वपुत्रास्त्रिवेदशिवांश्चवैश्वानरंरामजिह्नाः प्रभामनालाः
श्रातशोनदक्षः लोगतान् तेह तश्चाभिवास्पनेरन्तुशोभोभिर्तान्महतः तेदागजिह्नानननतान्ता दृष्ट्वा विभातपशः शैलनि राम.
काशकायाः नभोगताः शक्तिविसक्तहस्ताभिघाभिमुचन्ति वरांछिंसगाते संहतः ससैश्य राक्षसैर्गदामिरुग्रैः परिघै
मूहासैः शितैः पिनाकैः शनिभिर्हारैश्च कैः प्रासैः पतिताः प्रमासाः कूनाम्गुप्तः सुगुरुः प्यातम्भः सहगाश्च कार्म्या पप्रप्तवद्दाः
भ्रवाकिसैस्त्वपुत्रसपर्सनानथारेहकप्पलंभातुरासात विकीर्णा ताविरगेरूतमांगसेः भ्रमद्यांगाः शेरतेतत्र भूरा छत्राहप

कुंजराश्चावमत्ताः संचूर्णिताश्चैव रथाः शिलाभिः एवं महद्वर्षसज्जन्तं पानुघातानायुधिसरूपाः मायाः सृष्टास्तत्रघटो
त्कचेन नामुंच वे पावमानेन नीतं। तस्मिन्घोरे कुरुनाराचवर्षेकालोत्सृष्टे कृत्त्विपाणमभावे। ते वैभग्नाः सहसावित्रवत्तस्त्रां क्री
शन्कोरवाः सर्वएवापलायन्तः कोरवो नेनरत्तिस्मेन्द्रा देवोगत्तिनः पाडवांश्चांन्तथा तेषां मज्जता मार ताना न सहाद्यानलं तत्र त्र वृक
शितं। तस्मिंस्तकंदेनमुल्वत्नमानेसैन्येननैलीनमानेकुरुणां। श्रूना का ताभविज्ञातो वकारे नान्त पत्नेकुरवो नेतरेषां। निप
पोरेविडंवे घोररूपे सर्वादिशः प्रेक्ष्य मागा श्चसूत्पाः तांशस्त्रवृष्टिमुरसागाहमानं कर्णं चैकं तत्रराजत्रपश्चत्ततोबाणे
राह्णोदव्यांश्छिंदिव्यं मायायोधपन्त्राह्लसच। ह्रीमान्कुर्वन्दुष्करं चापि कर्मिणेनेवांमुसंसंयुगेसतत्पुत्रः ततो। भीतेमुरे
नकंसिराजन्सर्वे सैन्धवावाल्हिकाश्चस्त्रभोहसपत्तस्य संरिरंपश्यन्नौविजयंराक्षसस्य तेनोत्सृष्टां चैक प्राक्तौ तथासम
सर्वोस्त्रनुदिश्चात्सर्वयानान्तेजानुभिर्जगतीमन्वपद्यन्तानास्त्रवोनिर्दृश्य नातिजिह्वाः ततो हतामश्वादकरूपवाहाः स्वनिम्नाः कुरु
पुत्राद्यरूवन्तःहिअचात्रैमापपात्रभ्रमानेनेवामुखचित्रपन्मा सकाले ततोचुनकोरवाः सर्वएवकांदृश्याघोररूपांचमा
यां शस्त्राःरन्तोजहिकर्णघतत्संनहपन्तेतेकुरवोधावेराभूकर्णि तेकिंचबोभिनषाश्चंतपत्रदेनोजहिरत्तो निशायोयोन
संग्रामात्घोररूपाहिमुंचेत्सनःपार्थोलेतान्तेस्पुगेतु तस्मादेनंराक्षसं घोररूपं शक्त्याजहि मंदनुपात्तासवेनसाकोने
वाःसर्वएवेन्द्रकल्पाः रात्रोमुखेकर्णमेवभ्यसत्पोधाः सतुहप्यमानोराक्षसेनेनिशायाम्हृष्ट्वाराजंस्त्रासमानंवलंचामहच्च वपि
नदंकोरवाणांमतिंश्लेषाक्तिंमोक्ष्यपकर्णः प्रवृत्तेक्रुद्धः सिंहस्तासमधानामदिपःसानिघातंराक्षसः शक्तिं श्रेष्ठां वैजयन्तीम
जयं तमासादधानस्पनभःपिकालं याःभाराजन्विहितांवर्षपूगान्वधायसोमस्य पाण्डवस्य यांवे सदाभ्य तत्पुत्रायप्रपथ्या

द्रो॰ किंश्रेयोकुंडलाभ्यांनिनाय। तोवैघोरोलेलिहानांचदीमाप्रशेतुकामकस्येवजिह्वा। मृत्योः स्वसारंज्वलमानामिवोग्रांवे
कर्तनःसाहितोइन्द्रस्यायतां मुंनमपरकाप्यपहे चाहत्सातोतेतोऽसंस्थो ज्वलंती। भीतरक्षःसमरंद्रावणजनुकतोत्मा ने
१८४ विंध्यमात्रप्रमाणां। दृष्ट्वाशक्तिंकर्णसंतोदितांतांस्थोनेतुर्मूतान्यन्तरिक्षेनरेन्द्र। ववुर्वाताश्चमुलाश्चापिराजन्सनिर्घातांचाशनि
र्जगाम। साततोमायांभस्मकृत्वाज्वलंतीभित्वागाढंहृदयंराक्षसस्य। ऊर्ध्वंययौदीप्यमानानिशायांनक्षत्राणामंतराण्यविवे
शाथवोवितैर्विविधैः शोणमूर्गैर्दैत्यैर्नागैरक्षसैःमानुषैश्चनदन्नादान्विविधान्भैरवांश्चप्राणानिष्टांस्त्याजितःशक्रशक्त्या
इदंचान्यच्चित्रमाश्चर्यरूपंचकारासौकर्मशत्रुक्षयाय। तस्मिन्काले शक्तिनिर्भिन्नमर्मावभौराजन्मेघशैलप्रकाशः। ततोन्त
रिक्षादपतत्गतासुःसराक्षसेन्द्रोभुविनिर्भिन्नदेहः। अवाक्शिराःस्तब्धगात्रोविजिह्वोघटोत्कचोमहदास्थायरूपं। सतद्रूपंभैरवं
भीमकर्माभीमंकृत्वाभैमसेनिःपपात। हतोप्येवंतवसैन्यैकदेशमपोथयत्स्वेनदेहेनराजन्। पततारक्षसातेनकायेनातिप्र
मात्रमात्रेणविनिहताचापरा। कुर्वंस्तोऽवतांगतासुर्हिडिंबात्मजघाततोऽमिश्राःपाशापादांस्तहेनाथकेचिदथ
रावणपुत्रास्थानकाश्यहताः। नेहतरादृंतंच हृत्साहदृष्ट्वावकेकेरविप्राःततःकर्णः कुरुभिःपूज्यमानोधपयाथशक्रो
रथामुत्राग्रस्थानकाश्यहताः। इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधेसंऊ
चबधमन्त्रिःसुबालत्वपुत्ररथस्तुहृष्टाश्वाविराविरावेसमेतं इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणिघटोत्कचवधे
पत्र्याच हैडिम्बिं निहतंदृष्ट्वाविकीर्णमिवपर्वतः। पाण्डवादीनमनसः सर्वेवाष्पाकुलेक्षणाः। वासुदेवस्तुहर्षेणमहताभि
परिप्लुतः। ननाद सिंहनादेनव्यथयन्निवभारत। विनद्यचमहानादंपरिष्वज्यचफाल्गुनं। सविनद्यमहानादमभीषूनसंनिय
म्य। ननर्त हर्षसंविग्नोवातोद्धूतइवद्रुमः। ततःपरिष्वज्यपुनःपार्थमास्फोट्यचासकृत्। रथोपस्थेगतोधीमान्प्राणदत्पुनरच्यु
तः। इत्यर्जुनउवाच। अतिहर्षोयमस्थानेतवाद्यमधुसूदन। शोकस्थानेतुसंप्राप्तेहैडिम्बस्यवधेनवै
ततःसङ्गतमैतन्नावगच्छाम्यहंजनार्दन। विमुखान्तिनुसैन्यानिहतेहैडिम्बएवच। वयंचभृशमुद्विग्नाहैडिम्बस्यनिपातनात्
नचकिंचनतत्कारणंभवेत्तदब्रूहिमेजनार्दन। ममसंशयंत्वचकिंचित्सत्यवादिन्नतोमहामते। जिनार्हन
वासुदेवउवाच। अतिहर्षमिमंप्राप्तंशृणुमेधनंजयाद्य। कथयामितेसर्वंसमाहितःकर्णशक्तिरमोघा

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो॰ श्वेक्रोधानृतेहिवाराम हेषासः कृतास्त्राः। स्वपोभिनः धार्त्तराष्ट्रचमू कस्मात्तेषु समारब्धत तथुत्रो जरासंधाद्येहिराजोनिषादज
१८० स पोधनेसमाश्रितानपेषु। पृथिवीमिमां पोगेरूपिहता पेलितन्मेष्टशुवनेजय। अजय्याहिवितापोगेमेषुते रेतेतेरपि कृकेकोहिर
घकेपा समस्तासुराहि तां पोषपेत्समरेपार्थलोक पालाभिरक्षिता जरासंधोहि रुषितोरोहितो पमधुर्षितः अम्ह स्वहन्तार्थेचिते
पगरोवेम्लेषयानंतीसामतामिव कुब्ज्ञो गानन मत्तः पावक प्रभाः। अहदृष्टता पंततामाशक्रपुत्रामहाशनिः तामापतंतीं दृष्ट्वा गदा
रोहिणीनंदनः क्षतिषातार्थमस्त्रं वैस्थूणाकर्णमवासृजत। अस्त्रवेगप्रतिहता सागदाभ्रापतद्भुवि दारयंती धरां देवीं कंपयंतीव
पर्वतान्। तत्रस्मा राक्षसी भीमा जरानामासुविक्रमा। सत्यसंधायतेनाते जरासंधं महाभुजं ताहिमाता याम इदेहार्धपृथक्
पृथक् जरया संधितो पस्मात् जरासंधस्ततो भवत्। सातु भूमिगता पार्थ हता सपुत्रबांधवा। गदया तेन चास्त्रेण स्थूणाकर्णन रा
क्षसी। विनाभूतः सगदया जरासंधो महामृधे। निहतो भीमसेनेन पश्यतस्ते धनंजय। यदिहि समागदा पाणिर्जरासंधः प्रतापवान् सो
भवेत्। इंद्रादेवान्नतं हन्तुं रणे शक्तानरोत्तम त्वद्धितार्थं हि नैषादिर्द्रोणेन विनिपातितः। शिष्यत्वं च प्रयुक्तः कृत्वाङ्गुष्ठमनासत्यविक्रमः। सतुबद्धा ततम॰
गुलित्राणो नैषादिर्दृढविक्रमः अभिमानी वनचरो वभौ राम इवापरः एकलव्यं हि सांगुष्ठमशक्ता देवदानवाः सराक्षसोरगाः पार्थ विजे
तुं युधि कर्हिचित्। किमु मानुषमात्रेणाशक्यः स्यात्प्रतिवीक्षितुं दृढमुष्टिः कृती नित्यमस्यमानो दिवानिशं त्वद्धितार्थं तु सम
हतः। चेद्याश्च महाबलः। शिशुपालस्त्वधिक्रान्तः प्रत्यक्षं निहतस्तव। सचापि शक्यः संग्रामे जेतुं सर्वैः सुरासुरैः। वधार्थं तस्य जातोहमन्ये
षां च सुरद्विषां। त्वत्सहायो नरव्याघ्र लोकानां हितकाम्यया। हिडिंबबककिर्मीरा भीमसेनेन पातिताः। रावणेन समप्राणाः ब्रह्मयज्ञ
विनाशनाः। हतस्तथैव मायावी हैडिंबेनाप्यलायुधः हैडिंबश्चाप्युपायेन शक्त्या कर्णेन घातितः यदिह्येनं नाहनिष्यत्कर्णः शा

शक्त्या महामृधे। मया वध्यो भवेद्भैमिः ततो भीमसेनिर्घटोत्कचः। मयानानिहतः पूर्वमेष युष्मत्प्रियेप्सया। एष हि ब्राह्मणद्वेषी यज्ञद्वेषी च
राक्षसः धर्मस्य लोप्ता पापात्मा तस्मादेष निपातितः। व्यंसिता चाप्युपायेन शक्रदत्ता मयानघ। येहि धर्मस्य लोप्तारो वध्यास्ते मम पांडव
धर्मसंस्थापनार्थं हि प्रतिज्ञैषा ममाव्यया। ब्रह्म सत्यं दमः शौचं धर्मो ह्रीः श्रीर्धृतिः क्षमा यत्र तत्र रमे नित्यमहं सत्येन ते शपे न विषादस्त्व
या कार्यः कर्णं वैकर्तनं प्रति। उपदेक्ष्याम्युपायं ते येनैनं त्वं सहिष्यसि। सुयोधनं चापि रणे हनिष्यति वृकोदरः। तस्यापि च वधोपायं वक्ष्यामि त
व पांडव। वर्धत्येष तु मुले शब्दः शत्रुसैन्ये भयानकः। विद्रवंति च सैन्यानि त्वदीयानि दिशो दश। लब्धलक्ष्या हि कौरव्या विधमंति च मूर्त्तिरह
सैव च। सैन्य द्रोणश्च महरतां वर। इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि अशीत्यधिकशततमोध्यायः॥ कस्मात्संख्ये
मृत्यवतो पार्थेन मुक्तवान्। तस्मिन्न हते हता हि स्यु। सर्वे पांडवसृंजयाः एकवीरवधे कस्मान्न युद्धे न जयो मम ध्रुवं। आहूतो न निवर्तेयमिति तस्य महाव्रतं। स्वयमाहूयिताः स सूतपुत्रेण फाल्गुनः। ततो हेतुर्वदाचेष फाल्गुनं शक्रदत्तया जघान न नहं
वः कस्मात्तन्ममाचक्ष्व संजय। नूनं बुद्धिविहीनश्च अमात्यैर्हृतधीः न शक्तिं जहि कौन्तेयमिति तेना यथा दुर्योधनः प्रेरितो मया

हि रिक्षित्वा पस्य पद्यपाशाः मायाक्रिश्रीः सुखेन वै मेति ताम्रघटोत्कचं कुरु राघवायाहिल्ला गन्ते प्रियेप्स बलात्मयाः याशक्तिर्मोघा सा
मोघानृता पयोत्कच वेद्यया यांगाह सप्रभुरप्युदय तो रूपपोष्मा ते ष्टम्प चम्सलान्। म देशवित्ख्याः सर्वेयानं तथुषदे मनाने कर्णोहेतव्यो
वश्ये घटोत्कचो परिहृत्य साहि कर्णेन गोपितात्मा। सस्मेन्तापाद वानवेक तेनोतपृच्छेत तिविहमात तथापि कर्णं सशक्तिर्नाशान्कंतस्मात्तास्ति पा
जः सस्तेपे नहि विमहयो कवेसुतपुत्रेणायुद्धे। अथापि तयहा सुहे गोन्मतिहा स्यिपकुर्वे खपादवानोहितो वे संजय उवाच। तत्रिका त्वि
तेत्याबाकर्णसम खुसरवः निपोजयामास तथा हो थेराहसेम्य। घटोत्कचे महावीर्ये महाबुद्धिस्सोनाई ते। अमोघापावि

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो० घातार्थं राजन्नुद्यमे चितेता व तैवं कृतकार्यो हि वपस्मा मकुरु द्वहा नास्ते यदि कृष्णस्ते पार्थे कर्णान्महारथात्। साश्वध्वजरथः संख्ये
-१८१ धृतराष्ट्रपते युधि विनाशं नार्हं न पार्थो योगानामीश्वरः प्रभु। तेनैव पार्थ हेतोः प्रारब्धमाराः सपार्थिवाः। जयत्साभिमुखो तात्र त्रू पार्थो
कृष्णेन पालितः। सविशेषस्ते मोघाय। कृष्णोरक्षत पाण्डवं हस्मात्सिमाहि कौन्तेय शक्तिहेतुर्मिवाद्यानि धृतराष्ट्र उवाच वि
रोधी च कुमंत्री च प्राज्ञमानी ममात्मजः। येषेष ममतिक्रान्तो वधोपायो जेन वर्तिता। सवा कर्णो महाबुद्धिः सर्व शस्त्रभृतां वरः न
मुक्तवान्कथं सूत तामनीघां च तजये। त वापि सममतिक्रान्ता समेतद्गावल्गणे कथयैनमर्थं महाबुद्धे त्वया नाबोधित संजय
दुर्योधनस्य शकुनेर्मम दुःशासनस्य चारात्रौ रात्रौ नवमेषा नित्यमेव सममन्थ नाभ्यसवैस्त्वां सुत्सृजहि कर्णां धनंजये सुष्ठवं तथा
दुपाचालानुपदे स्याम हेतन। स्थथवा निहते पार्थे पाण्डवेषन्यतमं मतः स्याप येघटिवा प्रिय। तस्मात्कृष्णो हिहन्यतां कृष्णो हि मूलं
पाण्डुनां पार्थो ह्युत्तमस्रवो हतः शाखा इवेतरे पार्था। पाचाला। पञ्चमहिता। कृष्णमा स्रया। कृष्णकलाः कृष्णनाथाश्च पाण्डवाः। कृष्ण
परायणा वैषां ज्योतिषामिव चंद्रमाः तस्मात्पर्णानि शाखाश्च स्कन्धं चोत्सृज्य सूतज कृष्णं हि विद्धि पाण्डूनां मूलं सर्वत्र सर्वदा हन्याद्य
दि हि दाशार्हं कर्णो यादवनंदनं कृत्स्ना वसुमती राजन्वशे ते स्यान्न संशयः यदि हि स निहतः शयीत भूमौ यदुकुलपाण्डुनंदनो मह
हात्मा ननु तव वसुमती नरेन्द्र सगिरिसमुद्रवना वशं व्रजेत। सा तु बुद्धिः कृताप्येवं जाग्रति त्रिदशेश्वरे। अप्रमेये हृषीकेशे युद्धकाले व्य राम०
ध्यत अर्जुनं चापि राधेयात्सदा रक्षति केशव। न ह्येनमैच्छत्प्रमुखे सौतेः स्थापयितुं रणे। अन्यांश्चास्मै रथोदारानुपास्थापयद
च्युतः अमोघां तां कथं शक्तिं मोघां कुर्यामिति प्रभो। यतश्चैवं रतस्तेषां कर्णात्कृष्णो महामनाः। आत्मानं स कथं राजन्न रक्षेत्पुरु
षोत्तमः परिचिन्त्य तु पश्यामि चक्रायुधमरिंदम न कश्चिन्निपुरुषो लोके युधि जयेत जनार्दनं द्रोणपर्वणि रात्रियुद्धे संजय उवाच ततः
कृष्णं महाबाहुरपृच्छत्सात्यकिः सत्यविक्रमः। रथमध्ये स्थितः शार्दूलं कर्णं प्रति महारथ। अपच अमोघ। कर्णेन शक्तिरमितविक्रम। किमर्थं सूत

पुत्रेण न मुक्ता फाल्गुने तु सः वासुदेव उवाच दुःशासनश्च कर्णश्च शकुनिश्च ससैन्धवः सततं मंत्रयन्ति स्म दुर्योधनपुरोगमाः कर्ण कर्ण महेष्वा
स रणेऽमितपराक्रम नान्यस्य शक्तिरेषा ते मोक्तव्या जयतां वर ऋते महारथात्कर्ण कुन्तीपुत्राद्धनंजयात् स हि तेषामतियशा देवानामिव वा
सवः तस्मिन्विनिहते पार्थे पाण्डवाः सृंजयैः सह भविष्यन्ति गतात्मानः सुरा इव निरग्नयः तथेति च प्रतिज्ञातं कर्णेन शिनिपुंगव हृदि नित्यं
च कर्णस्य वधो गाण्डीवधन्वनः अहमेव तु राधेयं मोहयामि युधां वरं ततो नावासृजच्छक्तिं पाण्डवे श्वेतवाहने फाल्गुनस्य हि तां मृत्युमनिवा
र्यं युयुत्सतः न निद्रां न च हर्षो मे मनसोऽस्ति युधां वर घटोत्कचे व्यसितां तु दृष्ट्वा तां शिनिपुंगव मृत्योरास्यान्तरान्मुक्तं पश्याम्यद्य धनंजयं न
पितरौ न च मे माता न भवन्तो न भ्रातरः तथा न च प्राणास्तथा रक्ष्या यथा बीभत्सुराहवे त्रैलोक्यराज्याद्यत्किंचिद्भवेदन्यत्सुदुर्लभं नेच्छेयं सा
त्वता हतेन विना पार्थं धनंजयं अतः प्रहर्षः सुमहान्युयुधानाद्य मेऽभवत् मृतं प्रत्यागतमिव दृष्ट्वा पार्थं धनंजयं अतश्च प्रहितो यु
द्धं मया कर्णाय राक्षसः न ह्यन्यः समरे रात्रौ शक्तः कर्णं प्रबाधितुं संजय उवाच इति सात्यकये प्राह तदा देवकीनंदनः धनंजयहि
ते युक्तः तत्प्रिये सततं रतः द्रोणपर्वणि रात्रियुद्धे धृतराष्ट्र उवाच कर्णदुर्योधनादीनां शकुनेः सौबलस्य च अपनीतं महत्तात त
वैव विशेषतः यदा जानीत तां शक्तिमेकघ्नीं सततं रणे अनिवार्यामसह्यां च देवैरपि सवासवैः सा किमर्थं तु कर्णेन प्रवृत्ते स
मरे पुरा न देवकीसुते मुक्ता फाल्गुने वापि संजय संजय उवाच संग्रामाद्धि निवृत्तानां सर्वेषां नो विशांपते रात्रौ कुरुकुलश्रेष्ठ मंत्रोऽयं स
मवर्तत प्रभाते मत्रिशक्तेयं नूनं केशवाय फाल्गुनाय वा शक्तिरेषा हि मोक्तव्या कर्ण कर्णेति नित्यशः ततः प्रभातसमये राजन्कर्णस्य दैवते
अन्येषां चैव योधानां सा बुद्धिर्नश्यते पुनः दैवमेव परं मन्ये यत्कर्णो हस्तसंस्थया न जघान रणे पार्थं कृष्णं वा देवकीसुतं तस्य हस्तस्थि
ता शक्तिः कालरात्रिरिवोद्यता दैवोपहतबुद्धित्वान्न तां कर्णो विमुक्तवान् कृष्णे वा देवकीपुत्रे मोहितो देवमायया पार्थे वा शक्रकल्पे
वै वधार्थं वासवीं प्रभो धृतराष्ट्र उ० दैवेनोपहता यूयं स्वबुद्ध्या केशवस्य च गता हि वासवी हत्वा तृणभूतं घटोत्कचं कर्णश्च मम पुत्रा

Indira Gandhi National
Centre for the Arts.

द्रो. अथ सर्वे चान्ये च पार्थिवास्ते नैव द्रष्टुमशक्नुवन्नगता वैवस्वतस्य रूपं एव तु मे शास्य पापात् पुत्रमवज्ञेता। कुरूणामोघवाता चैहोडं वै निहतेत्सरा
१८२ पेचतेष्वयं वर्द्रोणाम्भूदनोकामहागोणा संजय। सहपीयाले लेप्यक्षुद्रेनूकर्धरणा। सोमदत्ते शोणाद्रोणामापातेसे द्ववस्य च। अमेषाणां
विते सक्षणा गाहमानवनृस्थिनंतेनमाणा मिवा। आप्रमाणा तानन्न मिवांत केक यप्रत्युप पुर्द्दोणामस्तंतपाड स्नज पा। आवार्यपि चतेऽस्मे
नुर्पाग्रमनु रोगमा। द्रोणोकराक्रपालानते वाकुहो नृकिमाहवे। भारद्वाजं जियो संतोत्समसा विष्णोदिशे समाच्छन्नामकानुपुहे
कथं संजयशासमा। सिंधुराजवधे नेम घटोत्कचवधे न ते। अमर्षितापुत्रसक्तु द्वारणा वक्ताकथ्येनिशि संजय हते घटोत्कचे राजन् कर्णे
न निशिगतसेनापा। दृष्ट्वा द्रष्टैषु तावके षुपुत्रसु। आपतत्सवं वेगेषु वअमानेव लेपिचा। विगारापरजमीचराजा दृष्टपरंगतः
उग्रवास्वमहागा इभीमसेनमिदेव च। आवारपम हावाहो धार्तराष्ट्र सवाहिनी। हैडिंबस्य वधाते नमोहोमामाविशन्महान् एव
भीमसमाविष्टमरध्ये समुपाविशत्। अक्रूरोमुखो राजा निःश्वसन्पुनः पुनः कश्मलेनाविशत्योरं दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमं। ते
तथाग्यथितं दृष्ट्वा कृष्णो वचनमब्रवीत्। मा व्यथां कुरु कौन्तेय नैतत्त्वय्युपपद्यते। वैक्लव्यं भरतश्रेष्ठ यथा प्राकृतपूरुषे। उत्तिष्ठ रा
जन्युध्यस्व वह गुर्वी धुरं विभो। त्वयि वैक्लव्यमापन्ने संशयो विजये भवेत्। श्रुत्वा कृष्णस्य वचनं धर्मराजो युधिष्ठिरः। विमृज्य नेत्रे पा राम·
णिभ्यां कृष्णं वचनमब्रवीत्। विदिता मे महाबाहो धर्माणां परमा गतिः। ब्रह्मवध्याफलं तस्य यः कृतं नाववुध्यते। अस्माकं हि वनस्था
नां हैडिंबेन महात्मना। बालेनापि सता तेन कृतं साहाय्यमनघ। अस्त्रहेतोर्गतं ज्ञात्वा पाण्डवं श्वेतवाहनं। असौ कृष्ण महेष्वास
काम्यके मामुपस्थितः। उषितश्च सहास्माभिर्यावन्नासीद्धनंजयः। गन्धमादनयात्रायां दुर्गेभ्यस्च स्म तारिताः। पांचाली च परिश्रांता
पृष्ठेनोढा महात्मना। आरम्भश्चैव युद्धानां यच्च तेन कृतं विभो। मदर्थमुष्करं कर्म कृतं तेन महाहवे। स्वभावाद्या च मे प्रीतिः सह

देवे जनार्दन। सैव मे परमा प्रीतिस्तस्मिन्द्रेष्ये घटोत्कचे। भक्तश्च मे महाबाहुः प्रियोऽस्य प्रियवानहं। तेन विन्दामि वार्ष्णेय कश्मलं शो
कतापितः। पश्य सैन्यानि वार्ष्णेय द्राव्यमाणानि कौरवैः। द्रोणकर्णौ तु संयत्तौ पश्य युद्धे महारथौ। निशीथे पाण्डवं सैन्यमाभ्यां
पश्य च मर्दितं। गजाभ्यामिव मत्ताभ्यां यथा नलवनं महत्। अनादृत्य बलं बाह्वोर्भीमसेनस्य माधव। चित्रास्त्रतां च पार्थस्य विक्रमे
ते जपरवाचा पुत्रो द्रोणश्च कर्णश्च राजा चैव सुयोधनः। निहत्य राक्षसं युद्धे हृष्टा नर्दन्ति संयुगे। कथं वास्मासु जीवत्सु त्वयि चैव जना
र्दने हैडिंबिः प्राप्तवान्मृत्युं सूतपुत्रेण संगतः। कदर्थीकृत्य नः सर्वान्पश्यतः सव्यसाचिनः। निहतो राक्षसः कृष्ण भैमसेनिर्महाब
लः। यदा त्वभिमन्युर्निहतो धार्तराष्ट्रैर्महात्मभिः। नासीत्तत्र रणे कृष्ण सव्यसाची महारथः। निरुद्धाश्च वयं सर्वे सैंधवेन दुरात्म
ना। निमित्तमभवद्द्रोणः सपुत्रस्तत्र कर्मणि। उपदिष्टो वधोपायः कर्णस्य गुरुणा स्वयं। व्यायच्छतश्च खड्गेन द्विधा खड्गं चकार
ह। व्यसनेव संमाने सह तवर्मा नृशंसवत्। अश्वान्जघान सहसा तथोभौ पार्ष्णिसारथी। तथेतरे महेष्वासाः सौभद्रं
युधि पातयन्। अल्पे च कारणे कृष्ण हतो गांडीवधन्वना। सैंधवो यादवश्रेष्ठ तच्च नातिप्रियं मम। यदि शत्रुवधो न्याय्यो भवेत्क
तुं हि पाण्डवैः। कर्णो द्रोणो रणे पूर्वं हन्तव्याविति मे मतिः। एतौ मूलं हि दुःखानामस्माकं पुरुषर्षभ। एतौ रणे समासाद्य समाश्व
स्तः सुयोधनः। यत्र वध्यो भवेद्द्रोणः सूतपुत्रश्च सानुगः। तत्रावधीन्महाबाहुः सैंधवं दूरवासिनं। अवश्यं तु मया कार्यः सूतपुत्र
स्य निग्रहः। ततो यास्याम्यहं वीर स्वयं कर्णजिघांसया। भीमसेनो महाबाहुर्द्रोणानीकेन संगतः। एवमुक्त्वा प्रययौ त्वरमा
णो निग्रहात्ततो पाश्वाम्यहं वीरा स्वयं कर्णाजिघांसया।

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो० णो युधिष्ठिरः। सविस्फार्य महच्चापं शरवर्षमवासृजत्॥ ततो रथसहस्रेण गजानां च शतैस्त्रिभिः वाजिभिः पंचसाहस्रैः पांचा
१२३ लैः सप्तमद्रकैः हतः शिखंडी तारितो राजानं पृष्ठतोन्वयात्॥ ततो भेरीः समाजघ्नुः शंखान्दध्मुश्च दंशिताः। पांचालाः पांडवाश्चैव यु
धिष्ठिरपुरोगमाः॥ ततोऽब्रवीन्महाबाहुर्वासुदेवो धनंजयं। एष प्रयाति त्वरितः क्रोधाविष्टो युधिष्ठिरः जिघांसुः सूतपुत्रस्य त
स्यानुज्ञातुमर्हसि। एवमुक्त्वा हृषीकेशः शीघ्रमश्वानचोदयत्। दूरं च याति राजासौ ततो गच्छज्जनार्दनः। तं दृष्ट्वा सहसा यांतं सूत
पुत्रजिघांसया। शोकोपहतसंकल्पं दह्यमानमिवाग्निना। अभिगम्याब्रवीद्व्यासो धर्मपुत्रं युधिष्ठिरं व्यास उ० कर्णमासाद्य संग्रा
मे दिष्ट्या जीवति फाल्गुनः। सव्यसाचिवधाकांक्षी शक्तिं रक्षितवान् हि सः। न चागाद्द्वैरथं जिष्णुर्दिष्ट्या तेन महारणे। सृजेतां स्पर्धिनौ वै
तौ दिव्यान्यस्त्राणि सर्वशः। वध्यमानेषु चास्त्रेषु पीडितः सूतनंदनः। वासवीं समरे शक्तिं ध्रुवं मुंचेद्युधिष्ठिर। ततो भवेत्ते व्यस
नं घोरं भरतसत्तम। दिष्ट्या रक्षो हतं संख्ये सूतपुत्रेण मानद। वासवीं कारणं कृत्वा कालेनोपहृतो ह्यसौ। तवैव कारणाद्रक्षो मप०
निहतं तात संयुगे। मा क्रुधो भरतश्रेष्ठ मा च शोके मनः कृथाः। प्राणिनामिह सर्वेषामेषा निष्ठा युधिष्ठिर। भ्रातृभिः सहितः स
र्वैः पार्थिवैश्च महात्मभिः। कौरवान्समरे राजन्नभियुध्यस्व भारत। पंचमे दिवसे चैव पृथिवी ते भविष्यति। नित्यं च पुरुषव्या
घ्र धर्ममेवानुचिंतय। आनृशंस्यं तपो दानं क्षमा सत्यं च पांडव। सेवेथाः परमप्रीतो यतो धर्मस्ततो जयः। इत्युक्त्वा पांडवं व्यासस्तत्रैवांत
रधीयत॥ इति द्रोणपर्वणि रात्रियुद्धे॥ संजय उ०॥ व्यासेनैवमथोक्तस्तु धर्मराजो युधिष्ठिरः स्वयं कर्णवधाद्वीरो निवृत्तो भरतर्षभ घटोत्कचे तु निहते
सूतपुत्रेण तां निशां। दुःखामर्षवशं प्राप्तो धर्मराजो युधिष्ठिरः दृष्ट्वा भीमेन महतीं वार्यमाणां चमूं तव। धृष्टद्युम्नमुवाच वै

दंकुंभयोनिं निवारय त्वं हि १

द्रोणविनाशाय समुत्पन्नोऽग्निहुताशनात्। सशरी कवची खड्गी धन्वी च परतापनः। अभिद्रव रणे हृष्टो न च ते भीः कथंचन। जनमे
जयः शिखंडी च दौर्मुखिर्यशोधरः। अभिद्रवंतु संहृष्टाः कुंभयोनिं समंततः। नकुलः सहदेवश्च द्रौपदेयाः प्रभद्रकाः। द्रु
पदश्च विराटश्च पुत्रभ्रातृसमन्वितौ। सात्यकिः केकयाश्चैव पांडवश्च धनंजयः। अभिद्रवंतु वेगेन भारद्वाजवधेप्सया। तथैव रथि
नः सर्वे हस्त्यश्वं यच्च किंचन। पत्तयश्च रणे द्रोणं प्रापयंतु महारथं। तथाज्ञप्तास्तु ते सर्वे पांडवेन महात्मना। अभ्यद्रवंत वेगे
न कुंभयोनिं समंततः। आगच्छतस्तान्सहसा सर्वोद्योगेन पांडवान्। प्रत्यगृह्णात्संग्रामे द्रोणः शस्त्रभृतां वरः। ततः [illegible]
ते युद्धे श्रांतवाहनसैनिके। पांडवानां कुरूणां च गजेंद्राणि ततस्ततः। निद्रांधा [illegible] महाराज [illegible] नाचप
[illegible] समरे केचिच्चेष्टां महारथाः। त्रियामा रजनी तेषां घोररूपा भयानका। सहस्रयामप्रतिमा बभूव प्राणहारिणी
सम्राजन्ते निद्रांधा [illegible] विशेषतः [illegible] सर्वे [illegible] निपाराने [illegible]
[illegible] तेषां [illegible] मानसिनः [illegible] स्वधर्ममनुपश्यंतो [illegible] नाकिंना [illegible]
[illegible] निद्रांधा [illegible] केचिच्छस्त्राणि [illegible]
[illegible] निद्रांधाः [illegible] गजेष्वन्ये रथेष्वन्ये हयेषु च भारत निद्रांधा नो बुबुधिरे केचिच्छस्त्राणि [illegible] नाना
[illegible] स्वप्नायमाना [illegible] निद्रासंमूढलोचनाः [illegible]
विमुंचंतो निद्रांधा [illegible] इतरेतरं [illegible] नाम [illegible]
[illegible] जघ्नुः [illegible]

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो० मे निद्रया मोहिता नराः। तेषामेतादृशीं चेष्टां विज्ञाय पुरुषर्षभः। उवाच वाक्यं बीभत्सुरुच्चैः संनादयन् दिशः। श्रान्ता भवन्तो
निद्रान्धाः सर्व एव सवाहनाः। तमसा चावृते सैन्ये रजसा बहुलेन च। ते यूयं यदि मन्यध्वमुपारमत सैनिकाः। निमीलयत चात्रैव रणभूमौ
मुहूर्तकं। ततो विनिद्रा विश्रान्ताश्चन्द्रमस्युदिते पुनः। संसाधयिष्यथान्योन्यं स्वर्गाय कुरुपाण्डवाः। तद्वचः सर्वधर्मज्ञा धार्मिकस्य विशांपते।
अरोचयन्त सैन्यानि तथा चान्योन्यमब्रुवन्। चुक्रुशुः कर्ण कर्णेति राजन् दुर्योधनेति च। उपारमत पाण्डूनां विरता हि वरूथिनी।
तथा वाचान्योन्यमब्रुवन्। चुक्रुशुः कर्ण कर्णेति राजन् दुर्योधनेति च। उपारमत पाण्डूनां विरता हि वरूथिनी। तथा विक्रोशमानस्य
फाल्गुनस्य ततस्ततः। उपारमत पाण्डूनां सेना तव च भारत। तामस्य वाचं देवाश्च ऋषयश्च महात्मनः। सर्वसैन्यानि चाक्षुद्रां प्रहृष्टाः प्रत्य
पूजयन्। तत्संपूज्य वचोऽक्रूरं सर्वसैन्यानि भारत। मुहूर्तमस्वपन् राजन् श्रान्तानि भरतर्षभ। सा तु संप्राप्य विश्रामं ध्वजिनी तव भारत।
सुखमाप्तवती वीरमर्जुनं प्रत्यपूजयत्। त्वयि वेदास्तथास्त्राणि त्वयि बुद्धिपराक्रमौ। धर्मस्त्वयि महाबाहो दया भूतेषु चानघ। य
च्चाश्वस्तास्तवेच्छाम शर्म पार्थ तदस्तु ते। मनसश्च प्रियानर्थान् वीर क्षिप्रमवाप्नुहि। इति ते तं नरव्याघ्रं प्रशंसन्तो महारथाः। निद्रया व
शमापन्नास्तूष्णीमासन् विशांपते। अश्वपृष्ठेषु चाप्यन्ये रथनीडेषु चापरे। गजस्कन्धगताश्चान्ये शेरते चापरे क्षितौ। सायुधाः
सगदाश्चैव सखड्गाः सपरश्वधाः। सप्रासकवचाश्चान्ये नराः सुप्ताः पृथक्पृथक्। गजास्ते पन्नगाभोगैर्हस्तैर्भूरेणुरूषितैः। निद्रा रामः
न्धा वसुधां चक्रुर्घ्राणनिःश्वासशीतलां। गजाः शुशुभिरे तत्र निःश्वसन्तो महीतले। विशीर्णा गिरयो यद्वन्निःश्वसद्भिर्महोरगैः। समां
च विषमां चक्रुः खुराग्रैर्विक्षतां महीं। हयाः काञ्चनयोक्त्राश्च केशरालम्बिभिर्युगैः। सुषुपुस्तत्र राजेन्द्र युक्ता वाहेषु सर्वशः। एवं
च विषमां चक्रुः खुराग्रैर्विक्षतां महीं। कुशलैरिव विन्यस्तं पटे चित्रमिवाद्भुतं। ततः प्रनिद्रया हतं प्रसुप्तं तद्बलं। ते क्षत्रि
याः कुण्डलिनो युवानः ...

याः कुण्डलिनो युवानः परस्परं सायकविक्षताङ्गाः। कुम्भेषु लीनाः सुषुपुर्गजानां कुचेषु लग्ना इव कामिनीनां। ततः कुमुदना
थेन कामिनीगण्डपाण्डुना। नेत्रानन्देन चन्द्रेण माहेन्द्री दिगलंकृता। दशशतनयनककुप्स्त्रीकरनखकेसरी ततः किरणकेसरी सुप्रसारितकि
रणारुणपृष्ठविहारी। उदयपर्वतदरीगुहायामुद्गतस्तमोगजयूथं निःशङ्क्यशशनभस्तलेऽशिमममनः नवयुक्तिकमलो
हरः मन्मथः कुमुदाकरबान्धवः। ततो मुहूर्ताद्भगवान् पुरस्ताच्छशलक्षणः। अरुणं दर्शयामास ग्रसन् ज्योतिःप्रभां प्रभुः। अरुणस्य
तु तस्यानु जातरूपसमप्रभं। रश्मिजालं महच्चन्द्रो मन्दं मन्दमवासृजत्। उत्सारयन्तः प्रभया तमस्ते चन्द्ररश्मयः। पर्यगच्छञ्शनैः
सर्वा दिशः खं च क्षितिं तथा। ततो मुहूर्ताद्भुवनं ज्योतिर्भूतमिवाभवत्। अप्रख्यमप्रकाशं च जगामाशु तमस्तथा। प्रतिप्र
काशिते लोके दिवाभूते निशाकरे। विचेरुर्न विचेरुश्च राजन्नक्तंचरास्ततः। बोध्यमानं तु तत्सैन्यं राजंश्चन्द्रस्य रश्मिभिः। बुबुधे शत
पत्राणां वनं महदिवाम्भसां। यथा चन्द्रोदयोद्धूतः क्षुभितः सागरो भवेत्। तथा चन्द्रोदयोद्धूतः स बभूव बलार्णवः। ततः प्रववृते
युद्धं पुनरेव विशांपते। लोके लोकविनाशाय परं लोकमभीप्सतां। इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि रात्रियुद्धे। संजय उ०
ततो दुर्योधनो द्रोणमुपगम्येदमब्रवीत्। अमर्षवशमापन्नो जनयन् हर्षतेजसी। दुर्योधन उवाच। न मर्षणीयाः संग्रामे वि
श्रमन्तः श्रमान्विताः। सपत्ना ग्लानमनसो लब्धलक्षा विशेषतः। तत्तु मर्षितमस्माभिर्भवतः प्रियकाम्यया। त एते परिविश्रान्ताः पाण्ड
वा बलवत्तराः। सर्वथा परिहीनाः स्म तेजसा च बलेन च। भवता पाल्यमानास्ते विवर्धन्ते पुनः पुनः। दिव्यान्यस्त्राणि सर्वाणि ब्रह्मास्त्रादीनि या
नि चास्त्राणि तानि सर्वाणि तिष्ठन्ति भवत्येव विशेषतः। न पाण्डवेया न वयं नान्ये लोके धनुर्धराः। युध्यमानस्य ते तुल्याः सत्यमेतद्ब्रवीमि ते। स
सुरासुरगन्धर्वानिमाँल्लोकान् द्विजोत्तम। सर्वास्त्रविद्भवान् हन्याद्दिव्यैरस्त्रैर्न संशयः। स भवान्मर्षयत्येनांस्त्वत्तो भीतान्विशेषतः। शिष्य

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो॰ नंवातुरक्तमसमस्वामिरभाषतां संजयउवाच एवमुक्तस्ततो द्रोणः कोपितस्तात्पुत्रेण ते समस्तुस्ववाराजन्दुर्योधनमिदं
वचः स्थविरः सन्नशक्तोपि दुर्योधनाहवे अतःपरं मया कार्यं क्षुद्रं विजयगृद्धिना अनस्त्रविदस्ते सर्वे हन्यमानास्त्रविदैः यद्
वान्मस्तेचापि मुमेवापरिवास्तु ने तच्चकर्तास्मि कौरव वचनात्तव नान्यथा निहत्य सर्वपांचालान्युद्धे कृत्वा पराक्रमं विमो
क्ष्ये कवचं राजन्सत्येनायुधमालभे मन्यसे यच्च कौंतेयमर्जुनं श्रांतमाहवे तस्य वीर्यं महाबाहो शृणु सत्येन कौरव तं न देवान
गंधर्वान्यक्षा नागास्तथा चापि ये चल रक्षिता निहता पुरुषं देशान्त खांडवे रक्षिता गंधर्वा घोषयात्रायां चित्रसेनादयो
योजिताः दृष्टस्ते क्षिप्यमाणाः शूरेणामितौजसा हतबुद्धिनाः निवातकवचा चापि देवानां शत्रवस्तथा सुरैर्वध्याः संग्रामे तेन वीरेण नि
र्जिताः दानवानां सहस्राणि हिरण्यपुरवासिनां विजिग्ये पुरुषव्याघ्रः सशक्तो मानुषैः कथं यमस्मैं चैव ते सर्वं पश्यतो बलमिदं तव
क्षपितं पांडुपुत्रेणा चेष्टतो विशांपते संजयउवाच तं तथा प्रशंसंतमर्जुनं कुपितस्तथा द्रोणं तव सुतो राजन्पुनरेवेदम
ब्रवीत अहं दुःशासनः कर्णः शकुनिर्मातुलश्च मे हनिष्यामोर्जुनं संख्ये द्वैधीकृत्याद्य वाहिनीं तस्य तद्वचनं श्रुत्वा भार
द्वाजो हसन्निव अन्वभाषत राजानं स्वस्ति तेस्तु व्रजस्व ह कोहि गांडीवधन्वानं ज्वलंतमिव तेजसा अक्षयं क्षपयेत्क्षत्रि
यो ग्रहमक्षिव अवेक्षेत तं न वित्तपतिर्नेंद्रो न यमो न जलेश्वरः नासुरोरगरक्षांसि क्षपयेयुः सहायुधं मूढा स्त्वेतानि भाषते यानीमान्य
न्यानि भारत नत्वा नित्य वैरिस्नेह मे न जले श्वरः नासुरोरग रक्षांसि क्षपयेयुः सायुधं हितेषु क्रू तद
य नारत पुरोद्यार्जुनमासाद्य स्वस्तिमान्कोभवेद्गृहान् त्वं तु सर्वाभिशंकित्वान्निष्ठुरः पापनिश्चयः श्रेयसस्त्वद्धिते युक्तं तद
वक्तुमिहेच्छसि गच्छ त्वमपि कौंतेयमात्मार्थे जहि माचिरं त्वमप्याशंससे योद्धुं कुलजः क्षत्रियोसि इमान्किं पार्थिवान्सर्वा
न्घातयिष्यस्यनागसः त्वमस्य मूलं वैरस्य तस्मादासादयार्जुनं एष ते मातुलः प्राज्ञः क्षत्रधर्ममनुव्रतः दुर्द्यूतदेवी गांधारः

पार्थमर्जुनमाहवे एकोतन्नुकुशलो जिह्मो द्यूतकृत्कितवः शठः देविता निकृतिप्रज्ञो युधि जेष्यति पांडवान् त्वया कथितम
त्यंतं कर्णेन सह हृष्टवत् असकृच्छब्दवन्मोहाद्धृतराष्ट्रस्य शृण्वतः अहं च तात कर्णश्च भ्राता दुःशासनश्च मे पांडुपुत्रान्
हनिष्यामः सहिताः समरे इति ते कथ्यमानस्य श्रुतं वचनसंसदि अनुतिष्ठ प्रतिज्ञां तां सत्यवाग्भव तैः सह एष ते पांडवः शत्रुरवि
शंको ग्रतः स्थितः क्षत्रधर्ममवेक्षस्व श्लाघ्यस्तव वधो जयात् दत्तं भुक्तमधीतं च प्राप्तमैश्वर्यमीप्सितं कृतकृत्योनृणश्चासि
मा भैर्युध्यस्व पांडवं इत्युक्त्वा समरे द्रोणो न्यवर्तत ततः परं द्वैधीकृत्य ततः सेनां युद्धं समभवत्तदा इति श्रीमहाभारते
द्रोणपर्वणि रात्रियुद्धे संजयउवाच त्रिभागमात्रशेषायां रात्र्यां युद्धमवर्तत कुरूणां पांडवानां च संहृष्टानां विशां
पते अथ चंद्रप्रभां मुष्णन्नादित्यस्य पुरःसरः अरुणोभ्युदयांचक्रे ताम्रीकुर्वन्निवांबरं प्राच्यां दिशि सहस्रांशोररुणो
नाहरणो हेमपात्रमिवावर्कं आजतो रविमंडले ततो रथाश्वांश्च मनुष्यवाहनान्युत्सृज्य सर्वे कुरुपांडुयोधाः दिवाकरस्याभि
मुखा जपंतः संध्यागताः प्रांजलयो बभूवुः ततो द्वैधीकृते सैन्ये द्रोणः सोमकपांडवान् अभ्यद्रवत्सपांचालान्दुर्योधनपु
रोगमाः द्वैधीकृतान्कुरून्दृष्ट्वा माधवोर्जुनमब्रवीत् सपत्नान्सव्यतः कुर्वन्सव्यसाचिन्निमान्कुरून् स माधवमनुज्ञाप्य
कुरुष्वेति धनंजयः द्रोणकर्णौ महेष्वासौ सव्यतः पर्यवर्तत अभिप्रायं तु कृष्णस्य ज्ञात्वा परपुरंजयः आजिशीर्षगतं पा
र्थं भीमसेनोभ्यभाषत भीमसेनउवाच अर्जुनार्जुन बीभत्सो शृणु मे तत्त्वतो वचः यदर्थं क्षत्रिया सूते तस्य कालोयमागत
तः अस्मिंश्चेदागते काले श्रेयो न प्राप्स्यसे यदि असंभावितरूपः संस्त्वमानृशंस्यं करिष्यसि सत्यश्रीधर्मयशसां वाक्येनान

द्रो. एवमाकर्ण्य हि भिंश्चनांके पुधांश्लेषसव्यामाजिमिमां कुरु । संजय उवाच । समसमसा वामीमेन वोहित्रः केशवेनच । कर्णो द्रोणाव
१२६ तिक्रम्य मम कृतामपवारयत् । तमाजिदुर्गामापा तेदहं तं तत्रिपर्वमान् । पाञ्चालं पराक्रम्य पततः तत्रिपर्षभा । नाशाकुव
न्वारयितुं द्युद्यमानमिवानलं । अथ युद्धे गोधनः क्रमेण शकुनिश्चापि सौबलः । अश्वत्थामा च राजानः कृतवर्मा च जयं तेषा
महाबाहो शेषामुत्तमास्त्रविदोनरः । कर्णः कृपश्च संजेऽर्जुना तेरवाकिरत । शूरो वत्साः पितसबाप्य नयुद्धमत्तो धर्मजय म
वीनत्त्रिमन्त्रिपाते द्रोणः शरैः उह्यताराजसोमविद्भिः शराहविलक्षवच । तमग्रयोधिं शरद्विशतासमनवत्सा नृपो
भीमसेनो विदिताः यात्राप्यततथागातिः भीमसेन सहसा मूर्धंसं संधिमिवानवत् । नेचतेनवपाजनुमा तामिश्यपरस्मा । द्वेपो
नहितेन स्वसमपुच्छं तपातयेवा । विरथाश्वनेमाजनसमसायपरस्मा । केशवपुत्रसमसुतं तत्कवचेपुनुतेष्वच । ह
तावाहतसमकाश्च निश्चेष्टा रथिनस्तदा । जीवंतइवतत्रेक्षमहत्तवेननृपाहिता । हतान्गजांश्चमाश्चिसमपर्वतानिव
वाजिनः गतसमासप्रथिततथैवसहसानिहिभिः ततसत्रमरसमेवमे ग्रामातुनराशिशं । अतिप्रहाहवेद्रोणो विद्युमहवपाव
कः तमाजिराधोदेवो तमपतितविरायत । समकंपंते सेमानिपांडवानां विशापते । श्राजमानविपावकहोलेगामि
वतेनसा द्रोणं दृष्ट्वा परेत्रस्तः । वेदस्के तामवमानोवस्माककपंतपणनाकेवमिवखेवाणा । तेनमाकुलसेनेपुराज्ञवावास
तेषया । केचिद्रासनिवस्माहाः केचित्कुद्धा मनहिना । विस्मितांश्चमावत्केचित्कविरासनमर्दिता । हस्त्येद्रमामम
पदेसपिवत्रागावपाः । अपरेदृश्य ते रोषा नरयानकोवमूर्छिता । यातिपत्रापुधान सेमसमद्धुरापेरभुजान् । अनेवाभि
पतनद्रोणा जितान्मानेमहोजसः । पांचालाः सकचिद्वेषताद्रोणमसापकपादिताः । समसजनराजेद्र मोदमानोइरना

राम०

ततो विराटद्रुपदौ द्रोणं प्रत्युपवृत्तौ । तथाचरंतं संग्रामे नवकेनमरद्रुकं । दुपदस्यतवःपौत्रारुप्पण वविशांपते चे
दयश्चमहेष्वासा द्रोणमेवान्पयुंधि । तेषां दुपदपुत्राणां त्रयाणां निशितैः शरैः । त्रिभिर्द्रोणो हरान्प्राणान् हतास्तेन्यपतन्भु
वि । ततो द्रोणो जयतुद्दैवैरिसंजयं केकयान् । मत्स्यांश्चैवाजयसर्वान्महारथो जो महारथ । ततः क्रुद्धद्रुपदः क्रोधा
दभ्यमवास्जत् । द्रोणाप्रतिमहाराज विराटश्चैव संयुगे । तनिद्वंसेपुरर्षेण द्रोणस्त्रिपमर्दन । तौ शरैः छादयामास वि
राटद्रुपदावुभौ । द्रोणेन छाद्यमानौ तो क्रुद्धौ संग्राममूर्द्धं संग्राममर्द्धनि । द्रोणं शरैर्विध्यतुः परमक्रोधमास्थितौ । ततो द्रो
णो महाराज क्रोधामर्षसमन्वितः । भल्लाभ्यां भृशतीक्ष्णाभ्यां चिच्छेद धनुषी तयोः । ततो विराटः कुपितः समरे तोमरान्दश सोविर्य
द्रोणो महाराजक्रोधामर्षसमन्वितः भल्लाभ्यां भृशतीक्ष्णाभ्यां छिद्रेवधनुषीतयोः ततो विराटः कुपितः समरे तोमरान्दश
पापसानतसृजे द्रोणस्य वधकांक्षया । शक्तिं च द्रुपदस्तीक्ष्णां प्रायसीं स्वर्णभूषितां । चिक्षेपभुजगेंद्राभां क्रुद्धो द्रोणरथं प्रति । ततो भ
ल्लैर्निशितैः छित्वा तोमरान्दश । शक्तिं कनककैडूर्यां द्रोणश्चिच्छेदसायकैः । ततो द्रोणः सुपीतांश्चमाथीमहेन द्रुप
दंविराटश्चमेषाद्वेनसतत्वं । हते विराटेद्रुपदे केकेयेषुतथैवच । तथैवचेदिमत्स्येषु पांचालेषुतथैवच । हतेषु तेषु वीरेषु द्रुपद
स्यवनततमिषु द्रोणस्यकर्मतत्दृष्ट्वा कोपदुःखसमन्वितः । शशापरथिनां मध्ये धृष्टद्युम्नो महारथः । इष्टापूर्तात्तथा क्षात्रा
दब्राह्मण्याच्च सनश्यतु द्रोणो यस्याद्य मुच्येत यो वा द्रोणात्पराङ्मुखः । इति तेषां प्रतिश्रुत्य मध्ये सर्वधनुष्मतां । आयाद्द्रोणं सहानी
कः पांचाल्यः परवीरहा । पांचालास्त्वेकतो द्रोणमभ्यघ्नन्पांडवैः सह । दुर्योधनश्च कर्णश्च शकुनिश्चापि सौबलः । सोदर्या
श्च तथा मुख्यास्ते रक्षन्द्रोणमाहवे । रक्ष्यमाणं तथा द्रोणं समरे तैर्महात्मभिः । यतमानापि पांचाला न शेकुः प्रतिवीक्षितुं । तत्राक्रुध्य

द्रो॰ द्रामसेनोधृष्टद्युम्नमभिनाभिषु सएनेवाभिरस्याभिलतानपुलघष्ठेन भीमसेनउवाच द्रुपदस्यकुलेजातः सर्वास्त्रविदांवरः
कःत्वत्रियोमसमानःमेत्रतेरिवमेस्थितोपितएवत्ववेदंमाप्यपुमान्कःपरिपालयेतामिशेषतःकस्यपिताराजभेसमहि द्रुपदैवेश्वा
१२१ नरर्षभमभिरुद्धःसेनतेजसा पुराकरोतिनिःशेषांपांडवानामनाकिंतांप्यितासःपश्यतमेकर्णोहोणामेवमनामहे इत्युक्त्वामावि
शत्कुद्धोद्रोणानांकंवकोदरः द्वंद्वैःपूर्णांयंतोत्सरंश्चैःशरपूर्णत्ववाहिना धृष्टद्युम्नोपिपांचाल्यःमविशपमहतांचमूं। श्रासंसा
दशतोद्रोणांतदासानुमुलंमहतनेवनसारहंसधुर्द्दहष्टद्वंद्वंवेनतेष्क्रंत यथापूर्वोरपेराजनद्दष्टसमुत्थिंतोभवन्महान संसक्ता
निसहस्रपततदा द्वेहानिमारिष हतानिचभिकाराणिनिशातानिशितानिशरां केचिस्समनगच्छतिपथ्यिवात्सेहपउताःविमुखा
हतत्स्वात्सेतावतेपाद्भितोपरैः तथासंसक्तपुदेतरमवद्वष्टहाहतं अथसंध्यागतःसूर्यःक्षणेनसमपद्यत इतिश्रीम
हाभारतेद्रोणपर्वणिरात्रियुद्धेसमाप्ते संजयउवाच तेतथैवमहाराजदेशितानायुगम्रइंनि संध्यागतंसहस्रांशुमादित्यमुपत
स्थिरे उदितेतुसहस्रांशौतप्तकांचनसप्रभो प्रकाशोत्रिपुलोकेषुपुनर्युद्धमवर्तततद्दहानिबानितेत्राणनसंसक्तानिपुरोदये ता
न्येवाभ्युदितेसूर्येसमसज्जतभारत रथैर्हयाहयैर्नागापदाताश्चापिकुंजरेः हयाहयैःसमाजग्मुःपदाताश्चपदातिभि इयाःथैथै राम॰
नैर्नागाहयैर्येन्नभजेचन संसक्ताश्चविमुक्ताश्चपेतुःसमपदतनरणे तेरात्रौकृतकर्माणश्रांताःसूर्यस्यतेजसा क्षुत्पिपा
सापरीतांगाविसंहावहवोभवन् शंखभेरीमृदंगानांकुंजराणांचगर्जितां विस्फारितविकृष्टानांकार्मुकाणांचकूजितां शब्दः
समभवद्राजनदिवस्पृक्रनरोत्तम द्रवतांचपदातानांशस्त्राणांपततामपि हयानांहेषतांचापिरथानांचाभ्यवर्ततां क्रोश

तांगर्जतांचैवतदासीत्तुमुलंमहत तानिहस्तस्मुलेःशाडोधामगाधस्महास्वनः नानाद्रुङनिकंतानांचेष्टतांवातुरस्वन नस्माव
भूपतमहोनदासीत्स्वपाणमहमापततांपतितानांचापत्र्मस्ताथहतिनां तेषसर्वेषुघनाकेषुयतिषकेषनेकशः होत्वानजम्
परेसांस्वपरास्त्वेषापरापरे वासवाडविमृष्टाश्चयोधेषुचगजेषुवाराशयःपश्चपतवासलानेजनेधित्र उयतपतिविद्वानोले
द्रानांवाखाद्रुभिः सएवगृहस्तड्डषोवासंसांनिसतांमिव यहोमिमिलयांवेड्रेसोमारःसप्तत्वंधैःनिकृष्टपुद्देसमत्कमह
रासास्वदरास्रो गजाश्वकायममवानरेश्वसवाहिनो शस्त्रमत्स्यसुसंपूर्णांमांसशोणितकर्दमां श्वनीनारस्वनवतो
पताकाध्वजवृक्षिनिलोनेरामावनपनाःपरलोकप्रवाहिनो शरशक्त्यर्ष्टिवाः कुंताराविमदाविचतसः विछमसंघेगाचाणांमति
घवाजिनःसंमुखंरहेनारानाःशिरोभिस्साकुकुंडलेः पुत्राडोपकरोसाश्चान्सेस्त्रत्रतत्रप्रकाशितैः कश्मारमेघेराकाणमिते
रपि नामारथस्सत्रसर्वमापोचनेपतिं मजपुचक्रेषुयस्मान्सनमास्थायकाजिनः कथंचिदवहंनश्रांतावेपमानाःशरार्द्दि
ताः कुलसमवलोपेतावाजिनोवारणोपमाः विह्वलेतत्समुद्रांतंसमभ्रमारतातुरं बलमासीन्मदाराजसर्वमतेद्रोणार्जुनावुभो तावे
वास्तांनिलयनेतावात्रायनमेवच तावन्योन्यसमासाद्यजग्मुर्वैवस्वतक्षयं आसीन्मवत्सर्वंकौरवाणांमहाबलं पांचालानांच
संसक्तंनप्राज्ञायतकिंचन अंतकाकांडसदृशेभीरूणांभयवर्द्धने पृथिव्यांराजवंशानामुत्थितेमहतिक्षये नतत्रकर्णोनद्रोणोनार्जु
नेनयुधिष्ठिरे नभीमसेनेनयमौनपांचाल्योनसात्यकिनचदुःशासनेद्रौणौनशकुनौ नरूपेमद्रराजेवाकृतवर्माणमेवच नचात्मा
नंनक्षितिंनदिशस्तथा पश्याम राजन्संसक्तासैन्येनरजसावृताः संभ्रांतेतुमुलेघोरेरजोमेघसमुत्थिते द्वितीयामिवसंप्राप्तामम
न्यतनिशांतदा नज्ञायंतेकौरवेयाःपांचालानचपांडवाः नदिशोदौर्नचाकाशंनसमंविषमंतथा हस्तसंस्पर्शमापन्नान्परान्वाभ्यप

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

१

द्रो. बालकाव न्यपातयल्लघ्वा पुंखैः स्वविजये शिलाशिताः पारिजातवानानाविधशरौघवनस्पतिवितताः ततो दुर्योधनः कर्णो द्रोणो दुःशासनस्त
था। पांडवैः समसज्जंत चतुर्भिश्चतुरो यथा दुर्योधनः सहदेवात्रापमासं समसज्जत वृकोदरः शकुनिर्माद्रीपुत्रेण अर्जुनेन तद्घोरम्
१९८ हत्यं युद्धं सर्वैः प्रवृत्तं समापत रथमाश्रित्य मुमान्योन्यमभिप्राप्य तमुमानुषं रथमार्गैर्विचित्रैश्च विचित्ररूपमनुकूलं अपश्यन्रथिनो
युद्धे विचित्रं चित्रयोधिनः पतमानाः परस्परं जिगीषवः ज्ञानमृता रजयन्तो लोमहर्षणं वाकिरन् तेरथ्यानसर्पसंकाशा
नास्थिताः पुरुषर्षभाः अशोभंत यथामेघाः शरदाभ्रजलनिःसृताः स्पर्धिनः परमेष्वासाः कृतप्रतिकृतैषिणः अपराः कुलान्यो
न्यमन्नागजलधाराइव नन्दं नवेदेहेमेरोः शिखरे काले तस्मिन्समागते पंचमतेन पूर्णयुगश्यापतमहारथा वाहुभिश्चाशोभिर्वत्रि
रोभिश्चानुकुंडलैः कार्मुकैर्विशिखैः प्रासैः खड्गैः परशुपट्टिशैर्नानालोकसुहरनाराचैर्वक्रैश्च शक्तितोमरैः अन्यैश्च विविधाकारैः
शोभिरेव सायकैः महारथानां मेधाविनैश्च विविधाकारैः शरावरणैरपि विचित्रैश्चापि योधैः हतेश्च गजवाजिभिः शूरैश्च नगराकारैः हतयो
धैस्ततः महारथान्नमेघविचित्रैश्च विविधाकारैः शरावरणैरपि विचित्रैश्चरथैर्नष्टैर्हतैश्च गजवाजिभिः शूरैश्च नगराकारैः हतपा
ध्वजैश्च अनुष्टुभे हे परस्परं लक्ष्यमाणो लतलतः वानापमानैरसम्भ्रमश्चावीरैरलंकृतैः अजुनैः कवलेश्च वधुजैश्च विलिपा
तितैः छत्रैश्चामरव्यजनैश्च शोभितैः सुसुगंधिभिः हारैः किरीटैर्मुकुटैरुष्णीषैः किंकिणीगणैः अग्रसेनाभिर्विशेषैः चूडामणि राम॰
भिरेवच आसीदायोधनं तत्र नभस्तारागणैरिव ततो दुर्योधनस्यासीन्नकुलेन समागमः अमर्षितेन क्रुद्धस्य क्रुद्धेनामर्षित
स्य च अपसव्यं चकाराथमाद्रीपुत्रस्तवात्मजं। किरञ्छरशतैर्हृष्टस्तत्र नादो महानभूत अपसव्यः कृतः संख्ये भ्रातृव्येनात्यम
र्षिणा सोमर्षितस्तमप्याजौ प्रतिचक्रेपसव्यतः पुत्रस्तव महाराज दुर्योधनो युतं ततः प्रतिचिकीर्षितमपसव्यं तु तेजुतेवा
रितः सो मर्षितस्तमप्याजौ प्रतिचक्रेपसव्यतः पुत्रस्तव महाराज दुर्योधनो युतं ततः प्रतिविकार्षतमपसव्यं तु तेजस्वी नकुलश्चक्रे तत्सेनाः समपूजयन् ति
रपतते जस्वान्नकुलं जिष्णुरवमन्यत समस्ते तो निवार्य नेशराजालेन पाण्डवम् विमुखं च नकुलश्चक्रे तत्सेनाः समपूजयन् ति

प्रतिषेधेति वचनस्तु भाषितं तन्नपतंत संस्मरन्सर्वदुःखानि तव दुर्मन्त्रितेन च इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संजय उ॰ ततो
दुःशासनः क्रुद्धः सहदेवमुपाद्रवत् रथवेगेन तीव्रेण कंपयन्निव मेदिनीं तस्यापततएवाशु भल्लेनामित्रकर्षणः माद्रीसुतः शिरोयंतु
सशिरस्त्राणमच्छिनत् ततो दुःशासनः सहदेवेनापि कश्चन सो निकः हतोन्न मांगमाश्रमासहदेवेन बुद्धवान् तदा समगत
ना त्यपांसमयापयासुते ततो दुःशासनः संक्रुद्धस्ततश्चेतस महापात्मनि गुप्तो नोत्सर्पन्पविशारद पुपुधे राधेयं तां शेष
लघुश्चित्रं च सयुद्ध तदस्याद्भुतकर्मं सर्वे संपूजयंत हतसूता रथेनाजौ प्रचचार भारत सहदेवं कितानुश्चाला द्रोणानां तो
रवाकिरत पीड्यमानाः शरैश्चास्य पुत्रा रथैस्तेनित्वतः मस्थिमविषक्तमातुत्स्मसर्वशरासन धनुषा कर्मकुर्वल्लरश्मीन्स पुन
रुत्सृज्य छिद्रेषु तेषु तं वाणैर्माद्रीपुत्रोभ्यवाकिरत पाणिस्वलस्तते कर्णो समंतत समवापत वृकोदरस्ततः कर्णं त्रिभिर्भल्लैः
समाहितैः आकर्णपूर्णैरभ्यघ्नन्नाद्द्रोणामितौ तस्यत्र सनिवृत्तेततः कर्णः संकेतोरवो रागः भीमसेनायवामासविकिरन्निशि
तान्शरान्ततस्तन्नमुपेयुद्धं भीमराधेययोस्तदा तौ वृषाविवसंक्रुद्धौ विनद्यन्तौ परस्परं वेगेन महता सोमसा च विक्षिपत
तुः अतिसंरब्धयो भ्रतयोस्तस्वरांस्वमोः छिन्नविशरपातानां कृतयुद्धमतत गदयाभीमसेनस्य कर्णस्य धनुषं मत्सर्दरंतरणत
धाराजस्व रक्षुतामिवाभवत् ततो भीमसेनाधेयोगदामरायकार्मुकं श्रावास्सजत रणे तां च भिमेरगदयागदां ततो भीमः पुनर्धे
वाविक्षेपायथात्मविताशैरहेशाभिः कर्णः सुपुरवेषुसमाहितैः यतविपाततपुनश्चान्ये साभीमः पुनराक्रजत बालाभ्यंतरा
भिहाताकर्णवाणोलभिदुर्भ तस्य अतिनिपातेन भीमस्य विपुलोध्वजः पपातसारथिश्चास्य मुमोहगदयाहतः सकर्णः स्यपका
नेष्टो असज्जत्क्रोधमूर्छितः विसृष्टः सारथेर्भ्रुदेर्हरम्यगदयाहतः तामुपनिशितैर्वाणैर्भीमसेनो महाबलः चिच्छेद परवीरघ्नः

२

द्रो. यहमत्रिंशभारत श्रुत्वे श्यामसनं चैव हत्वा वापंचभारत करोऽप्यत्र धनुर्वेदं हेमपृष्ठं दुरासदं ततः पुनः कृतघ्नायो हयानस्य र
१२८ थं यातेः अनन्तरानजयानाश्रुतयोऽभोपालिमहाद्या सविपन्नरथो भामीनकुलस्तान्कृतो रथाः हाऽर्थिया हि शैरांसमाकामिर
िरमः तथा द्रोणाकृते नो विन्नामपुष्पे तामहारथो आचार्याऽश्रितो योगमेदकृतप्रहरणो युधि लघुसंधान योगाभ्यां रथयोऽश्वानी
नेच मोहयंतो मनुष्याणां च संविवमनां सिच उपारमंततो सर्वे योधास्माकं परे तथा सुदृष्टपूर्वं परस्तत्र लघु हस्तहासंप्रयोः
विविन्नानशत नामधेयमार्गानुसार्यतो अन्तमोन समयस्यवं च कर्तुं वा रातेरथन्तु परा क्रमंतयो योधास्सुरवसविस्मिता
तयोस्तम मेवघर्ष द्रोणा पांडवयोर्महान् आसिषाश्च महाराज गगने खेनयो रिव परचकार द्रोणाश्च कुंतापुत्रश्च मारिषा
तस्मातिजयानामुमहसंस्त्रास पांडव यद् द्रोणोन शक्रोतिपांडवस्य विशेषणे ततः प्रादुश्चकारास्त्रमस्त्रमार्गविशारदः ऐंद्रं
पातेनाभ्यंताय समयथवा हाणो मुक्तमुक्तं द्रोणाचार्या पार्तकृयानंधनंजयः अस्त्राण्यन्तैः परा तस्य विनिहंतिसपांडव ततो दैवं
परमोर्द्देमे द्रोणाः पार्थमवाकिरत् यद्यदस्त्रं सपार्थायप्रयुंक्ते विजिगीषया तस्यार्थस्य विनाशार्थं तत्तत्स कुरुते र्जुन सव २।२७।
धमानेष्वस्त्रेषु दिव्येष्वापि यथाविधि अर्जुनेनार्जुने द्रोणो मनसैवाभ्यपूजयत् मेने चात्मानमभ्यधिकं पृथिव्यामपि भारत त
नशिष्येण सर्वेषु शस्त्रविदः समंततः वार्यमाणस्तु पार्थेन तथा मध्ये महात्मना यतमानोर्जुनं प्रीत्या प्रत्यवारयत्तस्य प
तमोऽता ऽरे देवा स्वान्धर्वाश्च सहस्रश ऋषयः सिद्धसंघाश्च व्यवतस्थिरे ततः तदप्सरोभिः संकीर्णं यक्षगंधर्वसंकुलं श्रीम
दाकाशमभवद्भूयो मेघजालैरिवावृतं तत्र स्मान्तर्हितावाचो अभवंत पुनः पुनः द्रोणस्य स्तवसंयुक्ताः पार्थस्य च महात्मनः विम

समानेषु स्वेषु हृत्यपत्स्ततत्ततः नैवेदं मानुषं युद्धं नासुरं न च राक्षसं न दैवं न च गांधर्वं ब्राह्मं ध्रुवमिदं परं विचित्रमिदमाश्च
र्यं न वो दृष्टमश्रुतं अतिपांडवमाचार्यो द्रोणं चाप्यतिपांडकः नानयोरंतरं द्रष्टुं शक्यमस्त्रेषु केनचित् यदा नु रुद्रो द्विधा कृत्वात्मनः
हायोद्धिपतद्रोणास्त्रमपावहे हताः शूरा निवृत्तेषु सैन्येषु द्रोणाद्वैतामपुष्पे दृष्टशोकाभिभूतेन पितृ मेधमनुष्यता कुरु
नाम तन्तो रत्नाद्भक्षक प्रकारनतो कोऽतः पांडवेषाम साकन्समाचलसंजय संजय उवाच प्रागेव विद्रुता नहस्यायां तेरा पान
युधिष्ठिरः पुनः श्रुतमुल शहं हतां जैनसयावात आचार्यो निहते द्रोणो धृष्टद्युम्नेन संयुगे निहते वज्रहस्तेन यथा महेन्द्रम
हासुरे नानास्मतो जयपृष्ठे द्रोणा नाम्ना कौरवं जय आत्मत्राणे मतिं कृत्वा प्राद्रवन्कुरवोप्यथा केचिद्भ्रान्ते रथे स्वान्हि हतैः पार्ष्णि
यंत्रभिः विपताकध्वजच्छत्रैः पार्थिवाः शरणं न वै भग्ना द्रोणानुवृत्तं रेशाः हयाने भिन्नंगैः भगाः पादैर्हयैः केचित्त पतच्च
परथान् युगचक्रान्निमग्नेष्वडनाः केचिद्रथा हिताः हयहस्त्युग्रतात्यान्योन्यं संस्पृश्य ते द्रुतास्मना गजस्कंधेत्यपा सनानाराचे
श्व लिताह्यनाः शरान्हैर्विदुतेऽर्थाँ गजे द्रुताः केचिद्धिरोरथा निस्त्रलस्कवचास्यानेवाहनेभ्यो निर्गताः संहसानेपितु तयाग्निताश्च
हस्तिपैः कोऽशतला न पुत्रेतिप लापनपण्णेपात नाभिजाने जिसमेरत्कुरमलेन हतो जनः पुत्रान्पितॄन्सखीन्भ्रातॄन्समारोप्य
हदनाताम् जलेन स्केरथ समेतितुम्क वचानपुधि अवस्थानाहशामाप्य हतेऽतोराद्रुतं वयं पुनराव र्तितेऽकेन परिजानामिशं
समे हयानाहि षतो चेदतु कुंजराणां चक्रहता रथने पिस्त्यमश्चात्रविभिन्नाः स्रपतेमहान् एते शयां प्राप्ताः पताकाः पञ्च ताः सेम
तागरे पुद्धेतु सुद्रोणा दृष्टस्तं तागृमामकाना नास्तुमनः शक्तः स्रपते लोमहर्षणाः संग्रामप्पेक्षलो कास्त्रीन भंडारेति निर्भ

द्रो· मन्येवन्नश्वरस्येषनिनदो भैरवस्वनः द्रोणोहतोकौरवार्थ्येयक्रमम्येतिवासवः प्रहृष्टो सेकृपाश्चसेविप्नरथनल्बरा धनंजय
१२९ गुरौ संक्रान्ते तेनार्द्रसैन्ये भैरवं कएषकोलाहलो नराणां नवस्याप्यमहारथ निवर्तेयतिमुहार्थ्यमन्ये देवेश्वरोपमा अर्जुनउवाच
उद्यम्यात्मानमुग्राय कर्मणि धैर्यमास्थितः धमतिकौरवाः श्रुत्वान्यपस वार्ष्णेमुपाश्रिताः यज्ञाते संशयो राजन्मम्लश्च द्रोणपु
त्रो धात्रेनराष्टानवस्थाप्य पएषनदत्यहो द्रोणमतेन महाबाहुमन्तर्हितरगामिनं आचार्यम्लक्ष्यग्रकमोरांकुरुणामपदा
र्यस्मिन्जाते ददौ द्रोणो गवां दशशतानि वै ब्राह्मणेभ्यो महार्हेभ्यः सोश्वत्थामैषगर्जति जातमात्रेण वाजिनो
सोपथा ह्रेषिताकंपिता भिर्लोकास्त्वसकलास्त्रयः तेश्च श्रुत्वाते हितंनादं नाम चास्याकरोत्पिता अश्वत्थामेति सोद्येषशूरो न
दति पांडव यो ह्यनाथ इवाक्रम्य पार्षतेन हतस्तथा कर्मणा सुनृशंसेन तस्यनाथो व्यवस्थितः हतुपर्यवपांचाल्यः केशप
क्षेपरामृशत् नतज्जातु क्षमेद्रोणिर्जानन्पौरुषमात्मनः उपचारेणगुरुधर्मज्ञाय धर्मेणतानृतात्मकारणात् धर्मज्ञेन सतानाम
सो धर्मः सुमहत्कृतः सर्वस्यास्याभिमानिता नेत्वेलोकेमवाणे रामेवालिवधायद्वदेवंद्रोणोनिपातिते सर्वेधर्मोपपन्नोयंममशि
ष्यस्त्वपांडवः नायंवस्यतिमिथ्येतिमत्वायंकृतवांस्त्वपि सत्यसत्कंचुकंनामप्रविष्टेनततोनृतं आचार्यपुत्रोभवतास्तःकेजर राम·
स्मुत ततःशस्त्रमुत्सृज्यनिर्ममोगतचेतनः आसीत्सविह्वलो राजन्यथादृष्टस्त्वयाविभुः सतुशोकसमाविष्टस्तत्पुत्रव
त्सलः शाश्वतंधर्ममुत्सृज्यगुरुःशिष्येणघातितः न्यस्तशस्त्रमधर्मेणघातयित्वागुरुं भवान् रक्षतिहिनामामात्योपरिषद्यो
पिमार्षते स्वलमानाचार्यपुत्रेणापुदोनिहतेनधुना सर्वेवयपरित्रातुंनशक्तासौमोघपार्षते सोल्नाई सर्वभूतेषुपःकरोमा

सातुषं सोयघोशम्नहेंश्वलापितुर्वेततिनोरणे विक्रोशमानेहिमयिन्दशमानार्थ्यगृहिनि अवकीर्यस्वधर्मोहिशिष्ये
णनिहतोगुरुः तथागतेवयोन्यःशिष्टमल्पतरेनन तस्येहानोविकारोयमधर्मोयःकृतो महान्पितेवनित्यंसोहार्दात्सुता
निहहिधर्मवित सोल्पकालस्यराज्यस्यकारणान्निहतोगुरुः धृतराष्ट्रेणभीष्मायद्रोणायकिंतुनोधिपते कृमधनेनपुनलि
प्सया पत्राज्ञस्यामहेसर्वेपुनर्लोकात्समागताः संजयउवाच ततस्तथावारिनेतवत्तराजानेमायवोववात एवंचक्तस्तहाक
र्णेपनेताहगुरुर्नापि परितेहपियोराजनजहिमामाविक्रमपाः नन्तेतस्यकृतात्सोकानगच्छे प्रनरतत्षेन पातेराशि
र्वेलंचैवक्षानिमायरश्रीप नेछामितस्हेरधुर्वपितातांस्तकेमहत इत्येवंसक्रमाभाष्यमतिमोत्यायसाशकिः
अप्यपात्रगोमल्पगोनिरपेक्षोविशांपते तमायान्तमभिप्रस्यमसमहाज्ञानात्मजः शरोरवाकिरदाजनप्थेनेयंतनयस
व ततःप्रवृत्तेषुद्वेत्तुकमायवंसिंहयो अमोसक्रुद्धयोभीमपवृहतिरदसिंहयोः ततःशूरापुतोतरष्ठेःसात्यकेपुद्धदम्
र दुर्योधनःप्रमन्निवृह्यपितोरथाभिभरे तेसात्यकिःप्रत्यविध्यनेषवनिशितैःशरैःपंचाशताथपुनश्चान्तोति
शतारथाभिस्तह सकिंनुततोराजन्ग्रहसंस्त्तनयस्तव आकर्णपूर्णैनिशितैर्विव्याधत्रिंशताथशरैःपुनस्तामोति
शतारथाभिस्तासकिंनुततोराजनप्रहसंस्तनयस्तव आकर्णपूर्णैर्निशितैर्विव्याधत्रिंशताशरैः ततोस्यशरचापंतु
रथेणद्विधाकरोत सोमाकस्मुक्रमाहायपस्तुहस्तलतोहृदं सात्यकिर्वीरसज्जेषुच्चापम्रामसनस्यते तामापतन्तासहसा
क्षरयेणजिघांसया चिछेरधवराजनतस्तेन्तुकुरुजेना सात्यकिंचत्रिसप्तसप्तपादपामामवेशितैः स्वर्णपुंखेःशिलाधो

द्रो॰ तेनाकर्णापीनैः शरैः तस्य भीमस्य नः श्रेष्ठं संहते चकार्मुकं आच्छिनत्तस्य किल लौहेन भविष्या नाराचविद्धो भृशं
२०० तः अवसपापादप्यान्तरं दुर्योधनो महाराज राधाद्रौरपाडितः समाश्वास्य तु च निमा स किं पुनरभ्यपात् विसृज्य निकृत्त्वा
लानिषुधानरथं प्रति नष्टे च मात्र कि बीरणान दुर्योधनरथं प्रति प्रपतन्निसृजन्नाणान् स्वकुलमवर्तत । तस्येषुभिः स्तिपन्मा
नौःपतद्भिश्च महावनः स्वरश्चा महाकन्ते षानहः समभवन्महान् तयोः शरसहस्रैश्च समेछन्नेध सु आतले अगम्य रूपं च शरैराकाशम
मपद्यत तत्राद्भिकमासस्मापवछन्नेत्ते मे निशम्य पतन्काः सोः१० अस्मलनं फलेन वनं तु तमपे पामास भीमसेनो महाबलः अ
म्यपाकुरितेकस्मिंविसृजन्सायकान्हन् तस्य कर्णः शितानाणानमतिहसन्निव धनुःश्यांश्चावि छेदस्ततो वासहनघ
तेः भीमसेन नतः क्रूरद्रोणा सहावपारुर्ते धनं तु नुक्ष्मनेव संसमर्दच्चवेपिः रथं च के च कर्णाश्ववंते नवमहावल भग्नचके ध
तिष्ठन्ता कर्णपत्रैः स्नाडेव एकचक्रं रथं तस्य तदायु उच्चयो हयः एकचक्रमिवार्कस्य रथं संस्मृत्य लक्ष्या अमृष्यमाणः कर्ण
स्तु भीमसेन मपुष्यत विविधैरिषुजालैश्च नानाशस्त्रैश्च संयुगे । संकुले वर्तमाने तु राधेना धर्मसूनो प्रवात् पाञ्चालानानरम्य
अग्रान्मत्स्यानां वन्तर्षभान येन द्रोणः शिनेयो येनोपेनो पिधा महावला तएते भान्त्य तेषु विषक्ताः कुरुवर्ष भाः किं तिष्ठत राम॰
पश्चात्मृताः सर्वे गिन्तवचेतसः तत्र गच्छत मुच्यन्ते पत्ने तेमामकारथा तत्र धर्मपुरस्कृत्य मद्ये व गतद्वयाः तपंतो प्रयामा ना
स्वर्गातिमिच्छन्ता मिषाया । जित्वा च वहुभिर्यत्ते पुत्रं संस्वैरह्नितोः हतान्वाहे च साहूता लोको न्याप्यपुष्कलान तेते ताह्नानीरिता
वाराणेस्समानामहारथा चतद्वाग्रहिनो रूमावर्ष । तान् द्रोणमभ्यधु पर्वाचास्त्वि कतोद्रोण मम अभवद्धूभिःशरैः भीमसेन

पुरोगास्त्वात्यैकतापय्रवारयन् आसन्कपांडुपुत्रा राजपे जिह्मा महारथाः प्रमोच भीमसेनस्त्वमा कौशातवतेजयं उग्र
व चार्जुनः शिवकुन्तन द्रोणा स्पानु रत तं तेपर्नेहनिष्पत्ति पाञ्चाला हत त्विषा कौरवेयास्ततः पार्थ महसा समुपारवन् पां
चालान्वद्रोणः पोऽरघान्न पृथगमान् नन इन्द्रस्मावया पंच मेधान् निभारत इति श्री महाभारते द्रोणपर्वणि संजय उवाच पं
चालानां ततो द्रोणोप्यकरोत्कदनं महत् यथा नु द्रोणः शक्रो दानवानां हतं पुरा द्रोणास्त्रेण महाराज वध्यमाना परे युधि
अत्रसंततो द्रोणात्मन वंते महारथा वध्यमाना महाराज पञ्चालाः संजयास्तथा द्रोणमेवाभ्ययुर्युद्धे मोहयन्तो महारथा ते
षां त्वायमाना नां पाञ्चालानां समंततः अभवद्भैरवो नादः शत्तानां शरवृष्टिभिः वध्यमानेषु संग्रामे पाञ्चालेषु महात्मना उदी
र्यमाणे द्रोणास्त्रे पांडवान्भयमाविशत् दृश्याश्वनरसघातान्विपुलवत्तव पुधि पांडवेया महाराज नाशंसुर्विजयं तदा कच्चिद्द्रो
णो न नः कृत्स्नान्क्षपयेत् परमास्त्रवित् समिद्धः शिशिरापाये दहन्कक्षमिवानलः न चैनं समरे कश्चित्प्रत्युद्यान्कपतिवासितो नचै
न मर्जुनो जातु प्रतियुध्येत कर्हिचित् त्रस्तान्कुन्तीसुतान्दृष्ट्वा द्रोणसायकपीडितान् मतिमान् श्रेयसे युक्तः केशवोऽर्जुनमब्र
वीत् नैष युद्धेन संग्रामे जेतुं शक्यः कथंचन अपि वृत्रहणा युद्धे रथयूथपयूथपः सवत्तुर्धं हित्वा तु श्रेयो जेष्वे रथिसवा सवेः म
ते शासालं संग्रामे रणको हनुमन्वेहलिः अश्वत्थाम्नि हते नैष युध्येदिति मतिर्मम तं हतं संयुगे कश्चिदस्मै शंसतु मानवः अश्व
त्थ। निहते चेषन युध्येदितिमम मतिः निहतं संयुगे कश्चिदस्मै शंसतु मानवः एतन्नारोचयद्राजन्कुन्तीपुत्रो धनंजयः अन्ये त्वरोचयन्सर्वे
ईकृच्छ्रात्तु युधिष्ठिरः ततो भीमो महाबाहुरनीके स्वं महागजं जघान गदया राजन्नश्वत्थामानमित्युत परप्रमथनं घोरं मालवस्येन्द्र

द्रो
२०१

वर्म्मणः भीमसेनस्तु सव्रीडमुपेत्य द्रोणमाहवे अश्वत्थामेति हि गजः ख्यातो नाम्ना हतोऽभवत् कृत्वा मनसि तं भीमो मिथ्या
व्याहृतवानिह भीमसेनवचः श्रुत्वा भीमसेनस्य मर्मभित् मनसा सन्नगात्रोऽभवत् यथा सैकतमम्भसि शंकमानः स तन्मिथ्या वीर्यज्ञः स्व
सुतस्य वै हतः स इति च श्रुत्वा नैव धैर्यादकम्पत स लब्ध्वा चेतनां द्रोणः क्षणेनैव समाश्वसत् अनुचिन्त्यात्मनः पुत्रमविष
ह्यमरातिभिः स पार्षतमभिद्रुत्य जिघांसुर्मृत्युमात्मनः अवाकिरत्सहस्रेण तीक्ष्णानां कंकपत्रिणां तं वै विंशतिसाहस्राः पा
ञ्चालानां नरर्षभाः तथा चरन्तं संग्रामे सर्वतो व्यकिरन् शरैः ततः प्रादुष्करोद्द्रोणो ब्राह्ममस्त्रं परंतपः वधाय तेषां शूराणां पाञ्चालानाममर्षि
णः ततो व्यरोचत द्रोणो विनिघ्नन्सर्वसोमकान् शिरांस्यपातयच्चापि पांचालानां महामृधे तथैव परिघाकारान्बाहून्कनक
नः ततो व्यरोचत द्रोणो विनिघ्नन्सर्वसोमकान् ... पार्थिवाः मेदिन्यामन्वकीर्यन्त वातनुन्ना इव द्रुमाः कुंजराणां च पततां हयौ
घानां च भारत अगम्यरूपा पृथिवी मांसशोणितकर्दमा हत्वा विंशतिसाहस्रान् पांचालानां रथव्रजान् अतिष्ठदाहवे द्रोणो
विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् तथैव च पुनः क्रुद्धो भारद्वाजः प्रतापवान् वसुदानस्य भल्लेन शिरः कायादपाहरत् पुनः पंचशता
न्मत्स्यान् षट्सहस्रांश्च सृंजयान् हस्तिनामयुतं हत्वा जघानाश्वायुतं पुनः क्षत्रियाणामभावाय दृष्ट्वा द्रोणमवस्थितं ऋ
षयोऽभ्यागमंस्तूर्णं हव्यवाहपुरोगमाः विश्वामित्रो जमदग्निर्भरद्वाजोऽथ गौतमः वसिष्ठः कश्यपोऽत्रिश्च ब्रह्मलोकं निनीषवः
सिकताः पृश्नयो गर्गा वालखिल्या मरीचिपाः भृगवोऽङ्गिरसश्चैव सूक्ष्माश्चान्ये महर्षयः त एनमब्रुवन्सर्वे द्रोणमाहवशो

मित्रः अधर्मतः कृतं युद्धं समयो निधनस्य ते न्यस्यायुधमतो द्रोण समेत्यास्मानिहास्थितान् नातः क्रूरतरं कर्म पुनः कर्तुं सम
र्हसि। वेदवेदांगविदुषः सत्यधर्मपरस्य च ब्राह्मणस्य विशेषेण तवैतन्नोपपद्यते न्यस्यायुधममोघेषो तिष्ठ वर्त्मनि शाश्व
ते। परिपूर्णश्च कालस्ते वस्तुं लोकेऽद्य मानुषे ब्रह्मास्त्रेण त्वया दग्धा अनस्त्रज्ञा नरा भुवि यदेतदीदृशं विप्र कृतं कर्म न साधु
तत् न्यस्यायुधं रणे द्रोण मा ते भूत्पापमुत्तमं माऽपापिष्ठतरं कर्म करिष्यसि पुनर्द्विज इति तेषां वचः श्रुत्वा भीमसेनवचश्च तत् द्द
ष्ट्वा च धृष्टद्युम्नं रणे स विमना अभवत् स दह्यमानो व्यथितः कुंतीपुत्रं युधिष्ठिरं अहतं वा हतं वेति पप्रच्छ सुतमात्मनः स्थि
रबुद्धिर्हि द्रोणस्य न पार्थो वक्ष्यतेऽनृतं त्रयाणामपि लोकानामैश्वर्यार्थं कथंचन तस्मात्तं परिपप्रच्छ नान्यं कंचिद्विजर्षभ
तस्मिंस्तस्य हि सत्याशा बाल्यात्प्रभृति पाण्डवे ततो निःपाण्डवामुर्वीं करिष्यन्तं युधांपतिं द्रोणं ज्ञात्वा धर्मराजं गोविन्दो व्य
थितोऽब्रवीत् यद्यर्धदिवसं द्रोणो युध्यते मन्युमास्थितः सत्यं ब्रवीमि ते सेना विनाशं समुपैष्यति स भवांस्त्रातु नो द्रोणात्सत्याज्ज्यायोऽनृ
तं भवेत् अनृतं जीवितस्यार्थे वदन्न स्पृश्यतेऽनृतैः तयोः संवदतोरेवं भीमसेनोऽब्रवीदिदं श्रुत्वैव तं वधोपायं महाराज महात्मनः गाहमान
स्य तेऽनीकं मालवस्येन्द्रवर्म्मणः अश्वत्थामेति विख्यातो गजः शक्रगजोपमः निहतो युधि विक्रम्य ततोऽहं द्रोणमब्रुवं अश्वत्थामा हतोऽद्य
स्य निवर्तस्वाहवादिति नूनं नाश्रद्दधद्वाक्यमेष मे पुरुषर्षभः स त्वं गोविन्दवाक्यानि मानयस्व जयैषिणः द्रोणाय निहतं शंस राजञ्छा
रद्वतीसुतं त्वयोक्तो नैष युध्येत जातु राजन्द्विजर्षभः सत्यवानिति लोकेऽस्मिन्भवान्ख्यातो जनाधिप तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कृष्णवाक्यप्र
चोदितः भाविनाच महाराज वक्तुं समुपचक्रमे तमतथ्यभये मग्नो जये सक्तो युधिष्ठिरः अव्यक्तमब्रवीद्राजन्हतः कुंजर इत्युत
पूर्वं रथः पृथिव्याश्चतुरंगुल उत्थितः अन्ववर्तत तेनोक्ते तस्य वाहाः स्पृशन्महीं युधिष्ठिरात्तु तद्वाक्यं श्रुत्वा द्रोणो महारथः पुत्रव्य

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो॰ सनसंततश्चोनिरस्तोजाविते भवत् आगच्छन्तमिवात्मानं पांडवानां महात्मनां सेषितां च वमत्रानः स्त्रन्नातोमिनिहंतेस
२०२ तं विवेतानपरोक्षेऽहमोहरककम्नमविस्त्व पांडुनाशकृतराजनस्याशूवमीरेस इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि सज
पउताच तेहसामरोहिंयशोकोपहतचेतने पांचालराजस्य सुतोधृष्टद्युम्नः समाहृगः यहस्यामनुजैरेणडुपरेनमहा
मते ह्यसौ द्रोणविनाशाय समिद्धाद्धव्यवाहनात् सबलुजैस्समासयशोभितरनिसने दृष्टद्युम्नंजरहिंमशाम्बासाविषो
पमान् संदवेकामुंकेतासिनशरमाशाविषोपमं द्रोणं जिधांसुः पांचाल्योमहाज्वालमिवानलं तमस्य पश्चाशरसा सातथ
नुर्समिदलांतरो घोततोभास्वरस्वेवसंनाते परिवोधितः पार्षतेनपरामर्ष्ठ ज्वलंतमिवतद्धनुः चेतकालसिवमांससेनिरे
वास्मेमेनिकाः तमिषुमंहिंतेतेनभारद्वाजः प्रतापवान् हृस्तामन्ततदेहस्यकालपर्यायमागतं ततः स यत्नमातिष्ठस्तवा पेल
स्मताराणा नवास्मात्त्रासाराजेंद्र प्रादुरास महात्मनः तस्य तत्रा निचक्राप्तस्याचेनास्मतोगतो तस्य बाहू त्रिभागेन तत्पराजमु
पतत्रिणः सशरस्तपमालस्य पुत्रशोकेनचार्दिता विविधानां च हिंसानां महास्त्राणामप्रमत्ततां उत्स्रष्टुकामः शस्त्राणि साधि
वास्यामि ब्रवीरितः तेजसा हर्षमाणा स्कपुपुधेनपयाषुणा अघास्नस्सममाहापरिस्मतोगा सेसंतुः शांस्वग्रस्तेस्याभावभृष्टक णप॰
स्नाकपोस्पते ततस्त्वरवर्षणमहतामसमवाकिरन् अशातपञ्चमस्तु द्रोणःखष्टघ्नस्समसमर्पणाः शरैरजस्यातस्यद्रोणस्त्रिष्ठ
रस्तपकैः धुजं धनुश्चा निशितैः सारथिं चस्यपातयत् घृष्टद्युम्नस्य हस्तामस्तु नरस्यापकार्मुकं छित्वा तेन चैवेन वाणेनास्यसविष्ठ
तस्लनान्तरे सोतिविद्धो महेष्वासः संधायतमसंपुगे महेनाशितधारेण विवेद्रामस्य महद्धनुः तस्यस्तवाणाभकृतं धनुं च्छिचविंश
पते सर्वा रेछरदुकुलौ गहंस्कुवेवज्जेपन रुषघकृततो वेश्यमकर्मभिर्त्रोशितेः शोरेः जाविता नकैरङ्कुठ रूपपरंस्त्रः घृष्टक

स्नरथस्याह्यान्सरथाश्चैस्महारथ व्यामिश्रयदमेयात्मा ब्रास्त्रमस्त्रमुदाएयन् तेमिश्रा वरूशोणाजवनावातरंहस प
एवतसवर्णाश्चशोणाश्चजरतर्षमापयास तेरु तामेघानदेतेभ ल्हागमे तथारेजर्म्महारणमिश्रितारणमस्ह्रैनि रेणा
तेषंवक्रवेवेतथैवच प्राणाशपरेसंपास्मारूषष्क सस्यैवेहिजः संछित्रेष ब्राविरथोरताखोहतसारथि उत्रमापरमापद
हांवास्यगमृशत् तामस्यशिशरेवेस्ता होणतिप्यमाणांमहारथ निजघानशरैर्दोणात्क्रुद्धः सस्त्रकम तादस्यातुनारणा
घोसोणोननिहतोवीरैः विमलदमारायशचंद्रवभावमत् अर्कस्तशपतयास्तेपांचाल्यः साधुमन्यत वरमावार्ष्यमुख्य
सभामकातेमहात्मनः ततःस्तरथनाउस्य स्वरथस्यरथेषया आगच्छदसिमुघम्यशतचंद्रंचभानुमत् चिकीर्षुर्दुःक
रकर्मेवष्टघ्नस्नोमहारथः इयेषवक्तोनिर्भुसभारद्वाजस्यसंयुगे सोतिष्ठकागमध्येतुयुगसंहननेषुच शोणानांतेषुत
तेसमासस्पष्टजपनानिष्ठतोयुगपालाप्तुशोणानप्यविनिष्ठतः नापष्प्रद्दतं द्रोणालक्ष्यदुतमिवानवत् चितिंशहेन
स्यचरतोपथ्येवाभिषगहिनेः तहदासारभासारोद्रोणपार्षतपोरत तत्कालानरथसास्नातोतद्धाकुद्ध परापक्रमात
वीनेकैकशोद्रोणः कपोतानामजायुनत तेहमामपराषद्रुसोवष्ठैपनस्त्रस्यवाजिनः शोणाश्चाः पर्णमुंचतस्पर्शवाहिथा
पते तानहपान्नाशितानद्रुस्माद्विजाग्र्यासमपार्षतेः नामृष्यतयुधां श्रेष्ठोयाज्ञसेनिर्महारथः विरथः संगृह्यसानुनावेद
खड्गमत्ताग्रः द्रोणामभ्यदूजनवैमतेयरंवोरग तस्यरूपवभौतत्रभारद्वाजंजिघांसतः पयारूपं पुराविष्णोर्हिरण्यक
शिपोर्वधेसतसाविविधानमार्गान्सप्रकारानेकविंशतिर्दर्शनमासकौरैतो भ्रमणाषेतोविवरन् राणो· आंतमुत्तमा
विद्दमाविद्दमाफतेस्कावनमारिषं चीरनेमिरवृत्तिवचरवर्मचमारयन् संपातंसमुत्सांचदर्शयामासपार्षतः

द्रो॰ नाराचकोटिकं चैव शस्त्रवन्तं चैवारितत्तथा ॥ दर्शयन्वारयद्द्रोणः संततविक्रमः । पार्षतस्तान्यायुधानि विचित्राणि बहूनि च महात्मनः समस्त
२०३ पंतरोपि पोमांदेवता स्वसमागता ततः शरसहस्राणि शतवृन्दमपातयत् सर्वेचमेचसंवायुपृष्ठफलमसस्वद्विजः ततस्तैस्तैः शिक्षा
नामशरासाम्नयातितः निकृष्टपुंखेद्रोणस्य नान्येषां संततेशराः । ज्ञातेशारद्वतासार्धांतद्रोणाद्वैकर्तनात्तथा शारद्वतस्य
पार्थस्य द्रोणवैकर्तनस्य च प्रकृष्टपुंखधीनामासामाहिमसोम्येतगाः अथास्य पुण्यसम्पन्नं हृदयं परमं मतं ततो आतेवाणीनमाचार्यो निधा
स्तः पुत्रसंमिते तं शरैर्दशभिस्तीक्ष्णैश्चिच्छेद शिनिपुंगवः पश्यतस्तस्य पुत्रस्य कर्णस्य च महात्मनः त्रस्तमाचार्यमुख्येन भूरिघास्त्र
ममोचयत् चरंतं परमं गोपुसामाकेसमाविक्रमं द्रोणकर्णांतरगतं कृपस्यापि च भारत अपश्येतां महात्मानौ विष्वक्सेनधनंज
यौ अपूजयेतां वार्ष्णेयं नुतारौ साधु साध्विति दिव्यान्यस्त्राणि सर्वेषां युधि निघ्नन्ति तस्ततः अपश्येतां महात्मानौ विष्वक्सेनधनं
जयौ धनंजयस्ततः कृष्णमब्रवीत्सहसा केशव आवाप्य नरमुख्यो नाम भेकारं मधूद्वहः ॥ आनंदयति मां भूयः सात्यकिः स
त्यविक्रमः माद्रीपुत्रे च भीमे च राजाने च युधिष्ठिरे यः शिक्षयानुसमं वार्ष्णी चाति सात्यकिः महारथानुपक्रीडन्नत्र स्मानां
कान्निवहंन तमेनमेतेपातेनैवंतः सर्वे सैन्याश्च विस्मिताः अजय्यममरैर्दृष्ट्वा साधु साध्विति सात्वतं योधाश्चोभयतः सर्वे कर्म
भिः समपूजयन् इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि ॥ संजय उवाच सात्वतस्य तु तत्कर्म दृष्ट्वा दुर्योधनादयः शैनेयं सर्वतः क्रुद्धा
वारयामासुरोजसा कृपकर्णौ च समरे पुत्रास्तव च मारिष शैनेयं त्वरयाभ्येत्य विनिघ्नंतः शितैः शरैः युधिष्ठिरस्ततो राजा माद्रीपुत्रौ राम॰
च पांडवौ भीमसेनश्च बलवान्सहसा कृतवर्माणमथारयन् कर्णः शरवर्षेणतोतमहारथः दुर्योधनादयश्चैव शैनेयं पर्यवारयन्
तां वृष्टिं सहसा राजन्नुत्थितां घोररूपिणीं वारयामास शैनेयो युयुधानो महारथः तेषामस्त्राणि दिव्यानि निहितानि महात्मना वा
रथानां समविध्यद्दिव्यैर्महामृधे क्रूरमायोधनं जज्ञे तस्मिन्राजसमागमे हस्तस्य हि क्रुद्धस्य निघ्नतस्सद्भयस्तथा हतानामु

त्तमांगानां कार्मुकानां च भारत छत्राणामपविद्धानां चामराणां च संयुगे राशयः समदृश्यंत तत्र तत्र रणाजिरे रथचक्रैश्च भग्नैश्चापि
पतितैश्च महाध्वजैः सादिभिर्निहतैश्चापि कीर्णाभूद्वसुधा नृप वाणपातनिकृत्ताश्च योधास्ते कुरुसत्तम चेष्टंतो विविधाश्चे
ष्टा व्यदृश्यंत महाहवे वर्तमाने तथा युद्धे घोरे देवासुरोपमे अब्रवीत्क्षत्रियांस्तत्र धर्मराजो युधिष्ठिरः अभिद्रवत संयत्ताः कुंभयो
निं महारथाः एषो हि पार्षतो वीरो भारद्वाजेन संगतः घटते च यथाशक्ति भारद्वाजस्य नाशने यादृशानि हि रूपाणि दृश्यंते नो
महारणे अद्य द्रोणं रणे क्रुद्धः पातयिष्यति पार्षतः ते यूयं सहिता भूत्वा कुंभयोनिं परीप्सथ युधिष्ठिरसमाज्ञप्ताः सृंजयानां महा
रथाः अभ्यद्रवंत संग्रामे भारद्वाजं जिघांसवः तान्समापततः सर्वान्भारद्वाजो महारथः अभ्यद्रवत वेगेन मर्तव्यमिति निश्चित
प्रयाते सत्यसंधे तु समकंपत मेदिनी ववुर्वाताः सनिर्घाताः त्रासयंतो वरूथिनीं पपात महती चोल्का आदित्यान्निर्गतेव हि दीप
यंतीव तापेन शंसंतीव महद्भयं जज्वलुश्चैव शस्त्राणि भारद्वाजस्य मारिष रथाः स्वनंति चात्यर्थं हयाश्चाश्रूण्यपातयन् हतौजा इव चाभव
द्भारद्वाजो महारथः प्रास्फुरन्नयनं चास्य वामो बाहुस्तथैव च विमनाश्चाभवद्युद्धे दृष्ट्वा पार्षतमग्रतः ऋषीणां ब्रह्मवादिनां
स्वर्गस्य गमनं प्रति सुयुद्धेन ततः प्राणानुत्स्रष्टुमुपचक्रमे ततश्चतुर्दिशं सैन्यैर्द्रुपदस्याभिसंवृतः निर्दहन्क्षत्रियव्रातान्
द्रोणः पर्यचरद्रणे हत्वा विंशतिसाहस्रान्क्षत्रियानरिमर्दनः दशायुतानि तीक्ष्णाग्रैरवधीद्विशिखैः शितैः सोतिष्ठदाहवे यत्तो
विधूम इव पावकः क्षत्रियाणामभावाय ब्राह्ममस्त्रं समास्थितः पांचाल्यं विरथं भीमो हतसर्वायुधं स्थितं अविषण्णं महात्मानं
नेनरमाणः समभ्यपात् ततः स्वरथमारोप्य पांचाल्यमरिमर्दनं अभ्यभाषत संत्रस्तं ततो द्रोणं महाबाहुः समेत्य अभिद्रवस्व हे द्वि
जांश्चाचार्यमस्माद्रणे तु मानेनास्य समागमाद्यो युध्यमानोयमपितः सततो

द्रो॰ घनापुष्यवरं दत्वा संरब्धः समरानलस्य नद्योगोरथी विचारपित्रावाक्यं शरवर्षैरवाकिरत् ततो स वारणतो श्रेष्ठो संरब्धो
२०४ रणमूर्द्धनि उद्यम्य तोमराण्यस्त्राणि दिव्यान्यस्त्राण्यनेकशः स महात्मा महाराज द्रोणाचार्यपदुरो निहताः सर्वाण्युपला
णिमा द्रोणस्य पार्षतः सर्वमस्त्रानस्त्रैर्वाणैर्वा सन्हाकान्कौरवानपि रक्षितुमाणान्सर्वामर्षितो ऽभ्यधमरद्युतः धृष्टद्युम्न
महाराज नानाविधविशाल्लुमान् वर्मभ्याच्छादयन्धनुर्नानाभिः समततः तं समद्रोणो धनुश्छित्वा विव्याधेनशिलामुखैः
ममर्मण्यभिहनद्रूपः सम्यग्यामासमानात ततो भीमः द्रोणस्याभिमुखतो ऽथ शनकैर्गजेन्द्र द्रोणं च वचनमब्रवीत्
यदि नाम न युध्येरन् शिक्षिता ब्रह्मबन्धवः स्वकर्मभिरसन्तुष्टा न स्म क्षत्रं क्षयं व्रजेत् अहिंसा सर्वभूतेषु धर्मं ज्यायस्तरं विदुः त
स्य च ब्राह्मणो मूलं भवांश्च ब्रह्मवित्तमः श्वपाकवन्म्लेच्छगणान्हत्वा चान्यान्पृथग्विधान् अज्ञानान्मूढवद्ब्रह्मन्सुतदारधने
प्सया एकस्यार्थे बहून्हत्वा पुत्रस्याधर्मविद्यथा स्वकर्मस्थान्विकर्मस्थो न व्यपत्रपसे कथं यस्यार्थे शस्त्रमादाय यमपेक्ष्य च
जीवसि स चाद्य पतितः शेते पृष्ठेनावेदितस्तव धर्मराजेन तद्वाक्यं नाभिशंकितुमर्हसि एवमुक्तस्ततो द्रोणो भीमेनोत्सृज्य तत्
धनुः सर्वाण्यस्त्राणि धर्मात्मा हातुकामो ऽभ्यभाषत कर्ण कर्ण महेष्वास कृप दुर्योधनेति च संग्रामे क्रियतां यत्नो ब्रवीम्येष रम॰
पुनः पुनः पाण्डवेभ्यः शिवं वो ऽस्तु शस्त्रमभ्युत्सृजाम्यहं इति तत्र महाराज प्राक्रोशद्द्रौणिमेव च समुत्सृज्य ततो शस्त्रं रथोपस्थे
निवेश्य च अभयं सर्वभूतानां प्रददौ योगयुक्तवान् तस्य तच्छिद्रमाज्ञाय धृष्टद्युम्नः समुत्थितः सशरं तद्धनुर्घोरं संन्यस्याथ रथे
ततः खड्गी रथादवप्लुत्य सहसा द्रोणमभ्ययात् हाहाकृतानि भूतानि मानुषाणीतराणि च द्रोणं तथागतं दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नवशं
गतं हाहाकारं भृशं चक्रुरहो धिगिति चाब्रुवन् द्रोणो ऽपि शस्त्राण्युत्सृज्य परमं साम्यमास्थितः तथोक्त्वा योगमास्थाय

ज्योतिर्भूतो महातपाः पुराणं पुरुषं देवं जगाम मनसा परं मुखं किंचित्समुन्नम्य विष्टभ्योरस्यनग्रतः निमीलिताक्षः सत्त्व
स्थो निक्षिप्य हृदि धारणां ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन्स्मृतिमांस्ततः स्मरंस्तु देवदेवेशमक्षरं परमं प्रभुं दिवमाक्रामदाचार्यः सद्भिः
सह दुराक्रमं द्वौ सूर्याविति नो बुद्धिरासीत्तस्मिंस्तथा गते एकाग्रमिव चासीद्धि ज्योतिर्भिः पूरितं नभः समपद्यत चार्काभे द्रोण
सान्निध्ये नभः निमेषमात्रेणैव तज्ज्योतिरन्तरधीयत आसीत्किलकिलाशब्दः प्रहृष्टानां दिवौकसां ब्रह्मलोकं गते द्रोणे धृष्ट
द्युम्ने च मोहिते वयमेव तदाद्राक्ष्म पंच मानुषयोनयः योगयुक्तं महात्मानं गच्छन्तं परमां गतिं अहं धनंजयः पार्थो भारद्वाज
सुतात्मजः वासुदेवश्च वार्ष्णेयो धर्मराजश्च पाण्डवः अन्ये तु सर्वे नापश्यन्भारद्वाजस्य धीमतः महिमानं महाराज योगयुक्तस्य ग
च्छतः ब्रह्मलोकं दिवि श्रेष्ठं गुह्यं हितमरं गतिं परमिकां प्राप्तमजानन्तो नृयोनयः नापश्यन्गच्छमानं हि तं सार्धमृषिपुंगवैः आचा
र्यं योगमास्थाय ब्रह्मलोकमरिंदम वितुन्नाङ्गं शरशतैर्न्यस्तायुधमसृक्क्षरं धिक्कृतः पार्षतस्तं तु सर्वभूतैः परामृशत् तस्य मू
र्धानमालम्ब्य गतसत्त्वस्य देहिनः किंचिदब्रुवतः कायाद्विचकर्तासिना शिरः हर्षेण महता युक्तो भारद्वाजे निपातिते सिंहनाद
रवं चक्रे भ्रामयन्खड्गमाहवे आकर्णपलितः श्यामो वयसाशीतिपंचकः त्वत्कृते व्यचरत्संख्ये स तु षोडशवर्षवत् उक्तवांश्च महा
बाहुः कुन्तीपुत्रो धनंजयः जीवन्तमानयाचार्यं मा वधीर्द्रुपदात्मज न हन्तव्यो न हन्तव्य इति ते सैनिकाश्च ह उत्क्रोशन्नर्जुनश्चैव सा
नुक्रोशस्तमभ्यद्रवत् विमिदरिंमः लोहितार्द्रः शरैश्चित्रो दुर्दर्शः समपद्यत एवं निहते संख्ये द्रोणे सैनिको जनः धृष्टद्युम्नस्तदा
जनभागाद्भूतानि गतमृत्युत तावका नाम दे भासः संभुवे तस्मान्निपात्य तेन हृष्टा भारद्वाजजये सैनिका पला

द्रो. पनञ्जतो त्वा हावभूवुः सर्वतो दिशं द्रोणस्य रिपुमाम्याय तत्र पथमातिशत् अहमेवं तत राज्ञां तं द्रोणस्य निधनं नृप अ
३०५ षेः समानस्य समस्त स्वसाः सुतस्य तु विन्नमानि वसंयानामुल्कामहलिनानिव अपश्यामदिवसस्या गच्छतं महाक
ति हतो द्रोणो निहत्साहा नकुरुसोऽस्वसंजयाः अमदवन्महावाण्यालतः सैन्यं राधेन ॥ निहताहतमुधिपाः संग्रामे निशितैः
शरैः तावकानि हतो द्रोणो गतासवस्वाभवन् पाजयमथा वाप्यपाचमहद्यशं अपेनेव तेद्यानाविरं नथतिमात्मनः अवि
छंतः शारीराणि समाद्याजसपाधिताः ताभ्यराछन्तराजनशेरेगुतशोहृत पाटुवाद्युजपश्यापरैवमहाघृशः वाणतद्धता
श्वक्कुः सिंहनादाश्च पुष्कलानभामसेनस्ततो राजन धृष्टद्युम्नश्च पार्षतः वरायिनामहरूपं ताणीक्ष्वपरम्परं अनीचेत राभा
मः पार्षतशत्रुतापन भूपो हत्वा विजयिनं पणिपत्यामि पार्षतः वरावमामहरूपं तावपीक्षपरम्परं अमवाद्य नदामामः पार्षतश
त्रुतापन भूपाहं त्वाविजयिनं पणिपत्यामि पार्षत स्रतपुत्रे हते पापे धार्तराष्ट्रे च संयुगे एतदुक्त्वा तु भामस्तदा हर्षसमन्विताः वादु
शब्देन शब्दितं पाण्डवाना कर्णवक्तसम शब्दे नादेवना शब्दव्यासकापुधि तवसमेमपुत्रस्य पिनाम नृपाणां पांडवाः श्रेष्ठ
पलेना हृष्टास्ना मविद्विशपते त्र्यागितं पंचसंग्रामे तेन ते संवमास्थवत इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि द्रोणवधः समाप्तः संज
यउवाच ततो द्रोणे हते राजन् कुरवः शस्त्रपीडिताः हतप्रवरा विध्वस्ता भृशं शोकपरायणाः उदीर्णा श्चपरान् दृष्ट्वा सम्पन्नानामा राम॰
नुकुर्वृत्न अभूवन्नन्तराणा बलादानाश्च सन्विशपते विवतमो हतोत्साहाः कश्मलाभिहतौजसः आर्तस्वरेण महता
पुत्रं तो तेपर्यवारयन् रजस्वलावेपमाना वासमागतो दिशोदश अश्रुकण्ठाः यथा दैत्या हिरण्याक्षे पुरा हते संतैः परिवृतो राजा क्षुद्रकैः
तृहसृगैरिव नाशक्नुवनवस्थातुम्भनामाभनपालव त्वदिपासापादित्यानां तेयो धास्तव भारत अनादिशेनचसंतमांहृदे

द्रो॰ रंवेगितोः व्रजदकैस्वपंथा लेकेध्रैरिनिस्वसकेकपेः हत्वा वहुविभाः सेनाः पांचालपुरहंदुर्मदः कथंचित्संकटान्मुक्तो मत्तद्विरदविक्रमः
दृश्यमानां बलक्षुद्रां पलायमानां कृतयत्नां तु पांडवं समसाध्य देवापुत्रोऽब्रवीदिदं किमिदं द्रवते सैन्यं कस्माद्भारत द्रवमाणांश्चरा
२०६ जेन्द्रानाव स्थापयसे रणे त्वं चापि न यथापूर्वं प्रकृतिस्थो नराधिपः कर्णप्रमुखाः पश्चैवमेनावतिपार्थिव अन्यद्यापि च पुत्रेषु नेदृशं नादृशत्त
हा कच्चित्क्षेमं महाबाहो तव सैन्यस्य मारिष कस्मिन्निदं रथेराजन्नाधमसि हेवेलतव तानावस्थांसमागतान्मामाचक्ष्व कौरव तं तु दुर्यो
धनः श्रुत्वा द्रोणपुत्रस्य भाषितं घोरमप्रियमाख्यातुं नाशकत्पार्थिवर्षभ भिन्ना नौरिव ते पुत्रो निमग्नः शोकसागरे वाष्पेणापिहितो द
ष्ट्वा द्रोणपुत्रं रथेस्थितं ततः शारद्वतं राजन् सव्रीडमिदमब्रवीत् शंसेह सर्वं भद्रं ते यथा सैन्यमिदं द्रुतं ततः शारद्वतो राजन्नार्ति
मार्छत्पुनः पुनः शशंस द्रोणपुत्राय यथा द्रोणो निपातितः कृप उवाच वयं द्रोणं पुरस्कृत्य पृथिव्यां प्रवरं रथं प्रावर्तयाम संग्रा
मं पांचालैरेव केवलैः ततः प्रवृत्ते संग्रामे विमिश्राः कुरुसोमकाः अन्योन्यमभिगर्जन्तः शस्त्रैर्देहानपातयन् वर्तमाने तथा युद्धे क्षीयमा
णेषु सर्वशः धार्तराष्ट्रेषु संक्रुद्धः पिता ते स्त्रमुदीरयत् ततो द्रोणो ब्राह्ममस्त्रं विकुर्वाणो नरर्षभः व्यहनच्छात्रवान्भल्लैः शतशोऽथ स
हस्रशः पांडवाः केकया मत्स्याः पांचालाश्च विशेषतः संख्ये द्रोणरथं प्राप्य व्यनशन् कालचोदिताः सहस्रं रथसंघानां द्विसाहस्रं च राम॰
दन्तिनां द्रोणो ब्रह्मास्त्रनिर्दग्धं प्रेषयामास मृत्यवे आकर्णापलितः श्यामो वयसाऽशीतिपंचकः रणे पर्यचरद्द्रोणो वृद्धः षोडशवर्षव
त् क्लिश्यमानेषु सैन्येषु वध्यमानेषु राजसु अमर्षवशमापन्नाः पांचाला विमुखाभवन् तेषु किंचित्प्रभग्नेषु विमुखेषु सपत्नजित् दिव्यमस्त्रं
विकुर्वाणो बभूवार्क इवोदितः स मध्यं प्राप्य पांडूनां शररश्मिः प्रतापवान् मध्यंगत इवादित्यो दुष्प्रेक्ष्यस्ते पिताभवत् ते दह्यमाना
द्रोणेन सूर्येणेव विराजता दग्धवीर्या निरुत्साहा बभूवुर्गतचेतसः तान्दृष्ट्वा पीडितान्बाणैर्द्रोणेन मधुसूदनः जयैषी पां
डुपुत्राणामिदं वचनमब्रवीत् नैष जातु परैः शक्यो जेतुं शस्त्रभृतां वरः अपि वृत्रहणा संख्ये रथयूथपयूथपः ते यूयं धर्म
मुत्सृज्य जयं रक्षत पांडवाः यथा वः संयुगे सर्वान्न हन्याद्रुक्मवाहनः अश्वत्थाम्नि हते नैष युध्येदिति मतिर्मम हतं तं संयुगे क
श्चिदाख्यातु नरोऽमृषा नरः एतन्नारोचयद्वाक्यं कुंतीपुत्रो धनंजयः अरोचयंस्तु सर्वेऽन्ये कृच्छ्रेण तु युधिष्ठिरः भीमसेनस्तु
सव्रीडमब्रवीत् पितरं तव अश्वत्थामा हत इति तन्नाबुध्यत ते पिता शंकमानः स तन्मिथ्या धर्मराजमपृच्छत हतं वाप्यह
तं वाजौ त्वां पिता पुत्रवत्सलः तमतथ्यभये मग्नो जये सक्तो युधिष्ठिरः अश्वत्थामेति नामानं हतं दृष्ट्वा महागजं भीमेन
गिरिवर्ष्माणं मालवस्येन्द्रवर्मणः उपाभिप्रेत्य ततो द्रोणमुच्चैरिदमभाषत यस्यार्थे शस्त्रमादत्से यमवेक्ष्य च जीवसि पुत्रस्ते
प्रियो नित्यं सोऽश्वत्थामा निपातितः शेते विनिहतो भूमौ वने सिंहशिशुर्यथा जानन्नप्यनृतस्यास्य दोषान्स स द्विजमब्रवीत्
नाबुध्यत पिता पुत्रं ततः परमदुःखितः शोकोपहतचेतास्ते पांचालराजस्य सुतः क्रूरकर्मा समासदत् ते दृष्ट्वा विहितं मृत्युं लोकतत्त्व
विचक्षणः दिव्यान्यस्त्राण्यथोत्सृज्य रणे प्रायमुपाविशत् ततोऽस्य केशान्सव्येन गृहीत्वा पाणिना तदा पार्षतः क्रोशमानानां
वीराणामभिच्छिदे शिरः न हन्तव्यो न हन्तव्य इति ते सर्वतोऽब्रुवन् तथैव चार्जुनो वाहादवरुह्यैनमाद्रवत् उद्यम्य बाहू त्वरितो ब्रुवाणश्च
पुनः पुनः जीवन्तमानयाचार्यं मा वधीरिति धर्मवित् तथापि वार्यमाणोऽसौ कौरवैरर्जुनेन च हत एव नृशंसेन ते पिता द्विजस
त्तम सैनिकाश्च ततः सर्वे प्राद्रवंस्त्वनघाः रिताः वयं चापि निरुत्साहा हते पितरि तेऽनघ संजय उवाच तच्छ्रुत्वा द्रोणपुत्रस्तु निध

द्रो· नंपतन्तादृद्वे क्रोधमाहारयत्तत्रं पश्यंहत्त वीरः ततः क्रुद्धो राजा द्रौणिर्निवंजहानमाविष पर्यवस्थितमहसामाग्रहलद्यथवा
हत तल्लतलेननिविष्टैर्दंतैर्दनानुपश्यन् निरस्य सत्रुं रणोपहृतलोहितान्तनिमर्वतम् इतिमहाभारते द्रोणपर्वणि श्वता
२०७ धृतवाच अभिमन्यौहते कृष्णा तुस्नेन संजय आसीत्पितरं द्रुमरवत्यामाकिमब्रवीत मानुषेवाह्नाण्पञ्चाश्रमम
हंचवीप्पवान् ऐंद्रेनारायणं चेवपस्मिन्निसंस्थितं तमवधीत्सा वर्ति दृष्ट्वा स्नेन संयुगे कृतानिहतसमावीपसोत्यथा
माकिमब्रवीत पेतामादवाप्ये हमुद्दे हमहात्मना शोकातस्माणि ह्यानिपुत्रापमुत्तकानिमा एकमेवहिलोकेस्मिन्ना
त्मनोगुणावन्तं इच्छतिपुत्रेपुत्रवालोकेनास्मकपचन आवार्याणामेवमेवाहस्मानिमहात्मनो नानिपुत्रापवाश्ध्व
प्यापानुभाव्रतापलामशिष्यप्राप्य ततसर्वंसा तेशेषदवसंजय अगः शास्त्रहतानुत्रः स्मले द्रोणाश्नेनतः रामस्याप्नुमतःसत्योपुरद
रसमेपुष्वि काञ्चेवाप्यसमोत्र्वेप्पहस्पतिसमोमते महाभूरमोपस्मातेज साप्रिसमोपिवा समुद्दवगाभीर्पक्रोधेप्समर्पविषोप
म सर्पधोऽप्पमोलोकोजितप्रन्ताजितक्लमः शास्त्रीनिलरवाकेदेवोकुद्रस्वावकः अप्पनापेतदस्माभेघ्रत्पशिनिपाडिता
पोनसप्पतिस्युमानेवाः समपराक्रमः वेरन्ताजेमतलातोमनुद्देदेवपाणा निहोहधीरेणेनो मो णमो ताशेरवियपा तम ग्ण·
धर्मेणाश्रमिर्दुःखदहनेनसंयुगे कृतानिहतमात्यर्थमश्वत्थामामाकिमब्रवीत् धर्मपुत्रमस्यामसकृदृलेननमहात्मन मत्ता रे
णास्पपावज्ञोपहसेनः पतोनवन्त तेनकंसेनपश्येहतमाननद्देणासल्प्यर्विता कृताहतमावांत्सजयामाकिमब्रवीत
इतिश्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संजय उवाच धृतानिहते कृतापितापपाकर्मिणा यधोयाश्प्शरेणाशेतमा

मनःतवेम तस्मकुद्रस्मकुइस्याजेंद्रवपुरंतमहद्भुत अजकस्येवमृतानिनिजिह्वार्थीः कालपर्यपे नोपसृतीततोनेत्रे
अपस्मृतपुनःपुनः उवाचकोपात्रिस्समुपोध्वनमिदंवचः पितामप्पथानुद्दैन्यस्वमत्वानिपातितः धर्मश्चजनवताप्पंच
कृततेतादृशितंतव अनापेतुवशंसख्यमेपुत्रमसमे मते पुरे देपिश्चमानाञ्जवोनपपराजयो स्यापभामो हंयोपलसंप्रा
मेधुमतोमवेत् नसदुःसाववापमवतितथाहवोहिमविज्ञेः गतः सवारलोकाप्पवितामममसंशयः नशोच्यःपुरुषव्या
मतथाप्पनिवर्तगतः पतुधर्मंप्रवृत्तःसनकेशामहमवापवानवान् पश्यतांसर्वमेस्पानंततस्मेसर्पोणिकेततति क
थमस्पकीर्ष्यतिपुत्रेसःपुत्रिणःस्पृहं कामाक्रोधाहविज्ञानानद्र्पोवाल्पेनमापुनः नैश्मकानिकुर्वीतितथापापोसवेनच प
हिरेणपतनेनेहमेहरणाभार्मिकंकृतं अवृत्तापचमानेनन्तेनतेननुगात्मना तस्मान्वेर्धमद्दशात्र्युष्धक्रष्टहारता अन्न
पंपालसमामपन्नेहा नप्पायपुत्र्मराजस्मृतिःशाप्पन्नितोणित पपेस्मेनकोभरप्पापूर्वेनवेत्र अहवासर्वांवाणोणी
नजावेपंकपंचन सर्वापायपंतिप्पामिवाबालानामहंववै धृष्टद्युम्नचसमरेहताद्रूपापकर्मिणा कर्मणापेनकेने
हमद्गुनाहाहतोनच पांचालानां नवपक्कवाणांतिलक्कात्मिकोरव सपत्पर्धपुरुषध्याप्पपुत्रनिश्चंतिमानवाः मेसवेहच संग्रामाः
त्राणाप्पमहतोभपात पिप्पानुमनस्पपपामानिर्वेंभुनापथा मविशेलमताकाशोपुत्रेशिष्पेचजावते प्रियमासमाणिरि
षानिश्चिवाहुस्भिकाराकृष्णं पन्माहोणाःसतेपाणकृताप्पहरणामामतान् सुषाहंकणामिप्पानातेसप्पम परलोकगत
स्पाधिनशिप्पामन्नताविनुः स्वाप्येणातुनकत्पाकोरंशविलक्षितोणककःपिनुर्वेधमस्तथंसक्वसाम्प्धेहपीतः अपपश्यन्

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो· मेवार्थ्यपाण्डवाः सजनार्द्दनाः महतामह्नीसेमानिपुंगात मिवकुर्व्वतः नहिदेवानगन्धर्व्वानासुरोरगराक्षसाः अयशक्ता
२०८ रणेजेतुरपस्थमांनर्षभं महस्मोनामिलोकेस्मिन्नकृतास्त्रिक्कचित अहंहिललतामध्येमहत्त्वाणामिवांशुमान प्र
योक्तारेनुसत्तानामक्षणाणांतनागतः कृशाश्चतनपाद्यमत्पपुक्तमहाहवे दृशिपतोनिर्व्वाण्यसमाधिष्वातिपाण्डवान्
अथसर्व्वांहिशोराजन्धाराभिविसेनृलाः आवृतातःपवित्रिमिमाहोर्ह्ष्यामामकेहि किंतेशरज्ञाल्पानिमर्व्वतोनेवसैन ग
त्रस्त्रिनिहन्निद्याभिमहावातरवद्दुमान नाह्नानानिवातस्तूलरहतनजनार्द्दनः नभोमर्मेनानपन्योनतयान्तावश्यपिरः
नपार्थितोतुरान्मासानेग्रिसंश्रानमासान्कि यदिदमयिकौरमसकल्मखनिवनैने नारापरााप्रपियामराम्यविधिपूर्व्वकं
उपहारःपुरस्तानोद्मनरूपनपाम्यते तमुपमतिगयाथनगवानसर्व्वांरहो वव्रेपितामेपरमसमहन्नाराप्रसातेतः अथेगम
मवाहाकनजनगतानेस्वसन्नमः भविताननसमोनामः कश्चिधकेनरः क्वचित नचिरंमहमाश्रमनेश्रयोक्तयंकपंचन न
मेतरस्त्रमसत्रवधाप्त्रोनैवत्नेते नवेतक्कसोतेतानुकंननक्षेशितिमसो अवध्यमपिहन्याक्षिनस्मात्रेततमयोजपेत वक्षस
लेष्यस्मेवशस्त्राणांवत्रिवर्जेन मणावनेवरात्रमांगामनेपराणस्व एतेप्रशमनेमामामहास्त्रस्मपांसप सर्व्वयाक्ष राम·
रितोपिसाश्ववधोयाहपारसो तन्नमाहपितामहमसव्वाश्वेनसमपुः तेचरक्रोधिहिंसानिशम्नवर्षप्रपनेकुश अनेना
स्त्रिणासंख्यामतेजसावतलिप्यमि सएवमुक्काभगवान्हंचमाथक्कमेमकुःएनचापगारस्नत्वांमममवसुना तेना
हेपाउवाश्च्वपांवालाकस्माकेकपान विशाकोपमांनाश्चाकाप नगेवाघटान पथापथाहस्तिक्केनथाभूतानागमम

लिपतेपुःमपनिष्ठुनिहतेघपिभारत पच्छेकमरमवर्णतामवृष्णिपागोष्थितः अपोनुवेश्चविहंगेद्दोवपिभमहाया
न पारसधाश्वनिशितानुलक्षेहमसेनकपं सोहेनागपगाश्वेगमहतागानुनापनः शत्रेचिद्देसपिप्पाकदथोकेम
पांडवान मित्रस्नमनुकतोहाजाल्पकःसुविगाहितः पांचालापमरश्चामेघनमेजावचिमोसते तक्षुत्वाद्रोणपुत्रस्य
पर्ष्व्वत्रतनाहिता ततःसर्व्वेमहाणावानरधकःपुत्रषमन्नमाः मेरुश्चाप्यहनेनरुष्पाउदिमांश्चसहसवः तथानना
दनसंभारथनेभिमपाहिता मरतृकमुलःसर्व्वेरथवांश्वमनारुपत तेगहःपारवाःक्षकापजास्यमिनहेपसे ममसा
थिनांश्चग्राःमाहताःममसमत्रपत तथाक्षात्रापुत्रोपिवापुपरुद्धमाग त माउस्थकानांहुमनस्विनापपांनरा
उतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्व्वणि अश्वत्थामक्रोध संजयउवाच माद्रभ्नेतेततस्मिन्नव्विनागपगोविभो मावास्त्र
घतेभापुरानधेमननविदुमाने नवालरथिपवावालरोपवावांपवुलुवेचमहोरधिःपतिलोकःप्रज्ञताश्वांगतुतेनसमु
द्रगाः किंलेताभ्यरार्णतशिशागातेनमगतः कुपमसमपगश्रेवपाउसेनांश्चवाक्केः तमसावाश्वकापंतमर्प्याश्चकल्पुगं
भकल संपतेतिवभतानिकआहानिमहूर्षवत वेवहानवगंभीमस्रज्ञानस्वामनविज्ञापते कथंकथानवत्तोमाहसा
तस्मान्कुलमहत आवृताःमनुनजानगलापश्चासविज्ञापते तदृष्टायोरकपेतुद्रोणिरस्त्रमपावेर्दे वनगम्भवा
च निवाहेतुसंसपुहोगपुत्रगंसपुगे भमोशोकानिन्नतनपितुर्व्वमममृण्यता कुरूनापततोदृष्टावृषकसस
तेगो केमेत्रःपाटवेश्चामानन्मभावत्तमनप सत्तपउःभागवगिदुस्नानहष्मागतेगप्लानपृपिधिः पुनश्चतुपलश

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो॰ हृष्टाः स्मः केनमप्यानवाप्त आचार्ये निहते द्रोणे धृष्टद्युम्नेन संयुगे निहते चक्रसेनपथ्यां हत्वे महास्त्रे नागसंतो
२०४ जयं पुरुहरानाला तो वनं जय आलक्ष्या तो मतिं क्रमा पार्द्दन क्रूरवीपरा के विद्रुतो नष्टेजसो निहे पार्थिवाभिः
विपन्ना कवचजच्छत्रैः पार्थिवाः शीर्णाकूबरैः नमनात्वरा कुलाश्वाः करघातमेवि चेतसः भ्रान्ताः पादैर्हयैः केचित्
न स्वयं तत्स्वगोयान पुरावक्तातलं त्रैसुत्ताः केचिद्रथादितः द्रुपदः सगताश्वा नेऽभ्ययते द्वेष्यतामनाः गजस्कन्धेनया
स्रतानाना चेश्चलिताः मनः शरानैर्विद्गतैर्वोगेर्तुलाः केचिद्रिशोदश भिन्नकवचा श्वामेवारनेत्काहितिगता संस्त
स्मानेभिदुतस्थामृहिता स्वहृपादैः कोऽपि तस्मात पुत्रोऽपि पलायनपरमपात नाभिजानंति समरे कश्मलेनाहतोजसः
पुत्राः पितृन् भ्रातृन् भ्रातृन् समारोप्य हस्तमाने जलेन क्लेदयन्तस्ते विमुच्य कवचान्युधि अश्वत्थामा हस्तांश्चाप्य
ते दोणं सूतेवलं पुत्रनान्निते केनपाहिता नाभिजेनमम हृष्याना द्वेषता चेवकुञ्जरा गताश्चैव हता रथाने भिन्नन्नाज्ञावि
भिन्नः स्वपंतमहान् हतेषु हयान् शताग्नेः पत्ताः सेनसमाराग मुकर्णमुकुहताश्चैव कर्पदलावमानकार सदप
नु मुलः पत्रः स्वपंत लोमहर्षणाः सेनानपक्षवाच्याश्वा नभस्थानितिमतिर्मम मनोऽवन्नामधायेवनिन्दोनेवलम्नः द्रो
णाहते को वा यो च क्रमभ्यतिता मकस्व रूस्त्वगमकृपाद्रोभविष्यथ नृत्वमः धनेजपगुणमात्तवनादर्शनेरवे करा
पकीय पतनेशोनिवस्थाप्य महात्मनः निवर्तन्ते पितृहा धार्यमयेदेनेश्वो पथ्या सञ्जय उवाच उग्रस्या स्याननुध्यापक
म्याण्य पमास्थिता धर्ममतिकोलावाः पराजान्दुस्मरवाण्यनुपाश्रिताः पञ्चतेसेनापाणमन्थस्ताशुस्त्रपरोहितः धार्त्ते पत॰

राष्ट्रानवस्थाप्य पृथिवन्दता हव आसीत्तेव महावाद्मन्तद्धिरणानिने अश्वत्थामा कथं कर्माणि कुर्वाणमभयंकरं यस्मिन्जाते
देवो हयोगवारश्चातेधुर्ने आलक्ष्यायामहाहेमः सोवस्त्यामेषगच्छेति तजातमात्रे णावी लापेनोच्चैः श्रवसा पथा छेषता कोपिता
भूमिलीका समकलास्वपः तस्मात्तहितेनादेनामवामाकरोमिता अश्वत्थामेति सोघेषमुरोनरशिपाण्डव योग्रनायदवाक्रम
पार्षतेन हतस्तथा कर्मण्यामवताताः सकारणात धर्मतेनमतानाम सोऽधर्मः समहत्कृतः विरस्यामस्तिवाकालेस्लो कोसवरावे
रामवालिवधाघदेवेद्रोणो निपातिते सर्वधर्मोपपन्नोऽयं मम शिष्य इत्यपाण्डवः आनोऽयं वसतिमिथ्येतिमसप्रकृतवानस्यापि सम
सर्वकञ्चुकं नाम प्रविष्टेन ततोन्वतं आचार्य पुत्रोऽनवतात्हतः कुञ्जरः स्मृत ततः पालसमुत्सृज्य निर्ममो गतचेतन आ मात्सविह्वो
लीराजनपथाद्दुष्टत्वपाविष्टः सतु शोकसमाविष्टो विमुखः पुत्रवत्सलः शास्वतेधर्मेमृत्सज्य निर्ममोगतचेतनः न्यस्तशस्त्रमथ मे गाधा
तपितागुरुर्भवान् एनाविदानांसामासोऽपरिशक्तो निराधते न्यस्तमायाप्य पुत्रेण गुरुर्नो निहतवेधना सर्वैव पापीयानेनहा सामोघ
पाधतं सोहाहं सर्वं पुत्रेषु पुरुको राममतिमातुष सो घके शम्भुहस्ता वाचितुवेदातिनारणो विकोशमानेहिमयि भृशमाचार्ये गृहिता सूतका
येसदृशे हिशिखे गानीहतो गुरुः तथा गतस्य यो भूयः शिरश्छेदस्तदन्तरे तस्मिन्नाभिकारेयमधर्मोपः कृतो महान् ॥ एतेन निमित्तेन सोहार्दी
पेसदृशे हि शिष्ये निहतो गुरुः तथा गतस्य यो भूयः पितृहन्ता भाव्यपदोऽणाच चावेशोपते विसृष्टायुधवासवो
सुखानितदृशिवनिमित्ता सोन्यकालस्य राजन्यस्यक्ताश्रमात्मितो गुरुः हतराधेणाभाम्यापादोणाणचावेशापते
सरपुत्रेषु तरमोः संप्राप्यता हप्रोदक्रिसक्कृतः सततपरैः अनुग्रहणानसहापुत्राः न्यासमेवाप्यधिकं गुरुः अज्ञायमानोन्य स्वादाक
नाहवे हतः नाहितपुष्पमानं चेद्धत्वा हृषि ततः क्रोधात्मासाद्य स्वरूदं सदोहोनिसीमपकाराणां कृतोघनार्थं सगाभिः राज्यार्थे
भुक्षिभिः न होवलमहत्स्यापिकृतंकर्म्मदुराशया॥ यदासमखिलोलोकेनदोणापपुष्पिपातितः पुत्राल भ्रातृभिन्दन्नाप नजाविनेये

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो॰ उवाच सुधाः सत्तेसर्वं च मम श्रेमणा जाना मे जहि मे गुरुः स मया रास्य कामेन हम मानीह्यपेक्षितः तस्मात् वाक विरा राजन् नराधो
२२० म्लिन रक्ष त्विनो वा लयार्क्ष ह्मा वाप्यं त्वम् त्वश स्तपयामुनिं याति पिताय रास्याथ मृतेऽपि न जाविते इति श्रीमहाभारते
द्रोणपर्वणि संजय उवाच अर्जुनस्य वचः श्रुत्वा नोचुस्तत्र महारथाः अप्रियं वा प्रियं वापि महाराज धनंजयं ततः क्रुद्धो म
हावाहुर्भीमसेनो ऽभ्यभाषत कुत्सयन्निव कौन्तेयमर्जुनं भरतर्षभ मुनिर्यथारण्यगतो भाषते धर्मसंहितं न्यस्तदण्डो यथा
पार्थ ब्राह्मणः संशितव्रतः क्षताच्चात्राति यः क्षत्रं क्षिप्रं सोऽधिगच्छति त्रिशस्व हितमाप्नोति तितिक्षुर्मेधुरः क्षिप्रं सर्ववान् हि
त्रिपुरान्तोऽकः ससत्त्वैः कुलोद्वह। अविप्रश्चिद्यथा वाक्यं व्याहरत्राघशोभसे पराक्रम लोके कौन्तेय शक्रस्येव पाण्डवः नवाति वर्तसे
मे वेलामिव महोदधिः न त्वेत्स्मरसि ऽरिसि तुः संयत्ते मो हवानाविकः अमर्षं तत्र धर्ममेवाभिकाङ्क्षसे दिष्ट्या तात मनस्ते च स्वध
र्मे वेला मिव महोदधिः न वेस्मर स्मिर सि तुः संपत्तुर्यो हता ना विकः अमर्षजं ततः क्षत्रं धर्ममेवाभिकाङ्क्षसे दिष्ट्या तात मनस्तेयत्स्व ध
र्मे नुवर्तते। आनृशंस्ये वर्तते हि प्रयाचुं ईः सततमच्युत पत्केशं मे प्रहृत्तस्य हतं राज्यं महर्षिभेः सोऽपदत्यामपराधं द्रष्टा सभायामानायपत्नुतिः
वने प्रव्राजितांश्चास्मान् वल्कलाजिनवाससः अनर्हमाणांस्तान् भावेन्यो रश्मिमाः पेः एतामर्षस्थानानि मर्षितानि त्वया नघ
त्वत्र धर्मप्रसक्तेन सर्वमेतदनुष्ठितं तमद्य कर्मपापस्य सुमारं संहितान्स्वया सानुबन्धान् हनिष्यामि क्षुद्रान् सहरानहं त्वया तु
कथितं पूर्वं युद्धायाभिगतांवयं यथाशक्त्या प्रक्रितुनो युद्धमानाद्य धर्मं नैष्ठस्ताननुपश्यावत् तमे तं तु अपाइंनामस्माकं वा राम॰
वामसाः लं कृतम्सि इह स्त्रमा नात्यवलतां नोनुकर्षता। विशा प्यते मे हृदयं त्व वाचा कृतशल्यया इति अधर्मं मेतं विपुलं धार्मिकं
सत्वं धर्मे पल्लमात्रामनमोऽयमयं स्वात्र मशोसमि वासुदेवे स्थिते चापि हो तु केव शोचसि यत्कलोके रथी श्रेष्ठो धनंजय न
तेहाति स्वयमेवात्मनो वक्तुं न युक्तं गुणा संस्तवे धाटसेपमहाको धातराष्ट्रा पंचपद्धेतान् स्याविमव गदापाणिर्भीमांकांचन

मालिनो गिरिप्रकाशान्तितिजानन्नन्नेजेप मनिलोपथा द्रावपेयं पुशैःस्वापि में धर्हेवा समागतान् सात्त्वसगणान् सार्थ सासु
रोरगमानवान् सहमेवं विधेनानं भ्रातरं मोनार्षभ द्रोणपुत्राद्धुर्वकक्तुं नाईसामितविक्रम अथवा तिष्ठ बाभस्तो सहद्यम्
हैद्वैतर्षभैः अहमेव गदापाणिर्जेष्याम्येको महाहवे ततः पाञ्चालराजस्य पुत्रः पार्थमथाब्रवीत् संक्रुद्धमिव नर्दन्तं हिरण्यकशि
पुं हरिः स्पष्ट्य उवाच बीभत्सो विप्रकर्माणि विधानप्रवेतसनी षिभिः याजनाध्यापने दानं तथा यज्ञप्रतिग्रहौ षष्ठमध्यापने
नाम तेषां कस्मिंश्चिद्ग्रुप्ते हतो द्रोणो मया पार्थ किं मां पार्थ विगर्हसे अपकृष्टः स्वधर्माच्च क्षत्रधर्ममुपाश्रितः अमानु
षेण हन्त्यस्मान् अस्त्रेण क्षुद्रकर्मकृत् तथा मायां प्रयुञ्जानममसह्यं ब्राह्मणब्रुवं मायथैव निहन्यादौ न युक्तं पार्थ तत्र किं तस्मिन्
घोरा हस्मस्मात्स्व ग्राणर रस्कमीन्नत तथा मायाम प्रयुञ्जानम मम संप्रान्त्यां ब्राह्मणब्रुवे मायये वनि हन्यादौ न युक्तं पार्थ तत्र किं तास्मि
ध्यामप्राप्त कवित्वोऽहं द्रोणायनारुषा कुरुते भैरवं नादं तत्र किं मम हायते नचाद्भुतमिदं मन्ये यद्द्रौणिर्धृतगर्जया पातयिष्यति
कौरवानपीर त्रातुमशक्नुवन् यच्च मां धार्मिको भूत्वा वदसि गुरुघातिनं तदर्थमहमुत्पन्नः पाञ्चालस्य सुतोऽनलात् यस्य
कार्यमकार्यं वा युध्यतः स्यात् समं रणे तं कथं ब्राह्मणं ब्रूयाः क्षत्रियं वा धनंजय यो ह्यनस्त्रविदो हन्यात् ब्रह्मास्त्रैः क्रोधमूर्च्छितः सर्वोपाये
र्नवध्यः स कथं न हि मलत्व अधर्मिं शा ववमेविडिः प्रोक्ततेषा विषोपमं जानन्धर्मार्थ तत्वज्ञः किं मामर्जुन गर्हसे नृशंसः सम
याक्रम्य रथ एव निपातितः तन्मामनिर्यान्तं न लोकिमर्थं नाभिनंदसि कृतेशक्यं पार्थ ज्वलनार्कविषोपमं भीमसेना
कि रस्क्षैह्येप्र स्वसंनप्रशंसवि यो सोमममेवनामस्य स्वबाधेयानां पुढ्विन्द्मि वान् कलापितास्य द्वौन ते वा लिविगन्तुः तद्व
मेकृततेम मेप्रस्तोत् स्यादि ऽयमया विवारद्विस्स शिदृनपङ् विपौपष्ठ अ जो व दश्च शक्रणाम वधमृषतेज्ञेनु तत्रियस्य
मे कृते तेन मे पत्तेस्य शिरोऽयमया निबाहं द्विपं विदृजपङ् ष्वविपाटद्य अ जोव दश्च शक्रणाम वध मृषते तेनु त च्चियस्य
न तत्त्वनौ कृतं पार्थ यत्तु ये निहता नृपाः अभिमन्युर्यथा बालो पिता जवने मध्वना पालिनो नुसप्तारम्भ वध पिना महासो
तत्पूर्वं कृतं गुरुणा ते नाहतः संग्रामे निहतः पा धनपृणप

द्रो· हत्वागतस्तेधर्म्मात्मनः यथाह्याचार्योहतेकस्मात्पापेधर्मेनमन्यसे सेवधिनंचतेपार्थेनमांत्वंवधंमन्यसे अहंतुहस्मिमेसर्वे
२११ वेदस्येवहिंसतिनः त्वमाभितेसत्येमृणिवात्यतिक्रमसमर्ज्जुन द्रौपद्याद्रौपदेयानांकृतेनास्मिनहेतुना कुलक्षमागतेवैरं
ममाचार्याणांवेक्षते तथानानाममेपलोकोनसर्वपांडुनेदन नानृतःपांडवोसेद्रोणोहमाचार्यमिकोर्जुन शिष्यद्रोहाहतःसत्येपु
ध्यसविजयसच इतिश्रीमहाभारतेद्रोणपर्वणि धृतराष्ट्रउवाच सांगावेदापथान्यायेनाधीतामहात्मना यस्मिन्साक्षाद्भगवद्दे
होब्राह्मनिधेयेप्रतिष्ठितः तस्मिन्नाक्रुश्यतिद्रोणोमहर्षितनयेयथा नचात्मनान्वशंसेनकृतेनागुरुघातिना यस्यपूसाहाकमाति
कुर्वेनिपुरुषर्षभाः अमानुषाणिसंग्रामेदेवैरपिसुकराणिच नदाक्रुष्टसतिद्रोणेसमक्षंपापकर्मणा नामर्षतत्रकुर्वेतिधिक
हात्रंधिगमर्षितं सर्वेचरातानानाशस्त्रविकांपेधनुराः कृतांकिंपाञ्चःपांचाल्यंतस्मांचक्षेसंजय संजयउवाच कृतात्तुपद
पुत्रस्यताताबःक्रूरकर्मणः तूष्णींबभूवुराजानः सर्वएवविशांपते अर्जुनेनतकदाक्षेणाजिसेपेततपार्षतं सर्वांश्यकमानांकि
स्वासधिनिधिगात्मितिचाववान युधिष्ठिरश्चभीमश्चयमोकृष्णस्तथापरे आसन्सुव्रीडिताराजन्सात्यकिस्त्वब्रवीदिदं नेहास्ति
पुरुषःकश्चिद्यउमंपापपूरुषं भाषमाणमकल्याणंशीघ्रंहन्यान्नराधमं एतेत्वापांडवाःसर्वेकुत्सयंतिविकुत्सया कर्मणा राम·
तेनपापेनश्वपाकंब्राह्मणाइव एतच्चकृत्वामहत्पापंनिंदितःसर्वसाधुभिः नलज्जसेकथंवक्तुंसमितिस्थास्यशोभनां कथंनु
शतधामूर्द्धानतेजिह्वाविशीर्यते गुरुमाक्रोशतःक्षुद्रनचाधर्मेणपातयसे त्वमाभिपार्थैस्सर्वैश्चांधकवृष्णिभि यत्क
र्मकलुषंकृत्वाश्लाघसेजनसंसदि अकार्यंतादृशंकृत्वापुनरेवगुरुंक्षिपन् वध्यस्त्वंनत्वयार्थोस्तिमुहूर्तमपिजीवता कस्त्वे
तद्व्यवस्येत्त्वदन्यःपुरुषाधमः निगृह्यकेशेषुवधंगुरोर्धर्मात्मनस्सतः सप्तावरेतथापूर्वेबांधवास्तेनिपातिताः यशसात्यक्त

।यक्तातीसाप्यनुपांसने उक्तवांश्चापियत्पार्थंभीष्मंप्रतिनरर्षभं तथांतोविहितस्तेनस्वयमेवमहात्मना त
स्यापितवसोदर्योनिहंतापापकृत्तमः नान्यःपांचालपुत्रेभ्योविद्यतेभुविपापकृत सचापिरक्षणंपित्रातेभीष्मस्यांतक
रःकिल।शिखंडीरक्षितस्तेनसचमृत्युर्महात्मनः पांचालाश्चलिताधर्मात्क्षुद्रामित्रगुरुद्रुहः त्वमप्यसहसोहंपैश्चिक
तांसर्वैसाधुभिः पुनश्चेदीदृशंवाचमत्समीपेवदिष्यसि शिरस्तेपोथयिष्यामिगदयावज्रकल्पया त्वांचब्रह्महणंदृष्ट्वा
जनःसूर्यमवेक्षते ब्रह्महत्याहितेपापंप्रायश्चित्तार्थमात्मनः पांचालकसुदुर्वृत्तममैवगुरुमग्रतः गुरोर्गुरुंचभूयोपिक्षिपंनैवे
त्वलज्जसे तिष्ठतिष्ठसहस्वैकंगदापातमिमंमम तवचापिसहिष्येहंगदापातानानेकशः सात्वतेनैवमाक्षिप्तःपार्षतःपरुषा
क्षरं संरब्धःसात्यकिंप्राहसंक्रुद्धःप्रहसन्निव धृष्टद्युम्नउवाच श्रूयतेश्रूयतेचेतिक्षम्यतेचेतिमाधव नचाप्यसाधुःसाधुंपापोजेतुं
मर्हसि क्षमाप्रशस्यतेलोकेनतुपापोर्हतिक्षमां क्षमावंतंहिपापात्माजितोयमितिमन्यते सत्वंतुद्रसमाचारोनीचात्मापा
पनिश्चयः आकेशाग्रान्नखाग्राच्चवक्तव्योवक्तुमिच्छसि यस्सभूरिश्रवाःछिन्नभुजःप्रायगतस्त्वया वार्यमाणेननिहृ
तःततःपापंनुकिं परंस्मात्लोमयाद्रोणोदिव्येनास्त्रेणसंयुगे विसृष्टशस्त्रोनिहतःकिंतत्रक्रूरदुष्कृतं अयुध्यमानंक
स्त्वाजौतथाप्रायगतंमुनिं छिन्नबाहुंपरैर्हन्यात्सात्यकेसकथंवदेत् निहत्यत्वापरान्भौमंविकर्षत्याविवान्पदातदा
नानिहस्सेनमःनायुरुषसत्तमः तदापुनरनार्योहंपूर्वंपार्थेननिर्जितः यदातदाहतःशूरःसौमदत्तिःप्रतापवान् यत्रनृपपां
डवैर्योधैर्निर्जितेतायथाक्रमं सममेवाभिवीक्ष्यकर्म्मवीरोत्कलवत्सयं वक्तुमिच्छसि

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो॰ कृष्णः कस्मान्नोपहसथ एष्य कर्तारं कर्मणोग्रस्य नाहं श्लिकुलाधम पापानां च त्वमावासः कर्मणां मा पुनर्ब्रूहि जो
षमासेन मामूर्योवक्तुमर्हसि ततः परं अधीतं त्वमेतद्दिव्यं न्नो न वक्तुमर्हसि अथ व सात्यकिं मौनो लोत मूर्धपरुषमाह रा
२१२ मपि षाद्विवातोऽस्ति पुथिवो वस्तात्मपं पत्रोवमूर्धं धर्मा केवलेनैव शक्यते तेषामपि लब्धमा वेष्टितं श्रुतपादशं विवि
तःपाण्डवाः पूर्वमधर्मेणापि युधिष्ठिरः द्रौपदी च परोजिता तथा धर्मेण मामके षूत्राजिता वनं सर्वे पाण्डवाः सह कृष्णया सर्वे स
मपकृष्ट चता यथा धर्मेणानाभिश अधर्मेणापि कृष्ण भीमसेनः सुयोधनः अधर्मेणा तथा बाल सौभद्रो विनिपातितः इतोप्यधर्म
णाहतो भीष्मः कृष्णाय ता महः भूरिश्रवा यथा धर्मेण न धर्मा विहारा हतः एवं परेणा यतितं पाण्डवे मन्यते स्मंयुगे रक्षमाणे जयं
रेःश्चिति रधि मानन दुर्लभः परमोधर्मो अस्य आश्मे स्तुपोरे पुष्पलवको जमाहेमा यूपनिवेशनं संजयवाच एवमा
दीनि वाक्यानि कृष्णाणिपरुषाणि पत्र श्राविताः सात्यकिं श्रीमानुवाच पितरं वा न वन्त् तश्रुत्वा क्रोधतान्प्राज्ञः साचक्रिण
दहेगहो विनिःश्वस्य यपार्थः मराणोधायथेधनुः ततोऽभ्यसर्पा वाल्मीसंनेशोर मनुगात् न कांक्ष्यामि पत्रदहनिर्भितं रा॰
वधूतमे तमापतते सह सामहाबलमामर्षणं पांचाल्यामपाविमेकुद्धमंतकायांतकोपमे वीरितो वासुदेवेन भीम
सेनो महाबलः अवरुह्य रथान्तूर्णं बाहुभ्यां समवारयत् द्रवमाणं तथा क्रुद्धं सात्यकिं पारवो बली प्रस्कंदमान माहृत्य
जगाम बलिनं बलात् स्थित्वा विष्टभ्य चरणौ भीमेन शिनिपुंगव निगृहीतः पदं षष्ठे बलेन बलिनां वरः अथ कृष्णापान्नं
स्थितमारीलापसा उवाच श्लक्ष्णया वाचा सहदेवो विशांपते अस्माकं पुरुष व्याघ्र मित्रमन्यन्न विद्यते परमंधक वृ

ष्णिःपांचालो मन्यमारिष तथैवांधकवृष्णीनां तव चैव विशेषतः कृष्णस्य च यथास्मत्तो मित्रमन्यन्न विद्यते पांचाला
नां च वा स्नेपदमुद्रो नो विचिंत्वतो नाम यद्भिपरं मित्रं यथा पाण्डव स्त्वं पथा त्वमीदेशा मित्रं मन्यते च तथा भवान् भव
तश्च यथास्माकं भवतां च तथा वयं स एवं सर्वधर्मज्ञो मित्रधर्ममनुस्मरन् नियच्छ मन्युं पांचालात्प्रशाम्य शिनिपुंगव
तव क्षमस्व पार्षतस्य क्षमतां पार्षतस्तव वयं क्षमयितारश्च किमन्यत्र शमाद्भवेत् प्रशाम्यमाने शैनेये सहदेवेन मारिष पा
ञ्चालराजस्य सुतः प्रहसन्निदमब्रवीत् मुंच मुंच शिनेः पौत्रं भीम युद्धमदान्वितं आसादयतु मामेष धराधरमिवानिलः या
वदस्य शितैर्बाणैः संरंभं नाशयाम्यहं युद्धश्रद्धां च कौन्तेय जीवितं चास्य संयुगे किं तु शक्यं मया कर्तुं कार्यं यदिदमुद्यतं
सुमहत्पाण्डुपुत्राणामायातास्ते हि कौरवाः अथवा फाल्गुनः सर्वान्वारयिष्यति संयुगे अहमप्यस्य मूर्धानं पातयिष्यामि
सायकैः मन्यते छिन्नबाहुं मां भूरिश्रवसमाहवे उत्सृजैनमहं चैनमेष वा मां वा हनिष्यति श्रृण्वन्पांचालवाक्यानि सात्यकिः
सर्पवत्श्वसन् भीमबाह्वंतरे सक्तो विस्फुरन्मत्त बली तौ वृषाविव नर्दंतौ तौ धृष्टद्युम्नशैनेयौ वासुदेवो महाभुजः
जगाम मारिष यत्नेन महता तौ न्यवारयत् ... धर्मराजो महायशाः ... ततः सर्वे युगांते सर्वभूतानां कालसृष्टे
व सेना इति श्रीमहाभारते द्रोणपर्वणि संजय उ॰ ततः स कर्णं नवं क्रोधं ... बलवान्मारिष युद्धे भूतपापं
वान कः ध्वजं तु मरा ... महाशिले ... पुनरेव ततोऽभ्यगं
णा कुनिकृत्य ... ततो गजमहता ...

श्री· यस्माद्यत्रैतमावाप्यधर्मकं तु कमाश्रितः सुव्रताश्च मितिमाह कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः तस्मात्सर्पशतं समस्त्रावपिष्या
मि वाहिनी विद्रावमसर्वो देवा स्त्रियो वाल्मपापमेव व स्त्रीनेतारं निष्पाप्रियाः स्पर्श निमारतो समेते पतिजालामिवराव नी
२१२ पवाहिनी तथा ज्ञातवपुत्र ककवाहिनी पापमेवेत्पत् सिंहनादेन महता अपेक्ष्य समहस्व ततः समागमे जनकुरुपाण्डवसेनयोः
पुनरेवाभवन्नाद शतसमागमे यो मव संग्रामा महावेगः घोरा मारणाजिरो यथा दिलोरूपैर्धैर्लाः सागरैः सागरा यथा प्रति
हन्यते राजेन्द्र तथा सेनन कुरुपाण्डवाः ततः शब्दसहस्राणि शोराणामभूतानि व श्ववाहयन्त सहस्राः कुरुपाण्डवसैनिकाः ते लोके
मथ्यमानस्य सागरस्येव निस्वनः अमवक्ते वे सेनयोः महानन्दुत्तोयम प्रादुर्भूत्केनतो दैत्यानां मारयन्ततर अनिसंधा
यपाण्डवेयाश्च बालानां चवाहिनी प्रदरप्रेमतो वाणान् सामाः विसृष्टस्य पाण्डवानां तथा विष्णुतो रामानपारेणाय तदा तेहि
गः रवेवसे सेवनमा ज्ञारवन्माहाहे मुहूर्तं सार्द्धरामिवराज नलोके रामस्य तथा पश्यतो नमानानां तो तेषां वाचमले वेर प्राद्
राम मक्ला गजकमप्यमहा गुरुः चतुर्दशं धिविना शूरा तथा पाण्डु कुरुसागर चक्राणि च हतुरा नानि मेडलानि विन्यासतः
प्रमहान्तामा सहाकारी मताव नरतेवेन देवतानां निमाचिन्त्यः पाण्डवा बालसेनयाः यथा युधिष्ठिरो पाण्डवानां महात्मा राम·
तथा तत्र युद्धे दृष्ट्वा अद्भुतं न नाभि चापुरमानाल वृथा लोकान्ते तेन नारायणोऽवत् ते दृष्ट्वा मानवे सम्बन्धीतां पाण्डवानां पाया
हितो शितिपापे ततः कुन्तेऽतीतात्मनः तथा दिव्यं पारसंता इह युधिष्ठिरो विभो अश्वत्थामा पापो नाद्या सेनेनापतिया विभो
जेनाम धर्मज्ञा सबभीमेश्वरो युधिष्ठिरः इत्थमारात्तुनैसमेद्दवाविराततवसे भिवसुवैशाख पत्थे सवयंपतुत्रो नकारिदे अर्थ
प्रगृह्य पाण्डवानामहरूपावाल सेनया सामके लेवान्तक स्तव दस्य कपूसत्यावत्ये वाहिबं भीष्मकं तस्याप्यासन

गो तपरेपु समर्थोपलो कसपक्षि मुगास्तनः संग्रामस्त नकते कसर्वे सेनाश्च वासितः अष्टहे सिहस्रो सर्वे स्वरै हयवाहने
भी प्रसेनो नामसेनानाम सामगा हुस्ता अस्व साराम सिकिले मग गोहितो पाणि गोत्र परे कामः संवस्तनामसवामस्ता अमुमाम
निकल्या समतृ स्वाद्यामसमपाप्तमि निपातिता येन वालः मसेना श्युद्धा नाम विशारदः समर्थो वेदसि सूरः पानि तो नाम पालि
तः येन विमुक्तगणसतात्ताङ्गलानामसमागताः अभिजिता सपुत्रेणाराम सायंनिपृष्ठता जिघांसुर्धनो नासूनुमुक्ति पक्षपुत्रो त्रु
ते कवचेन तथापुत्रोतातो धृशिपं विद्या येन तत्मात्मानवीसुवा पार्थवालाः समाजिनमुक्त्वा कुतो गामगत येन पत्र सवला विलि
पापिताः येन महमामा प्राग्ज्योतिषसंमदितः निबाणे नाननुनयकं तु पुष्टस्य तस्य सौसात्रसेनमथमासन्नमाशः सो
हरेण हनतस्तेष्वमरागामिष्यामि तदेवव एवंमुक्त्वा निकातेपेहमानहस्त्यितसरा निवार्य्यमैसेनाइ सामिरिवनमूने
ते प्रांयस्य तस्यागताहृद्धसाविरिहते एषपोत्तोदिर्जितो मन्तिपाते महानुमा द्विपाद संरोमयपक्षिरसमेवो
हन्त एवमेतवीहृत्यानन्तहृततमलोनि पुत्र मयाहि पुत्रेति पौरवाः सविरे शतितथा ते पानेवसेनेको वावाल स्वा
नि निः वयाति तुशक्ता पवित्रोऽवाहने लोकवसयाये नावितरं नसेया मे निष्प्रामि मानवान येव जनयानि पोरक्षि मनसा पानकेचन
निरनिष्पत्तितानसधनसमाधवता नानवि तेव च लसतक्ष गता वा हुहे कृतमारते रेवृः समसतस्य मसो दिसंत्यानो महानाहे के नचि
पुकोसोसानत् स्तापालसपातरः भीमसेनो नवासातन्त्रिः संहर्ष समवच नकत्व व स्वशर्पा गोमोद्धा बानाहेकेनविसा
ते अह मानारणं तावि सेनानां समहापुगोगत्यानमयायुधोहैमनविगदयारोकालन हि हिपास्ये सेनांवसु विशा
तपन नदिमो विकत्यतुगः असैन्यमः सुमानि पदचैवसवितुत्तलमनोतो सोमवनविवित्ते यक्षविधैरवोवाहूना गता

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्रो॰ जकोपमो समर्थो पर्वतस्यापि शिखरस्यविशातने नागायुतसमप्राणोऽयमेकोनरधिह शक्रोपयमपतिर्द्रो
२१४ हिविदेषु विश्रुतः अथपद्पतमेवाप्यवाहोःपानामपार्थिव हृतमानसदामसद्रोगोरस्त्रसवारतो पहिनागपणा
स्तम्पमतिपोहानविधते अथेतत्पतिपोत्स्पामिपस्य स्तक्तकपाट्ठु अर्जुनार्जुनवानत्सोनसमपागोऽद्वेवनपा शशा
कस्पवोतकोद्येनेमेल्पपातविष्पति अर्जुनस्तवाव भीमनाराप्रशाहिमगोत्तुवनानतोऽन्न एतेतुगाहिवेत्सम
मेताद्विजातमुत्तमं ह्यापुत्स्पात तोभीमो द्रोणपुत्रमपारमः अथपार्थप्रयोधारथेनाहिमवदवेला सपनमिथुताल्लेन
पुनाशाग्रविक्रम विमेघमात्मनाराघवन्तं तापुत्रोऽम्बवाकिरत ततो द्रौणिः चहस्पेनमुहामयमजिभापव अवाकि
रत्परीमाग्रे शौर्यमिमंत्रितेः पन्नगोगिरिरीमामप्य सेमाद्रिरलंरतो अथकर्णोऽभवसार्थः स्मुलिंगोतिक्रांचनेन तमर्द
पमभुजाजनभीमसेनस्पसंयुगे त्वयोतेतहतस्पैवपर्वतस्यद्विनमपे ततस्तद्रोणपुत्रस्य तस्त्रिन्नभिसमस्पति अर्व
द्वैतमहाराजपद्या ह्यिरनिलोद्धतः पत्रहेमानमालस्पतस्त्वं भीमविक्रमं पांडुसेनमहाबाहुमहरूपमाविशत ततः ग्प·
दःस्पातितेसम्युत्स्प समहीतस्त्रवाहेनयेमस्त्रस्थेममुक्तसर्वेग तेनुनिमिषशरैस्तुवाहेनेमस्कोतेषुव तहस्त्वा
स्वविपुलेभीमसूर्य्यनतावतेन हाहा कृत निपत्स्पनिर्याणस्वाकविशेषतः भीमसेनमपरतनतेनर्मामहतेनतदा हतिदूरौ
मरामपतेद्रोणपूर्णा सेजयंजाव भीमसेनमप्पाकोटिरक्षात्मापनेजय तेजसः मतिपालाप्र पाहतोनसमा
दाते नान्नदपनतः कुद्धिः होत्रात्तमहर्त अर्जुनस्पलपुनापुमगुतनापेर्दो जनः भीस्मसतपो

द्रो॰ हीनमभिनिरवसराजानमिदमब्रवीत् नैतदार्यं ते राजन्नधिस्त्वद्विधैरुपदिश्यते आर्य त्वमपि त्रिहं त्वमेतत्स्यपोक्तारं न संशय ए
१७५ षवा स्त्रवतीघातं वा दुर्देवं कृतवान् असमर्थाद्विहितः संश्लिष्ट बद्धः प्रा ज्ञोऽर्जुनाधिप पराजयो वा स्मृसुवक्त्रियो महसुत्येनिर्जय नि
जिताः स्मारयोहिते अस्मोत्स गात्रपीतमा दुर्दैवं सुनेऽउवाच आचार्यपुत्रः यद्येतान्निमूलोऽश्वैव त्वलो नेवाकर्णेऽत्र अस्त्रया
मातुलं शाश्वेतेनामृतवेषम् चिंतयामास दुःखार्तो निःश्वसंश्च पुनः पुनः ततो रथांतरं द्रौणिः समाहूय परंतपः सात्यकिवार
यामास किं द्धरशताच हून तमप्यतेतं समपेसमारे द्रजछत रसो विरथं निमुक्तं चैव पुनश्चक्रे महारथः ततः पांडवाना
जनहृष्टा सात्यकिविक्रमं शरशङ्खानन्नृशंस कृसिंहनादान्नदिरे एवं ते विरथं कृत्वा सात्यकिं सत्यविक्रमम् जघा
न हृष्टमेनसत्त्रिमाहस्त्रान्महारथान् पृथक् तेन दंतनासाहं कृपपस्यनिजघानसः पांचापुत्तानिवाश्वनां शकुने त्रिज
घानह ततो द्रौणिर्महाराज रथमाहत्य वार्ष्णेयान् सात्यकिप्रतिसंक्रुद्धः प्रययौ तद्वधेच्छया पुनस्तमागतं दृष्ट्वा शैने
योनिशितैः शरैः अदारयत्क्रूरतरैः पुनः पुनरर्दयम् सोऽतिविद्धो महेष्वासो नानालिंगैरमर्षणः युयुधानेन वैद्रौ
णिः प्रहसन्नाक्यमब्रवीत् शैनेयाभ्युपपत्तिं ते वातोऽस्य चार्यघातिनः नत्वेत्रास्यसिमया ग्रस्तमात्मानमेवहि स्वयेशपे रथम॰
पशैनेयसत्येनतपसातथा अहत्वा सर्वेपांचालान्यदिहंशांतिमाप्नुयाम् यदलंपांडवेयानां वृष्णीनामपिपद्बलं क्रि
यतां सर्वमेवेदं निहनिष्यामि सोमकान् संजयउवाच एवमुक्त्वार्कोरश्म्याभंसुपर्वाणंशरोत्तमं व्यसृजत्सात्वते द्रौणि
र्वज्रं वृत्रेयथाहरिः सतंनिर्भिद्यतेनास्त्रसायकः सशरावरं विवेशवसुधांभित्वाश्वसन्बिलमिवोरगः सभिन्नकवचः शू
रस्तोत्रार्दित इवद्विपः विमुच्यसशरं चापं भूरिव्रणपरिस्रुत सीदन्रुधिरसिक्तश्च रथोपस्थउपाविशत् सूतेनापहृतस्तूर्णं द्रो

· · शेणपुत्राद्रथांतरं अथान्येनसुपुंखेन शरेणानतपर्वणा आजघानभ्रुवोर्मध्ये धृष्टद्युम्नंपरंतपः सपूर्वमतिविद्धश्च भृशं पश्चा
त्प्रपीडितः ससादसुभृशंपांचाल्योव्यपाश्रयत चध्वजं तंमत्तमिवशार्दूलंराजन्कुंजरमर्दितं जवेनाभ्यद्रवन्शूराः पंचपांडवतोरथाः कि
रीटीभीमसेनश्च वृद्धक्षत्रश्चपौरवः युवराजश्चचेदीनां मालवश्चसुदर्शनः एतेहाहाकृताः सर्वेप्रगृहीतशरासनाः वीरंद्रौणि
रोधंमहेनश्च ... पौरवः युवराजश्चचेदानां मालवश्चसुदर्शनः पंचभिः पंचभिर्वीरो ... ततः सम आशीविषाभैर्वि
शतिभिर्विंशत्याः सर्वतः पर्यवारयन् तेविंशतिपदेपदेनागुरुपुत्रममर्षणं पंचभिःपंचभिर्वीरो ... महाविश्वक्षिते वीरोःपौरवं द्रौणिरर्दयन् मालवंत्रि
शत्पापंचभिश्वापितौ षड्भिः शरैः विव्याधपुगपद्द्रौणिः पश्चाद्विंशतिसायकान् महाविशद्ध्वशिते वीरौःपौरवंद्रोणिरर्दयन् मालवंत्रि
भिरेकेनपार्थंमसड्भिर्वृकोदरं ततस्ते विव्यधुः सर्वेद्रौणिं राजन्महारथाः युगपच्च पृथक्चैव रुक्मपुंखैः शिलाशितैः युवराजस्तु
विंशत्या द्रौणिं विव्याध पत्रिणां पार्थश्चपुनरष्टाभिस्तथा सर्वे त्रिभिस्त्रिभिः ततोऽर्जुनं षड्भिरथाजघान द्रौणायनिर्दशभिर्वासुदे
वं भीमं दशार्द्धैर्युवराजं चतुर्भिर्द्वाभ्यां धनुर्मालवस्यपौरवस्य सूतं विद्धाभीमसेनस्यभद्रं द्वाभ्यां छित्त्वाकार्मुकंचयुवराजं पुनस्त्वा
वं भीमंदशाद्धैर्युवराजं चतुर्भिर्द्वाभ्यां ... ध्वजाविपयोः शरैः
ध्वजंखड्गंशरावद्धो द्रौणिर्घोरंसिंहनादं ननाद तस्यास्यतः सुनिशिता नातसायनद्रौणेः शराः पृष्ठतश्चाग्रतश्च धरावियद्द्योःप्रदि
शो दिशश्च छन्नाबाणैरभवन्घोररूपे आसीनसस्तरथमुग्रतेजाः सुदर्शनस्येन्द्रकेतुप्रकाशौ भुजौ शिरश्चैवसमानवीर्यं स्त्रिभिः
शरैर्युगपत्संचकर्त सपौरवंरथशक्त्याभिहत्य छित्त्वारथंतिलशश्चापिवीरोः छित्त्वावबाहूवरचंदनाक्तौ भल्लेनकायाच्छिरउच्चकर्त
युवानमिंद्रावरदाभवर्णंचेदिप्रियंयुवराजंप्रसह्य बाणैर्ज्वलद्भिर्ज्वलिताग्निकल्पैर्विव्याधमानम्ससवैसाश्वसूतं मालवंपौरवं चैव
युवराजंचवेदिपं दृष्ट्वा समंतान्निहतं द्रोणपुत्रेणपांडव भीमसेनोमहाबाहुः क्रोधमाहारयत्परं ततः शरशतैस्तीक्ष्णैः संक्रु
द्वाशीविषोपमैः छादयामाससमरे द्रोणपुत्रंपरंतप ततोद्रौणिर्महातेजाः ... सविद्ध्वाध ...

द्रो.
२१६

णा ततो भीमो महाबाहुर्द्रोणपुत्रं महाबलः क्षुरप्रेणाच्छिनच्चापं द्रोणिं विव्याध पत्रिणा तदपास्य धनुश्छिन्नं द्रोणपुत्रो महाम
नः अन्यत्कार्मुकमादाय भीमं विव्याध पत्रिभिः तौ द्रोणिभीमौ समरे पराक्रान्तौ महाबलौ अवर्षतां शरवर्षैर्वृष्टिमन्ताविवांबुदौ
भीमनामांकिता बाणाः स्वर्णपुंखाः शिलाशिताः द्रोणिं संछादयामासुर्मेघौघा इव भास्करं तथैव द्रोणिनिर्मुक्तैर्भीमः सन्नतपर्वभिः अव
कीर्यत समरे राजन् शरैः शतसहस्रशः स च्छाद्यमानः समरे द्रोणिना रणशालिना न विव्यथे महाराज तदद्भुतमिवाभवत् ततो भी
मो महाबाहुः कार्तस्वरविभूषितान् नाराचान् दश संप्रैषीद्यमदंडनिभाञ्छितान् ते जत्रुदेशमासाद्य द्रोणपुत्रस्य मारिष नि
र्भिद्य विविशुस्तूर्णं वल्मीकमिव पन्नगाः सोतिविद्धो भृशं द्रोणिः पांडवेन महात्मना ध्वजयष्टिं समाश्रित्य न्यमीलयत लोचने
स मुहूर्तात्पुनः संज्ञां लब्ध्वा द्रोणिर्नराधिप क्रोधं परममास्थाय समरे रुधिरोक्षितः दृढं सोभिहतस्तेन पांडवेन महात्मना वे
गं चक्रे महाबाहुर्भीमसेनरथं प्रति ततश्चाकर्णपूर्णानां शराणां तिग्मतेजसां शतमाशीविषाभानां प्रेषयामास भारतः
भीमोपि समरश्लाघी तस्य वीर्यमचिंतयत् तूर्णं प्रासृजदुग्राणि शरवर्षाणि पांडवः ततो द्रोणिर्महाराज छित्वास्य विशिखै राम
र्धनुः आजघानोरसि क्रुद्धः पांडवं निशितैः शरैः ततः स धनुरादाय भीमसेनो महामनाः विव्याध निशितैर्बाणैर्द्रोणिं पंचभिरा
हवे जीमूताविव घर्मान्ते तौ शरौघप्रवर्षिणौ अन्योन्यं क्रोधताम्राक्षौ छादयामासतुर्युधि तलशब्दैस्ततो घोरैः स्वने
ल्काश्च गगनान्निपेतुर्दिशश्च न चकाशिरे ततस्तूर्णं महत्सारौ [illegible] पिशाचाश्च विनेदुरतिसंरब्धाः मनु
ष्याशिवा वाता सर्वानैव गतावुभौ [illegible] व्याप्य दिशः सर्वाः [illegible] विनिद्रुत्य लोकहा दिवि पक्षिणः
[illegible] लावधमुच्छ्राप्य सुमनाः [illegible] सर्वे महाराज नभास्कराद्दिवाकरं चैलौ

क्षयपितन्महद्घोरं दृष्ट्वा भूमिमिवागतं शस्त्रतेजोभिसंतप्तानां नागानां भयमथा तथा निर्घाताश्च समुत्पेतुर्घोरं समुद्भवः जलजा
नि वसुधानि दह्यमानानि भारत नष्टानि मुमुचुर्मुहुर्हितप्रमाणैर्जलारावैः दिशः प्रदिशश्चैव रुरुवुः शरदस्य नागाश्च
समापेतुर्महदानिलं रुहः सः तच्छरैर्द्रोणपुत्रस्य वज्रवेगसमार्पितैः प्रदह्याः शत्रुरूपेण ज्वलद्भिः [illegible] महा
नागाः पेतुर्दिव्यास्त्रैः सहस्रशः नदन्तो भैरवान्नादाञ्जलदोपमनिस्वनान् अपरे तु तालमात्रा दह्यमाना महागजाः जज्वलुः सप
र्वा घोरे वने दावाग्निसंवृताः द्रुमाणां शिखराणीव दावदग्धानि मारिष [illegible] अपरे ततनेरो
शा घोरे वने दावाग्निसंवृताः [illegible] पुंगवाः सिंहनादानि संवेष्टकरवानल दृश्यन्ते पांडवीसेना दह
या समन्ताच्च सहस्रशः तां मे सेनां गजवानाग्निरद्रिदुःखिमारत पुंगवः सिंहनादानि [illegible] करवानल दृश्या
मानां महाहवे महत्संभ्रमावेगा राजन्नं सिंहनादा रिपुनेदिरे ततः सूर्यसहस्राणां नानालिंगानि भारत ततो माजापिरे दृष्टा ला
[illegible] राजन् सव्यसाचा तु पांडवः समरमावृत्य लोकेनादृश्यत महाहवे केवलं तत्राहं [illegible]
नवाश्क्तौ या दृश्ये द्रोणपुत्रेण सृष्टमस्त्रममर्षिणा अर्जुनेन महाराज [illegible] हता
नाततो मुहूर्तादिव तमसोपशशाम ह प्रववौ चानिलः शीतो दिशश्च विमलाबभुः तत्राद्भुतमपश्याम कृत्स्नामक्षौहिणीं हतां
द्रोणपुत्रेण सहसा [illegible] ततो भिन्नो महेष्वासो विमुक्तौ केशवार्जुनौ सहितौ समदृश्येतां तमसो वीतमोक्षतौ ततो गा
ण्डीवं [illegible] तावुभौ सपताकाध्वजहयः सानुकर्षः सहायुधः रथो पांडवेयस्य [illegible] ततः किलकिलाश
ब्दश्चासीत् [illegible] तरस्य पांडवेयस्य विवि
[illegible] सह पांडवानाम् [illegible] ॥
॥ मुक्तौ केशवार्जुनौ [illegible]

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

स्कं०
२१७
विमुक्तोच महात्मानो रक्ष्या द्वो॥ ८३॥ वितः ष्ठ हन्ते विनपाप्मा सकिमेतन हि तिमार्गिष। चिंतपिता तु राजेंद्र ध्यानशोकपरायणाः नि
दृश्य तन्नहार्यमुत्तं च विमनाश्चास्य चेतनः ततो द्वो॥ ८४॥ धर्मगुर्गरूपर यात्मस्कंधयेव गतिः स्निग्धकत्व निति प्रस्कासरापापघ दृष्टु द्विजः ततस्ति
ग्यो भुजाकारं वरव्याससमकल्मषं व्यासं रहर्षपुरतः सात्ताद्धर्ममिवस्थितं ततो द्वो॥ ८५॥ दृष्ट्वा स्थितं कृत कुलोद्वह सत्रके द्वत्र
वा द्यकामभिवाद्य सुप्तानवेत भोभोमा पापापरूप्छा यानविग्नः किमिहेन वेत अस्मिनिहेकथं मिथ्या मनक च मेति क्रमः अ
धरो त्वरमेतद्दालो। कानो च परापरे तो भाविते को स्मा कालो हि तु रतिक्रमः अस्तु गाम्हरगन्धर्वानपि शाचावानाहेषाः नसर्प
ह्यपतपो न नतु ष्यकथं च ठ उन्महं ते सथा कन्ने मे तरहं समपीतिं तहिं हे केवले हवा पुक्रमस्तोहि गाह्वलत सर्वे यातिमपा८
क्रमहं वपरमहारुणां केनतो मनो भ्रमं॥ ८६॥ नावधा केश्वार्केनो ष्टतन्मन्नहिन्नावन्मपाष्टच्छयथा तथ्यं श्रोतुमिच्छामि नगवन्
सर्वमेतन्महामुने मासउवाच महात्मन्देवदर्शनं पुरेश्च मितिविस्मयात् तन्मव ह्यामितेसवं समाधाय मनः शृणु यो सौ नारा
यणो नाम सर्वेषामपि पूर्वजः स त्वत्वन्तकामथं पुत्तो भूमिस्य विस्मृता। सततयन्ना ब्रह्मा तस्थौ मेनात्कः ॥८७॥ मात्स्थितः ऊर्द्ध
वाहुर्भमेत जोदहननाद्विमर्शनिभः सा पूर्वमहस्राणि॥ ८८॥ पाहिवर्षशतानि च समयेोपहात्मा नेवापुनर्हितु ऊर्ज्जकः अ
त्वान्तन्तुपत्तस्थास करीन्द्र सुतन्महत् योनाधिपो धवरं ते ज सासमयतत स तेन तपसा तेनो भूतस्त्यमकोपहातमवेत। ततो
विश्वेश्वरं ध्यात्वा विश्वसृजा गतःपुनः दृश्ये स्तुदूषं सर्वं देवे रमितं ते अस्तावा ससमनु ध्यापन्महादेवं हरं कसोधा
नमार्यधं वह रक्ष्यं शुकपार्दिनं वकितानं पोपोनि मिस्योगाद्व तो। यता उर्वीरयांदुहेसो मत्समोर्धमहात्मानं सर्वेहरं सचेतसांरे

सत्तापमिषुधारादरानेहिरण्यवर्माणमनर्ध्ये वांप्ये पिनाकिनं वज्रिणां हाम्ममूलं परसुधं गदिनं त्रापमाणां शत्रुंजयं समर्गतिं चे
रमौलिस्था माज्ञिनपुरेधिगं रुथाणिं श्रुत्वा गह्यनागपत्तापवार्ति विशेगुणाः शोभितं विश्वसंघैः एकं स्तं तपसां समन्विश्वानं तपो
धनैः संस्तुत मिष्टवाद्यैः जलदृशः स्वाहाति स्तुतुस पीवाय श्रामतिमानं जगच्च नालहष्टुपमजोज्जिल रत्नोन्नल द्विजन्मा ममहतस्यपो
नि पवरंपतिज्ञाकराणां साधु यत्नाहीनाः यापिन मनसा पविशोका शान्ते स्याकस्य मर्मोध्यपयेतद् स्मावेवे स्त्रूपहदर्शं पुंषेष्ठं प
लोर्द्धहेहेः सहत्वांगुरहेशोदेवदेवं अनुमानां परिति ति संशोति थंपरं मंनिधिं हदेनाराणपणांहृष्टावंवदे विश्वंसभवं ञ्चषष्ट
ष्टस्थितेहं वपाव मासहितं शंभुं कोर स्मा ने महात्मानं भूतसंघसमा हते अजमीशानमव्यक्तं कारणानामनम स्कृतं सोमिवाधामह
हापतेहं वृकनिपाजिने पश्चात्तं विनूपालमानितुष्टानव न क्रिमाम नारायणाउ॰ वासं मूनाम्मूत क्रतोवरोपगो रायोमुवनस्यादि
वा स्मा विश्वे मंक्षाराणि म सरःस्मु राणां तवदेवहदि सा स्मानागानः पिशाचाश्च ास्तु पर्णान्यगवेव पन्नाग दृष्य विधान लोकपा
लान् सविश्वानस्त्वसंभूतान् विघमर्वा सत्येव ऐं हपामि वेत्रपालं पेत्रमापूकर्मितो मं वतुमं रूपं संपी तिः शाकृस्या काराया पुः समर्थाद्या
घंमलिंलंगमृउदवीं कालेन्मानवमच यात् प्रासागाश्च मनत्सह्यात्स्या मद्वा ि त्सवेहं अन्यलोकाः पातिपदकेता मेही वंसत्न पेवा निमू
पर्वेलिङ्गानमने वामपवमनाह्नतानातत्र्मापुत्रमेति हियाह्नेतोमानसोहोष्ठपर्णाधाचः शास्त्राः पिप्पलाः सग ोपाः दृशावान्तेपुर
पारपेति कृपानद्यास्त्वहितेनः परश्च मतोलसेतविताचामध्य मनसं मूनानुवनाना हविक्षा मकेचु मामजमाने नजस्वमानीतोमा
पहितासितेन अात्मानं माममात्मामवांदेविद्वाने वेगच्छति म लक्षुके अस्तोपमांनवसमातमिच्छन्नवेमहशोहेलया पं सदुलंतानहे
हिंसाकमधीनानिदुंगं चविकाधीषु मामा आमउवाच नकेवानविमाना नाल कं दः विमाकठक चके तेवामस्वापषाप

द्रो॰ ऋषिभिः संस्तुते श्रीभगवानुवाच मत्प्रसादान्मनुष्येषु देवगंधर्वयोनिषु अप्रमेयबलात्मा त्वं नारायण भविष्यसि न च त्वां प्रसहि
ष्यंति देवासुरमहोरगाः न पिशाचा न गंधर्वा न नरा न च राक्षसाः न सुपर्णास्तथा नागा न च विश्वे वियोनिजाः न कश्चित्त्वां च देवोपि समरे
२१८ षु विजेष्यति न शस्त्रेण न वज्रेण नाग्निना न च वायुना नार्द्रेण न च शुष्केण त्रसेन स्थावरेण च कश्चित्तव रुजं कर्ता मत्प्रसादात्कथं
चन अपि चेत्समरं गत्वा भविष्यसि ममाधिकः एवमेते वरा लब्धाः पुरस्ताद्विद्धि शौरिणा स एष देवश्चरति मायया मोहयञ्जगत् त
स्यैव तपसो जातं नरं नाम महामुनिं तुल्यमेतेन देवेन तं जानीह्यर्जुनं सदा तावेतौ पूर्वदेवानां परमोपचितावृषी लोकयात्रा
विधानार्थं संजायेते युगे युगे तथैव कर्मणः कृत्स्नं महतस्तपसोपि च तेजोमन्युश्च विद्वंस्त्वं जातो रौद्रो महामुने स भवान्देववत्प्रा
ज्ञो ज्ञात्वा भवमयं जगत् अवाकर्षस्त्वमात्मानं नियमैस्तत्प्रियेप्सया शुभ्रं मंत्रं हविः कृत्वा महापुरुषविग्रहं ईजिवांस्त्वं जपै
र्होमैरुपहारैश्च मानद स तथा पूज्यमानस्ते पूर्वदेहे ह्यतूतुषत् पुष्कलांश्च वरान्प्रादात्तव विद्वन् हृदि स्थितान् जन्मकर्मतपो
योगास्तयोस्तव च पुष्कलाः ताभ्यां लिंगेर्चितो देवस्त्वयार्चायां युगे युगे एष रुद्रभक्तश्च केशवो रुद्रसंभवः सर्वभूत राम॰
भवं ज्ञात्वा लिंगमार्चयत प्रभुं आत्मयोगाश्च तस्मिन्वै शास्त्रयोगाश्च शाश्वताः एवं देवा यजंतो हि सिद्धाश्च परमर्षयः प्रार्थयंतः
परं स्थानमपि लोके सर्वं कृतं कृष्ण एव हि यष्टव्यो यज्ञैश्चैष सनातनः सर्वभूतभवं ज्ञात्वा लिंगमर्चति यः प्रभुं तस्मिन्नभ्यधिकां प्री
तिं करोति वृषभध्वजः संजय उवाच तस्य तद्वचनं श्रुत्वा द्रोणपुत्रो महारथः नमश्चकार रुद्राय बहु मेने च केशवं हृष्टरोमा च वश्यात्मा
त्मा नमस्कृत्य महर्षये वरूथिनीमभिप्रेक्ष्य ह्यवहारमकारयत् ततः प्रत्यवहारोऽभूत्पांडवानां विशांपते कौरवाणां च दीनानां द्रो
णे युधि निपातिते युद्धं कृत्वा दिनान्पंच द्रोणो हत्वा वरूथिनीं ब्रह्मलोकं गतो राजन्ब्राह्मणो वेदपारगः इति श्रीमहाभारते द्रोण

पर्वणि ... धृतराष्ट्र उवाच तस्मिन्नतिरथे द्रोणे निहते पार्षतेन वै मामकाः पांडवाश्चैव किमकुर्वत ततः परं तस्मि
न्नतिरथे द्रोणे निहते पार्षतेन वै कौरवेषु च भग्नेषु कुंतीपुत्रो धनंजयः दृष्ट्वा सुमहदाश्चर्यमात्मनो विजयावहं यदृच्छयागतं व्यासं
पप्रच्छ भरतर्षभ अर्जुन उवाच संग्रामे निघ्नतः शत्रून् शरौघैर्विमलैरहं अग्रतो लक्षये यांतं पुरुषं पावकप्रभं ज्वलंतं शूल
मुद्यम्य यां दिशं प्रतिपद्यते तस्यां दिशि विशीर्यंते शत्रवो मे महामुने तेन भग्नानरीन्सर्वान्मद्भग्नान्मन्यते जनः तेन दग्धानि से
न्यानि पृष्ठतोनुदहाम्यहं भगवंस्तन्ममाचक्ष्व को वै स पुरुषोत्तमः शूलपाणिर्महाकृष्णस्तेजसा सूर्यसन्निभः न पद्भ्यां स्पृश
ते भूमिं न च शूलं विमुंचति शूलाच्छूलसहस्राणि निष्पेतुस्तस्य तेजसा व्यास उवाच प्रजापतीनां प्रथमं तैजसं पुरुषं प्रभुं भुवनं भू
र्भुवं देवं सर्वलोकेश्वरं प्रभुं ईशानं वरदं पार्थ दृष्टवानसि शंकरं तं गच्छ शरणं देवं वरदं भुवनेश्वरं महादेवं महात्मानमीशानं जटि
लं शिवं त्र्यक्षं महाभुजं रुद्रं शिखिनं चीरवाससं देवदेवं हरं स्थाणुं वरदं भुवनप्रभुं जगत्प्रधानमजितं जगत्प्रीतिमधीश्वरं जगद्योनिं
जगद्बीजं जयिनं जगतो गतिं विश्वात्मानं विश्वसृजं विश्वमूर्तिं यशस्विनं विश्वेश्वरं विश्वयोनिं विश्वकर्माणमीश्वरं शंभुं स्व
यंभुं भूतेशं भूतभव्यभवोद्भवं योगं योगेश्वरं शर्वं सर्वलोकेश्वरेश्वरं सर्वश्रेष्ठं जगच्छ्रेष्ठं वरिष्ठं परमेष्ठिनं लोकत्रयविधातारमेकं लोक
त्रयाश्रयं सुदुर्जयं जगन्नाथं जन्ममृत्युजरातिगं ज्ञानात्मानं ज्ञानगम्यं ज्ञानश्रेष्ठं सुदुर्विदं दातारं चैव भक्तानां प्रसादविहितान्वरा
न् तस्य ते पार्षदा दिव्या रूपैर्नानाविधैः प्रभो वामना जटिला मुंडा ह्रस्वग्रीवा महोदराः महाकाया महोत्साहा महाकर्णास्तथापरे आन
नैर्विकृतैः पादैः पार्थ वेषैश्च वैकृतैः ईदृशैः स महादेवः पूज्यमानो महेश्वरः स शिवस्तात तेजस्वी प्रसादाद्याति तेग्रतः तस्मिन्घो
... कस्तां सेनां तदा पार्थ मनसापि प्रधर्षयेत् ऋते देवान्महे
रे तस्य पार्थ संग्रामे लोमहर्षणे द्रोणकर्णकृपैर्गुप्तां महेष्वासैः प्रहारिभिः

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्रो षासाहद्रूपान्महेश्वरात् स्यात्तुमुत्सहतेकश्चित् नतस्मिन्नमनस्थिते नहिभूतं समं तेन त्रिषु लोकेषु विद्यते गंधेनापि हि
११९ संग्रामे तस्य क्रुद्धस्य शत्रवः निःसंज्ञा हता विद्रावंते च पतंति च तस्मै नमोस्तु देवाय सिद्धाति वैदिवि पचान्ये मानवाली
केयेच स्वर्गजितानराः येभक्तावरदेवशिवरुद्रमुमापतिं इहलोकेसुखं प्राप्यते यांतिपरमांगतिं नमः कुरुष्व कौंतेय तस्मै शा
ताय वै सदा चंडाय शितिकंठाय कनिष्ठाय सुवर्चसे कपर्दिने करालाय हर्यक्ष वरदाय च याम्याया व्यक्त केशाय सद्वृत्ते
शंकराय च काम्याय हरिनेत्राय स्थाणवे पुरुषाय च हरिकेशाय मुंडाय कृशायोत्तारणाय च भास्कराय सुतीर्थाय
महादेवाय रंहसे बहुरूपाय सर्वाय प्रियाय प्रियवाससे उष्णीषिणे सुवक्त्राय सहस्राक्षाय मीढुषे गिरिशाय प्रशांताय पतये चीर वा
ससे हिरण्यबाहवे राजन्नुग्राय पतये दिशां पर्जन्यपतये चैव भूतानां पतये नमः वृक्षाणां पतये चैव गवां च पतये नमः वृक्षैरावृतकाय
याय सेनान्ये मध्यमाय च स्रुवहस्ताय देवाय धन्विने भार्गवाय च बहुरूपाय विश्वस्य पतये चीरवाससे सहस्रशिरसे चैव सहस्र
नयनाय च सहस्रबाहवे चैव सहस्रचरणाय च शरणं गच्छ कौंतेय वरदं भुवनेश्वरं उमापतिं विरूपाक्षं दक्षयज्ञनिबर्हणं प्रजानां
पतिमव्यग्रं भूतानां पतिमव्ययं कपर्दिनं वृषावर्तं वृषनाभं वृषध्वजं वृषदर्पं वृषपतिं वृषशृंगं वृषर्षभं वृषांकं वृषभोदारं वृषभं वृष राम·
भेक्षणं वृषायुधं वृषशरं वृषभूतं महेश्वरं महोदरं महाकायं द्वीपिचर्मनिवासिनं लोकेशं वरदं मुंडं ब्रह्मण्यं ब्राह्मणप्रियं त्रिशूलपाणिं
वरदं खड्गचर्मधरं प्रभुं पिनाकिनं खंडपरशुं लोकानां पतिमीश्वरं प्रपद्ये शरणं देवं शरण्यं चीरवाससं नमस्तस्मै सुरेशाय यस्य वैश्र
वणः सखा सुवाससे नमो नित्यं सुव्रताय सुधन्विने स्रुवहस्ताय देवाय सुखधन्वाय धन्विने धन्वंतराय धनुषे धनुराचार्य धन्विने
राय धन्वाय धनुषे च नमो नमः जटिलाय प्रमुख्याय सुवाससे नमो नमः नमोस्तु रुद्राय नमस्त्र्यंबकाय धन्विने नमो वृषभध्वजाय नमोस्तु

यस्य धन्विने नमोस्तु त्रिपुरघ्नाय भगघ्नाय च वै नमः वनस्पतीनां पतये नराणां पतये नमः मातृणां पतये चैव गणानां
पतये नमः इध्मोद्भवविनाशाय यज्ञानां पतये च नीलकंठाय पिंगाय स्वर्णकेशाय वै नमः कर्माणि चैव दिव्यानि महादेव
स्य धीमतः तानि ते कीर्तयिष्यामि यथा प्रज्ञं यथाश्रुतं न सुरा नासुरा लोके न गंधर्वा न राक्षसाः सुखमेधंति कुपिते तस्मिन्न
पि गुहागताः दक्षस्य यजमानस्य विधिवत्संभृतः पुरा विव्याध कुपितो यज्ञं निर्दयस्त्वभवत्तदा धनुषा बाणमुत्सृज्य सघोषं वि
ननाद च तेन शर्म कुतः शांतिं लेभिरे स्म सुरास्तदा विद्रुते सहसा यज्ञे कुपिते च महेश्वरे तेन ज्यातलघोषेण सर्वे देवाः समा
कुलाः बभूवुर्वशगाः पार्थ निपेतुश्च सुरासुराः आपश्चुक्षुभिरे सर्वाश्चकंपे च वसुंधरा पर्वताश्च व्यशीर्यंत दिशो नागाश्च मो
हिताः अंधेन तमसा लोका न प्राकाशंत संवृताः जघ्निवान्सह सूर्येण सर्वेषामभवत्प्रभा चुक्रुशुर्भयभीताश्च शांतिं चक्रुस्तथैव च
ऋषयः सर्वभूतानामात्मनश्च सुखैषिणः पूषाणमभ्यद्रवत शंकरः प्रहसन्निव पुरोडाशं भक्षयतो दशनान्वै व्यशातयत ततो
निश्चक्रमुर्देवा वेपमाना नताश्च ते पुनश्च संदधे दीप्तान्देवानां निशितांशरान् सधूमान्सविस्फुलिंगान्विद्युत्तोयदसन्निभान् तं दृष्ट्वा तु सुराः स
र्वे प्रणिपत्य महेश्वरं रुद्रस्य यज्ञभागं च विशिष्टं ते न्वकल्पयन् भयेन त्रिदशा राजन् शरणं च प्रपेदिरे तेन चैवाति कोपेन स यज्ञः सं
धितस्तदा भग्नाश्चापि सुरास्त्रस्ता अद्यापि च वयं तथा असुराणां पुराण्यासंस्त्रीणि वीर्यवतां दिवि आयसं राजतं चैव सौवर्णमपरं तथा
सौवर्णं कमलाक्षस्य तारकाक्षस्य राजतं तृतीयं तु पुरं तेषां विद्युन्मालिन आयसं न शक्तस्तानि मघवा भेत्तुं सर्वायुधैरपि अथ स
र्वे अमरा रुद्रं जग्मुः शरणमर्दिताः ते तमूचुर्महात्मानं सर्वे देवाः सवासवाः रुद्र रौद्रा भविष्यंति पशवः सर्वकर्मसु निपात
यिष्यसे चैनानसुरान्भुवनेश्वर स तथोक्तस्तथेत्युक्त्वा देवानां हितकाम्यया गंधमादनविंध्यौ च कृत्वा वंशध्वजौ हरः पृथ्वीं ससागर
वनां रथं कृत्वा तु शंकरः अक्षं कृत्वा तु नागेंद्रं शेषं नाम त्रिलोचनः चक्रे कृत्वा तु चंद्रार्कौ देवदेवः पिनाकधृक् अणी

Indira Gandhi National Centre for the Arts

द्रो उत्पञ्चविंशसाहस्रकाणां नरर्षभः पंचविंशत्यतिवेगेन विव्याध महारथमा धृष्टद्युम्नस्ततो राजन् हेमलिंतमिषुं द्रोणपुत्रेति
पु२० दस्यानुराजा विव्याध पत्रिणां सारथिं वास्य विंशमाल्यं पुरवैः शिलाशितैः हयांश्च चतुरो विध्य चतुर्भिर्निशितैः शरैः विद्धाविद्धात
तो द्रौणिं रूपयत्रिव मेदिनी अत्रारसैव लोकस्य प्राणानेव महारथो पार्षतस्सबलो राजन् कृतास्त्रः कृतनिश्रयः द्रौणिमे
वाभिदुद्राव कृतास्त्रस्तु निवर्त्तेते ततो बाणमयं वर्षं द्रोणपुत्रस्य मूर्द्धनि स्वानाज्जरस्मे पातयामास पार्थिवारथिनां वरः ततो द्रौणिः सम
रे क्रुद्धः छादयामास पत्रिभिः विव्याध चैनं दशभिः पितुर्वधमनुस्मरन् ध्वजं चास्य विदार्थाशु हस्तावापं च कार्मुकं छित्वा पद्भाल
राजस्य द्रौणिरेवं समादयत स शस्त्रमतारथं चैनं द्रौणिस्तु केशमहाहवे तस्य चानुचरान्सर्वान्क्रुद्धः शरासारैः पराक्रम्य तदा रवमहातः
सेनेषां चालयंतो विध्याधुत संभांतरूपमासीच शारद्वतपार्षत दृष्ट्वा तु विमुखान् योधान् पांचालानां चाप्रवरासिन शैनेयोरथ
रौद्रं स्थं द्रौणिरथं प्रति अष्टाभिर्निशितैश्चैव अश्वत्थामानमार्दयत विंशत्या पुनराहत्य नानारूपैरमर्षणा विव्याध च तथा स
तं चतुरो हयान् धनुर्ध्वजं च संयत्तो ध्वजं छित्वा रुक्मचित्रणं सूतं च पातयामास हरिविव्याध सप्तमोत्रिंशतैः सा
पकैः रथं प्रपाद तोरराज अवत्थामा महारथः शरजालैः परिक्षिप्तः कृतवर्मा व्यपद्यत एवं गते गुरोः पुत्रे तस्य पुत्रो महारथः
पवकृपस्तथा शिरि निःशाईमा सनमान्वमतं दुर्योधन स्त्रिविंशतामास्य युद्धं महाव्रतं कृपः शनिभिः कृतवर्मा निशाभिः कर्णः पंचाश्राश्रतोयानावारतः दुःशासनः
पवकृपस्तथा स्वेमाभ्यः सविशविभूषितः सास कि विद्धमहावीर्यो नानाविशिखैः शरैः ततः स सालकी राजन् कर्णो ने महास्थाने द्विरचा
यतोनेव समान्त्रपारमाभिः सात्वकि विप्रचलतां समहेता निशितैः शरैः ततः शमायुकीनत्वर्णारं सुमदयां तेन प्रणाम्य भास्या सात्वकिःं जलपत्तरा किंमयं कारोहस्य पावेराज
रा क्रोरेव गतो हतेन जगाम शरणान्तं संबक्तांगं मनुमन्यवो तेनप्रणाम्य भास्यामोघुस्तं जलपत्त रा। किमपं कापा हस्या पावे मा उ

उत्तमद्भुतं बालरूपधरं ह्रष्टानानामुपतिष्ठे तरित्यसितः तस्मात्स्वां मत्त्वविष्कामोनिर्जितापेन वैवपं अपुथा शाहिबालेनला
स्वपामसुरेदैः तेषां तद्वचनं श्रुत्वा तस्या विदावारः आमजं मुनमयां तानतालबद्धामितितेजसं उवाच जगतां नन्दः सुरासुराणाम्
स्वपामपुदैः तेषां तद्वचनं श्रुत्वा नानाविधा चरेसजगतः प्रभुः समागत्य महेशः तस्मात् पुरतो नामकिं विदुः किमहे प्रवरान् योऽहं शोमन पामहत्पुजापति
रमितं कृतिं सप्तावेस्याः कृतोदेवाः कृतवान्ना लरूपतो तेऽयमा सहिता पूर्वमप्रपद्य तमेव हि स एव भगवान् देवः सर्वलोके
महेश्वरः प्रभुः नसंबुदुर्धि रैवैनं देवा लेभुर्देवेश्वरं समजापतयः सर्वे लोकस्य महाशयं अथ्या सनतकोऽस्माहं सावसम
हेश्वरं अपश्चैश्वरमद्यापि ते ताना ते वेरेतो पितामहः नारोवाच ज्येष्ठो वरहरातामि स्वगति स्त्रपरायणो तेनद्रा स्यमहादे
वः तेषामपरंभपदं तपासर्वेभिरेव्या शत्रुगत्स्यावरं जंगमं जगदुत्पत्तत्ता तम्योमालोकनाधं जगमते प्रसादं कुरुत्याकस
सपाको बाहितमो वै सासत्र प्रमयो नैव च स्कंदा ना भीलोम हेश्वरः प्रसाहा भिमुखः स्थितास्तु दसाद समथाकोशन
ततः प्रमादस्पा मासुरूपा रुद्रचते भगः अनवशिष्टुनगंकु मन्नेनि प्योहिवशिलाः तेषाम समत्रोजगतानमपलाको ह्वस्वतः
देवानां त्रिदशश्रेष्ठो दशपदं विनायकः सर्वरुद्रः सर्वविन्नः सर्वदिक्सर्वस्वसर्ववित् संवेदरूपो गपुरुषसो मिनोमहेक्जतः
मतदः सर्वपूजा सोमः हारेरः सचारणः सर्वरूपः सर्वेश्वानः समर्थकारगः सर्वसः सर्वकालः सोमतको मन्यः सम योगश्रद्धा
निव मासाहैमा माहात्म्यं सोमं वेद्य पवनः सकलः धाता च सविता ताच विश्वातानविश्वकर्मकृत सर्वासां देवतानां च धाराय स
वपुर्वेतुः मैद्वैरैके तोहेदे वेः सोके यावदृधावम सततामहस्वधाचैवतथा सहस्रधा दिवं तमस्येव सवे हरतो द्वारा
॥ ॥ ५ ॥ एवादिषु घोरोपदानानिलतानातं सोतेतनुदनधायुनः घोरानुपातनुतस्सासो प्रिपिवि सुस्वा

द्रो॰ स्कन्दः सोमस्यानुपुनरेवाम्स्याम्पो सोतामिवेन्द्रमाः वेः सां गोपतिषु हास्तुगणाब्जाम्नानिमूपा पश्चात्परमं गुहं तवे
१२१ देवौ महेश्वरः देहशाम्बमहादेवो नृपाश्च भगवानतः नहि सर्वं मया शक्यं वक्तुं भगवतो गुणाः अपि वर्षसहस्रेणापि तत्त्वे
पाण्डवरन् सर्वग्रहैर्गृहीतानां सर्वपापैः समन्वितान् स मोचयति सुप्रीतः शरण्यः शरणागतान् आयुरारोग्यमैश्वर्यं
वित्तं कामांश्च पुष्कलान् स ददाति मनुष्येभ्यः स चैवाक्षिपते पुनः सेन्द्रादिषु च देवेषु तस्यैश्वर्यमुच्यते स चैव व्याहृतो
लोके मानुषाणां शुभाशुभैः ऐश्वर्यात्सर्वकामानामीश्वरस्स उच्यते महेश्वरश्च भूतानां महतामीश्वरश्च सः बहुभिर्वै
रूपैः विश्वं व्याप्नोति वै जगत् अस्य देवस्य यद्वक्त्रं समुद्रे तदतिष्ठत वडवामुखेति विख्यातं पिबत्तोयमयं हविः एष चैव
श्मशानेषु देवो वसति नित्यशः यजन्ति यं जनास्तत्र वीरस्थान इतीश्वरं अस्य दीप्तानि रूपाणि घोराणि च बहूनि च लोके
यान्यस्य पूज्यन्ते मनुष्याः प्रवदन्ति च नामधेयानि लोकेषु बहून्यस्य यथार्थवत् निरुच्यन्ते महत्त्वाच्च विभुत्वात्कर्मभिस्तथा
वेदे चास्य समाम्नातं शतरुद्रीयमुत्तमं नाम्ना चानन्तरुद्रेति उपस्थानं महात्मनः स कामानां प्रभुर्देवो ये च मानुषा सविभुः
स महद्देवो विश्वं व्याप्नोति वै महत् ज्येष्ठं भूतं वदन्त्येनं ब्राह्मणा मुनयस्तथा प्रथमो ह्येष देवानां मुखादस्यानलोऽभवत् सर्वथा राम॰
यत्पशून्पश्यते यस्मात्पश्यते पुनः तेषामधिपतिर्यच्च तस्मात्पशुपतिः स्मृतः नित्येन ब्रह्मचर्येण लिङ्गमस्य यदा स्थितं महयं
ति च लोकाश्च महेश्वर इति स्मृतः ॥ ऋषयश्चैव देवाश्च गन्धर्वाप्सरसस्तथा लिङ्गमस्यार्चयन्ति स्म तच्चाप्यूर्ध्वं समास्थितं
पूज्यमाने ततस्तस्मिन्मोदते स महेश्वरः सुखी प्रीतश्च भवति प्रहृष्टश्चैव शङ्करः यदस्य बहुधा रूपं भूतभव्यभवत्स्थितं स्था
वरं जङ्गमं चैव बहुरूपस्ततः स्मृतः एकाक्षो जाज्वलन्नास्ते सर्वतोऽक्षिमयोऽपि वा क्रोधाद्यश्चाविशल्लोकांस्तस्माच्छर्व इति स्मृ

एकं पत्रं

तः धूम्ररूपं च यत्तस्य धूर्जटिस्तेन चोच्यते विश्वेदेवाश्च यत्तस्मिन्विश्वरूपस्ततः स्मृतः तिस्रो देवीर्यदा चैव भजते भुवनेश्वरः द्यामपः पृथिवीं चैव त्र्यम्बकस्ततः
स्मृतः समेधयति यन्नित्यं सर्वार्थान्सर्वकर्मसु शिवमिच्छन्मनुष्याणां तस्मादेष शिवः स्मृतः सहस्राक्षोऽयुताक्षो वा सर्वतोऽक्षिमयोऽपि वा । यच्च विश्वं महत्पाति महादेवस्ततः स्मृतः
ति महादेवस्ततः स्मृतः महत्पूर्वं स्थितो यच्च प्राणोत्पत्तिः स्थितश्च यत् स्थितलिङ्गश्च यन्नित्यं तस्मात्स्थाणुरिति स्मृतः भूतं भव्यं भविष्यच्च सर्वं तन्मयमेव च
विषमस्थः शरीरेषु समश्च प्राणिनामिह स वायुर्विषमस्थेषु प्राणापानः शरीरिषु पूजयेद्विग्रहं यस्तु लिङ्गं चापि महात्मनः
लिङ्गं पूजयिता नित्यं महतीं श्रियमश्नुते ऊरुभ्यामर्धमाग्नेयं सोमार्धं च शिवा तनुः आत्मनोऽर्धं तथा चाग्निः सोमार्धं पुनरुच्यते तैजसी महती दीप्ता देवेभ्यश्च
शिवा तनुः भास्वती मानुषेष्वस्य तनुर्घोराग्निरुच्यते ब्रह्मचर्यं चरत्येष शिवा यास्य तनुस्तया यास्य घोरतमा मूर्तिः सर्वान्नत्ति तयेश्वरः यन्निर्दहति यत्तीक्ष्णो यदुग्रो
यत्प्रतापवान् मांसशोणितमज्जादो यत्ततो रुद्र उच्यते । एष देवो महादेवो योऽसौ पार्थ तवाग्रतः संग्रामे शात्रवान्निघ्नंस्त्वया दृष्टः पिनाकधृक्
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
नेनैव पुत्रा ... ॥ ३ ॥ श्री द्रो २ ण सा ...

द्रो० स्लोकः वैशंपायनउ० ततो द्रोणे हते राजन्दुर्योधनमुखान्नृपान् । भृशमुद्विग्नमनसो द्रोणपुत्रमुपाद्रवन् । अथ द्रोणपर्वणि हत्नीता आदौ द्रोणस्या
२२२ भिषेकः । समसप्तकवधस्ततः । अभिमन्योर्वधो जिष्णोः प्रतिज्ञा सैंधववधे तिमूहस्य स्तंभनात तत्र सवेशाप स्वप्ना विना । धात्रकेपुत्रशोकं इस्समवे शोमातुहेतथा जयद्र
थस्य वधापार्थेन वृद्धविलापः रात्रियुद्धं च तत्रापि राक्षसालंबुषवधो घटोत्कचवधो महत्सुपायानपोरपि अश्वानार्थ सच वि ग्रह द्रोणस्य निधनं तथा द्रोणोत्तोप
णास्त्रमसोक्षणात्मतिक्षिपा अश्वत्थामास्वविम्मा समस्तता या तश्चत्रपेचव्यानेन या थापृकथितेश्वातुरिपा सर्वं पाप प्रशमनं सर्वेषामेततत्ततः
अस्मिन्म द्रोणपर्वणि कथितं ततसवबुद्धिना । अत्राध्याय शतं सोऽध्यायाः पञ्चसप्ततिस्तथा । नवश्लोकसहस्राणि नवशतानि च श्लोकानामवता आशाति ।
संख्यातानि तत्त्वदर्शिना द्रोणपर्वणि विमे स्तो भोजनं परमा द्वितं शरणं देवताजं इश्वापस्य सिद्धलक्ष्या अश्वाश्वथाना ताम्रेष ‒ समाप्तमिदं द्रोणपर्व शुभम् ॥

ग्रन्०
६

Indira Gandhi National
Centre for the Arts